ISSN 2413-5151

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

П А Ё М И
ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
(маҷаллаи илмӣ)

БАХШИ ИЛМҲОИ ИҶТИМОӢ-ИҚТИСОДӢ ВА ҶАМЪИЯТӢ

2/4 (138)

В Е С Т Н И К
ТАДЖИКСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
(научный журнал)

СЕРИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ И ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ДУШАНБЕ: «СИНО»
2014

ДОНИШГОҲИ МИЛЛИИ ТОҶИКИСТОН
ТАДЖИКСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ

МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ СОЛИ 1990 ТАЪСИС ЁФТААСТ.
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ОСНОВАН В 1990 ГОДУ.

Ҳайати таҳририя:
Редакционная коллегия:

Имомов М.С. - гл. редактор, доктор филологических наук, профессор
Сафаров Б.А. - зам. гл. редактора, кандидат юридических наук, доцент
Сироджиддини Эмомали – зам.гл. редактора, кандидат филологических наук, доцент

Аъзои ҳайати таҳририя:
Члены редколлегии:

Давлатов К.К.- доктор экономических наук, доцент
Исайнов И.Р. - доктор экономических наук, доцент
Низомова Т.Д. - доктор экономических наук, профессор
Одинаев Ф. - кандидат экономических наук, доцент

Маҷалла бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мешавад.
Журнал печатается на таджикском, русском и английском языках.

Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 2014
Вестник Таджикского национального университета, 2014

ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТРАНЫ И РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

З.А. Рахимов, А.Х. Абдуллоев, Д.С. Давлатов
Таджикский национальный университет

Одним из важнейших условий, обеспечивающих эффективное функционирование аграрного сектора, является наличие механизма регулирования происходящих в нем процессов. Механизм регулирования включает в себя рыночный механизм, а также механизм государственного регулирования.

В классической западной экономической литературе рынок признается саморегулирующимся, за исключением особых случаев. Но так как механизм саморегулирования предполагает неограниченное число участников конкуренции, свободный доступ на рынок и выход из него, мобильность ресурсов, наличие полного объема рыночной информации, то его действие в современных условиях ограничено. Более того, преобладание саморегулирования рынка ведет к формированию «дикого» рынка.

В настоящее время о саморегулировании аграрного рынка в полном смысле этого слова в иностранной экономической литературе не упоминается. Сельское хозяйство зарубежных стран достигло значительных успехов во многом благодаря активному государственному регулированию аграрного производства. Известный американский экономист Дж.К. Гэлбрейт отмечает: «Государственное вмешательство в интересы сельского хозяйства - обобществление сельскохозяйственной технологии, поддержание сельскохозяйственных цен для поощрения и защиты капиталовложений, субсидии в поддержку новых методов - тоже имеют существенное значение для сбалансированного развития. В отсутствие таких общественных мер поступление продуктов питания, было бы недостаточным, а стоимость очень высокой. В основном, в результате государственных мер развитие сельского хозяйства было довольно удовлетворительным в промышленно развитых странах. Окажись сельское хозяйство свободным от государственного вмешательства, развитие, бесспорно, было бы недостаточным, а к настоящему времени, возможно, и опасно низким».

В развитых странах механизм регулирования включает в себя меры по: ограничению допуска граждан к ведению сельскохозяйственного производства; регулированию объемов производства и качества продукции; применению регулируемых цен на продукцию с целью обеспечения минимальной прибыли; финансово-кредитной поддержке товаропроизводителей; льготному налогообложению; социальной защите наемных рабочих.

При становлении аграрного рынка надо учитывать ряд особенностей сельскохозяйственного производства, которые не позволяют полагаться на стихийное действие рынка.

Американский экономист К. Грей выделяет следующие "недостатки" в деятельности аграрного рынка:

- в силу роста производительности при насыщении потребностей рост производства сельскохозяйственной продукции приводит к резкому падению цен, так как спрос на продукты питания меняется мало;
- отрицательная эластичность цен на продукты питания в зависимости от предложения велика, что вызывает массовое разорение производителей;
- низкая эластичность спроса на продовольствие в зависимости от дохода потребителей и цен на продукты питания;
- высокая колеблемость производства сельхозпродукции;
- необходимость защиты внутреннего производства от проникновения продуктов из тех стран, где издержки существенно ниже, или, наоборот, поддержка экспорта собственной продукции на внешний рынок;
- необходимость всех социальных слоев регулярно получать минимально необходимое для хорошего здоровья питание;
- существенная дифференциация природно-экономических условий в сельском хозяйстве;
- возможность выведения земель из сельскохозяйственного оборота, что ухудшило бы экологическую обстановку, снизило бы производство продуктов питания и повысило

бы цены на них с вытекающими отсюда отрицательными социальными последствиями.

Кроме того, современное состояние аграрного рынка обусловлено влиянием факторов, определивших негативные социально-экономические последствия при переходе к рынку:

• макроэкономические решения по стабилизации денежного обращения, основанные на жесткой монетарной политике, привели к лишению аграрного сектора государственной поддержки;

• искусственное форсирование развития крупных фермерских хозяйств, а также поспешная реорганизация крупных сельскохозяйственных предприятий отрицательно сказались на состоянии колхозно-совхозной системы, в результате чего был нанесен ущерб производственному потенциалу, и особенно в животноводстве;

• экономика была не подготовлена к переходу к цивилизованному рынку из-за наличия монополий. Сельхозтоваропроизводители оказались между двух монополий: с одной стороны действовали монополисты 1 сферы АПК, с другой - перерабатывающей промышленности, заготовительной сети, оптовой торговли. В конечном итоге увеличился диспаритет цен на продукцию промышленного производства и сельского хозяйства. Неподготовленность к цивилизованному рынку проявилась и в отсутствии необходимой инфраструктуры (бирж, оптовых рынков). В результате образовался «дикий рынок» с монопольной властью посредников и перекупщиков .

К вышеуказанному можно добавить снижение платежеспособного спроса и сокращение потребления населением продуктов питания вследствие жесткой монетарной политики, кризис неплатежей, недостаточное правовое обеспечение перехода к рынку, отсутствие запасов продовольствия, разрыв межрегиональных и межгосударственных связей.

Таким образом, в условиях рыночной экономики аграрный сектор оказывается наиболее подверженным негативным последствиям различных факторов нестабильности, что делает неизбежным государственное регулирование этого сектора. Такого рода регулирование подразумевает целенаправленное воздействие субъекта регулирования в лице федеральных и региональных органов управления АПК на объект регулирования - рынок, его механизм (спрос, предложение, цены), качество товаров, конкуренцию, инфраструктуру - путем создания организационных, правовых, экономических условий для его формирования и развития.

Цели и принципы государственного регулирования в аграрной сфере формирует аграрная стратегия. Аграрная стратегия характеризует основные положения деятельности государства в аграрном секторе в вопросах: собственности на землю и средства производства; увеличения производства и потребления продуктов питания; сохранения продовольственной безопасности; увеличения эффективности производства; повышения доходов сельских жителей, а также охраны окружающей среды.

Аграрная стратегия находит свое отражение в аграрной политике -реализации стратегии в законах, программах, постановлениях, направленных на преобразование аграрного сектора.

Государственное регулирование аграрных рынков должно быть направлено на стимулирование роста производства сырья и продуктов его переработки, создание условий для повышения эффективности производства и обеспечение при этом доходности товаропроизводителям для ведения расширенного воспроизводства, поддержания потребления населением продуктов питания на уровне медицинских норм и по социально приемлемым ценам, развитие конкуренции и ограничение монополизма, устранение слишком резких колебаний цен, контроль над качеством продукции, организацию импорта и регулирование экспорта с целью защиты внутреннего рынка от разрушения со стороны внешнего рынка. Создание условий для широкого внедрения достижений научно-технического прогресса, развитие рыночной инфраструктуры, содействие развитию сельскохозяйственной кооперации и интеграции, ускорение социального развития села.

В качестве рычагов воздействия выступают нормативно-правовые акты: законы, указы, инструкции, нормативы, стандарты, а также программы, планы, кредиты, налоги, инвестиции, которые должны обеспечивать сочетание интересов государства с интересами предприятий, организаций всех форм собственности.

Функции государства по поддержке агропромышленного комплекса реализуются в виде установления регулируемых цен на конкретные товары, дотаций сельскохозяйственным товаропроизводителям, бюджетных субсидий, компенсаций и

инвестиций, льготного кредитования, товарных кредитов и лизинга, авансирования при закупках в государственные фонды, финансирования целевых программ, налоговых льгот и дифференцированного налогообложения, таможенных пошлин, стимулирования экспорта и иностранных инвестиций, страхования коммерческих рисков, а также субсидирования социальных программ.

Элементами государственного регулирования являются: правовое регулирование, индикативное планирование и целевые комплексные программы, государственное предпринимательство, структурно-инвестиционная, отраслевая, научно-техническая, социальная и экономическая политика.

Правовое регулирование осуществляется путем разработки и исполнения правовых и законодательных актов, регламентирующих производственно-экономические отношения в аграрном секторе.

Важнейшими нормативными актами, направленными на поддержку агропромышленного комплекса являются законы «О закупках и поставках сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия для государственных нужд», «О государственном регулировании агропромышленного производства».

Закон «О закупках и поставках сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия для государственных нужд» установил общие правовые и экономические принципы, а также положения формирования, размещения и исполнения на договорной основе заказов на закупку и поставку сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия для государственных нужд в целях удовлетворения федеральных и региональных потребностей; выполнения программ развития АПК; обеспечения экспорта, формирования государственных резервов, обеспечения необходимого уровня продовольственного снабжения сил обороны и государственной безопасности. В законе определены: уровни формирования заказов; функции и задачи государственных заказчиков; принципы формирования объемов закупок и поставок и расчетов за продукцию, сырье и продовольствие (при этом устанавливается гарантированный уровень закупочных цен, обеспечивающий возмещение материальных затрат и ведение расширенного воспроизводства, а также устанавливается нормативное соотношение между стоимостью закупаемого сырья и стоимостью вырабатываемой из него готовой продукции и предельный размер торговых надбавок к ценам, используются авансовые платежи за продукцию); порядок стимулирования (льготы по налогообложению, целевые дотации и субсидии, льготные кредиты, ассигнования из бюджета) и ответственность за неисполнение обязательств по закупкам.

Закон «О государственном регулировании агропромышленного производства» установил правовые основы экономического воздействия государства на агропромышленное производство. Задачами государственного регулирования являлись: стабилизация и развитие агропромышленного производства, обеспечение продовольственной безопасности РТ, улучшение продовольственного обеспечения населения, поддержание экономического паритета между сельским хозяйством и другими отраслями экономики.

В законе указаны направления осуществления государственного регулирования: формирование и функционирование рынка (регулирование реализации, использование механизма залога продукции и лизинга, осуществление закупочных и товарных интервенций, применение гарантированных и целевых цен, антимонопольное регулирование, выплата дотаций и компенсаций); финансирование, кредитование, страхование, льготное налогообложение; защита интересов отечественных товаропроизводителей (применение пороговых цен); развитие науки и осуществление научной деятельности; развитие социальной сферы села.

Закон «О государственном регулировании агропромышленного комплекса» мог стать важнейшим нормативным актом, способным оказать реальную поддержку отечественным товаропроизводителям. В качестве недостатков закона можно отметить отсутствие положений по налоговому регулированию агропромышленного производства, кроме того, фактически непонятно, каким образом, возможно, решить продекларированную в законе задачу о сближении уровня доходов работников сельского хозяйства и промышленности. В законе определен только перечень мероприятий, финансируемых из бюджета, а направления и объемы основной массы ассигнований в настоящее время регулируются региональными властями, что ведет к разрушению единой

бюджетной политики по отношению к сельскому хозяйству и снижает эффективность использования государственных средств.

В международных документах продовольственная безопасность определяется как состояние экономики, при котором гарантируется обеспечение доступа населения в любое время к продовольствию в количестве, необходимом для активной здоровой жизни.

Мировой банк ввел различия между хронической и временной небезопасностью. Страна, регион, группа населения, семья испытывают хроническую продовольственную небезопасность в том случае, если потребление пищевых продуктов в течение года оказывается недостаточным из-за невозможности приобрести или произвести его в необходимом количестве. Временная продовольственная небезопасность наступает в некоторых странах периодически по причинам роста цен на продукты питания, неурожая, падения уровня доходов. Кроме того, некоторые ученые используют термин «потенциальная небезопасность», связанная с уязвимостью и неподготовленностью страны к возможным внешним негативным явлениям: международным кризисам, ухудшениям рыночной конъюнктуры, торговым войнам.

Национальная продовольственная безопасность является важным составным элементом национально-государственной безопасности. Она характеризует способность государства обеспечить своим гражданам потребление основных продуктов питания в соответствии с принятыми международными нормами и стандартами, а также возможность государства по мобилизации внутренних ресурсов и аграрного потенциала для организации обеспечения продовольствием населения за счет собственного производства.

Национальная продовольственная безопасность является элементом международной продовольственной безопасности. В «Римской декларации по всемирной продовольственной безопасности» основные направления обеспечения продовольственной безопасности выражаются: в следовании устойчивой политике и практике продовольственного и сельского развития на территориях с высоким и низким потенциалом возможностей, то есть мобилизация и максимальное использование ресурсов и национального агроэкономического потенциала каждого государства, что в конечном счете ведет к увеличению общемировых ресурсов продовольствия; к созданию условий для того, чтобы продовольственная, сельскохозяйственная и общеторговая политика вела к установлению продовольственной безопасности для всех путем честной и ориентированной на рынок мировой торговой системы.

Количественная оценка продовольственной безопасности РТ может основываться на оценке: производства и потребления основных продуктов питания на душу населения; уровня самообеспечения страны продовольствием.

В настоящее время сохраняется прямая угроза национальной экономической безопасности из-за зависимости от колебаний конъюнктуры мирового продовольственного рынка, возможности ценового давления со стороны стран-экспортеров продовольствия, а также давления с целью извлечения конкретных экономических и политических преимуществ.

Либеральные экономисты выдвигают ряд аргументов, в пользу складывающий тенденции в продовольственном обеспечении: уровень и структура внутренних цен должны приближаться к уровню и структуре мировых цен на продовольствие, отклонение от цены мирового рынка свидетельствует о низкой эффективности отечественного аграрного производства. Россия должна активно участвовать в международном разделении труда и использовать его преимущества, основанные на разнице внутренних и мировых издержек на импортируемые и экспортируемые товары; ограничения импорта приведут к подрыву внутреннего продовольственного рынка и сокращению потребления основных продуктов питания, мировые цены ниже внутренних цен и сокращение импорта приведет к удорожанию продовольствия. Старший экономист службы экономических исследований МСХ США У.М. Лиферт считает, что «было бы экономически неэффективным, что бы Россия тратила больше денег для обеспечения дополнительного выпуска продукции, чем ей требовалось бы для покупки таких товаров на мировом рынке. Кроме того, это привело бы к росту потребительских цен на продовольствие». Автору более близка точка зрения к.э.н. Р. Гумерова, который представляет контраргументы, опровергающие представления либеральных экономистов. Он отмечает, что если говорить о бесперспективности отечественного сельского хозяйства, то нужно вводить механизмы защиты сельского населения, так как это затрагивает интересы 40 млн. человек; в

ближайшее время ожидается обострение мировой продовольственной ситуации и рост мировых цен на продовольствие; меры защиты отечественного товаропроизводителя существуют во всех развитых странах. Страны с высоким агроэкономическим потенциалом применяют специальные механизмы поощрения экспорта сельскохозяйственной продукции, в результате российские производители вынуждены противостоять объединенным финансовым возможностям стран-экспортеров. В системе международного разделения труда Таджикистан занимает крайне невыгодное положение в связи с преобладанием сырьевой составляющей в структуре ее экспорта; цены на импортное продовольствие не всегда ниже цен на отечественное продовольствие; уровень затрат и цен на отечественное продовольствие выше цен мирового рынка из-за более низкого биоклиматического потенциала, по сравнению с крупнейшими экспортерами продовольствия. В значительной степени спросовые ограничения на отечественное продовольствие вызываются особенностями инфляционных процессов в российской экономике и деформациями структуры розничных цен на продукты питания. Проводимая в настоящее время макроэкономическая политика не только создает искаженное представление о реальных возможностях отечественного сельского хозяйства, но и способствует разрушению его производственного потенциала; идея продовольственной безопасности страны находит все большую поддержку у населения страны и администрации сельских регионов.

Вышесказанное подтверждает необходимость разработки новой аграрной политики и нормативных актов, обеспечивающих необходимые условия для стабилизации и развития аграрного сектора отечественной экономики. Возрождение сельского хозяйства страны может начаться при усилении государственной поддержки и регулирования агропромышленного производства. Для этого необходимо: обеспечить выполнение законов «О государственном регулировании агропромышленного производства» и «О закупках и поставках сельскохозяйственной продукции, сырья и продовольствия для государственных нужд»; регулирование цен на продукцию и услуги естественных и отраслевых монополий; внедрение низкозатратных и ресурсосберегающих технологий и на этой основе повышение конкурентоспособности предприятий; применение таможенной защиты отечественных товаропроизводителей.

В качестве первоочередных задач по совершенствованию управления АПК необходимо разграничить функции государственного, хозяйственного управления и местного самоуправления, устранить их дублирование.

Автор согласен с позицией д.э.н. Г. Макина, который предлагает выделить АПК в единый объект управления, четко распределить государственные функции по исполнительной вертикали. От политики невмешательства необходимо «перейти к политике упреждающего государственного регулирования экономических и социальных процессов, контроля за отраслями агропромышленного комплекса и эффективностью расходования бюджетных средств».

В последние годы некоторыми экономистами финансовая поддержка аграрного производства противопоставляется дотациям малоимущим.

Существуют две точки зрения на эту проблему. Одна из них направлена на увеличение платежеспособного спроса населения путем отмены дотаций и компенсаций сельскохозяйственным товаропроизводителям с переадресовкой этих сумм на выплату компенсаций малоимущим гражданам. Но при этом возрастание спроса, как правило, бывает медленным, компенсация должна быть существенной чтобы поломать стереотип затрат на продукты питания. Поэтому такая позиция не выдерживает никакой критики.

ЛИТЕРАТУРА

1. Левантин Д. Состояние и тенденции развития скотоводства в мире и отдельных странах / Д. Левантин // Молочн. и мясн. скотоводство, 1999. -№3.
2. Леоненко В. Функционирование рынка мясных ресурсов / В. Леоненко. АПК: экономика, управление, 1997. - № 10.
3. Липсиц И. Конкурентная стратегия фирмы / И. Липсиц, А. Нещадин, А. Эйкельпаш. Вопросы экономики, 1998. - № 9.
4. Рысьмятов А.З. Проблемы совершенствования структуры производства в регионах АПК в условиях перехода к рынку / А.З. Рысьмятов. –Краснодар: КГАУ, 1998.

ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТРАНЫ И РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ

В данной статье рассматривается проблема и условие, обеспечивающее эффективное функционирование аграрного сектора, которое является наличием механизма регулирования происходящих в нем процессов. Механизм регулирования включает в себя рыночный механизм, а также механизм государственного регулирования.

Ключевые слова: обеспечение, эффективный, функционирование, аграрный сектор, включать, государство, статья, наличие.

FOOD SUPPLY OF THE COUNTRY AND REGULATION OF THE FOOD MARKET

The article considers the problem of condition supplying the effective functioning of the agrarian sector, the existence of regulation mechanism and occurring in it processes. The mechanism of regulation includes in it the market mechanism and the mechanism of the state regulation as well.

Key words: supplying, effective, functioning, agrarian sector, includes, state, article, existence.

Сведения об авторах: ***З.А. Рахимов*** - доктор экономических наук, профессор ТНУ. Телефон: **918-78-08-08**
А.Х. Абдуллоев – кандидат экономических наук, ассистент ТНУ. Телефон: **918-59-62-62**
Д.С. Давлатов - ассистент ТНУ. Телефон: **918-35-43-45**

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ДОСТИЖЕНИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЯ

Н.С. Каримова, Н.И. Саидова, М.М.Бекова
Таджикский национальный университет

Процесс достижения тайн природы и общества имеет одну удивительную особенность. То, над чем веками мучительно бьется человеческая мысль, что познается с великим трудом, современем становится простой и общеизвестной истиной. Тысячи и тысячи фактов, наблюдений привели человеческую мысль к тому, что само производство, благосостояние людей подчинены каким-то могущественным, но скрытым от их непосредственного взора общественным факторам, глубинным законам экономического развития. Для того чтобы выявить эти законы, недостаточно простого наблюдения, описания явлений. Нужна наука, способная проникнуть в суть происходящих процессов, и выявить их движущие силы. Такой наукой была и является экономическая теория.

Стремление человека разгадать тайны экономических процессов объясняется не просто его извечной тягой к самопознанию, к проникновению в глубины мироздания. Это стремление диктуется и практическими потребностями регулирования экономической жизни, воздействия на нее в нужных для людей направлениях. Серьезное внимание к основам экономики проявлялось уже в древнем мире. Многие важные экономические процессы рассматривались в трудах Ксенофонтова, Платона, Аристотеля, других ученых античного мира, в работах мыслителей Древнего Египта, Китая, Индии, в том числе Фома Аквинского (1225-1274), Конфуция (551-479 до н.э.) Ибн Халдана (1332-1406).

Конфуций в молодости прославился как первый профессиональный педагог. Идеалом конфуцианства является создание гармоничного общества по древнему образу, в котором всякая личность имеет свою функцию.

Конфуций сформировал золотое правило этики: «Не делай человеку того, чего не желаешь себе».

Одним из главных достоинств Ибн Халдана как экономиста, является то, что он впервые в экономической науке высказал мысль о прогрессивном развитии общества, независимо от каких-либо внешних воздействий. В основу взглядов Ибн Халдана - на ход исторического процесса положено - не эволюция политического строя, а эволюция форм хозяйства. Внутренним источником развития общества ученый считал трудовую деятельность людей.

У Ксенофонтова имеется множество мыслей, которые актуальны и для нашего времени в виду того, что и сегодня они не усвоены общественным сознанием. Например, его идея о том,: «Что для одного полезно, для другого может быть вредно». Или такая его мысль: «Кто умеет обходиться с людьми, тот хорошо ведет и собственные и общественные дела, а кто не умеет, тот и здесь и там делает ошибки». Но им формировались лишь отдельные элементы экономических знаний в рамках единой, еще нерасчлененной теории, создание классической буржуазной политической экономии. Её представители физиократы во главе с Ф. Кенэ – перенесли вопрос о происхождении

общественного богатства из сферы общения в сферу производства. У выдающихся представителей классической буржуазной политэкономии У. Пэтти, А. Смита, Д. Дикардо, С. Сисмонди основным объектом исследования выступает производство как таковое, независимо от его отраслевых особенностей, а также распределение благ. В дальнейшем развитие экономической теории получило серьезный импульс в ходе решения задач переходного периода к рыночной экономике.

В последней трети XX века в противовес школе английских экономистов возникло неоклассическое направление, продвинувшее экономическую теорию вперед. Неоклассики преодолели ограниченность классического учения о товаре и рыночной цене. Дело в том, что классическая буржуазная политическая экономика не изучала поведение потребителей товарных благ на рынке, и поэтому не создала целостной ученой рыночной системы ведения хозяйства. Этот пробел по-своему восполнила австрийская школа политической экономики, разработавшая концепцию предельной полезности материальных благ. Английские классики считали решающей сферой экономики производство. Соответственно этому они полагали, что рыночная цена определяется предложением благ со стороны товаропроизводителей. Австрийские экономисты, наоборот, главную роль в экономическом развитии придавали рынку, и первенство в установлении цен отводили спросу покупателей. Изучая этот вопрос, они впервые сформулировали психологические законы массового поведения потребителей рыночных благ.

Пересмотром классического населения, занялся и основоположник американской политической экономии Дж.Б. Кларк. Концепцию предельной полезности потребительских благ он дополнил теорией предельной производительности труда и капитала. Он полагал что распределение общественного продукта осуществляется в соответствии с вкладом каждого из факторов производства. Концепции предельной полезности и предельной производительности факторов производства позволили поставить во главу угла неоклассической теории проблему эффективности рыночной экономики. Такая эффективность означает достижение максимума удовлетворения потребностей людей или максимума дохода предпринимателя при минимуме затрат производственных ресурсов. Введение в экономическую теорию предельных величин привело к возникновению математической школы в экономике. С помощью математических методов удалось открыть фундаментальные математические зависимости в производстве, потреблении и рынке. Такие методы позволили изыскивать оптимальные варианты производительного использования производственных возможностей при ограниченности ресурсов. В силу этого переворот в экономической теории связан с маржиналистской революцией. А. Маршалл обобщая, дополнил и систематизировал результаты маржиналистской революции, А. Маршалл пришёл к следующему заключению: В процессе образования рыночной цены одинаково неправильно отдавать предпочтение либо предложению продавца, либо спросу покупателя. Поэтому в центр исследования он поставил формирование на разных товарных рынках цен под влиянием взаимодействия спроса и предложения. При этом были выявлены фундаментальные зависимости между ценой и ее спросом, ценой и предложением. Эти и другие положения содержатся в главном труде А. Маршалла «Принципы экономической науки», изданном в 1890 и переведенном на русский язык в 1993г.

Весьма оригинальное течение в экономической теории составляет так называемый институционализм. Это течение довольно расплывчато, т.к. взгляды различных его представителей сильно различаются по целому ряду проблем. Однако можно выделить некоторые ведущие идеи, которые разделяют все представители этого течения. По их мнению, рынок – это не нейтральный и не универсальный механизм распределения ресурсов. Он стремится не к удовлетворению потребностей людей, а к поддержанию и обогащению крупных предприятий (монополий).

Основа власти крупных предприятий - техника, а не законы рынка. Против диктата предпринимателей необходимы совместные действия профсоюзов и государства. Только тогда рыночная экономика может стать более рациональной, человечной. Кроме того, государству следует взять под свою опеку такие жизненно важные сферы, как экология, образование, здравохранение.

Основоположником институционализма по праву считается американский ученый Торстейн Веблен, автор книги «Теория праздного класса». Веблен считал, что в рыночной экономике потребители подвергаются всевозможным видам общественного и

психологического давления, вынуждающих их принимать неразумные решения. Именно благодаря Веблену в экономическую теорию вошло понятие «престижное или демонстративное потребление», получившие название «эффект Веблена». Его идеи развивали в разных областях экономической теории также известные экономисты, как У.К. Митчелл, Гэлбрейт Дж. Коммонс, Я. Тинберген, Так, Джон Кеннет Гэлбрейт (1908-2006), утверждал, что в современной рыночной экономике, «новом индустриальном обществе» господствуют крупные корпорации, выпускающие сложную технику. А в корпорациях реальной властью обладают не собственники, а «техно структура». Техно структура – это слой специалистов по технологии, управлению, финансам, ученые, конструкторы. Техно структура, планирует работу корпорации на годы вперед, так какпланирование требует стабильности.

Экономические теории достижения благосостояния потребителя.При изменении цены одного из товаров достижение нового потребительского равновесия протекает более сложно, чем это имеет место при изменении денежного дохода. Экономическая сложность общего эффекта-изменение цены состоит в расщеплении этого эффекта на эффект замещения товаров и эффект дохода.

Идея разложения общего эффекта изменения цены на эффект замены и эффект дохода, принадлежит российскому экономисту и математику Е.Е. Слуцкому (1880-1948). В 1915 г. Е.Е. Слуцкий опубликовал статью «К теории сбалансированного бюджета потребителя», в которой предложил считать неизменным реальный доход лишь в том случае, когда после изменения цен потребитель может купить тот же самый набор благ. Спустя 20 лет Дж. Хикс и Р. Аллен разработали теорию поведения потребителя, согласно которой реальный доход позволяет потребителю сохранять прежний уровень благосостояния.

В соответствии с подходом Е.Е. Слуцкого, вспомогательная бюджетная линия должна проходить через точку исходного набора потребительских благ E_1и соответственно касаться более высокой кривой безразличия по сравнению с исходной кривой (рис. 1). Потребитель ищет возможность приобрести тот же самый товарный набор, перемещается в точку E_3 и фактически оказывается на более высоком уровне благосостояния.

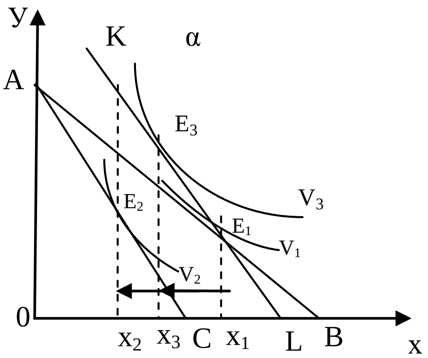

Рис. 1. Эффект замещения эффекта дохода при повышении цены по Слуцкому.

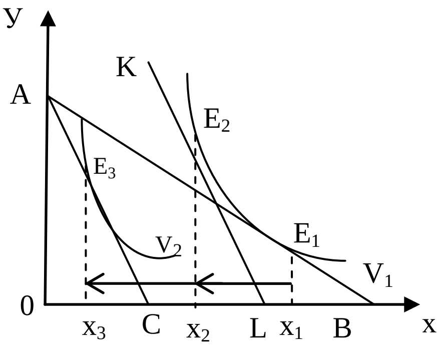

Рис. 2. Эффект замещения эффекта дохода при повышении цены по Хиксу.

Дж. Хикс определяет, каким должен быть денежный доход потребителя, чтобы при новом соотношении цен потребитель сохранил прежний уровень благосостояния. Поэтому вспомогательная бюджетная линия KL (рис №2) параллельна новой бюджетной линии AC и одновременно является касательной к исходной кривой безразличия U_1. После повышения цены на товары потребитель сокращает потребление данного товара, это соответствует эффекту замены. Потребитель остался на старой кривой безразличия, но в новой точке равновесия E_2.

Теория Е.Е. Слуцкого, несмотря на кажущуюся абстрактность, имеет совершенно конкретное преломление. Целью анализа эффекта замещения эффекта дохода при изменении цены, является определение компенсации, позволяющей сохранить неизменным уровень реального дохода потребителя. Компенсирующее изменение дохода определяется количеством денег, которое должен получить потребитель, чтобы остаться на прежнем уровне благосостояния при изменении цен.

В условиях рыночной экономики цена устанавливается на рынке. По равновесной рыночной цене, которая компенсирует издержки производителя, товар, например мясо, представляется к продаже на рынке. Если мясо относится к числу важнейших продуктов питания, а рыночная цена на мясо очень высока, государство выплачивает соответствующую компенсацию потребителю. Может ли потребитель использовать полученную компенсацию для других усилий? Да, конечно. Быть может, он предпочтет немного сократить потребление мяса и увеличить потребление других продуктов, например, купить дополнительное количество молочных продуктов. Предоставим право выбора потребителю, он сам должен распоряжаться дополнительной суммой денег.

При повышении цены потребителю необходимо добавить такое количество денег, которое обеспечит ему возможность иметь прежний товарный набор.

Функцию компенсированного спроса выражает уравнение Слуцкого

$$\frac{dx^s}{dPx} = \left[\frac{dx}{dPx}\right] - \left[\frac{dx}{dI}\right] x_1.$$

В правой части уравнения уменьшаемое выражает действие эффекта замены, вычитаемое – эффекта дохода. Левая часть [dx^s:dPx] представляет общей результат изменения Px при неизменном номинальном доходе **I** и цене Py. X^s– это компенсированный спрос, при котором с изменением Px потребитель получит полную компенсацию. Таким образом, x^s- это функция от цены и от дохода. Результат совместного влияния эффекта замещения и эффекта дохода неоднозначен. При росте цены эффект замещения для большинства товаров отрицательный, т.е. спрос на подорожавший товар сокращается. Эффект дохода зависит от отношения потребителя к данному экономическому благу. Спрос на нормальные блага растет при увеличении дохода. Если реальный доход снижается, то спрос на эти блага тоже снижается. Если учесть, чтоx^s – это производная от двух аргументов (цены и дохода) при которой сам доход **I** является функцией Px, то знак перед [dx: dI] отрицательный для нормальных товаров, положительный для низкокачественных товаров. Общий эффект при повышении цены для нормальных товаров заключается в снижении спроса на них.

Для того, чтобы потребитель остался на том же уровне благосостояния (полезности), на котором он находился до изменения цен, необходимо компенсирующее изменение дохода. Компенсация имеет важное значение для формирования социальной политики государства, так как выступает наиболее точным измерением уровня жизни.

Обратимся к примеру (рис. 3 (а)). При повышении цены на мясо на 1 кг в два раза, и прежнем доходе без субсидии, потребитель сможет купить мяса вдвое меньше. Бюджетная линия сдвинется влево и займет положение АС. Угол наклонно с осью абсцисс возрос, потому что возросла цена на мясо. Движение вдоль линии обычного некомпенсированного спроса отражает снижение уровня благосостояния потребителя. Обычная кривая спроса отражает совместное влияние на величину спроса эффекта замещения и эффекта дохода.

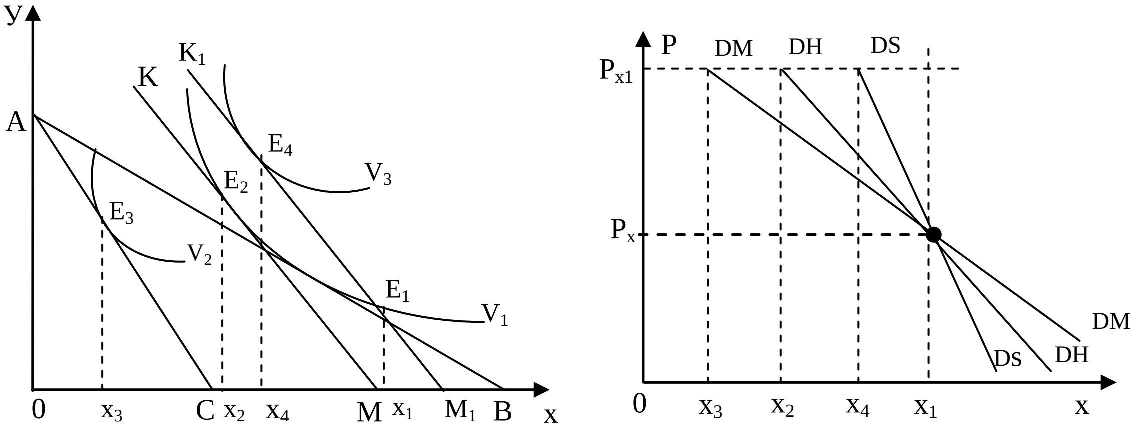

Рис. 3(а б). Кривые спроса для нормальных товаров при росте Px.

Если потребитель получит субсидию, то его реальный доход останется неизменным. Линия компенсированного спроса отражает связь между новой ценой и величиной спроса, свободного от эффекта дохода. Продвижение потребителя вдоль кривой

компенсированного спроса отражает только эффект замены и соответствует механизму действия закона спроса: при повышении цены и прежнем реальном доходе потребитель сократит спрос на подорожавший товар. Однако общий уровень полезности на кривой компенсированного спроса не изменяется постоянно.

DM-обычная

DH-компенсированная (по теории Хикса)

DS-компенсированная (по теории Слуцкого).

Компенсированная линия спроса может быть двух типов: кривая спроса по Хиксу и кривая спроса по Слуцкому (рис. 3 (б)).

Хикс определяет, каким должен быть доход потребителя, чтобы при изменении цен обеспечить ему прежний уровень благосостояния. Соответственно потребитель остается на прежней кривой безразличия. На рисунке 3 а линия КМ соответствует действительной бюджетной линии потребителя. Потребитель перемешается из точки E_1 в точку E_2, поскольку эта точка соответствует выбору потребителя в условиях нового соотношения цен.

Компенсированная линия спроса K_1M_1 (по Слуцкому) выше линии спроса КМ (по Хиксу) так как первая линия является секущей к исходной кривой безразличия U_1, а вторая – касательной к ней. Следовательно, эффект замещения по Слуцкому всегда больше эффекта замещения по Хиксу, а эффект дохода по Слуцкому всегда меньше эффекта дохода по Хиксу. Новая бюджетная линия по Слуцкому является секущей, поэтому по крайней мере часть этой линии лежит выше старой кривой безразличия. В таком положении уровень благосостояния при росте цен не может ухудшиться. Метод Слуцкого позволяет произвести количественную оценку компенсированного спроса, тогда как метод Хикса основан на постулатах порядковой теории полезности и предполагает знание предпочтений потребителя.

Анализ эффекта изменения цены имеет практическое значение и применяется при оценке последствий экономической политики, ее влияния на уровень благосостояния населения. Такие меры со стороны правительства, как введение налогов, изменение таможенных пошлин и т.д., изменяют излишек потребителя. Например, повышение таможенных пошлин автоматически приводит F к росту цен на импортируемые и отечественные товары. Более высокие цены уменьшают потребительский излишек. (рис 4 (а))

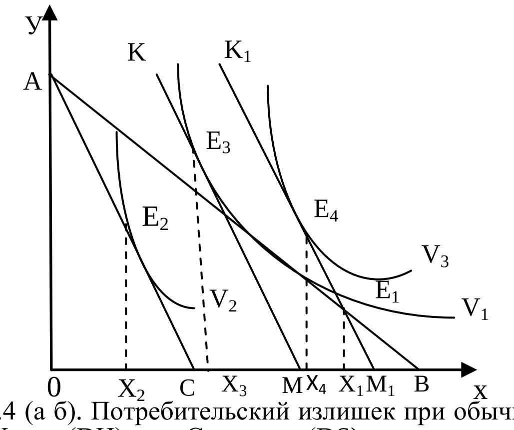

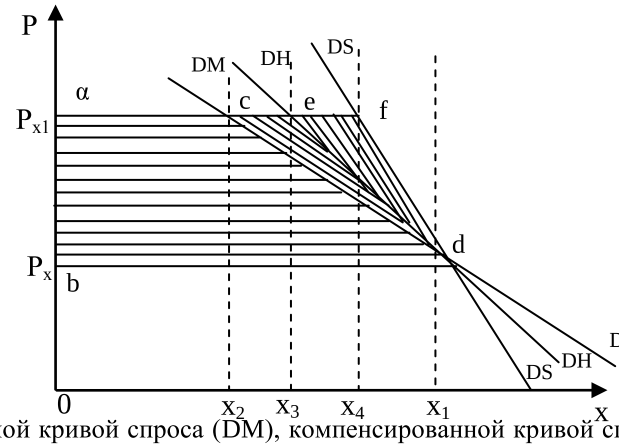

Рис.4 (а б). Потребительский излишек при обычной кривой спроса (DM), компенсированной кривой спроса по Хиксу (DH) и по Слуцкому (DS).

Это относится к потребительскому излишку при обычном спросе. Если потребитель при росте цен получает компенсацию, то величина потребительского излишка приобретает иные значения: компенсация по Хиксу приведет к расширению потребительского излишка на геометрическое пространство ced, компенсация по Слуцкому на геометрическое пространство efd. При обычной кривой спроса потребительский излишек измеряется площадью трапеции acd в (рис 4 б).

Для измерения изменений в уровне жизни используются индексы потребительских цен CPI (consumerpriceindex).

Индекс потребительских цен I_L рассчитывается по формуле Ласпейреса

$$I_L = \frac{\sum_{i=1}^{n} P_i^t \times Q_i^o}{\sum_{i=1}^{n} P_i^0 \times Q_i^o}$$

где P_i^0 и P_i^t - цена i-го благо соответственно в базовом и текущем периодах; Q_i^o - количество потребительских благ в базовом периоде.

В данном индексе не учитываются изменения в структуре потребления в текущем периоде по сравнению с базовым. Между тем, в текущем периоде по сравнению с базовым, могут произойти изменения в структуре потребления. Например, дорогие товары замещаются дешевыми в условиях роста цен. В результате завышается рост стоимости жизни в текущем периоде по сравнению с базовым. Компенсация спроса по Слуцкому совпадает с принципами определения индекса Ласпейреса.

В формуле Пааше используется стоимость текущей потребительской корзины.

$$I_p = \frac{\sum_{i=1}^{n} P_i^t \times Q_i^t}{\sum_{i=1}^{n} P_i^0 \times Q_i^t}$$

где Q_i^t - количество i-го благо в текущем периоде.

Индекс Пааше также не учитывает динамику структуры потребительской корзины товаров и услуг. Между тем, в потребительской корзине текущего периода могут отсутствовать экономические блага, которые потреблялись в базовом периоде. Изменение структуры потребления чаще всего происходит под влиянием изменения цен. Повышение цен снижает уровень благосостояния, потребители вынуждены отказываться от покупки товаров, цены на которые возросли.

Индексы потребительских цен в ряде стран используются для определения динамики реальной заработной платы отдельных категорий трудящихся, на этой основе регулируются величины номинальной заработной платы, пенсий, пособий и других выплат. В большинстве развитых стран при заключении коллективных договоров, предприятие в установленные сроки, обычно один раз в полгода, обязуется увеличивать зарплату на процент роста стоимости потребительской корзины.

Для того чтобы жить, нужно потреблять, а чтобы потреблять нужно иметь соответствующие средства на это. С переходом от первобытных форм добычи пищи и одежды и натурального обмена к современным рыночным способам взаимодействия производителей и потребителей, изменились форма и способы обмена, определяемого в основном законом спроса и предложения, определяющего рыночное поведение потребителей. Последнее в экономической теории, соответствует существующим двум подходам – кардиналистскому и ординаместскому. Согласно кардиналистскому подходу, по первому закону Госсено-(1810-1858), величина полезности при потреблении каждой дополнительной единицы товара уменьшается, пока не достигнет нуля в точке полного насыщения. Если в товарном наборе есть два экономических блага и потребитель оценивает полезность каждого товара по-разному, то в соответствии с принципом рационального поведения, потребитель будет наращивать потребление того товара, полезность которого он оценивает выше. К примеру, если потребитель наращивает потребление товара и сокращает потребление товара. В соответствии с законом Госсено предельная полезность товаров начнет снижаться, определенная полезность товара возрастать. Максимума благосостояния потребитель достигнет при таком соотношении единиц товаров и товара в товарном наборе, при котором невыгодно будет потреблять одно благо вместо другого, поскольку на это уходит его благосостояние. Таково содержание второго закона Госсена. В соответствии с законом устанавливается равенство оценок предельной полезности товарах и предельной полезности товара У.

$$МИ_х = МИ_у.$$

Основатели теории маржинализма (У. Джевонс, Х. Менгер, Л. Вальрас) исходили из возможности соизмерения полезности товаров различными субъектами рынка, исходя из аксиомы снижения предельной полезности. Объем спроса снижается с ростом цен, т.к. потребитель в каждом конкретном случае осуществляет количественную оценку полезности товара, соизмеряя ее с уровнем своих доходов.

Развитие теории предельной полезности повлекло за собой создание концепций, более реалистично оценивающих поведение потребителя. Оказывается совсем не нужно знать степень насыщения или субъективного удовлетворения потребностей.

Достаточно знать комбинацию в товарном наборе экономических благ, обеспечивающих одинаковую степень удовлетворения потребителей. Потребитель в состоянии сравнить, сопоставить полезности товаров безразличия.

Кривые безразличия впервые были предложены представителем кембриджской школы Ф. Эджуортом (1845-1926), затем нашли применение в исследовании В. Парето и И. Фишера, которые при этом не отрицали возможность измерения предельной полезности. В 1930-х г.г. Дж. Хикс приходит к выводу, что теория рационального поведения может быть полностью выведена из функции безразличия без её количественного измерения. В отличие от кардиналистской концепции, ординалисты не ставят задачу оценки самой полезности, а говорят о возможности установить порядок предпочтения комбинации благ в одном товарном наборе по сравнению с другим. Ординалисткая теория предполагает принятие ряда аксиом:

а) Аксиома полной упорядоченности утверждает, что все предпочтения исчерпываются отношениями предпочтения и упорядоченности.

б) Аксиома транзитивности, утверждает, что потребитель один раз совершив потребительский выбор, предпочел конкретный товарный набор, и выбор теперь ему безразличен. Аксиома естественна, если товарные наборы стандартны и нет смысла перебирать их.

в) Аксиома ненасыщения. Потребности в экономических благах не имеют предела насыщения, поэтому большее количество товара предпочитается меньшему; г) Аксиома независимости потребителя. Вкусы и потребности субъективны, поэтому отдавая предпочтение определенным товарам, потребитель зависит только от количества благ, им потребляемых. Если вкусы человека меняются под влиянием вкусов и предпочтением других людей, то это более сложное поведение, анализ которого вызывает серьезные затруднения.

Ординалистская теория, введя в орбиту анализа показатель нормы замещения одного товара другим, при переходе от одного варианта отбора к другому, а также включая в качестве важнейшего элемента своего подхода возможности потребителя, определяемого ценами и доходами, практически вплотную подошла к постановке вопроса о регулировании потребительского рынка, главной целью которого выступает насыщение рынка таким набором товаров, которые при данных возможностях потребителя принесли бы ему максимальную полезность и удовлетворение потребностей, действительно, без учета закономерностей потребительского выбора лежащих в основе закона спроса и предложения, невозможного прогнозирования развития рынка потребительских товаров. В прочем, как показывает практика, важными корректирующими факторами политики регулирования потребительского рынка с учетом потребительского поведения выступает «эффект дохода» и «эффект замены», порождаемые изменением цен на товары.

Если необходимость регулирования платежеспособного спроса населения обосновывается наличием «эффекта дохода», то регулирование предложения должно быть направленно на оптимизацию «эффекта замены». В итоге главным ориентиром в политике управления является потребительское поведение населения. Мерами регулирующими потребительский рынок, безусловно, являются поддержка покупательной способности населения, а также развитие тех производств, которые призваны насытить рынок полноценными товарами и услугами потребительского назначения.

При этом, по нашему мнению речь должна идти не только об абсолютизации роли государства в регулировании рынка – процесса производства и реализации товаров и услуг, а о взаимодействии рыночных механизмов и государственной корректировки самого потребительского рынка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Экономическая теория: учебник; под общей редакцией В.И. Видяпина, А.И. Добрынина, Г.П. Журавлевой, Л.С. Тарасовича. -М., 2012.
2. Борисов Е.Ф. Хрестоматия по экономической теории / Е.Ф. Борисов. -М., 2000.
3. Ядгарова Я.С. История экономических учений: учебник / Я.С. Ядгарова. -М., 2000.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ДОСТИЖЕНИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЯ

В становлении и развитии национальной экономики, тип маркетинга, оптимизация его функционирования во всех отраслях человеческой жизни и в потребительском рынке имеет важное значение. Выбирая концепцию развития национальной экономики, предполагает необходимость рассмотрения различных аспектов национальной службы потребительского рынка и рыночных преобразований с учетом реализации реформ в стране. В данной статье рассмотрены специфические

особенности формирования и функционирования потребительского рынка. Распределяются наиболее важные факторы в функционировании рынка услуг.
Ключевые слова: рынок, рынок покупателя, ёмкость рынка, национальный доход, реальные доходы, взаимозаменяемые товары, благосостояние, благо, потребность, образ жизни.

ECONOMIC THEORY ACHIEVE THE WELFARE OF THE CONSUMER

In the making and development of national economy marketing type, optimization the functioning in all branches of human life, the consumer market valuable importance. Choosing the conception on development of national economy, intends necessity of consideration of different aspects of national service market and consumer market transformation with consideration of realizing reforms in the country. In this article considered specific peculiarities of formation and functioning of consumer market. The most important factors on in functioning of service market are apportioned. Here under lined the necessity of strict of these peculiarities on choosing the models of state regulation of national service and goods market.
Key words: the market, market of the buyer, market capacity, national income, the real incomes, interchangeable goods, well-being, boon, Need(requirement), image of life.

Сведения об авторах: ***Н.С. Каримова*** – ассистент общеуниверситетской кафедры экономической теории ТНУ. Телефон: **(+992 37) 240-38-90**
Н.И. Саидова – студентка 4 курса факультета экономика и управления ТНУ. Телефон: **915-15-01-68**
М.М. Бекова – ассистент общеуниверситетской кафедры экономической теории ТНУ.
Телефон: **919-00-03-83**

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ОПЛАТЫ ТРУДА В СИСТЕМЕ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Т.Р. Ризокулов, К.А. Латипов, Ш.О. Кабиров, Х.Н. Факеров
Таджикский государственный университет коммерции

В современных условиях разработка кадровой стратегии в таможенной системе обуславливает необходимость поиска форм совершенствования, организации и оплаты труда в таможенных подразделениях. Совершенствование организации и оплаты труда в таможенной системе предполагает, прежде всего, дифференцированный подход к человеческим ресурсам, предполагающий выяснение, какие структурные подразделения занимают ключевые позиции в таможенной системе, и кто из персонала занимает ключевые позиции, влияющие на результаты деятельности таможенных подразделений.

Анализ социально-трудовых отношений в структурных подразделениях таможенной службы позволяет выделить ведущие структурные подразделения в таможне, которые являются базовыми, от деятельности которых зависят конечные результаты деятельности таможенных органов [1,2,4,5]. К ним, прежде всего, следует отнести: информационно-технические, экономические, юридические, административно-управленческие, правоохранительные структурные подразделения. Среди них локомотивными или ведущими структурными подразделениями являются экономические и правовые структурные подразделения. Выделение ведущих подразделений необходимо для выявления трудозатрат и возможных путей снижения себестоимости производимых услуг населению. Объем предоставления таможенных услуг населению определяется исходя из расходов общества. Однако в современных условиях развитие конкурентных отношений в сфере оказания услуг населению в сфере внешнеэкономической деятельности занимаются и негосударственные структуры на коммерческой основе. Они оказывают главным образом посреднические услуги. С развитием внешнеэкономической деятельности будет расширяться экспорт и импорт, что еще более увеличит спрос на посреднические услуги на коммерческой основе. Однако развитие конкурентных отношений в области оказания услуг во внешнеэкономической деятельности будет способствовать снижению затрат на оказание услуг и снижение себестоимости услуг, оказываемых в структурных подразделениях таможенной службы. Снижение себестоимости оказания услуг населению в связи с развитием конкурентных отношений в сфере услуг, а также в связи с модернизацией информационно-технической базы производства услуг, позволит создать объективные экономические предпосылки для увеличения оплаты труда в таможне и других структурных подразделениях таможенной службы. Однако в первую очередь и главным образом рост оплаты труда и денежного содержания должен касаться главных базовых структурных подразделений таможни [2,5].

Совершенствование организации и оплаты труда в таможенной системе Республики Таджикистан предусматривает ведение новых принципов организации и оплаты труда:

- оплата труда сотрудников таможенных органов должна быть увязана с показателями социально-экономического развития страны, регионов Республики Таджикистан, качеством жизни лично работника и населения, которому таможенная служба оказывает непосредственно свои услуги. Этот принцип организации и оплаты труда позволит сотрудникам таможенной службы качественно и профессионально оказывать услуги населению и достойно выполнять свою основную миссию;
- оплата труда таможенных сотрудников должна быть напрямую увязана с совершенствованием профессионального мастерства, приобретением знаний, навыков для результативной и эффективной работы. Повышение оплаты труда возможно лишь при опережающих ее темпах роста производительности труда, на которую в свою очередь оказывает влияние развитие базовой и профессиональной компетенции таможенных сотрудников. Развитие базовой и профессиональной компетенции таможенных работников дает возможность совершенствовать выполнение возложенных на них должностных обязанностей, осваивать новые функции;
- оплата труда в системе таможенной системы должна стимулировать у работника желание и интерес не только осваивать новые функции и совершенствовать выполнение должностных обязанностей, но и самостоятельно выбрать объем возможных и соответствующих его профессиональным и базовым компетенциям и полученному образованию;
- оплата труда в структурных подразделениях таможенной службы должна быть увязана с выполнением таможенными работниками социальных функций, обеспечивающих социальные нужды структурных подразделений таможенной службы и коллектива. Исполнение социальных функций в особенности важно для руководителей структуры в целом. Руководители соответствующих подразделений должны совместно с членами трудового коллектива обсуждать и определять внутреннюю мотивацию, анализируя факторы, воздействующие и определяющие внутреннюю мотивацию сотрудников. Однако главной социальной функцией на наш взгляд для руководителей подразделений таможенной службы является определение внешней мотивации, что означает поиск ими различных вознаграждений или наказаний, побуждающих сотрудников выполнять определенные задания, оказание услуг качественно и результативно. Важно заметить, что руководители структурных подразделений таможенных органов должны направить усилия на создание благоприятных условий работы и обстановки в коллективе и соответствующий микроклимат. Внешняя мотивация создает благоприятные и комфортные условия у сотрудников для работы, активизация внешней и внутренней мотивации является важной составляющей в социальных функциях руководителей.

К социальным функциям руководителей структурных подразделений таможенной службы следует отнести налаживание и активизацию социального партнерства в коллективе, обеспечивающего участие сотрудников в обсуждении вопросов организации и оплаты труда и форм мотивации трудового коллектива.

Наряду с введением новых принципов организации и оплаты труда, необходимо определиться со структурой денежного содержания таможенных служащих и концепцией денежного содержания в таможенной системе [2,5]. Концепция денежного содержания должна базироваться на наш взгляд на современных концепциях зарплаты, предусматривающих базовые выплаты или оклады, относящиеся к постоянной части денежного содержания, а переменная часть денежного содержания должна включать социальные выплаты. Переменная Часть денежного содержания зависит от величины бюджета организации, от внешней и внутренней мотивационной системы. Денежное содержание имеет ограничения для роста, и это связано как с экономической ситуацией в целом в стране, регионе, так и тем фактом, что материальные стимулы ограничены. Тем не менее, если постоянная часть денежного содержания достаточно стабильна и зависит от макроэкономической ситуации в стране, то переменная часть денежного содержания может быть обусловлена исключительно результатами деятельности таможенных органов и существующей организацией оплаты труда в этой системе, и системой мотивации труда работников, ориентацией на социальные нужды коллектива в целом и отдельных сотрудников в частности.

Переход на международную систему финансовой отчетности в Республике Таджикистан заставил принять выплаты и вознаграждения с учетом временного фактора, разделив вознаграждения на следующие виды: краткосрочные вознаграждения, долгосрочные вознаграждения, вознаграждения по окончании трудовой деятельности, выходные пособия, компенсационные выплаты. Поскольку при существующей системе организации оплаты труда в таможенной службе должностной оклад предусмотрен от минимального до максимального, то назначается конкретный оклад сотруднику начальником таможенного органа в зависимости от общего фонда должностных окладов данного таможенного органа, рассчитанного по среднему значению. При этом учитываются опыт работы по специальности, деловые качества сотрудника, образование. Надбавки и премии выплачиваются в зависимости от сложности выполняемых заданий и оказания услуг, требующих профессиональных знаний и навыков, напряженности и интенсивности труда, специального режима таможенной службы. При начислении дополнительных выплат, надбавок и премий упор делается, как уже отмечалось в данной работе, на дисциплинарный фактор, который положен во главу угла при принятии решений о выплатах. Такой подход не способствует стимулированию эффективной деятельности структурных подразделений таможенной службы и не ориентирует сотрудника на конечные результаты, характеризующие деятельность таможенных органов. Дисциплинарный фактор обособляет индивидуальный результат конкретного работника от коллективного результата.

На наш взгляд следует исходить их других критериев при принятии решения о дополнительных выплатах, премиях и надбавках. Прежде всего, они должны быть нацелены на то, чтобы заинтересовать и поставить в зависимость результаты деятельности сотрудников и их поощрения от конечных результатов деятельности таможенных органов с учетом достигнутого уровня показателей эффективности деятельности таможенных подразделений. В качестве таких показателей могут выступать как абсолютные, так и относительные показатели, но они должны отражать реализацию таможенными структурами целевых программ развития таможенных органов с запланированными бюджетными расходами на выполнение поставленных задач и эффективного их использования. К таким показателям, как уже отмечалось, следует отнести: степень обеспеченности таможенных органов современными техническими средствами таможенного контроля, готовность областных таможен участвовать в создании единой межведомственной автоматизированной системы сбора, хранения и обработки информации в процессе осуществления контроля внешнеторговой деятельности; оперативность внедрения международных норм и правил в таможенную деятельность; включение планируемых мероприятий областных таможен в действующие федеральные программы и возможность их ресурсного обеспечения.

Наряду с показателями эффективности деятельности таможенных органов и их структурных подразделений необходимо учитывать эффективность и результативность профессиональной деятельности сотрудников в таможенных подразделениях. На наш взгляд, следует ввести такой показатель, который бы свидетельствовал об оценке экономического эффекта выполняемых служебных поручений и оказания услуг населению, а также об экономическом эффекте принятых и реализованных государственных и управленческих решениях. При премировании сотрудников таможни, коллективов структурных подразделений таможенной службы следует учитывать достижение таких результативных показателей, сочетая оценку деятельности основных производственных структурных подразделений, управленческих решений и оценку индивидуальных результатов. Такой подход создаст объективные предпосылки для формирования эффективной системы премирования как коллектива, так и отдельных сотрудников, позволит сочетать коллективное и индивидуальное премирование по достижению конкретных результатов и повышению эффективности деятельности подразделений таможенных органов. Во главу угла при премировании будут поставлены не дисциплинарные, а экономические и социальные факторы, будут созданы предпосылки для активного участия членов трудового коллектива как таможни в целом, так и отдельных структурных подразделений в обсуждении как вопросов мотивации и стимулирования, так и конкретном назначении на премию сотрудников и коллективов структурных подразделений.

Такой подход к мотивации сотрудников и коллектива позволит успешно внедрить и реализовать концепцию «ступенчатого премирования» в таможенной службе [2,4]. На наш взгляд, ступенчатое премирование возможно реализовать при следующих условиях:

• при положительной динамике количественных и качественных показателей результатов деятельности таможни и ее структурных подразделений;

• достигнутые личные результаты работника способствуют достижению высоких результатов в деятельности структурных подразделений таможни или таможенных органов, а последние вносят весомый вклад в конечные результаты деятельности таможенных органов;

• премия зависит от конечных результатов деятельности таможни.

Особенность «ступенчатого премирования» заключается в следующем:

• осуществляется прогрессивное премирование;

• премирование направлено как на достижение высоких трудовых результатов, так и на развитие структурных подразделений таможни и таможенной службы в целом, а следовательно и других таможенных органов. При этом приоритет отдается развитию таможенной службы.

Исходя из выше указанных условий и особенностей «ступенчатого премирования» можно сделать вывод о необходимости сочетания индивидуального и коллективного премирования при его реализации.

В целях активизации внедрения инноваций и реализации перспективных направлений в развитии таможенной службы, обеспечивающих повышение ее конкурентной способности, следует использовать выплаты бонуса за рационализаторство. При этом следует различать выплату бонуса за предоставленную идею и выплату бонуса за внедрение идеи и полученного вследствие внедрения экономического и социального эффекта.

В существующей системе премирования выплата премий осуществляется только за внедренные рационализаторские предложения и полученный эффект от внедрения.

На наш взгляд, следует активно использовать выплату премий (бонусов) за предоставленные идеи, независимо от их внедрения. Рационализаторские предложения и идеи позволят создать банк инновационных идей и положить их в основу программы инновационного развития в таможенной службе Республики Таджикистан.

В целом, решение вопросов совершенствования организации и оплаты труда в таможенной службе способствует повышению качества оказываемых таможенных услуг при перемещении товаров и транспортных средств через таможенную границу Республики Таджикистан и улучшении микрохозяйственных связей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амонова Д.С. Организационное поведение как основное направление современного менеджмента / Д.С. Амонова // Вестник университета (РТСУ). –Душанбе: РТСУ, 2012. -№2(37).
2. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учебник для вузов / Б.М. Генкин; -7-ое изд. -М.: Изд-во Норма, 2007. -448с.
3. Раджабов Р.К. Некоторые подходы к моделированию перспективной системы таможенного сервиса в Республике Таджикистан / Р.К. Раджабов, М.Б. Алиев // Вестник Таджикского государственного университета коммерци). –Душанбе: ТГУК, 2012. -№1.
4. Раджабов Р.К. Экономика таможенного дела / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов, А.И. Джабборов. –Душанбе: Сумани кудрат, 2013. –С.184.
5. Раджабов Р.К. Таможенная система: состояние, проблемы и инновационное развитие: монография / Р.К. Раджабов, С.И. Хикматов. –Душанбе: Сумани кудрат, 2012. –С.192.

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ОПЛАТЫ ТРУДА В СИСТЕМЕ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические аспекты изучения организации и оплаты труда в таможенных органах. Выявлены особенности премирования выплат премий в системе таможенной службы. Предложены рекомендации по совершенствованию организации, оплаты труда и мотивации сотрудников таможенной службы Республики Таджикистан.

Ключевые слова: сфера услуг, таможенные органы, структурные подразделения, мотивация сотрудников, оплата труда, выплата премий

BUSINESS IMPROVEMENT ORGANIZATION AND WAGE IN THE CUSTOMS AUTHORITIES REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The article deals with theoretical aspects of the study of the organization and pays the customs authorities. Peculiarities of bonus payments of premiums in the system of customs. Recommendations to improve the organization, remuneration and motivation customs Service of the Republic of Tajikistan.

Key words: services, customs authorities, divisions, motivation of employees, wages, payment of bonuses

Сведения об авторах: ***Т.Р. Ризокулов*** **–** доктор экономических наук, профессор, заведующий кафедрой бухгалтерского учета и аудита ХГУ им. Б. Гафурова. **Телефон: (+992) 927-77-77-35. E-mail: drrajab@mail.ru**
К.А. Латифов - старший преподаватель кафедры «Экспертиза товаров и таможенное дело» Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: **(+992) 934-44-45-91. E-mail: tguk@mail.ru**
Ш.О. Кабиров - доцент кафедры экономики и организации бизнеса Таджикского государственного университета коммерции. Телефон **(+992) 934-44-41-07. E-mail: tguk@mail.ru**
Х.Н. Факеров – доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Телефон: **(+992) 934-44-41-07**. **E-mail: kengaboy@mail.ru**

МЕХАНИЗМЫ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ НА НИЖНЕЙ СТУПЕНИ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ В ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Г.Н. Турсунова
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Цельную и стройную концепцию о механизмах обмена на европейском материале разработал Фернан Бродель (1902-1985). Он выявил и показал практическое функционирование различных видов механизмов обмена по конструкциям и назначениям, как систему звеньев, в которой движения одного или нескольких тел вызывают вполне определённые изменения остальных структур данного устройства. Словом, механизмы обмена способствовали складыванию экономического явления, призванного обеспечить процесс движения товаров как формы распределения производимых обществом ценностей.

Ф. Бродель определил и констатировал два уровня сложения структурных построений и формирования устройства обмена: первый уровень включал механизмы на нижнем пределе; второй уровень охватывал механизмы на верхнем пределе. Во временном аспекте межой складывания механизмов нижнего и верхнего пределов обменов в условиях Европы служил период пятнадцатого столетия. По словам Ф. Броделя: «еще до XV в она (Европа – Г.Т.) элиминировала (т.е. исключала, удаляла) самые архаичные формы обмена». Т.е. в экономической истории Европы XV являлся временной гранью, когда были исключены самые древние, устаревшие формы обмена. В истории Центральной Азии XV также оказался столетием удаления наиболее архаичных разновидностей обмена.

Согласно Ф. Броделю, доказательством существования «современных рынков» в Европе, начиная с XII в., являлись колеблющиеся цены. Рынки, будучи связаны друг с другом, благодаря связям между городами и местечками, в которых они размещались, занимали важное место в инфраструктуре государств в качестве незаменимых механизмов обмена. «В редчайших случаях деревенские рынки существовали еще в XV в., но то была величина, которой можно пренебречь. Город запада поглотил всё, всё подчинил своим законам, своим требованиям, своему контролю. Рынок сделался одним из его механизмов» - говорил Ф. Бродель [1]. Приведённые цитаты, на наш взгляд, можно интерпретировать в аспекте генезиса и развития двух важнейших механизмов обмена, именно возникновения и становления рынков и на их основе роста городов и городской жизни. «Возникновение городов обуславливается двумя моментами – сооружением крепости и устройством рынка. Средневековый город (Западной Европы – Г.Т.) есть, прежде всего, как видно из его названия, огороженное место, городище, место, укреплённое валом и рвом - Bourg (город – Г.Т.) (была немецкая поговорка - «горожан и крестьян разделяют только стены»)». С другой стороны, город возникает только там, где в связи с огороженным местом находится рынок, market, mercatus (mercari – покупать и продавать). Рынок находится вне крепостной стены, на порубежной черте, там же стоят и межевые кресты; в город иноплеменники не решаются входить.

«Теория происхождения города (Зома), придающая первостепенное значение рынку, рыночной организации и миру на рынке (Marktfrieden из которого возникает Stadtfrieden) вполне правильна из этого основного в истории образования городов момента» - писал И.М.Кулишер в 1909 г. Поскольку экономическими параметрами рынка являются предложение, спрос и цена, то сведения источников исторической науки о колеблющихся

ценах, действовавших в Европе ещё в XII в., свидетельствуют о функционировании простейших форм рынка в указанный период. В Центральной Азии в начале I тысячелетия до нашей эры в связи с появлением древних городов функционировали периодически действовавшие ранние виды базаров

Уже на раннем этапе в Европе и Центральной Азии рынки представляли собой главные механизмы обмена. Они вначале сложились в поселениях, именуемых «местечками» - (по-таджикски **«ыасаба», «ыария»** - Г.Т.)[2], а по выражению Зомбарта - «полугородами». Местечко отличалось от родового селения наличием торгово-ремесленного населения, рынка. Такие местечки при средневековых русских городах назывались **«посадами»**. Со временем торгово-ремесленные местечки, предместья, посады были вобраны городами и стали их структурными частями. В Ахеменидский период VI-IV вв. в Иране и Центральной Азии структура городов включало торгово-ремесленную часть. Впоследствии на верхней мануфактурной стадии рыночной экономики в XVI в. с поглощенными ими местечками превратились в цельный, огромный рыночный механизм и стали важным компонентом внутригосударственного товарообмена и средоточием развертывания внешнеэкономических связей.

Здесь необходимо привести точную характеристику обычного средневекового рынка Западной Европы, данную Ф. Броделем: «В своей простейшей форме рынки существуют ещё и сегодня. Они самое малое получили отсрочку и в определённые дни они на наших глазах возрождаются в обычных местах наших городов, со своим беспорядком, своей толчеёй, выкриками, острыми запахами обычной свежести продаваемых съестных припасов. Вчера они были примерно такими же: несколько балаганов (по-таджикски **«каппон»**); брезент от дождя, нумерованное для каждого продавца, заранее закрепленное, надлежащим образом зарегистрированное место, за которое нужно было платить в зависимости от требований властей или собственников; толпа покупателей и множество низкооплачиваемых работников; вездесущий и деятельный пролетариат - шелушильцы гороха, пользующиеся славой закоренелых сплетниц, свежеватели лягушек (лягушек доставляли в Женеву и Париж целыми вьюками на лугах), носильщики, метельщики, возчики, уличные торговцы и торговки, не имеющие разрешения на продажу своего товара; суровые контролёры, передающие свои жалкие должности от отца к сыну; купцы-перекупщики, крестьяне и крестьянки, которых узнаёшь по одежде; буржуазки в поисках покупки; служанки, которые как твердят богачи, большие мастерицы присчитывать при закупках (тогда говорили «подковать мула»); булочники, торгующие на оптовом рынке хлебом, мясники, чьи многочисленные лотки загромождают улицы и площади; оптовики (торговцы рыбой, сыром или сливочным маслом); сборщики рыночных пошлин… и наконец, повсюду выложены товары: куски масла; кучки овощей; сыры; фрукты; рыбы; с которых стекает вода; дичь; мясо, которое мясник разделывает на месте, непроданные книги, страницы которых служат для завёртывания товаров. А кроме того, из деревень привозят солому, дрова, сено, шерсть и даже пеньку, лён – вплоть до домотканых холстов» [1;с.4]. Экономическая эффективность и жизненная значительность простейшего рынка, сохранившиеся в течение многих веков, проявились в следующих качествах: его уникальность как механизм обмена; свежесть поставляемых им различных видов продовольствия, привозившегося с пригородов и округи; низкие базарные цены, так как продают главным образом «из первых рук»; его открытость, организованность как самая прямая и самая наглядная форма обмена; его доступность, приемлемость для всех социальных слоёв общества. Важнейшим средством рынка являлось осуществление прямого обмена: всё, что продаётся, продаётся тут же; всё, что покупается, тут же и оплачивается сразу же[1;с.5].

Выше было сказано, что рынок и город представляли как две разные величины механизма обмена. Рынок являлся простым, а город сложным устройством обращения обмена и мены. В малых и средних городах базары бывали раз или два раза в неделю. По Броделю, в крупных городах рынки обнаруживали тенденцию к тому, чтобы стать ежедневными. Несмотря на периодический постоянный характер, рынки представляли собой самый крупный из всех знакомых обществу видов обмена, были необходимым связующим звеном между деревней и городом [3].

Организацию и надзор за деятельностью рынков, функции наказания, регламентации работы продавцов, жёсткого контроля цен осуществляли городские власти. По назначению и роли рынки являлись многофункциональными механизмами обмена. Они были естественным центром общественной жизни, излюбленным местом для заключения

договоров, сделок, устройств семейных дел, ареной зарождения инцидентов, судебных процессов, средой распространения политических и иных новостей, сферой активной деятельности лавок и ускоренного сбыта.

Рост рынков в совокупности с городами происходит в двух направлениях: количественном и качественном аспектах. Мы говорили, что рынки и города в симбиозе представляли два взаимообуславливающих механизма обмена. Количественный рост рынка и города выразился в размножении базаров и увеличении исторической топографии урбанизированной территории. Будучи неотъемлемой частью инфраструктуры городов, рынки растут вместе с ними, множатся, расширяются в пространстве, вторгаются в пределы живых кварталов, тяготеют к духовным центрам (храмам, святыням). Городские власти пытались отбросить рынки к воротам города, за городские стены в предместья, где создавались новые торговые центры. Вместе с тем, старинные места бойкой торговли – первых базаров в самом центре городов, обычно рядом с крепостью и её арком - кремлём, главным храмом, сохранялись. По словам Ф. Броделя: «А так как городские стены раздвигались по мере того, как росли поселения, рынки, благоразумно размещённые по периметру стен, в один прекрасный день оказывались в пределах крепостной ограды да там и оставались»[1;с.7].

Количественные изменения, выразившиеся в увеличении торгового оборота, привели к качественному преобразованию жизни рынков. В середине рынков под открытым небом были построены крытые базары в качестве учреждений постоянной специализированной торговли. Повсеместно в городах Западной Европы, включая Англию, в XII-XIV вв. были построены бесчисленные крытые рынки, которые назывались в зависимости от разновидности товаров, реализуемых в них. Так рынки бывали зерновые, хлебные, винные, суконные, кожевенные, башмачные, меховые, ниточные. В Париже в XV веке был крытый рынок ткачей, который частично служил каретным сараем для повозок артиллерии короля. Специализированные постоянные крытые рынки были одновременно предприятиями оптовой торговли.

Постоянные и специализированные крытые рынки, будучи новым явлением в истории торговых предприятий эпохи средневековья, в то же время играли роль индикаторов – приборов для измерения подъёма и спада экономической и социальной жизни, были показателями фаз стабилизации, депрессии, кризиса. Так парижский центральный рынок (Halles) во время столетнего спада, длившегося в общем с 1350 по 1450 гг., оказался в состоянии явного запустения. Причинами оказались естественно сама фаза спада, а также последствия конкуренции с соседними лавками. Новый подъём экономики, который обозначился в период 1543-1572 гг. способствовал установлению активной жизни, росту Парижа, реставрации крытого рынка[1;с.10].

Всесторонний рост рынков и городов создал благоприятную обстановку для деятельности в них производителей, скупщиков, маклеров, барышников, купцов и перевозчиков, всей массы обслуживающих лиц. Они своим трудом совершали постоянное снабжение городов продовольственными и промышленными товарами, предметами повседневного спроса.

Важная и сложная проблема снабжения рынков городов требовала решения задач, связанных с упорядочением дорог и коммуникаций – наземных и водных путей, создания стабильных грузоёмких средств транспортировки. Не менее значительной проблемой для крупных городов явилась необходимость организации хозяйственного использования ресурсов прилегающих областей, устройства нужных звеньев и рычагов для привоза востребованных товаров из ближнего и дальнего зарубежья. Т.е. требовалась забота о развёртывании внутренней и внешней торговли.

Ф. Бродель на примере Лондона мастерски показал процесс становления столиц государств Западной Европы, рождёнными городами-спрутами. Вокруг них сложились зональные организации экономического пространства, которые обслуживали целиком сферы производства и обращения. Они удовлетворяли требования и нужды колоссальных по размерам рынков. Зоны эти охватывали огромные пространства, почти территорию всей страны. Кольцо малых городов, полугородов, местечек, аграрных поселений хлопотали на службе у столиц, занимаясь помолом зерна, вывозом муки, приготовлением солода, отправкой продовольствия и мануфактурных изделий. В обмен они получали из столичных городов самое необходимое для обеспечения благосостояния. «В глазах путешественников делалось очевидным обогащение расположенных поблизости от него (Лондона – Г.Т.) деревень со служанками постоялых дворов, «коих можно принять за дам,

столь чисто они одеты», с их хорошо одетыми крестьянами, и едящими белый хлеб и не носящими деревянных башмаков, **сабо**, как французские крестьяне, и даже ездящими на лошади» [1; с.15-16].

В ходе описанного эволюционного развития рынка и города – главных механизмов всеобщего обмена, обнаружилась связь внутри простого обычного традиционного рынка между производителем – изготовителем-продавцом и городским покупателем. Оба главных участника рынка всё более отдаляются друг от друга. Купец – третий участник, самое позднее в XIII в., появился в Англии между деревней и городом, особенно в хлебной торговле. Постепенно появились фигуры посредников (прежде всего, маклеров) между товаропроизводителем и крупным купцом с одной стороны и между купцом и различными торговцами с другой. Развитие рынка и рыночных отношений стимулировало использование новых коммуникаций и механизмов обмена. Рост макромеханизмов обмена, т.е. городов, благоприятствовал этому процессу. Так появился т.н. частный рынок, агенты которого в лице крупных странствующих торговцев, так называемых разносчиков, коммивояжёров - разъездных представителей торговых фирм, предлагали покупателям товары по имеющимся у них образцам каталога. Они добирались до хозяйств самых отдаленных ферм, закупая авансом пшеницу, ячмень, баранов, шерсть, птицу, шкурки кроликов и овчины. Таким путём странствующие торговцы содействовали распространению рынков в деревнях и на периферии.

В Англии XVI иXVII вв., как и в прошедшем XIII в., по подсчётам исследователей 800 населённых мест (городов, местечек, деревень) располагали регулярно действующими рынками. Население Англии и Уэльса составляло около 5,5 млн. жителей. Каждый из населённых пунктов, обладавший постоянными рынками, затрагивал своим оборотом в среднем от 6 до 7 тыс. человек. В земле Бавария Германии в конце XVIII в. один рынок обслуживал в среднем 7300 жителей. Зона влияния каждого из 800 городских рынков, охватывала в среднем пространство диаметром 7 миль (11 км) [1;с.21]. Таким образом, в Англии, Франции, Германии в позднесредневековой Западной Европе был налажен должный уровень организованных рыночных отношений.

Частный рынок - разновидность механизма обмена в средневековье, представлял собой явление не локальное, а глобальное. При нём купец или торговый агент шёл к истокам производства на окраину, обращаясь непосредственно к товаропроизводителю, совершал обмен на месте с первой рукой. Сформировались категории производителей, перекупщиков, барышников, скупщиков, осуществлявшие бизнес посредством личных деловых контактов.

Открытые рынки исторически сменили манеру насильственного безвозмездного приобретения имущества путём разбоя и грабежа. В них насилие исчезло, но они стали ареной использования ухищрений, уловок и обманных действий[4]. Словом, спутником обмена стал обман, обращение сопровождало мошенничество. На рынке всё предавалось купле и продаже. Обмен служил катализатором экономики. На орбите рынка обращались продукты земледелия, скотоводства, изделия ремесленной, кустарной промышленности, земельная собственность, деньги. Труд превратился в товар. На денежном рынке заключаются краткосрочные и долгосрочные сделки денежных ассигнаций. Денежные рынки ещё в XIII в. действовали в Италии, Германии, Нидерландах. Впоследствии крупнейший денежный рынок предстал в Голландии, позднее в Лондоне.

Среди разновидностей специализированных рынков задолго до зарождения капитализма выделялся рынок труда. Экономист Томас Гоббс (1588-1679) заключил, что рабочая сила всякого человека есть товар и последний как товар предлагается к обмену в рамках рыночной экономики. Рынок труда является продуктом общества, основанного на частной собственности на средства производства и формации, разделённой на богатых и бедных. Человек, утративший по определённым причинам свои средства производства в виде предложения - важного атрибута рынка – способен вынести на продажу свое единственное достояние - рабочую силу. Предтечей рынка наёмного труда в глубине веков явился базар найма чернорабочих - подёнщиков. С появлением кустарной промышленности связана деятельность рынков, предлагавших в наймы обнищавших ткачей, кожевников, обувщиков, портных. С XIII в. в Париже, впоследствии в Гамбурге были площади, являвшиеся местами предложения наёмного труда и работы подёнщиков. Нанимались в слуги на работы, связанные с валкой, пилением, колкой дров, подрезкой розы, сбором винограда, прополкой, земляными занятиями, садоводством, посадкой овощей, косьбой и уборкой сена, жатвой зерновых, вязкой снопов, молотьбой и очисткой

зерна. Другим важным путём формирования правовых норм найма, производимого государством, являлся набор наёмной гвардии.

Известно положение о том, что рынок - это граница, причём граница подвижная. Согласно К. Брюхера, рынки существуют повсюду – у негров, индейцев, жителей Полинезии; а по материалам и исследованиям И.М. Кулишера, Ф. Броделя в Старом свете и в России они устраиваются на рубежной черте, отделяющей территории двух племён, между городом и пригородом, на открытых местах, нередко среди девственного леса. Они явились нейтральными местами, где должна умолкнуть всякая племенная, сословная и классовая вражда; кто нарушает мир на рынке, подвергается самым строгим карам[5]. Рынок в качестве механизма обмена, по И.М. Кулишеру, сосредоточивался в определенных местах, на церковной площади, являясь звеном духовного и материального мира[4;с.128-129]. Ф. Бродель утверждал, что, в самом деле, рынок был границей, как бы водоразделом между реками, «Вы будете жить неодинаковым образом в зависимости от того, окажетесь ли вы по одну сторону барьера или же по другую» [1;с.29-30].

Существенным, хотя и элементарным механизмом обмена стали торговые лавки. Владимир Даль видел в основе слова «лавка» термин «лава» и последний представил в качестве многозначного понятия. «Лава, лавка глухая, неподвижная скамья, переносная доска на ножках, пешеходный мосток… лавка, отделенье в рядах, вообще помещение для продажи товаров. Красные лавки, с аршинным товаром… лавочник, лавочница, сиделец или сиделка, торгующая на лавке…»[6].

Будучи одним из инструментов обмена и вырастая в пределах размещения рынка, лавки обладали отличительными особенностями. Если обычные рынки были местами обмена под открытым небом, и купля-продажа совершалась при ходячих и стоячих производителях и потребителях, находящихся в состоянии движения, то лавки представляли собой помещения, в которых во всевидение были расставлены все товары и торгующие стороны контактировали лицом к лицу. Простые рынки функционировали один или два раза в неделю, т.е., периодически, а лавки работали постоянно, за исключением выходных и праздничных дней. Рынок состоял из торговых площадей, где реализовывались определённые виды товаров и изделий: зерно, мясо, масло, овощи, мануфактура и т.д. Лавки же окаймляли улицы, проезды, переулки и образовывали специализированные ряды, которые торговали продовольствием, текстилем, металлическими изделиями, парфюмерией, галантереей, бакалеей.

Большинство исследователей экономической истории убеждены в том, что в XI в. по всей Западной Европе рождаются или возрождаются города и оживляются рынки, рост городов устанавливает чёткое различие между ними и деревнями. Одновременно возникшие тогда первые лавки фактически были мастерскими, т.е. заведениями пекарей, маслобойщиков, обувщиков, кузнецов, портных и прочих ремесленников, торговавших в розницу. Академик Б.А. Рыбаков на основе археологических материалов, добытых в древней Руси и датируемых IX-XIII вв. подчеркивал, что: «Во всех этих раскопках городов характерно то, что почти каждый городской дом является жилищем (или одновременно мастерской) ремесленника»[7]. Постепенно ремесленник, который шёл продавать свои изделия на открытом рынке или крытом базаре, в промежутке между рыночными днями, оборудовал при своем жилище, в котором заодно находилась мастерская, частную лавку. Следовательно, ремесленник в одном лице выступал в качестве хозяина и жилища, и мастерской, и торговой лавки, т.е. действовал в роли собственника, производителя и торговца. Впоследствии, ремесленник по указанию городских властей переместил свою производственную и коммерческую деятельность на рынок, в лавку в торговом ряду.

К. Брюхер писал: «По рыночным правилам (разработанные и выведенные городской администрацией в интересах потребителей - Г.Т.) все продавцы одного и того же товара должны иметь свои лавки рядом и на началах свободной конкуренции под наблюдением рыночного старосты и надсмотрщика продавать свои товары. Известны также многочисленные постановления в интересах потребителя, которыми определялось качество сырого материала, способы производства, длина и ширина кипы сукна и даже цены продуктов» [5;с.111].

Со временем сформировалась социальная прослойка лавочников, которые наряду с маклерами, мерильщиками, весовщиками образовали своеобразную когорту рыночных посредников. Они включались в сферу так называемой рыночной экономики, действуя как тот купец-капиталист, которого охарактеризовал К. Маркс. «В обращении Т-Д-Т деньги, в

конце концов, превращаются в товар, который служит потребительной стоимостью. Следовательно, тут деньги затрачиваются окончательно. Напротив, в противоположной форме Д-Т-Д (в которой находится лавочник – посредник - Г.Т.) покупатель затрачивает деньги лишь для того, чтобы получить деньги в качестве продавца. Покупая товар, он вводит деньги в обращение с тем, чтобы вновь извлечь их оттуда путём продажи того же самого товара. Он выпускает из рук деньги лишь с затаённым намерением снова овладеть ими. Таким образом, деньги здесь лишь авансируются»[8].

В отличии от лавочника-торговца, крестьянин или скотовод идёт на рынок продавать свои произведённые продукты: зерно, скот и т.д., чтобы купить необходимые ему вещи. Он действует согласно непосредственной форме товарного обращения Т-Д-Т, т.е. превращение товара в деньги и обратного превращения денег в товар, продажа ради купли. Также ремесленник -предшественник кустаря - мелкого промышленника, предлагая свои изделия непосредственно покупателю, стремился найти на рынке необходимые съестные продукты и предметы потребления для себя и своих ближних. С течением времени из среды лавочников-торговцев выделилась категория промышленников-предпринимателей и продавцов своих собственных изделий, предназначенных для горожан, селян, снабжения мирного населения и войск.

Экономическое развитие обуславливало организацию рядов и торговых лавок, подготовило предпосылки формирования прослойки торгово-промышленных предпринимателей, а также способствовало специализации и иерархизации (понятие Ф. Броделя) торговых учреждений. Выделялись лавочники, продающие на вес (бакалейщики, маслобойщики), торгующие по мерке (скупщики), реализовывавшие в розницу (железно-скобяные товары), производящие сбыт предметов роскоши, предлагавшие товары, побывавшие в употреблении (старьёвщики). Лавки по интерьеру и уровню обслуживания делились на высший, средний и низший разряды. Привлекательными лавками высшего разряда считались аптека, конторы ростовщика, менялы, банкира, хозяина постоялого двора; средними - кабаки, харчевни, низшими -помещения по продаже винных и водочных напитков.

Вместе с профессиональной специализацией лавочников и потоварным разделением торговых лавок, происходил процесс их расположения по специальным ступеням общества от низших к высшим. Это явление Ф. Бродель назвал «иерархизацей». Например, мелочный торговец занимал низшую ступень, а купцы, специализировавшиеся по торговле на дальние расстояния, находилась на верхней. У подошвы были бедняки, занятые перепродажей разных бытовых мелочей. Почётную часть купечества: скупщиков, бакалейщиков, менял, золотых дел мастеров, галантерейщиков, меховщиков - включили в так называемые «шесть корпораций». К составу т.н., «пяти старших цехов» причислялась почётная часть купечества.

В позднесредневековый период лавки расширили свою многофункциональную деятельность по горизонтали и вертикали, «вглубь» и «вширь». Они завоевали центр и уголки всех городов, многих деревень. В них обосновывались неопытные мелочные торговцы, хозяева постоялых дворов низшего разряда. Они исполняли свои непосредственные обязанности, одновременно действуя в качестве мелкомасштабных ростовщиков, организаторов коллективных увеселений. Деревенские лавки-кабаки служили помимо своего прямого назначения местом игр, питья, развлечений, заведением, где договаривались кредитор с должником, торговец с клиентом, заключались сделки и арендные соглашения.

В XVII веке произошёл невиданный быстрый количественный и качественный рост лавок. По словам Ф. Броделя, размах их создания был распознан потом. В Лондоне значительная часть больших домов была снесена и заменена на лавки и небольшие жилища торговцев. «Роскошные лавки переделывались тогда с большими затратами и усиленно покрывались зеркалами, украшались позолоченными колоннами, бронзовыми канделябрами и бра, которые славный Даниэль Дефо (автор романа о Робинзоне Крузо - Г.Т.) считал экстравагантными»[1;с.41-42]. Всё это означало необычный рост распределения, ускорение обмена, триумф обслуживающего сектора, отражало общее развитие экономики.

Таким образом, рост численности населения и подъём экономики обусловили непомерное увеличение числа посредников в сфере распределения. Они, прежде всего, расширили поле деятельности лавочных торговцев. Рыночные посредники в социальном плане состояли из зажиточных, средних и бедных слоёв. Стабильно действующие точки

торговли, ежедневно функционировавшие ячейки обмена в городах и деревнях, являлись важными факторами развития рыночной экономики.

Подъём экономики, рост лавочной торговли, как более культурной формы обмена, был связан с новыми явлениями. Прежде всего, активно действовала система кредита. Торговец и оптовый и розничный, оплачивал кредит посредством переведённых векселей. Вкратце объясним здесь термин «вексель». Это немецкое слово (**Wechsel**) означало: письменно - долговое обязательство строго установленной законом формы, выдаваемое заёмщикам (векселедателем) кредитору (векселедержателю). Вексель предоставлял кредитору право требовать от заёмщика уплаты к определённому сроку суммы денег, указанной в векселе. Переводный вексель (иначе тратта) - письменный приказ одного лица (кредитора) другому (заемщику, плательщику) уплатить определенную сумму денег третьему лицу (предъявителю). Бывали также коммерческие векселя – выдаваемые заёмщиками под залог товаров; казначейские векселя, выпускаемые государством для покрытия своих расходов.

По историческим данным кредитные сделки появились в Западной Европе в период правления Карла Великого (конец VIII – начало IX вв.). До этого времени сделки производились на наличные, но бывали двоякого рода. В одних случаях уплата была окончательная: это были обыкновенные платежи или же сделки купли-продажи. Кредит, следовательно, заменялся куплей - продажей на наличные деньги. Существовала ещё и вторая форма. В этом случае сделка производилась на наличные. При этом, лицо вносившее плату или уплачивавшее виру, повинности, сохраняло за собой право заменить отданный в качестве эквивалента (при уплате) предмет впоследствии другим. Однако и в этом случае (временно) отдаваемый предмет сразу поступал в руки кредитора или точнее лица, которому уплачивалось, ибо о кредите не было и речи. Сделка эта была лишь зачатком кредита, из неё он развился впоследствии. Но пока она имела, в сущности, характер купли-продажи за наличные и отличалась от последней лишь в том отношении, что лицо, которое получало вещь в качестве эквивалента, не становилось сразу её собственником. К нему вещь поступала во владение, но превращалась в собственность лишь по истечении известного срока, если уплачивавший не воспользовался своим правом, не заменил её в течение известного срока другой вещью. Первоначально таким временно отчуждаемым эквивалентом были только движимость или сам человек, поступивший в кабалу: он содержался кредитором в заключении, в оковах и в случае не выкупа, не замены его, чем - либо другим, мог быть продан, убит и т.д. Поскольку первоначально земля считалась общинной собственностью, с появлением частного землевладения она стала объектом, как окончательной продажи, так и предметом временного отчуждения со стороны заимодавца (кредитора). Королевский закон 818г. у франков впервые позволил в случае невозможности покрыть долг из движимости брать и недвижимость. Однако форма временной отдачи земли с правом замены её иными предметами мало помогала сохранению недвижимости в руках первоначального собственника (т.е. должника). Ибо если в течение известного срока должник не выкупал землю (altera satzung), то лишался её совершенно.

Таким образом, в средние века кредитные операции совершались в нескольких различных формах: поземельного кредита или купли - продажи ренты; временной продажи земли, при которой земля сразу переходит в руки лица, уплатившего за неё выдавшему ссуду; земля оставалась в руках должника, кредитор же получал лишь суррогат - документ, пользуясь доходами с земли вплоть до момента возвращения ему переданной суммы. Обычным процентом в области реального кредита с правом выкупа или без него (под обеспечение недвижимости) являлась десятина т.е., соотношение между отданным капиталом и получаемой ежегодной рентой составляло десять со ста[4;с.131-132]. Суммируя вышесказанное надо констатировать следующее: европейский опыт возникновения и становления механизмов рыночной экономики являлся поздним по времени аналогом давно сложившихся традиций упорядоченного обмена в древнем Востоке, в частности в Передней и Центральной Азии, включая Иран. Механизм рыночной экономики на низшей ступени их возникновения и становления в древней и средневековой Западной Европе и Центральной Азии. Города Западной Европы и Центральной Азии охотно прибегали к кредитам. При этом они выплачивали лицам, поместившим у них капиталы (кредиторы - окрестные землевладельцы, горожане) пожизненно ренту из определённого источника городских доходов.

Если причиной возвышения торговых лавок был кредит, то масса ловкой и хитро действующей категории торговцев, предусмотрительно обходя возможные неприятности и называемая «разносчиками товаров», оперативно вносила заметный вклад в развитие экономики. По Ф. Броделю, разносчики – это торговцы, особенно полунищие, которые носят на шее или попросту на спине весьма скудный товар. В романо-германских языках они обозначались длинным рядом названий: во Франции – это colparteur, Англии – hawker, в Германии - hoske. По-турецки они назывались – «сейер сатычи». В Центральной Азии разносчики товаров назывались «раванда» (ходоки). Разносчики состояли из различных социальных типов: бродяжничающие точильщики, рабочие, трубочисты, плетельщики соломенных стульев, которые нося с собой свои услуги, обслуживали горожан и селян своим ремеслом. Другую прослойку образовывал крестьянин, который по завершении уборки урожая перевозил лес, зерно, бочонки с солёной рыбой, грубошерстные ткани в Западной Европе, хлопок в коробочках, коконы, дрова в Центральной Азии. Это был представитель странствующих торговцев, так как он сам скупал для перепродажи весь товар и его часть. Отдельный тип составляли крестьяне-ткачи, отправлявшиеся продавать произведённое в деревнях полотно в разные области, где был спрос на них. Высшую категорию разносчиков образовывали купцы -«мануфактурщики», разъезжавшие по стране с выгодой распределяя свой товар на огромных территориях; это был относительно зажиточный слой.

Разносчики товаров, независимо от социального положения, выполняли необходимую миссию по стимулированию, поддержке и распространению рыночной экономики. Вместе с тем, рамки разноса способствовали экономическому отставанию тех стран, где странствующие торговцы влияли на процесс обмена. Однако, в условиях разносной торговли среди владельцев повозок выделялись большие купцы, преуспевающие владельцы лавок.

Итак, мы охарактеризовали теоретические принципы действия механизмов на нижнем пределе обменов, каковыми являлись: малые системные устройства процесса движения товаров-рынков, больших и огромных сфер обращения городов, первичные ячейки производства, торговли и других видов коммерческого обслуживания, лавки, предоставление в долг товаров или денег в кредит. В совокупности все указанные конструкции способствовали становлению и развитию рыночной экономики в недрах древнего и средневекового общества в форме элементов, укладов, структур.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бродель Фернан. Материальная цивилизация, экономика и капитализм, XV-XVIII вв / Бродель Фернан // Игры обмена. -М., 2007. -Т.2. –С.3.
2. Словарь русского языка. Т. II. - М.: Русский язык, 1983.
3. Смит Адам. Исследование о природе и причинах богатства народов / Смит Адам. –М.: Эксмо-Пресс, 2000.
4. Кулишер И.М. История экономического быта / И.М. Кулишер. –Челябинск, 2008.
5. Брюхер К. Возникновение народного хозяйства. Публичные лекции и очерки, перевод с 5-го (значительно исправленного и дополненного) немецкого издания 1906 г / К. Брюхер; под редакцией с предисловием И.М. Кулишера, выпуск первый, СПБ, 1907.
6. Даль В. Толковый словарь / В. Даль. –М., 1979. -Т.11.
7. Рыбаков Б.А. Ремесло древней Руси / Б.А. Рыбаков. –М.: АН СССР, 1968.
8. Маркс К. Капитал / К.Маркс Т I. –М., 1988.

МЕХАНИЗМЫ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ НА НИЖНЕЙ СТУПЕНИ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ В ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

В научной статье автор в доступной форме излагает механизм обмена, призванного обеспечить процесс движения товаров в Центральной Азии. Автор, изучая труды многочисленных исследователей Западной Европы, посвященных истории экономического развития Центральной Азии, обосновывает свое исследование фактами, в аспекте генезиса и развития двух важнейших механизмов обмена, именно возникновения и становления рынков и на их основе роста городов и городской жизни в средневековой Центральной Азии

Ключевые слова: механизм обмена, кредитные операции, собственность, купля-продажа, подъём экономики, рост торговли, специализированные рынки.

THE MECHANISMS OF THE MARKET ECONOMY AT THE LOWER LEVEL OF THEIR OCCURRENCE AND FORMATION IN ANCIENT AND MEDIEVAL EUROPE AND CENTRAL ASIA

In the scientific article the author in an accessible form sets out the exchange mechanism designed to facilitate the process of movement of goods in Central Asia. The author, studying the works of many researchers of Western Europe, dedicated to the history of economic development of Central Asia, bases its investigation of the facts, in the aspect of the Genesis and development of the two most important mechanisms of exchange, it is the

emergence and development of markets and on their basis the growth of cities and urban life in medieval Central Asia.

Key words: mechanism of exchange, credit operations, ownership, sale and purchase, economic growth, trade expansion, specialized markets.

Сведения об авторе: ***Г.Н. Турсунова*** - кандидат экономических наук, доцент кафедры экономической теории, декан факультета бизнеса и управления Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики. Телефон: (**+992) 92 7-79-19-36.** E-mail: **TGN_1970@mail.ru**

СТРАТЕГИЯ «КОНКУРЕНТНОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ» И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ ИРАНА

Абдиёи Мухаммадризо Мухаммадсадик
Таджикский национальный университет

Современная ситуация в развитии рыночных отношений в экономике Ирана, формирование конкурентной среды выдвигает ряд проблем в деятельности промышленных предприятий, связанных с необходимостью обеспечения их конкурентоспособности на зарубежных рынках. В этой связи важнейшее значение приобретает выбор средств стратегического развития промышленных предприятий с учетом особенностей инновационной среды и стратегических возможностей, в которых действует предприятие.

В настоящее время большинство промышленных предприятий Ирана не имеют достаточной практики разработки конкурентных стратегий своего развития на внешних рынках.

Причинами подобного положения являются недостаток знаний у руководства предприятий в области стратегического управления, ориентация только удовлетворение потребности внутреннего рынка, трудности выхода на внешние рынки, отсутствие навыков применения современного экономического инструментария в управленческой деятельности, нестабильность макроэкономической среды и, соответственно, сложность применения методов конкурентной либерализации при выходе на внешние рынки. Все это делает экономическое поведение предприятий зачастую непоследовательным, ориентированным исключительно на решение оперативных задач, слабо связанных и несогласованных между собой. Подобная ситуация негативно сказывается в конечном итоге на обеспечении конкурентоспособности, финансовой стабильности и дальнейшем развитии промышленности страны.

Между тем, как показывает международная практика и позитивный опыт функционирования ряда успешных промышленных предприятий, успеха в рыночной экономике добиваются только предприятия, грамотно использующие элементы инновационной среды, теорию и методологию стратегического управления, адаптированную к условиям внешних рынков при осуществлении конкурентной стратегии либерализации экономики Ирана.

Необходимо отметить, что под конкурентной либерализацией понимается стратегия обмена торговыми уступками в условиях значительного роста числа стран, вставших на путь торговой либерализации, а также роста инструментов внешнеторговой либерализации [1]. Конкурентная либерализация характерна в основном для стран, имеющих доминирующее положение в мировой экономике. Однако независимо от изоляции экономики Ирана от мировой экономики, огромные природные запасы страны позволяет ему использовать данную стратегию в своей внешнеэкономической политике.

В экономической литературе выделяют четыре основные движущие силы конкурентной либерализации, которые можно использовать в промышленности Ирана: многосторонняя либерализация, регионализм, двусторонняя либерализация, микрорегионализм. Все эти факторы «конкурентной либерализации» следует рассматривать, прежде всего, как инструменты внешнеэкономической политики государств, каждый из которых характеризуется своей целью и эффективностью использования.

Стратегия конкурентной либерализации предполагает, что страна обладает значительным политическим капиталом в мировой экономике для активного создания торговых альянсов. Для крупных стран, таких как Китай и США, по сравнению с Ираном,

это зачастую более применимо. Именно гиганты мировой экономики будут вести соревнование на первенство в своей весовой категории. Здесь Ирану необходимо занять свою нишу в архитектурной конструкции «конкурентной либерализации». Преимущества Ирана в стратегии конкурентной либерализации заключается в их большой гибкости мобильности при заключении торговых альянсов. Кроме того, острота конкуренции между странами не так высока, как у «тяжеловесов» мирового хозяйства.

Острота же конкуренции между гигантами обостряется, прежде всего, в связи с тем, что потери от эффекта отклонения торговли могут оказаться значительными. В условиях, когда крупнейшая страна мировой экономики активно создает торговые альянсы, другие страны просто вынуждены включаться в соревнование «конкурентной либерализации». Кроме того, отстающие в соревновании страны будут стремиться заключать соглашение со странами, которые являются лидерами в «конкурентной либерализации» и обладать доступом в наиболее разветвленную сеть международных альянсов. При этом, чем больше отставание страны, тем больше торговые уступки потребуются для заключения соглашения со страной-лидером в процессе «конкурентной либерализации».

Нобелевский лауреат по экономике Дуглас Норт в своем исследовании американского экономического роста в 1970-1980 гг. отмечал, что основным фактором успеха в ранний период становления экономики Америки был интенсивный рост экспортного сектора. При этом Норт подчеркивал важность роста экспорта именно для раннего периода модернизации, а также необходимость отраслевой диверсификации экспорта – по его словам, «страны которые остаются зависимыми от экспорта одного товара почти неизменно терпят неудачу в своих попытках подержания высоких темпов экономического роста». Исследование структуры экспорта Ирана показывает, что основным источником поступления иностранной валюты в стране является нефтепродукты, что препятствует использованию модели конкурентной либерализации. Например, в 2011 г. суммарный объем экспорта Ирана составил $131.8 млрд. долл., 80% из которых приходится на сырую нефть, химические и нефтехимические продукции, фрукты и орехи, ковры. Согласно данным Таможенного органа Ирана, экспорт не нефтяного сектора Ирана составил 15,2 млрд. долл. США в 2008г. Годовой темп роста которого составляет 15,1% по сравнению с аналогичным периодом прошлого года (за исключением 5,8 млрд. долл. США сжиженные газы).

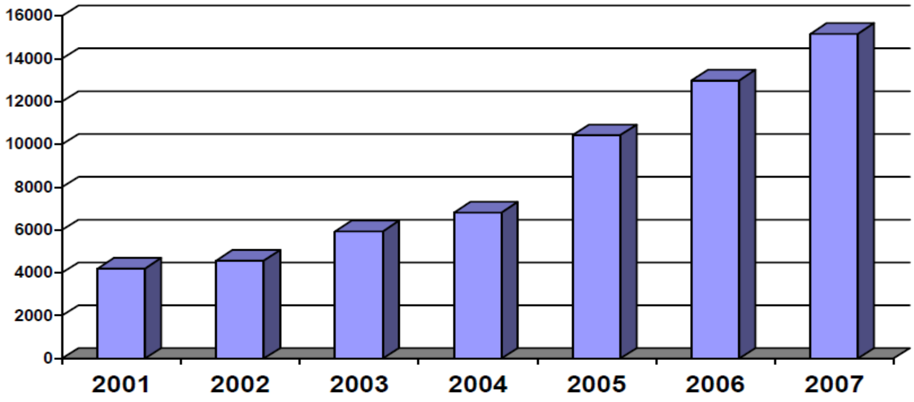

Рис. 1. Тенденции развития не нефтяного сектора Ирана.
Источник: Iran nonoil statistics 2008

Однако роль нефтяного сектора экономики Ирана пока не может играть важную роль в обеспечении конкурентоспособности страны. Это, прежде всего, связано с низкими долями внедрения результатов инновационной активности или исследования и разработок, что является одной из основных препятствий в использовании модели конкурентной либерализации.

Сегодня многие страны мира при использовании моделей конкурентной либерализации выделяют огромные инвестиции на исследования и разработки. К числу таких стран, прежде всего, относятся США, Европейский союз, Япония, и Китай. Эти страны занимают лидирующие места в мире в сфере НИОКР.

В рисунке 1 приведено процентное соотношение видов деятельности на исследование и разработки в промышленности Ирана. Данные приведены в примере

Мазандаран, провинция северного Ирана [2]. Исследование показывает, что 18% всех видов деятельности, связанные с исследованием и разработкой были направлены на модернизацию производительности и 14 процентов на снижение производственных затрат. Это, прежде всего, связано с предотвращением спада производства в промышленности региона. Самая низкая доля мероприятий по исследованию и разработке приходится на реконструкцию и замену производственных материалов.

Низкая доля мероприятий по вышеприведенным видам деятельности связана, прежде всего, с высоким уровнем инвестиционного риска, высокой стоимостью оборудования и слабостью управления в Иране.

Рис. 1 Мероприятия по исследованию и разработкам в промышленности Мазандаран
Источник: R. Tavakkoli-Moghaddam, N. Ale-Ebrahim, A. Golnam, M. Vasei1, A. Ghazizadeh-Moghaddam, “Analysis of opportunities and challenges for R&D management and the role of the R&D Society for its improvement – A Case Study in Iran (Published Conference Proceedings style),” The R&D Management Conference, Newby Bridge, Cumbria, UK, 2006.

Таким образом, усиление глобализации и быстрое изменение технологии заставляет фирмы активизировать свои действия в сфере исследования и разработок. В рис. 2 представлены отрасли, активно вовлеченные в исследования и разработки в Иране[2]. Как видно, большая доля научно-конструкторских работ приходится на отрасли металлические, машины и оборудование, дизайн и автомобильной промышленности. Однако, на текстильную, электронную, пищевую и фармацевтическую промышленности приходится незначительная доля научно-исследовательских и опытно-конструкторских работ.

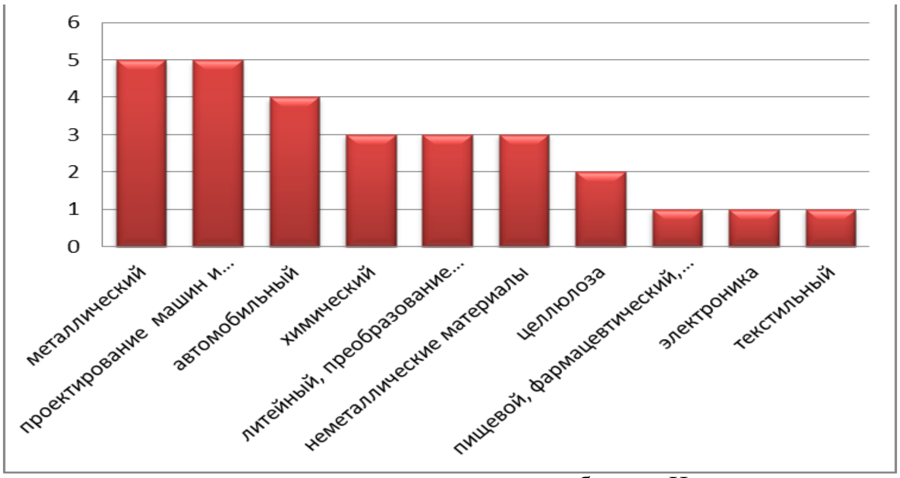

Рис. 2. Отрасли, максимально вовлекающие исследования и разработки в Иране

Сегодня крупные компании для повышения своих производственных возможностей и обеспечения конкурентоспособности на внешнем рынке выделяют миллионы долларов в спекулятивные исследования и разработки. Однако до сих пор на финансирование в сферах исследования и разработки приходится незначительная часть бюджетов компаний в Иране, главным фактором которого является ограниченный бюджет этих компаний. В

последние два десятилетия объем расходов в сфере исследования и разработки составляет от 0,2 до 0,4 процента от валового внутреннего продукта, что не может играть важную роль в обеспечении инновационной конкурентоспособности в стране. В таблице приведен сравнительный анализ доли инвестиций в сфере исследования и разработки в Иране с другими странами.

Таблица 1. Доля расходов на исследование и разработки от ВВП в Иране по сравнению с некоторыми развитыми странами

	Страны	2002	2003	2004	2005
1.	Германия	2.43	2.49	2.50	2.52
2.	Иран	0.34	0.31	0.38	0.52
3.	Япония	2. 96	2.99	3.07	3.12
4.	Республика Корея	2.25	2.39	2.58	2.53
5.	США	2.64	2.71	2.73	2.65

Источник: R.M. Shatouri, R. Omar, W. Endeavoring Innovation via Research and Development Management: A Case of Iranian Industrial Sector// World Academy of Science, Engineering and Technology 69 2012

Следовательно, приведенный анализ показывает, что для обеспечения конкурентоспособности Ирана в мире конкурентной либерализации важную роль играет модернизация производственных фондов путем увеличения инновационной деятельности промышленных предприятиях и увеличение расходов в сфере исследования и разработки.

Поэтому расцвет экономики Ирана в мире конкурентной либерализации должен быть связан не только с разработкой нефти и минеральных ресурсов, которые рано или поздно будут исчерпаны, но и с производством ценных промышленных товаров, продуктов питания и т.д.

Здесь одной из основных задач, стоящих перед промышленной отраслью является повышение конкурентоспособности ее продукции. В этом отношении либерализация, интеграция или инвестиции в условиях формирования инновационной экономики Ирана - не самоцель. Цель-это повышение конкурентной позиции Ирана. Оно должно ориентироваться на такую экономическую систему, в которой интенсивно протекает конкуренция внутри страны, что, в свою очередь, является непременным условием успешной конкуренции предприятий за рубежом. Без конкуренции внутри страны конкуренция на внешних рынках нежизнеспособна - таков главный тезис теории конкурентоспособности Портера, который неизбежно выдерживает испытание на практике. Если Иран ставит себе задачу завоевать внешние рынки, то начинать надо с себя, без надежд на субсидии или слабый курс валюты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лисоволик Я.Д. Конкурентная Россия в мире «конкурентной либерализации» / Я.Д. Лисоволик. –Москва, 2007. -С.15.
2. Analysis of opportunities and challenges for R&D management and the role of the R&D Society for its improvement – A Case Study in Iran (Published Conference Proceedings style) /[R. Tavakkoli-Moghaddam, N. Ale-Ebrahim, A. Golnam, et al] // The R&D Management Conference, Newby Bridge, Cumbria, UK, 2006.
3. Khurana. Strategies for global R&D. Research Technology Management, 2006. -vol.49. -no.2. -P.48-57.
4. Griffith R. How important is business R&D for economic growth and should the government subsidise it? / R. Griffith // The Institute for Fiscal Studies, 2000.
5. Shatouri R.M. Endeavoring Innovation via Research and Development Management/ R.M. Shatouri, R.W. Omar // A Case of Iranian Industrial Sector. World Academy of Science, Engineering and Technology, 2012. -69.

СТРАТЕГИЯ «КОНКУРЕНТНОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ» И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ ИРАНА

В статье исследуются вопросы развития инновационной деятельности в промышленности Ирана на основе стратегии конкурентной либерализации Ирана. Исследуются возможности применения модели конкурентной либерализации в Иране, оцениваются основные направления исследования и разработок в промышленности Ирана, проводится сравнительный анализ расходов в НИОКР в Иране и некоторых развитых стран.

Ключевые слова: конкурентная либерализация, инновационная конкурентоспособность, исследование и разработки в промышленности.

THE STRATEGY OF "COMPETITIVE LIBERALIZATION" AND POSSIBILITIES OF ITS APPLICATION IN FOREIGN ECONOMIC POLICY OF IRAN

This article explores the development of innovation in the industry of Iran on the basis of the strategy of competitive liberalization Iran. The possibilities of using the model of competitive liberalization in Iran, estimated

main areas of research and development in the industry of Iran, carried out a comparative analysis of the costs of R & D in Iran and some developed countries.
Key words: competitive liberalization, innovation competitiveness, research and development in the industry.

Сведения об авторе: ***Абдиёи Мухаммадризо Мухаммадсадик*** – соискатель Таджикского национального университета

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ИНТЕГРИРОВАННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Б.Р. Нозимов
Таджикский национальный университет

Проблемы национальной экономики Таджикистана в переходной экономике охватывают широкий спектр – от технической отсталости многих отраслей материального производства до проблем социальной инфраструктуры. Темпы модернизации предприятий не отвечают требованиям повышения конкурентоспособности. Отсутствие отраслей, производящих средства производства, во многих случаях отрицательно влияют на ход модернизации. Кроме того некоторые отрасли во многих случаях продолжают выпускать продукцию, которая не выдерживает конкуренцию на внешних рынках. Использование упрощенных технологий, основанного на использовании большого объема ручного труда в основной отрасли республики – в сельском хозяйстве, неминуемо ведет к значительному снижению производительности труда и вследствие этого увеличение миграционного потока. В настоящее время по данным некоторых официальных источников России, число таджикских мигрантов превышает 1,5 млн. человек.

Вступление Таджикистана в ВТО открыло возможности доступа к рынку по всему миру. Однако чтобы воспользоваться своим потенциалом на местном, региональном и международном рынках и таким образом для оптимизации выгоды для национальной экономики, требуется реагировать на быстро меняющееся окружение и усиливающуюся глобальную конкуренцию.

Если учесть, что основной капитал производственной сферы является физически и морально устаревшими, сохраняется высокий уровень безработицы и имеется в наличии большое количество барьеров при проведении реформ, то можно сделать вывод, что необходим действенный механизм для решения сложившихся проблем.

Все проблемы имеют национальный характер. Следовательно, нужны совместные действия представителей гражданского общества и государственной власти.

Одновременно возникло необходимость в решении вопросов касающихся повышения потенциала малого и среднего бизнеса, унификации стандартов, сертификации, таможенных процедур и информационного обеспечения о требованиях внешних рынков. В свою очередь для ускорения экономических преобразований требуется лоббирование реформ, проводимых Правительством республики, и гармонизации национальных законодательств международным правилам и нормам.

Отсюда можно сделать вывод, что крайне медленный темп инноваций в человеческий капитал осложняет общий подъем национальной экономики. Анализ показывает, что отсутствие инноваций в некоторых отраслях материального производства (АПК, легкая и пищевая промышленность и др.) происходит по трем причинам:

- недостаточный уровень взаимодействия властных структур с бизнесом;
- сохранение инертности в действиях предпринимателей, особенно в малом бизнесе;
- отсутствие спроса на конкретную готовую продукцию научных учреждений и вузов.

При этом важно отметить, что для реализации инновационной модели развития экономики Таджикистана существуют значительные предпосылки и возможности. Так, например, учеными Таджикской академии сельскохозяйственных наук созданы десятки новых сортов и гибридов сельскохозяйственных культур для различных природно-климатических зон, которые в ходе испытания дают высокие урожаи. Однако, несовершенство государственной системы поддержки аграрного сектора приводит к тому,

что в полном объеме не используются результаты инновационного процесса, который в последние годы в части науки характеризуются значительными достижениями.

Необходимость ориентации хозяйствующих субъектов Таджикистана на инновационное развитие позволяет наращивать темпы развития всех без исключения отраслей национальной экономики и тем самым осуществлять расширенное воспроизводство.

Решение этой проблемы требует создания адекватной и гибкой системы стратегического прогнозирования и планирования. Однако наличие ряда негативных факторов становится причиной медленного темпа развития инновационного процесса. Среди этих факторов выделяется ведомственная разобщенность научных учреждений и во многом практикуемый правительством остаточный принцип финансирования науки. Кроме того, часть выделяемых финансовых ресурсов используется для осуществления исследования, не имеющего связи с разработкой инновационных продуктов.

Развитие инновационного процесса в республике должно предшествовать формированию целостной системы (рис. 1).

Инновационное развитие экономики республики невозможно без существенной государственной поддержки и регулирования. Именно при государственной поддержке, появится возможность для формирования институциональной структуры. Государство, выступая связующим и придаточным звеном инновационной системы, может способствовать созданию реальных условий для повышения потенциальной конкурентоспособности национальной экономики.

Многие ученые-экономисты республики отмечают, что экономическая стратегия государства должна зависить от эффективности ее экономической политики, т.е. содействие к адаптации отраслей, к быстро меняющимся условиям выбора базовых отраслей для использования их потенциала в выводе других отраслей от глубокого спада производства.

В целом экономическая стратегия государства должно основываться в учете нижеследующих основных принципов, которые на наш взгляд могут сыграть важную роль в определении отраслей и секторов экономики республики, которые станут национальными приоритетами.

Рис. 1. Слагаемые системы инновационного развития

1. Сохранение устойчивой макроэкономической структуры и содействие формированию институциональной среды.

2. Создание реальных условий для участников экономической деятельности инновационно-инвестиционного климата и свободного торгового режима.

3. Управление ходом реализации отраслевых инициатив и облегчение доступа на рынки для всех хозяйствующих субъектов.

Приоритетным направлением развития национальной экономики является повышение эффективности использования ресурсного потенциала на основе освоения и внедрения в производство инновационных разработок в сферах технологии, экономики и менеджмента.

Исходя из этого, можно определить круг задач, решение которых позволяет формировать институциональную среду в экономике Таджикистана;

- использование новой парадигмы научно-технического развития, основанного на применении новых инноваций, основанных на знаниях;
- построение последовательного анализа экономической активности хозяйствующих субъектов и выявление факторов, влияющих на развитие экономики, на микро, макро и мезо уровнях;
- создание технологических кластеров с учетом отраслевых особенностей, в которых будут динамично сочетаться научные, экспериментальные, производственные и консультационные деятельности;
- выделение государством необходимых средств, для развития науки и инновационных проектов, формирование научного сообщества между государством и бизнесом;
- подготовка высококвалифицированных специалистов для различных отраслей и создание при высших учебных заведениях республики малых инновационных предприятий и технопарков;
- развитие инновационной инфраструктуры, которая должна включать в себя центры консультирования, обеспечивающих трансферт инновациями;
- формирование ассоциаций и союзов производителей как неправительственных организаций;
- организация специализированных выставочных площадок с целью организации и проведения ежегодных ярмарок и выставок, для привлечения покупателей;
- проведение оценки финансово-кредитного потенциала хозяйствующих субъектов в приоритетных отраслях экономики республики для разработки инновационно-инвестиционных проектов.
- разработка концепции аутсорсинга, как инновационной формы отношений между организациями для осуществления профильных видов деятельности в каждой отрасли;
- осуществление государственной политики поддержки районов и отдельных территорий, являющихся базой для приложения трудоспособного населения;
- осуществление прозрачной социальной политики государства, направленного на улучшение экономического положения населения и повышение мотиваций их к производительной деятельности;
- поддержка научных исследований и принятие мер для их продвижения в производство, осуществление пропаганды результатов инновационной деятельности;
- привлечение молодежи в инновационную, техническую и технологическую деятельность, на основе подготовки социально адаптивных и восприимчивых кадров для ведения хозяйственной деятельности без исключения во всех отраслях национальной экономики республики;
- создание инвестиционных фондов, страховых компаний (специализированные страховые общества), внедренческие центры и др.

Решение этих задач позволит объединить хозяйствующие субъекты и тем самым создать реальные условия для применения единых норм и правил в осуществлении экономической деятельности для формирования институтов в переходной экономике.

В формировании институциональной среды в республике важную роль может сыграть добровольное объединение субъектов малого бизнеса в организации, занимающихся управлением продаж, например компании. ассоциации, союзы и т.д. Управление продажами включает комплекс мероприятий проводимой фирмами для управления и прежде всего людьми, которые занимаются продажами (подбор персонала, его мотивацию, обучение, переподготовка кадров и т.д.).

В формировании институциональной среды важно применение комплексного подхода к вопросам развития международных связей. На наш взгляд, для повышения эффективности налаживания связей можно использовать следующие направления:

- эффективное использование имеющейся договорно-правовой базы Таджикистана с другими странами в двухстороннем и многостороннем формате. Есть потенциал постоянных межправительственных комиссий, которые решают вопросы торгово-экономического развития между странами;
- использование потенциала налаживания межрегиональных связей между областями Таджикистана и регионами Российской Федерации и Казахстана;
- важным не использованным потенциалом является слабая связь между крупными заготовительными пунктами в северных регионах Российской Федерации, активного участия в проводимых ими тендерах по закупкам для северного завоза;
- активное участие в каждой ярмарке и выставке продуктов питания.

Для формирования элементов институциональной среды малого бизнеса в республике, также можно учитывать опыт государственной поддержки других стран.

В странах с развитой рыночной экономикой государственная поддержка малого бизнеса осуществляется по различным направлениям, которые в совокупности могут стать основой для формирования важнейших институтов. К этим направлениям относятся:

- формирование инфраструктуры поддержки и развития малого предпринимательства;
- создание льготных условий использования субъектами малого предпринимательства государственных, финансовых, материально-технических и информационных ресурсов, а также научно-технических разработок и технологий;
- установление упрощенного порядка регистрации субъектов малого предпринимательства, лицензирование их деятельности, сертификации их продукции, представления государственной, статистической и бухгалтерской отчетности;
- поддержка внешнеэкономической деятельности субъектов малого предпринимательства, включая содействие развитию их торговых, научно-технических, производственных, информационных связей с зарубежными государствами;
- организация подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров для малых предприятий.

Финансовое обеспечение малого предпринимательства осуществляется не только из средств государственного бюджета, но и средств местных бюджетов.

Прежде всего, указанные направления государственной поддержки создают реальные условия для формирования следующих институтов:

- институт рынка: для поддержки взаимоотношений между экономическими агентами в процессе продажи товаров и услуг;
- институт организации: при формировании малых и средних предприятий и их объединение в компании для ведения единой политики продвижения продукции отечественных товаропроизводителей на внутренние и внешние рынки, снижение транзакционных издержек;
- институт финансов: для разработки и применения единой кредитной и инвестиционной политики, для стимулирования экономической деятельности хозяйствующих субъектов в республике, регулирование их отношений с банковской системой;
- институт право собственности: для регулирования взаимоотношений между экономическими агентами в республике в процессе осуществления ими экономической деятельности.

Таким образом, определение основных факторов и элементов институциональной среды малого бизнеса республики и создание реальных условий для их формирования, является основой для возникновения многоуровневых иерархических систем взаимосвязанных институтов, которые и будут оказывать стабилизирующие воздействия на хозяйствующие субъекты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Дереникьян К.А. Реформы и институциональные преобразования в условиях трансформации экономики / К.А. Дереникьян // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. -Душанбе, 2009. -№2. -С.149-159.
2. Бобоев Г.Г. Особенности становления постсоветского институционализма в Таджикистане / Г.Г. Бобоев // Экономика Таджикистана: Стратегия развития. -Душанбе, 2008. -№4. -С. 107-118

3. Раджабов Р.К. Формирование и развитие сферы услуг в Республике Таджикистан / Р.К. Раджабов, М.Х. Саидова // Известия АН Республики Таджикистан. Серия Экономика, 2003. -№ 3-4. -С.7-25.
4. Радаев В.В. Новый институциональный подход: построение исследовательской схемы / В.В. Радаев // Журнал социологии и социальной антропологии, 2001. – Том IV. - №3.

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ИНТЕГРИРОВАННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассмотрены элементы инновационного и интегрированного формирования институциональной среды малого бизнеса Таджикистана, обоснованы предложения для осуществления эффективной экономической деятельности хозяйствующих субъектов в переходной экономике. Указаны направления государственной поддержки в создании реальных условий для формирования социально-экономических институтов.

Ключевые слова: малый бизнес в Таджикистане, институциональная среда, элементы инновационного и интегрированного формирования, эффективная экономическая деятельность.

THE DEVELOPMENT OF INNOVATIVE AND INTEGRATED ELEMENTS OF THE INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF SMALL BUSINESS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In the article the elements of innovative and integrated institutional environment of small business in Tajikistan, justified proposals for effective economic activity of economic entities in transition economies. Indicate the directions of state support in creating real conditions for the formation of socio-economic institutions.

Key words: small business in Tajikistan, the institutional environment, the elements of innovative and integrated formation of effective economic activity.

Сведения об авторе: ***Б.Р. Нозимов*** **-** аспирант Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 929-05-04-38**

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В ТРУДОИЗБЫТОЧНЫХ РЕГИОНАХ

Х. Абдуллоев
Таджикский национальный университет

В современной экономике труда не сформирована системно-целостная концепция развития рынка труда трудоизбыточного региона как объекта управления. Этим обусловлена потребность научного обоснования трансформации рынка труда депрессивного региона на основе обновления соответствующих категориально-понятийного аппарата, методологической базы и методического инструментария. Это и служит для институционализации неформальной занятости. В феномене трудоизбыточности как системном явлении, охватывающем экономическую и социальную сферы региона, правомерно выделение двух измерений (широты распространения и её интенсивности), методологическое исследование которых предполагает: разработку механизма сбалансированности спроса на труд и его предложения; использование научно-методических инструментов отбора системы социально-трудовых показателей, принципиальных схем сравнительной оценки, ранжирования и отбора, приоритетных научно-инновационных проектов развития рынка труда региона с трудоизбыточным статусом; структуризацию этапов разработки системы антикризисного управления рынком труда (анализ и оценка системы управления рынком труда, формирование её функциональных элементов, постановка задач управления с учётом функциональных элементов, формализацию структуры системы управления рынком труда, структурирование организационных элементов аппарата управления); дифференциацию методических подходов, обеспечивающих эффективную поддержку принимаемых решений. Проведение такого обширного анализа можно достичь путем анализа обратной стороны трудоизбыточности – безработицы и неформальной занятости. Проведение такого анализа требует, прежде всего, учета особенности республики как трудоизбиточного региона.

Таблица 1. Динамика(рост или снижение) численности постоянного населения Республики Таджикистан и стран СНГ за 2005-2011годы

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
тыс. человек за год							
Таджикистан	139,9	143,5	151,8	158,1	155,8	91,6	186,0
Азербайджан	89,1	96,3	97,2	100,4	100,5	113,5	124,0

Армения	3,4	3,7	7,2	7,9	11,5	13,1	11,7
Беларусь	-49,6	-36,0	-24,7	-17,9	-13,5	-18,8	-16,0
Казахстан	144,5	177,6	174,6	205,0	222,3	237,3	233,5
Кыргызстан	45,9	51,1	34,5	51,8	70,0	59,3	74,3
Молдова	-10,5	-8,81	-8,41	-5,21	-3,81	-3,3[1]	-0,9[1]
Россия	-720,7	-532,5	-212,2	-104,9	10,5	-48,3	191,0
Туркменистан	….	…..	…	…	….	…	…..
Узбекистан	291,4	351,1	408,0*	483,1	…..	…	…..
Украина	-351,3	-283,5	-273,4	-229,0	-180,8	184,4	-144,9

Источник: Статсборник: Таджикистан и страны СНГ, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2012.- С.57.

Как видно из данных таблицы 5 только в 2011 г. численность населения увеличилась на 186 тыс. человек. Такой темп роста наблюдается на протяжении с 2005 по 2011 гг. Для многих стран, которые обладают огромными территориями и земельной площадью, обеспечение роста численности населения, является стратегической целью этих государств. В Таджикистане противоположная ситуация. На 1 жителя Таджикистана приходится 0,18 га обрабатываемых и 0,10 га орошаемых земель. Следует отметить, что Таджикистан и Армения как горные страны среди стран СНГ по общей земельной площади значительно отстают от других, и имеют самый низкий уровень обеспеченности по пашням, соответственно 12 и 13 гектаров на 100 человека. Этот показатель в сравнении с РФ в 7 раз, Украины – 5,5 раз, Киргизии в 2 раза ниже[1]. Другая проблема состоит в том, что более 67% населения занято в сельском хозяйстве. (табл. 2) Этот показатель также самый высокий среди других стран СНГ и стран Центрально-азиатского региона. При среднемесячной заработной плате работников сельского хозяйства 137,90 сомони или 29,9 долл., естественно существует стремление сельского населения идти в неформальный сектор экономики.

Таблица 2. Распределение занятости населения по отраслям экономики Республики Таджикистан и стран СНГ за 2000-2011годы (в процентах к итогу)

	промышленность		**сельское, лесное и рыбное хозяйство**		**строительство**		**сфера услуг**	
	2000	2011	2000	2011	2000	2011	2000	2011
Таджикистан	7	4	65	67	2	3	26	26
Азербайджан	7	7	41	38	4	7	48	48
Армения	14	10	44	44	4	5	38	41
Беларусь	28	26	15	10	7	9	50	55
Казахстан	14	12	31	27	4	7	51	54
Кыргызстан	8	10	43	31	3	11	36	48
Молдова	10	13	51	27	3	6	36	54
Россия	24	20	14	10	7	8	55	62
Узбекистан	13	…	34	…	7	…	46	…
Украина	23	16	22	17	4	3	51	62

Источник: Статсборник: Таджикистан и страны СНГ, Агентства по статистике при Президенте Республики Таджикистан, 2012.- С.63.

Следует отметить, что последнее десятилетие характеризовалось во всех странах СНГ изменением форм занятости в пользу увеличения доли ее неформальной составляющей. Существуют множество подходов к изучению этого, будоражащего умы исследователей и политиков, явления, включая разные способы его определения, измерения и интерпретации его природы. Таджикистан не является исключением ни в плане существования самого феномена, ни в части богатейшей коллекции исследований, ему посвященных. Немногим более двадцати лет тому назад в республике практически не существовал институт частной собственности, занятость была всеобщей и обязательной, а предоставление социальных гарантий было непосредственно связано с работой по найму на государственных предприятиях. Переход к рыночной экономике сопровождался отказом от принудительной занятости, появлением безработицы, приватизацией: по официальным данным, в 2011 г. уровень занятости населения в активном возрасте (15–72 лет) составил около 40%, причем на частных предприятиях работало около половины общей численности занятых. Если доля занятых в неформальном секторе по отношению к

экономически неактивному населению в 2005 году составляла 53,3%, то в 2010 году эта цифра составила 47,7%. (То есть снижение составляет 5,6%). Здесь главной причиной снижения доли занятых в неформальном секторе к экономически неактивному населению является увеличение числа самого экономически неактивного населения. За этот период численность экономически неактивного населения увеличилась на 439,1 тыс. человек.

Такая же ситуация наблюдается при сравнении доли занятых в неформальном секторе по отношению к трудоспособному населению (мужчины в возрасте 15-62 лет и женщины в возрасте 15-57 лет), которая в 2005 году составляла 29,5%, а в 2010 году снизилась до 23,6%. Основная причина снижения связана с высоким ростом населения в трудоспособном возрасте. За этот период численность трудоспособного населения увеличилась на 514,5 тыс. человек. Одним словом сегодня в Республики Таджикистан неформальная занятость для определенной части населения является источником основного или дополнительного дохода, способом включения в трудовые отношения, возможностью избежать риска безработицы и бедности.

Таблица 3. Численность занятых в неформальном секторе экономики Республики Таджикистан за 2005–2010 годы тыс. человек[2]

Наименование показателей	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Общее количество занятого населения	2090	2112	2137	2150	2168	2219
Численность трудоспособного населения	3777	3893	4047	4172	4310	4410
Экономически-активное население	2132	2154	2185	2201	2217	2264
Экономически неактивное население	1645	1739	1862	1971	2093	2171
Численность работников по найму	1070,6	1075,0	1034,9	1065,7	1053,9	1054,1
Численность работников не по найму	1019,4	1070,8	1054,1	1084,3	1114,1	1164,9
Безработные	42	42	48	51	49	45
Численность занятых в неформальном секторе	1114,0	966,5	981,8	1013,3	1029,2	1041,3
Доля занятых в неформальном секторе от общего количества занятых в %	53,3	45,7	45,9	47,1	47,4	47,7

Источник: Авторские расчеты.

Параллельно сокращению числа занятых произошло перераспределение занятости в пользу сектора услуг, прежде всего, торговли (ее доля в занятости выросла с 7,8% в 1990 г. до 35% в 2011 г. и занятости на малых предприятиях, которые обычно отличаются меньшей степенью формализации трудовых отношений. Наконец, реформы сопровождались беспрецедентным падением доходов населения и снижением доли заработной платы в них и возрастанием роли неформальной занятости.

Таким образом, феномен неформальной занятости стал объектом внимания исследователей Республики Таджикистан к конце 90-х годов. Например, экономико – демографический и социологический аспект неформальной занятости исследован профессором Исламовым С.И., профессором Джаборовым А.Дж., Абдуллоевым Х.А., Исламовой З.С.[3] Именно тогда эти ученые заговорили о двух промежуточных между состояниями полной формальной занятости и безработицы статусах – скрытой безработицы и скрытой (неформальной, нерегистрируемой) занятости. Основное внимание исследователей с самого начала фокусировалось в большей степени на природе изучаемого феномена, его связях с формальным регулированием и формальным рынком труда, чем на проблемах его наиболее полного измерения. И в этом смысле ракурс исследований неформальной занятости ближе к традициям их изучения в развивающихся странах.

По причине отсутствия хороших статистических массивов большинство исследований неформальной занятости базировалось на материалах социологических обследований, анкетных опросов, изучения общественного мнения. Основные критерии неформальности – отсутствие регистрации контракта либо – шире – сам факт наличия дополнительной занятости. Именно на приработках и дополнительной занятости были сфокусированы большинство исследований неформальной занятости в начале 2000-х г. В основном оценки, выполненные на этом массиве данных, относят к неформальной занятости от 300 до 500 тыс. чел., причем масштабы этого явления относительно стабильны во времени. Результаты, полученные нами в ходе исследования трудовых

практик в 2010 г по устной договоренности на регулярной (основной или дополнительной) работе сегодня трудятся не менее 10-12%, а на нерегулярных дополнительных работах – порядка 20-25% работников. Следует отметить, что отечественная традиция изучения природы неформальной занятости, в основном представляет так называемый дуалистический подход, при котором неформальная занятость не рассматривается в отрыве от занятости формальной, а напротив, предполагаются сильные взаимопроникновения и взаимное развитие двух секторов (фактически, речь не идет о четко изолированных множествах, но скорее о континууме формально-неформальных отношений). При этом неформально занятые работники рассматриваются чаще всего как жертвы трансформационного процесса, лица, ущемляемые в трудовых и социальных правах, им приписываются характеристики социальной исключенности[4]. Дуалистическая традиция трактовки неформальной занятости представлена в трудах В.Е. Гимпельсона. Он первый из российских исследователей обратился к измерению занятости в неформальном секторе на основе системы национальных счетов и определения, предложенного 15-й Международной конференцией статистиков труда.

При дуалистической традиции или подходе, оценки базируются на обследованиях населения по проблемам занятости, которые проводит Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан и, благодаря большему объему выборки и международным критериям выделения занятости в неформальном секторе. Это позволяет глубже исследовать это явление, в том числе в компаративной плоскости. Отличие этого подхода состоит в приписывании характеристик неформальности не конкретным трудовым отношениям, а производственным единицам. С точки зрения статистики национальных счетов неформальный сектор рассматривается как часть сектора домашних хозяйств, или, что эквивалентно, включает «некорпорированные предприятия, принадлежащие домашним хозяйствам». В рамках сектора домашних хозяйств неформальный сектор состоит из самостоятельно занятых (работающих в одиночку или с использованием труда неоплачиваемых семейных работников или с привлечением оплачиваемых работников на непостоянной основе) и «предприятий неформального сектора» (управляются одним работодателем или совместно с членами того же или другого домохозяйства с привлечением постоянных оплачиваемых наемных работников). Здесь важно отметить, что если это специально не установлено правилами национального статистического учета, то в соответствии с рекомендациями 15-й конференции статистиков, занятость в неформальном секторе учитывается независимо от того, зарегистрированы ли трудовые отношения. 15-я конференция определила неформальный сектор как «совокупность единиц, занятых производством товаров и услуг с основной целью обеспечить работу и доход для тех, кто связан с этими единицами. Эти единицы характеризуются низким уровнем организации труда, низкой капиталоемкостью и небольшими размерами. Трудовые отношения – если они существуют – базируются преимущественно на привлечении случайных работников, родственных и личных связях, а не на договорных началах, дающих формальные гарантии»[5].

Проблема Таджикистана, как переходной экономики, пережившей за последнее десятилетие реформы, направленные на дерегулирование экономики, состоит в том, что неформальные отношения приобрели в ней значительные масштабы, выходящие за пределы неформального сектора. Именно поэтому, признавая методологическую ценность подхода, основанного на выделении и изучении занятости в неформальном секторе, на наш взгляд, более продуктивным является подход к определению неформальной занятости, основанный на приписывании характеристик неформальности конкретным трудовым отношениям. Фокус исследования состоит в изучении неформальной занятости с позиций рынка труда и социальной политики. Ключевыми факторами, здесь выступает отсутствие стабильных контрактных отношений, вознаграждения или социального страхования.

Следует отметить, что в республике пока отсутствует консенсус в определении неформальной занятости. Это обусловлено тем, что это явление находится в центре внимания представителей различных дисциплин и разных научных направлений. Ракурс данного исследования был направлен на проблемы доступа занятых к основным трудовым и социальным гарантиям, связанным с занятостью. Поэтому неформальные трудовые отношения были определены как любые виды трудовых отношений (в сфере регистрации договора, оплаты труда, отпусков, продолжительности рабочего дня), основанные на

устной договоренности. Поскольку отсутствие письменного трудового договора или контракта максимизирует нарушения трудовых и социальных прав и гарантий, и поэтому, часто отечественные авторы, оценивали неформальную занятость как незарегистрированную (т.е. основанную на устных договоренностях) занятость в формальном и неформальном секторе. Определенный таким образом контингент неформально занятых будет включать, с одной стороны, самозанятых без патента или лицензии, незарегистрированных индивидуальных предпринимателей с наемными работниками и без них, неоплачиваемых работников семейных предприятий и пр., а с другой, наемных работников предприятий формального сектора, работающих без контракта, различные категории случайно занятых, а также лиц, занятых в домашнем хозяйстве производством продукции на продажу или для собственного потребления.

Несмотря на то, что обследования населения по проблемам занятости, проводимые Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан, с 2004 года включают вопросы о регистрации трудовых отношений, в открытом доступе находятся только оценки занятости в неформальном секторе. Поэтому изучение неформальной занятости проводилось на основе вторичного анализа данных социологических обследований. Очевидный недостаток вторичного социологического анализа состоит в том, что: а) он базируется на данных, которые не были предназначены специально для изучения интересующего нас феномена, что предполагает необходимость принятия определенных допущений и использования замещающих переменных; б) на основе вторичного анализа могут быть получены лишь приблизительные оценки масштабов неформальной занятости; в) социологические обследования населения позволяют взглянуть на изучаемый феномен под разными углами зрения, (включив в анализ не только экономические, но и социальные, демографические переменные); г) поскольку источником информации о неформальных трудовых отношениях в таких обследованиях выступает население, можно надеяться на более полное отражение реальной картины, так как опросы руководителей предприятий будут, очевидно, занижать масштабы нерегистрации наймов.

Однако, оценить занятость в неформальном секторе в полном соответствии с методологией, применяемой Агентством по статистике при Президенте Республики Таджикистан, на основе вторичного анализа данных социологических обследований невозможно. Тем не менее, можно сделать некоторые предположения. Если включить в занятость в неформальном секторе самозанятость, занятость по найму у физических лиц, а также занятость по найму (включая индивидуальных предпринимателей – владельцев фирм) на частных предприятиях с числом работающих менее 5 чел в результате, из числа занятых на основной работе, в неформальном секторе заняты 7-11%; из числа занятых на второй работе в неформальном секторе, соответственно, 15-45%. Столь большие расхождения между двумя массивами связаны с несимметричностью вопросов, адресованных наемным работникам: среди ответивших, что они работают не на предприятии и не в организации, могут быть респонденты, занятые на предприятиях с численностью 5 чел. и более, которые автоматически относятся к формальному сектору. Занятость в неформальном секторе выступает хорошим предиктором неформальной занятости. Тем не менее, важно отметить, что примерно половина рабочих мест в неформальном секторе, по нашим оценкам, является формальными, т.е. зарегистрированными. Оценки социально-демографической структуры зарегистрированных и незарегистрированных самозанятых показывают, что, по данным этого массива (число наблюдений не велико - 29 и 30 чел.), среди самозанятых с патентом преобладают женщины, лица младших трудоспособных возрастов и с более высоким уровнем образования. Тогда как группа самозанятых без патента характеризуется преобладанием мужчин средних трудоспособных возрастов, со средним специальным образованием; среди них также встречаются сельские жители. Таким образом, с неформальной занятостью положительно связаны статус занятого не по найму (самозанятого) и работа в неформальном секторе, что говорит в пользу построения концептуальной модели, включающей статус найма и сектор занятости в качестве характеристик неформальной занятости. Кроме того, неформальная занятость тесно ассоциируется с микропредприятиями нового частного сектора, которые чаще других прибегают к незарегистрированным трудовым отношениям. Не удивительно, что большая часть неформальной занятости сконцентрирована в сфере коммерческих услуг, прежде всего,

розничной торговли, и сельского хозяйства, а среди неформально занятых преобладают лица, занятые в сфере обслуживания и рабочие.

Необходимо отметить, что на современном этапе прежний дуалистический подход оказался вытеснен новым подходом к определению неформальности. В его основе лежит трактовка неформальных отношений как некоего континуума, распространяющегося на все сектора хозяйства[6]. Идея о взаимопроникновении формального и неформального в экономической деятельности имеет следующие важные следствия. Прежде всего, объект исследования переходит от исследования формального и неформального секторов к исследованию формальной и неформальной экономики, включая формальную и неформальную занятость. Отдельные авторы предлагают относить к неформальной экономике деятельность, направленную на получение доходов, не контролируемую государством, осуществляемую в условиях, когда аналогичные виды деятельности контролируются государством[7]. Однако, если неформальные отношения не связаны с определенным сектором экономики или формами производственных единиц, становится очевидной необходимость перехода к определению неформальной занятости на основе так называемого *подхода на основе характера занятости*. В центре этого подхода оказываются индивидуальные особенности занятости. Схематично «карта» занятости в зависимости от типа производственной единицы может быть представлена в виде следующей таблицы. (Табл. 4).

Таблица 4. Модифицированная матрица статусов занятости

<table>
<tr><th>Статус</th><th>Формальный сектор</th><th>Неформальный сектор</th><th>Статус</th></tr>
<tr><td>Формальная</td><td>формальная занятость
в формальном секторе</td><td>формальная занятость
в неформальном секторе</td><td>-</td></tr>
<tr><td>Теневая</td><td>теневая занятость
в формальном секторе</td><td>теневая занятость
в неформальном секторе</td><td rowspan="2">Подпольная занятость</td></tr>
<tr><td>Неформальная</td><td>неформальная занятость
в формальном секторе</td><td>неформальная занятость
в неформальном секторе</td></tr>
</table>

Составлено по: Синявская О.В. Неформальная занятость в современной России: измерение, масштабы, динамика, Москва – 2005 г.-С. 9.

Кроме того, такой подход дает возможность выделить несколько состояний занятости по степени соответствия ее условий законодательству: а) работа, осуществляемая в полном соответствии с условиями письменного трудового договора, абсолютно соответствующего действующему законодательству и б) занятость на основе устных договоренностей. Первая ситуация, очевидно, может быть определена как формальная занятость. Вторая вместе составляют «*подпольную*» занятость, в соответствии с приведенным выше определением. При этом полностью незарегистрированную занятость (по найму на основе устных договоренностей или индивидуальное предпринимательство без патента или лицензии) мы определим как *неформалную*, тогда как переходные между формальной и неформальной занятостью формы образуют *теневую занятость*. В связи с тем, что изучение теневой занятости - предмет отдельного исследования, поэтому здесь мы говоря о формальной занятости, имеем в виду занятость «условно-формальную» (совокупность формальной и теневой занятости).

Неформальная занятость охватывает все формы оплачиваемой занятости - по найму и не по найму, которые *формально не зарегистрированы и, следовательно, не учитываются статистикой предприятий и налоговыми органами, не подлежат регулированию и не защищены существующими правовыми или регулирующими структурами*. Если использовать терминологию системы национальных счетов (СНС), неформальная занятость охватывает недекларируемую, нерегистрируемую занятость в трех секторах: формальном, неформальном и домашних хозяйств. Таким образом, контингент неформально занятых будет включать, с одной стороны, самозанятых без патента или лицензии, незарегистрированных индивидуальных предпринимателей с наемными работниками и без них, лиц, работающих на условиях устного найма на предприятиях неформального сектора, неоплачиваемых работников семейных предприятий и пр., а с другой, наемных работников предприятий формального сектора, работающих без контракта. И именно в этой группе концентрируются наиболее явные нарушения формальных норм трудового права и социального страхования. Модифицируя типологию, предложенную Э. Мингиони[8], отметим, что неформальная занятость, в свою

очередь, может быть первичной, (основной трудовой деятельностью, приносящей основной (трудовой) доход), или вторичной (если выступает дополнительной занятостью для дополнительного дохода). Классификация первичной и вторичной неформальной занятости отличается от принятого в республике определения дополнительной (вторичной) занятости, под которой понимают вторичную занятость работающих индивидов, а также занятость с формальной точки зрения неактивных, т.е. тех категорий населения, которые определили свое основное занятие как учащийся, пенсионер, безработный, занимающийся домом, семьей. Здесь трактовка измерения первичной неформальной занятости дает минимальную оценку неформальной занятости как совокупности тех индивидов, чей труд полностью выпадает из пространств трудового и социального законодательств, а также статистического и налогового учета. Термин «неформальный» описывает явление или процесс, который едва ли можно измерить при помощи стандартной официальной статистики. Поэтому для измерения неформальной экономики обычно используются два подхода: косвенных (макрометоды) и прямых (микрометоды) оценок. Считается, что обычно макрометоды завышают, а микрометоды занижают реальные масштабы неформальной экономики. Косвенные оценки на основе статистики занятости основаны либо на приписывании характеристик неформальности определенным формам занятости - самозанятости, индивидуальному предпринимательству, занятости на микропредприятиях, вторичной занятости, либо на анализе расхождений между различными данными официальной статистики. Проблема состоит в том, что перечисленные формы занятости, как правило, не являются исключительно неформальными, и существует множество факторов, помимо распространения неформальных отношений, которые могут влиять на их величину. Аналогично, не все микропредприятия по факту практикуют неформальный наем, а часть незарегистрированных, вероятнее всего, полностью нелегальных предприятий останется невидимой. Метод сопоставления заработной платы и занятости с точки зрения использования труда (работодателем) и предложения труда (наемным работником) позволяет сделать выводы о размерах и распределении видов деятельности, которые не учтены в данных предприятиях.

Данный метод состоит из следующих элементов:

1. Оценка затрат труда, лежащих в основе оценок ВВП.

2. Оценка затрат труда на основе данных обследований домашних хозяйств, обследований рабочей силы или переписей населения.

3. Стандартизация полученных оценок затрат труда, т.е. приведение их к одним и тем же единицам (например, отработанные часы).

4. Сопоставление двух наборов оценок с целью определения нижней границы оценки неучтенной занятости (часть затрат может оказаться неучтенной в обоих источниках).

В последних рекомендациях МОТ по измерению неформальной занятости также используется метод сопоставления занятости по данным, полученным от работодателей и от работников. Предлагаются две схемы, относящиеся к несельскохозяйственному сектору. Первый метод рекомендуется применять, когда национальная статистика не располагает сведениями о занятых в неформальном секторе: 1) по данным обследований рабочей силы / переписей определяется численность занятых несельскохозяйственными видами деятельности; 2) обследования предприятий используются для оценки численности формально занятых в несельскохозяйственном секторе. Оплачиваемые работники корпораций, квазикорпораций, других официально зарегистрированных предприятий классифицируются как формально занятые. Затем данные корректируются на численность государственных служащих и военнослужащих. Общая численность неформально занятых соответствует разнице первого и второго показателей; 4) из общей численности занятых выделяются занятые по найму и не по найму (самозанятые); 5) численность неформально занятых по найму определяется как разность от уменьшения общей численности неформально занятых на численность занятых не по найму (при этом предполагается, что все самозанятые относятся к неформальному сектору). Когда данные о численности занятых в неформальном секторе доступны, рекомендуется применять второй метод: 1) по данным обследований рабочей силы / переписей определяется численность занятых несельскохозяйственными видами деятельности; 2) обследования предприятий используются для оценки численности формально занятых в несельскохозяйственном секторе, причем оплачиваемые работники корпораций,

квазикорпораций, других официально зарегистрированных предприятий классифицируются как формально занятые. Затем данные корректируются на численность государственных служащих и военнослужащих; 3) общая численность неформально занятых соответствует разнице первого и второго показателей; 4) на основе специальных обследований неформального сектора определяется общая численность занятых в неформальном секторе (вне сельского хозяйства); 5) неформальная занятость вне неформального сектора определяется как разность третьего и четвертого показателей. Несмотря на то что метод, основанный на сопоставлении показателей занятости населения, позволяет выйти на прямые оценки неформальной занятости, он не лишен серьезных недостатков. Во-первых, предполагается, что один человек может быть либо формально, либо неформально занятым, тогда как и в литературе имеется немало свидетельств совмещения формальной и неформальной занятости. Во-вторых, определяя расхождения между числом занятых по данным переписи и статистикой предприятий, мы упускаем из виду деятельность индивидуально занятых, которая может регистрироваться налоговыми органами и, таким образом, не являться полностью неформальной. В-третьих, нет оснований также полагать, что все неформально занятые работники будут учтены в переписи или обследованиях рабочей силы. Суммируя, можно сказать, что косвенный подход не позволяет исследовать характер и формы неформальной занятости, а также понять причины и обстоятельства ее распространения. Хотя оценки масштабов неформальной занятости могут быть получены с помощью сопоставления данных об использовании и предложении труда, этот метод следует дополнять прямыми оценками неформальной занятости, в основе которых лежат специальные количественные и качественные социологические обследования, опросы экспертов, а также анализ налоговых регистров. Качественные методы более эффективны для изучения природы и особенностей неформальной экономики и неформальной занятости, нежели обследования, построенные на простых опросах. В то же время, несомненно, существует необходимость в количественных оценках, которые были бы сопоставимы на международном уровне. Для максимально точной оценки масштабов и характера неформальной экономики необходимо обследовать как поставщиков, так и покупателей неформальных товаров и услуг. Иными словами, необходимо опросить население относительно его участия в неформальной занятости, характера этой занятости, затрат времени на нее, уровня оплаты и сопоставить полученные оценки с данными опроса работодателей об использовании неформального труда и связанных с этим затратах. В реальности исследователи, как правило, имеют дело с обследованиями членов домохозяйств, адресуя им не только вопросы о предложении неформального труда, но также о ситуациях, когда они выступали покупателями товаров или услуг, произведенных неформально. В основе такого подхода лежит немного наивное предположение о том, что человек осведомлен о характере и масштабах неформальной экономики в его жизни. Конечно, это не всегда так. Мы можем, например, поймать на улице случайную машину и точно знать, что вступаем с водителем в неформальные отношения, либо заказать такси, заплатив таксисту по счетчику и не имея ни малейшего представления о том, как оформлены его трудовые отношения с таксопарком. Вместе с тем, массовые оценки относительной распространенности неформальных отношений в разных сферах нашей жизни могут быть достаточно близки к реальной картине. Принято считать также, что оценки неформальной занятости на основе опросов населения в принципе недостоверны или же занижают ее реальное распространение, поскольку люди осознанно стремятся скрыть факт своего участия в неформальной деятельности. Как пишет, например, В.М. Воронков, «наивно представлять, что респонденты готовы искренне ответить на вопросы, например, о доходах вообще, не говоря уже о нелегальной деятельности»[9]. Отдельные авторы, опровергают этот тезис: даже безработные охотно рассказывают о своих случайных неформальных приработках, а оценки распространенности неформальной занятости по опросам населения как поставщиков этой занятости и покупателей товаров или услуг, произведенных неформально, совпадали[10].

Таким образом, можно сделать вывод, что основными причинами трудоизбыточности региона и следовательно, роста неформальной занятости являются: доминирующее положение традиционного сектора экономики с натуральным сельским хозяйством, скрытым перенаселением и нулевой предельной производительностью труда. Это требует специфически подхода к исследованию неформальной занятости. В связи с тем, что понятие «неформальный» описывает явление или процесс, который едва ли

можно измерить при помощи стандартной официальной статистики, поэтому для измерения неформальной экономики необходимо использовать косвенные (макрометоды) и прямые (микрометоды) оценок.

ЛИТЕРАТУРА

1. Площадь стран мира. [Электронный ресурс]. protown.ru/information/hide/3500.htm
2. Статсборник: Рынок труда в Республике Таджикистан. Душанбе, 2012. –С. 42,47,200. Статсборник: Таджикистан: 20 лет, Государственной независимости. -Душанбе, 2011. -С.148-149.
3. Исламов С.И. Демографические и экономико–социальные основы формирования женского неформального рынка труда типа – «Мардикорство». В сб: Неформальный рынок женского труда типа «мардикорство» / С.И. Исламов. -Душанбе, ИД, 2010. –С.7. Абдуллоев Х.А. Неформальная занятость населения в переходной экономике Таджикистана / Х.А. Абдуллоев, З.С. Исламова // Известия Академии наук Республики Таджикистан. -Душанбе, 2010. -№1. –С.94-103.
4. Концепция социальной исключенности, предложенная Аткинсоном, предписывает социальной исключенности три основных свойства. Люди, испытывающие социальную исключенность, маргинальны и находятся в изоляции относительно других, они попали в это положение вынужденно и чувствуют, что у них мало шансов изменить ситуацию к лучшему в будущем (цит. по S. Bernabe, 2002).
5. Современные международные рекомендации по статистике труда. -М.: Финстатинформ, 1994. -С.148.; цит. по: Гимпельсон В.Е. Занятость в неформальном секторе в России: угроза или благо? / В.Е. Гимпельсон. Препринт WP4/2002/03. –М.: ГУ-ВШЭ, 2002. -С.6-7.
6. Chen M. Supporting Workers in The Informal Economy: A Policy Framework / M. Chen, R. Jhabvala, F. Lund // ILO WP on the Informal Economy, 2002. -№2.
7. Робертс Б. Неформальная экономика и семейные стратегии // Неформальная экономика. Россия и мир / Б. Робертс; под ред. Т. Шанина. -М.: Логос, 1999. -С.313-342.
8. Мингиони Э. Неформальная экономика сквозь призму западного опыта // Неформальная экономика. Россия и мир / Э. Мингиони; под ред. Т. Шанина. -М.: Логос, 1999. -С.371-396.
9. Воронков В. За пределами публичного пространства (рефлексия социолога) / В. Воронков // Неформальная экономика. Россия и мир; под ред. Т. Шанина. -М.: Логос, 1999. -С.84-93.
10. Williams C.C. Informal Employment in the Advanced Economies / C.C. Williams, J. Windenbank // Implications for Work and Welfare. -L.: Routledge, 1998.

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В ТРУДОИЗБЫТОЧНЫХ РЕГИОНАХ

В данной статье автором рассматриваются современные методологические подходы к исследованию неформальной занятости в трудоизбыточных регионах. Анализированы и обобщены различные методы проведения исследования неформальной занятости госорганами, другими исследовательскими организациями и учеными. При этом совершенствованы методы исследования неформальной занятости.

Ключевые слова: институты, доход, сегмент, рынок, гибкость, агенты, субъекты, санкции, рынок труда, неформальная занятость, теневая экономика, налоговая политика, прибыль.

SYSTEM MODERNIZATION OF FORMAL INSTITUTES – THE MAIN REASON OF INFORMAL EMPLOYMENT DECREASING

In this article author reviewed system modernization of formal institutes as the main reason of informal employment decreasing of Tajikistan. The methods of data collection of informal employment are modernized. It is determined perspective measures of impaction to decrease the size of informal employment.

Key words: informal employment, hidden economy, tax policy, institutes, income, segment, market, flexibility, agents, subjects, sanctions, labor market, profit.

Сведения об авторе: ***Х. Абдуллоев*** - кандидат экономических наук, доцент ТНУ. Телефон: **918-61-43-01**

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОКАЗАНИЯ ПЛАТНЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

Р.К. Раджабов, Ш.М. Рахимов, А.Р. Курбонов, З.С. Султонов

Таджикский государственный университет коммерции

В современных условиях, в силу переориентированных факторов и критериев развития из-за качественных изменений в целях развития рыночной экономики, появляется необходимость в новых теоретических построениях самой сущности, роли, места и значения рынка услуг для его адекватной направленности функционирования, развития и размещения потребностям экономики и общества.

Однако, эффективность функционирования рыночной экономики предопределяется не только уровнем развития и степенью согласованности работы базисных и основных отраслей материального производства и сферы услуг, но и полнотой и своевременным

удовлетворением их потребностей в продукции и услугах обслуживающих отраслей транспорта, связи и т.д.

На наш взгляд, в развитии каждой территории рынок платных услуг населения должен гарантировать нормальные условия для функционирования и развития отраслей основного производства и обеспечить максимально эффективное использование экономического и производственного потенциала данного региона. Независимо от разделения труда и специализации региона, каждая территория должна иметь развитый и достаточный набор элементов оказания услуг населению в транспортных и других коммуникациях, прочих его элементов, так как основные и постоянные устройства являются не только обязательным условием функционирования обслуживающих отраслей экономики, но и важнейшим фактором развития и размещения производительных сил [1,3,4, 5,7,8,9].

Опыт показывает, что на современном этапе развития рыночной экономики, усложнения и разрыва, межотраслевых и территориальных производственно-экономических связей, общего спада производства, необходимости организации нового рыночного механизма, функционирования всех звеньев народного хозяйства, влияние обслуживающей системы оказания услуг населению ещё более усиливается. В этой связи, рынок оказания платных услуг населению постоянно должен находиться в полном соответствии с потребностями основных отраслей, причём его необходимо рассматривать не только как самостоятельную отрасль народного хозяйства республики, но и как отдельный функциональный комплекс региональной экономики [2,3,5,6,7,9]. Поэтому исследование проблем разработки прогноза развития и размещения обслуживающей системы рынка, оказание платных услуг населению, предполагает выявления его особенностей функционирования в условиях Республики Таджикистан. Анализ, а также опыт показывает, что выявленные особенности этого рынка существенным образом влияют на стратегию его развития на долгосрочный период.

На основе обобщения научных взглядов авторов работ [1,2,5,6,7,8,9] мы считаем, что в условиях Республики Таджикистан эти особенности главным образом сводятся к нижеследующим:

1. Зависимость формирования, функционирования и развития рынка платных услуг от географических, природно-климатических условий и рельефа территории. Элементы и объекты рынка располагаются на земле, и под землёй и их размещение зависит от характера обслуживаемых отраслей, производств и вышеназванных условий территории. Эта особенность привела к тому, что уровень развития рынка платных услуг и его отдельных отраслей и звеньев неодинаков в разных областях, районах республики.

2. Зависимость между развитием рынка оказания платных услуг населению и уровнем социально-экономического роста региона. Проводимая до настоящего времени стратегия и тактика развития производительных сил обуславливали первоочередное формирование базисных отраслей народного хозяйства, а обслуживающая система, как правило, образовывалась по «остаточному принципу» и ей отводилась роль «второстепенных» отраслей. Вместе с тем, первоочерёдность и приоритетность создания обслуживающей системы не вызывает никаких экономических и социальных сомнений, тем более в районах с низким уровнем экономического развития и нового освоения. Основные отрасли народного хозяйства не могут разместить свои производства и предприятия, несмотря на наличие природно-экономических и трудовых ресурсов.

Из-за высокой стоимости и дальности перевозок, неудовлетворительного состояния сети автомобильных дорог и невозможности осуществления массовых перевозок с наименьшими потерями, приводящими в конечном счете, к выпуску неконкурентного товара на рынке, становятся неэффективными размещения многих видов, как промышленного, так и сельскохозяйственного производств. Необходимо учесть и влияние специализации производства конкретного региона на формирование и развитие обслуживающей системы. Обслуживание разных отраслей народного хозяйства предполагает определенные требования к рынку оказания платных услуг населению. Так, развитие отраслей хозяйства специализации в республике - хлопководства, овощеводства и растениеводства требуют оснащения народного хозяйства необходимым специализированными транспортными средствами, а также организации и перевозки выращенной продукции в другие страны.

3. Взаимосвязь функциональной частичной взаимозаменяемости различных элементов обслуживающей системы. Рынок оказания платных услуг населению

характеризуется свойством эмерджентности, что требует постановки проблем развития отдельных отраслей во взаимосвязи с другими её отраслями. Свойство эмерджентности приобретает чрезвычайно важное место в проблемах сбалансированного развития рынка услуг сервиса, особенно в условиях дефицитности, нехватки и ограниченности капитальных вложений, выделяемых на её развитие. Поэтому это свойство требует учёта стартового состояния системы и его отдельных отраслей для выработки политики и концепции перспективного формирования с точки зрения эффективности мероприятий, как по развитию обслуживающей системы в целом, так и её отдельных элементов, звеньев, отраслей. Учёт этой особенности рынка оказания платных услуг, таким образом, требует с одной стороны анализа и определения состояния её развития каждой и затем, разработки стратегии развития отдельных сфер с выявлением приоритетных первоочередных задач.

4. Межведомственный характер использования объектов и услуг, требует координации усилий различных ведомств для организации обслуживающей системы. Межведомственный характер использования рынка платных услуг, требует разработки научно-обоснованных программ её развития с учётом комплексного вовлечения, как бюджетных средств, так и средств всех пользователей услуг. Только этим путём можно вывести рынок платных услуг в ряд высокоэффективных звеньев национальной экономики.

5. Использование платных услуг всеми подразделениями народного хозяйства для решения как производительных, так и непроизводительных (социальных) задач. В этой связи тезис о необходимости первоочередного создания рынка платных услуг является актуальным. Вместе с тем, учёт этого фактора предполагает разработку стратегии развития региона на основе социально-ориентировочного подхода, когда программа формирования объектов и их строительства учитывает социальные, экономические, производственные и хозяйственные потребности территории и населения. Подходом к решению этой задачи является использование таких рыночных методов и механизмов, которые обеспечивают учёт как экономической, так и социальной эффективности развития рынка платных услуг населению.

6. Высокая капитало- и фондоёмкость объектов рынка, оказание платных услуг населению, в некоторых случаях длительные сроки их создания и функционирования. Формирование региональной и локальной сети рынка платных услуг требуют координации действий республиканских и местных органов исполнительной власти, отдельных предприятий. Наконец, эта особенность наиболее чётко проявляется в условиях рынка, когда отдельные предприятия прямо не заинтересованы в выделении средств для развития рынка платных услуг и его отдельных отраслей и звеньев.

Исходя из этого, решение проблемы с учетом влияния этого фактора нуждается в государственном, вместе с тем, рыночном регулировании инвестиций и банковских процентов, увеличении размеров амортизационных отчислений, снижении или ликвидации на время налогов на средства, направляемые на развитие рынка платных услуг и его подразделений. Реализация такого подхода, как показывает мировой опыт, позволит сферам платных услуг и его отраслям преодолеть тот разрыв, который существует в республике между основным производством и этой системой и проблем сбалансированности спроса и предложений на платные услуги.

7. Этапность развития рынка оказания платных услуг и учёт этой особенности. Объекты рынка платных услуг, как правило, развиваются скачкообразно, с резким одновременным ростом пропускных способностей и потребности народного хозяйства в услугах. Поэтому объекты рынка платных услуг должны иметь резерв пропускных и провозных способностей для своевременного удовлетворения изменяющихся объёмов услуг.

8. Рынок оказания платных услуг населению имеет сетевой характер формирования и развития. Каждый регион, каждая территория или республика имеет свою собственную характерную сеть, резко отличающуюся от других. Она формируется под влиянием социальных и экономических, а также от уровня развития и размещения производительных сил. Имеющуюся взаимосвязь между сферой палатных услуг и развитием и размещением производительных сил необходимо учитывать с помощью фактора размещения производства, так как сетевой характер влияет как на размещение его собственных объектов, так и на размещение промышленных, сельскохозяйственных и других предприятий.

8. В целом, формирование и развитие элементов и отраслей рынка оказания платных услуг населению зависят от выбранной долгосрочной стратегии социально-экономического развития республики и иерархии народнохозяйственных, региональных и местных интересов, так как, во-первых, дают возможность сформулировать первоочередные задачи развития рынка платных услуг, во-вторых, ранжировать проблемы для нахождения их приоритетов [1,3,4,5,6,7,9].

Важно заметить, что в условиях развития рыночной экономики, разработка программы развития и размещения рынка платных услуг предусматривает пересмотр принципов и критериев функционирования и формирования звеньев и объектов на всех уровнях деятельности, что требует разработки новой концепции, целей и задач с учётом региональных особенностей, предполагающих использование новых, принципиально отличных от существующих методов и подходов как научных, так и прикладных [1,2,3,5,6,8,9].

На наш взгляд, перспективная концепция развития рынка платных услуг зависит от уровня развития и степени реализации задач обслуживания народного хозяйства и населения в условиях рыночной экономики. В этой связи специфические и классические задачи обслуживания, такие как научно-технического прогресса и внедрение его достижений в отрасли, в конечном итоге, совершенствование работы рынка платных услуг и повышение его эффективности, необходимо рассматривать во взаимосвязи и в тесном переплетении с новыми задачами, вытекающими из механизма рыночного функционирования, как народного хозяйства, так и отдельных отраслей.

В целом, мы выделяем следующие основные задачи развития рынка оказания платных услуг населению в условиях формирования новых рыночных отношений [1,2,4,5,6,8,9]:

1. Оценка результатов развития отношений собственности на основе разгосударствления и приватизации объектов и функциональных звеньев сферы услуг.

2. Формирование и развитие материально-технической базы рынка оказания платных услуг в условиях сужения государственных инвестиций и предпринимательства, формирование нового механизма государственного регулирования рынка платных услуг.

3. Разработка основных приоритетов по совершенствованию системы управления рынка оказания платных услуг населению в условиях рыночной экономики.

4. Инвестиционное обеспечение и развитие эффективных форм предпринимательской деятельности рынка оказания платных услуг населению и объектов рынка платных услуг.

5. Обоснование и разработка стратегии развития и изменения формы организации производства услуг предприятий сферы платных услуг.

6. Планирование и государственное регулирование работы объектов и предприятий рынка оказания платных услуг населению.

7. Эффективное финансирование планов развития и деятельность предприятий рынка оказания услуг населению и объектов рынка платных услуг.

8. Совершенствование маркетинговой и инновационной деятельности рынка оказания платных услуг населению.

9. Формирование единого комплекса материального обращения на транспорте и в экономике, создание новых универсальных сервисных предприятий.

10. Формирование и развитие новых отраслей сервисного обслуживания основного производства.

Таким образом, в связи с переориентацией и переходом стратегии развития экономики на рыночные рельсы, разработка схемы формирования и развития производительных сил и сферы услуг требует обязательного учета и решения вышеназванных задач в рамках прогнозируемых работ. В этой связи традиционные задачи по разработке проблем развития и размещения производительных сил должны быть дополнены включением вышеназванных вопросов и проблем развития сферы платных услуг в Республике Таджикистан.

В целом решение вышеуказанных задач позволяет повысить эффективность функционирования рынка платных услуг, что в конечном итоге обеспечивает повышение уровня жизни населения Таджикистана.

ЛИТЕРАТУРА

1. Восколович Н.А. Экономика платных услуг / Н.А. Восколович. –М.: ЮНИТИ, 2007. -399с.

2. Герасимов Б.И. Экономический анализ рынка платных услуг в сфере бытового обслуживание региона / Б.И. Герасимов, Л.Г. Гурова. -Тамбов: Издательство ТГТУ, 2004. –С.116.
3. Дробышев Г.Н. Институциональный механизм регулирования рынка бытовых услуг как экономической системы / Г.Н. Дробышев, Б.И. Герасимов. –Тамбов: Издательство ТГТУ, 2004. –С.71.
4. Кангиз Хаксевер. Управление и организация в сфере услуг / Кангиз Хаксевер, Барри Рендер, С. Роберта [и другие]; -2-е изд. / Пер. с англ.; под ред. В.В. Кулибановой. –СПб.: Питер, 2002. -752с.
5. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики / Р.К. Раджабов. –Душанбе: Ирфон, 2013. –С.196.
6. Сфера услуг: проблемы и перспективы развития / Р.К. Раджабов, Х.Н. Факеров, М. Нурмахмадов [и др.]. - Душанбе: Дониш, 2007. -544с.
7. Симагин Ю.А. Территориальная организация населения и хозяйства / Ю.А. Симагин. –М.: Кнорус, 2011. -384с.
8. Управление и организация в сфере услуг. Теория и практика / К. Хаксевер, Б. Рендер, Р. Рассел [и др.]. - Спб.: Питер, 2002. –752 с.
9. Хлебович Д.И. Сфера услуг: маркетинг / Д.И. Хлебович. -М.: КНОРУС, 2007. -240с.

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОКАЗАНИЯ ПЛАТНЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

В статье рассматриваются теоретические основы исследования, роли, места и значения рынка платных услуг. Выявлены особенности функционирования и развития рынка платных услуг. Уточнены задачи и обоснована стратегия поэтапного развития рынка платных услуг населению Республики Таджикистан.

Ключевые слова: сфера услуг, территория, задачи, особенности функционирования, стратегия развития, рынок платных услуг населению

MARKET DEVELOPMENT PAID SERVICES POPULATION IN REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article discusses the theoretical foundations of studies of the role, place and value of the market services. The features of the functioning and development of the market services. Specified objectives and the strategy for the phased development of the market services sector of the Republic of Tajikistan.

Key words: services, land, objects, features, operation, development strategy, the market of paid services.

Сведения об авторах: ***Р.К. Раджабов*** – доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Телефон**:(+992) 934-44-41-07. E-mail: drrajab@mail.ru**

Ш.М. Рахимов **-** доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Телефон**:(+992) 934-44-41-07. E-mail: tguk@mail.ru**

А.Р. Курбонов - кандидат экономических наук, доцент Таджикского государственного университета коммерции. Телефон **(+992) 934-44-41-50.** E-mail: **qkarim@mail.ru**

З.С. Султонов - старший преподаватель кафедры «Банковское дело» Таджикского государственного университета коммерции.Телефон**:(+992) 985-26-60-50.** E-mail: **zoir1978@gmail.com**

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕХКАНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН

М.С. Сабзаева
Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН

Экономические реформы, осуществляемые в последние десятилетия, привели к коренным изменениям в аграрном секторе Республики Таджикистан. До недавнего времени производство в сельском хозяйстве было представлено в основном совхозами и колхозами. Мировой опыт показывает, что ни одна народно-хозяйственная система не может успешно функционировать только на одном - двумя типами производства и обеспечивать при этом необходимые пропорции в своём развитии.

В условиях становления рыночной экономики важнейшей задачей сельскохозяйственного производства является обеспечение населения страны продуктами питания и промышленности – высококачественным сырьём. Между тем, сельское хозяйство республики находится под влиянием системного кризиса, где урожайность сельскохозяйственных культур и продуктивность животных растет предельно медленно [1]. В решении этой задачи всевозрастающую роль сыграют дехканские (фермерские) хозяйства, где уровень продуктивности в земледелии и животноводстве намного выше, чем в коллективных сельскохозяйственных предприятиях.

В современных условиях на равных правах могут функционировать все формы организации производства в агропромышленном комплексе республики: государственные и коллективные предприятия, агрофирмы и агрокомбинаты, кооперативы и их

ассоциации, акционерные предприятия и общества, дехканские (фермерские) хозяйства, личные подсобные хозяйства, хозяйственные товарищества и др.

Выбор формы хозяйствования должен быть добровольным. Прежде чем внедрять какую-либо из форм хозяйствования, необходимо дать объективную оценку и рассчитать прогнозные значения эффективности этой формы организации производства. В любом случае практика сама покажет эффективность внедряемой системы [2]. Внедрение различных форм организации производства должно породить конкуренцию, которая в свою очередь приводит к той форме производства, которая оказалась сильнее и эффективнее. В данное время в сельском хозяйстве республики применяются различные формы хозяйствования, которые различаются между собой по правовому положению, организационной структуре, масштабам производства, функциональной деятельности, специализации и другим признакам. В этой связи заметим, что категория «дехканское хозяйство» используется нами в тесной связи с понятием «совершенствование аграрных отношений» обладает разнообразным набором признаков и в зависимости от состояния самого общества и её экономической среды, могут стать основой сельской экономики.

На сегодняшний день в республике созданы и развиваются предприятия рыночных типов таких как: кооперативы, коллективные предприятия, крестьянские и фермерские хозяйства, хозяйственные товарищества, акционерные общества. Создание условий для максимального использования ресурсов, динамичного и эффективного развития сельского хозяйства возможно только на базе сочетания ЛПХ, мелких, средних и крупных предприятий, дехканских (фермерских) хозяйств и иных организационно-экономических форм. Число дехканских (фермерских) хозяйств, приведены в таблице 1.

Таблица 1. Число дехканских (фермерских) хозяйств в Республики Таджикистан [3]

	Г о д ы					
	2008	2009	2010	2011	2012	2012 в % к 2008 г.
Республика Таджикистан	30842	37966	51372	58313	73806	В 2,4 раза
ГБАО	131	204	255	116	133	101,5
Согдийская область	5794	7509	8885	12772	15515	В 2,6 раза
Хатлонская область	13193	17617	27106	30032	39491	В 2,9 раза
РРП	11724	12636	15126	15393	18669	В 1,6 раза

Источник: Статистический сборник «Сельское хозяйство Республики Таджикистан». -Душанбе, 2013.-С.325.

Как видно из таблицы в 2012 году число зарегистрированных дехканских (фермерских) хозяйств в Республике Таджикистан составило 73806 единицы, по сравнению с 2008 годом увеличилось на 42964 или же в 2,4 раза. Особенно число дехканских (фермерских) хозяйств увеличилось в Хатлонской и Согдийской областях Таджикистана. Такому увеличению числу дехканских (фермерских) хозяйств способствовал Указ Президента Республики Таджикистан «О расформировании сельскохозяйственных предприятий», и формирование на их базе новых форм хозяйствования, как дехканское (фермерское) хозяйство, функционирующее в условиях рынка.

Обосновывается мысль о том, что анализ характерных особенностей становления и развития сельского хозяйства Таджикистана, обязывает нас сделать свои собственные выводы о наиболее приемлемых формах и методах реализации аграрной политики государства в новых условиях хозяйствования. Поэтому осуществление реформ в сельском хозяйстве является ключевым звеном всего процесса реформирования. Это связано с тем, что практически все отрасли экономики республики, в той или иной степени, связаны с сельскохозяйственным производством и зависимы от него. Стратегия Правительства направлена на рост продуктивности и дальнейшее развития дехканских (фермерских) хозяйств. Удельный вес в производстве сельскохозяйственной продукции дехканских (фермерских) хозяйств республики приводится в таблице 2.

Таблица 2. Уд вес в производстве сельскохозяйственной продукции дехканских (фермерских) республики, в %.[4]

	Г о д ы					
	2008	2009	2010	2011	2012	2012г. в % к 2008 г.
Зерно	41,4	51,0	50,3	48,2	49,7	120,0
Рис	39,0	50,7	49,7	52,0	52,3	134,0

Картофель	27,4	28,7	28,2	31,6	39,1	142,7
Овощи	28,0	30,3	31,3	31,3	33,0	117,8
Бахчи	41,1	60,0	62,7	58,5	59,5	144,7
Фрукты	20,9	19,2	20,9	23,6	25,3	121,0
виноград	30,0	32,1	24,2	31,7	32,4	108,0

Источник: Статистический сборник «Сельское хозяйство Республики Таджикистан». -Душанбе, 2013. -С.36-39.

Анализ данных таблицы свидетельствует о том, что тенденция роста объема производства и увеличения удельного веса продукции дехканских (фермерских) хозяйств в общей валовой сельскохозяйственной продукции сохранилась. Таблица явствует о том, что на долю ДФХ республики приходится производство зерна более 49,7%, фруктов 25,3%, винограда 32,4% и продовольственных бахчевых 59,5%. Учитывая сложившееся положение республике, то есть рост розничных цен на пшеницу и муку, исполнительным органам государственной власти необходимо принять безотлагательные меры для увеличения производства зерна, косточкового садоводства, пшеницы, и расширения их посевов на богарных землях, склонах и других пригодных для сева землях, а также для получения на поливных землях по два урожая в год.

Заключение. Таким образом, дехканину для увеличения производства продукции необходимо создать соответствующие условия, обеспечивающие эффективное использование земельных, водных, материально-технических и трудовых ресурсов. Поэтому вывод дехканских (фермерских) хозяйств из системного кризиса и достижения высокой продуктивности в растениеводстве и животноводстве в условиях малоземелья и трудоизбыточности республики имеет важное значение. Особенности хозяйствования, их полная экономическая свобода и высокая ответственность создают благоприятные предпосылки для превращения дехкан в реальных собственников.

ЛИТЕРАТУРА

1. Узун В.Я. Аграрная реформа и судьбы крестьянства / В.Я. Узун //Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 1995. -№12. -С. 29-32.
2. Серов В. У фермерства есть будущее / В. У. Серов // Земледелие, 1994. -№3.
3. Статистический ежегодник РТ (официальное издание). –Душанбе, 2013. –С. 36-39.
4. Статистический ежегодник РТ (официальное издание). –Душанбе, 2013. –С. 325.

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕХКАНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ В РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье рассматриваются современное состояние и тенденции развития дехканских (фермерских) хозяйств республики Таджикистан. Предложенные рекомендации решают вопросы занятости сельского населения и снижения уровни бедности.

Ключевые слова: дехканские (фермерские) хозяйства, тенденция, рыночная экономика, уровни бедности.

CURRENT STATE AND TENDENCIES OF DEVELOPMENT OF DEHQAN (FARMING) HOUSEHOLDS IN THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

The current state and tendencies of development of dehqan (farming) households of the Republic of Tajikistan is considered in this article. Also there are proposed in the article recommendations on addressing problems of rural population employment and reduction of the poverty level.

Key words: dehqan (farming) households, tendency, market economy, poverty level.

Сведенье об авторе: ***М.С. Сабзаева*** - соискатель Института экономики сельского хозяйства ТАСХН. Телефон: **985-15-80-06, mavzuna -77@mail.ru**

СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ – ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

У. Шарофов, И. Маликов
Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемура

Обеспечение ускоренного развития экономики в целом, устойчивого его ведения, насыщение внутреннего рынка качественным отечественным продовольствием, требует инновационное развитие отрасли, что гарантирует продовольственную безопасность республики, усиление конкурентного преимущества отечественной продукции на внутренних и внешних рынках.

Инновационное развитие аграрного сектора экономики Таджикистана определяется основными составляющими этого прогресса – научными исследованиями и освоением их результатов в производстве. Непосредственной задачей совершенствования инновационной системы аграрного производства является увеличение инновационного потенциала. Основу его составляют научно – технические разработки для АПК, как постоянно пополняемый и возобновляемый источник непрерывно возрастающих возможностей инновационного обновления сельскохозяйственного производства. Научно технические достижения зачастую определяют саму возможность перехода к устойчивому развитию АПК, тогда как от осуществления обеспечивающих мер инновационной системы зависит, как быстро такой переход произойдет.

Развитие многоукладности, усложнение хозяйственной деятельности в транзиторной экономике выдвигают на первый план необходимость использования научных методов при решении организационно – экономических вопросов инновационного развития. Возросшее значение инновационного развития и модернизации производства, и связанные с этим ожидания, не позволяют рассчитывать только на сложившуюся инновационную систему АПК, мало способствующие в современном виде к расширению масштабам воспроизводства и применению нововведения в массовой практике [1].

В необходимости инновационного развития сельского хозяйства Таджикистана убеждены все. Приоритетное место в нем должно отводиться инновациям социально – экономического характера. Создавая комфортность условий труда и жизни социально – экономические нововведения расширяют возможности работников агропромышленного производства и членов их семей для социальной самореализации. Кроме того развитие социальной сферы улучшают обеспечение сельскому населению социальных услуг, влияет на уровень их денежных доходов, что способствует на трудовую активность работников на демографическую ситуацию на селе.

Эффективность инновационной деятельности зависит от масштаба, форм и методов внедрения нововведений, следовательно, она должна осуществляться на системной основе. Анализ инновационной деятельности в сельском хозяйстве показывает, что в настоящее время она еще не имеет системного характера. Отсутствие системности и слабое использование инновации в сельском хозяйстве требует решения ряд проблем. Проблемы, сдерживающие инновационные процессы в сельском хозяйстве, являются правовыми, организационными, технологическими, финансовыми, кадровыми, неразвитие инфраструктуры инновационной деятельности.

Прежде всего, необходимо разработать и принять закон об инновационной политике в АПК, регулирующий процессы инновационного развития. Совершенствование правовой базы в аграрном и гражданском праве способствуют регулированию многих современных процессов в сельском хозяйстве, кроме того требуют создания целевых ведомственных программ, стимулирующих внедрение новшеств.

Что касается организационных проблем это прежде всего возрастание разрыва между наукой и производством, связанные организационной разобщенностью, отсутствие инновационной идеологии в целом, разобщенность между отраслевыми научно исследовательскими институтами и вузовской науки, крайне слабую задействованность потенциала вузов, которые во всем мире являются активными агентами инновационной деятельности в процессе внедрении инновации в АПК.

Слабое использование инноваций в аграрном секторе экономики, также связано с отсутствием единого информационного пространства агроинновации, низкой информационной культурой сельхозтоваропроизводителей, недостаточной интегрированностью потенциальных потребителей, отсутствием общедоступных и единых баз данных, слабым интересом структур агробизнеса и аграрной науки в применении информационных технологий на всех стадиях разработки и продвижения в производство инноваций.

Следует отметить, что сельское хозяйство республики значительно отстает от стандартов развитых стран в технике и технологиях, техническая вооруженность отрасли очень низкая. В 2012 году уровень обеспеченности сельского хозяйства тракторами составил 38% и то более 80% техники предельно изношены. Следовательно, решение технической и технологической проблемы влияет на конкурентоспособность сельскохозяйственной продукции на внутренних и внешних рынках.

Инновационное развитие сельского хозяйства Таджикистана нуждается в государственной системе поддержки инноваций, развития инфраструктуры

инновационной деятельности, создания институтов, их внедрения и мониторинга эффективности.

Низкая инновационная активность организации, невысокий спрос бизнеса на инновации вызвана отсутствием реальных стимулов к осуществлению научно – технической и инновационной деятельности. Необходимо ориентировать инвесторов на преимущественное вложение инвестиций не на краткосрочные, а на инновационные проекты, характеризующиеся длительным периодом окупаемости затрат. Кроме того необходимо поднять уровень зарплаты ученных и специалистов. При среднемесячной номинальной начисленной заработной плате работников предприятий и организаций по всем видом деятельности в республике 116,6 долларов США, зарплата ученных составляет всего лишь 79,7 долларов [4]. Создается впечатление, что научные исследования и разработки не особенно нужны экономике страны.

Важную роль в инновационном развитии сельского хозяйства играют кадры, которые на практике успешно внедряют новшество. А таких кадров в аграрном производстве не хватает. Такое положение можно исправить посредством подготовки инновационно – ориентированных специалистов. В инновационном развитии отрасли важная роль принадлежит интеграции образования, науки и бизнеса, то есть кластерному подходу в решении поставленной задачи. Кластерное обеспечение инновационного развития АПК – важный инструмент повышения конкурентоспособности отрасли. Вместе с тем оно обеспечит устойчивое функционирование и развитие каждой из входящих в кластер структур, и создаст условия для повышения конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности на рынках товаров (услуг), земли, труда и капитала.

Кластерное обеспечение инновационного развития АПК будет способствовать координации научно – исследовательских работ, внедрению достижений науки и передового опыта в аграрное производства, подготовке и переподготовке кадров. Такая координация требует необходимости в организации государственного аграрного научно-образовательного объединения. В состав объединения должны входить организации аграрного производства, в том числе все научно – исследовательские институты Таджикской сельскохозяйственной академии и средних специальных учебных заведений. А головной организацией объединения, на наш взгляд, должен стать Таджикский аграрный университет им. Ш. Шотемура. При этом ВУЗ получает стабильную базу для проведения на качественно новой основе производственной практики студентов, профессорско – преподавательский состав – возможность пользоваться научным оборудованием НИИ, кафедры смогут вовлекать в учебный процесс ведущих научных работников, обладающих уникальными знаниями и практическим опытом. Инновационному развитию АПК может существенно способствовать более эффективное использование потенциала вузовской науки. В настоящее время в Таджикистане огромная армия ученных Таджикского аграрного университета, которая, кстати, больше чем в аграрных НИИ, занимается наукой низкопродуктивно. Многое в данном вопросе зависит от координации НИР в предлагаемом объединении. Если даже рассчитывать на невысокую отдачу от вузовской науки, подобная координация позволяет получать инновационные продукты в совокупности с подготовкой носителей инноваций. Но самое главное – объединение осуществит эффективное научное обеспечение АПК республики, что послужит базой для формирования конкурентоспособного аграрного производства.[5]

Таким образом, результаты научных исследований и анализ деятельности сельхозпредприятий свидетельствует, что устойчивое функционирование агропромышленного комплекса и ускоренное развитии экономики в целом возможно лишь на основе инновационно - инвестиционной деятельности, которую целесообразно активизировать за счет расширения государственной поддержки предприятий аграрного сектора, используя для этого разные экономические инструменты и механизмы.

В настоящее время многие инновационные направления трудно реализуемы из-за высоких затрат, связанных с приобретением современной техники, удобрений, средств защиты растений, строительных материалов, сортовых семян и гибридов и т.д. Кроме того из-за неконтролируемого роста цен на промышленную продукцию существенно уменьшает достоверность и обоснованность прогнозирования результатов инновационной деятельности. И наконец, ослабление роли государства в сфере инновационно – инвестиционной деятельности в АПК сведет на нет возможности сельхозпредприятий внедрение инноваций.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анциферова О. Инновационное развитие кооперативных и интеграционных процессов при формировании механизма устойчивости аграрного сектора экономики / О. Анциферова // Международный сельскохозяйственный журнал, 2013. -№5. -С.13.
2. Инновационная деятельность в аграрном секторе экономики России / под. ред. И.Г. Ушачева, И.Т. Трублена, Е.С. Оглоблина, И.С. Санду. –М.: Колос, 2007.
3. Козлов В. Организация инновационного развития российского аграрного бизнеса / В. Козлов // Роль инноваций в развитии агропромышленного комплекса. – Никоновские чтения – 2008. –М.: ВИАПИ им. А.А. Никонова, 2008.
4. Статистический сборник Республики Таджикистан. -Душанбе, 2013. -С.127.
5. Шарофов У. Формирование конкурентоспособности аграрного производства / У. Шарофов // Кишоварз, 2011. – №1. -С.11.

СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ – ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ

Обоснована необходимость инновационного развития сельского хозяйства, отмечены проблемы недостаточно активной инновационной деятельности в отрасли. Предложена необходимость государственной поддержки инноваций в сельском хозяйстве.

Ключевые слова: устойчивость экономики, сельское хозяйство, инновационное развитие, проблемы и механизм поддержки инноваций, кластер.

AGRICULTURE - INNOVATIVE DEVELOPMENT

Substantiated necessarily of innovative development of agriculture, noted the problems of shortage active innovation activities in the branches. Suggested the necessarily of state supports innovation in the agriculture.

Key words: stability of economy of agriculture, innovative development, problems and mechanism of supports innovation, cluster.

Сведения об авторах: ***У. Шарофов*** – кандидат экономических наук, доцент кафедры Экономика АПК ТАУ им. Ш. Шотемур. Телефон: **935-55-76-56**

И.А. Маликов - доцент кафедры «Финансы и кредит в АПК» ТАУ им. Ш. Шотемур. Телефон: **981-01-31-95**

ИССЛЕДОВАНИЕ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ

Р.К. Раджабов, А. Рауфи, Ф.Х. Азизов

Таджикский государственный университет коммерции

Переход к рыночной экономике ставит весьма актуальные задачи перед транспортным комплексом. Однако методологическая основа его функционирования, процессы формирования спроса и предложений на услуги транспорта, внедрение рыночных механизмов, соотношение спроса и цены, процессы скрытой и открытой инфляции, а также другие рыночные проблемы и подходы к их решению мало изучены и требуют проведения специальных исследований.

Проведение этих исследований в первую очередь требует дать определение понятия рынка услуг транспортной инфраструктуры или транспортного рынка. Анализ источников [1,3,4] свидетельствует о том, что при определении транспортного рынка возможны два подхода: классический (ограниченный) и современный (обобщенный). При первом подходе он определяется как предпринимательская деятельность, которая управляет продвижением товаров и услуг от производителя (отправителя) к потребителю (получателю). При втором подходе – это социальный процесс, посредством которого прогнозируется, расширяется и удовлетворяется спрос на товары и услуги посредством их разработки, продвижения с помощью средств транспортной инфраструктуры. По нашему мнению, такое определение имеет ряд недостатков. В нем преувеличена роль товароснабжения и каналов сбыта, игнорируется то, что рыночной деятельностью занимаются государственные организации, а на рынке услуг транспортной инфраструктуры – различные социальные группы (профсоюзы, акционеры, объединения потребителей и др.). В определении рынка транспортных услуг должна быть ориентация на потребителя – потенциала транспортной инфраструктуры. Вместе с тем, задача рынка транспортной инфраструктуры – не только увеличивать предложение, но и пытаться воздействовать на него так, чтобы он соответствовал спросу. В определение должны быть включены такие социальные аспекты, как экологичность, этика и безопасность продукции или выполняемых услуг, а также целесообразность включения данного объема работы в бизнес-план транспортного предприятия.

Кроме того, при формировании определения понятия рынка транспортных услуг следует включать функционирование некоммерческих транспортных организаций, или рынок идей и услуг. На основе вышеизложенного и учитывая интегрированное и широкое определение сущности рынка можно считать, что «рынок транспортных услуг – это прогнозирование, управление и удовлетворение спроса на товары, транспортные услуги посредством выполнения транспортных услуг, транспортно-экспедиционной работы и оказания технического обслуживания и ремонта предприятиям, организациям, людям и территориям.

В настоящее время существуют значительные разногласия в отношении такого определения. Одни специалисты считают, что это понятие должно включать также непредпринимательскую деятельность транспортной инфраструктуры. Профессор Раджабов Р.К. в работе [4] считает, что рынок транспортных услуг должен увязываться с реализацией продукции; или ограничиваться исследованием экономических потребностей и желаний; или включать специфику и эффективное использование видов транспорта, а также государственный патернализм в отношении транспортной инфраструктуры.

Прогнозировать спрос на услуги транспорта на основе проведения маркетинговых исследований, чтобы разрабатывать и предлагать именно то, что хотят потребители и в чем нуждаются.

Управление спросом на услуги транспорта включает стимулирование, содействие и регулирование.

Управление спросом на услуги транспорта включает не только реализацию существующих объемов транспортной работы или услуг, но и их безопасность, доступность различных вариантов и др.

Потребительский спрос касается характеристик и потребностей конечных потребителей, каналов сбыта, мирового рынка, некоммерческих организаций и предприятий.

Общественный спрос определяется характеристиками и потребностями рабочих и служащих, акционеров, населения в целом, государственных организаций и других внутренних и внешних сил, которые воздействуют на деятельность подразделений транспортной инфраструктуры.

Процесс рынка услуг транспорта завершается обменом между его участниками с соблюдением основных принципов и реализацией функции рыночной системы.

Рыночная экономика неразрывно связана с системой конкуренции. Экономической наукой сформулирован ряд признаков, которые в совокупности определяют режим свободного рынка услуг транспортной инфраструктуры.

Первый признак – абсолютно свободный доступ, такой же выход из рынка транспортных услуг неограниченному числу транспортных подразделений конкуренции. Отметим, что свободному рынку соответствуют любые виды собственности и она исключает все формы дискриминации потребителей услуг транспортной инфраструктуры.

Второй признак – абсолютное участие в процессе функционирования транспортной инфраструктуры всех материальных, трудовых, финансовых, информационных и прочих ресурсов. Эффективные комбинации по использованию этих ресурсов приводят к увеличению объема оказанных услуг, осваиванию передовых технологий перевозок, использованию законсервированных мощностей, вкладыванию свободной части денежных ресурсов на конкурентной основе в акции с целью получения дополнительного дохода и др.

Третий признак – наличие у каждого элемента транспортной инфраструктуры полного объема рыночной информации (о величине спроса и предложения на услуги, ценах, нормах прибыли и т.п.).

Четвертый признак – максимально возможная однородность выполняемых видов услуг, что выражается в частности, отсутствием торговых марок и других атрибутов качества услуг.

Пятый признак заключается в том, что ни один элемент транспортной инфраструктуры в свободной конкуренции не в состоянии оказать влияние на решения, принимаемые другими.

При организации системы свободного рынка услуг транспортной инфраструктуры не остается места любым типам монополий. Исключены инфляция, вынужденная безработица, перепроизводство. Что же касается экономической роли государства, то это особый, непростой вопрос и требует проведения специальных исследований.

Основными параметрами рынка транспортных услуг являются спрос, предложение и тариф. В рис.1 показано взаимодействие этих параметров [4]. Установлено, что между ценой спроса и количеством предложенных услуг существует взаимная связь. С одной стороны, чем больше дефицит предложений услуг, тем выше их стоимость и тем большую цену платит заказчик за выполненные услуги, и наоборот.

Поэтому предприятия транспортной инфраструктуры особое внимание должны уделить образованию цены предложения, чтобы рыночная цена не смогла опуститься ниже этой цены, так как это несовместимо с их экономическим интересом.

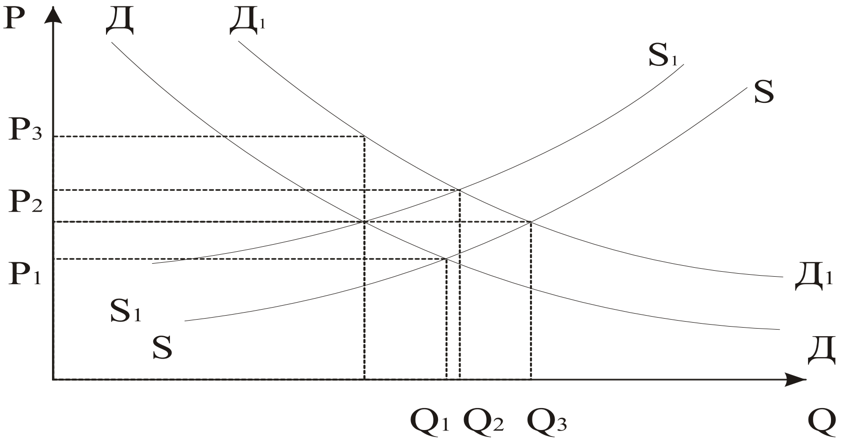

Рис. 1. Взаимодействие параметров рынка транспортных услуг *где, ДД, $Д_1Д_1$ – кривая спроса; SS, S_1S_1 – кривая предложения; Q_1, Q_2, Q_3, ... Q_n – величина объема услуг транспортной инфраструктуры на рынке; P_1, P_2, P_3, ... P_n – тариф (цена на единицу услуг, сомони/ткм; сомони/пасс, сомони/час; сомони/пл.км).*

С другой стороны, чем ниже цена предложения, тем меньше количество услуг поступает на рынок услуг. По мере повышения цены увеличивается количество предприятий предлагающих свои услуги, и количество предложений на реализацию услуг. Поведение предприятий транспортной инфраструктуры характеризуется кривой цены предложения (рис.1). Точка R указывает на совпадение интересов предприятий транспортной инфраструктуры и потребителей их услуг, т.е. выражает баланс рыночных интересов обоих участников рынка услуг.

При установлении баланса спроса и предложения достигается наилучшее соотношение объема предложений услуг с объемом реализации услуг на рынке, при этом рыночная цена (тариф) исполняет роль регулятора равновесия. Установлено, что предприятиям транспортной инфраструктуры невыгоден дальнейший рост цен (тарифов) и увеличение объема предложенных услуг, ибо тогда будет падать спрос на услуги, что может привести к банкротству.

Следовательно, и покупателям с ростом цен не приходится рассчитывать на приобретение большого количества услуг или снижение его цены (тарифа): такое развитие рыночных событий противоречит интересам предприятий транспортной инфраструктуры.

Особый интерес представляет действие механизма свободного рынка услуг транспортной инфраструктуры и его влияние на количество производимых (оказываемых) услуг.

Здесь мы сталкиваемся с тем, что в некоторых рынках услуг устанавливается равновесие: спрос на услуги транспортной инфраструктуры равен предложению, рыночная цена (тариф) стала ценой (тарифом) равновесия. Считаем, что совокупный спрос на услуги (работу) увеличился. Например, в регионе, в результате стихийных бедствий, резко увеличился спрос на транспортные средства для быстрой доставки грузов. Однако рынок услуг транспортной инфраструктуры в состоянии обеспечить перевозку грузов только в объеме Q, при этом дополнительный объем остается неосвоенным. Поэтому свободный рынок услуг дает однозначное разрешение дефицитной ситуации, нарушая установившийся баланс, временно повышая цены на услуги. Это приводит к увеличению емкости рынка услуг транспортной инфраструктуры и обостряет тем самым конкуренцию между предприятиями сумевшими удовлетворить дополнительный спрос на услуги.

При этом из всех предприятий преуспевают лишь те, которые быстрее других увеличивают объем предложений услуг, снижая затраты и цены на оказываемые услуги, что выражается изменением цены от P_1 до P_r (рис.1)

Вышеупомянутая проблема может быть решена за счет эффективного осваивания прогрессивной технологии и современной организации перевозочного процесса. Указанная тенденция описывается новой кривой предложения S_1 (рис.1).

Представим, что предложение на рынке подтягивается к спросу и, поскольку удержать повышенную цену невозможно, она начинает снижаться в направлении новой отметки равновесия R, то есть от $Д_1$ до $Д_Q$, а это значит, что спрос на услуги удовлетворен. Получая импульс от спроса, механизм свободного рынка услуг транспортной инфраструктуры вызвал адекватную реакцию предложений на услуги.

Анализ функционирования свободного рынка услуг свидетельствует о существовании в его структуре еще одного элемента, благодаря которому не на одном, а сразу на нескольких рынках услуг наблюдается тенденция к повышению или снижению цен (тарифа). Считаем, что произошло нарушение рыночного равновесия, выразившегося в увеличении цены на услуги.

Поэтому все участники, а также предприятия транспортной инфраструктуры уверены, что повышение цен – временное явление, которое вскоре сменится их снижением. Исходя, из этого они выбирают определенную модель поведения: увеличивают количество наличных денег, стараясь таким способом оставить непременной их реальную стоимость, т.е. в сфере использования денежных доходов действует механизм, способствующий возвращению экономики в состояние рыночного баланса. Этот эффект называют «эффект Лигу».

Оценка механизма свободного рынка транспортных услуг и его признаков позволяет выявить отличие такого рынка услуг от известных хозяйственных систем развитых стран. Следует отметить, что свободного рынка услуг нет ни в одной стране. Отсюда, свободный рынок услуг- абстракция, идеальный образ.

Установлено, что любой реально действующий рынок услуг несет в себе элементы свободного рынка услуг. В нем действуют естественные и неестественные монополистические образования, тяготеющие к удержанию высоких тарифов и ограничивающие доступ на рынок. На рыночные процессы влияют: инфляция, действие профсоюзов, ошибочная экономическая политика государства, просчеты самих предприятий, фирм, предпринимателей и др. Тогда возникает вопрос: до какого предела тарифы могут возрастать?

На наш взгляд, таким пределом является сохранность рыночного механизма, т.е. несмотря на все деформации, тарифы применяются под воздействием спроса и предложения. Движение ресурсов, инвестиций и производства ориентируются на колебания спроса, остаются в неприкосновенности прочие звенья механизма рынка услуг.

В целом, транспортный рынок услуг – это механизм, основанный на конкуренции материально заинтересованных участников в удовлетворении потребностей. Эффективно создавая сигналы для капиталовложения, рынок услуг стимулирует освоение достижений научно-технического прогресса, снижение затрат, повышение качества, расширение ассортимента товаров и услуг.

По нашему мнению, рынок транспортных услуг относится к разряду общечеловеческих ценностей, является достоянием всей мировой цивилизации и будет считаться таковым в обозримом будущем.

Наконец, механизм рынка транспортных услуг в целом освобождает экономику от дефицита товаров и услуг, транспортная инфраструктура обеспечивает устойчивую связь между потребителями и поставщиками, решает социально-экономические проблемы и занимает центральное место в рыночной системе. Однако возможности транспортного рынка услуг не безграничны, он не в состоянии гарантировать решение всех социально-экономических проблем общества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лившиц В.Н. Системный анализ экономических процессов на транспорте / В.Н.Лившиц. -М.: Транспорт, 1986. -240с.
2. Раджабов Р.К. Формирования системы обеспечения устойчивого развития предпринимательской деятельности в сфере транспортных услуг: проблемы и региональные аспекты: монография / Р.К. Раджабов, Х.Х. Хабибуллоев, К.Р. Ашуров; под ред. д.э.н., с.н.с. Рауфи А. –Душанбе: «Ирфон», 2011. - 204с.

3. Раджабов Р.К. Региональные аспекты развития сферы платных услуг населению в условиях переходной экономики: монография / Р.К. Раджабов. -Душанбе: Ирфон, 2013. -213с.
4. Раджабов Р.К. Проблемы формирования и развития транспортной инфраструктуры: монография / Р.К. Раджабов. -Душанбе: Ирфон, 1999. –С.187.
5. Хамроев Ф.М. Организационно-экономические основы функционирования и развития рынка транспортных услуг в Республике Таджикистан / Ф.М. Хамроев, П.Х. Азимов; под ред. Р.К. Раджабова. – Душанбе: Дониш, 2010. –С.159.

ИССЛЕДОВАНИЕ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ

В статье изучены теоретические основы исследования спроса и предложения на рынке транспортных услуг. Раскрыт механизм и значимость функционирования рынка транспортных услуг в условиях конкуренции. Изучено взаимодействие параметров рынка транспортных услуг в условиях переходной экономики.

Ключевые слова: цена, тариф, спрос и предложение, структура, рынок транспортных услуг, конкуренция.

STUDY OF SUPPLY AND DEMAND IN THE TRANSPORT MARKET

In this paper, we study the theoretical foundations of the study of supply and demand in the transport market. The mechanism and significance of the functioning of the market for transport services in a competitive environment. Studied the interaction parameters of transport services market in transition economies.

Key words: price, rate, supply and demand, the structure of the market for transport services, competition.

Сведения об авторах: ***Р.К. Раджабов*** **–** доктор экономических наук, профессор Таджикского государственного университета коммерции. Телефон**: (+992) 934-44-41-07**. E-mail: **drrajab@mail.ru**
Рауфи Абдугафор - доктор экономических наук, профессор Таджикского технологического университета. Телефон**: (+992) 934444591**. E-mail: **eco_institute@mail.ru**
Ф.Х. Азизов - доцент Института экономики и торговли Таджикского государственного университета коммерции. Телефон**: (+992) 938-29-29-29.** E-mail: **tguk@mail.ru**

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

Х. Б. Исрофилова, Б. К. Хасанов, С. Н. Толибов
Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН

Развитие малых перерабатывающих предприятий в условиях перехода к рынку на основе совершенствования форм собственности является ключевым. И это важно практически во всех направлениях созданных перерабатывающих предприятий.

Развитие перерабатывающих предприятий в соответствии с требованиями, диктуемыми рыночной экономикой, прежде всего, предполагает создание нового хозяйственного механизма их функционирования и их взаимодействия с базовыми отраслями народного хозяйства на основе коренных изменений в отношениях собственности. В соответствии с этим должны решаться вопросы соответствующей инвестиционной политики, а также необходимость проведения антимонопольной политики по созданию мелких перерабатывающих предприятии.

Развитие перерабатывающих предприятий в соответствии с требованиями, диктуемыми рыночной экономикой, прежде всего, предполагает создание нового хозяйственного механизма их функционирования, и их взаимодействия с базовыми отраслями народного хозяйства на основе коренных изменений в отношениях собственности. В соответствии с этим должны решаться вопросы соответствующей инвестиционной политики, а также необходимость проведения антимонопольной политики по созданию мелких перерабатывающих предприятии. В Таджикистане имеются большие возможности по созданию малых предприятий различного типа. Особенно предприятий по переработке сельскохозяйственного сырья и переработке отходов производства. По нашим расчетам в предстоящие 10-15 лет имеются реальные возможности расширить площади садов на 40-60 тыс. га, виноградников - на 60-100 тыс. га, что может дать дополнительные около 1,7-2,5 млн. тонн плодов и винограда. Полностью переработать эту огромную массу сырья действующие крупные государственные предприятия не могут, и ежегодно около одной четверти выращенных овощей и фруктов пропадает из-за плохого хранения и бесхозяйственности. Поэтому формирование и развитие малых предприятий в значительной степени снизило бы эти потери за счет оперативной обработки, распределения, доставки и продажи созданной ими продукции.

Становление и развитие перерабатывающих предприятий – многоаспектная проблема. В целях её эффективного решения необходимо решить следующие существенные, как нам представляется, взаимосвязанные задачи.

1. Превращение хозяйственно-экономической деятельности малых предприятий в динамично функционирующий сектор национальной экономики. Речь идет, в сущности, о выигрыше в темпах экономического прогресса за счет преимуществ малой экономики.

2. Решение финансового и ресурсного обеспечения национальной малой экономики. Эта проблема, которая будет решаться в процессе создания хозяйственного механизма развития малых перерабатывающих предприятий, включает в себя решение ряда взаимосвязанных вопросов, а именно: финансовой поддержки на стартовом этапе их становления.

3. Осуществление в отношении малых предприятий такой налоговой политики, которая бы не носила сугубо фискальный, чрезмерно громоздкий и сложный характер, а стимулировала развитие многоукладной экономики, национального малого бизнеса. Действующая в республике система налогообложения сужает возможности накопления средств для малых предприятий. Налоговые органы занимаются выбиванием денежных средств всеми возможными способами, а предприниматели в свою очередь пытаются скрыть свои доходы. Нередко это толкает малый бизнес на криминальный путь и всевозможные нарушения. Взаимоотношения между налоговыми органами и малым бизнесом усложняется в связи с нерешенностью вопроса о том, на каком уровне должны решаться проблемы налогообложения малого предприятия, на местном или республиканском? Единый верхний предел налога должен быть установлен так, чтобы не было соблазна на местах, в зависимости от умонастроения или интеллектуальных способностей местного начальства, создавать кому-то особо благоприятные условия, а кому-то наоборот.

4. Обеспечение постоянной государственной поддержки малого предпринимательства, создание и осуществление государственной программы поддержки малых перерабатывающих предприятий, на базе внедрения наиболее эффективных форм и методов этой поддержки.

5. Создание предпосылок для повышения потенциальных возможностей малой экономики в процессе включения Таджикистана в международное экономическое разделение труда, развитие товарообмена и экономических связей.

Таковы некоторые концептуальные вопросы, которые должны решаться в процессе формирования и развития малых перерабатывающих предприятий в условиях функционирования рыночных отношений.

Проведенное нами научное исследование и анализ деятельности малых перерабатывающих предприятий Республики Таджикистан в условиях формирующегося рынка, позволяют сделать следующие выводы:

- в период формирования рыночной экономики, и тем более во время её развернутого функционирования, малый бизнес в силу своей природы может быстро и в необходимых объемах обеспечить население товарами народного потребления и в определенной степени средствами производства, запасными частями и комплектующими изделиями, горюче-смазочными материалами, минеральными удобрениями, семенами и другими ресурсами;

- даже в среде острой конкуренции малые предприятия могут выжить при условии, если они будут оснащены новой техникой и технологией, иметь высокую организацию труда, обеспечивать бережливое отношение к трудовым и материальным ресурсам. Однако это не означает, что все малые перерабатывающие предприятия выдержат острую конкуренцию и не могут быть разорены;

- для Республики Таджикистан с наиболее высоким приростом населения среди стран Содружества, наличием большой численности безработных – создание широкой сети малых перерабатывающих предприятий во всех сферах экономики является в то же время и мощным средством социальной защиты работоспособного населения республики.

Малые перерабатывающие предприятия более рационально используют местные ресурсы и вторсырье привлекают к труду большое количество таких работников, использование которых на государственных предприятиях затруднено. Жизнь показывает, что по существующим законам малые предприятия могут иметь от 10 до 50 работников. Например, малое предприятие «Оила» Муминабадского района Хатлонской области республики, имеет 30 работников. Предприятие в основном занимается

переработкой овощей и его реализацией, как на внутреннем, так и на зарубежном рынках. Среднемесячная заработная плата одного рабочего составляет от 380 до 600 сомони.

Однако стадия формирования развития малых перерабатывающих предприятий в структуре сельской экономики еще находится в стадии становления. Многие фирмы малых, средних и совместных предприятий, действующие пока в течение нескольких лет, еще не выявили своих возможностей. Малые перерабатывающие предприятия получили пока незначительное развитие. Процесс формирования малых предприятий в структуре сельской экономики имеет большую перспективу развития. Они могут способствовать устойчивому развитию национальной экономики, использованию дополнительных ресурсов, решению социальных проблем, проблем обеспечения экономической безопасности республики, укреплению позиции республики в международном разделении труда, укреплению внешнеэкономических связей.

Проблема выбора и размещения малых предприятий в структуре агропромышленного комплекса в условиях построения нового хозяйственного комплекса республики, было бы не полно без хотя бы краткого упоминания о природно-географических, демографических и традиционно-психологических особенностях республики. Названные факторы, без всякого сомнения, так или иначе, будут накладывать отпечаток как положительного, так и отрицательного характера.

Практическая реализация всех вышеперечисленных проблем составляет реальную социально-экономическую предпосылку формирования, размещения и развития перерабатывающих предприятий в агропромышленном комплексе республики. Важной экономической предпосылкой, фундаментом и отправным началом, а также условием формирования и развития малых перерабатывающих предприятий является возникновение разнообразных форм собственности и полезной деятельности

Не менее важной материальной предпосылкой и условием формирования малого агробизнеса в структуре АПК республики является появление и развитие тех отраслей, которые заняты переработкой, хранением и транспортировкой сельхозпродукции непосредственно в субъектах производства.

Необходимость в строительстве малых перерабатывающих предприятий, непосредственно в хозяйствах заключается в том, что преобладающая часть перерабатывающих предприятий расположена в городах и промышленных центрах, которые по мере роста производства плодоовощной продукции не могут удовлетворить потребности сельскохозяйственных предприятий. Строительство перерабатывающих предприятий в городах требует перевозки, в короткие сроки и на большие расстояния, огромного количества плодоовощной продукции, что не по силам любому экономически развитому хозяйству. Такое размещение мощностей по переработке плодоовощной продукции до недавнего времени не вызывало серьезных недостатков. Но в дальнейшем с ростом объемов производства этой продукции возникли проблемы, решение которых требовало строительства малых перерабатывающих предприятий на местах производства соответствующих культур.

Строительство малых перерабатывающих предприятий в хозяйствах вызывает увеличение необходимых для этого капитальных вложений. Постоянный рост экономики сельскохозяйственных предприятий позволяет выделять средства на строительство и эксплуатацию своих предприятий по переработке продукции. Как правило, затраты на организацию таких производств быстро окупаются, что оказывает положительное влияние на экономику сельскохозяйственного производства.

В этом отношении наиболее характерен опыт работы предприятий по переработке плодоовощной продукции (таблица 1). Постоянные трудности в реализации овощей и фруктов заставили сельскохозяйственные предприятия искать выход в строительстве своих малых консервных заводов, цехов и предприятий по первичной переработке продукции.

Как видно из данных таблицы, всего лишь 22 хозяйства имеют собственные перерабатывающие предприятия, в которых занято около 1150 человек. Это очень незначительно, так как в республике имеется свыше 120 специализированных плодоовощеводческих и виноградарских хозяйств.

Вторым этапом в определении перспектив развития мощностей перерабатывающих предприятий, является направление использования произведенной продукции. Как известно большая часть плодоовощных продуктов употребляется в свежем виде

населением, часть поступает на переработку – сушку, консервирование, засолку, часть вывозится в свежем виде за пределы республики.

Таблица 1. Наличие перерабатывающих предприятий непосредственно в хозяйствах республики на 2011 г.

Наименование области	Наличие шт.	В них занято работников
Кулябская зона	7	275
Курган-Тюбинская зона	6	245
Согдийская область	5	230
РРП	4	390

В соответствии с рекомендациями института питания АМН бывшего СССР, около 40% овощей должно потребляться после переработки в виде консервов, или на душу населения должно производиться в пределах 45 условных банок овощных консервов. В настоящее время население республики, особенно сельское, мало употребляют консервированных продуктов. Но с выработкой привычек к городскому образу жизни будет возрастать потребление плодовых и овощных консервов населением республики. Исходя из этого, в перспективе местное потребление достигнет нынешних размеров производства и даже превзойдет их, следовательно, для нормального обеспечения плодоовощными консервами населения и для вывоза консервов за пределы республики, необходимо значительно увеличить общий объем их производства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Асроров И.А. Основные направления углубления аграрной реформы в Таджикистане / И.А. Асроров // Экономика Таджикистана: стратегия развития, 2000.
2. Абдуллозаде Д. Эффективность переработки сельскохозяйственной продукции / Д. Абдуллозаде // Кишоварз –Душанбе: ТАУ, 2007.
3. Айдаров В.Н. Развитие экономики сельскохозяйственных производственных кооперативов: практика и проблемы / В.Н. Айдаров // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий, 1999.
4. Адунов Р. Х. Управление внешними связями сельхозпредприятий / Р. Х. Адунов // Экономика сельского хозяйства России, 2000.
5. Пириев Дж. Научные основы перспективного размещения отраслей сельского хозяйства Таджикистана в рыночных условиях / Дж. Пириев. –Душанбе, 2003. -296с.
6. Пириев Дж. Совершенствование размещения сельскохозяйственного производства в новых условиях хозяйствования / Дж. Пириев, А. Олимов // Доклад ТСХА. –Душанбе, 2002. -№5-6. -С.133-137.
7. Пириев Дж. Стратегические направления развития сельского хозяйства Таджикистана / Дж. Пириев, А. Олимов, Х. Давлатов // Проблемы экономического устойчивого развития АПК Таджикистана. -Душанбе, 2001. -С.15.
8. Элмуродов З. Статистическое измерение устойчивого развития сельскохозяйственного производства / З. Элмуродов, А. Абдалимов // Кишоварз, 2003. -№2.

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ

В данной статье рассмотрены экономическая эффективность развития и размещения перерабатывающих предприятий в рыночных условиях.

Ключевые слова: перерабатывающие предприятия, рыночная экономика, государственная поддержка, малые предприятия, плодоовощная продукция, сельскохозяйственные предприятия, овощи и фрукты.

ECONOMIC EFFICIENCY OF DEVELOPMENT AND LOCATION OF THE PROCESSING ENTERPRISES IN MARKET CONDITIONS

In the article considered processing choice and placed the small company for agricultural product in structure of industry complex in condition of construction in new economic complex of republic.

Key words: processing enterprises, market economy, state support of small enterprises, fruit and vegetable products, agricultural enterprises, vegetables and fruits.

Сведения об авторах: ***Х.Б. Исрофилова*** – кандидат экономических наук, ИЭСХ ТАСХН.
Телефон: **(+992) 905-00-88-94**
Б.К. Хасанов –соискатель ИЭСХ ТАСХН
Т.Н. Толибов - аспирант ИЭСХ ТАСХН. Телефон: **(+992) 918-33-88-42**

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И ВНЕДРЕНИЯ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Б.С. Музаффаров, А. Мадалиев
Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН

Энергия как важнейший фактор устойчивого развития системы АПК Таджикистана, малых и средних производственных объектов, а также индивидуальных и частных хозяйств, играет основную роль при оценке энергозатрат на единицу обрабатываемой и перерабатываемой продукции (кВт/кг, кВт/литр, кВт/м^3, кВт /шт и т.д.).

Известно, что в Таджикистане до 80% энергопотребителей, в качестве источника энергии используют электрическую энергию, и интенсивное развитие производственного потенциала приводит к ежегодному росту потребления энергии, включая такие источники как газ, нефть, уголь, древесина в обеспечении которых всегда имеет место напряженность.

В то же время неоправданно слабо развивается такой сектор экономики, как использование возобновляемых источников энергии (ВИЭ) в виде солнечных нагревателей, солнечных сушилок, комбинированных ветроагрегатов с высоким коэффициентом снижения энергозатрат.

Эти проблемы особенно чувствительны в сельскохозяйственной отрасли экономики. Сложившаяся ситуация с энергообеспечением требует разработки эффективных мер для стабильного удовлетворения возрастающих потребностей и рационального использования имеющегося объема не допуская потерь.

В республике действует Закон РТ «Об энергосбережении», различные Правительственные и отраслевые решения по повышению энергоэффективности экономики страны, строгому контролю за экономным использованием энергоресурсов.

Однако в 2012 году в республике было произведено 17 млрд. кВт часов электроэнергии, что на 5% больше, чем в 2011 году. В результате неэффективного контроля потери электроэнергии в энергетических сетях Таджикистана за прошедший год составили 14,1% [5].

Следует отметить, что эффективное энергосбережение зависит от множества факторов, основными из которых являются:

- воздействие климатических факторов, особенно процесс увлажнения электроприборов из-за нарушения правил эксплуатации;
- частые отключения подачи электроэнергии потребителям (лимит), зачастую по субъективным причинам;
- слабый контроль технического состояния электрооборудования и приборов;
- подачи электроэнергии низкого напряжения в сети до 160 В против нормативного 220 В;
- эксплуатационные нарушения технического и технологического характера (подключение дополнительных объектов, не предусмотренных проектом, перегрузка и недогрузка оборудования, несоответствие токоподводящих устройств, слабое надлежащее техническое обслуживание и т.д.).

В республике Таджикистан энергетика сельского хозяйства имеет ряд особенностей: рассредоточенность потребителей, малая единичная мощность, неравномерная загруженность электрических, тепловых и газовых сетей. В то же время обладает высоким потенциалом использования возобновляемых источников энергии (ВИЭ). В такой ситуации одним из основных путей решения проблемы является повышение надежности энергообеспечения и эффективного энергосбережения, которое с каждым годом становится более актуальной проблемой. Другим фактором эффективного использования энергии считается снижение энергозатрат на производстве с помощью энергосберегающих технологий и современного оборудования, потребляющего минимальное количество энергоносителей.

Известно, что коэффициент полезного действия (КПД) технических устройств в сельскохозяйственной отрасли, особенно в секторе переработки продукции, имеют низкую эффективность. Так, в зависимости от вида источника тепловой энергии, КПД действующих технических устройств составляет от 20 до 60%, а работающие на электроэнергии - не более 50%. Если сравнить эффективность с показателем затрат на

единицу производимой продукции (на 1 кг готового продукта), то процесс оказывается многозатратным.

В структуре энергообеспечения субъектов производства в Таджикистане главное место занимает электрическая энергия, т.к. все другие виды энергоисточников (уголь, нефть, газ, ветер и др.) требуют многозатратную технику и оборудования для преобразования, что не всегда экономически оправдано.

Это обстоятельство требует обратить серьёзное внимание на те новые средства малой механизации, разработанные учеными и специалистами Таджикистана в первую очередь, особенно широко используемых в горных регионах страны. Целесообразно отказаться от мнения, что чем крупнее предприятие, тем эффективнее производство, чем больше мощность производства, тем меньше энергозатрат. Гигантомания для условий горной республики не приемлема хотя бы по той причине, что значительно возрастают транспортные расходы и возникают проблемы со стабильным снабжением требуемым сырьём.

В Таджикистане имеются готовые энергосберегающие технические разработки Академии наук Республики Таджикистан и Технологического Университета, Аграрного Университета и многих различных предприятий.

По нашему мнению, особенно эффективны и могут широко применяться в горных регионах республики следующие виды новых технических средств, разработанных в Таджикистане и легко изготавливаемых на действующих машиностроительных заводах:

1. Солнечный нагреватель воздуха. Разработано в ЦИИВИЭ (Центре исследований по использованию возобновляемых источников энергии) Академии наук Республики Таджикистан. Воздух, нагреваемый от солнечной энергии, используется для сушки фруктов и овощей, нагрева воды.
2. Солнечный нагреватель переносной. Разработан в Технологическом Университете Таджикистана. Используется в любых регионах республики для сушки плодоовощной продукции.
3. Сушилка электрическая индукционная. Разработана и испытана в Таджикском аграрном Университете. Малогабаритная переносная установка универсального типа для сушки фруктов, овощей, лекарственных растений и др.
4. Электро кормозапарник для размягчения и повышения питательных качеств сухих грубых кормов для животноводства. Малогабаритный переносной агрегат разработан и испытан в Таджикском аграрном Университете.
5. Установка для получения биогаза. Разработана и испытана в Таджикском аграрном Университете. Устанавливается по заказу в хозяйствах.

Такой перечень новой техники и технологий, разработанных, в Таджикистане и требующих внедрения в производство достаточно длинный.

Главными показателями новых разработок являются повышение энергетического коэффициента полезного действия (КПД), снижение уровня потерь сельхозпродуктов, достижение значительного энергосбережения и эффективное использование внутренних резервов энергообеспечения технологических процессов.

Эффективность сельскохозяйственного производства Таджикистана достигается не только обеспечением технологических процессов требуемой энергии по строгим выполнением технологических режимов на производстве, рациональным использованием энергосредств и широким внедрением новых энергосберегающих технологий и технических средств.

ЛИТЕРАТУРА

1. Карпов В.Н. Введение в энергосбережение на предприятиях АПК / В.Н. Карпов. -Санкт-Петербург: СПБ ГАУ, 1999.
2. Беззубцева М.М. Энергетика технологических процессов в АПК / М.М. Беззубцева, Д.А. Мазин, И.С. Платашенков. -Санкт-Петербург: СПБ ГАУ, 2009.
3. Мадалиев А. Внедрение инновационных технологий в производственные процессы сельского хозяйства Таджикистана / А. Мадалиев // Сборник докладов Международной научно-практической конференции, Минобразование РТ. –Душанбе: «Эр-граф», 2010.
4. Мадалиев А. Энергосберегающие технологии сушки фруктов, овощей и лекарственных растений / А. Мадалиев, З.Ш. Юлдашев, Г.К. Хакимов // Доклады Таджикской сельхозакадемии. -Душанбе, 2010. -№1.
5. Портал внешнеэкономической информации. [Электронный ресурс]. www.ved.gov.ru.06.01.2013. Министерство Экономического развития Российская Федерация.

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И ВНЕДРЕНИЯ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Рассмотрены энергосберегающие технологии, разработанные учеными Республики, их использование в сельскохозяйственной практике. Подчеркнута необходимость создания для их внедрения инновационного сервиса и высокотехнологичного производства. Выделены вопросы энергообеспечения технологических процессов. Отмечена необходимость рациональным использованием энергосредств и широким внедрением новых энеросберегающих технологий и технических средств.

Ключевые слова: сельское хозяйства, АПК, экономия, энергообеспечения, эффективное энергосбережение.

WAYS OF INCREASING THE EFFICIENCY OF ENERGY SUPPLY TECHNOLOGICAL PROCESSES IN AGRICULTURAL PRODUCTION AND INTRODUCTION OF ENERGY SAVING TECHNOLOGIES

The energy-saving technologies developed by scientists of the Republic, their use in agricultural practices. Stressed the need to create for their implementation of innovative services and high-tech manufacturing. Highlights issues of energy supply processes. The necessity of the rational use of the power unit and the widespread introduction of new technologies and enerosberegayuschih funds.

Key words: agriculture, agriculture, economy, energy supply, energy-efficient performance.

Сведение об авторе: ***Б.С. Музаффаров*** – научный сотрудник ИЭСХ ТАСХН. E-mail: **badriddin77@list.ru**. Телефон**: (+992) 935-00-48-32**
А. Мадалиев – старший научный сотрудник ИЭСХ ТАСХН

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ СААДИ ШЕРОЗИ

Худжатуло Покниход
Таджикский национальный университет

В данной статье мы исследовали историю управления в Иране и Таджикистане, а также точку зрения Саади Шерози об управлении человеческими ресурсами.

В управлении широко используются методы управления человеческими ресурсами. Исходя из этого, управление человеческими ресурсами считается одним из важнейших направлений управления. Управление включает в себя социальные возможности и слои населения, в том числе семью, государство, организации и предприятия. А также ни одно предприятие и организация не может эффективно действовать без системы управления.

Исламская Республика Иран и Республика Таджикистан имеют существенные финансовые возможности и квалифицированные человеческие ресурсы, которые в процессе трудовой деятельности сталкиваются со множествам трудностями. Также многие страны мира, которые не обделены природными ресурсами, имеют более привлекательные возможности, и основной фактор достижения успеха этих стран - это эффективное управление знаниями и человеческими ресурсами.

Можно задать вопрос. Почему имея, квалифицированные ресурсы мы не можем добиться высоких результатов? По мнению большинства специалистов для этого необходимо развивать значения о управлении человеческими ресурсами. Некоторые ученные при поиске путей управления человеческими ресурсами стараются изучить опыт западных стран. При этом Иран и Таджикистан в прошлые века были великими империями. И эти империи управлялась многие века различными правителями. Для управления огромной империей необходимо была определенная система управления. Исходя из вышеизложенного, можно сказать, что наука о управлении была развита в Иране еще в те времена.

Знания об управлении государством и человеческими ресурсами имеет свои корни в древности. Литература и социология с давних времен имеют тесную взаимосвязь друг с другом.

Одним из ярких примеров этому являются научные труды Саади Шерози. Саади в своих произведениях затрагивает социальные проблемы управления человеческими ресурсами и экономические проблемы. В данной статье мы исследуем точку зрения и опыт Саади Шерози по поводу управления человеческими ресурсами.

После вторжения арабов в персидскую империю лишь некоторые научные труды об управлении остались до наших времен, в том числе «Калила ва Димна», «Ахдордашер», книга Сирата Ардашера, повесть Бахрама Чуби и другие.

Некоторые из названных научных трудов, написаны под влиянием Иранской культуры до ислама. «Шахнаме» Абдулкосима Фирдоуси является научно-литературный произведением.

В Шахнаме на самом деле история и реальность перемешиваются друг с другом, но в некоторых местах приводятся примеры о значении управления.

В третьем веке нашей эры персидскими ученными широко исследовались научные направления об управлении государством и человеческими ресурсами. Другие исторические книги также включают в себя методы управления государством.

Исторические книги, дошедшие до наших времен, которые включают в себя управление государством и управление человеческими ресурсами- это книги «Насихатулмулк», «Пандномa», «Дастурулзода» и другие книги, которые направлены на воспитание руководителей, обучающихся методам управления.

Саади Шерози знаменит своими научными трудами о воспитании и повышении знаний людей. Необходимо отметить, что на протяжении многолетних путешествий Саади имел большой жизненный опыт в общении с людьми и изучении множества методов и примеров управления, которые приводит в своих трудах. При том, что Саади был красноречивых и много знающим человеком, и его уважали и приветствовали многие властные люди своего времени.

В настоящее время, в основном в Иране, обращается большое внимание на труды Саади Шерози. В частности, руководители всех уровней стараются более глубоко исследовать произведения Саади.

Произведения Саади Шерози, посвященные управлению.

На самом деле можно сказать, что произведения Саади Шерози это клад знаний, которые он собрал, путешествуя по разным странам и знакомясь с культурой других народов. В основном, в древних научных работах темы не классифицируются, поэтому и в произведениях Саади управление человеческими ресурсами не разделяется четко. В любом случае Саади имеет свою точку зрения по поводу управления человеческими ресурсами, и это приведено в таких его произведениях, как «Гулистон», «Бустон», «Нашхатулмулк» и в других произведениях.

В первой главе «Гулистон» и «Бустон» Саади говорит об управлении государством и об управлении людьми. А также в седьмой главе «Гулистон» и «Бустон» говорит о воспитании людей.

При том, что каждая глава имеет, свое название, рассказы и обсуждаемые темы не совсем связанны друг с другом.

В любом случае все рассказы в первой главе «Гулистон» и «Бустон» не включают в себя только управление, а с другой стороны в других главах «Гулистон» и «Бустон» существуют рассказы про управление. Исходя, из этого можно сделать вывод, что Саади не ставил для себя цель, чтобы главы имели последовательность и своеобразную логику.

Произведение «Насихатулмулк» это произведение на самом деле является кладом для изучения управления, которое Саади предложил для своих современников. То есть здесь изучены методы управления страной.

Еще в древности люди старались изучить основы управления и Саади далеко не первый, кто исследовал вопросы управления.

Но методы его изучения политики управления государством отличаются от других ученных.

Саади в своих произведениях исследует тему управления человеческими ресурсами как основную проблему общества и любой социальной организации пример человека и человеческие ресурсы он приводит как одно из важнейших ресурсов в обществе. Исходя из этого основной темой для споров является управление. Не смотря на то, что в прошлом веке, и в основном в прошлом десятилетии страны мира достигли больших успехов в экономике, управлении и в других сферах жизнедеятельности, человек и человеческие ресурсы всегда считались главным фактором достижения успехов.

Саади в своих произведениях говорит о управлении государством, управлении людьми и о других направлениях управления.

Также необходимо отметить, что и в настоящее время точка зрения Саади о методах управления человеческими ресурсами используется в изучении управления. Конечно же, рассказы и примеры которые Саади приводит в своих произведениях прежде всего относятся к историческим временам, но некоторые из них актуальны и сегодня.

ЛИТЕРАТУРА
1. Фирдоуси Туси. Акционерное общество книги Шахнаме Фирдоуси / Фирдоуси Туси. –Тегеран, 1369. -С. 343.
2. Аршод Исломи. Управление и политика с точки зрения Саади / Аршод Исломи, Мухаммад Токи. –Тегеран, 1366. -С.374.
3. Произведения Саади. Джихад университет Ранджбар. –Тегеран, 1383. -С.78.
4. Мухаммад Али Фуруги. Кулиёт Саади / Мухаммад Али Фуруги, Баховиддин Хуррамшох. –Тегеран: Амир Кабир, 1367. -С.157.

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ СААДИ ШЕРОЗИ

История управления человеческими ресурсами. Методы управления человеческими ресурсами. Социальные возможности управления. Труды Саади по поводу управления государством и управления человеческими ресурсами. Развитие знаний об управлении человеческими ресурсами. Методы управления государством. Воспитание и повышение знаний людей. Исследование произведения Саади об управлении человеческими ресурсами. Управление человеческими ресурсами как основа проблем общества и социальной организации.

Ключевые слова: точка зрения Саади об управлении человеческими ресурсами, научные труды Саади об управлении человеческими ресурсами.

MANAGEMENT OF HUMAN RESOURCES IN SCIENTIFIC WORKS SAADI SHEROZI

The history of human resource management. Methods of human resources.Social management capabilities. Proceedings Saadi about governance and human resource management. The development of knowledge about the human resource management. Methods of governance. Education and to increase the knowledge of people. Research works of Saadi HR management. Human resource management as the basis of the problems of society and social organization.

Key words: the point of view of Saadi human resource management, scientific works of Saadi HR management.

Сведения об авторе: ***Худжатуло Покниход*** **-** аспирант Таджикского национального университета. Телефон: **935-78-45-67. E-mail: poknihod75/bk/yahoo**

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ЗАНЯТОСТЬЮ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Мухаммаджавод Ходжи Косеми
Институт экономики и демографии АН РТ

Для достижения эффективности труда недостаточно только привлечь и отобрать квалифицированный персонал, многое зависит от организации работы, удовлетворенности занятостью работников, и системы стимулирования трудовой деятельности. Очень сложно правильно мотивировать персонал и заставить его эффективно работать так, как нужно. Если система стимулирования труда в компании выстроена неправильно, то компания либо обанкротится, либо сотрудники просто постепенно из нее уйдут. Система стимулирования персонала является основным средством обеспечения оптимального использования ресурсов, мобилизации имеющегося кадрового потенциала, а также она влияет на удовлетворенность работников своей занятостью и на уровень эффективности труда. Основная цель процесса стимулирования - это получение максимальной отдачи от использования имеющихся трудовых ресурсов, что позволяет повысить общую эффективность деятельности каждого отдельно взятого работника и предприятия в целом.

Характерным для многих иранских компаний является ограниченность, а порой отсутствие современной системы мотивации высокоэффективного труда. Большинство работников не стремятся проявлять инициативу и творчество в своей деятельности, в полной мере брать на себя ответственность за принимаемые и реализуемые на практике решения. Как известно, имеются два вида привлечения человека к выполнению определенной работы: принуждение и мотивация. Общепризнанным является то, что принуждение малоэффективно в решении задач управления и достижения результатов. Поэтому, особенно в последнее время, активно развивается мотивационный механизм. Для многих предприятий он является определяющим фактором мобилизации персонала на эффективное выполнение задач.

Значимость проблемы повышения эффективности функционирования мотивационного механизма определяется радикальными преобразованиями экономической системы общества. За длительный период времени в Иране

сформировалась деформированная структура производства, не отвечающая реальным потребностям людей. В практике централизованно устанавливались нормативы, лимиты, цены, тарифные ставки, оклады и другие показатели. В обществе сформировался устойчивый стереотип неприятия частной собственности, предпринимательской деятельности, конкуренции и др. Проводимые реформы обусловили изменение структуры производства, его спад, снижение жизненного уровня народа, поляризацию населения по уровню доходов, безработицу, в результате чего у значительной массы людей сформировалось разочарование проводимым курсом реформирования экономики. В настоящее время одним из важных знаний для управления организациями считается управление человеческими ресурсами.

Организации формируются на основе различных ресурсов, таких как человеческие ресурсы, финансовые ресурсы, материальные ресурсы, а также информационные ресурсы. Управление персоналом - это самый важный элемент в функционировании организации, включающий в себя многие составляющие. Среди них кадровая политика, взаимоотношения в коллективе, социально-психологические аспекты управления. Ключевое же место занимает определение способов повышения эффективности труда, повышение уровня производительности, путей роста творческой инициативы, а так же стимулирование и мотивация работников. Стимулирование трудовой деятельности является мотивирующим фактором, способствующим повышению уровня эффективности труда сотрудников, и обеспечивает удовлетворенность работников своей занятостью только если оно непосредственно связана с итогами труда.

Работники должны быть убеждены в наличии устойчивой связи между получаемым материальным вознаграждением и эффективностью труда. В системе стимулирования заработной платы обязательно должна присутствовать составляющая, зависящая от достигнутых результатов. Для иранской ментальности характерно стремление к коллективному труду, признанию и уважению коллег и так далее.

Сегодня, из-за сложной экономической ситуации, особое внимание следует уделять нематериальному стимулированию трудовой деятельности, создавая гибкую систему льгот для работников. Ниже будут сформулированы мотивирующие факторы организации труда, которые ведут к удовлетворению потребностей высших уровней. На своём рабочем месте каждый хочет показать, на что он способен, и что он значит для других, поэтому необходимы признание результатов деятельности конкретного работника, предоставление возможности принимать решения по вопросам, относящимся к его компетенции, консультирование других работников.

На рабочих местах следует формулировать мировоззрение единой команды, нельзя разрушать возникающие неформальные группы, если они не наносят реального ущерба целям организации. Практически каждый имеет собственную точку зрения на то, как улучшить свою работу. Опираясь на заинтересованную поддержку руководства, не боясь санкций, следует организовать работу так, чтобы у работника не пропало желание реализовать свои планы. Потому в какой форме, с какой скоростью и каким способом работники получают информацию, они оценивают свою реальную значимость в глазах руководства. Поэтому нельзя принимать решения, касающиеся изменений в работе сотрудников без их ведома, даже если изменения позитивны, а также затруднять доступ к необходимой информации. Информация о качестве труда сотрудника должна быть оперативной, масштабной и своевременной.

Работнику нужно предоставлять максимально возможную степень самоконтроля. Большинство людей стремятся в процессе работы приобрести новые знания. Поэтому так важно обеспечивать подчиненным возможность учиться, поощрять и развивать их творческие способности. Каждый человек стремится к успеху. Успех - это реализованные цели, для достижения которых работник приложил максимум усилий. Успех без признания приводит к разочарованию, убивает инициативу. Этого не случится, если подчиненным, которые добились успеха, делегировать дополнительные права и полномочия, продвигать их по служебной лестнице - это также будет способствовать повышению уровня эффективности труда.

Среди множества задачу руководителей организаций и предприятий, формирование эффективной системы управления персоналом была и остается одной из главных задач. Создание сплоченного коллектива специалистов, работающих на достижение как личных, так и общих целей - это постоянный процесс. Даже если собрана отличная команда, и созданы все условия для работы, наступает момент, когда сотрудники теряют интерес к

своим обязанностям. Причины могут быть самыми разными, но суть их кроется в одном - в недостатке мотивации. Меры, направленные на повышение заинтересованности сотрудников в своей профессиональной деятельности, могут иметь самую разнообразную основу. Поэтому система мотивации должна быть направлена на удовлетворение потребностей максимума сотрудников. Для этого необходимо сочетать в ней способы как материального, так и нематериального стимулирования. В настоящее время значительная часть населения Исламской Республики Иран работает по найму, и эта работа является основным и единственным источником дохода.

Исходя из вышеизложенного, выстраивание эффективной системы материального стимулирования - очень важный элемент системы управления. Соединение материальных интересов работников с целями организации позволяют последней привлекать и удерживать квалифицированный персонал, контролировать и управлять затратами на рабочую силу, выдерживая оптимальное количество работников. Создание системы оплаты и стимулирования труда для любой организации - очень специфический и сложный процесс, требующий профессионального понимания сущности трудовой мотивации, знаний и опыта разработки и применения методов вознаграждения персонала.

Исходя из специфики бизнеса, целей компании и управленческой стратегии, каждая компания строит собственную систему оплаты труда. Но наиболее популярным способом денежного мотивирования является прямая материальная мотивация, представляющая собой сочетание базового оклада и премиальных выплат. Базовый оклад - это постоянная часть заработной платы работника, которая пересматривается достаточно редко и изменяется обычно лишь при перемещении сотрудника на другую должность. Премиальные - это переменная часть заработной платы сотрудника, которая может быть пересмотрена по истечении какого-то времени.

Исходя из того, что основная причина, побуждающая людей работать - это получение материального вознаграждения за свой труд, финансовая мотивация играет очень важную роль в удовлетворенности работников своей работой, а также влияет на эффективность труда. Но высокая зарплата будет мотивировать сотрудника только первое время, а постоянное повышение зарплаты невозможно для организации. Пытаясь найти выход из ситуации, некоторые руководители периодически увеличивают зарплату сотрудникам на незначительные суммы, однако для мотивации более действенным является даже однократное, но значительное увеличение зарплаты. Но и такое повышение должно происходить после достижения работником поставленных целей или улучшения результатов по собственной инициативе.

Необходимо отметить, что премии играют немаловажную роль в повышении уровня эффективности труда, но и они должны выдаваться в зависимости от результатов работы. Одним из самых распространенных способов данного вида мотивации являются квартальные или ежемесячные премии, но если премия становится атрибутом постоянного дохода, то это также слабо мотивирует на повышение эффективности труда. Более действенна форма денежного вознаграждения, получаемого сотрудником спонтанно за какие-либо успехи.

Практикуя данный способ, во избежание недоразумений, сотрудников необходимо извещать о ситуациях, когда предусмотрена выдача премиальных. Будучи проинформированными, работники смогут сами ставить перед собой цели и выбирать способы их достижения. В определенных сферах используются специфические разновидности премий. Например, в сфере торговли и оказания различных услуг премия принимает вид начисления процентов с продаж. Суть принципа заключается в том, что заработок работника не имеет четко обозначенного предела, а зависит от его профессионализма и способности стимулировать продажу товаров или услуг. Еще одна форма премиальных выплат - это бонусы, они собой вознаграждение одного человека или группы за достижение определенных целей. Такой подход получил название «участие в прибылях». Обеспечение большей прибыли для фирмы означает увеличение размеров оплаты для каждого работника. В итоге прибыль перестала быть исключительно предпринимательским стимулом и стала общим стимулом для всех участников производственного процесса.

Необходимо отметить, что наряду с системой участия в прибылях активно развивается еще одна система участия в результатах работы фирмы. В ней предусматривается стимулирование к достижению работниками конкретных производственных показателей, например, экономии сырья, материалов, рационального

использования инструментов и оборудования. Экономия издержек производства становится выгодной всем участникам производственного процесса независимо от того, посредством каких ресурсов субъект в этом участвует.

Эффективная система оплаты труда играет значительную роль в управлении персоналом, в удовлетворенности работников своей занятостью, а также в повышении уровня эффективности труда. Также эффективная система оплаты труда влияет на мотивацию и сохранение в компании сотрудников соответствующей квалификации, стимулирует работников к повышению производительности труда, что ведет к повышению эффективности использования человеческих ресурсов и снижению затрат на поиск, подбор и адаптацию вновь принятого персонала компании. Также неэффективная система оплаты труда, как правило, вызывает у наемного работника неудовлетворенность размером и способом определения компенсации за его труд, что может спровоцировать снижение производительности и качества труда, а также ухудшение трудовой дисциплины.

Эффективная система оплаты труда базируется на компромиссе между работодателем и работником. Со стороны работника: размер заработной платы должен превышать объем денежных средств, необходимых для восстановления затраченных сил на выполнение своей работы (на удовлетворение индивидуальных потребностей). Если заработная плата недостаточна для обеспечения его индивидуальных потребностей и поддержания жизнедеятельности, то негатив и неудовлетворенность в работе у специалиста будут усиливаться, что незамедлительно отразится на результатах его работы.

На основе вышеизложенного можно сделать вывод, что размер заработной платы сотрудника должен соотноситься с эффективностью и результатами его труда. Следует отметить, что при всей эффективности и универсальности денежных поощрений, ограничение только материальной мотивацией не принесет желаемого результата. Члены любого коллектива - это люди с разными жизненными ценностями и установками, к тому же выдачей премий и бонусов способствовать сплочению коллектива достаточно проблематично. Более того, материальные поощрения рассчитываются на основании результатов выполненной работы и могут варьироваться даже у людей, занимающих одинаковое положение в служебной иерархии. Все это нередко вызывает недовольство и мало способствует созданию здоровой атмосферы в коллективе. Во многих случаях просто необходима моральная компенсация и уравновешивающий фактор, в роли которого выступают методы нематериального поощрения. Нематериальная мотивация включает в себя системы поощрения, не предполагающие выдачу сотрудникам материальных и безналичных средств. Но это не значит, что компаниям не потребуется вкладывать финансовые средства в реализацию методов нематериальной мотивации.

В заключение, можно сделать вывод о необходимости использования методов как материального, так и нематериального поощрения для успешной деятельности любой организации. Существующие на сегодняшний день механизмы повышения уровня мотивации далеки от идеала, но они действенны и продолжают активно использоваться на практике. В частности, для повышения эффективности мотивации следует сопоставлять показатели стимулирования с целями бизнеса и предусматривать системы поощрений за выполнение общих планов. На практике предпочтение отдается материальному поощрению конкретных сотрудников и рабочих групп, так как считается, что этими методами легче управлять мотивационными механизмами.

По всей видимости, многими работодателями значимость нематериальной мотивации еще до конца не осознана, однако к осознанию важности этих методов приходит все большее количество руководителей. В условиях рынка активизацию работников стали все больше связывать с материальной, в том числе имущественной заинтересованностью. Однако, системы мотивирования крайне редко нацелены на развитие, повышение отдачи работника. Рост цен на продукцию предприятий происходит без существенного улучшения ее качества, потребительских свойств, при практически неизменном уровне технологий. Введение новых условий оплаты труда, перераспределение собственности не основываются на стимулировании работников к высокоэффективному творческому труду. Большинство из них по-прежнему не ощущает связи между результатами труда и доходами. За счет перераспределения возросли доходы незначительной части населения при их падении у большинства. При этом, исчезают общественные фонды потребления, все чаще работник вынужден покупать и жилье, и

услуги образования, а также услуги здравоохранения. Между тем немыслимо создание эффективной экономики без работников, ориентируемых на максимальные достижения в труде, которые нацелены на повышение уровня эффективности труда, инициативные и предприимчивые, и здесь роль стимулирования трудовой деятельности является решающей. Для этого она должна быть ориентирована на удовлетворение потребностей конкретных работников, учитывая их реальные желания, создавать предпосылки для формирования нужного их поведения, устранять противоречия между различными механизмами мотивации.

Материальное вознаграждение в них должно сочетаться с моральным вознаграждением, а также с обеспечением необходимых условий труда и отдыха, гарантий занятости и развития карьеры- эти факторы обеспечивают удовлетворенность работников своей занятостью и способствуют росту уровня эффективности труда. Заработная плата трансформировалась из самостоятельной экономической категории в социальные выплаты, не увязанные с количеством, качеством и результатами труда. Реформирование заработной платы должно обеспечить ее рыночное регулирование, формирующее ее как цену рабочей силы на рынке труда. Предполагается, что трудовые отношения строятся на основе социального партнерства субъектов рынка. В соответствии с рекомендациями Международной организации труда в Исламской Республике Иран создается законодательная основа отношений социального партнерства: государство, работодатели и наемные работники, используя ее, должны выстраивать модель социально-рыночной экономики, в которой человек является мерилом всех ценностей. Правильная организация системы стимулирования трудовой деятельности – это основа предоставления работнику все более полной автономии - условие его самовыражения и самореализации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абакумова Н.Н. Политика доходов и заработной платы: учеб. пособие / Н.Н. Абакумова, Р.Я. Подовалова. -Новосибирск: НГАЭиУ; -М.: ИНФРА-М, 2009. -С.389.
2. Акперов Н.Г. Психология предпринимательства: учеб.пособие / Н.Г. Акперов, Ж.В. Масликова. -М.: Финансы и статистика, 2010. -С.843.
3. Афонин А.С. Основы мотивации труда: организационно-экономический аспект-К / А.С. Афонин, 2011. -С.354.
4. Вилюнас В.К. Психологические механизмы мотивации человека / В.К. Вилюнас. -М., 1990.
5. Виханский О.С. Менеджмент / О.С. Виханский, А.И. Наумов. -М., 2010. -С.256.
6. Генкин Б.М. Экономика и социология труда: учебник для вузов / Б.М. Генкин. -М: НОРМА, 2009. -С.625.
7. Герасимов Б.Н. Менеджмент персонала: учеб.пособие / Б.Н. Герасимов, В.Г. Чумак, Н.Г. Яковлева. -Ростов н/Д.: Феникс, 2010. -С.354.
8. Герчикова И.Н. Менеджмент: учебник / И.Н Герчикова; -2-е изд., перераб. доп. -М.: Банкии биржи, ЮНИТИ, 2011. -С.284.
9. Десслер Г. Управление персоналом / Г. Десслер. -М.: Бином, 2009. -С.28-134.
10. Дункан Дж.У. Основополагающие идеи в менеджменте / Дж.У. Дункан // Уроки основоположников менеджмента и управленческой практики. -М.: Дело, 2010. -С.526.
11. Дятлов В.А. Управление персоналом / В.А. Дятлов. -М.: Дело, 2010. -С.352.
12. Дятлов В.А. Управление персоналом: учебник для вузов / В.А. Дятлов, А.Я. Кибанов, Ю.Т. Одегов [и др.]. -М.: Академия, 2010. -С.354-365.
13. Мухамади Дашти. Стимулирование трудовой деятельности / Мухамади Дашти // Научно исследовательский институт. –Тегеран, 2006.
14. Бовави Ончилон. Управление системой заработной платы / Бовави Ончилон; перевод Сохиби Мухамад. Центр обучения менеджмента Ирана. –Тегеран, 2000.
15. Насрин Джузни. Управление человеческими ресурсами / Насрин Джузни. –Тегеран, 2007.
16. Зорои Матин Хасан. Управление человеческими ресурсами / Зорои Матин Хасан. –Тегеран: Издательство «Бустон», 2010.
17. Дуои Хабибуллох. Управление человеческими ресурсами / Дуои Хабибуллох. –Машхад: Издательство университета Фирдоуси, 1995.
18. Асгариён Мустафо. Управление человеческими ресурсами / Асгариён Мустафо. –Тегеран: Издательство «Джихад», 2001.
19. Козими Бабак. Управление персоналом. Государственный центр менеджмента / Козими Бабак. –Тегеран, 2001.
20. Равнак Юсуфи. Системы стимулирования трудовой деятельности работников / Равнак Юсуфи. –Тегеран: Издательство «Наука», 2005.

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ЗАНЯТОСТЬЮ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Актуальность темы «Экономические механизмы, влияющие на удовлетворенность занятостью и эффективность деятельности сотрудников высших учебных заведений» - стимулирование труда и его

влияние на удовлетворенность занятости и эффективность труда. Формирование эффективной системы управления человеческими ресурсами.
Ключевые слова: эффективность деятельности, удовлетворенность занятостью, экономические механизмы, стимулирование трудовой деятельности.

ECONOMIC MECHANISMS AFFECTING EMPLOYMENT SATISFACTION AND PERFORMANCE OF EMPLOYEES OF HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Relevance of the topic economic mechanisms influencing satisfaction with the effectiveness of employment and employees of higher educational institutions -Stimulation of labor and its impact on employment and the satisfaction of labor efficiency, formation of an effective human resource management system.
Key words: efficiency activities, employment satisfaction, economic instruments, promoting employment.

Сведения об авторе: ***Мухаммаджавод Ходжи Косеми*** - аспирант Института экономики и демографии АН РТ

ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСОКОГО КЛАССА В ИРАНЕ

Расули Машаллах
Института экономики и демографии АН РТ

В 20 веке диплом степени бакалавра всегда предполагает гарантию трудоустройства ее владельца, и во многих случаях трудоустройство происходило лишь по причине наличия данного диплома и независимо от того, связан ли данный диплом с местом работы или нет. Но главный вопрос состоит в том, что имеет ли диплом степени бакалавра такое же положение в 21 веке, или университеты для сохранения своей основной роли на трудовом рынке должны спроектировать и создать новый золотой ключ?

В 21 веке видим большой спрос на высшее образование. Повышение спроса формируется даже при таких условиях, когда обучение не приводит к овладению профессией. На сегодняшний день огромная масса всех социальных слоев требует высшее образование. На данном уровне наблюдается быстрое изменение спроса и резкие изменения потребностей в образование, и университеты применяют наибольшую гибкость своему учебному плану и быстро создают и публикуют новые междисциплинарные направления в специализации.

Иногда спрос превышает даже уровень профиля и направления, которые предлагают традиционные университеты. Изменились и преобразовались учебное расписание, способ преподавания и проведения уроков и формы экзаменов. Виртуальные университеты, интернет - университеты, свободные университеты, воскресные университеты, временные университеты, вечерние университеты, коммуникативные университеты и т.п. являются многочисленными и новыми видами структур, осуществляющих высшее образование в начале 21 века, которые запроектированы и выполнены на основе новых потребностей.

Также как и другие общественные слои и группы, специалисты высшего уровня в нашей стране также имеют свои проблемы и вопросы. Несмотря на то, что наличие проблем и вопросов в свой естественности не является желательными, проблемы могут открывать путь к развитию и прогрессу системы. Но возникновение проблем может быть связано с результатами бессознательного или слабого действия людей или систем. Несмотря на проблемы и причины их возникновения, следует подробно их анализировать [1].

Проблемы понимания качественных недостатков высшего образования по причине влияния проблем рынка труда на него, не могут быть универсальными и полными без обращения внимания на последнее. Но оттого, что проблемы трудового рынка, учитывая экономическую и социальную структуру занятости, достаточно обширны, следует анализировать ту группу недостатков, которые исходят от действия внутренней структуры системы высшего образования и не внесены в данную системе из вне.

Первая группа проблем исходит от количественного роста и развития без критериев высшего образования за последние двадцать лет. Высшее образование страны за прошедшие 20 лет непрерывно развивалось со скоростью в два раза быстрее университетского образования. Следует учитывать сложность и требование времени в обеспечении учебным помещением, преподавательским составом (рост числа преподавательского состава был в два раза медленней роста числа студентов на указанный период) на период, половина которого была под сильным влиянием

беспорядков времен революции и войны с Ираком. Другая половина периода сталкивалась с финансовыми ограничениями времен реформ (снижения ежегодных кредитов, нестабильности цен во время указанного периода), что показывает о развитии высшего образования без плана и правил.

Вторая группа проблем связана с несбалансированностью учебной пирамиды в высшем образовании. Распространенные уровни образования выше среднего, которые приняты в Иране и в большинстве стран мира, как формы высшего образования, включают: ассоциированный уровень, степени бакалавра, магистра и доктора. Принято, что пирамида образований должна быть такой, что ассоциированные курсы находятся в основе, а курсы докторантуры на вершине пирамиды. При этом в Иране средняя часть данной пирамиды (курс бакалавра) раздулась и намного превышает размеры пирамиды. На основе информации последних 20 лет легко можно понять, что несбалансированность имеет структурный аспект и не является временной.

Третья группа проблем связана с неравномерностью распределения высшего образования по специализациям. При том, что для равномерного распределения студентов на учебные профили, необходимо иметь данные о состоянии спроса рынка труда и условий распределения занятости образованных групп согласно пропорциональности образования с профессией, чтобы потом делать верное заключение. Однако, применяя информацию о занятости и искателях работ, имеющие высшее образование, переписи 2006 г. и количестве выпускников вузов за 2005-2006 учебный год на базе основных образовательных специальностей, можно получить сведения о качественном состоянии баланса высшего образования на основе образовательных специальностей. В данном расчете применена статистика занятости образованных и статистика всех людей, которые имеют высшее образование, для того, чтобы было возможно примерно рассуждать о данной области. В таблице 1 вкратце указанны расчеты и описание моментов, которые получены от данных цифр.

Таблица 1. Распределение занятости и искателей работ, имеющих высшее образование в 2006 г. и его сравнение с выпускниками высшего образования 2007 г. на основе основных групп учебных профилей (цифры по количеству людей)

основные группы учебных профилей	Общее количество людей с высшим образованием (1)		Трудоустроенные с высшим образованием (2)		Ищущие работы, имеющие высшее образование (3)		Выпускники, имеющие высшее образование (4)		Процент		
Гуманитарные науки	Кол.	%	Кол.	%	Кол.	%.	Кол.	%	4 на 1	4 на 2	4 на 3
Базовые науки	736346	15.3	727369	54.2	24552	43.3	69308	46.5	9.4	9.5	282
Сельское хозяйство	207216	14.4	184747	13.7	7096	12.5	14370	9.6	6.9	7.8	202
Медицина	164321	11.5	134857	10.1	7801	13.8	29018	19.5	17.6	21.5	372
Политехника	246714	17.2	227791	16.9	11254	19.9	22379	15.1	9.1	9.8	199
Искусство и архитектура	19427	1.4	16473	1.2	709	1.3	1538	1.1	7.9	9.3	216
Сумма*[1]	1435006	100	1343183	100	56603	100	148750	100	10.3	11.1	263

Цифры из первой, второй и третьей колонны взяты из книги: «Результаты полной переписи страны за 2006 год» и цифры о выпускниках взяты из «Доклада о текущем состоянии». –Тегеран, 2006.

В общем, в 2006-2007 учебные годы против каждого соискателя работы, имеющего высшее образование, образовательная система Ирана внесла 2,6 выпускника на рынок труда. Но указанное отношение по медицинской специальности составляет 3,7 человек (максимальный) и политехнической группе 1.9 человек (минимальный). Также напротив каждых 100 трудоустроенных, имеющих высшее образование, в 2006-2007 г.г., образовательная система Ирана в среднем подготовила 11 выпускников. Но указанное отношение в медицинских и сельскохозяйственных группах составляет порядка 23,3 и 21,5 человек (максимальный) и для базовых наук данное число является 7,8 человек (минимальный). Процент безработицы (отношение количества ищущих работ на общее

[1]В информации по переписи удалены из суммы количество людей, имеющие диплом высшего образования и

число трудоустроенных + число ищущих работ) для всех образованных людей, имеющих высшее образование, составляет 4 процента, для сельскохозяйственной группы составляет 9,1 процентов, для медицинских групп 5,5 процента и для политехнической группы 4,7 процента. В свою очередь для групп гуманитарных наук 3,3%, а для базовых наук 3,7 и для искусства и архитектуры 4,1%.

Подведя итог трем вышеуказанным моментам, можно сделать вывод, что ***данная*** несбалансированность учебных специальностей и трудового рынка кадров, имеющих высшее образование, относится к дорогим специальностям как аграрное и медицинское, но не к гуманитарным и базовым наукам, которые по общему мнению являются специальностями, не имеющими подходящего рынка труда. По этой причине, при выборе специальности на всеобщем конкурсе данные направления среди поступающих в вузы занимают нижние места.

Другой сбалансированностью является несбалансированность товарного и регионального распределения высшего образования. Обычно, когда товарное и географическое распределение высшего образования превышает несбалансированность учебной пирамиды и учебных специальностей, указанная несбалансированность усиливается на неблагополучных провинциях. Детальное обсуждение показателей несбалансированности высшего образования данной таблицы на наш взгляд достаточно.

Еще один аспект, составляющий внутренний фактор, который также влияет на стабильность развития системы высшего образования в Иране, является состояние политики и управление вузами. Следует выделить те моменты системы, которые входят в число недостатков:

* Число центров принятия решений в высшем образовании и параллельные пути принятия решений, особенно на уровне министерств, которые приводит к перекрещиванию функций, к потерям возможностей и ресурсов и появлению противоречия и конфликта в направлении деятельности вузов.

* Неэффективное использование фондов, ученых и экспертов отраслей, потребляющих продукцию системы высшего образования в данном процессе.

* Организация управления, определяющая политику иерархии в высшем образовании, кроме вышеуказанных недостатков, не оставило место для сотрудничества гражданских фондов, защищающих интересы сотрудников, аудиторов и заинтересованных лиц в высшем образовании в процессе управления данной системы.

* Совпадение параллельных направлений принятия решений с сильной централизацией в принятии решений и формальная передача полномочий на нижний уровень представляет собой явление, которое стало реальностью. Поэтому самостоятельность образовательных учреждений отстала от роста и развития, несмотря на различие в истории их строения, формирования и полного отличия друг от друга, в результате интеграции взглядов учебных фондов и темпов движения их направления. В будущем административные единицы будут конфликтовать с реальной активностью университетов.

* Другим недостатком является невнимательность к ценностям университета из-за множества центров принятия решений и сильной централизации. Данное пренебрежение представляет собой явление, которое препятствует несвоевременному познанию недостатков и проблем и придает неясность процессам и ответственности власти за недостатки и провалы.

* Уровень принятия решений и политики не опирается на исследовательские фонды и научные открытия. Кроме того, исследовательские учреждения, планирующие высшее образование, не влияют на процесс принятия решений по той причине, что не существуют учебных кафедр по специальным областям определения политики и планирований высшего образования, управления высшим образованием, экономики образования и просвещения (направление высшего образования), социологии образования (профиль высшего образования) в университетах страны. Исследовательские учреждения как специальные организации в области исследования высшего образования, несмотря на свои ограниченные экспертные возможности, вынуждены нести на себе большую ответственность.

ЛИТЕРАТУРА

1. Вернер Здореш. Проблемы высшего образования в третьем тысячелетии / Вернер Здореш, А. Люк Вебер. -Тегеран, 2004. -С.12-32.

ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСОКОГО КЛАССА В ИРАНЕ

Для развивающихся стран приобретение эффективного средства управления системой высшего образования является важнейшей задачей, что может способствовать последовательному и устойчивому развитию этой страны. В статье исследуются основные проблемы системы управления высшего образования Ирана.

Ключевые слова: выпускник, рабочий с высшим образованием, управление системой высшего образования, системы высшего образования, количественный рост.

PLANNING AND PROBLEMS OF THE PREPARATION OF THE HIGH QUALITY SPECIALISTS IN IRAN

It is important for developing countries to obtain an effective and a sufficient management tools to develop educational system which will support sustainable growth of the economic and state system and facilitate social prosperities. In this article the major problem of development of the educational system of Iran is indicated.

Key words: graduator, worker with high education, quantitative grows, education system, the management of the high schools.

Сведения об авторе: ***Расули Машаллах*** - аспирант Института экономики и демографии АН РТ

БАҲОГУЗОРӢ БА ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҲҲОИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ ОН

Х.О. Худоиев
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Иқтидори содиротӣ – ин иқтидори тавоноӣ, имконияти мамлакати мазкур барои содир намудани маҳсулот ва ашёи истеҳсолшаванда мебошад.

Иқтидори содиротии мамалакт аз вазъи иқтисодиёти миллӣ, аз саҳми баланди бахши содирот дар сохтори истеҳсолоти миллӣ вобаста аст. Пош хӯрдани Иттиҳоди Шӯравӣ ва сар задани ҷанги шаҳрвандӣ дар ҷумҳуриамон ба иқтидори иқтисодии мамлакат зарари бузург расонд. Бухрони амиқ сар зад, ки фазои иқтисодии мамлакатро фаро гирифт.

Бинобар ин, барои раҳоӣ аз ин вазъият Ҳукумати Тоҷикистон дар ҳама соҳаҳои иқтисодиёти миллӣ чораҳои мушаххас меандешид, аз он ҷумла дар бахши содирот.

Интихоби самти дурнамо ҷиҳати озодии тиҷорати хориҷӣ ва узвияти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Созмони умумиҷаҳонии тиҷорат (СУТ) ба ҳамгироии фаъолонаи он ба ҷараёнҳои хоҷагидории ҷаҳонӣ, ташаккули сиёсати яхелаи бунёд ва истифодаи самараноки иқтидори содиротии кишвар мусоидат менамояд. Ҳоло ҷумҳурӣ бештар аз 300 намуди маҳсулотро ба кишварҳои гуногуни ҷаҳон содир менамояд, ки 5 намуди маҳсулоти асосии содиротшаванда дар диаграммаи зерин тасвир ёфтаанд:

Сохтори молҳои асосии содиршандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон
Диаграммаи1 (млн. долл.ШМА)

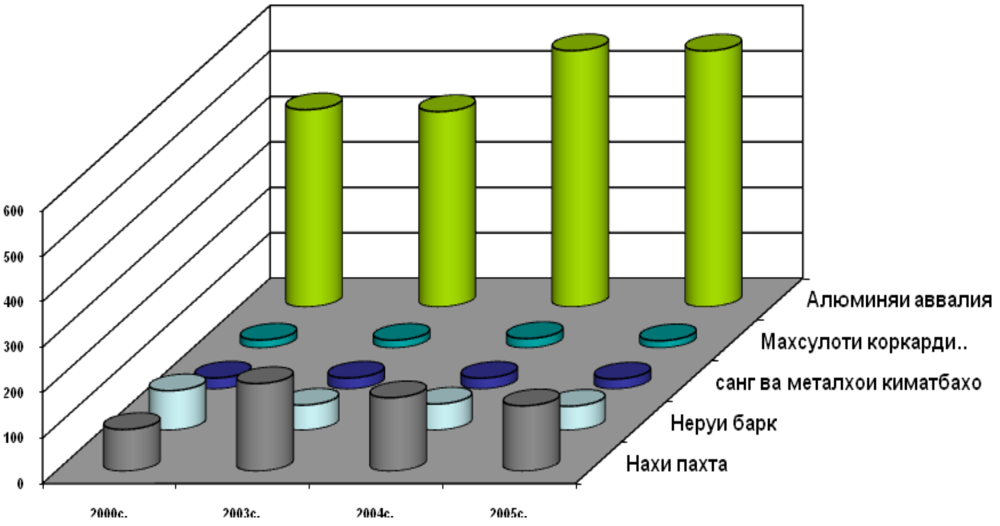

Ҷумҳурии Тоҷикистон барои афзоиши содирот ва иштироки самаранок дар системаи тақсимоти байналмилалии меҳнат дорои иқтидори назарраси захиравию истеҳсолӣ мебошад. Захираҳои конҳои алоҳидаи маъдану ашёи он на танҳо дар миқёси минтақавӣ, балки берун аз он низ нодиранд. Бинобар хулосаи коршиносони байналмилалӣ Тоҷикистон дорои иқтидори азими иқтисодие мебошад, ки дар бозори ҷаҳонӣ ҳанӯз пурра талабот пайдо накардааст.

Афзалияти муқоисашавандаи Тоҷикистон дар системаи робитаҳои хоҷагидории ҷаҳонӣ ба манбаъҳои табиӣ, истеҳсолӣ ва нерӯи инсонии он алоқаманд аст. Ин пеш аз ҳама ба ду нишондиҳанда - зиёд будани имконияти истеҳсоли нерӯи фаровони энергетикӣ ва захираҳои биоиқлимӣ вобаста аст.

Манбаъҳои номбаршуда бараъло дорои хусусияти ба содирот нигаронидашаванда ва бартариҳои дахлдор мебошанд. Чунончи аз рӯйи ҳисоб захираҳои нерӯи барқи обӣ ба ҳар як воҳиди истеҳсолкунандаи гармӣ дар Тоҷикистон дар муқоиса ба захираҳои нафту гази Ӯзбекистону Қазоқистон 1,3 маротиба арзонтар аст [3].

Афзалияти экологии захираҳои обӣ ва энергетикии Тоҷикистонро аксари кишварҳо эътироф намудаанд.

Тоҷикистон дорои ***манбаъҳои нодири энергетикӣ*** мебошад. Иқтидори умумии захираҳои барқию обии Тоҷикистон аз тарафи коршиносон ба миқдори 527 млрд. кВт/с дар як сол арзёбӣ гардидааст, ки аз он истеҳсоли беш аз 230 млрд. кВт/с аз нигоҳи техникӣ айни замон имконпазир ва аз нигоҳи иқтисодӣ ба мақсад мувофиқанд. Қариб 4% иқтидори гидроэнергетикии аз нигоҳи иқтисодӣ самараноки кураи замин ба Ҷумҳурии Тоҷикистон рост меояд. Аз рӯйи захираи умумии гидроэнергетикӣ Тоҷикистон дар ҷаҳон ҷойи ҳаштум, аз рӯйи нишондиҳандаи қиёсии иқтидорҳои гидроэнергетикӣ ба ҳар сари аҳолӣ (87,7 ҳаз. кВт/с дар сол/одам) ҷойи дуюм, аз рӯйи иқтидорҳои захиравии нерӯи барқ ба ҳар як километри мураббаи масоҳат (3682,7 ҳаз. кВс дар сол/км^2) ҷойи аввалро ишғол мекунад ва аз кишварҳои дигар хеле пеш гузаштааст.

Нерӯи барқи Тоҷикистон аз ҳама арзон ва аз нигоҳи экологӣ тоза мебошад. Ҳисобҳо нишон медиҳанд, ки дар давраи то соли 2010 иқтидори содиротиро дар ҳаҷми 4,0-4,6 млрд кВт/соат қувваи барқ дар як сол ва солҳои оянда бошад, ба 9,2 млрд. кВт/соат хоҳад расид[2]. Аз рӯйи тарифи миёнаи ҷаҳонӣ 0,05 долл. ИМА барои кВт/с фоидаи умумии системаи энергетикӣ 250 млн. долл. ИМА-ро ташкил дода, баъди анҷоми НОБ-и Роғун (иқтидораш 3600 мВт) ва НОБ-и «Сангтӯда-1» (670 мВт) бошад, фоида то 650 млн. долл. ИМА афзоиш хоҳад ёфт.

Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин дорои ***захираҳои обии*** бой аст. Ба ҳисоби миёна ҷараёни солонаи дарёҳое, ки дар қаламрави ҷумҳурӣ ҷорӣ мебошад, қариб 56 км мукааб ё 45% ҷараёни обҳои кишварҳои Осиёи Марказӣ ташкил медиҳанд.

Тоҷикистон дорои ***иқтидори азиму нотакрори биоиқлимӣ*** мебошад. Қисми асосии қаламрави он субтропикии хушк мебошад. Иқлими гарму хушк, фаровонии оби обёрикунанда ва хоки серҳосил ҳамчун омили ба даст овардани ҳосили фаровон баромад мекунанд.

Тоҷикистон кони нодири ***канданиҳои фоиданок*** ба ҳисоб меравад. Дар ҷумҳурӣ қариб 400 кон ва бештар аз 50 намуди канданиҳои фоиданок кашф ва барои баҳрабардорӣ омода гардидаанд. Танҳо захираи нуқра дар ҳаҷми 50 ҳазор тонна пешбинӣ мешавад. Дар ҳаҷмҳои зиёд захираҳои сангҳои қиматбаҳо ва нодир, ангиштсанг ва ғайра мавҷуданд.

Дар қишри замини Тоҷикистон аз гузашта конҳои сурб, руҳ, тилло, лоҷувард ва ғайра маълуманд. Дар вақтҳои охир корҳои зиёди геологию ҷустуҷӯйӣ ва илмию тадқиқотӣ, ки имкони ошкор ва кашфи қариб 300 кони дорои 70 намуди канданиҳои фоиданоки маъданӣ ва ғайримаъданиро доранд, анҷом дода шудаанд. Дар заминаи онҳо корхонаҳои металлургияи ранга, истеҳсоли ангиштсанг, истеҳсоли нафту газ, корхонаҳои саноати химия ва корхонаҳои истеҳсоли маводи сохтмонӣ фаъолият мекунанд.

Аз рӯйи захираҳои металлҳои ранга Тоҷикистон миёни ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ яке аз ҷойҳои аввалро ишғол мекунад. Тоҷикистон ба бозори ҷаҳонӣ метавонад молҳоеро пешниҳод кунад, ки таркибашон дорои нуқра, сурб, руҳ, висмут, сурма, симоб, қалъагӣ ва ғайра мебошанд.

Аз рӯйи ҳаҷми шпати плавик, ки метавонад дар саноати металлургӣ ва химиявӣ истифода шавад, Тоҷикистон дар миёни давлатҳои ИДМ яке аз ҷойҳои намоёнро ишғол мекунад.

Дар қаламрави ҷумҳурӣ 28 кони тилло кашф шудааст, ки ҳаҷми умумии онҳо 430 тонна тиллоро ташкил медиҳад.

Тоҷикистон кайҳост бо ***сангҳои ҷавоҳиротӣ ва ороишӣ*** машҳур аст. Аз қадимулайём коркарди кони Кӯҳилаъл, Бирӯзакон (кони Фирӯза), Лоҷуварддара оғоз гардидааст. Чунин конҳои сангҳои ҷавоҳиротӣ ба мисли «Лаъли Бадахшон» дар ИДМ конҳои беназир ва ягона ба ҳисоб меравaнд. Клиногумит, форстерит ва сканолит арзиши зиёд доранд. Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ва Тоҷикистони марказӣ конҳои ояндадор ва дорои сангҳои ҷавоҳиротии аз ҳад зиёди нилум (лаъли кабуд), мориона, раухтопаз (забарҷад), булӯри кӯҳӣ, кварта, сангҳои нодир – негматитҳо (сангҳои моҳтобӣ, забарҷад, рубеллита, турмалини нимахромӣ, аквамарин), ақиқи сурх (алмандина) ва ёқут (лаъл) мавҷуданд.

Намунаи машҳури санги ҷавоҳиротии Тоҷикистони шимолӣ фирӯза ба ҳисоб меравад. Аз сангҳои ҷавоҳиротию ороишӣ, ки метавонад дар ҳаҷми калон содир шавад, инҳоро ном бурдан мумкин аст: лоҷуворд, яшм, серпентинитҳо ва офиокалситҳо, флюорит, сердолик, содалит, арагонит, обсидиан, квартси аметистизатсияшуда, гипси селонит, мармари ранга ва ғайра.

Ҳамчунин сангҳои ороишию декоративии табиӣ ба мисли мармар, доломит, санги хоро, габбро, туфсанг талаботи афзалиятнок пайдо намоянд, ки дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, Тоҷикистони шимолию марказӣ кашф шудаанд.

Соҳаҳои саноати Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дорои иқтидорҳои назарраси содиротӣ мебошанд. Ба онҳо металлургия, мошинсозӣ, истеҳсоли молҳои истеъмолии истифодаашон дарозмӯҳлат, саноати сабук ва саноати хӯроквориро дохил кардан мумкин аст.

Заводи алюминийи Тоҷикистон (ЗАТ) корхонаи асосии соҳаи металлургия ба ҳисоб меравад. Соли 2005 бори аввал дар солҳои истиқлолият корхона аз марраи истеҳсоли 379,6 ҳаз. тонна алюминий гузашт, ки аз он 98,8% барои содирот таъйин шудааст. Завод соли 2005 иқтидори лоиҳавии истеҳсоли электролизро 95,4% аз худ намуд ва истеҳсоли алюминийи олисифат то 90,6% ҳаҷми умумии истеҳсоли он расонида шуд. Дар айни замон корхонаи мазкур инчунин ба истеҳсоли маҳсулоти профилҳои (навардҳои) алюминий ва дигар маҳсулоти таъйиноти хоҷагию маишӣ машғул аст. Соли 2005 дар ҳаҷми 808 тонна маҳсулоти алюминий истеҳсол шуд, ки аз он 396 тонна дар дохили ҷумҳурӣ ба фурӯш расида, 279 тонна содир гардид [3].

Дар ин соҳа инчунин корхонаи гидрометаллургӣ дар шаҳри Исфара ва корхонаи «Востокредмет» дар шаҳри Чкалов мавқеи муҳимро ишғол мекунанд, ки маҳсулоташон воқеан дар бозори беруна талаботи зиёд дорад.

Корхонаҳои мошинсозии ҷумҳурӣ чунин маҳсулоти содиротӣ ба мисли таҷҳизоти электротехникӣ ва электронӣ, аз ҷумла трансформатор, кабел, асбобҳои равшанидиҳанда, инчунин ҷузъҳои гуногуни электрониро истеҳсол мекунанд.

Комплекси агросаноатӣ ва саноати сабук низ дорои иқтидори азими содиротӣ мебошанд. Дар 16 корхонаи саноати сабук 19,3 ҳаз. тонна нахи пахта, 15,3 ҳазор тонна ришта, ба маблағи 22,7 млн. сомонӣ матоъ ва ба маблағи 50,7 млн. сомонӣ маснуоти дӯзандагӣ истеҳсол гардид. Намудҳои дигари маҳсулоти соҳаи саноати сабук, ки дар бозори ҷаҳонӣ воқеан талаботи зиёд доранд, аз матоъ ва маҳсулоти бофандагӣ аз нахи абрешим ва пашми табиӣ, қолинҳо ва маснуоти қолинӣ иборат мебошанд.

Корхонаҳои соҳаи саноати хӯрокворӣи ҷумҳурӣ маҳсулоти консервашуда, намудҳои гуногуни равған, маргарин, шароб, нӯшокиҳои спиртӣ, маҳсулоти тамоку, намак ва маҳсулоти қаннодӣ истеҳсол мекунанд, ки дар сурати рақобатпазирӣ ва мутобиқат ба стандартҳои байналмилалӣ метавонанд маводи фаровони содиротӣ гарданд. Ба таври умумӣ дар соҳаи комплекси агросаноатӣ 37 корхона бо иқтидори умумии истеҳсолии 334,6 млн. кг. дар як сол, аз ҷумла: афшурдаи помидор (томат) – 121 млн. кг., мевагӣ - 180,8 млн. кг. ва сабзавотӣ - 32,8 млн. кг. мавҷуд аст.

Дар истеҳсолу содироти намудҳои гуногуни ***хизматрасонии байналмилалӣ***, аз ҷумла соҳаи туризм низ, имкониятҳои азим мавҷуд аст. Вобаста ба афзоиши содироти хизматрасонӣ дар саноати туристӣ ҳамчун манбаи воридшавии воситаҳои асъорӣ имкониятҳои зиёд мавҷуданд.

Дар айни замон тадбирхое, ки аз тарафи ширкатҳои туристӣ амалӣ гардидаанд, имкон доданд, ки дар муҳлати кӯтоҳ шумораи сайёҳони ба Тоҷикистон воридшаванда афзоиш ёбад. Чунончи, агар соли 1996 теъдоди онҳо 700 нафарро ташкил дода бошад, пас солҳои охир беш аз 14 ҳазор сайёҳони хориҷӣ ба Тоҷикистон сафар намуданд. Экспедитсияи байналмилалии кӯҳнавардӣ, ки бо дастгирии

Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон моҳҳои июл-августи соли 2005 баргузор гардид ва дар он қариб 100 варзишгар иштирок намуданд, ба эҳёи самти номбурдаи туризм мусоидат кард ва дархостҳои воридшаванда барои фатҳи қуллаи кӯҳи Исмоили Сомонӣ дар мавсими соли 2006 аз ин гувоҳӣ медиҳанд.

Туризм метавонад дар оянда ба рушди иқтисодиёти миллӣ таъсири мусбат расонад, ба болоравии шуғли аҳолӣ, афзоиши сатҳи таъминоти шаҳрвандони ҷумҳурӣ мусоидат намуда, ба соҳибкорон барои пайдо намудани бозор имконият диҳад ва боиси рушди соҳаҳои мусоидаткунандаи иқтисодиёт гардида, барои ҷалби сармоягузориҳои хориҷӣ кӯмак расонад[1]. Тибқи қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 29 декабри соли 2003 №582 Барномаи давлатии рушди туризм дар Тоҷикистон барои солҳои 2004-2009 тасдиқ шудааст ва дар он самтҳои ояндадори туризм инъикос гардидаанд.

Имкониятҳои назарраси рушди содирот инчунин дар соҳаи тиҷорати хурду миёна низ маҷуд аст. Аз ин рӯ, соҳибкории хурд ба дастгирии фаъолона ва ҳимояи давлатӣ эҳтиёҷ дорад. Ба ғайр аз он рушди тиҷорати хурду миёна дар кишвар аллакай ба сатҳе расидааст, ки барои идораи самараноки ин соҳаи иқтисодиёт ба таври объективона на танҳо дар бораи корхонаҳои хурду миёна, балки оид ба муомилоти маълумоти содиротию воридотии онҳо низ иттилооти боэътимод зарур аст.

Бинобар ин, бо вуҷуди пешравиҳои муайян дар соҳаи иқтисодиёт, иқтидорҳои азими мавҷудаи содиротӣ ба таври кофӣ истифода намегарданд. Аз нигоҳи таърих онҳо аз даврони шӯравӣ, замоне ки иқтисодиёти тамоми собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ дар асоси нақшаи махсусгардонидашудаи умумииттифоқӣ рушд менамуд, ба мерос мондаанд. Аз рӯйи ин нақша иқтисодиёти ҳар як ҷумҳурӣ, ҳар як минтақа барои истеҳсоли намудҳои алоҳида ва ҳамзамон маҳдуди маҳсулот махсус гардонида шуда буданд.

Дар Тоҷикистон истеҳсолу коркарди пахта, тамоку, консентратҳои маъданию металлҳои ранга ва солҳои охир бошад, алюминийи аввалияро ба ҷо меовард. Солҳои 1970-1980-ум дар доираи ҳамон як нақша ташаккули Комплекси истеҳсолию минтақавии ҷануби Тоҷикистон бо такя ба сохтмони азими нерӯгоҳҳои обии барқӣ ва рушди соҳаҳои энергетикӣ, махсусан саноати химия ва металл ургияи ранга идома ёфт.

Бо вуҷуди ин, хусусияти умумии чунин тадбирҳо бештар ба самти рушди соҳаи истеҳсолкунандаи ашё нигаронида шуда буд. Маҳз чунин соҳаҳо ба сохтори иқтидори содиротии Тоҷикистон нақши манфӣ боқӣ гузоштанд.

Акнун таваҷҷуҳи хешро ба ҳалли масъалаи он, ки чаро иқтидори содиротии мо бойю ғанни аст, вале содироти мо ночиз аст нисбат ба воридот. Чи кор кардан лозим аст, иқтидори содиротии ҷумҳуриамонро босуръат баланд бардорем. Роҳҳои самаранокии истифодаи онро муайян кардан лозим аст.

Барои баланд бардоштани иқтидори содиротии ҷумҳурӣ роҳи самаранокии истифодаи 4 омил (фактор)-и асосии иқтисодӣ муҳим мебошад: омили инсонӣ, омили табиӣ, омили маблағгузорӣ ва омили техникӣ [4].

1. Афзоиши одии шуморавӣ маънои инкишофро надорад. Аз сабаби он ки омили инсони аз ҳама омили зарурӣ дар истеҳсолот мебошад, бояд барномаҳои махсус ба монанди: нигаҳдории вазъи саломатии коргарон, ки ҳосилнокии меҳнатро фароҳам меорад, хароҷоти буҷет барои таълим ва дигар барномаҳои баланд бардории мантиқ ва савияи кордонии когарон, амалӣ гарданд [4].

Аксари мутахассисони мо ба хориҷи кишвар барои кор ҳиҷрат кардаанд. Барои рӯй надодани ин ҳолат бояд шароитҳои мусоиди корӣ, музди кор ва дигар шарту шароитҳоро фароҳам овард.

Дар суханронии хеш дар конфронси байналмиллалӣ оид ба ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон махсусан қайд кард, ки ҷалби мутахассисони ватанӣ ва хориҷӣ ба рушди соҳаи мазкур оварда мерасонад[5].

2. Мамлакати мо захираҳои табиӣ ва маъданӣ хеле зиёд дорад. Аз ин рӯ, иқтидори бойи захираҳои табиии базаи хуб барои соҳаҳои гуногуни сектори содирот мебошад.

3. Барои истифодаи дурусти захираҳои табиӣ сармоя лозим аст, аз ҷумла сармояи хориҷӣ. Лекин мавриди зикр аст, ки ҷалби маблағҳои хориҷӣ ба иқтисодиёти миллӣ бояд оқилона бошад. Ҳаракати маблағҳои хориҷӣ бояд аз ҷониби давлат фаъолият ва идора карда шавад.

4. Ба ғайр аз се омили номбаршуда нақши хеле муҳимро техника мебозад. Алоқа байни маблағгузорӣ ва техника хеле назаррас аст, ҳатто, бе якдигар вуҷуд дошта наметавонанд.

Баланд бардоштани самаранокии содироти ашёи хом ва зарурати тағйир додани он ба самти маҳсулоти тайёр дар сурати таҷдиди техникӣ ва модернизатсияи корхонаҳо ва соҳаҳои яклухт, ки ба содироти ашёи хом нигаронида шудаанд, имконпазир аст [4].

То ҳол бисёр корхонаҳо бо таҷҳизоти аз ҷиҳати маънавӣ ва ҷисмӣ фарсуда кор мекунанд. Дар натиҷа аксари онҳо маҳсулоти рақобатнопазир истеҳсол намуда, қисми зиёди онҳо, ки ба коркарди ашё машғуланд, амалан иқтидорҳои истеҳсолиро хеле нокифоя истифода мебаранд.

Дар суханронии хеш дар конфронси байналмилалӣ оид ба ислоҳоти соҳаи кишоварзӣ, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон чунин иброз намуд: «Яке аз мушкилоти рушди соҳаи кишоварзӣ дар ҷумҳурӣ норасоии техникаву технологияи муосир буда, дар ин ҷода зарурати рушди фаъолияти лизингӣ ба миён омадааст. Бинобар ин, ба Вазоратҳои молия, адлия, кишоварзӣ, Кумитаи андоз ва Хадамоти гумрукии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон зарур аст, ки ҷиҳати фароҳам овардани заминаи меъёрии ҳуқуқии воридот ва истифодаи техника ва таҷҳизоти кишоварзӣ тавассути лизинг чораҳои муассири иловагӣ андешанд. Инчунин бояд механизми фаъолияти лизингӣ (муҳлат, пешпардохти қисми арзиш, фоизҳои маблағ) бо дарназардошти фароҳам овардани сабукӣ ба кишоварзон такмил дода шавад» [5].

Бе мавҷудияти ин фишангҳо васеъ намоии содирот ба ҷоришавии захираҳо, исрофкории захираҳо ва маблағҳо оварда мерасонад.

АДАБИЁТ

1. Внешнеэкономическая деятельность: анализ торговли и инвестиций в Республике Таджикистан / Под общей редакцией Л.Х. Саидмурадова. –Душанбе: Ирфон, 2006.
2. Барномаи рушди иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015// Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2003.
3. Барномаи рушди содироти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2015. Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 4 июни соли 2006 №299 тасдиқ шудааст.
4. Социализм: Назария ва амалия. 1999. -№3-4.
5. Газетаи Ҷумҳурият. 19 апрели соли 2011. -№54-55.

ОЦЕНКА ЭКПОРТНОГО ПОТЕНЦИАЛА РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАНА И ПУТИ ЕГО ЭФФЕКТИВНОГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ

Экспортный потенциал республики зависит от состояния национальной экономики и от влияния экспорта в сфере национального производства. Поэтому, Правительство Республики Таджикистана применяет необходимые меры во всех отраслях национальной экономики, в том числе и в сфере экспорта. Без применения данных рычагов увеличение экспорта приведет к истоку запасов, расточительство запасов и средств.

Ключевые слова: экспортный потенциал, экспортный сектор, национальная экономика, внешненеэкономическая деятельность, заинтересованность экспортного сектора.

ASSESST OF EXPORT POTENTIAL OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN AND THE WAYS OF ITS EFFECTIVE USE

The export potential of republic depends on national economy condition and export influence in national industry sector. Therefore, the Government of the Republic of Tajikistan applies necessary measures in all sectors of national economy, including in export sector. Without application of the given levers the export increase will lead to a source of stocks, waste of sources and means.

Key words: export potential, export sector, national economy, external economy activity, stimulation of the export, export sector interest.

Сведения об авторе: ***Х.О. Худоиев*** – аспирант кафедры международных экономических отношений Таджикского национального университета. Телефон: **(+992) 935-93-23-30**

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАКРОИҚТИСОДӢ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД

А.С. Насриддинов

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Маълум аст, ки Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар радифи Маҳсулоти умуми дохилӣ (МУД) на танҳо нишондиҳандаҳои муҳимтарини иқтисодии мамлакат ба

ҳисоб меравад, балки тавсифкунандаи рушди иқтисодии минтақаҳо ба ҳисоб меравад. Дар адабиёти иқтисодӣ бисёр таърифҳои мафҳуми Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ мавҷуданд, ки ҳамаи онҳо на танҳо ба ҳамдигар алоқаманд, балки пуркунандаи ҳамдигар низ мебошанд ва гузашта аз ин, дар аксари маврид ба ҳам хеле наздиканд.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ин тавсифкунандаи натиҷаи истеҳсоли молу хизматҳо дар алоқамандӣ бо методологияи умумии Системаи ҳисобҳои миллӣ (СҲМ) [1] мебошад. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар сатҳи минтақавӣ ҳамчун фарқи истеҳсолот ва истеъмоли мобайнӣ ҳисоб карда мешавад. Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ аз рӯйи мазмуни иқтисодӣ ба нишондиҳандаи маҳсулоти умумии дохилӣ комилан мувофиқ аст, яъне дар худ арзиши ниҳоии молҳо ва хизматҳо, воҳидҳои иқтисодӣ, ки намояндаи минтақаи мазкур мебошанд, инъикос менамоянд.

Дар асоси методологияи СҲМ нишондиҳандаи ҳамбастагии рушди иқтисодиёти минтақа – Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ ҳисобу китоб карда мешавад.

Унсурҳои ҷудогонаи Маҳсулоти умумии дохилиро дар айни замон дар сатҳи минтақавӣ ҳисобу китоб кардан ғайриимкон аст, бинобар ин, онҳо дар ҳисоб танҳо дар сатҳи ҷумҳурӣ, ҳамроҳ карда мешаванд.

Ислоҳоти иқтисодии дар сатҳи ҷумҳурӣ амалишуда ба он боис гардид, ки дар баробари дигар минтақаҳои ҷумҳурӣ дар вилояти Суғд низ суръати рушди нишондиҳандаҳои асосии макроиқтисодӣ назаррас шуданд. Таносуби муносибати нишондиҳандаҳои макроиқтисодӣ ба Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ самарабахшии сиёсати иқтисодиро нишон медиҳанд. Фаъолгардонии сиёсати рушди босуботи иқтисодиёт дар вилоят имкон медиҳад, ки соҳаҳои иҷтимоӣ – иқтисодии вилоят ба дастовардҳои назаррасе ноил гарданд.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд дар соли 2012 аз рӯйи маълумотҳои оморӣ 8749,8 млн сомониро ташкил дод, ки нисбати соли 2011 бо нархҳои муқоисавӣ 108,1% ва бо нархҳои доимӣ соли 2012 нисбати соли 2005 165,2% ташкил медиҳад. Ҳиссаи истеҳсоли молҳо дар сохтори Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоят дар соли 2012 57,3% (5013,7 млн сомонӣ) ҳиссаи хизматрасонӣ 40,0% (3499,9 млн сомонӣ) ва андоз аз маҳсулот 2,7% (236,2 млн сомонӣ)-ро ташкил медиҳад, ки сохтори он дар диаграммаи зерин нишон дода шудааст.

Ҳиссаи соҳаҳои иқтисодиёт дар Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд дар соли 2012

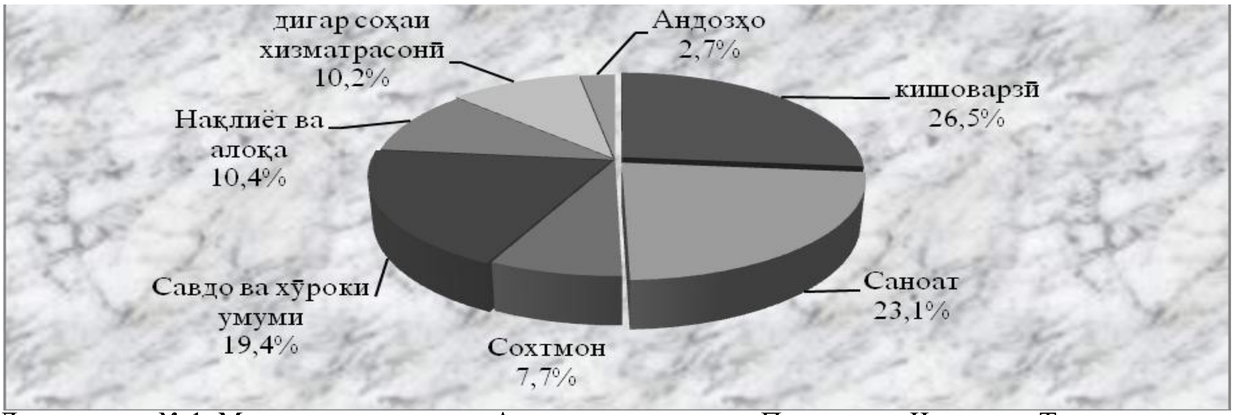

Диаграммаи № 1. Маълумотҳои омории Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон

Аз сабаби оне ки Тоҷикистон ҷумҳурии аграрӣ мебошад, аз ин рӯ, ҳиссаи бештарро дар сохтори Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоят соҳаи кишоварзӣ ишғол мекунад (26,5%). Истеҳсоли Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоят дар солҳои 2005 ва 2012 дар гистограммаи зерин нишондода шудааст:

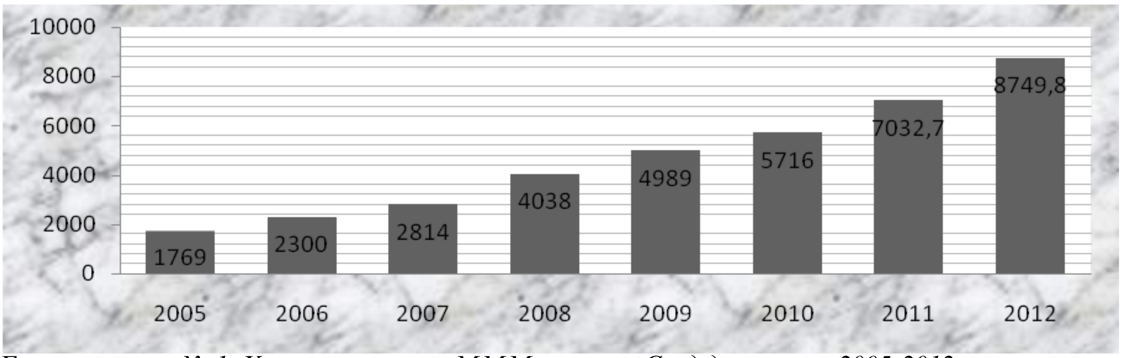

Гистограммаи № 1. Ҳаҷми истеҳсоли ММM вилояти Суғд дар солҳои 2005-2012

Зиёдшавии Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии номиналии вилояти Суғд дар соли 2012 нисбат ба соли 2005 асосан аз ҳисоби соҳаҳои саноат 6,8%, кишоварзӣ 6%, сохтмон 7,2%, нақлиёт ва алоқа 5,3% ташкил медиҳад ва соҳаи савдо бошад, нисбат ба соли 2005 9,1% кам шудааст.

Нерӯи воқеии иқтисодиёти вилояти Суғд аз ҳисоби зиёд гардидани захираҳои истеҳсолӣ, баланд бардоштани сифати онҳо ва такмил додани механизмҳои татбиқи захираҳои мазкур торафт афзоиш меёбад. Дар айни ҳол омили муҳимтарини рушди иқтисодии ин вилоят сармоягузориҳое мебошанд, ки метавонанд иқтисоди рақобатпазирро ташаккул дода, талаботи дохилӣ ва беруниро пурра қонеъ гардонанд**.**

Барои рушди иқтисодиёти вилоят дар соли 2005 аз ҳисоби ҳамаи сарчашмаҳои маблағгузорӣ ба маблағи 120213,3 ҳазор сомонӣ (аз ҳисоби маблағгузории хориҷӣ 25980,3 ҳазор сомонӣ ва аз ҳисоби маблағгузории дохилӣ 94233 ҳазор сомонӣ) маблағгузорӣ карда шудааст, ки муқоиса Дар соли 2012 ҳамагӣ 1047624,1 ҳазор сомонӣ (хориҷӣ 563286,2 млн сомонӣ, дохилӣ 484337,9 млн сомонӣ) маблағгузори карда шудааст. Агар дар соли 2005 ҳаҷми сармоягузорӣ 6,8% Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоятро ташкил карда бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2012 12,0% ташкил медиҳад. Ҳаҷми маблағгузории вилоят дар солҳои 2005-2010 дар гистограммаи зерин нишон дода шудааст.

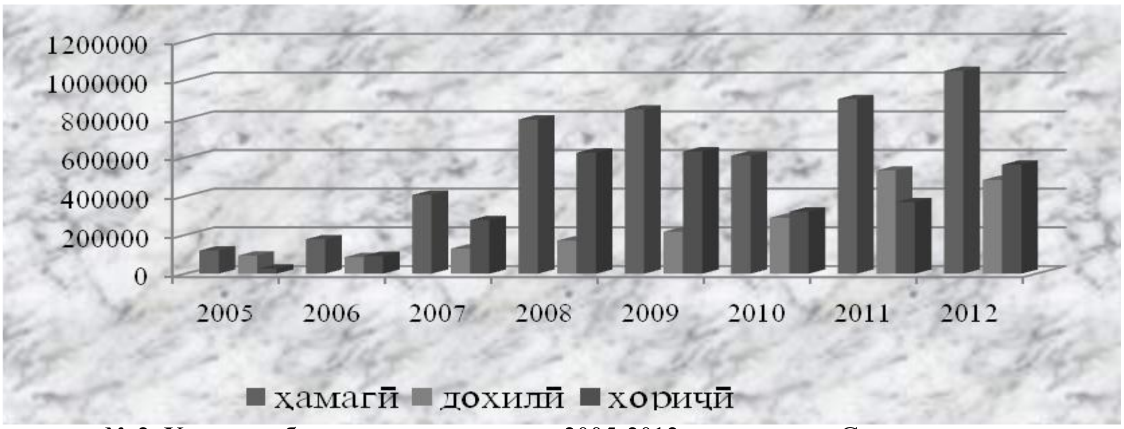

Гистограммаи № 2. Ҳаҷми маблағгузорӣ дар солҳои 2005-2012 дар вилояти Суғд

Гуфтан мумкин аст, ки дар рафти такмил додани сохторҳои иктисодёти вилоят тамоми самтҳо он карда истодааст. Дар ин соҳаҳо самтҳои зиёде вуҷуд доранд, ки фаъолгардонии онҳо ба рушди ояндаи иқтисодиёти вилоят мусоидат хоҳад кард. Илова бар ин, маҳз дар солҳои охир равандҳои танзими макроиқтисодӣ тақвият дода шудааст, ки он ба боздеҳи воқеии ҳамаи соҳаҳои иқтисодиёти вилоят мусоидат хоҳад кард.

Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ дар вилоят дар соли 2005 ба ҳар нафар аҳолӣ 877,5[2] сомонӣ (281,5 доллар)-ро ташкил медиҳад, ки ин нишондиҳанда дар соли 2012 ба ҳар нафар аҳолӣ 3806,2 сомонӣ (805,9 доллар)-ро ташкил медиҳад. Ин

[2] Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумотҳои оморӣ

нишондиҳанда аз он шаҳодат медиҳад, ки сатҳи зиндаги аҳолӣ сол ба сол дар ин минтақа рӯ ба беҳбудӣ ниҳода истодааст.

Ҳиссаи вилояти Суғд дар истеҳсоли Маҷмӯи Маҳсулоти Дохилӣ дар сатҳи ҷумҳурӣ дар соли 2012 дар харитаи зерин нишон дода шудааст

Эзоҳ: Маҳсулоти умумии дохилӣ дар ҷумҳурӣ нисбат ба Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ зиёд аст, чунки ба худ арзиши изофаи соҳаҳои алоҳидаи танҳо ба ҷумҳурӣ тааллуқ дошта ва дар сатҳи минтақаҳо тақсимнашаванда (хизмати идораи давлатӣ, хизмати нақлиёти роҳи оҳан ва ғайра)-ро дар бар мегирад.

Афзоиши Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилоят бо нархҳои соли 2012[3] нисбат ба соли 2005 дар соли 2012 ҳиссаи соҳаи саноат 28,1 маротиба, кишоварзӣ 64,4 маротиба ва сохтмон 15,3 маротиба зиёд шудааст, ки бо суръати баланди рушди иқтисодӣ, вилоят метавонад дар солҳои наздик ба дастовардҳои зиёде ноил гардад.

Ҷадвали 1. Сохтори Маҷмӯи маҳсулоти минтақавии вилояти Суғд дар солҳои 2005-2012

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
МММ ҳамагӣ	100	100	100	100	100	100	100	100
аз он ҷумла:								
Истеҳсолӣ молҳо	37,4	45,9	48,8	50,0	42,9	40,9	53,6	57,3
Хизматрасонӣ	51,4	46,4	45,3	45,5	53,8	55,5	43,7	40
Андоз аз маҳсулот	11,2	7,7	6,0	4,5	3,3	3,6	2,7	2,7

Аз ҷадвали дар боло овардашуда маълум мешавад, ки дар сохтори Маҷмӯи маҳсулоти минтақавӣ афзоишёбии ҳиссаи истеҳсоли молҳо ба амал омадааст. Агар ин нишондиҳанда дар соли 2005 ҳамагӣ 37,4% бошад, пас ин нишондиҳанда дар соли 2012 57,3% ташкил медиҳад, ки афзоиши он 19,9% ташкил медиҳад.

Сол ба сол кӯмак ва дастгирии Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои пешрафт ва тараққиёти вилоят бештар гардида, ҳамаи соҳаҳои иқтисодию иҷтимоии вилоят рушд карда истодааст.

АДАБИЁТ

1. [Электронный ресурс]. Система_национальных_счетов http://www.allbest.ru/.
2. Методологические положения по статистике / Агентство Республики Казахстан по статистике. – Алматы: ТОО Казстатинформ, 2005.
3. Маҷмӯаи оморӣ. Ҳисобҳои миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012. -С. 57.
4. Минтақаҳои Ҷумҳурии Точикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012.
5. Шумораи аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ҳолати 1 январи соли 2013 / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012.
6. Омори солонаи Ҷумҳурии Тоҷикистон / Агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2012.

[3] Ҳисоби муаллиф аз рӯйи маълумотҳои оморӣ

РАЗВИТИЕ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКОГО ПОКАЗАТЕЛЯ В СОГДИЙСКОЙ ОБЛАСТИ

Рассматривается развитие ВРП как основного макроэкономического показателя в Согдийской области его значение в формировании ВВП Республики Таджикистан, динамика, структуры отрасли экономики, участие в формировании ВРП Согдийской области.

Ключевые слова: региональный валовый продукт, экономические показатели развития экономики.

DIVILOPMENT MACROECONOMIC AN INDICATOR IN SOGD REGION

Gross regional product development as basic macroeconomic GDP indicator in Sogd region its value in formation of gross national product to Republic Tajikistan, dynamics, structure of branches of economy for the formation of gross regional product of Sogd region.

Key words: Gross regional product (GRP) Economic Indicator, Economic Development.

Сведения об авторе: ***А.С. Насриддинов*** - аспирант учетно-экономического факультета ТНУ.
Телефон: **919-32-10-23**

МАВҚЕИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛӢ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶАҲОНӢ

М.А. Саидмуродова
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар шароити муосир дар қатори масъалаҳои дигари умумибашарии хоҷагии ҷаҳонӣ таъмини амнияти озуқаворӣ аҳамияти хоса пайдо намудааст. Тамоми кишварҳои ҷаҳон барои таъмини амнияти озуқаворӣ ва пеш аз ҳама, дастрас намудани маводи ниёзи аввалаи истеъмолӣ кӯшиш ба харҷ медиҳанд. Ҳама гуна таҳдидҳое, ки аз тарафи як кишвар ба кишвари дигар ва таҳдиди як минтақа ба минтақаи дигар мушоҳида мешаванд, дар шакли сиёсӣ, иқтисодӣ, экологӣ, фарҳангӣ, техникӣ ва ғайра ба амнияти озуқавории кишвари дигар таъсири манфӣ мерасонанд.

Аввалин маротиба истилоҳи «амнияти озуқаворӣ» соли 1974 дар Конфронси умумиҷаҳонии Рим оид ба масъалаҳои озуқаворӣ, ки аз ҷониби Созмони байналмилалӣ оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) ташкил шуда буд, дар амалия ҷорӣ гардид. Сабаби баргузории ин конфронс якбора баланд шудани нархи ҷаҳонӣ ба маводи ғалладона буд. Аммо мафҳуми «амнияти озуқаворӣ» ба таври васеъ танҳо баъд аз 20 соли ин маросим, дар Эъломияи Рим оид ба амнияти озуқавории умумиҷаҳонӣ мавриди баррасӣ қарор гирифт.

Шартҳои асосии таъмини пурраи амнияти озуқаворӣ чунин нишондиҳандаҳоро дар бар мегирад:

•дастрасии аҳолӣ ба маводи ғизоӣ ва оби нӯшокӣ;

•таъминоти аҳолӣ бо озуқаворӣ ба таври кофӣ ва зарур;

•мавҷудияти интихоби аҳолӣ дар таъмини талаботҳо;

•ҳудуди кифоягӣ ва зарурӣ барои таъмини амнияти озуқаворӣ – имконияти инкишофи бемамонияти ҷисмониву иҷтимоии шахсият;

•имконияти беҳдошти саломатӣ ва барқарор намудани он;

•ҳуқуқи идомаи насл ва ғайра.

Тавре ки иаълум гашт, аввалин ташаббускори масъалаи озуқаворӣ дар ҷаҳон Созмони байналмилалӣ оид ба озуқаворӣ ва кишоварзӣ (ФАО) мебошад, ки ҳамчун созмони махсусгардонидашудаи СММ баҳри рушди истеҳсолоти маҳсулоти хоҷагии қишлоқ дар ҷаҳон фаъолият менамояд. Ин ташкилот ба давлатҳои рӯ ба инкишоф ва дар давраи гузариш қарордошта дар маъсалаи таҷдид ва инкишофи соҳаҳои хоҷагии қишлоқ, ҷангал ва моҳипарварӣ кӯмак мерасонад. Барномаҳои махсуси Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ ба давлатҳо барои пешгирӣ ва аз байн бурдани ҳолатҳои буҳрони озуқаворӣ мусоидат менамояд. Лоиҳаҳои аз ҷониби Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ амалишаванда ҳамасола зиёда аз 2 млрд. долл. ИМА кӯмакпулиҳоро ба мақомотҳову давлатҳое, ки ба рушди хоҷагии қишлоқ ҳавасманданд, равона менамояд.

Яке аз самтҳои фаъолияти Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ, паҳн намудани маълумотҳо вобаста ба ҳолати озуқаворӣ дар ҷаҳон

мебошад. Вобаста ба амнияти озуқаворӣ институтҳои дигари байналмилалӣ низ нишондиҳандаҳои худро пешниҳод намудаанд. Аз ҷумлаи чунин институтҳо Кумитаи байналмилалӣ вобаста ба амнияти умумии озуқаворӣ дар ҷаҳон мебошад.

Мувофиқи нишондоди ин кумита амнияти озуқаворӣ дар ҳамон вақт таъминшуда эътироф карда мешавад ки, агар барои ҳамаи одамон дастрасии доимии ҷисмонӣ ва иқтисодӣ ба миқдори кофии маводи озуқаи бехатар, ки имкони қонеъ намудани талаботҳои озуқавориро барои бурдани тарзи хаёти солим муҳайё намуда бошад.

Ин кумита чор нишондиҳандаи асосии амнияти озуқавориро ҷудо намудааст, ки инҳо мавҷудият, дастрасӣ, истифодабарӣ ва устуворӣ мебошанд.

Амнияти озуқавории ҷаҳонӣ онро дар назар дорад, ки дар маҷмӯъ хоҷагии ҷаҳонӣ он миқдор озуқаро истеҳсол менамояд,ки барои қонеъ гардонидани талаботи ҳамеша тағйирёбандаи аҳолии ҷаҳон зарур аст ва ин ба низоми таъминкунии нишондиҳандаҳои зерин такя мекунад:

- мавҷуд будани маҳсулотҳои озуқаворӣ дар миқдори кифоя ва ба тартиб андохтани гуногунии онҳо аз рӯйии меъёрҳои тиббӣ барои ташкил кардани «Сабади истеъмолӣ»;

- дараҷаи музди меҳнат, андозаи нафақа ва ёрдампулиҳои тамоми категорияҳои аҳолӣ барои таъмину дастрас намудани маҳсулоти ғизоӣ;

- истеҳсоли маҳсулоти кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар он дараҷа бошад, ки таъминкунӣ мутаносибан аз содирот нисбат ба воридот 80 : 20-ро ташкил намояд.

Институтҳои байналмилалӣ вобаста ба амнияти озуқаворӣ (Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ, Кумитаи Умумиҷаҳонӣ оид ба амнияти озуқаворӣ) маҷмӯи нишондиҳандаҳоеро, ки тавассути онҳо ҷабҳаҳои гуногуни амнияти озуқаворӣ баҳо дода мешавад, муайян намудаанд. Барои тавсифи нишондиҳандаҳои баррасишаванда ин ташкилотҳо маҷмӯи онҳоро ба 3-гурӯҳ тақсим намудаанд:

Гурӯҳи якум нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки омилҳои муайянкунанда ё ин ки детерминантҳои амнияти озуқавориро баҳо медиҳанд. Масъалаҳои асосие,ки ин гурӯҳи нишондиҳандаҳо бо он сару кор доранд, ба шароитҳои сохтории амнияти озуқаворӣ, аз ҷумла пасткунии хатари озуқаворӣ дар ҳолати мавҷуд набудани дахолати сиёсӣ, алалхусус кӯмаки беруна равона карда шудааст.

Гурӯҳи дуюм нишондиҳандаҳоеро дар бар мегирад, ки дар натиҷаи татбиқи сиёсати амнияти озуқаворӣ ба вуҷуд меояд. Ба ин гуна нишондиҳандаҳо миқёси гуруснагӣ, ҳиссаи хароҷоти камбизоатон ба озуқаворӣ, миқёси танқисии ғизо ва ғайра дохил мешаванд.

Гурӯҳи сеюми нишондиҳандаҳо маводҳоро оид ба мавқеъҳои ҳассоси хатари озуқаворӣ гирд меоранд. Ба ин гурӯҳ чандирияти индекси нархҳои дохилии озуқа ба сари аҳолӣ, устувории сиёсӣ ва мавҷуд набудани фишор ва ғайра дохил мешаванд.

Ба таври мухтасар ҳолати амнияти озуқавории ҷаҳонӣ тавассути нишондиҳандаҳои зерин баҳо дода мешавад:

- “ҳаҷми захираҳои ғалла дар ҷаҳон, ки то ҳосилғундории оянда боқӣ мондааст;
- сатҳи истеҳсоли ғалла бо баҳисобгирӣ ба ҳар сари аҳолӣ;
- индекси нархҳои озуқаворӣ;
- масоҳати заминҳои корам ва ғайра» [1].

Нишондиҳандаи якум сатҳи устувории ҳолати озуқавориро дар ҷаҳон тавсиф медиҳад, инчунин сатҳи кафолатро ҳангоми ҳолатҳои фавқулода муайян менамояд. Ҳолате аз нигоҳи озуқаворӣ бехатар ҳисобида мешавад ки, агар ин гуна захираи ғалладона истеъмоли 60 рӯзаи ҷаҳониро, ё ин ки тақрибан 17% истеъмоли солонаи ҷаҳониро таъмин намояд.

Сатҳи истеҳсоли ғалладона ба ҳар сари аҳолӣ нисбатан нишондиҳандаи умумии амнияти озуқаворӣ ба ҳисоб меравад, зеро сатҳи муътадилии амнияти озуқаворӣ дар он вақт таъмин мегардад ки, агар ҳолати бозори ғалладона, ки ғизои асосии аҳолии ҷаҳон ба ҳисоб меравад, устувор бошад. Бозори ғалладона дар навбати худ як қатор

бозорҳои дигарро дар бар мегирад, ки бозори ҷаҳонии гандум, биринҷ ва ҷуворимакка аз ҷумлаи онҳоянд.

Ин нишондиҳанда ҳамчун таносуби ҳаҷми умумии истеҳсоли ғалладона ба миқдори умумии аҳолии ҷаҳон ҳисоб карда мешавад. Нишондиҳандаи мазкур ҳамасола аз ҷониби ташкилотҳои гуногуни милливу байналхалқӣ ҳисоб карда мешавад. Масъалаи ҳолати бозори ҷаҳонии ғалладонаро Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ дар солҳои 2008-2012 чунин баҳогузорӣ менамояд (ниг.ба ҷадвал).

Ҷадвали 1. Ҳолати бозори ҷаҳонии ғалла дар давраи солҳои 2008-2012 (ба ҳисоби млн. тонна) [2]

	2008	2009	2010	2011	2012
Истеҳсол (млн.тонна)	2288.9	2266.3	2259.6	2349.2	2281.7
Пешниҳод	2698.8	2754.5	2775.6	2841.6	2801.2
Истеъмол	2191.1	2237.6	2276.7	2324.8	2313.7
Тиҷорат	284.8	277.2	285.0	316.6	295.6
Захира дар охири давра (млн.тонна)	488.1	515.1	492.4	511.5	494.7

Мувофиқи нишондоди Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ, ки дар *ҷадвал* оварда шудааст, дар соли 2012 истеҳсоли ғалла нисбат ба соли гузашта зиёдтар баҳогузорӣ шудааст. Пешгӯйиҳои ин ташкилот вобаста ба солҳои 2013 ва 2014 низ зиёд шудани ҳаҷми истеҳсоли ғалларо, аз ҷумла истеҳсоли гандум ва ҷуворимаккаро нишон медиҳанд.

Яке аз нишондиҳандаҳои зарууртарине, ки барои баҳодиҳии амнияти озуқаворӣ истифода мешавад, талаботи аҳолӣ ба миқдори зарурии калориянокӣ мебошад. Мувофиқи ин нишондиҳанда одамоне,ки имконияти истеъмоли миқдори зарурии калорияро надоранд,ҳамчун "гуруснагони доимӣ" баҳо дода мешаванд. Аз охирҳои солҳои 80-ум сар карда, дар давлатҳои мутараққӣ талаботи ғизоии зарурӣ барои як нафар, ки бо роҳи истеъмол таъмин карда мешавад, 3400-3500 килокалорияро ташкил медиҳад. Аз рӯйи нишондоди Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ "ҳудуди нимгуруснагӣ 1761-1836 килокалорияро вобаста аз минтақа дар як рӯз ташкил медиҳад" [3].

Моддаҳои асосие, ки дар ғизо мавҷуд аст, барои инкишофу рушди организми ҳар фарди солим зарур буда, ин моддаҳо метавонанд дар дохили маҳсулотҳои мухталифи ғизонок вуҷуд дошта бошанд. Чуноне таҳлили гурӯҳи маҳсулотҳо нишон медиҳад, маҳсулоти аз ҳама муҳиму ивазнашаванда – маҳсулоти ширӣ, гӯштӣ, нонӣ, картошка, равған ва инчунин шакар мебошанд. "Барои қобилиятнокии ҳаёти инсон асосан ин гурӯҳи маҳсулотҳои номбаршуда (тақрибан 90%) калориянокиро таъмин месозанд" [4].

Чуноне ки маълум аст, барои зисту зиндагонии фаъол ва солимии ҳар як фард ғизои ба қадри кофӣ ва ба меъёрҳои физиологӣ ҷавобгӯ лозим аст. Дар таҷрибаи давлатҳои ҷаҳон синну сол, ихтисос, ҷойи зист ва асосан, анъанаро ба назар мегиранд. Дар хақиқат, қобилияти ҳаётии зисту зиндагонии ҳар фард метавонад аз омилҳои номбурда вобаста бошад:

- калориянокии маҳсулоти ғизоӣ;
- ба қадри кофӣ истеъмол кардани моддаҳои асосии ғизоӣ, монанди сафедаҳо, равғаннокӣ, карбогидратҳо (углеводы) моддаҳои минералӣ ва витаминҳо;
- сатҳи истеъмоли маҳсулоти хавфнок, ки дар худ моддаҳои зарарнок доранд;
- ҳолати психологии ҷамъият;
- номусоидии обу ҳаво ва экологие, ки бевосита ба саломатии одамон ва маҳсулнокии хоҷагии қишлоқи кишвар таъсирбахш аст;
- истеъмоли моддаҳои машруботӣ, нашъамандӣ ва ғайра.

Бинобар ин, вазифаи минбаъдаи Созмони байналмилалӣ оид ба кишоварзӣ ва озуқаворӣ ва Кумитаи умумиҷаҳонӣ оид ба амнияти озуқаворӣ дар он аст, ки ҳар чӣ бештар диққатро ба маблағгузории лоиҳаҳои ба таъмини амнияти озуқаворӣ

равонашаванда ҷалб сохта, бо назардошти иқлим, дараҷаи синну сол, сатҳи инкишофи иқтисодиёт ва анъанаҳои миллӣ, ин маблағҳоро дар миёни кишварҳои рӯ ба инкишофу дар давраи гузариш қарордошта ба таври самаранок тақсим намоянд.

АДАБИЁТ

1. Документ о реформе Комитета по всемирной продовольственной безопасности. Глобальный стратегический механизм в области продовольственной безопасности и питания / Документы 39-ой сессии КВПБ, 2012. -С.97-102.
2. Доклад ФАО. Положение дел в области продовольствия и сельского хозяйства, 2012. -С.40-46.
3. [Захираи электронӣ]. http://www.fao.org/fileadmin/templates.
4. [Захираи электронӣ]. www.faostat.org, / Food-Security-Statistics@FAO.org.

РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ОБЕСПЕЧЕНИИ МИРОВОЙ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

В статье рассматривается роль международных организаций в обеспечении мировой продовольственной безопасности и приведены её основные показатели. Результаты анализа проведенного автором, обоснованные статистическими данными, показывают современное состояние обеспечения продовольствия в мире.

Ключевые слова: продовольственный кризис, сельское хозяйство, продовольственная безопасность, продовольственная доступность, физиологические нормы, постоянный голод.

THE ROLE OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS IN WORLD FOOD SECURITY

The article considers the importance of food security and its place for the world given the state of the threat and the threshold values of this parameter. The results of this analysis are reflected in several tables, which provide modern circumstances the food security of the world.

Key words: food crises, agriculture, food security, crop consumer, physiological norms, constant hungry.

Сведения об авторе: ***М.А. Саидмуродова*** – кандидат экономических наук, доцент, заведующий кафедрой международных экономических отношений ТНУ. Телефон: **918-62-68-95; 227-97-61**

ОМИЛҲОИ МУАССИР БАР ТАРКИ ХИДМАТИ САРМОЯҲОИ ФИКРӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ПЕТРОХИМӢ

Иброҳим Ализода
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Созмонҳо барои ҷазби коркунони нухба ва саёл бо ҳамдигар дар рақобатанд ва коркунони саёл ҳам ба дунболи муҳити кори муносибтар ва ҷаззобтар мебошанд. Далелҳои бешуморе барои тарғиби мондагории коркунон дар созмон вуҷуд дорад, вале таъкиди созмонҳо дар асри дониш ба мондагории коркунони донишмадор мебошад. Коркунони донишмадор ва нухба ба коркуноне гуфта мешавад. ки илова бар доро будани мадракҳои таҳсилии боло ва гузаронидани давраҳои омӯзишӣ зимни хизмат ва собиқаи кори муртабит дорои қобилият ва тахассуси хос мебошанд ки мушориктаи онҳо дар созмон метавонад дар арзишофаринӣ ва эҷоди мазияти рақобатӣ муассир бошад. Аз он ҷо ки коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи мавриди мутолиа ба лиҳози дониш, таҷриба ва тахассус аз ҷумлаи коркунони донишмадор ва саёл маҳсуб мешаванд, ба тавре ки созмонҳо ва ширкатҳои бисёре дар дохил ва хориҷ аз кишвар ба дунболи ҷазби ин коркунони тавонманд ва мутахассис ҳастанд, хуруҷи ин коркунон илова бар аз даст додани тавонмандӣ ва қобилиятҳои ин коркунон барои ширкатҳо ва интиқоли онҳо ба ширкатҳои рақиб таъсири манфии зиёде низ бар раванди фаъолият ва боздеҳии коркунони шоғил ба ҷой мегузорад ва онон низ ба фикр вомедорад, ки созмонро тарк намоянд. Аз ин рӯ, анҷоми таҳқиқе бо мавзӯи ёдшуда ҷиҳати шиносоии омилҳои муассир бар тарки хизмати коркунони ин минтақа зарурат дорад.

Яке аз мушкилоти асосӣ, ки ширкатҳои петрохимии воқеъ дар минтақаи хоси иқтисодии Моҳшахр бо он рӯ ба рӯ ҳастанд, тарки хизмати коркунон, бахусус коркунони мутахассис, донишманд ва ботаҷриба мебошанд. Тавре ки дар давраи сеюнимсолаи таҳқиқ теъдоди 265 нафар аз коркунони ширкатҳои ин минтақа тарки хизмат намуданд. Ин коркунони саёл дар ҳаракат мебошанд ва созмонҳоу ширкатҳои бисёре дар дохил ва хориҷи кишвар ба дунболи ҷазби ин коркунони тавонманд ва мутахассис ҳастанд. Хуруҷи коркунони мутахассис аз ин ширкатҳо илова бар аз даст додани тавонмандӣ ва қобилиятҳои ин коркунон ва интиқоли онҳо ба ширкатҳои рақиб таъсири манфии зиёде низ бар раванди фаъолият ва боздеҳии

коркунони шоғил ба ҷой мегузоранд ва ононро низ ба фикр вомедоранд, ки созмонро тарк намоянд. Бинобар ин, мо дар ин таҳқиқ ба дунболи посух ба ин суол ҳастем, ки омилҳои муассир бар тарки хизмати коркунон дар ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр кадоманд.

Ҳадафҳои таҳқиқ. Ин таҳқиқ дар ҷустуҷӯйи шиносоӣ робитаи порае аз мушкилот ва норасоиҳои мавҷуд дар маҳалли кор ва сукунати коркунони ширкатҳои петрохимии минатқаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр ва асари он дар тарки хизмати коркунони донишмадор мебошад. Ҳадафҳои онро ба шарҳи зер метавон баршумурд:

1. Шиносоии омилҳои муассир бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр.

2. Нигоҳдошти нерӯи инсонии мутахассис дар ин минтақа ҷиҳати баҳрагирии ширкатҳо аз тавонмандиҳо ва дониши коркунон.

Суолҳои таҳқиқ.

1. Оё тааҳҳуди созмонӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

2. Оё омилҳои муҳитӣ (хориҷӣ) бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

3. Оё омилҳои нигоҳдорандаи беҳдоштӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

4. Оё омилҳои ангезишӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

5. Оё адолати созмонӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

6. Оё хост ва тамоюли хонаводаи коркунон бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад?

7. Омилҳои муассир бар тарки хизмати коркунон ба тартиби авлавият кадоманд?

Фарзияҳои таҳқиқ. Фарзияи аслии аввал. Тааҳҳуди созмонӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад.

Фарзияи аслии дуюм. Адолати созмонӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад.

Фарзияи аслии сеюм. Омилҳои нигоҳдорандаи беҳдоштӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад.

Фарзияи аслии чаҳорум. Омилҳои ангезишӣ бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад.

Фарзияи аслии панҷум. Омилҳои муҳитӣ (хориҷӣ) бар тарки хизмати коркунони ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр асар дорад.

Қаламрави таҳқиқ. Таҳқиқи ҳозир бо унвони шиносоии омилҳои муассир бар тарки хизмати коркунони донишмадор ва саёл бар ҳаракати ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодии Моҳшаҳр мебошад ва кулли коркунони, расмӣ, паймонӣ ва қарордодӣ, ки бар асоси қонунҳо ва муқаррароти нефт дар ширкатҳои петрохимии ин минтақа (ширкатҳои Хузистон, Фаҷр, Тундгӯён, Бӯалӣ Сино, Фановарон ва Морун) истихдом ва ибтидои соли 1385 то поёни шаҳривармоҳи 1388 ба сурати ихтиёрӣ аз ин минтақа тарки хизмат намудаанд, шомил мешаванд.

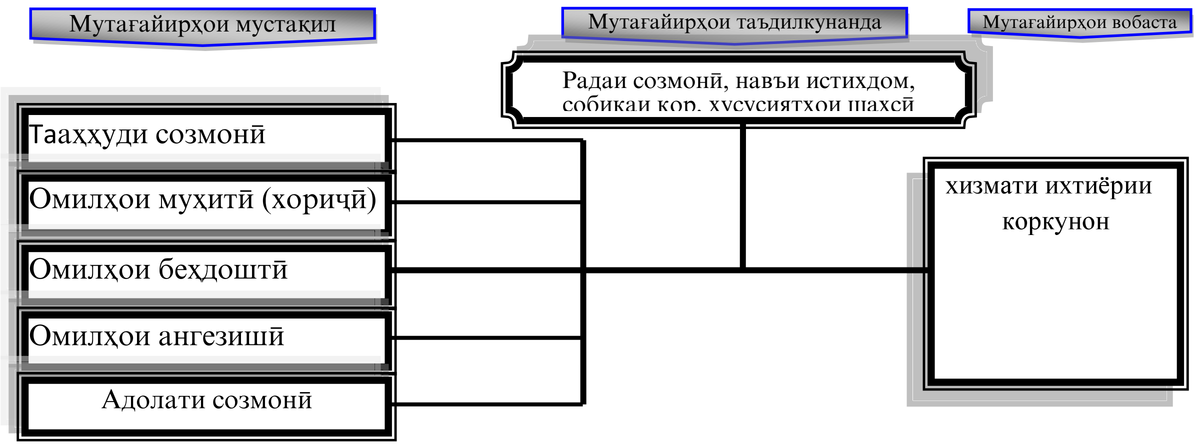

Расми 1. Модели мутағаийрҳои таҳқиқ

Адабиёти назарии таҳқиқ. Фароянди мудирияти манобеи инсонӣ. Чархаи фароянддҳои мудирияти манобеи инсонӣ мароҳили ҷазб, омӯзиш, иртиқоъ, эҷоди ангезиш, истифодаи муассир ва нигоҳдории коркунонро шомил мешавад. Агар созмонҳо ва ширкатҳо барои ҳар кадом аз мароҳили ин чарха ҳазинаҳои бисёреро сарф ва иқдомоти коршиносӣ ва мудириятии муносиб анҷом дода бошанд, аммо натавонанд коркунони худро нигоҳдорӣ кунанд, ҳамаи ҳазинаҳои анҷомшуда дар хусуси соири марҳилаҳои қаблӣ ба ҳадар рафтааст ва мазиятеро ба вуҷуд намеоварад. Мизони саёл будани коркунон тобеи мизони тавонмандӣ, маҳорат ва таҷрибаҳои онҳо мебошад. Ба ибораи дигар, мизони ҷо ба ҷойии ҳар як аз коркунон бар асоси қобилияти истихдомпазирии онҳо мутағайир мебошад, яъне бо таваҷҷуҳ ба тавонмандӣ, инъитофпазирӣ ва имкони бакоргирии қобилияти ҳар як аз коркунон дар созмонҳо ва машоғили мухталиф, шароити кори муносиб дар хориҷ аз созмон барои онҳо муҳайё мегардад.

Анвои тарки хизмат. Аз таркиби анвои тарки хизматӣ матрисаии 4-ваҷҳӣ метавон ташкил дод.

Ҷадвали 1. Тақсимбандии анвои тарки хизмат

Оё таҳти назорати шоғил аст → не (ғайриихтиёрӣ) →	бале (ихтиёрӣ)	Бале (ғайриичборӣ)
Бознишастагии иҷбории инфисоли муваққат ва доимӣ, ихроҷ, таъдили нерӯи инсонӣ	Пардохти бештар дар ҷойи дигар Созмони муносибтар, таорӯз ва таниш бо мудир ё ҳамкорон	↑ Оё таҳти назорати созмон аст
Азкорафтодагии бемории тӯлонӣ, аворизи ҷисмонӣ ё равонии ҳол, марг (фавт)	Тағйири маҳалли хизмат, тағйири масири шуғлӣ ва ҳирфаӣ, дархости ҳамсар ва ниёз ба мондан дар хона	↑ Не (иҷборӣ)

Тарки хизмат аз ин назар ки таҳти назорати созмон ва шоғил аст, ё не, метавон ба 4 қисмат тақсим намуд. Он навъ аз тарки хизмат, ки ҳам таҳти назорати шоғил ва ҳам таҳти назорати созмон аст, монанди пардохти бештар дар ҷойи дигар, созмони муносибтар, таоруз ва таниш бо мудир ё ҳамкорон; он навъ аз тарки хизмат, ки таҳти назорати шоғил буда, дар назорати созмон нест, монанди тағйири маҳалли хизмат, тағйири масири шуғлӣ ва ҳирфаӣ, дархости ҳамсар ва ниёз ба мондан дар хона. Он навъ аз тарки хизмат, ки таҳти назорати шоғил набуда, вале барои созмон қобили назорат аст, монанди бознишастагии иҷбории инфисоли муваққат ва доимӣ, ихроҷ, таъдили нерӯи инсонӣ ва он навъ аз тарки хизмат, ки на таҳти назорати созмон ва на таҳти назорати шоғил аст, мавридҳое монанди азкорафтодагии бемории тӯлонӣ, аворизи ҷисмонӣ ё равонии ҳол, марг (фавт)-ро шомил мешавад. Камолӣ тарки хизматро ба анвои ихтиёрӣ, ғайриихтиёрӣ ва пинҳон тақсим намудааст.

Ҳазинаҳои тарки шуғл. Ҳазинаҳои тарки хизмати коркунон ба шарҳи зер мебошад:

1. Ҳазинаҳои марбут ба пости билоҳасадӣ.
2. Ҳазинаҳои истихдоми коркунони ҷадид.
3. Ҳазинаҳои омӯзиш.
4. Ҳазинаҳои коҳиши баҳраварӣ.
5. Агарчи муҳаққиқ эътиқод дорад, ки омили панҷум бо номи ҳазинаи дониши зимни аз даст рафтаи коркунон барои созмонро камтар дар муҳосиботи ҳазинаҳои тарки коркунон мавриди муҳосиба қарор мегирад, мебоист ба мавридҳои қаблӣ изофа намуд.

Дониши сареъ ва дониши зимнӣ. Дониши сареъ донише аст, ки дар як василаи механикӣ ё технологӣ, аз қабили аснод ё пойгоҳҳои иттилоотӣ захира мешавад. Ин навъ дониш ба шарти он ки битавонад мавриди иштирок қарор гирад ва дар миёни ҷомеае, ки бо ҳам кор мекунанд, мавриди истифода қарор гирад ва дар ҳар замону макон ба василаи фановарии мушорикатӣ ба кор гирифта шавад, муфидтар хоҳад буд.

Дониши зимнӣ донише аст, ки ба василаи фароянддҳои фардӣ ва дохилӣ ба даст меояд ва дар вуҷуди худи шахс захира мешавад. Баъзан чунин донишро бо унвонҳое монанди таҷриба, бозтоби истеъдоди фардӣ ё дарунгароӣ таъриф мекунанд.

Таахҳуди созмонӣ. Таахҳуди созмонӣ монанди мафҳумҳои дигари рафтори созмонӣ ба шеваҳои мутафовит таъриф шудааает. Маъмултарин шеваи бархӯрд бо таахҳуди созмонӣ он аст, ки таахҳуди созмониро навъи вобастагии отифӣ ба созмон

дар назар мегиранд. Бар асоси ин шева фарде, ки ба шиддат мутааҳҳид аст, ҳуввияти худро аз созмон мегирад, дар созмон мушорикат дорад ва бо он дармеомезад ва аз узвият дар он лаззат мебарад.

Ангезиш. Сеюмин вазифаи мудир ҳидоят аст. Мудироне, ки ба хубӣ аз уҳдаи вазифаи барномарезӣ бармеоянд ва аз намунаҳои муносиб ва шеваҳои дуруст барои созмондиҳии умур баҳра мегиранд, агар надонанд чӣ гуна афродро ҳидоят кунанд ва натавонанд нақши омили инсониро дар дастёбӣ ба натиҷаҳои мавриди интизор дарк кунанд, вазифаҳои мудириятии худро наметавонанд ба дурустӣ иҷро кунанд. Вазифаи роҳбарӣ шомили ангезиш, роҳбарӣ ва иртибот аст.

Муҳоҷирати нухбагон. Нерӯи инсонӣ, бахусус нерӯи мутахассис, дар тавсеаи иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳар ҷомеа нақши асосӣ ифо мекунад. Дар тақсимбандии Бонки ҷаҳонӣ низ яке аз манобеи сарвати кишварҳо манобеи инсонӣ, бахусус мутахассисини ҳар кишвар зикр шудааст. Сармояи инсонӣ аз абзорҳои муҳимми тавсеа аст ва тавсеа низ манут ба ҳифзи сармояи инсонӣ аст. Имрӯз нерӯи зеҳнӣ, мағзӣ, тафаккур ва мудирияти ҷомеа як сарват маҳсуб мешавад ва муҳоҷирати андешамандон ва равшанфикрон метавонад мувозинати илмии як сарзаминро бо чолиши ҷиддӣ мувоҷеҳ кунад.

Ҷомеаи оморӣ. Ҷомеаи оморӣ ин пажӯҳишро кулли коркунони расмӣ, паймонӣ ва қарордодӣ ташкил медиҳад, ки бар асоси қонунҳо ва муқаррароти ширкати миллии нефт дар ширкатҳои петрохимии минтақаи хоси иқтисодӣ истихдом ва аз ибтидои соли 1385 то поёни шаҳривари соли 1388 265 нафар ширкатҳои минтақаи мавриди мутолиаро тарк намудаанд.

Намунаи оморӣ. Дар пажӯҳиши ҳозир бо таваҷҷуҳ ба ин ки додаҳо кайфӣ мебошанд, барои муҳосибаи ҳаҷми намуна аз формулаҳое, ки барои додаҳои кайфӣ муносиб аст, истифода мешавад. Ба ин тартиб андозаи намунаро таҳти таъсири нисбати муваффақият P таъриф менамоем ва аз он ҷо ки мехоҳем ҳаҷми намуна ҳадди аксар шавад P-ро муодили 50% дар назар гирифтем, ки бар ин асос ҳаҷми намуна 71 нафар таъйин шуд. Аз он ҷо ки муҳаққиқ пешбинии кам шудани озмуданиҳо ба мизони 20%-ро намуда буд, бинобар ин, ҳаҷми намуна бар 86 нафар афзоиш ёфт. Интихоби афроди намуна ба равиши тасодуфии табақавӣ анҷом гардидааст. Дар ниҳоят аз байни пурсишномаҳои тавзеъшуда, теъдоди 70 пурсишнома ҷамъоварӣ шуд.

$$n = \frac{N Z^2_{\frac{\alpha}{2}} P(1-P)}{\varepsilon^2 (N-1) + Z^2_{\frac{\alpha}{2}} P(1-P)}$$

Ҷадвали 2. Муодил, парокандагӣ, ҳадди ақал ва ҳадди аксари мадраки таҳсилӣ, собиқа, пояи шахсӣ ва пояи созмонии коркунони тарки хитзматнамудаи ихтиёрӣ дар давраи таҳқиқ

Унвон	Муодил	Инҳирофи меъёр	Ҳадди ақал	Ҳадди аксар
Син	34,59	6,80	21	56
Мадраки таҳсилӣ	15,48	1,37	12	18
Собиқа	8,89	6,42	1	32
Пояи шахсӣ	12,51	2,61	7	20
Пояи созмонӣ	14,38	2,36	7	20

Масъалаи тарки хизмати нерӯҳои мутахассис ва мудирон, бахусус дар созмонҳое, ки умдаи дониши онҳо ба сурати зимнӣ (ширкатҳои мавриди мутолиа низ аз ин даста ҳастанд) буда, ҳосили таҷрибаҳои илмии солҳои хизмат аст, ки дар вуҷуди афрод анбошта шудааст, аз мушкилоти пеши рӯйи бисёре аз созмонҳост, ба наҳве ки ин омил илова бар вуҷуди монеаи бузург бар сари роҳи созмонҳо дар таҳаққуқи ҳадафҳо, муҷиби интиқоли дониши зимнии ин даста аз коркунон ба созмонҳои рақиб мешавад. Ба тавре фикр мекунем, ки ин созмонҳо бо ҳазинаи худ барои созмонҳои рақиб нерӯи инсонии мутахассис тарбият мекунанд. Бинобар ин, шиносоии омилҳои асаргузор бар тарки коркунон ва анҷоми иқдомоти илмӣ мутаносиб бо омилҳои асаргузор аз муҳимтарин вазифаҳои мудирон дар ҳамаи сатҳҳои созмонӣ аст.

АДАБИЁТ

1. Baranham Leigh. Seven reasons employees leave, the journal of the American management association / Baranham Leigh, 2005. -vol 3. -No 4.
2. Certo Samuel E. Modern Management. Diversity, ethies. And the global environment / E. Certo Samuel, 1994. -374.
3. Greenberge J. Behavior In Organizational / J. Greenberge, R.A. Baron. Printic-Hall, INC, 20007.
4. Gautam T. Organizational Commitment In Nepalese Setting / T. Gautam, Van Dick, U. Warner // Asia Gournal Of Social Psychology, 2001. -4.
5. Panayotopoulou L. HER adoption and the role of HRM: evidence from Greece / L. Panayotopoulou, M. Vakola, E. Galanaki // Personnel Review, 2007.
6. Richard Hall. Managing Knowledge for innovation / Richard Hall, Pierpaolo Andriani // Long Rang Planning, 2002. -35. –P.219-225.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УТЕЧКУ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОГО КАПИТАЛА В НЕФТЕХИМИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ

Исследование направлено на выявление факторов, влияющих на утечку интеллектуального капитала в нефтехимических компаниях Исламской Республики Иран.

Ключевые слова: организационная приверженность, организационное право, здравоохранение, мотивирующие факторы, факторы внешней среды.

FACTORS AFFECTING CIRCUIT DESERTION OF INTELLECTUAL CAPITAL IN PETROCHEMICAL COMPANIES

Ebrahim Alizadeh

The study aims at identifying factors affecting the leakage of intellectual capital in the petrochemical companies of the Islamic Republic of Iran.

Key words: organizational commitment, organizational justice, health factors (preservative), motivating factors, environmental factors (external).

Сведения об авторе: ***Иброхим Ализода*** – соискатель Института экономики и демографии АН РТ.
E-mail: **ebrahim10140@yahoo.com**

КОРБУРДИ НИСБАТҲОИ НАҚДИНАГӢ ВА ҶАРАЁНИ НАҚДИИ АМАЛИЁТӢ ВА ҲИСОБДОРИИ ТААҲҲУДӢ ВА ПЕШБИНИИ ҶАРАЁНИ НАҚДИИ АМАЛИЁТИИ ОЯНДА ДАР ШИРКАТҲОИ БУРСИ ЭРОН

Муҳаммад Рамазон Аҳмадӣ, Фарида Маҳдипур, Комбиз Аҳмади Анголӣ
Донишгоҳи озоди исломии Маркази омӯзишҳои байналмилалии Халиҷи Форс, Эрон

Ҳадафи ин таҳқиқ корбурди нисбатҳои нақдинагӣ, ҷараёни нақдии амалиётӣ ва ҳисобдории тааҳҳудӣ дар пешбинии ҷараёни нақдии амалиётии отии ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон аст. Яке аз коркардҳои муҳимми системаи ҳисобдорӣ ироаи иттилооти судманд барои сармоягузорон ҷиҳати таъйини ҷараёнҳои нақдии отӣ ва арзиши авроқи баҳодор ва кӯмак ба тасмимоти огоҳонаи сармоягузорӣ аст.

Аз байни иттилооти ҳисобдорӣ суди ҳисобдорӣ ва ҷараёни нақдӣ ба унвони муҳимтарин манобеи иттилоотӣ барои арзёбии тавони судоварӣ ва ҷараёнҳои нақдии отӣ маҳсуб мешаванд. Додаҳои таҳқиқ бо истифода аз ҷомеаи оморӣ шомили 146 ширкати пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон, ки бо намунагирӣ анҷом шуда, ба 63 ширкат расид.

Барои давраи замонии 1383-1388 ба равиши талфиқи кулли додаҳо ва регрессияи ҳадди аққали мураббаоти маъмулӣ мавриди таҷзия ва таҳлил қарор гирифтаанд.

Таҳқиқ шомили панҷ фарзия буда, ба баррасии робитаи байни се мутағайирҳои таърихӣ ба унвони мутағайирҳои мустақил ва ҷараёнҳои нақдии амалиётии отӣ ба унвони мутағайири вобаста пардохтаанд. Натоиҷи таҳқиқ нишон дод, ки ҷараёни нақдии амалиётӣ, суди ҳисобдорӣ ва нисбатҳои нақдинагӣ дар ширкатҳои мавриди мутолиа бо ҷараёнҳои нақдии амалиётии отӣ (дар сатҳи хатои 5%) робитаи маънодоре дошта, тавони пешбинии ҷараёнҳои нақдии таърихии беш аз суд аст.

Яке аз коркардҳое, ки барои ҳисобдорӣ таъриф шудааст, ироаи иттилооти муфид ва судманд барои сармоягузорон ҷиҳати таъйини арзиши авроқи баҳодор ва кӯмак ба тасмимоти огоҳонаи сармоягузорӣ аст. Аз байни ҳама иттилооти ҳисобдорӣ суди ҳисобдорӣ ба унвони муҳимтарин манбаи иттилоотӣ дар бораи арзёбии тавони судоварӣ ва ҷараёнҳои нақдии отӣ маҳсуб мешавад. Сармоягузорон

алоқамандона ба бароварди арзиши сармоягузории худ ҳастанд, ки бастагӣ ба арзиши саҳҳоми ширкат дорад. Арзиши зотии саҳҳом бар мабнои арзиши феълии ҷараёнҳои накдии мавриди интизор муҳосиба мешавад.

Поя ва асоси истифода аз системаи ҳисобдории тааҳҳудӣ ин аст, ки ба мудирон ин имконро медиҳад, то битавонад вуҷуҳи накдро ба манзури беҳтар нишон додани амалкард ва вазъияти бунгоҳи иқтисодӣ таъдил кунанд. Аз ин рӯ, ҳангоме ки мудирон бо истифода аз ақломи тааҳҳудӣ даст ба мудирияти суд мезананд, рақами суди ҳисобдорӣ наметавонад шохиси қобили иттикое барои арзёбии амалкарди ширкат ба ҳисоб ояд. Қобилияти эътимод ба суди ҳисобдорӣ бо вуҷуди падидаи мудирияти суд бо шакку шубҳа рӯбарӯ аст.

Замоне ки мудир иқдом ба мудирияти суд мекунад, ин рақам наметавонад ба дурустӣ мунакискунандаи амалкарди ширкат бошад ва бинобар ин, эътибори он коста мешавад. Суд аз ду ҷузъи накдӣ ва тааҳҳудӣ ташкил мешавад.

Ақломи тааҳҳудиро метавон ба ду даста: ақломии тааҳҳудии ихтиёрӣ ва ақломии тааҳҳудии ғайриихтиёрӣ тафкик кард. Ақломии тааҳҳудии ғайриихтиёрӣ то ҳудуде хориҷ аз салоҳдиди мудирият аст ва камтар аз ин ақлом барои мудирияти суд истифода мешавад, дар ҳоле ки ақломи тааҳҳудии ихтиёрӣ ба мудирон ин фурсатро медиҳад, то битавонанд судро мудирият кунанд.

Дар пажӯҳиши ҳозир бо истифода аз иттилооти ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон мизони марбут будани ҷараёни накдии амалиётӣ, суди холис, ақломи тааҳҳудӣ ва нисбатҳои ҷорӣ ва отии таърихӣ ва тавони пешбиникунандагии онҳо мавриди баррасӣ қарор гирифтааст.

Пешинаи таҳқиқ. Таҳқиқҳои зиёде ба баррасии муҳтавои иттилоотии суд ва тавоноии суди тааҳҳудӣ дар пешбинии ҷараёнҳои накдии отӣ пардохтаанд.

Мубс дар таҳқиқи худ натоиҷи таҳқиқҳои гузаштаро, ки ҷараёнҳои накдӣ ва судҳои пешбиникунандаи муфиде барои ҷараёнҳои накдии отӣ ҳастанд, рад кард. Ҳамчунин, Кром ва Ниелсон ҷараёни накдӣ ва додаҳои ҳисобдории тааҳҳудиро мадди назар қарор доданд ва аз модели сареи замонӣ барои озмуни иртибот байни аҷзои тааҳҳудии суд ва ҷараёнҳои накдии отӣ истифода карданд ва дарёфтанд, ки ҳар як аз аҷзои тааҳҳудӣ иттилооти мутафовите дар робита бо ҷараёнҳои накдии отӣ ироа менамояд.

Чанг аз тағйироти суд барои баррасии таъсири суботи суд бар муҳтавои иттилоотии ҷараёнҳои накдӣ истифода намуд. Ёфтаҳо нишон дод, ки коҳиш дар суботи суд боиси коҳиши марбут будани суд ва афзоиши марбут будани ҷараёнҳои накдӣ мешавад ва бозор ба ҷараёнҳои накдӣ ба унвони як манбаи ҷойгузин аз иттилоот таваҷҷуҳ мекунад.

Дичу марбут будани мутағайирҳои ҳисобдорӣ ва мизони тавони пешбиникунандагии суд ва ҷараёни накдиро мавриди баррасӣ қарор дод. Вай меъёри марбут будани як мутағайир бо арзиши ширкатро ғайриқобили пешбинӣ будани тағйироти он мутағайир баён мекунад. Аз ин рӯ, ҳар чи тағйироти як мутағайир ғайриқобилипешбинӣ бошад, он мутағайир бо арзиши ширкат марбуттар хоҳад буд ва меъёри беҳтар барои марбут будан талаққӣ мешавад. Ӯ натиҷа гирифт, ки ҷараёни накдии амалиёт меъёри муносибтаре барои пешбинии судҳо ва ҷараёнҳои вурудӣ ба воҳиди тиҷорӣ аст.

Борт ва ҳамкорон ба баррасии ин мавзуъ пардохтанд, ки таҷзияи суди ҳисобдорӣ то чи андоза ба пешбинии суди ғайриодӣ кӯмак мекунад ва тағйироти арзиши бозори саҳҳоми одиро тавзеҳ медиҳад. Натоиҷи таҳқиқ далолат бар он дорад, ки таҷзияи суд ба ду бахш: тааҳҳудӣ ва накдӣ боиси коҳиши хатои пешбинии арзиши бозори саҳҳом мегардад.

Франсис ва Чен дар таҳқиқи худ унвон мекунанд, ки кайфияти ақломи тааҳҳудӣ меъёри ташхиси ибҳоми мавҷуд дар мавриди гардиши ваҷҳи накди отии ширкат мебошад. Кайфияти ақломи тааҳҳудӣ аз назари сармоягузорон ба маънии наздикии суди ҳисобдорӣ ба ваҷҳи накд мебошад. Дар ин мутолиа нишон дода шудааст, ки ширкатҳое, ки аз кайфияти ақломи тааҳҳудии муносибе бархурдоранд, ҳазинаи сармояи камтаре доранд. Ба ибораи дигар, байни ҳазинаи сармояи ширкатҳое, ки ақломи тааҳҳудии онҳо аз кайфияти поёне бархурдор аст ва ширкатҳое, ки ақломи тааҳҳудии онҳо аз кайфияти болоӣ бархурдор аст, ихтилофи маънидоре вуҷуд дорад. Чукокити ба баррасии корбурди нисбатҳои накдинагӣ, ҷараёни накдӣ ва ҳисобдории тааҳҳудӣ дар пешбинии ҷараёни накдии амалиётии отӣ дар ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Тайланд пардохт. Натоиҷи ин пажӯҳиш

нишон дод, ки суд, ҷараёни накдӣ ва аҷзои тааҳҳудии суд метавонанд ҷиҳати пешбинии ҷараёни накдии отӣ дар ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Тайланд истифода шаванд ва ҷараёни накдӣ тавони пешбинии беҳтар нисбат ба судҳои гузашта дорад.

Арабмозори Яздӣ муҳтавои иттилоотии ҷараёнҳои накдӣ ва тааҳҳудӣ дар бозори сармояи Эронро мавриди баррасӣ қарор доданд. Ёфтаҳои таҳқиқ бар вуҷуди муҳтавои афзояндаи иттилоотии суд нисбат ба ҷараёнҳои амалиётӣ далолат дорад. Ҳамчунин, ақломи тааҳҳудӣ нисбат ба ҷараёнҳои накдии амалиётӣ дорои муҳтавои афзояндаи иттилоотӣ аст.

Рӯднишин ва Курдистонӣ ба баррасии мизони марбут будани аҷзои накдӣ ва тааҳҳудии суди ҳисобдорӣ ба арзиши бозори ширкат пардохтанд. Ёфтаҳои таҳқиқ нишон медиҳад, аҷзои накдии суди ҳисобдорӣ тавони пешбинӣ ва қудрати тавзеҳии арзиши бозори ширкатро доранд, вале ҷузъи тааҳҳудии суди ҳисобдорӣ, яъне тағйироти ҳисобдории дарёфтанӣ, тағйироти мавҷуди коло ва тағйироти ҳисобҳои пардохтанӣ тавони пешбинӣ ва тавзеҳи арзиши бозори ширкатро надоранд.

Мутағайирҳои таҳқиқ. Мутағайирҳои вобастаи таҳқиқ ҷараёнҳои накдии амалиётии отӣ аст, ки манзур аз отӣ дар ин таҳқиқ соли оянда буда ва манзур аз ҳар гуна иттилооти таърихӣ иттилооти соли ҷорӣ мебошад, зеро таҳлилгарони молӣ ва сармоягузорон аз иттилооти ҳар сол барои пешбинии иттилооти солҳои баъд истифода мекунанд. Ҷараёни накди амалиётӣ аз сурати гардиши вуҷӯҳи накди ширкатҳои мавриди баррасии қобили истихроҷ аст.

Таҳқиқи ҳозир аз панҷ мутағайири мустақил ташкил шуда, ки тавони пешбинии ин мутағайирҳо дар тӯли таҳқиқ баррасӣ мешавад. Ин мутағайирҳои мустақил шомили суди холис, ҷараёни накдии амалиётӣ, ақломи тааҳҳудии суд нисбати ҷорӣ ва нисбати отӣ аст.

Фарзияҳои таҳқиқ

Фарзияи аввал. Судҳои таърихӣ тавони пешбинии ҷараёни накдии амалиёти отиро доранд.

Фарзияи дувум. Ҷараёнҳои накдии амалиётии таърихӣ тавони пешбинии ҷараёни накдии амалиётии отиро доранд.

Фарзияи савум. Ақломи тааҳҳудии суди таърихӣ тавони пешбинии ҷараёни накдии амалиёти отиро доранд.

Фарзияи чаҳорум. Тавони пешбинӣ байни се модели пешбиникунандаи суд, ҷараёни накдӣ ва ақломи тааҳҳудии суд мутафовит аст.

Фарзияи панҷум. Нисбатҳои накдинагии таърихӣ (нисбати ҷорӣ ва отӣ) тавони пешбинии ҷараёни накдии амалиётӣ отиро доранд.

Ҷомеа ва намунаи оморӣ. Ҷомеаи омории ин таҳқиқ ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон аз соли 1383 то поёни соли 1388 ба муддати шаш сол мебошад. Ҳамчунин, ҷомеаи оморӣ бо истифода аз шароити зер ва равиши ҳазфи системаи таъдилшуда аст:

1) намуна шомили ширкатҳои аз навъи таъминкунандаи молӣ, сармоягузорӣ ва бимаӣ набошад;

2) ширкатҳои намуна дорои соли молии мунтаҳӣ ба 29 исфандмоҳ бошанд;

3) додаҳои мавриди ниёзи таҳқиқ барои ширкатҳои мавриди назар қобили дастрас бошад.

Пас аз аъмоли ин маҳдудиятҳо теъдоди ширкатҳое, ки ҷузъи ҷомеаи оморӣ қарор гирифтанд, 146 ширкат мебошад. Барои таъйини ҳаҷми намуна бо таваҷҷуҳ ба ҷомеаи омории таҳқиқ аз робитаи тавзеи меъёри стандартӣ истифода шудааст. Бо дар назар гирифтани мусоҳиботи анҷомшуда теъдоди ширкатҳои намунаи омории 63 ширкат мебошад. Ба ин тартиб, ки ин теъдоди ширкат бар асоси нисбати ҳар санъат ба кулли ҷомеа интихоб шуда ва сипас, аз ҳар санъат бар асоси намунагирии тасодуфии сода намунае интихоб мешавад.

Бароварди модел ва озмуни фарзияҳо. Дар ин таҳқиқ, бо таваҷҷуҳ ба навъи додаҳо ва равишҳои таҷзия ва таҳлили омории мавҷуд аз равиши иқтисодсанҷии додаҳои мақтаӣ (сол ба сол) ва сипас, додаҳои таркибӣ (кулли давраи таҳқиқ) барои бароварди моделҳои таҳқиқ ва баррасии озмуни фарзияҳо истифода шудааст. Дар ин таҳқиқ арзиши каммии мутағайирҳои мустақил ва вобаста аз як сӯ, марбут ба 63 ширкати мухталиф буда, аз сӯйи дигар, давраи замонии 1383-1388-ро дарбар мегирад.

Моделҳои регрессияи таҳқиқ барои баррасии иртибот байни мутағайирҳои мустақил ва вобаста дар фарзияҳои таҳқиқ истифода шудаанд. Моделҳои шумора

батартиб барои озмуни фарзияҳои аввал, дуюм, сеюм ва панҷум ба кор меравaнд. Дар сурати маънидор будани моделҳои мазбур натиҷа гирифта мешавад, ки мутағайирҳои мустақил дорои қудрати пешбинии ҷараёнҳои нақдии отӣ ҳастанд.

Таҷзия ва таҳлили фарзияҳо бо истифода аз додаҳои таркибӣ. Дар ин таҳқиқ теъдоди мушоҳидаҳои ҳар мақта 63 мушоҳида (теъдоди ширкатҳои намуна) ва шомили давраи замонии 6 сол аст. Ба баёни дигар, робитаи мутағайирҳои мустақил ва вобастаи таҳқиқ аз як сӯ, дар миёни 63 ширкати мухталиф ва аз сӯйи дигар, дар давраи замонии 1383-1388 озмун мешаванд. Натоиҷи бароварди моделҳои таҳқиқ ба василаи модели регрессия ҳадди ақҷали мураббаоти маъмулӣ дар ҷадвали 1 ва 2 ироа шудааст.

Натоиҷи озмуни фарзияҳои таҳқиқ баёнгари таъйиди фарзияҳои аввал, дуюм ва сеюм аст. Дар баррасии натоиҷи марбут ба озмуни фарзияи аввал омораи t- озмуни модел дар сатҳи хатои 5% дар кулли маънидор ва навъи робитаи мустақим аст.

Бинобар ин, натоиҷи таҳқиқ ба равиши таҳлили додаҳои талфиқшуда баёнгари ин аст, ки судҳои таърихӣ дар ширкатҳои мавриди баррасӣ бо ҷараёнҳои нақдии амалиёти отӣ иртибот дошта ва мунҷар ба афзоиши он мешавад. Лизо, ҷараёнҳои нақдии амалиёти отӣ тавассути судҳои холиси таърихӣ қобилияти пешбинӣ доранд. Натоиҷи ёфтаҳои марбут ба ин фарзия бо натоиҷи таҳқиқҳои Кром ва Ниелсон ва Чанг ҳамхонӣ доранд, вале бо натоиҷи таҳқиқи Мобс ҳамоҳангӣ надорад.

Ҷадвали 1. Натоиҷи озмуни фарзияҳои аввал то сеюм бо истифода аз равиши додаҳои талфиқшуда (pooled data)

Сол	Фарзия	-2 R	Теъдоди мушоҳидот	Омораи t (prob)	Зариб	Натиҷа
-88 1383	Фарзияи аввал, модели 1	0/ 49	378	10/ 26 (0/ 000)	0/ 79	Таъйиди фарзияи аввал
-88 1383	Фарзияи дуюм, модели 2	0/ 68	378	11/ 23 (0/ 000)	0/ 92	Таъйиди фарзияи дуюм
-88 1383	Фарзияи сеюм, модели 3	0/ 44	378	9/ 38 (0/ 021)	0/ 64	Таъйиди фарзияи сеюм

Омораи t- озмуни модели марбут ба фарзияи дуюм низ дар сатҳи хатои 5% дар кул маънидор аст. Бинобар ин, натоиҷи таҳқиқ ба равиши талфиқи кулли додаҳо баёнгари таъйиди фарзияи дуюм аст. Ба баёни дигар, ҷараёнҳои нақдии амалиёти таърихӣ тавони пешбиникунандагии ҷараёнҳои нақдии амалиётии отиро доранд. Натоиҷи ёфтаҳои марбут ба ин фарзия бо натоиҷи таҳқиқҳои Кром ва Нилсон ҳамхонӣ дошта, бо натоиҷи таҳқиқи Курдистонӣ ва Мубс яксон набудааст.

Дар баррасии натоиҷи марбут ба озмуни фарзияи сеюм, омораи t- озмуни модел дар сатҳи хатои 5% дар кул маънидор аст. Бинобар ин, ақломи тааҳҳуди таърихӣ тавони пешбиникунандагии ҷараёнҳои нақдии амалиётии отиро доранд. Натоиҷи ёфтаҳои марбут ба ин фарзия бо натоиҷи таҳқиқҳои Бивр ва ҳамкорон ва Чукокити ҳамхонӣ дорад.

Бо таваҷҷуҳ ба иттилооти ҷадвали 1 ва муқоисаи зариби таъйини R се модели мухталифи суд, ҷараёни нақдӣ ва ақломи тааҳҳудӣ натиҷа мешавад, ки тавони пешбиникунандагии се модел мутафовит аст. Лизо, фарзияи чаҳорум низ таъйид мешавад. Бештарин тавони пешбинии ҷараёнҳои нақдии амалиёти отӣ марбут ба модели дувум, яъне ҷараёнҳои нақдии амалиёти таърихӣ мебошад. Рутбаҳои баъдии тавони пешбинӣ батартиб мутааллиқ ба судҳо ва ақломи тааҳҳудии суд аст. Натоиҷи ёфтаҳои марбут ба ин фарзия бо натоиҷи таҳқиқҳои Дичу ва Чукокити ҳамхонӣ дорад.

Ҷадвали 2. Натоиҷи озмуни фарзияи панҷум бо истифода аз равиши додаҳои талфиқшуда (pooled data)

Сол	Мутағайир	Теъдоди мушоҳидот	Омораи t (prob)	Зариб
-88 1383	Нисбати ҷорӣ	378	10 / 33 (0 / 000)	0 / 48
-88 1383	Нисбати отӣ	378	9 / 48 (0 / 000)	0 / 56
Натиҷа	Таъйиди фарзия	0 / 52= R таъдилшуда		

Дар баррасии натоиҷи марбут ба озмуни фарзияи панҷум, нисбати ҷорӣ ва нисбати отии тавони пешбиникунандагии ҷараёнҳои нақдии амалиётии отиро доранд. Ҷараёнҳои нақдии амалиётии отӣ ба нисбати отӣ вобастагии бештаре дорад.

Натиҷагирӣ ва пешниҳодҳо. Сармоягузорони билқувва ва билфеъл барои таъйини арзиши саҳҳом ва сармоягузории худ ва ҳамчунин, тасмимгирӣ дар мавриди замони харид ё фурӯши он ниёз ба пешбинии ҷараёнҳои нақдии амалиёти отии ширкат доранд. Барои ин кор аз яксарии иттилоотии таърихӣ истифода мекунанд. Дар ин таҳқиқ тавони пешбиникунандагии иттилооти таърихӣ ба сурати таҷрибӣ мавриди озмун қарор гирифт.

Ин иттилооти таърихӣ шомили суди холис, ҷараёнҳои нақдии амалиётӣ, ақломии тааҳҳудии суд ва нисбатҳои ҷорӣ ва отӣ будааст. Фарзияҳои таҳқиқ бо бакоргирии намунаи шомили 63 ширкати пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодор барои давраи 1383-1388 ба равиши таҳлили додаҳои солона ва таркибӣ баррасӣ ва озмун шуд.

Натоиҷи таҳлили додаҳои таркибии таҳқиқ дар сатҳи хатои 5% баёнгари таъйиди фарзияҳои аввал то панҷум будааст.

Ба баёни дигар, натоиҷ ҳокӣ аз ин аст, ки суди таърихӣ, ҷараёнҳои нақдии таърихӣ ва ақломи тааҳҳудии таърихӣ тавони пешбинии ҷараёнҳои нақдии амалиётии отиро доранд. Аммо мизони қудрати пешбинии онҳо мутафовит аст. Ҷараёнҳои нақди амалиётӣ нисбат ба соири иттилооти таърихии дорои тавон пешбиникунандагии бештаре дорад. Дичу, Чукокити ва Чанг низ дар таҳқиқҳои худ ба ин натиҷа расиданд.

Бо анҷоми ҳар таҳқиқ роҳ ба сӯйи масире ҷадид боз мешавад ва идомаи роҳ мусталзими анҷоми таҳқиқҳои дигаре аст. Лизо, анҷоми таҳқиқҳо ба шарҳи зер пешниҳод мешавад:

а) баррасии тавони пешбиникунандагии соири иттилоот ва нисбатҳои молӣ ва баррасии робитаи ин нисбатҳо бо ҷараёни нақди амалиёти отӣ;

б) анҷоми пажӯҳиш бо ҳамин мавзӯъ, аммо барои афзоиши қобилияти эътимоди натоиҷи таҳқиқ теъдоди мушоҳидоти ҳар мақтаъ (теъдоди ширкатҳо) ва давраҳои замонӣ афзоиш ёбад.

АДАБИЁТ

1. Ашрафзода Меҳргон. Иқтисодсанҷии Понл Дито / Ашрафзода Меҳргон // Муассисаи таҳқиқоти таовун. - Теҳрон: Донишгоҳ, 1387.
2. Бузургасл. Ҳисобдории миёна / Бузургасл // Созмони ҳисобрасӣ. - Теҳрон: Нашрия, 1384. -Ҷ.1.
3. Билкуӣ Аҳмад Риёҳӣ. Теориҳои ҳисобдорӣ / Билкуӣ Аҳмад Риёҳӣ, Порсоиён Алӣ. - Теҳрон: Саморанг, 1381.
4. Озар, Одил ва Муъминӣ, Мансур. Омор ва корбурди он дар мудирият (таҳлили оморӣ).- Теҳрон: Самт, 1381. - Ҷ. 2.
5. Роналд Ий. Эҳтимолот ва омори корбурдӣ / Роналд Ий, Ул Пӣ; тарҷимаи Қулӣ Ориёнажод, Мирбаҳодур ва Заҳабиюн Муҳаммад.- Теҳрон: Илм ва Санъат, 1375. -Ч.9.
6. Ҷаҳонхонӣ Алӣ. Бурси авроқи баҳодор / Ҷаҳонхонӣ, Алӣ, Порсоиён Алӣ. - Теҳрон, 1385. –ч.1.
7. Ҷиймз. Мудирияти молӣ / Ҷиймз, Сӣ Ван Ҳурн; тарҷумаи Дастгир Муҳсин.- Теҳрон: Улуми донишгоҳӣ, 1371.
8. Ҳофизниё Ризо. Омор ва эҳтимолот / Ҳофизниё Ризо. -Теҳрон: Навин, 1385.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ФИНАНСОВЫХ СВЯЗЕЙ В ПРОЦЕССЕ ПРОВЕДЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ОПЕРАЦИЙ С НАЛИЧНОСТЬЮ, ФИНАНСОВЫЕ ОБЯЗАТЕЛЬСТВА И ПРОГНОЗ ФИНАНСОВЫХ ОПЕРАЦИЙ С НАЛИЧНОСТЬЮ В ФОНДОВЫХ БИРЖАХ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

В данной статье аторами рассмотрены использование финансовых связей в процессе проведения финансовых операций с наличностью, финансовые обязательства и прогноз финансовых операций с наличностью в фондовых биржах Исламской Республики Иран.

Ключевые слова: фондовая биржа, деятельность фондовых бирж, операции с наличностью, финансовые обязательства, финансовый прогноз.

THE USE OF FINANCIAL BONDS IN THE PROCESS OF CARRYING OUT FINANCIAL OPERATIONS WITH CASH, FINANCIAL LIABILITIES AND FORECAST FINANCIAL CASH TRANSACTIONS IN STOCK EXCHANGES OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

In this article forumi considered the use of financial bonds in the process of carrying out financial operations with cash, financial liabilities and forecast financial cash transactions in stock exchanges of the Islamic Republic of Iran.

Key words: stock exchange, the activity of stock exchanges cash transactions, a financial liability, a financial forecast.

Сведения об авторах: ***Мухаммад Рамазон Ахмади*** **–** доцент Университета Шахид Чамран, Иран

Фарида Махдипур - сотрудник Международного учебного центра Персидского Залива, Иран
Комбиз Ахмади Анголи – сотрудник Международного учебного центра Персидского Залива, Иран

ИЗДИВОҶ ДАР ЭРОН

Маҳдии Накӯии Деҳчинорӣ
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Масъалаи заношӯйӣ ва интихоби ҳамсар аз масоили бисёр муҳимми зиндагист ва бояд ба он таваҷҷуҳи бисёр шавад. Ҳарчи одамӣ ба масири такомули худ наздиктар мешавад, доманаи хостаҳояш бештар мегардад ва аз зиндагии содаи ҳайвонӣ ба зиндагии муфассалтару муфид қадам мегузорад, аз ин рӯ, аҳамияти диққат дар ин масъала зиёдтар мешавад. Ҳар қадар башар ба марҳалаи такомули тамаддун бирасад ҳам, оҳанги равонии заношӯйӣ мушкилтар мешавад. Дар ҳоли ҳозир барои кишвари мо, агар масъалаи заношӯӣ аз муҳимтарини мушкилот набошад, камтар аз соири мавонеъ ва мушкилоти дигар нест ва барои ҷавонон таваҷҷуҳ ба ин мавзӯъ зарурӣ ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ин мавзӯъро яке аз боаҳамияттарин марҳалаҳои зиндагӣ муаррифӣ мекунем. Ба ҳамин далел бо мурури бар гузаштаи Эрони пеш ва баъд аз ислом ва омилҳои муассир бар издивоҷ ва назариёти донишмандон дар мавриди хонавода ва хешовандӣ ва издивоҷ пардохтаем. Дар ниҳоят, ба натиҷагирӣ аз таҳқиқ мепардозем.

Издивоҷ иттиҳоди шинохташудаи иҷтимоӣ, байни ду нафар ё бештар аст. Дар саросари ҷаҳон ин падида равиши муассире дар танзими (тартиб) робитаҳои ҷинсии ду ҷинси мухолиф будааст.

Издивоҷ ҳамчунин дар созмони иҷтимоӣ боиси эҷод ва робитаҳои мутақобили иҷтимоӣ мешавад, ки асоси хонаводаҳост. Издивоҷ дар аксари ҷомеаҳо абзори муҳиме барои эҷоди арзишҳои сиёсӣ ва иқтисодӣ дар ба амал омадани пайванд байни хонаводаҳо мебошад.

Мавзӯи издивоҷ ва ташкили конуни хонаводагӣ дар дараҷаи аввал ҳам оҳангии равонии зан ва мард мебошад ва адами таваҷҷуҳ ба ин муқаррарот ва қонунҳо ва ҳамчунин беҳдошти равонии он дар насли ҳозир барои иддаи зиёде нороҳатӣ ва малоли хотирро ба вуҷуд овардааст ва бисёре аз қонунҳои хонаводагӣ дар ҳоли сукут аст, ё сукут кардааст, зеро пояи он аз рӯйи ишқ ва тазоҳуроти ғаризаи ҷинсӣ бунёдгузорӣ шудааст.

Барои таъмини беҳдошти рӯҳии издивоҷ бояд дар дараҷаи аввал ба ду асли муҳим таваҷҷуҳ дошт:

1. **Қабл аз издивоҷ.** Риояти асли таносуб хеле муҳим мебошад, яъне ду нафар ки мехоҳанд бо ҳам издивоҷ кунанд, бояд аз ҷиҳатҳои бисёре мутаносиби якдигар бошанд, ки иборат аст аз ҷиҳоти рӯҳӣ, иҷтимоӣ, омузиш ва иқтисодӣ. Пас, агар зану мард аз ҷиҳатҳои дар боло зикршуда дорои ихтилофи шадиде бошанд, хушбахт нахоҳанд шуд. Масалан, яке аз тарафайн дорои рӯҳи солим ва олӣ ва дигарӣ рӯҳи пасту заиф аст. Равшан аст, ки дар асари ихтилофоти зикршуда дар кашмакашу нороҳатӣ хоҳанд буд.

2. **Баъд аз издивоҷ** риояти асл ва тавофуқ хеле зарур аст. Зану марде, ки дорои таносуб бошанд, метавонанд худро ба майли якдигар мувофиқ намоянд ва тавофуқ ба вуҷуд оваранд. Пас, асли дуюм дар асли аввал нуҳуфтааст, аммо дар баъзе аз мавқеъҳо бо вуҷуди таносуби тавофуқи ахлоқӣ ва руҳӣ байни онҳо таъмин намешавад ва ин мавзӯъ мусталзами пешбиниҳои зиёд аст. Масалан, ду дипломат аз лиҳози таносуб бо ҳам мувофиқанд, вале мумкин аст аз лиҳози тавофуқи ахлоқӣ мухолифи якдигар бошанд.

Аз ҳазрати Содиқ (а) ривоят шудааст: «Дар ҳангоми издивоҷ бубинед худро куҷо қарор медиҳед ва чӣ касеро шарики зиндагии худ мекунед ва беҳтарини занон ононеанд, ки мансуб ба аслу насаби шоиста мебошанд ва махсусан аз назари равонӣ, ки бояд хушахлоқ бошанд ва бидон, ки занон мухталифанд баъзе аз онҳо ғаниматанд ва баъзеашон ғаромат».

Яке аз донишмандон мегӯяд, ки қабл аз издивоҷ шинохтан ва ташхиси сифоти хоссаи ҳамсар ва ошноӣ ба тамоми хусусиёти ӯ, ҳатто, барои касе ки бино ва доно бошад, бисёр мушкил ва дар бисёре аз мавридҳо муҳол аст.

Дигар аз нуктаҳои лозими риоят ахлоқ волидайн аст, ки асари он дар фарзанд ба хубӣ ошкор мешавад. Сармояи воқеии наҷобати зотӣ ва шарофати инсонист, ки бояд дар назар гирифта шавад.

Издивоҷ ниҳоди иҷтимоии бисёр фарогирест. Бо вуҷуди ин монанди соири ҷанбаҳои зиндагии иҷтимоӣ тафовутҳои зиёде дар улгуҳои хонавода ва издивоҷ дар миёни фарҳангҳои гуногун вуҷуд дорад. Ин ки чӣ чизе хонавода маҳсуб мешавад, иртиботаш бо хешовандони дигар, бо чӣ касоне метавон издивоҷ кард, зану шавҳар чӣ гуна интихоб мешаванд, иртибот миёни издивоҷ ва тамоюлоти ҷинсӣ – ҳамаи инҳо дар фарҳангҳои гуногун бисёр мутафовитанд.

Нахуст бояд мафоҳими асосии хонавода, хешовандӣ ва издивоҷро муаррифӣ кунем.

Хонавода гурӯҳе аз афродест, ки бо иртиботи хешовандӣ мустақиман пайванд ёфтаанд ва аъзои бузургсоли он масъулияти муроқибат аз кӯдаконро ба уҳда доранд.

Пайвандҳои хешовандӣ иртибот миёни мардум аст, ки ё аз роҳи издивоҷ барқарор гардидаанд, ё аз тариқи табор, ки хешовандони хунӣ (модарон, падарон, фарзандони дигар, падарбузургҳо ва ғайраро бо якдигар иртибот медиҳад. Издивоҷ метавонад ба унвони пайванди ҷинсӣ аз назари иҷтимоӣ ба расмият шинохта шуда, ва писандида байни ду шахси бузургсол таъриф шавад, аммо пайванди издивоҷ шумори зиёдтаре аз хешовандонро низ бо ҳамдигар иртибот медиҳад, яъне волидайн, бародарон, хоҳарон ва соири хешовандони хунӣ, хешованди шарики издивоҷ мешаванд.

Дар ин ҷо суоле, ки барои муҳаққиқ пеш меояд, ки кадом омилҳо дар беҳбуди издивоҷ муассир мебошад ва чӣ тағйироти бунёдӣ дар асли хонавода ва издивоҷ дар даврони кунунӣ низ рух додааст.

Чорчӯбаи назарӣ: Назарияи Леви Страус, Клавд (Strauss Claude). Леви Стравс издивоҷро падидаи аслӣ дар ташкили сохтҳои хешовандӣ медонад. Издивоҷ фароянди хешовандии насабӣ, номгузорӣ, ирсбарӣ ва рафторҳоро мушаххас карда, роҳро бар тавлиди мисли (таваллуд кардани насл) машрӯъ даруни гурӯҳе ва хонаводагӣ мекушояд.

Назарияи Ҷон Макленнан (Mc Lennan John). Қозии исландӣ, ки мутолиоти ҳуқуқи муқоисавии ӯ саҳми босазо дар тавсеаи мардумшиносӣ дошт, хусусан ба таҳқиқ дар бораи модарсолорӣ ва модартаборӣ ва шаклҳои гуногуни издивоҷ (чандзанӣ, чандшавҳарӣ, издивоҷ бо беваи бародар) ва ҳараҷу мараҷи ибтидоӣ пардохт.

Вестер Марк Эдвард (Wester Marck Edward), файласуф ва мардумшиноси финландӣ, устоди донишгоҳҳои Лондон буд. Назарияҳои вай дар бораи маншаи издивоҷ ва таҳрими (ҳаром будани) маҳорим (ҳаромҳо) ва муқаддам будани модартаборӣ дар силсиламаротиби таҳаввули инсон маъруф аст.

Морган Левис (Morgan Lewish) мардумшиноси амрикоист, ки бар хилофи донишмандони муосири худ, аввалин бор ва таҳқиқи маҳаллӣ дар миёни қабилаҳои эрокез (iroquois) пардохт. Ин таҳқиқи маҳаллӣ, гарчи ба шиддат мавриди баҳсу гуфтугӯ қарор гирифт, мазиятеро нисбат ба равиши ҳамкорони дигар дар бар дошт.

Назарияҳои Морган, ки аз назарияи такомули қарни XIX илҳом гирифта буд, бахусус дар миқёси ҷаҳонӣ ба шинохту таҳлили таърихчаи ҳаёт ва таҳаввули хонавода, издивоҷ, моликият ва давлат дар тайи қарнҳо пардохт.

Назарияи марҳалаҳои сегонаи ӯ марҳалаи таваҳҳуш, марҳалаи бартарият ва марҳалаи тамаддун, босуръат оламгир шуд. Вай барои исботи назарҳои худ аз манобеи атиқии юнонӣ гирифта, то мушоҳидоташ дар назди бумиёни австралиягӣ истифода кард.

Аҳдофи таҳқиқ шиносоии фарҳанг ва тағйироти бавуҷудомада дар фароянди издивоҷ ва ҳамсаргузинӣ, пеш аз ислом ва баъд аз ислом дар Эрон мебошад.

Равиши таҳқиқ майдонӣ, аснодӣ ва то ҳудуде китобхонаӣ будааст.

Заношӯӣ аз назари мазҳабҳо. Дар мазҳаби яҳуд издивоҷ бо маҳорим (маҳорим шомили модар, хола, амма, хоҳар ва ғ. мешавад) манъ шуда (дар «Таврот»), аммо на ба таври комил ва маҳорими муаррифишуда иборатанд аз: духтар – модар – зан – падар – хоҳар – нава – хоҳаринотанӣ – амма – бародарзода – холаи зан – аму нисбат ба бародарзода, арӯс нисбат ба бародари шавҳар, зани бародар нисбат ба бародари шавҳар – чуноне ки мулоҳиза мефармоед мавзӯи ҳурмат (ҳаром будан) бо модар ва хоҳари разоӣ (нотанӣ) ва низ ҳурмати доӣ (тағойӣ) ва бо хоҳарзодаи худ, ё аму бо бародарзодаи худ, дар матни сареҳи «Таврот» вуҷуд надорад ва яҳудиён ба ҳамин

муносибат ба худ иҷозат медиҳанд. Шояд ба ҳамин сабаб аст, ки бемориҳои ирсӣ дар миёни яҳудиён шоеътар аст ва далели дигаре низ дорад, ки яҳудиён бо ғайри яҳуд издивоҷ намекунанд.

Дар мазҳаби ҳазрати Масеҳ (а). Дар «Инҷил» дастури равшане вуҷуд надорад ва католикҳо ва протестантҳо пайрави «Таврот» мебошанд бо ин фарқ, ки аз издивоҷ бо духтари хоҳар ва духтари бародар ҳам мепарҳезанд. Аммо масеҳиёни ортодоксалӣ тарҷеҳ медиҳанд, ки издивоҷ то ҳафт нисбати падарӣ ва модарӣ анҷом нагирад ва муттакӣ бар яке аз ототи «Таврот» мебошад, вале масеҳиён дар нукоти мухталифи дунё бар ҳасби одот, бахусус тарҳи издивоҷашон, мутафовитанд.

Ҳурмати издивоҷ бо маҳорим аз назари ислом. Ҳурмати (ҳаром будан) издивоҷ бо маҳоримро кофист, ки аз Қуръони Карим ояи 27 сураи «Нисо» мутазаккир (ёдовар) шавем, ки дар он ҷо ҳамхунӣ ва беҳдошти насл ба таври куллӣ риоят шудааст:

«Ҳаром шуд бар шумо издивоҷ бо модарон, духтарон, аммаҳо ва холаҳо, духтарони бародар ва духтарони хоҳаратон ва модарони разоӣ (ғайри танӣ, угай) ва хоҳарони разоӣ ва модарон ва духтарони зан, ки дар домани шумо тарбият шудаанд, агар бо зан муошират карда бошед ва агар духул (хобухез, ҳамбистарӣ) бо зан накарда талоқ диҳед, боке нест, ки бо духтари ӯ издивоҷ кунед».

Сабабҳои манъ кардани издивоҷ байни хешовандон. Издивоҷ байни хешовандони наздик монанди: писари амак, духтари амак ё писари амма ва духтари тағоӣ ё писари хола ва духтари хола ва ғайра, агар саломатии тарафайн то чандин насл хуб бошад ва сифати бемории зотӣ дар байни онҳо набошад албатта боиси тақвияти (қави кардан) сифатҳои хонаводагӣ хоҳад шуд, аммо, агар як беморӣ дар яке аз онҳо ба таври ошкор ё пинҳон вуҷуд дошта бошад ва издивоҷе байни онҳо анҷом гирад, муҷиби ташдид ва ошкор шудани он беморӣ хоҳад шуд.

Заношӯии нописанд қабл аз ислом:

1.Заношӯӣ ҷиҳати бордор шудан. Ин навъи никоҳ аз шармовартарин заношӯиҳо ба ҳисоб мерафт ва он чунин буд ки, агар марде моил ба доштани фарзанди рашид, ҷангҷӯ ва қавӣ, ё андом ва шакли хосе бошад, зани худро барои муддате дар ихтиёри он соҳиби андом ё фалон ҷангҷӯ мегузошт, то аз ӯ барояш фарзанде бизояд.

2.**Заношӯии дастаҷамъӣ.** Иддае, масалан даҳ нафар як занро мегиранд ва бо ӯ ҳамбастар мешуданд ва харҷи ӯро бо ҳамдигар пардохт мекарданд ва агар он зан фарзанде ҳомила мешуд, ихтиёр дошт, ки ҳар як аз мардони даҳнафариро соҳиби он фарзанд бихонад ва ҳар кадомро ки бештар дӯст медошт, ба ӯ хитоб мекард, ки фарзанд аз туст ва ин дар сурате буд, ки навзод писар бошад ва агар духтар буд, он зан ҷуръати инро надошт, ки яке аз онҳоро падар бихонад ва аз тарафе онҳо ҳам моил ба қабули духтар набуданд.

3.**Заношӯии таъвизӣ (иваз кардан).** Яке дигар аз сифоти нописанди он замон ин буд, ки занони худро иваз мекарданд. Масалан, як нафар зани худро бо зани рафиқаш иваз мекард, барои чанд рӯз. Дар ин муомила зан ҳаққи эътироз надошт ва тамоми ихтиёрот дар султаи мард буд.

4.**Заношӯӣ бо хашму зӯр.** Агар шахсе вафот мекард, занаш монанди амволаш ба писараш ё ба ақвомаш (қавмаш) мерасид, агар он зан номодарӣ буд, писар метавонист ӯро бигирад ва ё ба дигарӣ вогузор кунад.

5.**Заношӯии ҳамагонӣ.** Дар ҳақиқат ба манзалаи фоҳишахонаҳои кунунӣ буд ва тамоми он занон аз як мард буданд, ки аз онҳо ба сурати таҷоруб истифодаи молӣ мекард.

6.**Заношӯии дӯстона**, яъне маъшуқа гирифтан ва нишондан.

7.**Заношӯии мубодилӣ,** яъне мардон хоҳар ё занони худро ба ҷойи маҳрия медоданд.

Омилҳое, ки дар беҳбуди издивоҷ муассир аст иборатанд аз:

1. Муоинаи тарафайн қабл аз издивоҷ аз назари бемориҳои вогирдор ҷиҳати издиёд ва солим будани насл.
2. Ҷудо кардан ва нигаҳдории муҷримин, маҷонин (девонагон) ва ноқисулхилқаҳо (маълулҳо) барои аз байн рафтани осори онҳо.
3. Манъи издивоҷ байни хешовандони наздик ва вазъи муқаррароти муносиб барои издивоҷ ҷиҳати пешгирӣ аз бемориҳои ирсӣ.
4. Эҷоди қонунҳои муносиб ҷиҳати муҳоҷират ва муҳоҷирин.
5. Мубориза бо бемориҳои таносулӣ.

6. Мубориза бо машруботи алкоголӣ ва маводи мухаддир, барои беҳбуди насл ва риояти назм ва тартибу қонунҳои зиндагӣ.

7. Тарбияти ахлоқӣ ва баданӣ, ки самарааш фарзандони солеҳу солим аст.

8. Риояти тартиби син.

Таърифи истилоҳот: Издивоҷи такҳамсарӣ (monoigamy).

Издивоҷ байни як марду як зан иҷозат аст.

Издивоҷи чандҳамсарӣ: (polygamy) ба ду шакл-чандзанӣ ва чандшавҳарӣ вуҷуд дорад.

Чандзанӣ (polygamy). Мард метавонад ҳамзамон бо беш аз як зан издивоҷ кунад.

Чандзани маҳдуд (limited polygamy). Намунаи ин издивоҷ дар байни кишварҳои мусалмон мутадовил аст, ки тибқи он улгу, ҳар марди мусалмон метавонад ҳамзамон 4 зани ақдӣ бо пайравӣ аз қонунҳои вуҷуддоштаи шаръӣ дошта бошад.

Чандзании номаҳдуд (un limited polygamy). Ба шакли издивоҷи муваққат, сиға байни мусулмонони шиа иҷозат аст.

Левирот: (levirate). Ҳар зане пас аз фавти шавҳараш бояд бо бародари шавҳари худ издивоҷ намояд.

Сарарат (sororate). Як мард дар як гурӯҳи фарҳангии хос бояд бо хоҳари зани фавтшудаи худ издивоҷ кунад.

Хонаводаи эронии пеш аз ислом. Дар бисёре аз манобеъ ба хонавода аз бӯъди мазҳабӣ таваҷҷуҳ шудааст. Дар хонаводаи эронӣ хешовандӣ пайванди табиии қарордодӣ, аммо ҳамеша муқаддас аст, ки мояи васлати яке бо дигарӣ мешавад.

Хешовандӣ ба чашми эронӣ ниҳоди муқаддас аст. Ҷомеаи мазҳабӣ барои тасҷил ва тақдиси никоҳ ва фарзанди хонаводагӣ пой ба миён мениҳад, ва ифои бархе аз таклифҳои мазҳабӣ, чун омӯзиш ё парастиши ниёконро бар гардани касоне мегузорад, ки ба василаи хуни хонаводагӣ ба ҳам пайванд ёфтаанд. Ойини маздо ба хешону вобастагон супориш мекунад, ки усул ва қоидаҳоеро, ки бар шафқату вафо ва ихлос аст, дар ҳаққи ҳамдигар ба ҷо оваранд.

Ҷанбаи тақаддуси хонавода ва амри издивоҷ дар матнҳои таърихӣ ва мазҳабии пеш аз ислом, мушоҳида мешавад, бинобар ин, хешовандӣ ва издивоҷ дар даврони Сосониён, амре муқаддас буд, ки аз дастуроти ойини маздоӣ сарчашма мегирифт. Аз ин издивоҷ беш аз ҳар чиз, аҳамияти мазҳабӣ дошт. Зиндагии заноШӯӣ бар ҳар касе лозим аст, зеро ки ягона роҳи растагорист. Аз ин рӯ, издивоҷ роҳу расму тариқаи Худоист ва лозиму воҷиб аст.

Ойини Зартушт ойини азобҳоро (касоне, ки издивоҷ накардаанд) аз оғӯши худ меронад ва заношӯии беақду никоҳ ва зиндагии сабуксаронаро низ, мояи даҳшат медонад. Варосати ростин ва бачаҳои ҳалолзода, танҳо самараҳои издивоҷи шаръӣ ҳастанд, ҳаромзодаҳо аз ҳар гуна варосате бебаҳраанд.

Дар ин давра издивоҷ дар қолаби улгуҳои иҷборӣ қарор дошт, пеш аз ихтиёр ва ҳаққи интихоби шахсӣ ва дахолати волидайн, бавижа падар, дар ҷомеаи қонунӣ вуҷуд дошт, ки ҳаққи интихоби ҷавононро маҳдуд менамуд аз муҳимтарин қонунҳо, манъ будани издивоҷ бо кофирон буд.

Интихоби ҳамсар бояд дар чорчӯбаи табақаи иҷтимоӣ «пешг» сурат гирад «пешг» табақае вобаста ба касе нест, балки бо гурӯҳи ҳирфаӣ (моҳир) ва бо навъи синф (гурӯҳ) мутобиқат дорад. Бинобар ин, издивоҷ даруни «пешг» ва васлат бо инсони «пешг» қоида ва қонун буд.

Ҳамчунин, зани порсои якдилу якзабон ва якрӯро, ки аз ҳайси таълиму тарбияти некӯяш шоистаи эҳтиром бошад, фармонбардори шавҳар буда, иффату исмат (покдоманӣ) дошта бошад, бузург ва гиромӣ медоштанд.

Хулосаи калом, дӯшизагони Эрон бояд бо авсояи хубу ва шоистаашон, василаи зинати манзили заношӯиро фароҳам оваранд.

Хонаводаи Сосониён, хонаводае муқтадир ва падарсолор, падартабор ва падармакон буд. Издивоҷ барои як духтар ба манзалаи вуруд ба хонаводаи падари шавҳари худ ва узви он хонавода шудан маҳсуб мешавад. Дар издивоҷ духтар бояд ба зери султаи падари шавҳари хеш бошад.

Уилл Дюрант мегӯяд: «Дар замони Зартушт занон ҳамон гуна ки одати пешиниён буд, манзалати олӣ доштанд. Бо камоли озодӣ ва бо рӯйи кушода дар миёни мардум омадурафт мекарданд ва соҳиби мулк ва замин буданд ва дар он тасарруфоти моликона доштанд ва метавонистанд монанди аксари замони рӯзгори

ҳозир ба номи шавҳар ё ба ваколат аз тарафи ӯ ба корҳои марбут ба ӯ расидагӣ кунанд».

Уилл Дюрант қайд намудааст: «Таъкид бар покдомании занон бисёр мавриди таваҷҷуҳ будааст, бинобар ин, хиёнати зан ва барқарории робитаи номашрӯъ, ҳамвора бузургтарин гуноҳҳо ва бештарин муҷозотро доштааст». Бар асоси таҳқиқоти анҷомшуда чунин истинбот мешавад, ки дар даврони Сосониён қонунҳои маданӣ бар асоси аҳкоми «Занд» ва «Авесто» таъйин мешуд, тааддуди завҷот (зиёдии зан) дар асри Сосониён монанди асри Ҳахоманишӣ вуҷуд дошта, тааддуди завҷот маншаи мизони сарват ва дороии афрод маҳсуб мешуд.

Мазоҳирӣ дар таҷзияву таҳлилҳои таърихӣ перомуни хонавода ва издивоҷ дар даврони бостон чунин ишора мекунад: «Зан дар миёни эрониён каниз нест, баръакс метавон гуфт, ки ҳамтои мард ва ҳамдаму ҳамроҳи ӯ дар ин дунё ва он дунёст. Зан дар конуни заношӯӣ накши муодили накши шавҳар ба ухда дорад ва ба ҳамон гунае ки мард сарвари хона аст, зан бонуи хона аст». «Авесто» занро кадбонуи хона ва мардро худованд ва сарвари хона мехонад.

Хонавода ва издивоҷ пас аз ислом. Дар Эрон пас аз ислом мамониате барои анвои заношӯии роиҷ дар асри Сосонӣ, бавижа назди табақоти мумтоз ба вуҷуд наёмад. Ба ин иллат бархе фармондеҳон ва аъён бо таваҷҷуҳ ба вуҷуди шумори зиёди занони озод дар нахустин садаҳои давраи исломӣ, маҳдудиятҳои эъмолшуда аз сӯйи исломро риоят накарданд.

Баррасии манобеи таърихӣ нишон медиҳад, ки талоқ ба осонӣ анҷом мешуд. Дар ин маврид Шпулер ба ривоҷи издивоҷи муваққат дар минтақаҳои шианишин ишора мекунад ва густариши онро ба сабаби шабоҳате, ки бо бархе аз навъҳои издивоҷ, ки дар даврони Сосонӣ доштааст, нисбат медиҳад.

Байҳақӣ дар «Таърихи Байҳақӣ» бо ишора ба чандзанӣ ва шукӯҳу ҷалоли ҳарамсароҳои дарбор мегӯяд: «Ҳарамсароҳои подшоҳон ва шоҳзодагон дар даврони Ғазнавӣ пур аз занони гуногуни ақдӣ ва ғайриақдӣ ва наҷибзода ва каниз буд. Бахше аз оидоти хазонаро ба худ ихтисос медодаанд».

Салҷуқиён монанди Ғазнавиён пур аз тазоҳур ва таассуби мазҳабӣ набуданд. Пас аз сукути Салҷуқиён ва таҷзияи қаламрави онҳо дар давраи ҳукумати Атобакон, қудрат ва шукӯҳи занон фаро мерасад. Дар ин аср, издивоҷи сиёсӣ рӯй медиҳад. Дар даврони Хоразмшоҳиён низ нуфузи занон дар дарбор фузунӣ ёфт.

Ҳамсаргузинӣ дар байни муғулҳо ба ду сурат анҷом мешуд: аз равиши хостгорӣ ё аз равиши ҷанг.

Муғулҳо низоми издивоҷи такҳамсарӣ доштанд, вале тааддуди завҷот дар миёни ашроф ва табақаи сарватманд ривоҷ доштааст.

Мусаллам аст, ки доштани занони мутааддид ниёз ба имконоти зиёди иқтисодӣ дорад.

Расми чандзанӣ ва издивоҷ аз тариқи ҷанг ва издивоҷи рабоишӣ (рабудан), доштани занони сиғаӣ ва хариди занони каниз дар бозор ва канизоне, ки бештар аз асирони ҷангӣ ва қабилаҳои факиру ниёзманд буданд, дар бозорҳои маҳаллӣ ба хариду фурӯш мерасиданд, аз ҷумлаи вижагиҳои даврони муғул аст.

Талоқ дар байни муғул расм нашуда набуд. Занон ба ду гурӯҳ- ақдӣ ва ғайриақдӣ, ки занони ғайриақдӣ ба ду сурат, ки гурӯҳи аввал занони сиғаи, ки дар мақоми поинтар аз занони ақдӣ қарор доштанд ва дар айни ҳол фарзандони онҳо қонунӣ буданд ва аз мазоёи хонаводагӣ ва сарват бархурдор мешуданд. Гурӯҳи дигар канизон буданд, ки ҳамеша каниз ва барда боқӣ мемонданд. Фарзандони онҳо, ки ҳосили робитаи канизу хон буд, номашрӯъ талаққӣ мешуданд ва ҳеҷ гуна ҳаққе надоштанд. Одоб ва русуми издивоҷи муғулҳо, пас аз он, ки ба ислом рӯ оварданд, батадриҷ тағйироти зиёде намуд.

Мавқеияти занон дар даврони Сафавӣ дастхуши тағйироти бисёре шуд. Бавижа охирҳои даврони Сафавӣ, ки муаррихин онро аз ториктарин даврахои таърихи Эрон медонанд, издивоҷ ва хешовандӣ дар даврони мухталиф пайрави низоми табақотии ҷомеа буд, ки хонаводаи густурда батадриҷ ба самти хонаводаи ба зоҳири ҳастаӣ дар ҳоли ҳаракат аст. Хонавода на ба шакли густурда дар даврони гузашта ва на ба сурати ҳастаӣ дар ҷомеаҳои модерн вуҷуд дорад.

Аз ҳадафҳои ин пажӯҳиш шинохти издивоҷ пеш аз ислом ва баъд аз он будааст. Дар ин таҳқиқ аз равиши майдонӣ, аснодӣ ва китобхонавӣ истифода гардидааст. Ҳамчунин, назароти донишмандон дар мавриди хонавода, хешовандӣ ва издивоҷ

истифода гардидааст, ва омилҳое, ки дар беҳбуди издивоҷ нақш доштаанд, баён гардида, назароти мазҳабҳо нисбат ба издивоҷ баён гардид.

АДАБИЁТ

1. Арлата О. Даромаде бар инсоншиносии таърихӣ / О. Арлата; тарҷумаи Яҳё Мударрисӣ. -Теҳрон: Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ, 1373.
2. Бартолд Шпалер. Таърихи муғул дар Эрон / Бартолд Шпалер; тарҷумаи Маҳмуд Мирофтоб. – Теҳрон: Интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1365.
3. Рӯҳуламинӣ Маҳмуд. Гирди шаҳр бо чароғ дар мабонии инсоншиносӣ / Рӯҳуламинӣ Маҳмуд. – Теҳрон: Маҳдӣ, 1385.
4. Ровандӣ Муртазо. Таърихи таҳаввулоти иҷтимоӣ / Ровандӣ Муртазо. Ширкати саҳомии китобҳои ҷайбӣ, 1358.
5. Ривер Клад. Даромаде бар инсоншиносӣ / Ривер Клад; тарҷумаи Носири Факӯҳӣ. -Теҳрон: Най, 1379.
6. Сонеӣ Сафдар. Беҳдошти издивоҷ аз назари ислом / Сонеӣ Сафдар. –Теҳрон: Интишороти Гулӣ, 1364.
7. Фаррухниё Раҳим. Назарияҳои мардумшиносӣ / Фаррухниё Раҳим. –Теҳрон: Интишороти нависанда, 1383.
8. Гидენз Антоний. Ҷомеашиносӣ / Гидენз Антоний; тарҷумаи Манучеҳри Сабурӣ. -Теҳрон: Най, 1383.
9. Мақсудӣ Манижа. Инсоншиносии хонавода ва хешовандӣ / Мақсудӣ Манижа. -Теҳрон: Шероза, 1386.
10. Мазоҳирӣ Алиакбар. Хонаводаи эронӣ дар давраи пеш аз ислом / Мазоҳирӣ, Алиакбар; тарҷумаи Абдуллоҳи Таваккулӣ. –Теҳрон: Қатра, 1373.

БРАК В ИРАНЕ

Брак является социальным явлением и обусловливает связь между противоположными полами и законность данных отношений достигается через заключение брака. Иран является мусульманской страной, и семьи здесь строятся на той же основе. Ислам - это довольно сложная религия, в которой присутствует множество обычаев и правил. Браки в Иране заключаются временные и постоянные. Временные браки могут быть заключены в том случае, если мужчина не обладает достаточным финансовым положением. Такой брак может быть, потом продлен по взаимному согласию обоих сторон или же расторгнут также по обоюдному согласию. Статья посвящена изучению данной темы.

Ключевые слова: брак, значение брака, заключение брака, браки в Иране, социальная структура, мировоззрение, культура и образ жизни.

MARRIAGE IN IRAN

Marriage is a social phenomenon and determines the relationship between opposite sexes on the basis of long-term sexual relationships and legality of these relations is achieved through marriage. Iran is a Muslim country, and the families here are based on the same basis. Islam is quite a complex religion, in which there are many customs and rules. Marriages in Iran are both temporary and permanent. Temporary marriages may be made in the case, if a man does not have sufficient financial position. Such a marriage can be, then prolonged by mutual consent of both parties or terminated also by mutual consent. The article is devoted to the study of this topic.

Key words: marriage, the value of marriage, the marriage, the marriage in Iran, the social structure, ideology, culture and way of life.

Сведения об авторе: ***Махди Накуи Дехчинори*** – соискатель Института экономики и демографии АН РТ

МУАММОҲОИ КАЛКУЛЯТСИЯИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ДӮЗАНДАГИИ ТОҶИКИСТОН

Ҷамила Каримӣ Шод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Хусусиятҳои ташкилӣ ва технологияи истеҳсолот, истифодаи масолеҳ, таҷҳизот, тайиноти маҳсулот ва фурӯши он ба ташкили ҳисобгирӣ ва калкулатсияи арзиши аслии маҳсулот вобастагӣ дорад. Аз ин сабаб баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот дар марказҳои ҳисобгирии хароҷот ва марказҳои ҷавобгарӣ ба роҳ монда мешаванд. Дар ин маврид марказҳои баҳисобгирии хароҷот ҷараёнҳои хариду тайёркунии ашёи хом ва масолеҳ, поракунии масолеҳ, дӯзандагӣ, такмилу бастабандкунӣ интихоб карда мешаванд. Дар корхонаҳои дӯзандагие, ки маҳсулоти тайёр пас аз поракунӣ давраи шустушӯро аз сар мегузаронанд, истеҳсоли либосҳои махсус барои кормандони соҳаҳои сохтмонӣ ва истеҳсол либосҳои аз масолеҳи дурушт дӯхташаванда (ҷинс), хароҷоти ин ҷараён алоҳида ба ҳисоб гирифта мешаванд ва дар бисёр ҳолатҳо ҳаҷми ин хароҷот ба истеҳсоли як партия нимфабрикат муайян карда мешаванд.

Барои муайян кардани натиҷаҳои фаъолияти марказҳои ҷавобгарӣ усули нимфабрикатии баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот бо арзиши аслии истеҳсолӣ бурда мешавад.

Дар корхонаи дӯзандагие, ки коркарди масолеҳ, поракунӣ ва дӯхтани либос дар як ҳудуд гузаронида мешавад, усули фармоишӣ ва ё маснуотии баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсия истифода бурда мешавад. Дар ин ҳолат хароҷоти истеҳсолӣ бевосита ба намуд ва ё гурӯҳи навъ ва тарҳи маҳсулоти баровардашуда дохил карда мешаванд.

Агар корхонаҳои дӯзандагӣ, ки маҳсулотро бо номгӯйи ҳар хела (андоза, фасон, аз масолеҳи якхела ё масолеҳи якранг) истеҳсол кунанд, он гоҳ хароҷоти истеҳсолӣ бевосита ба қисмати маҳсулоти гирифташуда таносубан ба меъёри муайянкардашуда (норматив) тақсим карда мешаванд (дӯхтани либоҳои махсус барои ҳарбиён, барои фурӯш ва ё бо фармоиши кишварҳои беруна ва ғ.).

Дар ин ҳолат калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот бо усули зерин муайян карда мешавад:

Ҷадвали 1. Калкулятсияи маҳсулоти тайёр дар сехи дӯзандагии ҶСП ”Гулистон”-и шаҳри Душанбе (истеҳсоли шимҳои мардона, бо сомонӣ)

Номгӯйи моддаҳои хароҷот	Гурӯҳи маҳсулот			Маблағи умумӣ
	Арт 56	Арт 58	Арт 60	
1.Масолеҳи асосӣ (100м^2)	600	680	700	1980
2.Масолеҳи ёрирасон	240	260	280	780
3.Музди меҳнати коргарон	300	360	380	1040
4.Ҳиссаҷудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоӣ (25%)	75	90	95	260
5.Хароҷоти умумисехӣ	210	240	290	940
Арзиши аслии истеҳсолӣ	1425	1630	1735	4800
Арзиши аслии як воҳиди маҳсулот (аз ҳар размер 10 ҷуфтӣ)	142,5	163,0	173,5	х

Дар истеҳсолотҳои дӯзандагие, ки усули одии баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулотро истифода мебаранд, танҳо хароҷоти масолеҳӣ, музди меҳнат, масолеҳи ёрирасон бевосита ба арзиши ҳар як артикули маҳсулоти дӯзандагӣ дохил мекунанд. Дигар хароҷотҳо бо чунин усул тақсим карда мешаванд: суғуртаи иҷтимоӣ таносубан ба музди меҳнати коргарони истеҳсолӣ, хароҷоти умумисехиро таносубан ба музди меҳнати коргарони истеҳсолоти асосӣ тақсим мекунанд. Дар бисёр ҳолатҳо вобаста ба артикулҳо хароҷоти умумисехӣ (умумиистеҳсолӣ) дар асоси зарибҳо, ки нисбат ба тарҳи либоси дӯхташаванда муайян карда шудааст (меҳнатталабии тарҳ) тақсим карда мешаванд.

Корхонаҳои дӯзандагие, ки усули нимфабрикатии баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулотро истифода мебаранд. Арзиши аслии як воҳиди маҳсулот дар асоси ҷамъбасткунии хароҷоти ҷараёнҳои тайёркунии масолеҳ, поракунӣ, ҷӯшондану шустушӯйкунӣ, дӯзандагӣ ва такмил аз рӯйи моддаҳои калкулятсия, ки дар давлатҳои хориҷӣ наздик истифода мебаранд, тартиб дода мешаванд (ниг.ҷадвали 2).

Ҷадвали 2. Русия Тоҷикистон

	Русия	Тоҷикистон
Масолеҳи асосӣ (партовҳо тарҳ карда мешаванд)	+	
Нимфабрикатҳои истеҳсолоти худӣ		+
Масолеҳи ёрирасон		+
Хароҷоти барқ		+
Хароҷоти об, буғ, ҳавои фишурдашуда		+
Музди меҳнати асосии коргарони истеҳсолоти асосӣ		+
Музди меҳнати иловагии коргарони истеҳсолоти асосӣ	+	
Ҳиссаҷудокунӣ ба суғуртаи иҷтимоӣ (25%)	+	–
Истеҳлоки воситаҳои асосии истеҳсолӣ		+
Исеҳлоки асбобҳои камнарху тезхӯрдашаванда	–	+
Хароҷоти азхудкунии маҳсулоти нав	+	–
Сақатҳои истеҳсолӣ		+
Дигар хароҷоти истеҳсолӣ		+
Хароҷоти умумисехӣ (сохтори сехӣ вуҷуд дошта бошад);	+	
Хароҷоти умумихоҷагӣ		+

Ҷамъи арзиши аслии истеҳсоли маҳсулот +
Хароҷоти тиҷоратӣ + –
Ҷамъи арзиши аслии пурраи маҳсулот + –

Қисми зиёди корхонаҳои дӯзандагии Тоҷикистон хароҷоти умумихоҷагӣ ва фурӯши маҳсулотро бевосита ба натиҷаҳои молиявии корхона хориҷ мекунанд.

Корхонаҳои дӯзандагие, ки маҳсулоти оммавии якхела ва аз як намуди масолеҳ (матоъ) истеҳсол мекунанд, дар ҳолате ки нимфабрикатҳоро бо арзиши тавлидӣ ба ҳисоб намегиранд ва ҳаракати нимфабрикатҳо аз як сех ба сехи дигар дар баҳисобгирии муҳосибӣ бо миқдорашон ба ҳисоб гирифта мешаванд, аз усули маҷмӯии (котловой метод) баҳисобгирӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот истифода бурда мешавад. Ин чунин маъно дорад, ки хароҷоти истеҳсолӣ новобаста аз макони пайдоиш ва мавқеи ҷавобгарӣ бевосита дар ҳисоби калкулятсионии №20 ”Истеҳсолоти асосӣ” ба ҳисоб гирифта мешаванд (музди меҳнат, масолеҳ, хароҷоти коркард ва ғ.) ва ба арзиши аслии намудҳо ва ё қисмати истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ таносубан ба арзиши меъёрӣ (нақшавӣ) дохил карда мешаванд.

Ин усули баҳисобгирии ҳаракати нимфабрикатҳо камбудии зиёде доранд, аз ҷумла:

- баҳисобгирии миқдории нимфабрикатҳо шароити мусоид муҳайё намекунад, ки ҳиссаи ҳар як ҷараёни (сех, истеҳсолот, участка) истеҳсолотро баҳо диҳанд;
- назорат аз рӯйи ҳаракати нимфабрикатҳо паст гардида, сақатҳои истеҳсолӣ, талафотҳои истеҳсолӣ пурра ба арзиши аслии маҳсулот бе муайян гардонидани сабабҳо, гунаҳкорон дохил карда мешаванд;
- ба мақсади муайян кардани натиҷаҳои фаъолияти сехҳо бо истифодаи нархҳои тронсфертӣ мусоидат намекунанд;
- саривақт ба қабули қарорҳои идоракунӣ оид ба истифодаи самараноки захираҳои иқтисодии корхона мусоидат нахоҳад кард.

Яке аз омилҳои самарабахши усули баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти дӯзандагӣ дар ҶСП “Гулистон” баҳисобгирии хароҷот аз рӯйи элементҳо дар ҷараёнҳои поракунӣ, ҷӯшонидан, шустушӯйкунӣ ва такмил (маҳсулоте, ки аз матои “ҷинс” истеҳсол мекунанд), дӯзандагӣ ва такмил истифода бурда мешавад.

Бартарии ин усули баҳисобгирӣ пеш аз ҳама ташкили назорати қатъӣ аз рӯйи самаранок поракунии масолеҳ ва ҳаракати нимфабрикатҳо аз як ҳудуд ба ҳудуди дигар ба ифодаи арзишӣ ва ҳам миқдорӣ мебошад. Дар чунин низоми баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ, пеш аз ҳама масолеҳи асосӣ, ёрирасон ва музди меҳнат шароит муҳаё менамояд, ки талафоти масолеҳ, нимфабрикат, сарфи бесамари меҳнат муайян карда шуда, қарорҳои мушаххаси идоракунии истеҳсолот қабул карда шаванд. Вале дар бисёр ҳолатҳо хароҷоти коркард барои истеҳсоли маҳсулоти мушаххас ҷамъ оварда мешаванд, ки гузаронидани таҳлили иқтисодӣ оид ба хароҷоти коркард имконпазир мебошад. Дигар камбудии тарзи калкулятсия кардани маҳсулоти ин корхона боз ҳам дар зери моддаи “Хароҷоти коркард” ба шакли ҷамъбасти нишон додани хароҷотҳои хизматрасонии таҷҳизотҳо, мошинаҳо, истеҳлок, музди меҳнат, хароҷоти сехӣ ва фабрикавӣ мебошад. Инро дар мисоли ҶСП “Гулистон” дида мебароем (ниг. ҷадвали 3).

Ҷадвали 3. Калкулятсияи арзиши аслии истеҳсолии як ҷуфт камзӯлҳои мардона моддаи 521 дар ҶСП “Гулистон” (бо сомонӣ, дирам)

Матоъ	Рамзи маснуот	Воҳиди ченак	Хароҷот	Нарх (сомонӣ)	Маблағ (сомонӣ)
Камзӯл	Ригид Деним	Миқдор М	1,77	8,90	15,75
Ҷамъи матоъ					15,75
Фарнитура					
Риштаи 6297/50	б /к	калоба	0,06	2,80	0,17
Риштаи 6297/36	б/к	калоба	0,06	12,16	0,73
Тугма	б/к	дона	9,0	0,50	4,50
Пакет	б/к	дона	1,0	0,06	0,06
Ҷамъи фарнитура					5,46
Масолеҳи ёрирасон					0,80
Ҷамъи хароҷот					22,01

Гулдӯзӣ					
Арзиши коркард					15,00
Ҷамъи хароҷот					37,01
Даромаднокӣ (20%)					7,40
Ҷамъи арзиш					44,41

Чуноне ки аз ҷадвал мебинем, хароҷотҳои коркард дар мавриди калкулятсияи арзиши аслии курткаи артикули 523 (PIGID DENIM) бо нишондоди умумӣ (15,00) нишон дода нашудааст.

Дар мисоли дигар, калкулятсияи арзиши аслии истеҳсоли либоси махсусро дида мебароем (ниг. ҷадвали 4).

Ҷадвали 4. Калкулятсияи арзиши аслии истеҳсоли либосҳои махсуси комплектиро (шим + комбензон)-ро дар ҶСП "Гулистон"

Матоъ	Коди маҳсулот	Воҳиди ченак	Хароҷот	Нарх (сомонӣ)	Маблағ (сомонӣ)
Комплект (шим + комбензон)	DENIM	M	3,75	8,52	31,95
Ҷамъ: матоъ					31,95
Фарнитура					
Риштаҳои тамокугӣ	б/к	калоба	0,12	2,80	0,34
Риштаи 312	б/к	калоба	0,12	12,16	1,46
Тугмаҳо	б/к	дона	14,0	0,5	7,00
Пакет	б/к	дона			
Ҷамъ: фурнитура					8,80
Масолеҳи ёрирасон					0,80
Гулдӯзӣ					
Арзиши коркард					12,00
Ҷамъи хароҷот					58,90
Даромаднокӣ 10%					5,35
Ҷамъи арзиш					58,90

Хулоса, усули калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти охирини дӯзандагӣ либосҳои тайёргардида бо усули фишурдашуда, ки ин усули калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот дар ИМА васеъ истифода бурда мешавад, шомил аст.

Ба ақидаи мо бояд низоми калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот дар ҳолатҳои мувофиқ омадани объектҳои баҳисобгирии хароҷот ба объектҳои калкулятсия чунин усулро истифода бурдан самара медиҳад. Афсӯс дар корхонаи номбурда ин тавр нест. Аз ин лиҳоз пешниҳод менамоям, ки калкулятсияи арзиши аслӣ ҷараёни охирини истеҳсоли маҳсулоти дӯзандагӣ бояд бо назардошт ва бо дар алоҳидагӣ нишон додани хароҷоти ҳудудҳои пешина (поракунӣ, ҷӯшонидан ва шустушӯйи нимфабрикат ва дӯзандагӣ) аз рӯйи элементҳои хароҷот дар калкулятсия оварда шаванд.

Дар шароити иқтисодиёти бозорӣ яке аз омилҳои истифодаи самараноки захираҳои моддӣ дар муассисаҳои саноати дӯзандагии Тоҷикистон, баҳисобгирии бухгалтерӣ ба шумор меравад. Имрӯзҳо масъалаи муҳимтарини низоми идоракунии субъектҳои хоҷагидорӣ ин ташкили назорати бухгалтерӣ оид ба хароҷоти истеҳсолӣ, сифатнокии маҳсулот, пешгирии сақату талафоти истеҳсолӣ, меҳнат ва музди он, идоракунии истеҳсолоти маҳсулот ва фурӯши он мебошад. Бо ин назардошт барои такмили баҳисобгирии харачот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти дӯзандагӣ чунин пешнҳодҳо менамоем:

Саноати дӯзандагӣ хусусиятҳои хоси худро дорад ва бе омӯзиши онҳо ҷорӣ кардани низоми ягонаи идоракунии захираҳои иқтисодӣ, самаранокии истифодаи онҳо дар ҷараёнҳои хоҷагидорӣ имконнопазир аст. Вобаста аз хусусиятҳои ташкилӣ ва технологии истеҳсолот, характери маҳсулоти истеҳсолшаванда, хусусияти истифодаи масолеҳ, истеҳсоли маҳсулоти босифату бозорбардор, таъминоти моддию масолеҳии истеҳсолот, ҳолати ташкилии баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот пешниҳоду хулосаҳои зерин баровардем:

Истеҳсолоти дӯзандагӣ яке аз соҳаҳое мебошад, ки вобаста ба номгӯйи маҳсулоти истеҳсолшаванда метавонад оммавӣ, инфиродӣ, фармоишӣ, оммавӣ-

меъёрӣ ва гурӯҳӣ бошад. Ин хусусиятҳо пеш аз ҳама аз тайиноти масолеҳ, миқдор ва номгӯйи маҳсулоти истеҳсолшавандаи ин соҳа вобастагӣ дорад ва ба ташкили баҳисобгирии хароҷоти истеҳсолӣ таъсир мерасонад.

Ташкили баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслӣ аз хусусиятҳои ташкилӣ ва технологии истеҳсолот, иқтидори корхона, номгӯй, сифат, тағйирёбии масолеҳ, нархи он, навъҳои васеъ ва доимивазшаванда, номгӯйи зиёди меъёрҳои хароҷоти мавод ва масолеҳ, омилҳои нархгузорӣ ва нархи маҳсулот вобастагӣ дорад. Бо ин назардошт дар саноати дӯзандагӣ имконпазир аст, ки аз усулҳои гуногуни баҳисобгирии хароҷот ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулот истифода баранд. Ба ақидаи мо новобаста аз истифодаи усулҳо, элементҳои асосии баҳисобгирии меъёриро истифода бурдан шароит муҳаё менамояд, ки назорати қатъӣ оид ба босамар истифода бурдани захираҳои моддию масолеҳӣ мусоидат кунад. Ба мақсади пурра нишон додани самаранок истифодабарии масолеҳ лозим аст, дар ҳисобгирии хароҷоти асосӣ, партовҳо, сақату талафоти ислоҳшаванда ва ё ислоҳнашаванда бо алоҳидагӣ нишон дода шавад;

Ба мақсади самаранок ва босифат поракунии масолеҳ, дар харитаҳои поракунӣ баробари хароҷоти масолеҳӣ, музди меҳнати коргарони истеҳсолоти асосиро ва вақти сарфшудаи таҷҳизотҳоро нишон додан лозим. Дар ин ҳолат масъалаҳои зеринро ҳал кардан мумкин.

- муайян кардани иҷрои меъёрии сарфи меҳнат ба як воҳиди масолеҳи поракардашуда, талафотҳои табиии истеҳсолӣ;
- сарфи меҳнат ва музди меҳнат ба як воҳиди (ҷамъи) маҳсулот;
- истифодаи самараноки таҷҳизотҳои истеҳсолӣ;
- баҳисобгирии хароҷотҳо оиди истеҳсоли нимфабрикатҳо дар сехҳои поракунӣ, ҷӯшонидану шустушӯйкунӣ ва дӯзандагӣ, хараҷотҳои умумисехӣ, ки бисёри аз онҳо характери тағйирёбанда доранд, бояд ҳам дар мавриди калкулятсияи нимфабрикатҳо ва ҳам дар мавриди тартиб додани калкулятсияи маҳсулоти тайёр нишон дода шаванд.

Тарҷиба нишон дод, ки ҷамъбасткунии хароҷоти истеҳсолӣ дар миқёси сехҳо аз рӯйи элементҳо гузаронида шуда, вале дар миқёси корхона ба ғайр аз масолеҳ ва фарнитура, дигар хароҷотро бо алоҳидагӣ нишон намедиҳанд, ки ин барои таҳлили таъсири хароҷот ва даромади корхона ва фоидаи бадастоварда мусоидат мекунад.

Ба андешаи мо истифодаи усулҳои меъёрӣ, ABC ва FD-калкулятсия беҳтар мебуд. Чунки ин усулҳои арзишмуайянкунӣ ба мақсади идоракунии хараҷот ва қабули қарорҳои идоракунии муассиса босамар мебошанд, ки хароҷоти истеҳсолӣ ва калкулятсияи арзиши аслии маҳсулоти тайёр бо нишондоди буҷаи хароҷот (нақша, меъёр)-ро ҷамъбаст карда, арзиши аслии як воҳиди маҳсулот нишон дода шавад.

Баҳодиҳии хароҷот дар ҷараёнҳои поракунӣ, ҷӯшонидану шустушӯкунӣ ва дӯхтани нимфабрикатҳо дар мавриди истеҳсоли шимҳои "ҷинсденим" бо нархҳои трансфертӣ баҳо дода шаванд. Ин марказҳои ҷавобгарӣ оид ба хароҷоти истеҳсолиро водор менамояд, ки натиҷаҳои фаъолияти истеҳсолию молиявии ҷараёнҳои истеҳсолиро таҳлил намоянд.

АДАБИЁТ

1. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон "Дар бораи баҳисобгирии муҳосибӣ ва ҳисоботи молиявӣ" аз 25 марти соли 2011. -№ 702. –Душанбе, 2011.
2. Методические рекомендации по применению Международных стандартов финансовой отчетности. Мин. Финансов РТ. Том 1-2. –Душанбе, 1999.
3. Нақшаи ҳисобҳои баҳисобгирии муҳосибӣ дар субъектҳои хоҷагидории Тоҷикистон (МСФО) Ваз. молияи ҶТ. -Душанбе, 2012.
4. Кондраков Н.П. Бухалтерский учет: учебник / Н.П. Кондраков. -М.: Инфра-М, 2008.
5. Булгакова С.В. Бухгалтерский управленческий учет / С.В. Булгакова. –Воронеж, 2007.
6. Вахрушина М.А. Бухгалтерский управленческий учет: учебник / М.А. Вахрушина. –М.: Омега-Л, 2002.
7. Дури К. Введение в управленческий и производственный учет / К.Дури. -М:. Аудит. ЮНИТИ, 1998.
8. Учет затарат, калькулирование и бюджетирование в отдельных отраслях производственой сферы / Л.В. Попов [и др.]. –М.: Дело и сервис, 2008.
9. Ураков Д.У. Учет затрат по сферам деятельности / Д.У. Ураков. –М.: Финансы и статистика, 1991.

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ КАЛЬКУЛИРОВАНИЯ СЕБЕСТОИМОСТИ ПРОДУКЦИИ В ШВЕЙНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ ТАДЖИКИСТАНА

В статье изложены особенности организации и технологии производства и их влияние на построение учета затрат и калькулирования себестоимости продукции в швейной промышленности. Рекомендованы

современные способы организации мест возникновения затрат и центр ответственности ответственности, а также методика калькулирования себестоимости процессов производста швейных изделий и пути их совершенствования.
Ключевые слова: швейная промышленность, учет затрат и калькулирование себестоимости, особенности организации, возникновение затрат, центр ответственности.

SOME PROBLEMS OF CALCULATION OF PRODUCTION COSTSIN THE CLOTHING INDUSTRY OF TAJIKISTAN

The article describes peculiarities of organization and production technologies and their influence on the building of cost accounting and calculation of production costs in the clothing industry. Recommended modern methods of organization of cost centers and the center of responsibility responsibility, and the method of Prime cost calculation of processes of production of garments and ways of their improvement.
Key words: clothing industry, cost accounting and cost calculation, especially the organization, the cost, responsibility center.

Сведения об авторе: ***Джамила Карими Шод*** – аспирантка кафедры бухгалтерского учета ТНУ.
Телефон: **917-56-29-83**

ИЗМЕРИТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

Ягмои Рахмон Али
Институт экономики и демографии АН РТ

Согласно определения Стюца, качества актива обладают определенными характеристиками, такими как вес, длина, ширина и цвет, но в бухгалтерском учете всегда измеряются спецификации товара, а не сам товар.

Совет по разработке бухгалтерских стандартов назвал измерением процесс определения финансовых последствий любого вида экономической деятельности, проверку стоимости каждого товара в соответствии с денежной единицей, и наконец, соотношение суммы к каждому из товаров, а также компоненты бухгалтерского учета. Под проверкой или измерением подразумевается то, что для тематической характеристики, подвергаемой измерению, принимается цифра, которая в точности обозначает работу, выполняемую бухгалтерами. В бухгалтерском деле под понятием процесса проверки или измерения товаров подразумевается то, что для предмета расхода или события, относящегося к определенной бизнес-единице, определяется денежная сумма, приемлемая с количественной точки зрения (1).

Измерительным инструментом в бухгалтерии являются деньги. Каждый элемент бухгалтерских отчетов подвергается измерению и отчету соразмерно деньгам с использованием соответствующих принципов в качестве принципа проверки на основе денег. В финансовой бухгалтерии отражается лишь та информация, которая может быть объяснена деньгами. Преимущество этого действия заключается в том, что деньги предоставляют общую измерительную единицу для разнородных событий и явлений, чтобы их можно было складывать друг с другом и раскладывать (2).

Одной из главных целей бухгалтерского учета человеческого капитала является применение авторитетных и надежных методов для измерения стоимости человеческого капитала в организации. Для обобщения измерительных методов человеческого капитала следует конкретизировать стоимость услуг персонала и факторов, влияющих на эту стоимость. Все экономические теории по стоимости основаны на таком предположении, что если ресурс будет способен в будущем создавать спрос и услуги, он будет считаться фактическим капиталом, процентной и капитальной стоимостью и будущими доходами. Все, что не будет иметь в будущем ожидаемую отдачу, не будет иметь какой-либо ценности (стоимости). Следовательно, стоимость какого-либо капитала представляет собой стоимость отдачи, ожидаемой в будущем (3).

С помощью бухгалтерии человеческих ресурсов, записывается и сообщается вся информация, относящаяся к стоимости человеческих ресурсов какой-либо организации, которые будут применяться в надзоре и принятии решений менеджерами.

Одним из принципиальных критериев для выявления товаров в качестве капитала является способность измерения на основе денег, такая качественная характеристика необходима для финансовой отчетности компаний (4).

Оценка человеческих ресурсов. В бизнес-единицах обученный и ответственный персонал возможно по сравнению с другими существующими товарами является более

важным капиталом. Ныне, представляется, что измерение человеческой силы согласно денежной стоимости является распространенным методом. В этой связи, нельзя рассматривать персонал в качестве экономических активов. Тем же временем, следует указать на серьезное ограничение баланса в качестве отчета финансовой ситуации (4).

Гармонсон занимался разрешением вопроса по определению стоимости человеческих активов в качестве одного из составляющих ключевых элементов, в то время как по их покупке не было выплачено никаких денежных средств (5).

В то время, как проверка и измерение доли человека для организации внешне кажутся трудными и спорными, они пользуются серьезной срочностью и необходимостью. Все находится в состоянии изменения. Следовательно, цель оценки человеческих ресурсов заключается в определении того, что соответствуют ли услуги человеческих ресурсов потребностям бизнес-единицы, а также, на этом основании, существует ли потенциальная возможность для повторного рассмотрения бизнес-единицы когда изменяются условия?

Мэри Далмахай считает, что стоимость людей не является лишь первоначальной или идейной тематики, но в действительности является стоимостью людей, способной к измерению и управлению.

Несмотря на то, что менеджеры информированы насчет воспитания и развития лиц с целью создания стоимости в долгосрочной перспективе, результаты их деятельности, и как правило, их преимущества опираются на достижение объема производства подобных или же целей прибыли, а не на воспитание ресурсов для будущего (6).

Основная цель при оценке человеческих ресурсов заключается в том, что соответствуют ли услуги человеческих ресурсов потребностям организации?

Цели оценки человеческих ресурсов заключаются в следующем:

1. Оценка производительности человеческих ресурсов – формирование мышления оптимизации эффективного применения человеческих ресурсов
2. Определение стоимости индивида в течение службы – формирование отношения производительности человеческих ресурсов.
3. Определение текущей стоимости услуги индивида – формирование отношения к тому, что работники являются самым ценным активом.
4. Определение совместимости услуг человеческих ресурсов с потребностями организации – формирование согласованного отношения (7).

Первая попытка по оценке человека в эквиваленте с деньгами была осуществлена Виллиамом Пати, который утверждал, что «работник считается капиталом и в момент вычисления капитала следует принять во внимание его роль» (8).

Бухгалтерия и ее роль в оценке человеческих ресурсов. Бухгалтерия представляет собой систему создания информации, которая измеряет виды деятельности и ее результаты в организации на основе экономической стоимости, сообщает результаты деятельности организации для принятия решения пользователями.

К сожалению, в наши дни бухгалтерские системы при подготовке финансовых отчетов не представляют никакой информации в связи с человеческими ресурсами, считающимися ценным капиталом организации. Следовательно, одним из важнейших требований обычных бухгалтерских систем является отсутствие отчетности стоимости человеческих ресурсов организации в финансовых отчетах.

Представители бухгалтерии человеческих ресурсов считают, что учитывая значения измерения и проверки человеческих ресурсов организаций, бухгалтеры в качестве разработчиков финансовой информации обязаны представить методы и критерии, необходимые для количественной проверки человеческих ресурсов организаций, измерять человеческие ресурсы и показать в финансовых отчетах.

Концепция стоимости человеческих ресурсов. Экономические теории стоимости определяющими факторами стоимости товара считает экономический спрос, последующие интересы и услуги, полученные от него. Другими словами, стоимость товара и предмета можно высчитать посредством вычисления текущей стоимости интересов и будущих услуг, полученных от того товара или предмета. С макроэкономической точки зрения, индивиды для организации в реальности представляют собой вид инвестиций, которая в будущем осуществляют интересы и услуги организации.

Следовательно, стоимость одного индивида для организации можно измерять посредством вычисления фактической стоимости комплекса услуг, которые в будущем будет оказывать тот индивид для организации.

Проблемы оценки человеческих ресурсов. Сторонники модернистического менеджмента классифицируют капитал нации в четырех категориях: человек, материалы, оборудование и денежные средства, именуя тем самым термины «работника» и «человека» как человеческие ресурсы.

Вместе с тем, следует отметить, что человеческими ресурсами не являются лишь количество лиц, занятых в организации, но и являются чем-то более шире, нежели количество работников. Человеческими ресурсами является комплекс знаний, навыков, созидательных способностей, талантов и отношения рабочей силы организации, что фактически представляет собой комплекс врожденных способностей, приобретенные знания и навыки работников. Расходы человеческих ресурсов отражаются легко в отчетах о прибылях и убытках. Однако, стоимость человеческих ресурсов не занимает какого-либо особенного места в балансе, и основная проблема заключается в отсутствии простой формулы для ее выполнения. Сбор информации по человеческим ресурсам и отсутствие соответствующего понимания этой информации представляют собой проблему в отчетности человеческого капитала и качества ее информации (10).

Расходы человеческих ресурсов состоят из двух видов: первичных и альтернативных расходов:

1) Первичные расходы: первичные расходы человеческих ресурсов представляют собой все заработные платы, которые тратятся для обеспечения и содержания человеческой силы, и включают расходы по выбору силы и найму на работу.

2) Альтернативные расходы: представляют собой расходы, осуществляемые для замещения работников, которые заняты работой в учреждении или подразделении.

Стоимость одного индивида для организации является двойственной: 1) Стоимость, которую организация может получить от услуг индивида в течение его услуг в организации. 2) Стоимость, которая может вернуться в организацию в случае ухода индивида из организации (9).

Не денежные измерения человеческих ресурсов. Решение по не денежному измерению человеческих ресурсов было принято в 1973 г. Комитетом бухгалтерского учета человеческих ресурсов КНР, который заметил потенциальное значение не денежных критериев в принятии решения. Одним из таких критериев может быть подготовка списка важных людей организации и их навыков в качестве актива. Уровень знаний, навыков, здоровья, способность по их пользованию, а также результаты профессиональной деятельности работников можно рассматривать в качестве других человеческих активов (12).

Некоторые методы измерения человеческих ресурсов выглядят следующим образом:

1. (Текущая) экономическая стоимость
2. Альтернативная стоимость
3. Коэффициент стоимости
4. Теория аукциона
5. Оценочная модель случайных вознаграждений
6. Выполненная историческая стоимость

Теория экономической стоимости (текущая стоимость). Эта теория основывается на теории стоимости капитала. Согласно взгляду Эроника Фишера: «Капиталом в значении капитальной стоимости является входящая стоимость будущих доходов». Некоторые исследователи на основе этой теории считают, что цены рынка активов представляют собой входящую стоимость прибылей, получаемой от этих активов в будущем.

Теория альтернативной стоимости. Альтернативная стоимость человеческих ресурсов представляет собой расходы замещения человеческих ресурсов, существующих в одной организации.

Альтернативная стоимость в этом методе включает следующие пункты:

А. Расходы по найму новых работников для новых рабочих мест

Б. Расходы на обучение новых работников

В. Расходы, связанные с переводом или освобождением занятого работника

Теория коэффициента стоимости. На основе теории коэффициента, стоимость человеческих ресурсов равна стоимости всей компании

Зарегистрированная стоимость в канцеляриях компаний. В этой бухгалтерии регулируются нематериальные активы, как льготные права, уровень зависимости клиентов, стоимость долгосрочных соглашений.

Теория аукциона. На основе этой теории, компания подразделяется на инвестиционные центры и услуги квалифицированной рабочей человеческой силы для трудоустройства в этих инвестиционных центрах ставятся на аукцион. Менеджер, предложивший наивысшую цену за услуги рабочей человеческой силы, будет иметь ее в своем распоряжении. Соглашенная цена считается в качестве капитала инвестиционного центра. С концептуальной точки зрения, этот метод основывается на оценке деятельности менеджеров различных секторов экономической единицы, которая включает указанный инвестиционный центр (10).

Оценочная модель случайных вознаграждений. Как известно, ныне большинство работников не получают лишь почасовые заработные платы и оклады, но и пользуются различными видами премий и вознаграждений. Одним из таких случаев являются системы поощрительных выплат или выплат по результатам деятельности.

Флэм Гольтз предложил принципиальную и передовую модель с очень сложным применением под названием оценочной модели случайных вознаграждений. Для применения этой модели необходимо преодолевать следующие этапы:

1. Определение комплекса оригинальных позиций, которые индивид будет занимать в организации
2. Определение стоимости каждой позиции для организации
3. Вычисление служебной жизни, ожидаемой от индивида в организации
4. Определение вероятности того, что индивид будет занимать любую возможную позицию в определенное время в будущем
5. Проценты будущей ожидаемой наличности для определения реальной стоимости (13).

Теория выполненной исторической стоимости. Эта теория впервые была выдвинута в 1968 г. Компанией по трудоустройству и основывалась на традиционных бухгалтерских принципах и их применении, в связи, с чем она стала объектом внимания менеджеров. Согласно этой теории, осуществленные расходы для работников непосредственным образом способствуют повышению стоимости их услуг, подобно тому, как реконструкция производственных учреждений способствует увеличению стоимости указанных активов. Расходы, осуществленные для обучения и подготовки работников, также способствуют увеличению способности отдачи и как следствие увеличению стоимости человеческих ресурсов. В этом методе, стоимость человеческих ресурсов вычисляется посредством расчета ее выполненной исторической стоимости. Выполненная стоимость человеческих ресурсов включает расходы за наем и обучение работников, которая в индивиде состоит из двух компонентов – непосредственного и посредственного.

Выполненную историческую стоимость также можно разделить на две части: текущие и капитальные расходы. Текущие расходы, осуществляемые в свой период, рассматриваются как прибыль и убыток, а капитальные расходы, такие как расходы за наем, обучение и подготовку, а также ознакомление работников с рабочей средой, а также все первичные расходы за перевод и трудоустройство работников в различных рабочих местах, которые должны быть осуществлены в годы службы или же на уровне, установленном заранее. В случае, если по причине оставления службы или по другим обстоятельствам использование услуг человеческих ресурсов оказывается невозможным, то осуществленные расходы будут рассматриваться как периодичный период (14).

В заключении следует отметить, что бухгалтерский учет человеческих ресурсов нуждается в оценке, нежели в определении расходов. Концепция стоимости человеческих ресурсов основывается на теорию стоимости в общей экономике. Ввиду того, что человек способен на создание последующих потенциальных прибылей, то стоимость человека можно определить наподобие других ресурсов в качестве текущей стоимости последующих ожидаемых услуг. Следовательно, стоимость индивида состоит из текущей комплексной стоимости ожидаемых услуг, которые человек осуществляет в период своей службы в организации. Усилия для измерения видов деятельности, связанных с организацией человеческого капитала, нуждаются в использовании надежных инструментов и оснащений. С использованием бухгалтерского учета человеческих ресурсов можно оценить рекомендационные инвестиции в человеческие ресурсы на основе метода выявления расходов. С применением моделей выполненной исторической

стоимости или альтернативной модели можно измерять свои человеческие ресурсы и представить их пользователям финансовой отчетности для принятия решений.

ЛИЕРАТУРА

1. Рахнамаи Фаридун Рудпушти. Финансовые и бухгалтерские школы и теории / Рахнамаи Фаридун Рудпушти, Салехи Карамулла. –Тегеран: Изд-во Исламского университета Азад, филиал Тегерана, 2010.
2. Шабаханг. Теория бухгалтерского учета. – Т. 1. 2-ое изд. –Тегеран: Центр бухгалтерских и аудиторских исследований Аудиторской организации ИРИ, 2011.
3. Корбан Хассан Захро. Бухгалтерский учет человеческих ресурсов: методы измерения стоимости человеческих ресурсов / Корбан Хассан Захро // Журнал «Экономика», 1997. -№120. –С.11-17.
4. Корбан Хассан Захро. Логическая основа бухгалтерского учета человеческих ресурсов / Корбан Хассан Захро // Журнал «Экономика», 1996. -№113. –С.50-57.
5. Фламхольт Е.Г. Место бухгалтерского учета человеческих ресурсов и этапы их развития / Е.Г. Фламхольт; пер. Корбан Хассан Захро //Журнал «Экономика», 1995. -№111. –С.71-73.
6. Корбан Хассан Захро. Оценка человеческих ресурсов / Корбан Хассан Захро // Журнал «Тадбир», 1999. -№95. –С.54-55.
7. Солтани Ирадж. Предпосылки стратегического планирования человеческих ресурсов / Солтани Ирадж // Журнал «Менеджмент», 2000. -№27,28. –С.167-184.
8. Аудиторское учреждение финансовых услуг. Аудит человеческих ресурсов. Пер. Казема Вадизаде; 1-ое изд. –Тегеран: Санавбар-миллат, 2009.
9. Пажохи Мухаммадреза. Бухгалтерский учет человеческих ресурсов как модель для оценки человеческих ресурсов организаций / Пажохи Мухаммадреза // Журнал «Менеджмент», 1992. -№8. –С.83-94.
10. Солтани Асгар. Оценка человеческих ресурсов / Солтани Асгар [и др.] // Журнал «Экономика», раздел «Бухгалтерский учет и финансовый менеджмент», 2010. -№5. –С.57-70.
11. Азарган Хамидреза. Значение бухгалтерского учета человеческих ресурсов в принятии решения менеджерами / Азарган Хамидреза // Журнал «Менеджмент», 2010. -№218. –С.41-44.
12. Раиси Ибрахим. Бухгалтерский учет человеческих ресурсов / Раиси Ибрахим // Журнал «Тадбир», 2011. -№115. –С.52-58.
13. Корбан Хассан Захро. Бухгалтерский учет человеческих ресурсов / Корбан Хассан Захро // Журнал «Менеджмент», 2000. -№ 101. –С.50-60.
14. Аббаси Фард, Ажан Мухаммад Карими. Влияние реализации системы бухгалтерского учета человеческих ресурсов в принятии решений менеджерами и поведении персонал А. Казуальное исследование в области нефтяной промышленности / Аббаси Фард, Ажан Мухаммад Карими // Журнал «Менеджмент», 2011. -№14. –С.117-144.

ИЗМЕРИТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА

В статье рассматриваются измерительные модели человеческого капитала. Автор подчеркивает, что бухгалтерский учет человеческих ресурсов способствуют менеджерам принимать правильные решения, что в свою очередь приведет к увеличению стоимости бизнес-единицы.

Ключевые слова: измерительная модель, человеческий капитал, бухгалтерский учет, работники, деньги.

ACCOUNTING MODELS OF HUMAN CAPITAL

The article deals with accounting models of human capital. The author underlines that the accounting of human resources assists managers to take correct decisions, which in its turn promotes to increasing of the business unit cost.

Key words: accounting model, human capital, accounting, personal, money.

Сведения об авторе: ***Ягмои Рахмон Али –*** соискатель Института экономики и демографии АН РТ. E-mail: **Rahman_yaghmaee@yahoo.com.** Телефон: **917-17-11-33**

НАҚШИ ФАНОВАРИИ ИТТИЛООТ ДАР АФЗОИШИ СИФАТ БАРОИ РАСИДАН БА ТАВЛИД ДАР ДАРАҶАҲОИ ҶАҲОНӢ

М. Ҷаҳонбахшомир, Ҳ. Тулӯӣ

Донишгоҳи озоди исломии воҳиди Қазвин, Эрон

Фановарии иттилоот дар асри имрӯза яке аз аркони ҷудонопазири созмонҳо ҷиҳати расидан ба тавлид дар дараҷаҳои ҷаҳонӣ мебошад. Замони созмон ба вазъияти тавлид дар курсҳои ҷаҳонӣ мерасад, ки тавониста бошад, ба таври мавқеиятомезӣ, қобилиятҳои тавлидии кулли ширкатро дар дастёбӣ ба як мазияти рақобатии мустамар дар заминаҳое аз қабили кайфият (сифат), таҳвили коло (мол), инъитофпазирӣ ва навоварӣ иртиқо диҳад. Дар ин таҳқиқ таъсири фановарии иттилоот бар афзоиши кайфият дар санъати лабаниёт (маҳсулоти ширӣ) баррасӣ мегардад.

Фарзиёти оморӣ, ки дар мақола матраҳ гардидааст, таъсири фановарии иттилоотро бар чаҳор буъд (ченак) аз абъоди кайфият - қимати тамомшудаи маҳсулот, суръати ҷавобгӯйӣ ба ниёзи муштариён, марғубияти маҳсул ва навоварӣ дар созмон мебошад. Баррасиҳои оморӣ бар равиши иттилооти бадастомада аз пурсишномаҳо нишон медиҳад, ки фановарии иттилоот дар афзоиши кайфият таъсир дорад ва мизони ин таъсир зиёд мебошад.

Ҳадафи ин мақола баррасии нақши фановарии иттилоот дар санъати лабаниёт ва баррасии авомили гуногунест, ки тавлидро ба сатҳи ҷаҳонӣ наздик менамояд. Фановарӣ яке аз авомили асосии пешрафти иқтисодӣ дар чанд қарни ахир аст, ки нақши инкорнопазирӣ дар беҳбуд ва рушди тавлид доштааст. Аммо осори махориҷ ва ҳазинаҳои марбут ба фановарии иттилоот дар баландмуддат намоён мешавад. Бинобар ин, манофеи баландмуддати ин фановарӣ барои иқтисоди ҷаҳонӣ дар солҳои пешрав низ эҳтимолан идома меёбад ва ё шитоб мегирад.

Ба гунае ки ҷаҳон ҳаррӯза шоҳиди кашфу ихтирои абзорҳо ва васоили табйини равишҳо, сохторҳо ва фарояндҳост, ки бидуни бакоргирии онҳо ҳалли масоилу мушкилоти созмонҳо имконпазир нест. Бад ин маъно ки инсонҳо ногузиранд, барои мувоҷеҳ бо масоили рӯзафзуну ҷадиди созмонӣ ва ҳалли онҳо ҳамвора худро бо донишу фановарии ҷадид муҷаҳҳаз кунанд. Онҳо метавонанд яке аз абзорҳои ёздаҳгонаи маъруфи фановарии иттилоотро ҳамчун почтаи электронӣ, сайт, DSS ва ғайра истифода намоянд.

Мудирон иттилооти бадастомадаро дар ҷиҳати расидан ба суд барои масрафкунандаи ниҳоӣ истифода менамоянд. То ба яке аз интизороти муштарӣ (кайфият) посухгӯ бошанд ва дар дунёи рақобатии имрӯз худро ҳифз кунанд. Дар натиҷа, ҳадафи ин мақола баррасии нақши фановарии итилоот дар санъати лабаниёт бо истифода аз пурсишнома ва ҷамъоварии иттилоот дар ширкати мазкур аз тариқи мусоҳиба бо хабарнигорон мебошад.

Муруре бар мабонии фалсафии мавзӯъ. Ҷаҳон босуръат вориди асри иттилоот мешавад. Доду ситодҳо ва иттилоот мумкин аст аз тариқи бастаҳои додаҳо интиқол ёбанд. Хатари касбу кор барои як созмони хос, ки дар як муҳит ва касбу кор вобаста ба технологияи фаъол аст, ба таври маъмул бештар аз созмонҳоест, ки чунин вобастагиҳое надоранд. Фановарии итилоот ба василаи пажӯҳишгарони мухталифе таъриф шудааст. Аз ҷумла, баъдинаи абзорҳо бо эҷоди як ҳамгироӣ байни иртибот ва компютер, сареъҳое аз мошинолот, ки метавонанд дастуруламалҳоро иҷро кунанд. Ё ин ки фановарии иттилоот ибораест, ки дарбаргирандаи тайфи (спектр) васее аз фановариҳои ҷадид ва корбурдҳои онҳост, аз ҷумла тамоми ҷанбаҳои истифода аз компютерҳо, таҷҳизоти микроэлектронӣ, моҳвора ва фановариҳои иртибот.

Таърифи фавқ нишон медиҳад, ки фановариҳои иртибот яке аз ҷанбаҳои фановариҳои иттилоот аст.

Тибқи таъриф иттиҳодияи фановарии иттилоот ва хадамоти WITSA, ки дарбаргирандаи махориҷи сахтафзорӣ, нармафзорӣ, иртиботот ва хадамот аст, барои арзёбии вазъияти фановарии иттилоот ва иртибот дар кишварҳо аз шохиси рушди сармоягузорӣ дар фановарии иттилоот ва иртиботот нисбат ба сармоягузории фановарии иттилоот ба тавлиди нохолиси дохилӣ, махориҷи саронаи фановарии иттилоот ва иртибот, теъдоди роёнаҳо ба ивази ҳар нафар ва сатҳи баҳрамандӣ аз Интернет истифода мешавад ва аз сӯе барои расидан ба тавсеаи, ҷаҳонишудан, барномарезии манобеи инсонӣ ва назорати кайфияти мошинӣ (GCM), бояд дарки муносибе аз сармоягузорӣ ва истифода аз IT вуҷуд дошта бошад ва нақше, ки дар ин умур дорад, низ мавриди баррасӣ қарор гирад.

Аз ин рӯ, пешрафти технологӣ дар заминаи компютер намоде аз таҳаввулоти башар аст, ки эҷод мекунад, ки нерӯи инсонии созмон аз аҳамияти корбурди он воқиф бошад, то аз IT барои тавлид дар дараҷаҳои ҷаҳонӣ WCM вуруд намудани додаҳои вурудӣ истифода намояд. Ба тавре ки мудирон метавонанд аз хуруҷи системаи IT барои беҳбуди мустамар ва тасмимгирӣ истифода намоянд, ки ин амр худ боиси эҷоди суд ва кайфияти матлуб аз нуқтаи назари масрафкунанда мебошад, зеро мудирон эҳсос мекунанд, ки дар санъати худ ниёзи рӯзафзун ба истифода аз IT доранд, то ба кайфияти муносиб бирасанд, зеро таъсири фаровоне бар коҳиши ҳазинаҳо (замон, сикли тавлид) хоҳад дошт ва бар боло бурдани кайфияти маҳсули асаргузор хоҳад буд. 90% мудирони аршад ба ин мавзӯъ воқиф ҳастанд, ки ин амр боиси тавонмандсозии созмон хоҳад шуд.

Фалсафаи TQM беҳбуди мустамари фароянд ва мудирияти созмон мебошад. Мудирон бояд ба омехтагии кайфият бо хизматрасонӣ таваҷҷуҳ намоянд ва аз авомили байналмилалӣ ҳамчун ISO-9000 барои афзоиши сатҳи кайфият истифода намоянд. TQM, тавлиди бамавқеъ (JIT), тавлиди ноб (WCM), аз солҳои 1380 ба баъд ҷузъи фалсафаҳои ҷадиди мудирият мебошанд ва дар ҳоли тавсеа ҳастанд ва пиёдасозии ин фалсафаҳо ва авомили боиси асаргузорӣ бар равишҳо ва мутаадидҳои созмон мешавад.

Нақши фановарии иттилоот дар корофаринӣ ҳам дар бархе нукоти ҷаҳон мавриди мутолиа қарор гирифтааст. Авомили бисёре дар иртибот бо робита байни фановарии иттилоот ва корофаринӣ шиносоӣ шудаанд. Ба унвони мисол, корофаринони бисёре аз сифоти шахсиятӣ - навоварона, ҳаракат ба сӯйи хатар, доро будани муҳаррикҳои дарунӣ ҷиҳати ҳисси авомили таҳаққуқи идеяашон барои касби муваффақият ё шикаст ва ғайраро бо якдигар таркиб менамоянд.

Системаҳои фановарии иттилоот бар маҳсулот ва хадамоти як ширкат, бозорҳо, ҳазинаи тавлиди маҳсулот ва тамоизи маҳсулот таъсир мегузоранд. IT- ро ба унвони яке аз авомили тавлидӣ метавон дар назар гирифт, ки дар заминаи авомили тавлиди сармоя ба ду бахш – сармояи фановарии иттилоот (IT) ва сармояи физикӣ ё ғайри фановарии иттилоот тақсим мешавад.

Афзоиши тавлид ва баҳраварии нерӯи кор аз 3 тариқ эҷод мегардад: *Омили аввал* аз тариқи афзоиши сатҳи сармоя ба кор рафта, дар воҳиди нерӯи кор, ки истилоҳан таъмиқи сармоя номида мешавад.

Омили дуюм рушди тавлид ва баҳраварии нерӯи кор, беҳбуди кайфияти ниҳодҳо ва ба таври хос нерӯи кор аст. Рушди баҳраварӣ (ҒМР) чанд омил ва боқимондаи рушдест, ки аз тариқи ду омили сармоя ва нерӯи инсонӣ қобили муҳосиба намебошад.

Баҳси тавлид дар курси ҷаҳонӣ шомили тағйироте чанд дар иртибот бо муштарӣ, равобит, коркунон, мудирияти кайфият, назорати мавҷудӣ, системаи ҳисобдорӣ, нигаҳдорӣ ва таъмирот, нақши роёна, автоматӣ кардани система мебошад ва ба таври куллӣ, ба назар мерасад, ки тавлид дар курси ҷаҳонӣ асароти қобили қабуле бар ҷанбаҳои мухталифи тавлид хоҳад гузошт.

Имрӯз кайфият бар тамоми паросаи тавлид дар созмон метавонад асаргузор бошад ва мунҷар ба сарфаҷӯйии молӣ ва замонӣ мебошад ва бар ҷанбаи рақобатии созмон аз нуқтаи назари мудирон таъсир мегузорад.

тавлид дар курси ҷаҳонӣ	содиркунанда	ҷаҳонӣ	бозорёбӣ
чандмиллатӣ	дохилӣ	маҳаллӣ	
ҷаҳонӣ	маҳаллӣ		
рақобат			

Он чи дар намудори 2 баён мешавад, бар пояи робитаҳо устувор аст ва бо мубоҳис (WTO) марбут мебошад. Ин мубоҳис ба боз шудани баҳои иртиботӣ дар сатҳи миллӣ, ки боиси бозорёбӣ ва рақобати рӯзафзун хоҳад буд, кӯмак мекунад ва талош мекунад, таодиле байни ширкатҳо бо даромади нохолиси миллӣ эҷод кунад.

Баҳсҳои зиёде бар сари нақше, ки фановарии иттилоот метавонад барои мудирият донишбозӣ кунад, вучуд дорад. Аз як тараф, фановарии иттилоот ба тарзи фарогир дар созмонҳо ба кор меравад ва дар натиҷа, ба унвони як абзори табиӣ барои ҷараёни дониш ба кор меравад.

Як мутолиа, ки ахиран дар маркази кайфият ва баҳраварии Амрико анҷом шудааст, нишон медиҳад, ки созмонҳо дар талош барои анҷоми вазифаҳои мудирияти дониш ва дар ростои расидан ба аҳдофи онҳо, ба роҳандозии зерсохторҳои муносиби фановарии иттилоот дар созмон такя мекунанд. Нақши фановарии иттилоот дар санъати бонкдорӣ низ барҷаста аст.

Пажӯҳишгарӣ дар соли 1995 ин гуна натиҷагирӣ намудааст, ки суди қобили таваҷҷуҳе аз сармоягузорӣ дар фановарии иттилоот, хусусан дар санъати бонкдорӣ ҳосил гардад.

Фарзиёти таҳқиқ. Кайфият абъоди гуногуне дорад. Дар ин таҳқиқ чаҳор буъди он дар санъат мавриди баррасӣ (фаровардаҳои лабаниётӣ) борзтар (возеҳ) мебошад. Ин чаҳор буъд иборатанд аз:

Қимати тамомшуда; суръати ҷавобгӯйӣ ба ниёзи муштарӣ; марғубияти маҳсул ё хидмат ва навоварӣ. Бар ин асос чаҳор фарзияи оморӣ дар назар гирифта шуд:

Фарзияи 1. Фановарии иттилоот муҷиби коҳиши қимати тамомшдаи маҳсулот мешавад.

Фарзияи 2. Фановарии иттилоот суръати посухгӯйӣ ба ниёзҳои муштариёнро боло мебарад.

Фарзияи 3. Фановарии иттилоот марғубияти маҳсул ва хадамотро афзоиш медиҳад.

Фарзияи 4. Фановарии иттилоот муҷиби афзоиши навоварӣ дар созмон мешавад.

Равиши таҳқиқ. Равиши таҳқиқи мавриди истифода равиши ҳамбастагист, зеро дар фарзиёт ба баррасии робита байни фановарии иттилоот ба унвони мутағайири мустақил ва чаҳор буъди кайфият (қимати тамомшда, посухгӯйӣ ба ниёзҳои муштариён, марғубияти маҳсул ва навоварӣ) пардохта шудааст. Таҳлили ин фарзиёт бо истифодаи як намунае аз озмуни ***t*** бо нармафзори SPSS анҷом пазируфтааст.

Ҷомеаи оморӣ ва абзори гирдоварии иттилоот. Дар ин таҳқиқ ҷомеаи оморӣ, куллияи мутахассисини фановарии иттилоот, шомили мудирон, руасо, сарпарастони ширкатҳо (фермерҳо) буданд. Дар ин таҳқиқ абзори гирдоварии иттилоот, пурсишнома мебошад. Мундариҷоти пурсишнома бо таваҷҷуҳ ба фарзиёти таҳқиқ ва иттилоот марбут ба адабиёти таҳқиқӣ, ки дар хилоли мутолиоти китобхонавӣ ҷамъоварӣ гардида, тадвин шудааст.

Ин пурсишнома дар қолаби 20 савол матраҳ гардид, ки 5 саволи аввал марбут ба фарзияи шумораи якум, панҷ саволи дуюм марбут ба баррасии фарзияи дуюм, панҷ саволи сеюм марбут ба фарзияи шумораи 3 ва дар ниҳоят, 5 саволи ахир марбут ба фарзияи шумораи 4 мебошад. Дар ҷавобдиҳӣ ба саволот ин пурсишнома аз миқёси панҷ марҳиллаи Лекарт ба сурати зер истифода шуд. Бинобар ин, ба теъдоди ҷомеаи оморӣ 35 пурсишнома таҳия гардид ва байни афроди музаккар тавзеъ шуд ва теъдоди 27 мавриди пурсишнома такмил шуда, ҷиҳати таҷзия ва таҳлили иттилоот дарёфт гардид.

Бетаъсир	Кам	*Мутавассит*	*Зиёд*	*Бисёр зиёд*	*Гузина*
1	2	3	4	5	*Рутба*

Баррасии равоии пурсишнома низ тавассути назари хубрагон сурат пазируфт ва поёӣ низ тавассути А. Кронбах 0,75 таъйин шуд. Таҷзия ва таҳлили додаҳо, ҳамон гуна ки дар боло тавзеҳ дода шудааст, мо дар ин пажӯҳиш чаҳор фарзияро озмун намудаем. Натоиҷи ҳосила ва таҳлили онҳо ба ин тартиб будааст:

Фарзияи аввал: Фановарии иттилоот муҷиби коҳиши қимати тамомшудаи маҳсулот мегардад. Барои озмуни ин фарзия панҷ савол матраҳ гардида буд ва мо барои таҳлили ин фарзия иқдом ба эҷоди як мутағайири фарзӣ ба номи коҳиши қимати тамомшуда (Cost Reduction) намудем, ки ҳосили ҷамъи натоиҷи ҳосил аз ин панҷ савол буд ва бо таваҷҷуҳ ба ин ки камтарин посух мумкини арзишии муодили як имтиёз барои ҳар савол, дар маҷмӯъ, имтиёзи панҷ, барои маҷмӯи панҷ саволро бояд медоштанд. Фарзи сахтгиронаамонро бар ин ниҳодем, ки ҳар имтиёзе камтар аз 10 (яъне, ҳадди ақали посухи «кам» барои панҷ савол) нишондиҳандаи адами эътиқоди посухдиҳанда ба таъсири мусбати фановарии иттилоот бар коҳиши қимати тамомшуда аст. Ба ин тартиб, дар сатҳи маънидор 1% натоиҷи таҳлил ва шарҳи зер ба даст омад:

One-sample Statistics

Std. error Mean	Std. Deviation	Mean	N	
0.48432	2.51661	18.7778	27	Cost Reduction

One-Sample Test

Test Value = 10						
99% Confidence interval of the difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	
Upper	lower					
10.1236	7.4320	8.77778	0.000	26	18.124	Cost Reduction

Ҳамон гуна ки дар натоиҷи ҳосила аз таҳлилу хуруҷи нармафзори SPSS мушоҳида мешавад, фарзи сифри афзор бар ин ки фановарии иттилоот муҷиби коҳиши қимати тамомшудаи маҳсулот намегардад, рад мешавад ва далоили кофӣ барои адми таъйиди фарзи муқобил, таъсири мусбати фановарии иттилоот бар

коҳиши қимати тамомшудаи маҳсулот бо сахтгиронатарин шароит ва дар сатҳи итминони 99% вуҷуд надорад.

Фарзияи дуюм: Фановарии иттилоот суръати посухгӯйӣ ба ниёзҳои муштариёнро боло мебарад. Барои озмуни ин фарзия панҷ савол тарҳ гардида буд ва мо барои таҳлили ин фарзия иқдом ба эҷоди як мутағайири фарзӣ ба номи афзоиши суръати посухгӯйӣ намудем, ки (Quickly Respond) ҳосили ҷамъи натоиҷи ҳосила аз ин панҷ савол буд ва таваҷҷуҳ ба ин ки камтарин посух мумкини арзишии муъодили 1 имтиёз барои ҳар савол, дар маҷмуъ, имтиёзи панҷ барои маҷмӯи панҷ саволро бояд медоштаанд.

Фарзи сахтгиронаамонро бар ин ниҳодем, ки ҳар имтиёзе камтар аз 10 (яъне, ҳадди аққал посухи «кам» барои ҳар панҷ савол) нишондиҳандаи адами эътиқоди посухдиҳанда ба таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши суръати посухгӯӣ ба ниёзҳои муштариён аст. Ба ин тартиб, дар сатҳи маънидор 1% натоиҷи таҳлил ба шарҳи зер ба даст омад:

One-sample Statistics

Std. error Mean	Std. Deviation	Mean	N	
0.57073	2.96561	18.444	27	Quickly Respond

One-Sample Test

Test Value = 10						
99% Confidence interval of the difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	
Upper	lower					
10.0303	6.8585	8.44444	0.000	26	14.796	Quickly Respond

Ҳамон гуна ки дар натоиҷи ҳосила аз таҳлил ва хуруҷии нармафзори SPSS мушоҳида мешавад, фарзи сифри мабнӣ бар ин ки фановарии иттилоот муҷиби афзоиши суръати посухгӯйӣ ба ниёзҳои муштариён намегардад, рад мешавад ва далоили кофӣ барои адами таъйиди фарзи муқобил, яъне таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши суръати посухгӯйӣ ба ниёзҳои муштариён бо сахтгиронатарин шароит ва дар сатҳи итминон 99% вуҷуд надорад.

Фарзияи сеюм: Фановарии иттилоот марғубияти маҳсул ва хадамотро афзоиш медиҳад. Барои озмуни ин фарзия панҷ савол тарҳ гардида буд ва мо барои таҳлили ин фарзия иқдом ба эҷоди як мутағайири фарзӣ ба номи марғубият (Quality) намудем, ки ҳосили ҷамъи натоиҷи ҳосила аз ин панҷ савол буд ва бо таваҷҷуҳ ба ин ки камтарин посух мумкин арзиши муодили як имтиёз барои ҳар саволро (дар маҷмӯъ, имтиёзи 5 барои маҷмӯи панҷ савол) бояд медоштаанд. Фарзи сахтгиронаамонро бар ин ниҳодем, ки ҳар имтиёзи камтар аз 10 (яъне, ҳадди ақали посухи «кам» барои ҳар панҷ савол) нишондиҳандаи адами эътиқоди посухдиҳанда ба таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши марғубияти маҳсул ва хадамот аст. Ба ин тартиб, дар сатҳи маънидор 1% натоиҷи таҳлил ба шарҳи зер ба даст омад:

One-sample Statistics

Std. error Mean	Std. Deviation	Mean	N	
0.48115	2.50014	19.5926	27	Quality

One-Sample Test

Test Value = 10						
99% Confidence interval of the difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	
Upper	lower					
10.9296	8.2556	9.59259	0.000	26	19.937	Quality

Ҳамон гуна ки дар натоиҷи ҳосила аз таҳлил ва хуруҷи нармафзори SPSS мушоҳида мешавад, фарзи сифри мабнӣ бар ин ки фановарии иттилоот муҷиби афзоиши марғубияти маҳсул ва хадамот намегирад, рад мешавад ва далоили кофӣ барои адами таъйиди фарзи муқобил, яъне таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши марғубияти маҳсул ва хадамоти созмон бо сахтгиронатарин шароит ва дар сатҳи итминон 99% вуҷуд надорад.

Фарзияи чаҳорум: Фановарии иттилоот муҷиби афзоиши навоварӣ дар созмон мешавад. Барои озмуни ин фарзия панҷ савол тарҳ гардида буд ва мо барои таҳлили ин фарзия иқдом ба эҷоди як мутағайири фарзӣ ба номи навоварӣ (Innovation) намудем, ки ҳосили ҷамъи натоиҷи ҳосила аз ин панҷ савол буд ва бо таваҷҷуҳ ба ин

ки камтарин посух мумкини арзишии муодили як имтиёз барои ҳар саволро (дар маҷмӯъ, имтиёзи 5 барои маҷмӯи панҷ савол) бояд медоштаанд. Фарзи сахтгиронаамонро бар ин ниҳодем, ки ҳар имтиёз камтар аз 10 (яъне, ҳадди ақали посухи «кам» барои ҳар панҷ савол) нишондиҳандаи адами эътиқоди посухдиҳанда ба таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши нававарӣ дар созмон аст. Ба ин тартиб, дар сатҳи маънидор 1% натоиҷи таҳлил ба шарҳи зер ба даст омад:

One-sample Statistics

Std. error Mean	Std. Deviation	Mean	N	
0.59818	3.10821	18.2593	27	Innovation

One-Sample Test

Test Value = 10						
99% Confidence interval of the difference		Mean Difference	Sig. (2-tailed)	df	t	
Upper	lower					
9.9214	6.5971	8.25926	0.000	26	13.807	Innovation

Ҳамон гуна ки дар натоиҷи ҳосила аз таҳлил ва хуруҷи нармафзори SPSS мушоҳида мешавад, фарзи сифр мабнӣ бар ин ки фановарии иттилоот муҷиби афзоиши нававарӣ дар созмон намегирад, рад мешавад ва далоили кофӣ барои адами таъйиди фарзи муқобил, яъне таъсири мусбати фановарии иттилоот бар афзоиши нававариҳо дар созмон бо сахтгиронатарин шароит ва дар сатҳи итминон 99% вуҷуд надорад.

Бо таваҷҷуҳ ба раванди гурезнопазири ҷаҳонӣ шудани санъат ширкатҳо бояд дар пайи ахзи сиёсатҳои лозим дар ҷиҳати эҷоди арзиши афзуда дар маҳсулоти худ бошанд. Ширкатҳо чӣ дар бозорҳои ҷаҳонӣ ҳузур пайдо кунанд ва чӣ танҳо дар як маҳдудаи хос фаъолият дошта бошанд, бояд бо ширкатҳои ҷаҳонӣ, ки вориди ҳиттаи (соҳа) фаъолияти онҳо мешаванд, ба рақобат бипардозад ва аз ин ҷиҳат аст, ки ногузир аз тавлид дар дараҷаҳои ҷаҳонӣ хоҳанд шуд, аз ҷумла абзорҳое, ки буди ширкатҳо ҷиҳати мубориза дар бозорҳои ҷаҳонӣ дар даст доранд, фановарии иттилоот мебошад.

Метавон ишора намуд, ки пиёдасозии (баамалбарорӣ) фановарии иттилоот дар созмонҳо яке аз гомҳои лозимӣ ҷиҳати тавлид дар дараҷаҳои ҷаҳонӣ мебошад. Созмонҳо ҷиҳати дастёбӣ ба тавлид дар дараҷаҳои ҷаҳонӣ бояд мӯлифаҳои гуногуне, аз қабили кайфиятро иртиқо диҳанд. IT аз абзорҳоест, ки метавонад дар афзоиши кайфият таъсиргузор бошад.

Илова бар фановарии иттилоот авомили гуногуни дигаре вуҷуд доранд, ки бо тавлид дар сатҳи ҷаҳонӣ алоқаманд мебошанд. Таҳқиқоти бисёр зиёдеро метавон дар заминаҳои гуногун, аз ҷумла барои пиёдасозӣ TPM кӯмак ба дастёбӣ ба тавлиди ҷаҳонӣ анҷом дод.

АДАБИЁТ

1. Яздӣ С. Паймоиш перомуни таъсири давраҳои омӯзишии фановарии иттилоот бар беҳбуди амалкарди коркунон / С. Яздӣ, С. Каримӣ // Пажӯҳишномаи улуми инсонӣ ва иҷтимоии мудирият. -Теҳрон, 1387. -№4.
2. Ҷаҳонгард И. Асари фановарии иттилоот бар тавлиди манобеи корхонаҳои Эрон: фаслномаи пажӯҳишҳои иқтисодии Эрон / И. Ҷаҳонгард. -Теҳрон, 1384. -№25. -С.83-107.
3. Муширӣ С. Фановарии иттилооту робитаьо ва рушди иқтисодии Эрон: фаслномаи пажӯҳишҳои иқтисодии Эрон / С. Муширӣ, И. Ҷаҳонгард. -Теҳрон, 1383. -№19. -С. 55-78.
4. Au, Grace and Ivan Choi, 1996, Facilitating implementation of total quality management through information technology, 1999, Information & Management, vol. 36, PP . 287-299.
5. Blouin Chantal. The WTO Agreement on Basic Telecommunications / Blouin Chantal // A reevaluation, Telecommunications Policy, 2000. -VOL. 24. -P.135-142.
6. Durmuşoğlu Serdar S. The use of information technology tools in new product development phases: Analysis of effects on new product innovativeness, quality, and market performance, Industrial Marketing Management / Durmuşoğlu Serdar S and Gloria Barczak. Available online at, 2010. www.sciencedirect.com.
7. Vahedi Majid. Information technology (IT) for knowledge management / Vahedi Majid, Nejad Haji Ali, Irani Farhad // Procedia Computer Science, 2010. -3. –P.444–448.
8. Henderson Angus. WTO principles and telecommunications in developing nations: challenges and consequences of accession/ Henderson Angus and Iain Gentle & Elise Ball // Telecommunications Policy, 2005. -VOL.29. -P.205-221.
9. Lind Johnny. Control in world class manufacturing-A longitudinal case study / Lind Johnny // Management Accounting Research, 2001. -VOL.12. -P.41-74.

10. Khajehdangolani Saeid. The Impact of Information Technologyin Banking System (A Case Study in Bank Keshavarzi IRAN) / Khajehdangolani Saeid // Procedia - Social and Behavioral Sciences, 2011. -30. –P.13-16.
11. Rodger James A. Management of information technology and quality performance in health care facilities / A. Rodger James and C. Parag Pendharkar & J. David Paper // international journalo f applied quality management, 1999. -volume 2. -№2. –P.251-269.

РОЛЬ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КАЧЕСТВА ПРОИЗВОДСТВА ДЛЯ ДОСТИЖЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО УРОВНЯ

Процесс информатизации общества носит бурный характер. В последние годы предпринимаются меры по активизации использования информационных технологий с целью повышения эффективности и качества производства. С помощью информационных систем повышается уровень управления и расширяются возможности производства для активного развитияи повышения эффективности. Активное внедрение новых информационных технологий дает возможность становится конкурентоспособным в глобальном масштабе.

Ключевые слова: внедрение ИТ, повышение эффективности и качества производства, достижение международного уровня производства.

THE ROLE OF INFORMATION TECHNOLOGY IN IMPROVING THE QUALITY OF PRODUCTION IN ORDER TO ACHIEVE THE INTERNATIONAL LEVEL

The process of Informatization of a society is of a violent nature. In recent years taken measures to promote the use of information technology to improve the efficiency and quality of production. With the help of information systems increases the level of management and expand the possibilities of production for the active development and increasing efficiency. Active introduction of new information technologies gives an opportunity to become competitive on a global scale.

Key words: it implementation, improve efficiency and quality of production, reaching the international level of production.

Сведения об авторах: ***М. Джахонбахшомир*** – соискатель Свободного исламского университета города Казвин, Иран
Х. Тулуи - соискатель Свободного исламского университета города Казвин, Иран

ЧАШМАНДОЗҲОИ УЗВИЯТИ ЭРОН ДАР СОЗМОНИ ҶАҲОНИИ ТИҶОРАТ

Хизруллоҳи Маттоҷӣ
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Имрӯз мавзӯи ҷаҳонишудан мавриди таваҷҷуҳи аксари кишварҳои ҷаҳонӣ қарор гирифтааст ва ҳаммонанди мавҷест, ки ҳама кишварҳоро дар бар мегирад ва дорои абъоди мухталифе аст, ки яке аз абъоди аслӣ ва таъсиргузор бар рӯйи соири абъоди ҷаҳонишудан, бӯъди иқтисодии он мебошад. Ҷаҳонишуданро бояд муҳимтарин падидаи фарогир ва иҷтинобнопазире донист, ки кулли арсаҳои иқтисод, сиёсат, ҷомеашиносӣ, фарҳанг ва ғайраро дар бар гирифтааст. Дар арсаи иқтисод, таъсиси Созмони ҷаҳонии тиҷорат аз масодиқи боризи ҷаҳонишудан аст.

Дар ин мақола саъй шудааст, ки бо рӯйкарди ошноӣ бо Созмони ҷаҳонии тиҷорат, заминаҳои пайдоиши он аз ибтидо, ки ба сурати GATT матраҳ буд, то пас аз охирин давра, ки маъруф ба даври Уругвай ва мунҷар ба шаклгирии Созмони ҷаҳонии тиҷорат гардид, баҳс гардад. Аҳдофи шаклгирӣ ва усули мавриди пазириш тавассути ҳамаи кишварҳои узв ва мувофиқатномаҳое, ки дар созмон ба тасвиб мерасад, асароти мухталиферо дар бахшҳо ва қисмҳои мухталифи иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, фарҳангии кишварҳои узв ва ғайриузв бар ҷой мегузорад. Бо таваҷҷуҳ ба ин рӯйкард, қабл аз пайвасти Эрон ба Созмони ҷаҳонии тиҷорат, шинохти созмон ва асароти манфӣ ва мусбати пайваст ба созмон метавонад мабнои барномарезӣ барои ислоҳ ва тамҳидоте дар бахшҳои мухталифи кишвар қарор гирад. Маълумоти куллӣ

Шитоби ҷаҳонишудан дар ҳавзаҳои мухталиф, зарурати огоҳӣ ва шинохти комил аз бузургтарин ниҳоди таъсиргузор бар шууноти мухталифи зиндагии ҷавомеъро иҷтинобнопазир сохтааст. Ҷаҳонишудан чи зарурати таърихӣ ва худҷӯшӣ бошад ва чи тарҳи барномарезишуда ва таҳмилӣ, воқеияте аст, ки пеши рӯйи ҷаҳониён қарор дорад ва фурсати бозигарӣ дар ин майдон бар рӯйи ҳама ҷавомеъ боз аст. Дар ин майдон ҳам фурсати фаровон аст, хатар ҳар ҷомеае, ки тавоноии ба хидмат гирифтани абзорҳои мавҷуд ва истеъдодҳои билқувваи худро дар чорҷӯби марзҳои миллӣ дошта бошад ва шеваи бакоргирии онро дар робита бо дигар кишварҳо ба гунаи созгор бо шароит муқтазиёти ҷаҳони имрӯз бидонад.Қобилияти бозигарии муваффақиятомез дар ин майдонро хоҳад дошт.

Ҷаҳонишудан бо таваҷҷуҳ ба нақши созмонҳои байналмиллалӣ (Созмони ҷаҳонии тиҷорат) дар ҷиҳати тақвияти он, воқеияте аст баргаштнопазир ки истодагӣ дар баробари он, на амалӣ аст ва на мантиқӣ. Рӯёрӯйии муваффақиятомез бо ин воқеият, мусталзами ҳузури фаъол ва мушорикати мубтанӣ бар манофеъ ва масолеҳи миллӣ аст. Бо баҳрагирӣ аз андешаи ҷамъӣ ва пойбандии ҳамагонӣ ба посдорӣ аз манобеи ҷомеа, муҷиботи ин мушорикат бояд ба гунае фароҳам ояд, то ҳам аз шитобзадагиҳои ғайриқобили таваҷеҳ ва иқдомоти ғайрикоршиносона парҳез шавад ва ҳам дар гиру дори бархӯрдҳо ва чолишҳои ҳаяҷонӣ дар арсаи танози афрод ва гурӯҳҳо бар сари эҳрози мавозеи қудрат, фурсатҳо аз даст наравад ва аз қувва ба феъл дарояд.

Дар Эрон низ дар бораи пайваст ба Созмони ҷаҳонии тиҷорат назароти мутафовите вуҷуд дорад. Фароянди таҳаввулоти иқтисодӣ ва тиҷорат дар ҷаҳон, зарурати татбиқи ҳушмандонаи кишвар бо созу корҳои иқтисодии ҳоким бар ҷаҳонро эҷод карда, ниёз ба барномаи хирадмандона барои ислоҳи сохтори тавлид, қавонин ва муқаррарот, сохтори тасҳилоти эътиборӣ, барӯз кардани фановарӣ ва тавсеаи бахши молӣ ба суди тавлид ва иқтисоди миллиро ҳатмӣ намудааст. Бо ин рӯйкард осебҳои ҳузур дар Созмони тиҷорати ҷаҳонӣ ба ҳадди ақал расида, метавон аз имтиёзоти пайваст баҳраманд шуд.

Эрон низ дархости узвият дар ин созмон (аз таърихи 28 июли соли 1997)-ро таслим кардааст. Тардиде нест, тай кардани муваффақиятомези фароянди пайваст, ки маъмулан як фароянди печида ва замонбар аст, бидуни шинохти саҳеҳи ин созмон ва ҷанбаҳои мухталифи он имконпазир нест. Барои расидан ба ин мақсад, иттилоърасонӣ дар хусуси Созмони ҷаҳонии тиҷорат, бавижа барои бахшҳои мухталифи ҷомеа, ки нақши бештар дар ин масир бар уҳда доранд, як амри зарурӣ аст. Мувофиқати 147 узви Созмони ҷаҳонии тиҷорат бо дархости кишварамон (аз 5 майи соли 2006) барои пайвастан ба ин ниҳоди байналмилалӣ илова бар он, ки оғози раванди расмии узвияти Эрон дар Созмони ҷаҳонии тиҷорат маҳсуб мешавад, Эронро ба унвони узви нозири ин созмон ба расмият мешиносад.

***Globalization* – Ҷаҳонишудан.** Вожаи "*Globalization*"-ро гоҳе ба "ҷаҳонишудан" ва замоне "*ҷаҳонисозӣ*" тарҷума мекунанд. Бо нигариши сатҳӣ мумкин аст ин ду истилоҳ мутародиф ба назар оянд, аммо ин ду тарҷума ба лиҳози бори маъноӣ ва воқеияти корбурдӣ ва абзоре, ки мунъакис мекунанд, бо ҳам тафовут доранд. Дар баргардони аввал, яъне ҷаҳонишудан, равиши навъи ирода ва ихтиёри мавриди назар аст ва мехоҳад ин паёмро ба хонанда мунтақил кунад, ки ҷаҳонишудан воқеиятест ошкор ва заруратест гурезнопазир, ки ҳар ҷомеа, агар хоҳони рифоҳи шаҳрвандонаш бошад, чора надорад ҷузъ ин ки худро бо ин ҷараёни нерӯманд, зарурӣ ва муфид ба ҳоли кишварҳо ва ба ҳоли ҷомеаи башарӣ созгор кунад ва бо иродаи озод ба муқтазиёти он гардан ниҳад.

Ҷаҳонишудан падидаи навзуҳуре нест, балки фароядест, ки ҳамгом бо афзоиши огоҳии инсон нисбат ба худ ва муҳити табиӣ ва иҷтимоӣ, аз оғози таърих вуҷуд доштааст.[1] Аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ ба баъд бо рушди тиҷорати ҷаҳонӣ, афзоиши таҳарруки сармоя дар сатҳи байналмилалӣ, муҳоҷирати нерӯи кор ва коҳиши мавонеи тиҷорӣ бар асоси қарордодҳои байналмилалӣ, шакли дигар ва суръати бештар пайдо кард. Дар солҳои охир ҳам бо суръати фазояндаи дониш ва фановарӣ ва фурӯпошии абарқудрати Шарқ ва поёни даврони ҷанги сард, шитоби бесобиқае гирифтааст.[2]

Рушди тиҷорати ҷаҳонӣ дар солҳои 1950 то 1994 ва фузунии чашмгири он бар рушди тавлиди ҷаҳонӣ, воҳидҳои тавлидии кишварҳоро ба бахше аз шабакаи ҷаҳонии тавлид ва тиҷорат табдил кардааст. Дар чунин иқтисод низоми сармоядорӣ барои тазмини фурӯши тавлидоти худ ба бозор ниёзманд аст, ки пайваста дар ҳоли густариш бошад. Дар ин ҷарён, кишварҳои тавсеаёфта аз бартарии фановарӣ ва аз нуфузи худ дар созмонҳои молии байналмилалӣ ва ширкатҳои азими фаромиллӣ суд ҷуста, шеваи тавлид, муносиботи тавлидӣ, чигунагии баҳрабардорӣ аз имконот ва манобеъ дар кишварҳои ҷаҳони сеюмро ба суди худ созмондиҳӣ ва ҷарёни умурро ба заминаи манофеъ ва матомеи худ ҳидоят мекунанд.[3]

Дарёфтҳои мутанаввеъ аз мафҳуми ҷаҳонишудан вуҷуд дорад. Ҷаҳонишудан назди иддае ғарбӣ шудан аст, ҳол он ки бархе дигар онро пӯшише барои султаи сармоядорӣ медонанд.[4] Тарафдорони ин назария муътақиданд, ки аз солҳои 1980, мардуми ҷаҳон беш аз пеш таҳти таъсири иқтисоди бозори озод будаанд. Дар муқобил, мухолифон эътиқод доранд, ки иқтисоди ҷаҳонӣ, дар воқеъ, иборат аст аз

иқтисоди маъдуде аз кишварҳои сарватманд, махсусан кишварҳои узви Созмони ҳамкорӣ ва тавсеаи иқтисодӣ.

Гурӯҳи сеюм аз соҳибназарон, сарфи назар аз мухолифатҳо ва мувофиқатҳо, муътақиданд, ки нуктаи муҳимми ташхис ин амр аст, ки ин падида то чӣ андоза ичтинобнопазир аст. Онҳо таҳқиромез будани ҷаҳонишуданро инкор намекунанд, балки даъват ба навъи ҳамзистӣ, дамсозӣ ва гардан ниҳодан ба низоме, ки қатъан барқарор хоҳад шуд мекунанд.[5]

Ҷаҳонишуданро бояд муҳимтарин падидаи фарогир ва ичтинобнопазирӣ донист, ки кулли, арсаҳои иқтисод, сиёсат, ҷомеашиносӣ, фарҳанг ва ғайраро дар бар гирифтааст. Дар арсаи иқтисод, таъсиси Созмони ҷаҳонии тиҷорат аз масодиқи боризи ҷаҳонишудан аст.

Таърихи Созмони ҷаҳонии тиҷорат. Дар давраи байни ҷангҳои ҷаҳонии аввал ва дувум, равобити иқтисодии байналмилалӣ дучори осеб шуд. Нобасомониҳои азими иқтисодӣ дар даҳаи 1930 аз қабили адами мувозинати пардохтҳо, таваррум, коҳиши шадиди арзиши пули ағлаб кишварҳо, ихтилоле дар мубодилоти бозаргонӣ ва бекории густурда сабаб шуд, ки давлатҳои аврупоӣ ва ҳамчунин Амрико бо сиёсатҳои ҳимоятии шадид барои пуштибонӣ аз саноеи дохилӣ ва иқдомоти талофиҷӯёна дар баробарӣ шарикҳои тиҷории худ мутавассил шаванд.[6] Тавлидоти дохилии ин кишварҳо то он ҷо афзоиш ёфт, ки дигар дастрасӣ ба бозорҳои хориҷӣ ба як амри зарурӣ табдил шуда буд. Аз ҳамин ҷиҳат, талош барои озодсозии тиҷорат дар сатҳи байналмилалӣ оғоз шуд. Ин талош саранҷом дар октябри соли 1974 бо имзои мувофиқатномаи умумии тарофа ва тиҷорат (GATT) дар 34 модда тавассути 23 кишвар, шомили кишварҳои пешрафтаи саноатӣ ва кишварҳои дар ҳоли тавсеа дар Женева ба самари нишаст, ки аз миёни ин кишварҳо, 10 кишвар бо имзои як протокол дар январи 1984 мувофиқат карданд, GATT-ро ба марҳилаи иҷро дароварданд. [7]

Охирин музокироти ГОТ мавсум ба давраи Уругвай дар соли 1994, аз тӯлонитарин ва пурмуҷодилатарин давраҳо буд, зеро дар ин давра таваҷҷуҳи вижае ба маҳсулоти кишоварзӣ, нассоҷӣ (бофандагӣ), хадамоти фаннӣ ва муҳандисӣ ва моликияти маънавӣ, ки дар давраҳои қаблӣ матраҳ шуда буд, ба амал омад. Дар ниҳоят, гузашта аз ҳусули тавофуқҳои муҳиме дар заминаҳои ёдшуда, тасмими муҳимтаре дар бораи ташкилоти созмонӣ тавофуқномаи тарафайн ва тиҷорат ахз шуд, ки ба таъсиси Созмони ҷаҳонии тиҷорат (WTO) анҷомид.[8] Бар ин асос, Созмони ҷаҳонии тиҷорат таъсис ва аз соли 1995 оғоз ба кор кард.[9]

Аз замони таъсиси ГОТ дар соли 1947 то соли 1995, ки ин ниҳод ҷойи худро ба Созмони ҷаҳонии тиҷорат дод, илова ба нишастҳои солонаи аъзо, ҳашт давраи музокироти тиҷорати ҷаҳонӣ, ба манзури эҷоди низоми мунсаҷими тиҷорати озод баргузор шуд. Музокироти давра ба давраии ГОТ баъзан ба номи маҳалле, ки ҳар як аз ин музокирот дар он ҷо шурӯъ шудааст, маъруф аст:

1. Музокироти Женева (с. 1947).
2. Музокироти Онс (Фаронса, с. 1949).
3. Музокироти Турквой (Инглис, солҳои 1950-51).
4. Музокироти Женева (с. 1956).
5. Музокироти Дилан дар Женева (солҳои 1960-1962).
6. Музокироти давраи Кенедӣ дар Женева (солҳои 1964-67).
7. Музокироти давраи Токио (солҳои 1973-79).
8. Музокироти давраи Уругвай (солҳои 1986-1994).

Давраи Женева дар соли 1947 аввалин давраи музокиротӣ буд, ки ба таъсиси ГОТ анҷомид, давраи Уругвай низ охирин ва тӯлонитарин давраи музокироти тиҷорати ҷаҳонӣ буд, ки дар соли 1986 оғоз шуд ва билохира дар соли 1994 бо тавофуқ бар сари таъсиси Созмони ҷаҳонии тиҷорат поён ёфт.

Тафовутҳои ГОТ (GATT - General Agreement on Tarrif and trad**e) бо Созмони ҷаҳонии тиҷорат.** ГОТ дарвоқеъ, маҷмӯае аз қавоид ва муқаррароте буд, ки ҳаргиз аз як мабнои ҳуқуқӣ ба унвони як ниҳоди байналмилалӣ бархурдор набуд ва ба таври муваққат шакл гирифта буд, дар ҳоле ки Созмони ҷаҳонии тиҷорат як ниҳоди байналмилалӣ бо сохтори созмони доимӣ аст. Ин созмон, ки аз соли 1995 ҷойгузини ГОТ шудааст, як созмони байналмилалӣ аст, ки илова бар мувофиқатномаи умумӣ тарофа ва тиҷорат дар чорчӯби чандин мувофиқатномаҳои дигаре бар ҳуқуқ ва таахҳудоти аъзо назорат мекунад. Тафовути дигари ГОТ бо Созмони ҷаҳонии тиҷорат дар ин аст, ки муқаррароти ГОТ танҳо шомили тиҷорати молҳо буд, дар ҳоле ки мувофиқатномаи Созмони ҷаҳонии тиҷорат илова бар тиҷорати колоҳо,

тиҷорати хадамот ва ҷанбаҳои тиҷорӣ марбут бо моликияти маънавиро низ дар бар мегирад. Як тафовути дигари ГОТ бо Созмони ҷаҳонии тиҷорат дар низоми ҳаллу фасли ихтилофот аст. Дар созмони ҷаҳонӣ муқаррароти тафсилитар ва амалитаре дар мавриди баррасӣ ва иҷрои тасмимоти низом ҳаллу фасли ихтилоф вуҷуд дорад. Низоми ҳаллу фасли ихтилофоти ин созмон маҳдудияти замонӣ барои баррасии таъйинкарда ва аз ин лиҳоз аз суръати бештаре нисбат ба низоми ҳаллу фасли ихтилофоти ГОТ бархурдор аст. Дар ин низом, ки ҷанбаи худкор дорад, эҳтимоли коршиканӣ ва таъхир камтар аст. Ҳамчунин як ниҳод барои фарҷомхоҳӣ ва баррасии назароти ҳаллу фасли ихтилофот низ дар Созмони тиҷорат вуҷуд дорад (ошноӣ бо қавоиди Созмони ҷаҳонии тиҷорат.[10]

Сохтори ташкилотии Созмони ҷаҳонии тиҷорат. Созмони ҷаҳонии тиҷорат ба унвони як созмони байналмилалӣ, ки аксари кишварҳои ҷаҳон узви он ҳастанд, барои анҷоми вазоифи худ, ки мудирияти тиҷорати чандҷонибаи байналмилалӣ аст, дорои сохтори ташкилоти ба шарҳи зер аст:

1. **Конфронси вазирон.** Конфронси вазирон болотарин рукни Созмони ҷаҳонии тиҷорат ва муташаккил аз вазирони зеррабти кулли кишварҳои узв аст. Нишасти конфронси вазирон, ки маъмулан аз вузарои бозаргонӣ ё вазироне, ки масъулияти умури тиҷорати хориҷӣ дар кишварҳои узви Созмони ҷаҳонии тиҷоратро бар уҳда доранд, ташкил шуда ҳар ду сол як бор баргузор мешавад. Дар нишасти конфронси вазирон дастури кори таҳияшуда тавассути шӯрои умумӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад ва дар хусуси тамоми масоили марбут ба умури Созмони ҷаҳонии тиҷорат дар чорчӯби мувофиқатномаҳои тиҷории чандҷониба тасмимгирӣ мешавад.

2. **Шӯрои умумӣ.** Шӯрои умумӣ, ки пас аз конфронси вазирон муҳимтарин рукни созмон маҳсуб мешавад, уҳдадори умури ҷорӣ ва рӯзмарраи созмон аст. Тибқи мувофиқатнома таъсиси шӯрои созмон, ки муташаккил аз тамоми аъзоёни Созмони ҷаҳонии тиҷорат аст, вазоифи худро дар се шакл шӯрои умумӣ, ҳайати ҳаллу фасли ихтилоф ва ҳайати баррасии сиёсати тиҷорӣ анҷом медиҳад.

Шӯрои умумӣ дар фосилаи байни иҷлосҳои конфронс ва вазирон ба намояндагӣ аз сӯйи конфронс тамоми умури марбут ба Созмони ҷаҳонии тиҷоратро анҷом медиҳад. Ин шӯро чи дар шакли ҳайати ҳаллу фасли ихтилоф, ки барои назорат бар рӯяҳои ҳаллу фасли ихтилофи аъзо ташкили ҷаласа медиҳад, гузоришҳои худро ба конфронси вазирон ироа мекунад.

3. **Шӯроҳои бахш.** Рукни баъдии Созмони ҷаҳонии тиҷорат шӯроҳои бахш аст, ки ҳар як масъулияти идораи бахши васее аз масоили тиҷориро бар уҳда дорад ва ба шӯрои умумӣ гузориш медиҳад. Ин шӯроҳо иборатанд аз:

- шӯрои тиҷорати молу маҳсулот;
- шӯрои тиҷорати хадамот;
- шӯрои ҷанбаҳои тиҷории ҳуқуқи моликияти фикрӣ.

Тавре ки аз номи ин шӯроҳо бармеояд, ҳар як аз онҳо масъули иҷрои мувофиқатномаҳои Созмони ҷаҳонии тиҷорат дар қаламравҳои тиҷории марбута аст. Ҳамчунин, се шӯрои бахш дорои ниҳодҳои вобаста ҳастанд. Агарчи ҳиттаи кории ин ниҳодҳо маҳдудтар аст, аммо онҳо ҳамчун шӯроҳои ёдшуда, муташаккил аз тамоми аъзои созмон буда, гузориши кории худро ба шӯрои умумӣ ироа мекунанд. Ин ниҳодҳо ҳамчунин тиҷорат ва тавсеа, муҳити зист, мувофиқатномаҳои тиҷорати минтақавӣ ва масоили идориро шомил мешаванд.

Аъзои Созмони ҷаҳонии тиҷорат. Созмони ҷаҳонии тиҷорат имрӯз ба яке аз созмонҳои бузурги байналмилалӣ табдил шудааст ва аксар кишварҳои ҷаҳон низ ба узвияти он даромадаанд. Дар ҳоли ҳозир 153 кишвари ҷаҳон узви расмии созмони ҷаҳонии тиҷорат ҳастанд ва 31 кишвар низ ба унвони аъзои нозир дар ин созмон саргарми тай кардани фароянди пайваст мебошанд. Тибқи муқаррароти созмон аъзои нозир бояд тайи муддати панҷ соле, ки аз узвияти нозирии онҳо мегузарад, музокироти марбут ба пайвастро шурӯъ кунанд. Илова ба кишварҳо теъдоде аз созмонҳои байналмилалӣ низ ба унвони нозир дар шӯрои умумӣ ҳузур доранд, ки аз он ҷумла, метавон ба Созмони миллали Муттаҳид, Конфронси тиҷорат ва тавсеаи Милали Муттаҳид (АНКИТОД), Сандуқи Байналмилалии пул ва бонки ҷаҳонӣ, Созмони кору бори кишоварзӣ (ФОИВ), Созмони моликияти фикрӣ (ВИПУ) ва созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тавсеа (У.И.Си.Ди) ишора кард.

Дар ҳоли ҳозир беш аз 110 кишвар аз аъзои Созмони ҷаҳонии тиҷорат, ҷузъи кишварҳои дар ҳоли тавсеа ҳастанд. Ҳамчунин, аз 28 кишвари дорои камтарин

дарачаи тавсеаёфтагӣ, ки акнун дар феҳристи аъзои Созмони Милали Муттаҳид қарор доранд, теъдоди 32 маврид ба узвияти Созмони ҷаҳонии тиҷорат даромадаанд ва 7 кишвари дигар аз ин гурӯҳи кишварҳо низ дар марҳилаи фароянди пайваст ба ин созмон қарор доранд. Ба далели аҳамияти рӯзафзуни кишварҳои дар ҳоли тавсеа дар иқтисоди ҷаҳонӣ ва низ ба далели афзоиши теъдоди ин кишварҳо, дар байни аъзои Созмони тиҷорат интизор меравад, ки ин кишварҳо нақши муҳимтаре дар ин созмон бозӣ мекунанд.

Ба ҳар ҳол, Созмони ҷаҳонии тиҷорат ҳам аз назари ҳавзаҳои тахти пӯшиш ва ҳам аз назари теъдоди аъзо густариш пайдо кардааст. Аз назари теъдоди аъзо, бояд гуфт, ки то кунун фақат понздаҳ кишвар, тақозои узвият ба Созмони ҷаҳонии тиҷоратро ироа накардаанд. Ин понздаҳ кишвар ҳам саҳми ночизе дар тиҷорати ҷаҳонӣ доранд. Маҷмӯи масоҳат ва ҷамъияти понздаҳ кишваре, ки муттақозии узвият нестанд, камтар аз масоҳат ва ҷамъияти кишварамон мебошад. Ҳамин худ нишондиҳандаи ин аст, ки Созмони ҷаҳонии тиҷорат аз назари аъзо ҳам густариш пайдо карда, амалан кулли дунёро дар бар гирифтааст.

Эрон 28 ноябри 1997 пас аз анҷоми баррасиҳои лозим дар давлат, дархости расмии пайвастро таслими дабирхонаи Созмони ҷаҳонии тиҷорат намуд. Бо вуҷуди таслими дархост ба Созмони ҷаҳонии тиҷорат дар соли 1997 ин дархост ба мовонеи сиёсӣ дар созмон мувоҷеҳ шуд ва танҳо пас аз сипарӣ шудани ҳудуди нуҳ сол дар бисту дувумин навбати баррасии дархост дар шӯрои умумӣ, дар таърихи 5 хурдодмоҳи соли 1384 мавриди мувофиқати аъзои созмон қарор гирифт. Бо пазириши дархости Эрон дар Созмони ҷаҳонии тиҷорат фароянди пайвасти кишварамон ба ин созмон вориди марҳилаи ҷиддитаре шуд.

АДАБИЁТ

4. Сайф Аҳмад. Ҷаҳони кардан вопасин марҳилаи империализм / Сайф Аҳмад // Иттилооти сиёсӣ-иқтисодӣ, 2004. -№ 193-194. -С.8.
5. Ҷаҳони шудан бо кадом ҳадаф? / Суизӣ Пил [ва дигарон]; мутарҷим Носири Зарафшон. –Теҳрон, 2002. -С.20.
6. Қатмарӣ Муҳаммадалӣ. Ҷаҳонӣ шудани иқтисод авомил, асарот, вокунишҳои байналмиллалӣ ва роҳи ҳалҳо / Қатмарӣ Муҳаммадалӣ // Иттилооти сиёсӣ – иқтисодӣ, 2004. -С.154-159.
7. Муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ // Маҷмӯаи мақолоти ҳамоиши роҳбурди тавсеаи иқтисодии Эрон ва узвият дар Созмони ҷаҳонии тиҷорат. Фурсатҳо ва чолишҳо. –Теҳрон: Муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ, 2000. -С.52.
8. Kearney. A.T. Globalization Last Hurrah? / A.T. Kearney // Foreign Policy, 2002. -P.38.
9. Ирвонӣ Муҳаммад Ҷавод. Шинохти созмони тиҷорати ҷаҳонӣ / Ирвонӣ Муҳаммад Ҷавод. – Теҳрон: Интишороти муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ, 2005. -С.50.
10. Муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ // Маҷмӯаи мақолоти ҳамоиши роҳбурди тавсеаи иқтисодии Эрон ва узвият дар Созмони ҷаҳонии тиҷорат. Фурсатҳо ва чолишҳо. –Теҳрон: Муассисаи мутолиот ва пажӯҳишҳои бозаргонӣ, 2000. -С. 53.
11. Тиллоӣ Қудратоллоҳ. Осори пайвастани Ҷумҳурии Исломии Эрон ба созмони ҷаҳонии бозаргонӣ ва таъсири он ба санъати худравсозии Эрон / Тиллоӣ Қудратоллоҳ // Моҳномаи иттилооти сиёсӣ – иқтисодӣ, 2002. -№5-6. -С.198-199.
12. Нуронӣ Муҳаммадризо. Таъсири узвияти Эрон дар созмони ҷаҳонии тиҷорат бар санъати худравсозии кишвар. Маҷмӯъаи мақолот ҳамоиши санъати худрави Эрон ва иқтисодии ҷаҳонӣ / Нуронӣ Муҳаммадризо // Моҳномаи Паёми Эрон худрав. –Теҳрон, 2002. -№ 8. -С.307.
13. Фохирӣ Меҳдӣ. Созмони ҷаҳонии тиҷорат ва сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Исломии Эрон / Фохирӣ Меҳдӣ. - Теҳрон, 2004. -С.85.

К ВОПРОСУ О ВСТУПЛЕНИИ ИРИ ВО ВСЕМИРНУЮ ТОРГОВУЮ ОРГАНИЗАЦИЮ (ВТО)

Статья посвящена возможностям вступления ИРИ в ВТО. Обоснована роль глобализации в развитии экономики и показаныа роль и влияние глоболизационного процесса в формировании нового экономического мышления, способстующего созданию конкурентоспособной экономики.

Ключевые слова: Всемирная торговая организация (WTO), глобализация, глобализация и Исламская Республика Иран, Всемирное торговое согласшение (GATT).

THE LANDSCAPE OF MEMBERSHIP OF IRI IN WTO

Khezroallah Mattaji

Author of this article tries to research the landscape of membership of Islamic republic of Iran in WTO. In article are showed the probabilities results of influences of globalazation to Iranian economy.

Key words: WTO, WTO and Islamic Repulic of Iran, Globalazation and Islamic Repulic of Iran, GATT.

Сведения об авторе: ***Хизруллох Маттаджи*** – соискатель Института экономики и демографии АН РТ

НАҚШИ БУНГОҲҲОИ ИҚТИСОДИИ ХУРД ВА МИЁНАИ КОРОФАРИН ДАР ЭҶОДИ ИШТИҒОЛ

Алиризо Аббосӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Эҷод ва ҳимоят аз бунгоҳҳои хурд ва миёна, яке аз авлавияти асосӣ дар барномаҳои тавсеаи иқтисодӣ дар бисёре аз кишварҳои пешрафта ва навтавсеаёфта аст.

Бунгоҳҳои иқтисодии хурд ва миёна дар эҷоди иштиғол ва фароҳам кардани заминаи муносиб барои навоварӣ ва афзоиши содирот нақши муҳиме доранд.

Ширкатҳои хурд аз инъитофпазирии бештаре бархурдоранд ва корофаринӣ ва халлоқияти бештаре дар онҳо сурат мепазирад. Ширкатҳои хурд ва миёна роҳаттар метавонанд, худро бо тағйироти пуршитоби муҳитӣ мутобиқ карда, нисбат ба омилҳои иқтисодӣ ва сиёсии сареҳтар вокуниш нишон диҳанд.

Бунгоҳҳои хурд ва миёна омили ҷазб ва иштиғоли бахши азиме аз ҷамъияти кишварҳо ва омӯзиши нерӯи кори моҳир ҳастанд. Таъмини нерӯи инсонӣ мутахассис барои ширкатҳои бузург тавассути ширкатҳои хурд ва миёна сурат мегирад.

Таҳаввулоти печида ва сареҳи чанд даҳаи ахир ва низ шитобгирии раванди ҷаҳонишудан боис шудааст, то ҷавомеи гуногун талош кунанд, то беш аз пеш худро барои пазириши таҳаввул омода кунанд. Он чи ки то чанд даҳаи пеш ба унвони як имтиёзи иқтисодӣ талаққӣ мешуд, иборат буд аз барпоӣ ва фаъол нигоҳ доштани ширкатҳои бузург ва чунин истидлол мешуд, ки ҳарчи ин ширкатҳо бузургтар бошанд, иқтисод пӯётар ва қудратмандтар мегардад.

Агарчи ин тафаккур тайи чанд даҳа равнақ гирифт ва бар пояи он ширкатҳои ғулпайкаре ҳам падидор шуданд, вале таҳаввулоти ахир ва бавижа фишорҳои ҷамъиятӣ, навовариҳои лаҳза ба лаҳза, печидатар шудани фарояндҳои мудириятӣ ва тасмимгирӣ, ниёз ба тасмимгириҳои онӣ ва зурурӣ ва таҷориби ҳосил аз фаъолиятҳои бунгоҳҳои хурд ва миёна (**SMES**) аҳамияти ин бунгоҳҳоро намоён сохтааст.

Бо таваҷҷуҳ ба ин аҳамият ва осори иҷтимоӣ- иқтисодӣ густариши бунгоҳҳои хурду миёна ва низ таваҷҷуҳе, ки дар ҷаҳони имрӯз ба он мешавад, созмони мудирияти саноатӣ аз чанде пеш пардохтан ба ин мавзӯъро дастури кори худ қарор додааст.

Дар ин роҳ бо баргузории давраҳои омӯзишӣ, семинарҳо, ироаи хадамоти мушоварӣ ва тарвиҷу нашри мақолоту китобҳо, талош мешавад, то абъоди гуногуни ин падида ба ҷомеаи иқтисодӣ ва саноатии кишвар шиносонда шавад. Ба ин тартиб, барномае тадвин шудааст, то дар қолаби он як ришта мақолоти пажӯҳишӣ навишта ва интишор ёбад, ки илова бар аҳамияту масоили ин бунгоҳҳо, таҷрибаи дигари кишварҳоро, бавижа дар заминасозӣ барои фаъолияти ин гуна бунгоҳҳо ба забони сода ва равшан баён намояд. Мақолаи зер ба ҳамин манзур таҳия шудааст, ки ба унвони гоми нахуст, нигоҳе иҷмолӣ ва калон ба як риштаи масоили муҳим дар заминаи бунгоҳҳои хурд ва миёна меандозад. Умед аст, ки дар шумораҳои оянда тадбири масоили ин бунгоҳҳо аз абъоди гуногун ва дар кишварҳои мухталиф тадвину интишор ёбад. Гурӯҳи мутолиоти **SMEs** дар созмони мудирияти саноатӣ аз изҳор ва кӯмакҳои андешамандон, пажӯҳишгарон ва алоқамандон ба масоили бунгоҳҳои хурд ва миёна истиқбол мекунад.

Гурӯҳи мутолиоти SMEs созмони мудирияти саноатӣ. Нигоҳе ба низоми иқтисодӣ ва иҷтимоӣ дар бисёре аз кишварҳои пешрафта ва навтавсеаёфтаи ҷаҳон нишон медиҳад, ки эҷод ва ҳимоят аз бунгоҳҳои хурд ва миёна (**SMALL AND MEDIUM SIZE INTERPRISES = SMEs**) яке аз бартариҳои асосӣ дар барномаҳои тавсеаи иқтисодии ин кишварҳо аст. Ин бунгоҳҳои иқтисодӣ бар хилофи он ки ба сармоягузории камтаре ниёз доранд, боздеҳии бештаре дошта, дар эҷоди иштиғол, эҷоди заминаи муносиб барои навоварӣ ва ихтироот ва афзоиши содироти ин кишварҳо, нақши муҳиме доранд.

Таърифи бунгоҳхои хурд ва миёна. Бунгоҳҳои хурд ва миёна дар кишварҳои мухталифи ҷаҳон дорои шабоҳатҳои бисёре ҳастанд, аммо бо вуҷуди ин наметавон таърифи воҳиду яксоне аз онҳо ба даст дод ва ҳар кишвар бо таваҷҷуҳ ба шароити хоси худ, таърифе аз ин бунгоҳҳо ироа кардааст.

Бештари ин таърифҳо бар асоси меъёри каме, монанди теъдоди коркунон ва мизони гардиши молӣ матраҳ шудаанд. Масалан, дар ИМА, бунгоҳҳоеро ки камтар

аз 500 нафар коргар дошта бошанд, ширкати хурд меноманд. Дар ҳоле ки дар Олмон ширкатҳоеро, ки дорои камтар аз даҳ нафар коргар бошанд, хурд ва аз даҳ нафар то 499 нафар коргар доштаро ба ширкатҳои миёна маҳсуб мекунанд.

Бар асоси меъёрҳои Иттиҳодияи Аврупо низ саноати хурд ва миёна бар ҳасби теъдоди коргарон ва маблағи гардиши сармояи солона таъриф мешаванд. Бар ин асос, бунгоҳҳои хурд ё миёна номида мешаванд, ки теъдоди коркунони он аз 250 нафар бошад ва маблағи гардиши моли солонаи он ҳам 40 млн. евро таҷовуз накунад. Дар Осиё низ барои табақабандии ширкатҳои хурд ва миёна аз меъёрҳои мухталифе истифода мешавад, ки бархе аз онҳо иборатанд аз: теъдоди коркунон, арзиши дороиҳо, мизони гардиши моли солона, мизони сармоя ва ғайра.

Мизони гардиши моли ширкатҳо низ меъёри дигаре барои табақабандии ширкатҳои хурд ва миёна дар Олмон ба шумор меравад. Ширкатҳое, ки гардиши моли онҳо то 25 млн. евро дар сол бошад, ширкати миёна ва ширкатҳое, ки гардиши моли онҳо ҳудуди 25-ҳазор евро бошад, ширкати хурд ба ҳисоб меояд.

Ҳарчанд ин таърифҳои камӣ, тақсимбандиро роҳаттар мекунад, аммо меъёрҳои камӣ ҳамеша барои табақабандии ширкатҳо равиши муносибе нестанд. Масалан, як ширкати фӯлодсозӣ, ки маҷмӯи коркунони он 500 нафар бошад, дар саноати фӯлод як ширкати миёна ба ҳисоб меояд, дар ҳоле ки як ширкати хидматӣ монанди ширкати мушовараи молӣ бо ҳудуди 500 нафар коркун, як ширкати бузург дар заминаи худаш маҳсуб мешавад. Бинобар ин, сифату мушаххасоти сифатии ширкатҳо низ муҳим аст.

Маъмулан ширкатҳо ва бунгоҳҳои хурд ва миёна аз се вижагии сифатӣ бархурдоранд:

- ваҳдати моликият ва мудирият;
- моликияти фардӣ ва хонаводагӣ;
- истиқлол аз дигар бунгоҳҳо.

Аҳамият ва нақши саноати хурд ва миёна. Нигоҳе кӯтоҳ ба сохтори низоми иқтисодии кишварҳои мухталифи моро бо аҳамият ва ҷойгоҳи ширкатҳо ва бунгоҳҳои хурд ва миёна бештар ошно мекунад. Дар хусуси аҳамият ин ширкатҳо, ҳамин бас ки ҳадди ақалли 3,2 млн. муассисаи хурд ва миёна дар Олмон вуҷуд дорад, ки теъдоди коркунони онҳо 20 млн. нафар аст ва 70% кулли машғулони ин кишварро дар худ ҷой додааст.

Дар ИМА низ ҳудуди 25 млн. бунгоҳҳои хурд вуҷуд дорад, ки беш аз 50% аз нерӯи кори бахши хусусиро дар ихтиёр дорад. Ин бунгоҳҳо ба танҳоӣ нимае аз тавлиди нохолиси дохилии Иёлоти Муттаҳидаро таъмин карда, 96% аз кулли содироти ин кишвар низ тавассути ин ширкатҳо тавлид мешаванд.

Ширкатҳои хурд аз инъитофпазирии бештаре бархурдор буда, корофаринӣ, халлоқияту навоварии бештаре дар онҳо сурат мепазирад. Ин ширкатҳо роҳаттар метавонанд худро бо тағйироти пуршитоби муҳитӣ татобиқ дода, нисбат ба муаллифаҳои муҳитӣ ҳамчун омилҳои иқтисодӣ, иҷтимоӣ,технологии сиёсӣ ва қонунӣ сареътар вокуниш нишон диҳанд. Ҷолиб аст бидонем, ки беш аз 55% аз навовариҳо ва ихтирооте, ки дар ИМА ба сабт мерасад, дар ширкатҳои хурд ва миёна рӯй медиҳад.

Бунгоҳҳои хурд ва миёна омили ҷазб ва иштиғоли бахши азиме аз ҷамъияти кишварҳо ва омӯзишу тарбияти нерӯи кори моҳир ҳастанд. Ба унвони мисол дар Олмон, 80% аз нерӯи кор ибтило ҷазби саноати хурд ва миёна мешаванд ва омӯзишҳои лозим ва маҳоратҳои касбии мавриди ниёзро касб мекунанд. Ба гунае ки ин саноат барои донишомӯзон ва донишҷӯён ба коргоҳе барои касби маҳоратҳои фаннӣ ва касбӣ табдил шудаанд.

Таъмини нерӯи инсонии мутахасс барои ширкатҳои бузург, ғолибан тавассути ширкатҳои хурд ва миёна сурат мегирад. Ин масъала ба сурати яке аз мушкилоти кунунии ин гуна бунгоҳҳо даромадааст, зеро ғолибан афроди мутахассис пас аз касби таҷриба дар ширкатҳои хурд ва миёна, ҷазби саноати бузургтар ва ҷаззобтар мешаванд.

Аз он ҷо ки бунгоҳҳои хурд ва миёна дар муқоиса бо саноати бузург бо сармояи камтаре метавонанд эҷоди иштиғол кунанд, теъдоди машғулшудагоне, ки ин даста аз ширкатҳо эҷод мекунанд бештар аз ширкатҳои бузург аст.

АДАБИЁТ

1. Хазинаи (архиви) Донишгоҳи санъат ва маъдани ҶИЭ.
2. Маҷаллаи тадбир.

3. Хазинаи (архиви) Вазорати саноеъ ва маодини ҶИЭ.
4. Мақолаи корофаринӣ ва густариш.
5. Мусоҳиба бо мудирони саноеи хурди вилояти Хузистон.

РОЛЬ МАЛОГО И СРЕДНЕГО БИЗНЕСА ДЛЯ СОЗДАНИЯ НОВЫХ РАБОЧИХ МЕСТ

В статье рассматривается роль малого и среднего бизнеса в развитии экономики, особенности их организации в различных странах, их значение для создания новых рабочих мест и развития экономики страны.

Ключеваые слова: занятость, предпринимательство, экономическое сотрудничество, малый бизнес, средний пбизнес, финансовые ресурсы, государственные организации.

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM BUSINESSES TO CREATE NEW JOBS

Aliriza Abbosi
Tajik National University

The article examines the role of small and medium enterprises in economic development, especially of their organization in different countries, their importance for job creation and economic development of the country.

Key words: employment, small, medium and big industry, finance source, Governments organization, entrepreneurship, economic cooperation.

Сведения об авторе: ***Алиризо Аббоси*** – соискатель Таджикского национального университета

РАВИШҲОИ НАВИН ДАР ОЯНДАПАЖӮҲӢ

Сурури Руботҷазӣ*, *Амузода Ҳабибулло
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи фаннӣ ва ҳирфаии Эрон

Одамӣ ба таври фитрӣ ва огоҳ ба шинохт аз оянда алоқаманд аст, ки бо андешаи худ ба атрофи перомунӣ унвони мадинаи фозила менигарад. Таваҷҷуҳи одамӣ ба оянда ҳикоят аз он мекунад ки чӣ миқдор азояндаи худ нигарон аст. Дар авохири қарни ҳозир бардошт аз мадинаи фозила, макон ҷойи худро ба замон дода ва ҷойи ин ки ба макони дигари дар ҳамон замон тааллуқ дошта бошад, ба ҳамон макон, вале дар замони оянда таааллуқи хотир хоҳад дошт ва барои он фикрҳои нав хоҳад кард. Бо рӯйи кор омадани мавзӯъҳои маърифати мухталиф дар улуми табиӣ ва улуми инсонӣ афзоиши тахассусгароӣ ва рушди масоили иҷтимоӣ, ояндапажӯҳӣ хо ба даврони ҷадиди худ по ниҳода, аз талошҳои фаровон дар пешгирӣ ва тарроҳии оянда қадамҳои муассир бардоштааст.

Ояндaнигарӣ истилоҳи ояндашиносиро дар соли 1943 матраҳ намуд. Дар мароҳили баъдӣ донишманде чун Бартол ояндапажӯҳиро ба сӯйи масоили ақлонӣ ва фалсафӣ кашонданд, ки пас аз интишори китоби Элвин Тофлер онро ба номи «Шоки оянда» дар соли 1970 матраҳ кардааст, ки мутолиаи ояндапажӯҳӣ бештар мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифт. Ин китоб нишон дод, ки чаро ояндaнигарӣ дорои аҳамияти вижа мебошад. Чӣ гуна метавон аз пайомадҳои тағйир аз гузари ҳол ба оянда чи аз нигоҳи мусбат ва чи аз нигоҳи манфӣ гузашт кард, ва онҳоро ба дурустӣ дарк намуд [1].

Дар даврони муосир низ донишмандони зиёде, мисли Дониёр дар китоби «Вуруд ба ҷомеаи пас аз санъатӣ» ба баҳси иттилоот дар ҷомеаи пасосанъатӣ ба унвони аслӣ созмондиҳандаи иқтисод ва равобити иҷтимоӣ ишора мекунад ва ҳамчунин донишманди дигарӣ ба номи Мак-Лубон баҳси фановарии иттилоотро барои ҷаҳонишудан матраҳ кардааст. Бояд иқрор дошт, ки дар бобати мафҳуми ояндапажӯҳӣ низ ҳамчун бисёре аз мафоҳими ҳавзаи улуми иҷтимоӣ ва улуми инсонӣ иттифоқи назари воҳид вуҷуд надорад, вале он чи қатъӣ аст, ояндапажӯҳӣ кори фикри низомёфта дар ҷиҳати нигоҳ ваояндаи дур ба манзури пешбинии он мебошад, ки интихоби муаллифаҳои мухталифи он дар оянда воҷиб ва зарурист, ки иборатанд аз:

1. Тавсифи ояндаҳои мумкин, яъне ҳар чизе, ки ҳам зишту зебо дар оянда иттифоқ хоҳад уфтод.

2. Шиносоииояндаи муътамил, яъне ҳар чизе, ки дар оянда иттифоқ биафтад.

3. Тарсими ояндаҳои муътамил, яъне матлубтарин ё марҷаҳтарин гузинае, ки дар оянда итлоф меёбад.

Бархе фикр мекунанд, ки ояндaнигарӣ ба маънои ғайбгӯйист ва чунин бардошти афроди ояндaнигарро мавриди тамасхур қарор медиҳанд, дар ҳоле ки ояндaнигарӣ, яъне пеш аз он ки рӯйдоде ба вуқӯъ бипайвандад нисбат ба он тағйирот

вокуниши дуруст нишон диҳем. Яъне вокуниш пеш аз вуқӯи рӯйдод ба ибораи дигар, оянданигарӣ, яъне вокуниш ба рӯйдодоҳое, ки пеш аз воқеият ёфтани он аксуламал ҷо доштааст, ки оянданигарӣ талоши систематикӣ барои баррасии фурсатҳо ва таҳдидҳои дарозмуддати созмонҳо боояндаи маълум, ки баҳрагирӣ аз фановарӣ, иктисод, муҳит ва ҷомеа ба манзури шиносоии падидаҳои навзуҳур дар ҳавзаҳои зербинои таҳқиқоти стратегӣ мебошад, то бештарин манофеи иқтисодӣ ва иҷтимоиро барои созмон дар бар дошта бошанд. Бинобар ин, дар ҷаҳони имрӯзояндапажӯҳӣ ва оянданигарӣ бо стратегияи ҳадафманд як зарурат аст, ки пешбинӣ мешавад, ки дар ҳазораи сеюм замина барои мутолиотиояндапажӯҳона низ доманаи он афзоиши бештаре хоҳад дошт, то оянда барои мудирони олии созмон ошкортар гардад [2].

Пешинаи оянданигарӣ дар ҷаҳон. Оянданигарӣ аввалин бор ба далели як зарурати низомӣ дар соли 1948 дар муассиаи «Ронет» дар Амрико ба унвони як тарҳ матлаъ шуд, ки бештарин умдаи ин мутолиот бар маънои пешбинӣ будааст. Баъдҳо дар масоили ғайринизомӣ, иктисодӣ ва сиёсӣ низ ба кор мерафт ва аз даҳаи 80 мафҳуми оянданигарӣ дар сиёсатгузории ҷаҳон ҷойгоҳи вижае ёфт [3].

Нахустин бор япониҳо дар даҳаи 80 аз оянданигарии ба унвони абзор барои сиёсатгузорӣ истифода кардаанд. Чандин даҳа аст, ки дар созмонҳои давлатӣ ва хусусӣ барномаҳои оянданигарӣ дар миқёсҳои бахши минтақавӣ ва миллӣ дар ҳавзаҳои мухталифи илм фановарӣ, фарҳанг, муҳити зист ва ғайра иҷро мешавад. Вале дар солҳои охир замина ва чашмандози ин барномаҳо бар ҳавзаҳои илму фановарӣ тамаркузи бештаре доштааст. Акнун оянданигарӣ илм ва фановарии абзор барои тасмимгирӣ ва тасмимсозии давлатӣ дар муҳити сиёсатгузории илму фанновари гардид [4].

Зарурати ояндвапажуҳӣ. Бисёр аз ҳаводис ва руйдодҳои оянда қобили пешбинӣ ва гумонзанӣ ҳастанд. Агарчи дахолати инсон дар раванди тағйирот ва таҳаввулоти мумкин муҷиби дигаргунии матлуб дар ҷаҳон хоҳад шуд, аммо дар аґлаби мавридиштиғол ба замони ҳол ва талош дар ҷиҳати рафъи мушкилоти мавҷуд монеа аз он мешавад, ки мудирон ва тасмимгирандагон дар бораи оянда камтар фикр мекунанд. Ҳол он ки мушкилоти кунуни ношӣ аз адами шинохти оянда будааст. Ба ибораи дигар, бухронҳо ва мушкилоти кунунӣ муваҷҷаҳтарин далеле барои андешидан перомуни мумкин дар бораи оянда мебошад. Пайдост, ки бухронҳои имрӯз натиҷаи напардохтан ба чораандешӣ ба манофеъ ва мушкилоти созмонҳо қабл аз бурузи онҳо ба шакли бухронҳо зоҳир гардидаанд [5].

Омили дигаре, ки пардохтан ба ояндаро иҷтинобнопазир месозад, вуҷуди таҳаввулоти наҳуфта дар даруни фановарӣ ва иттилоот, ки босуръат ҷаҳонро дигаргун сохтааст, мебошад. Таҳаввулоти ҳайатовари асри ҳозир ношӣ аз дигаргуниҳои шигирф дар ҳавзаи фановарӣ иттилоот ва раванди ҷаҳонишудан ва ҷаҳонисозӣ боисӣ он гардид, ки таҳаввулот дар фановарӣ умдатарин накшро дар эҷоди чунин фазои шитобанда ифои накш намояд, зеро таҳаввулоти фановарӣ ба масобаҳи тағйир дар тамоми шуун ва абъоди мухталифи зиндагиро дар пай дошт, ки бояд ҳузури омилона дар раванди таҳаввулоти оянда бо тадбири мудирияти коҳиши таҳдидотро бо афзоиши фурсатҳо барои аҳдофи созмон баҳра гирифт, ки ин гузинаҳо ниёзманди рӯйкарди дақиқиояндапажӯҳона аст. Имкони куниш ва вокуниши саъйиро дар муқобили тағйирот ва рӯйдодоҳои ояндаи пешорӯйи созмон мавҷуд аст, ки мудирон бояд нисбат ба онҳо аксуламалҳои муносиб бардоранд, ки тағйир таҳдид нест балки тағйир фурсатест, дар пешорӯйи мудирони ҳушманд ва коромади созмон вучуд хоҳад дошт **[5].**

Вижагиҳо ва махфузотиояндапажӯҳӣ. Ироаи ҷомеа азояндапажӯҳӣ ва таърифи мухталифи ҳавзаҳои ахлоқии он иборатанд аз:

-Ояндапажӯҳӣ пеш аз он ки баҳси муҳтавоӣ бошад, нозир бар масоили равишӣ аст.
- Ояндаҳо мутааддид ва мухталифанд ва инсон ба интихоби он то андозае мухтор аст.
- Оянда илзоман идомаи хатти сайри гузашта ва ҳоло нест, ки битавонад раванд ва ҷараёни навине бошад, зеро дар шаклпазирии оянда авомили мутааддиде дахолат хоҳад кард.
- Ҳадафи мутолиаи оянда мудирияти равандҳ, интибоқҳо бо шароити зиндагӣ ва рушди омодагиҳои лозим барои мавриди мухталиф пешбинӣ нашудааст, ки ба

ибораи дигар, ормони ояндапажӯҳӣ кашфи ояндаҳои мункин ва гузиниши беҳтарин роҳи мумкин бо меъмории мушаххас аст.

- Ояндапажӯҳӣ ба шиддат аз низоми арзишӣ ва нигаришии ояндапажӯҳӣ таъсир мепазирад. Ояндапажӯҳӣ ба мисоли барномарезӣ барои оянда нест, балки тарсим, тасмимсозӣ ва тасмимгирии яке аз роҳҳои мумкини оянда аст.
- Ояндапажӯҳӣ омезаи ё таркиби илму фановарист. Ҳангоме ки ояндапажӯҳӣ ба баррасии ояндаҳои муътадил ва марҷаъ мепардозад равиши илмиро иттхоз мекунад ва ҳангоме ки ба тарроҳии оянда бар асоси равишҳои ақлонӣ мепардозад, дар қолиби гунае аз фановарии иҷтимоӣ ворид шгудааст.
- Аҳдофи ояндапажӯҳӣ сирфи назар аз мавзӯи он, мубтанӣ бар меҳварҳо ва мароҳили зер аст [6]:

- шиносоии таҳаввулот, таҳдидиот ва фурсатҳо;
- баррасӣ ва таҳлили таҳаввулоти мумкин;
- баррасии рӯйдодҳо ва ироаи беҳтарин чашмандози муносиб;
- талош барои расидан ба беҳтарин чашмандоз.

Дастабандии равишҳои ояндапажӯҳӣ. Бо таваҷҷуҳ ба матолиби гуфташуда, дарки беҳтарин равиш барои пешбинӣ ё омода шудан дар ҷиҳатиояндаро метавон дар панҷ дастаи зайл тақситмбандӣ кард **[7]:**

Дастаи аввал, пӯёии улгуҳои навзуҳур. Ин даста дарбаргирандаи равишҳои паймоиш, поиш рабтгирӣ ва шабеҳсозӣ аст, ки фасли муштарак ва шолудаи ин равишҳо мафҳуми ғайриқобили пешбинӣ будани оянда аст. Дарвоқеъ, оянда аз таомули нерӯҳои фаровоне ба вуҷуд меояд. Аз ин рӯ, бе пешбинӣ наметавонад бо воқеиятҳои дар ҳоли дигаргунӣ яксонии комил дошта бошад. Аз ин рӯ, фароянди барномарезии стратегӣ бояд бисёр имконпазир бошад, чаро ки масири ҳаракати мо ба самти оянда ҳамвора дар ҳоли тағйир аст ва фароянди дидаҳои мухталиф масири ҳаракатро мунҳариф мекунад. Беҳтарин шева баррасии дақиқи таҳаввулот ва пешрафтаи фановарии фарҳангию сиёсӣ ва иқтисодӣ аст.

Дастаи дуюм бурунёбӣ. Бар хилофи дастаи аввал дар ин равиш фарз мешавад, ки оянда идомаи мантиқӣ аз гузаштаи мост ва нерӯҳои пешорӯйӣ калидии созмон ки ғайриқобили тағйиранд, ба шеваи пешбинипазир масири рӯйдодоҳоиояндаро таъйин мекунанд. Ба ибораи дигар, оянда чизе чуз таъмини гузашта нест ва бо вожаҳо ва тавсифҳое ҳамчун беҳтар, бештар, болотар ва қавитар шинохта мешавад.

Дастаи сеюм, таҳлилҳои чархӣ. Дар ин равиш барои дар оянда намунаҳои мушобеҳи рӯйдодҳои гузашта ва таърихӣ шиносоӣ мешавад.

Дастаи чаҳорум, таҳлили ҳадаф. Ин даста шомили маҷмӯае аз равишҳо ҳамчун таҳлили мухтаво, таҳили таъсир, таҳлили парвандаҳои сабти ихтироот мебошад. Тақрибан ҳама дар ин равишҳо фарз мешавад, ки рӯйдодҳои оянда аз тариқи иқдомоти омилҳои гуногун шакл мегиранд.

Дастаи панҷум, ҳамгироии мушоҳидашуда. Бар ин асос, беҳтарин шева барои тасаллут дар оянда иборат аст аз гирдоварии густардаи иттилоот ва сипас такя бар фарояндҳои нохудогоҳ ва мушоҳидаи пардозиши иттилоот ва дар натиҷа, дастёбӣ ва бинишҳо ва роҳкорҳо барои оянда аст.

Равишҳои мавриди истифода дар ояндапажӯҳӣ. Оянда ҳамвора амри мусаллам ва қатъӣ нест. Бинобар ин, оянда бо тамоми ҳадсу гумонҳо аз пеш таъйиншуда нест аз ҳамин рӯ, қобилияти тағйир ва дигаргунӣ дар он мумкин аст. Ба ибораи дигар, тасаввури мо аз оянда тобеъ аз арзишҳои мост. Тасвир ё тасаввури мо аз оянда заминаи муносиб барои таслимсозӣ ва тасмимгирӣ эҷод мекунад, ки аз ҷумла иборатанд:

Дидабонӣ; таҷзия ва таҳлили рӯйдодоҳо; тарроҳии сенарияпардозӣ; равиши делфӣ; паснигарӣ; моделсозӣ; шабеҳсозӣ; тӯфони фикрӣ; таборшиносӣ; фановариҳои ҳассосӣ; таҷассумсозӣ.

Сутӯҳи ояндапажӯҳӣ. Аз он ҷое ки ояндапажӯҳӣ як дониши байниририштагӣ аст ва корбурдҳои фаровоне дар ҳавзаҳои мухталиф дорад, вобаста ба мавзӯи мавриди мутолиа равиши мутолиотӣ ва арзишҳои ояндапажӯҳ дорои сутӯҳи мутавофит аст. Ричард Слотер ин сутӯҳро чунин тақсимбандӣ кардааст [8].

1. Ояндапажӯҳии оммаписанд. Ин шева мубтанӣ бар маҳфузоти ҳоким бар равобити иҷтимоӣ аст. Равиши ояндапажӯҳии оммаписанд ибтидоӣ ва сода аст ва ба гунаи нохудогоҳ аз вазъияти мавҷуд дифоъ мекунанд ва муътақид аст, ки оянда бо илм ва фановарӣ ниҳода мешавад. Ин равиш муҳофизи кор буда, дар айни ҳол беш аз ҳад бар фановарӣ такя дорад.

2. Ояндапажӯҳии масъаламеҳвар. Ин равиш охиран талош дорад бо шиносоӣ ва таърифи мушкилот ва мановеъ барои онҳо равишҳои ҳарчанд зоҳири ва ғайримутарифро ироа намояд.

3. Ояндапажӯҳии интиғотӣ. Ин равиш эътимоди вижа ба таҳлили фарзщияҳо, тасаввурот ва таҳдидҳо дорад. Дар ин равиш пас аз мутолиот ва баррасӣ ба руйи мехварҳои эҷодшуда, тағйир бар кори пажуҳиши оянда мавриди таваҷҷуҳи хос дорад.

4. Ояндапажӯҳии маърифатшиносӣ. Ин равиш мекушгад, то собит кунад, ки мушкилот ва гириториҳои мо реша дар нигариш ба ҷаҳон ва роҳҳои шинохташудаи мо хоҳад дошт ва роҳи ҳалҳои он низ аз дигаргуниҳои наҳуфта ва ғайриқобили пешбинӣ дар ин сатр ношӣ мегардад.

Суръати тағйирот дар ҷаҳон ончунон сарсоновар аст, ки дигар наметавон бо равишҳои суннатӣ ба онҳо канор омад. Агар бо тағйироти ҷаҳон ҳамгом нашавем, зери чархи тағйироти азим хурд хоҳем шуд. Қатъан дар мавриди оянда ҳеҷ чизи яқин вуҷуд надорад ва ин усули аввалиниояндашиносоӣ ва ояндапажӯҳӣ аст. Аммо асли дигар ҳам вуҷуд дорад, ки инсон метавонад дар сарнавиштиояндаи худ таъсири босазое дошта бошад, ки метавонад ҳам дар сарнавишти худ ва ҳам дар сарнавишти ҷомеа асароти мусбат бигузорад. Касоне, ки аз дониши ояндапажӯҳӣ дарк ва фаҳми ба ҷое доштаанд, ҳамакнунунояндаи ҷаҳонро ба дилхоҳ ва матлуби худ шакл доданд, дар ҳоле ки кишварҳо ва ҷавомеъро дар ҷаҳон мебинем, ки натавонистаанд худро бо таҳаввулоти сареи ҷаҳон созгор кунанд. Аз ин ҷиҳат ҳам несту нобуд шудани онҳо зоти тағйирро дуруст нашинохтан аст. Ояндашиносоӣ аз ин манзар дониши шинохти тағйирот аст. Шинохти оянда аз ҳаётитарин улуми мавриди ниёзи ҳар инсон аст ва тафаккур дар бораи оянда барои корҳо ва иқдомоти кунунии инсон амри зарурӣ аст. Ва куниш бидуни тафаккур ба оянда имконпазир аст. Аммо куниш барои таслимҳои оянда имконпазир нест, чаро ки ҳар амале ниёз ба пешбинӣ дорад. Бад-ин таъкид, тасаввурҳои оянда (ормонҳо, аҳдоф, умедҳо, нигарониҳо, орзуҳо ва ғайра) пешронҳои иқдомоти феълии мо ҳастанд. Бинобар ин, оянда амрест ҳатмӣ ва махдум, ки мардум метавонанд онро бо иқдомоти ҳадафманди худ таррохӣ карда, шакл диҳанд. Мардум барои ин ки оқидлона амал кунанд, бояд нисбат ба пайомадҳо ва иқдомоти худ ва дигарон огоҳӣ ва шинохти кофӣ дошта бошанд. Ҳамчунин вокунишҳои дигарон ва нерӯҳои хориҷ аз назорати онҳо ҳастанд баррасӣ кунанд, то ин пайомадҳоро дарояндаи худ ба равшанӣ тасаввур кунанд. Афрод бо истифода аз ин шинохт бо ҳадс ва гумон моҳияти кунунӣ ваояндаи худро ташхис медиҳанд ва корҳояшонро дунбол мекунанд ва аз заминаи замонӣ ва фазои модии худ баҳра мегиранд.

Ояндапажӯҳӣ дар гузашта аз қавоид, равишҳои илмӣ ва шакли илмӣ табият намекунад. Ва ҳатто дар баробари онҳо қарор дошт. «Монанди пешгӯиҳои нуҷуми ва илҳомомти суруши маъбати дулфи». Аммо дар чанд даҳаи охир ояндапажӯҳон ба шакли равишмандтар ба мутолиоти оянда сару сомон доданд. Пажӯҳишгарон ин риштаи аз улумро ба ҷойи пешгӯи ё паёмадҳои аъмол ва афъоли инсониро ба шакли равишманд ва бо қоида барраси мекунанд. Дар ҳар ҳол танҳо зери ин дониши навзухур дар миёни донишмандон ва андешамандон марокизи донишгоҳи ва низ муасмсисати давлатӣ ва ширкатҳои ва бунгҳои иқтисодӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст.

Ричард С. ояндапажӯҳро ба касе муаррифӣ мекунад «Ки медонад чӣ гунаояндаҳои ба дил (мумкин, муъталим ва матлуб)-ро мутолиа кунад. Чунин касе метавонад аз мутолиоти худ дар бораиояндаҳои бадил он гуна истифода кунад, ки соилин битавонанд гузинаҳои ва интихобҳои мухталифро дар замони ҳол бишиносанд. Ва дар нати,ҷа битавонанд то ҳадди маҷбур барои сохтани оянда беҳтарин гузинаро интихоб намоянд». Бо ин васфҳо ояндапажуҳи мусталима дар хидмати барномарезии барои мудирияти роҳбурди хадамоти шоистаеро ироа медиҳад то мудир битавонад нақши таъйинкунанда дар тасмимгирӣ ва тасмимсозӣ дар сиёсатгузории созмон нақшофаринӣ кунад ва дар ҳақиқат ояндапажӯҳӣ талоши низоманд (систематикӣ) барои нигоҳи роҳбурди баояндаи баладмуддат дар ҳавзаҳои: дониш, фановарӣ, иқтисод, муҳити зист ва ҷомеа ва ғайра аст, ки ояндапажӯҳӣ яъне муҳайё будан барои оянда ва истихдоми манобеъи инсонии ҷадид ба беҳтарин ваҷҳи мумкин дар ростои арзишҳо аҳдофи созмони хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. Тофлер Элвин. Шок оянда. Тарҷумаи Эшматулло Комронӣ / Тофлер Элвин. –Теҳрон: Симурғ, 1375.
2. Ричард Брай. Барномарезии стратегӣ / Ричард Брай; тарҷумаи Меҳдии Ходимӣ. –Теҳрон: Ориёно, 1391.
3. Баширӣ Фотима. Тарроҳии улгуи муносиб барои барномарезии роҳбурдӣ барои ширкати Олимун нот: поённомаи коршиносии аршад / Баширӣ Фотима. –Теҳрон: Мудирияти иҷрои созмон мудирияти санъатӣ, 1982.
4. Пулод Берж. Оянданигарии рушд ва тавсеа дар системаи барномарезӣ / Пулод Берж. –Теҳрон: Санобар, 1367.
5. Зулғар Муҳаммад Болиғир. Мудирияти роҳбурдӣ / Зулғар Муҳаммад Болиғир // Тарроҳӣ ва тадвин. –Теҳрон: Интишороти донишгоҳи миллӣ, 1388.
6. Nagel R.N. Proceedihg of the IMS Vision 2020 forum/ R.N. Nagel, and J. Wellington. IMS International, 2000.
7. Маликифар Ақил. Алифбоиояндапажӯҳӣ / Маликифар Ақил. –Теҳрон: Интишороти Теҳрон, 1388.
8. Ричард Слотер. Навандешӣ барои ҳазораи навин / Ричард Слотер; тарҷумаи Ваҳиди Ваҳиди Мутлақ. –Теҳрон: Самт, 1995.

НОВЫЕ МЕТОДЫ ПРОГНОЗИРОВАНИЯ

В данной статье авторами рассматриваются новые методы прогнозирования. Прогноз - это результат процесса прогнозирования о возможном состоянии объекта и его среды. Методы прогнозирования – это определенное сочетание приемов выполнения, получения и обработка информации о будущем. Проблемы, возникающие при обеспечении жизнедеятельности предприятия и являющиеся предметом прогнозирования, приводят к появлению большого количества прогнозов, которые разрабатываются на основе определенных методов прогнозирования.

Ключевые слова: прогнозирование, методы прогнозирования, планирование, принятие стратегических решений, выбор метода прогнозирования, решение проблем будущего.

NEW METHODS OF FORECASTING

In this article the authors discuss the new methods of forecasting. The forecast is the result of a process of forecasting of the possible condition of the object and its environment. Forecasting methods is a combination of techniques, receive and obrabotka information about the future. The problems arising in the life of the enterprise and subject to forecasting, lead to the emergence of a large number of forecasts that are developed on the basis of certain methods of forecasting.

Key words: forecasting, methods of forecasting, planning, strategic decision-making, the choice of method of forecasting, decision of problems of the future.

Сведения об авторах: ***Амузода Хабибулло*** - соискатель Таджикского национального университета
Сурури Руботджази – преподаватель Технологического университета, ИРИ

АСОСҲОИ СИФАТ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ПАС АЗ ФУРӮШ

Муҳаммадалии Хуросонӣ
Донишгоҳи давлатии (славянии) Русия Тоҷикистон

Ҳадафи бисёр субъектҳои (институтҳои) бозаргонӣ ҷалби ризояти муштарӣ аст. Аммо нигоҳ доштани муштариёни пешин нисбатан кам- хароҷоттар аз ҷазби муштариёни нав мебошад. Пешниҳоди хизматрасонии муносиб боиси нигоҳдории муштарӣ мегардад ва хурсандии муштарӣ аз хизматрасонии пешниҳодшуда ҳамчунин боиси тавсеаи маҳсул ба василаи муштарӣ ба дигарон мешавад. Ин як арзиш аст, ки метавон ба василаи таблиғоти мусбати худи муштариён заминаи фурӯши навро барои ширкат фароҳам намояд. Баръакс норозигии муштариён аз хизматрасониҳои пешниҳодшуда метавонад саҳми ширкатро аз бозор кам кунад. Барои таъмини ризояти муштарӣ бояд ба хостаҳо ва ниёзҳои онҳо диққат шавад. Ин воқеият, ки хостаҳо, ниёзҳо ва интизороти муштариён тағйир меёбад, ба мафҳуми зарурати баррасии ризояти муштарӣ ба тарзи пайваста аст. Назарсанҷӣ аз муштариён як равиши возеҳи бозорёбӣ ва омили фурӯшҳои нав барои ширкат ба ҳисоб меравад. Ширкатҳо бояд бо таваҷҷуҳ ба хостаҳо ва ниёзҳои муштариён, стратегияи бозорёбии худро омода созанд. Сохторҳое, ки қодир ба таъмини интизороти масрафкунандагони худ набошанд, худ ба худ аз байни рақобаткунандагон барканор мешаванд. Ин мақола ба баррасии мизони ризояти муштарӣ аз хизматрасониҳои пас аз фурӯши ширкати “Интихоби сервис” дар вилояти Теҳрон мепардозад.

Нахустин ва муҳимтарин талаботи бозорёбӣ диққат ба хостаҳои муштарӣ аст. Сохторҳо бидуни диққат ба хостаҳои муштарӣ наметавонанд ба ҳаёти худ идома диҳанд. Фалсафаи бозорёбии ҷадид нишон медиҳад, ки яке аз масъалаҳои асосии

иқтисоди бозаргонӣ рафтори муштарӣ мебошад. Бояд диққат кард, ки муштарӣ мутафовит аз муштарии гиромӣ мебошад. Дар фалсафаи муштаригароӣ бар хостаи муштарӣ таъкид мешавад, яъне аввал, мушахас мешавад, ки муштарӣ чӣ мехоҳад, сипас дар пайи васила ё равиши таҳқиқии он мешаванд. Ду ҳадафи стратегии муштарии гиромӣ ин аст, ки хизматрасониҳои пешниҳодшуда тавассути сохторҳои алоҳида барои ӯ мушкилӣ эҷод намоянд, ки қобили фаҳм ва андозагирӣ бошад ва таъсири густурда ва фарогир бар он чи ки дар созмон анҷом мешавад дошта бошад.

Ин фалсафа ба ин далел муштаригароӣ номида мешавад, ки баёнгари як фарҳанги дохилисохторӣ аст ва ниёз ба таҳаввули фикрии мудирон дар бовар доштан ва уҳдадор шудан ба чандин фалсафа мебошад. Лозим ба истиқрор ёфтани чандин фалсафа, муносибсозии сохтор бо чандин ҳадаф аст. Бинобар ин лозим аст, ки вазифаҳо ва фаъолиятҳои дохили созмон мавриди бознигарӣ қарор гиранд, то барои пешниҳоди хизматрасониҳои босифат аз рӯйи стандардҳо муайян карда шавад, барномаҳои кафолати сифат тарроҳӣ шавад ва коркунони фурӯш дар заминаи равобит бо муштарӣ омӯзиш дода шаванд.[1]

Хизматрасониҳо дарбаргирандаи фаъолиятҳои эҳсоснашаванда ҳастанд ва боиси манфиат ва ё ризояти хотир мегарданд. Дар бозорёбӣ, хизматрасониҳоро ба се даста, монанди хизматрасониҳои пеш аз фурӯш, хизматрасониҳои вақти фурӯш ва хизматрасониҳои пас аз фурӯш тақсим мекунем.[2]

Хизматрасониҳои пас аз фурӯш дарбаргирандаи ҳамаи корҳое аст, ки ширкатҳо пас аз фурӯши маҳсулот ба хотири ҷалби ризояти муштарӣ анҷом медиҳанд ва боиси арзиши бештари маҳсулот ё хизматрасониҳо мегарданд. Хизматрасониҳои пас аз фурӯш як навъ иқдом барои нигоҳдорӣ аз маҳсулоти фурӯхташуда ба ҳисоб меравад ва дар ҳақиқат як навъ уҳдадории оянда ба муштариён дониста мешавад.

Вазифае, ки дар хизматрасониҳо ба муштариён номида мешавад, печидатар аз супориш гирифтан, пас гирифтани маҳсулоти фурӯхташуда, ё посухгӯйи ба шикоятҳо аст. Бар асоси ин нигариш, хизматрасониҳо ба муштариён дарбаргирандаи ҳамаи корҳое аст, ки ширкатҳо ба хотири ҷалби ризояти муштариён ва кӯмак ба онҳо барои ҳосил шудани бештарин арзиш аз маҳсулот ё хизматрасониҳо пешниҳод шуда, анҷом медиҳанд. Ба таври куллӣ, ҳар чизе ки илова бар маҳсули физикӣ дода мешавад, боиси ҷудо кардани маҳсул аз рақибон мегардад ва ҷузъе аз хизматрасониҳо ба муштариён дониста мешавад.[3]

Пешниҳоди хизматрасонӣ ба муштарӣ ҳамеша дорои аҳамият будааст, аммо муштариёни имрӯзӣ фурсати интихоби бештаре нисбат ба муштариёни солҳои пешин гузашта доранд. Ин кор ба далели рақобати бештари маҳсулот ва хизматрасонӣ дар бозор мебошад. Дар бисёре аз таҳқиқот дар мавриди харидҳои масрафӣ ва созмонӣ натиҷагирӣ шудааст, ки пешниҳоди хизматрасонии муносиб нисбат ба нарх аҳамияти бештар дорад. Пешниҳоди хизматрасонӣ метавонад боиси бартарии рақобати ширкат шуда, рақобати дигар ширкатҳоро аз байн бибарад. Бештари вақт масрафкунанда, агар бидонад ки маҳсулот ва хадамот ба василаи тақсимкунандаи пешина кафолат дода шудааст, ҳаргиз барои як сарфаҷӯйии ҷузъӣ дар нарх ба суроғи арзакунандаи дигар намеравад.[4]

Аммо ризояти муштарӣ мизони матлубияте аст, ки муштарӣ ба хотири хусусиятҳои гуногуни маҳсулот касб мекунад. Ризояти муштарӣ боиси вафодории муштариён мегардад ва дар натиҷа афзоиши шуҳрат ва боварӣ, ҳамчунин афзоиши фоидаоварииояндаи ширкатро дар пай дорад.[5]

Таъмини ризояти муштарӣ замоне ҳосил мешавад, ки хостаҳои воқеии муштарӣ таъмин шуда, ниёзи ӯ дар замони муайян ва ба равише, ки ӯ мехоҳад, бароварда шавад. Ин ҷо набояд фаромӯш кард, ки муштариён ба хотири ба даст овардани хостаҳо ва ниёзҳояшон ба як сохтор боварӣ мекунанд, зеро назми ӯ нисбат ба ризоятии ин хостаҳо уҳдадории ахлоқӣ дорад.

Хизматрасониҳо қатъиян бояд ба василаи хоста ва ниёзҳои муштариён мушаххас шавад. Дар сурате ки хизматрасониҳо аз назари хизматрасон хеле ҷолиби таваҷҷуҳ бошад, аммо натавонад муштариёнро розӣ кунад, хизматрасониҳои мазкур зарур ва муҳим дониста намешаванд. Хизматрасониҳои муҳим ҳамеша он чизе нест, ки хизматрасон тасаввур мекунад, гоҳе як муштарӣ барои бартараф кардани нофаҳмиҳои суратҳисоби худ маҷбур аст борҳо бо ширкат тамос бигирад. Таҳлили сифати хизматрасониҳо яке аз масъалаҳои асосии бозорёбӣ мебошад. Масалан, Вери ва ҳамкоронаш дар мақолае паҳлӯҳои сифати хизматрасониҳоро ба шарҳи зер тақсимбандӣ кардаанд:[6]

1. Пахлӯҳои эҳсосшавандаи хизматрасониҳо, ки дарбаргирандаи осонгирии физикии сохтори пешниҳодшудаи хизматрасониҳо, таҷҳизот ва коркунон мебошад.

2. Қобили итминон будани хизматрасониҳое, ки ба маънои тавоноии пешниҳоди хизматрасониҳо мутобиқи шароити ваъдадодашуда ва мебошад.

3. Посухгӯ будан ба маънои хоҳишоти ширкат барои кӯмак ба муштарӣ ва пешниҳоди хизматрасониҳо мутобиқи шароити ваъдадодашуда мебошад.

4. Шоистагӣ ба ин мафҳум, ки дониш ва маҳорати коркунон ва тавоноии онҳо боиси ҷалби хотирҷамъӣ ва боварии муштарӣ гардад.

5. Ба мафҳуми сифат аҳамият додан ва таваҷҷуҳ нишон додан ба муштарӣ дар пешниҳоди хизматрасониҳои мавриди ниёз аст.

Муҳаққиқ Лен Бери[7] дар хусуси паҳлӯҳои сифати хизматрасониҳо даҳ омилро пешниҳод мекунад:[8]

1. Қобилияти боварие, ки ба маънои давомнокии хизматрасонӣ мутобиқи уҳдадориҳо, бо диққат ва мутобиқи мартабаи аввал мебошад.

2. Эҳсоси масъулият доштан ба маънои шавқ ва омодагӣ барои пешниҳоди хизматрасониҳо мутобиқи он чи ки уҳдадор шудааст, мебошад.

3. Салоҳият ба маънои доро будани маҳорат ва илми мавриди ниёз барои пешниҳоди хизматрасонӣ аст.

4. Дастрасие, ки ба имкон ва осонии дастрасӣ дар соатҳои гуногун ва замони интизор барои хизматрасонӣ ишора дорад.

5. Хоксорӣ ба маънои адаб, эҳтиром, эҳтиёткорӣ ва дурустии иртиботи коркунон бо муштарӣ аст.

6. Иртибот бо муштарӣ, ки огоҳ сохтани муштарӣ ба забони фаҳм, гӯш додан ба муштарӣ, танзими масъалаҳо бар асоси ниёзи муштарӣ, шарҳ додани хизматрасониҳо, таъйини чигунагии ҳалли мушкили муштарӣ аст.

7. Боварие, ки ба маънои шуҳрати ширкат ва хусусияти шахсии афрод ба қобили эътимод будан ва садоқат доштан мебошад.

8. Амният ба маънои осудагии хотир аз назари хатар ва таваккал, имании ҷисмонӣ, амнияти молӣ ва роздорӣ аст.

9. Дарки муштарӣ ба маънои талош барои дарки ниёзҳои хосси муштарӣ ва диққат ба онҳо мебошад.

10. Паҳлӯҳои эҳсосшавандае, ки зоҳири ҷисмонии хизматрасонӣ пешниҳод шудааст, зоҳири коркунон, абзор ва таҷҳизоти мавриди истифода барои пешниҳоди хизматрасонӣ мебошад.

Илова бар пешниҳоди хизматрасониҳои матлуб ва муносиб ба муштарӣ боз ниёз ба системае аст, ки набзи муштариро дар ихтиёр дошта бошад ва пешбиниҳои дақиқе барои таъмини ниёзҳои муштарӣ бинамояд.[9] Дар даст доштани иттилооти дақиқ ва саривақт боис мешавад, ки битавонем ба шикоятҳои муштарӣ посухи зудтар дода, таҳвили муътабартареро уҳдадор шавем.[10]

Таҳқиқи шоён аз навъи паймоишӣ буда, ба тавсиф ва баррасии таъсири хизматрасониҳои пас аз фурӯши ширкати "Интихоби сервис" бар мизони ризояти муштариёни ин ширкат дар вилояти Теҳрон асос ёфтааст. Дар ин таҳқиқ муҳимтарин равишҳои гирдоварии иттилоот, мусоҳиба ва пурсишнома будааст. Аз назари мусоҳиба ба хотири баррасии дидгоҳи муштариёни ширкати интихобшуда дар мавриди хизматрасониҳои ин ширкат пеш аз тарроҳӣ ва танзими пурсишнома истифода шудааст ва аз пурсишнома барои санҷиши нигариши инсонҳо аз намунаи оморӣ дар хусуси фарзияҳои таҳқиқ кӯмак гирифта шудааст. Ин пурсишнома бар асоси 5-интихоб (комилан мухолифам, мухолифам, назаре надорам, мувофиқам ва комилан мувофиқам) омода шуд ва дар он даҳ омили таъйинкунандаи сифати хизматрасонӣ, ки тавасути Лен Бери ва ҳамкоронаш матраҳ шудааст, ба се даста-сифати техникии хизматрасонӣ, бархӯрди коркунон ва хароҷоти хизматрасонӣ, табақабандӣ ва мизони ризояти муштариён аз хизматрасонии пас аз фурӯш ба василаи ин се даста аз омилҳо мавриди санҷиш қарор гирифтааст.

Ин пурсишнома дарбаргирандаи 30 савол мебошад, ки 16 саволи вобаста ба сифати техникии хизматрасониҳо, 5 савол вобаста ба бархӯрди коркунон ва 9 савол вобаста ба хароҷоти хадамот мебошад. Эътибори ин пурсишнома бо истифода аз равиши Алфаи Крунбах (13), 84% ба даст омадааст. Ҷомеаи омории ин таҳқиқ иборатанд аз тамоми истифодакунандагони дастгоҳҳои тасвирии Снево дар сатҳи вилояти Теҳрон, ки дастгоҳҳои худро аз ширкати "Интихоби сервис" харидорӣ намудаанд. Дар ин таҳқиқ ба хотири баровარди ҳаҷми намунаӣ, ибтидо 15 пурсишнома байни аъзои ҷомеаи оморӣ ба таври қӯръакашӣ тақсим шудааст, ки бо

таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои бадастомада аз ин мутолиаи муқаддимотӣ, ҳаҷми намунаи муодили 48 муштарӣ таъйин гардид.

Бо таваҷҷуҳ ба дар назар гирифтани зудтари ихтилоф барои хизматрасонии пас аз фурӯш, яъне сифати техникии хизматрасонӣ, бархӯрди коркунон ва хароҷотҳои ниёзи хизматрасонӣ, фарзияҳои зер мавриди озмун қарор мегирад, то ризояти муштарӣ аз ин паҳлӯҳо ва ба таври куллӣ аз хизматрасониҳои пешниҳодшуда таъйин шавад.

- пас аз фурӯши ширкати "Интихоби сервис" ризояти муштариёни вилояти Теҳронро таъмин мекунад;

- муштариён аз сифати техникии хизматрасониҳои пас аз фурӯши ширкати “Интихоби сервис” ризоят доранд;

- муштариён аз бархӯрди коркунони бахши хизматрасониҳои пас аз фурӯши ширкат розӣ ҳастанд;

- муштариён аз хароҷоти хизматрасониҳои пас аз фурӯши ширкат розӣ ҳастанд.

Пеш аз баррасии озмуни фарзияҳои таҳқиқ, натиҷаҳои бадастомада аз посух ба ҳар як аз саволҳои пурсишнома мавриди баррасӣ қарор мегирад. Посухгӯён муътақиданд, ки дар зиёда аз 96% аз мавридҳо коркунони ширкати "Интихоби сервис" омодагии посухгӯйи ба муштариёнро доранд. 71% аз посухгӯён мувофиқ ва комилан мувофиқ ҳастанд, ки омӯзишҳои додашуда барои истифода аз дастгоҳ кифояткунанда мебошад. Аз назари 78% аз посухдиҳандагон пас аз тамоси муштарӣ барои таъмир ва нигоҳдории зуд аз тарафи ширкати "Интихоби сервис" иқдом мешавад ва 71% аз посухгӯён муътақиданд, ки қисмҳои насбшуда аз давомнокии кифояткунанда бархурдор ҳастанд. 84% аз посухгӯён мувофиқ ва комилан мувофиқ ҳастанд, ки коркунони ширкати "Интихоби сервис" тахассуси лозим барои анҷоми корро доранд.

Иттилооти техникии пешниҳодшуда, тавассути таъмиркори ширкати "Интихоби сервис" барои 81% аз посухгуён боиси беҳбудии истифода аз дастгоҳ (телевизион) шудааст ва ба назари 92% аз посухгӯён таъмиркори ширкат нисбат ба анҷоми вазифаи худ эҳсоси масъулият мекунад ва аз назари 79%-и онҳо таъмиркор маҳорат ва салоҳияти лозим барои анҷоми кори худро дорад. 80% аз посухгӯён муътақиданд, ки дастрасӣ ба таъмиркор ба осонӣ сурат мегирад. Аз назари 77%-и онҳо ширкати "Интихоби сервис" ба уҳдадориҳои кафолатдодаи худ дар шартнома амал мекунад ва 60% муътақиданд, ки ширкати "Интихоби сервис" ризояти муштариро дар робита бо сифат хизматрасониро ба таври доимӣ баррасӣ менамояд. 57% аз посухгӯёни ширкати "Интихоби сервис" мегӯянд, ки шикоят ва мушкилот барои ризояти комили муштариён ҳал мешавад. 54%-и муштариёни ширкат гуфтанд, ки дар сурати шикоят, ширкат пайгириҳои лозимро анҷом намедиҳад, 65% ҳам муътақиданд, ки пас аз таъмири телевизион барои хотирҷамъӣ аз дуруст кор кардани дастгоҳ аз тарафи ширкат пайгирӣ мешавад. Барои 58% аз посухгӯён хароҷоти таъмини қисмҳои эҳтиётии ширкати "Интихоби сервис" нисбат ба ширкатҳои дигар қиматтар аст ва ниме аз посухгӯён хароҷоти таъмири ширкати "Интихоби сервис"-ро нисбат ба ширкатҳои дигар муносиб медонанд.

Манъ кардани кор ба сабаби сари вақт нарафтани таъмиркор боиси хароҷоти зиёде барои 60% аз посухгӯён шудааст ва аз назари 62% аз онҳо хароҷоти пешниҳоди хизматрасониҳо дар муқоиса бо сифати хизматрасонии пешниҳодшуда муносиб аст. Аз назари 96% аз посухгуён рафтор ва бархӯрди таъмиркорони ширкат ҳангоми пешниҳоди хизматрасонӣ дӯстона аст ва ба назари 88% аз посухгӯён иттилооти мавриди ниёз барои истифода аз телевизион бар мабнои қобили фаҳм баён мешавад. 79% муътақиданд, ки ба назари онҳо дар сурати шикоят таваҷҷуҳ мешавад ва зиёда аз 98% аз муштариён зикр кардаанд, ки коркунони ширкати "Интихоби сервис" рафтори боодобона ва ҳамроҳ бо эҳтиром доранд.

Бахши муҳимми хизматрасониҳои пас аз фурӯш ҷавоб додан ба шикоятҳо аст. Ҷалби вафодории муштарӣ аз тариқи расидагӣ ба шикоятҳо бояд ба таври густурда мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад. Шикоят бояд ба сурати фурсатҳое барои беҳбудии иртибот бо муштарӣ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад ва ба унвони абзоре барои таъмини хостаҳои дар ҳоли тағйири муштариён мавриди истифода қарор гирад. Натиҷаҳои озмуни фарзияҳо нишондиҳандаи он будааст, ки муштариён аз хизматрасониҳои пас аз фурӯш аз назари се паҳлӯ сифати техникии хизматрасонӣ, бархӯрди коркунон ва хароҷоти хизматрасониҳои пас аз фурӯш розӣ ҳастанд. Агарчи ризояти муштарӣ аз се паҳлӯи сифати хизматрасониҳо баробар нестанд. Ба ин

тартиб, ки ризоятӣ аз сифати техникии хизматрасонӣ бештар аз ризоят аз хароҷотҳо ва ҳамчунин ризоят аз бархӯрди коркунон бештар аз хароҷотҳо будааст. Аммо тибқи натиҷаҳои бадастомада аз ин таҳқиқ бояд гуфт, ки аз назари 46% аз муштариёни ширкати "Интихоби сервис" пайгириҳои лозимро дар сурати шикоят анҷом медиҳад. Мунтаҳо 54% иброз доштанд, ки дар сурати шикоят, ширкат пайгириҳои лозимро анҷом намедиҳад. Ширкат бояд расидагӣ ба шикоятро ба унвони як фурсат барои касби таҷриба бидонад. Илова бар ин, ширкат бояд ба шикоятҳо ба унвони фурсатҳо ба хотири беҳбудии иртибот бо муштарӣ ва абзоре барои муайян кардани чигунагии танзими маҳсулот ва хизматрасониҳо ба манзури таъмини хостаҳои дар ҳоли тағйири муштариён бингарад. Дар сурати таҳаққуқи чунин амре эҳтимоли таҳаққуқи ризояти бештари муштарӣ ва фоидаоварии доимии созмон сурат хоҳад гирифт.

Бисёре аз ширкатҳо нисбат ба шикоятҳо аз худ дифоъ мекунанд ва ин боиси аз даст додани муштарӣ мегардад. Эҳтимолан як муштарии норозӣ фаъолона дар ҷустуҷӯйи арзакунандагони беҳтар хоҳад буд. Бинобар ин, муштариёни норози ҳадафҳое ҳастанд, ки ба содагӣ тавассути рақибон қобили ба даст овардан ҳастанд.

Дар ин таҳқиқ мушаххас шуд, ки то 69% аз посухгӯён бо ин матлаб мувофиқ ва ё комилан мувофиқ ҳастанд, ки ширкати "Интихоби сервис" итминон медиҳад, ки шикоятҳо ва мушкилот барои ризояти комили муштариён ҳал мешавад ва 31% муътақиданд, ки ширкат итминоне барои ҳалли мушкилот ва шикоятҳо намедиҳад. Ширкат бояд таваҷҷуҳ дошта бошад, ки роҳбурди созмон дар заминаи пешниҳоди хизматрасонӣ ба муштарӣ ба василаи шикояти муштарӣ мавриди арзёби қарор мегирад. Муштарии норозӣ дар ҳама ҷо норозигии худро баён мекунад, ё мумкин аст робитаи худро бо созмон қатъ ё кам кунад. Бинобар ин, фароҳам кардани фурсати ибрози назар барои муштарӣ фоидаи зиёд дорад. Аз ҷумла шинохти камбудиҳо ва мушкилоти созмон ва ислоҳи корҳое, ки боиси норозигии муштарӣ мегардад. Расидагӣ ба дархости муштарии нохурсанд ва фароҳам кардани шароит барои идома ва давомнокии иртиботи муштарӣ, барқарории як системаи муассири расидагӣ ба шикоятҳо, яке аз шартҳои лозим барои муштаринавози аст, чаро ки аҳамияти муштарӣ барои созмон монанди хун дар рагҳо аст. Бидуни вуҷуди муштарӣ ташкили созмон мафҳуме надорад, зеро тақозое барои маҳсули созмон вуҷуд нахоҳад дошт.

Натиҷаҳои таҳқиқ нишон дод, ки муштариён аз хароҷоти таъмини қисмҳои эҳтиётии ширкати "Интихоби сервис" розӣ нестанд. Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки баҳси хароҷот дар дунёи рақобатии имрӯз дорои аҳамияти зиёд аст ва норозигии муштариён аз хароҷоти қисмҳои эҳтиётӣ барои ширкат таъсири номатлуб хоҳад дошт. Манъ шудани кор ба хотири сари вақт муроҷиат накардани таъмиркор боиси хароҷоти зиёд барои муштариён шудааст. 60% аз посухгӯён ин масъаларо матраҳ кардаанд ва ҳамчунин 46% аз посухгӯён муътақиданд, ки хароҷоти хизматрасониҳои ширкати "Интихоби сервис" нисбат ба ширкатҳои дигар зиёдтар мебошад.

Бо таваҷҷуҳ ба рақобатӣ будани бозор ва сахт будани ин рақобат бар асари иртиботҳои сареъ ва ҷаҳонӣ, ширкат бояд ба баҳсҳои хароҷотҳои хизматрасонӣ диққати бештар диҳад, то битавонад ризояти муштариёни худро аз ин тараф бештар фароҳам намояд ва онҳо ба муштариёни вафодор табдил шаванд. Аммо бояд гуфт, ки бар асоси натиҷаҳои ин таҳқиқ, омодагии коркунони ширкат барои посухгӯйӣ ба муштариён бисёр олӣ мебошад ва ҳамчунин ба назар мерасад, ки рафтору бархӯрди таъмиркорони ширкат бисёр муаддабона ва ҳамроҳ бо эҳтиром мебошад. Ин масъала барои ширкат фурсати хуб буд ва бояд ҳамеша талош кунад, то ин нуктаи қувватро ҳифз намояд ва он болотарин фоизи мизони ризоят, яъне 98% аз саволҳои ин пурсишномаро, касб кардааст.

Ба ин масъала бояд диққат кард, ки 46% аз муштариён муътақиданд ки, агар ба шикоятҳои муштарӣ расидагӣ шавад, муштарӣ дар ҷараёни кор воқеъ намешавад, дар ҳоле ки агар ширкат ба тавре барномарезӣ кунад, ки бархӯрди лозим аз корҳо ва иқдомҳое, ки барои бартараф намудани мушкилоти муштариён анҷом медиҳад, ба муштари дода шавад, ин масъала метавонад ризояти хотири бештар барои муштарӣ фароҳам оварад. Вақте ширкат ба шикоятҳо расидагӣ мекунад ва замону хароҷоти лозимро бар уҳда мегирад, ҳатман дар ҷараёни кор қарор додани муштарӣ хароҷоти бисёр камтаре хоҳад дошт, дар ҳоле ки итминоне, ки дар муштарӣ аз муҳим будани вай барои ширкат эҷод мекунад, бисёр арзишманд аст.

АДАБИЁТ

1. Тенер Артур Аруденорик Эроник. Мудирияти сифати фарогир (TPM) / Тенер Артур Аруденорик Эроник; тарҷумаи Ҳабибуллоҳ Ширкат. –Исфаҳон: Аркон, 1997.

2. Ранҷбариён Баҳром. Чигунагии истиқрори як системаи расидагӣ ба пешниҳодот ва шикоятҳои муроҷиаткунандагон дар ростои стратегияи муштаринавозӣ / Ранҷбариён Баҳром, Марям Султонӣ // Аввалин семинари таҳаввули Донишгоҳи илмҳои пизишкии Бушаҳр, соли 2001.
3. Русто Аҳмад. Мудирияти бозорёбӣ / Русто Аҳмад, Довар Венус, Абдулмаҷид Иброҳимӣ. –Теҳрон: Самт, 1996.
4. Садри Бежан. Баррасии дидгоҳи муштариёни пройд дар мавриди сифати маҳсул дар шаҳри Теҳрон / Садри Бежан. –Теҳрон: Самт, 1995.
5. Anderson Eugene W. Customer Satisfaction Market Shape and Profitability / W. Anderson Eugene, Class Fornell, R. Donald Lehman // Journal of Marketing, 1994. -Vol. 55. -P.53-66.
6. Fly nn, Jacqueline. The odyssey of a customer inquiry / Fly nn, Jacqueline // Journal of Management Review (MRV), 1997. -Vol. 86. -P.62.
7. Hayes Jenny. Managing Customer Service / Hayes Jenny & Frances Dredge. -USA: Gower, 1998.
8. Kotler Philip. Principles of Marketing (5rd ed.) / Kotler Philip & Gary Armestrong -New Jersey: Englewood cliffs. Pentics Hall International Inc, 1991.
9. Neuhans Cynthia. A. Flexible Forecasts: A key to Better Customer Service / A. Neuhans Cynthia // Journal of Hospital Material Management Quarterly [HMM], 1997. -Vol. 18. -P. 61-66.
10. Parker Kevin. Ready to Go / Parker. Kevin // Jounal of Manufacturing System [MFS], 1996. -P.18A-20A.
11. Valarie A. Communication and Control Processes in Delivery of Service Quality / A. Valarie Zelthaml, I. Leonard Berry, A. Parasurman // Journal of Marketing. April 1998. -P. 35-38.

ОСНОВЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ГАРАНТИЙНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ КЛИЕНТОВ И ПРОЦЕСС ДОСТАВКИ УСЛУГ

В данной статье рассматриваются основы обеспечения качества гарантийного обслуживания клиентов и процесс доставки услуг. Обеспечение высокого уровня обслуживания клиентов является одной из действенных форм участия в конкуренции на потребительском рынке и формирования его конкурентного преимущества. Управление процессом обслуживания клиентов рассматривается как сложная совокупность решений, с учетом конкурентной позиции на потребительском рынке.

Ключевые слова: обслуживание, гарантийное обслуживание, процесс обслуживания клиентов, конкурентные преимущества.

BASICS OF QUALITY ASSURANCE WARRANTY CUSTOMER SERVICE AND THE PROCESS OF DELIVERY OF SERVICES

This article discusses the basics of quality assurance warranty customer service and delivery of services. Ensuring a high level of customer service is one of the most effective forms of participation in competition on the consumer market and the formation of its competitive advantages. Managing the customer service is considered as a complex set of decisions, taking into account competitive position in the consumer market.

Key words: service, warranty service, process, customer service, competitive advantages.

Сведения об авторе: ***Мухаммадали Хуросони*** – соискатель. РТСУ. Телефон: **+98912-700-66-98**

НАҚШИ БОНК ДАР ТАВСЕАИ КИШОВАРЗӢ

Ҳасан Азимӣ
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Воқеият ин аст, ки имрӯз дар тамоми кишварҳои дунё тавсеаи кишоварзӣ як зарурат ва муҳимтарин масоиле аст, ки иқтисод ва иҷтимои ҳар кишвар бо он рӯ ба рӯ мебошад. Ҳарчанд ки аҳамияти тавсеаи кишоварзӣ фақат дар амри тавлиди моводи ғизоӣ хулоса намешавад, аммо дар ҳоли ҳозир кишоварзӣ танҳо роҳе аст, ки мо барои таъмини маводи ғизоии инсонҳо мешиносем. Илова бар мавриди боло, дар мавриди лозим бар тавсеаи кишоварзӣ бояд гуфт, ки тавсеаи кишоварзӣ бахши асосӣ ва ҷудонашавандаи тавсеаи молӣ аст. Ба ибораи дигар, тавсеаи кишоварзӣ дар тавсеаи иҷтимоӣ-иқтисодӣ ҳам саҳим аст ва ба далели аҳамияте, ки дорад, иттихози ҳар навъ улгуи тавсеаи иқтисодӣ-иҷтимоӣ мусталзами расидан ба дараҷоте аз тавсеа ва пешрафти кишоварзӣ аст. Ба ҳамин далел, тавсеаи кишоварзӣ дар чаҳорчӯбаи тавсеаи миллӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Дар тавсеаи бахши кишоварзӣ қишри рустоӣ нақши умдае дорад, дар ҳоле ки бахши васее аз ин қишр фақир ҳастанд ва факри рустоӣ ба унвони монеае барои беҳбуди авзои иқтисодӣ ба шумор меравад. Ба ин тартиб, ҳимояти молӣ аз ин қишр ба манзури тавонмандсозии онҳо аз аҳамияти хосе бархурдор аст.

Яке аз ниҳодҳое, ки нақши асосӣ ва поя барои тавлиду тавсеаи кишоварзӣ дорад, манобеи молӣ аст, ки дар ин раъс истифодаи эътибороти бонкӣ яке аз авомили муассир дар таъмини ин манобеъ ба шумор меравад.Бонкҳои Эрон умдатарин муассисаҳои таъминкунандаи манобеи эътибории бахши кишоварзӣ аам аз эътибороти хурд ва калон мебошанд. Ба ибораи дигар, муҳимтарин маконе, ки

кишоварзон барои дарёфти вом ва ё бимаи маҳсулоти худ ба он ҷо муроҷиат мекунанд, бонкҳо ҳастанд.

Дар Эрон бонки кишоварзӣ аз намунаҳои шинохташудаи бонкҳои тахассусиву тавсеавӣ ба шумор меравад. Ин бонк бо эътои эътибороти вомҳои кӯтоҳмуддату камбахра супурдагузориҳои эътои тасҳилоти сармоявӣ ва ғайрисармоявӣ, сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақим дар воҳидҳои тавлидиву тарҳҳо ва ғ. метавонанд илова бар ҳалли мушкилоти заҳматкашони бахши кишоварзӣ ба унвони абзори муҳиме барои тавсеаи кишоварзӣ ва дар ниҳоят, тавсеаи кишвар ифои нақш намояд.

Тавсеа, фароянде бо абъод ва аҳдофи гуногун аст. Дар маънои васеъ ин калима шомили ҷанбаи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ аст. Мафҳуми тавсеа ба сурати ом ва тавсеаи иқтисодӣ ба сурати хос яке аз муҳимтарин ва баҳсангезтарин масоил ва чолишҳо дар миёни кишварҳои ҷаҳон, бахусус кишварҳои дар ҳоли рушд (ҷаҳони сеюм) монанди Эрон мебошад.

Аҳамият ва зарурат. Кишоварзӣ аз муҳимтарин бахши иқтисодии кишвари мо ба шумор меравад ва дар солҳои мухталиф фоизи қобили таваҷҷуҳе аз шоғилони кишварро ба худ ихтисос додааст, ба тавре ки имрӯз наздик аз чор як ҳиссаи ҷамъияти шоғили кулли кишвар марбут ба бахши кишоварзӣ аст. Бинобар ин, таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба ин бахши иқтисоди кишвару қишри бузурги шоғил дар он ва тавсеаву беҳбуди вазъияти кунунии он низ зарурати иҷтинобнопазир аст.

Тавсеаи кишоварзӣ мақдур нахоҳад буд, магар бо ҳимояи моддиву маънавии давлату созмонҳои дастандаркор, чаро ки бештари шоғилини хонаводаҳои бузурги кишоварзиро қишрҳои камдаромад ташкил медиҳанд.

Стратегияи тавсеаи кишоварзӣ дар воқеъ як нақшаи роҳ аст, ки давлатмардон, сиёсатгузорон, афроди ҷомеа, сармоягузорони хусусӣ ва давлатӣ кӯмак мекунанд, то барои дастёбӣ ба аҳдофи муҳиму калидии бахши кишоварзӣ, ки ғолибан шомили беҳбуди баҳраварӣ ва рақобатпазирӣ, коҳиши фақри рустоӣ, беҳбуди амнияти ғизоии хонаводаҳо, афзоиши андӯхтаҳои сармояии хонаворҳои рустоӣ, мудирияти беҳтару пойдор манобеи табиӣ аст, масири худро ба дурустӣ интихоб намоянд.

Тавсеа (рушд)-и кишоварзӣ. Тавсеаи кишоварзӣ дар чаҳорчӯбаи рушди миллии як кишвар мавриди баҳс қарор мегирад ва ба сурати як бахши иқтисоди муҳим дар тавсеаи миллӣ нақши ҳаётӣ ифо мекунад. Воқеият ин аст, ки имрӯз дар тамоми кишварҳои дунё тавсеаи кишоварзӣ як зарурат аст ва ин аз муҳимтарин масоиле аст, ки иқтисоду иҷтимои ҳар кишваре ба он рӯбарӯст. Ҳарчанд ки аҳамияти рушди кишоварзӣ фақат дар амри тавлиди маводи ғизоии хулоса намешавад, аммо дар ҳоли ҳозир кишоварзӣ танҳо роҳест, ки мо барои таъмини маводи ғизоии инсонҳо мешиносем.

Бахши кишоварзӣ ҳамвора дар тавсеаи кишварҳои ҷаҳон дорои саҳми муҳим будааст. Гарчи аз кишваре ба кишвари дигар шакли кишоварзӣ дар тавсеа мутафовит аст, вале наметавон дар баррасии тавсеаи он ҳам дар қолиби куллӣ аз асарбахшии кишоварзӣ чашмпӯшӣ кард.

Гуртол Мирдол иқтисоддони машҳури Шветсия ва назарияпардози масоили тавсеа мегӯяд: «Ду масъалаи аслии ҳар иқтисоди дар ҳоли тавсеа, худ тавсеанаёфтагӣ ва иштиғол дар гарави ҳалли масъалаи кишоварзӣ аст». Бахши кишоварзӣ метавонад нақши худро дар шаклњои зер дар таҳаввули як кишвар нишон диҳад: арзаи мазоди нерӯи кор ва мазоди сармоя, арзаи мазоди маводи ғизоӣ ва маводи хом, таъмини арзаи хориҷӣ аз тариқи афзоиши содирот (эҷоди бозор барои маҳсулоти саноати сабук, ташвиқи сармоягузорӣ дар фаъолиятҳои тавлидии ҷонибӣ).

Нақши хадамоти бонкӣ дар тавсеаи кишоварзии Эрон. Бахши кишоварзӣ аз аҳамияти вижае дар сохтори иқтисодии кишвар бархурдор аст, ба тавре ки ин бахш бо тамаркузи беш аз 20% ҷамъияти фаъоли кишвар наздик ба 14% тавлиди нохолиси дохилиро тавлид мекунад. Аз сӯйи дигар, мавҷудияти имкони билқувваи худододӣ дар кишвар, аз ҷумла заминаҳои қаблии истифода ва манобеи оби ғанӣ, нерӯи кори фаровон ва ғ. ниҳоятан, вуҷуди тайфи густурдаи обуҳавоӣ, шароити мусоидеро барои тавсеаи бахши кишоварзӣ фароҳам кардааст.

Табиист, ки ин бахш ҷиҳати бакоргирии матлуб аз имконият ва мазиятҳои фавқ ва ҷилавгирӣ аз итлофи манобеи ниёз ба ислоҳи сохтори созмони ҷиҳоди кишоварзӣ дар ростои тавсеа ва ҳимояи бахши кишоварзӣ, боло бурдани сатҳи мудирият ва иртиқои сатҳи технология ва омӯзиши нерӯи инсонӣ дораду ин амр ҳам сирфан аз тариқи сармоягузории давлатӣ имконпазир аст. Зеро сармоягузории давлатӣ ба

лиҳози назарӣ, агар дар заминаи фаъолиятҳои тавлидӣ бошад, ба унвони ҷойгузини қудратманд барои бахши хусусӣ амал мекунад ва монеи рушди бахши хусусӣ аст, вале агар дар ҳиттаи маҳсулоти умумӣ бошад, ба унвони бахши мукаммал барои сармоягузори хусусӣ буда, ин амр як зарурат дар ҷиҳати тавсеаи фаъолияти кишоварзӣ ва ҳифзи иштиғол дар бахш ва мондагории онҳо дар рустоҳо, инчунин коҳиши муҳоҷират ба шаҳрҳоро дар пай хоҳад дошт. Манзур аз сармоягузории давлатӣ дар умури зербинои бахши кишоварзӣ шомили:

1. Тастеҳи (соф кардани замини кишоварзӣ) арозӣ ва заҳкашӣ дар сутӯҳи мазореъ, беҳбуди шабакаҳои суннатии тавзеъ ва баҳрабардории манобеи обу хок ва танзими муносиб барои он.

2. Сармоягузории лозим дар умури таҳқиқ, омӯзиш ва тарвиҷу тавсеаи онҳо дар рустоҳо.

3. Эҷоди амният, ҳимоят ва ташвиқи самоягузории бахши хусусӣ дар ин бахш.

4. Барқарор намудани низоми таъмини иҷтимоӣ ва хадамоти беҳдошту дармонӣ дар қутбҳои тавлидии кишоварзӣ.

5. Иттихози сиёсатҳои муносиби иқтисодӣ, аам аз сиёсатҳои қиматгузории мантиқӣ (ҳазинаи тавлид + суди тавлидкунанда), таъмини ниҳодҳои мавриди ниёзи бахш, бозорёбӣ ва бимаи маҳсулоти кишоварзӣ ва тақвияти бурси маҳсулоти кишоварзӣ.

6. Ироаи барномаҳои ҳамоҳанг ва мунсаҷим дар заминаи баҳрабардорӣ аз заминҳои зеркишт бо таваҷҷуҳ ба қобилиятҳои минтақа ва ҳидояти кишоварзон бо пайравӣ аз барномаҳои мазкур.

7. Сармоягузорӣ ва барномарезӣ дар эҷоди занҷираи тавлиди маҳсулоти кишоварзӣ, амалиёти саноеи табдил ва такмили бозорёбӣ, бастабандӣ барои содирот ё масрафи дохилӣ.

Чунончи маҷмӯаи авомили муассир дар тавсеаи кишоварзӣ фароҳам бошад, дар он сурат метавон аз аҳроми эътибороти бонкӣ низ барои эҷоди ангезаи сармоягузории бахши хусусӣ ҷиҳати тавсеа истифода намуд. Муҳимтарин авомили муассир дар тасмимгирӣ нисбат ба сармоягузорӣ имкони дастрасии бахши кишоварзӣ ба манобеи молӣ аст. Камбуди сармоягузорӣ дар бахши кишоварзӣ муҷиб шуда, ки ин бахш ҷиҳати таъмини манобеи молии мавриди ниёз ба тасҳилоти эътоӣ(вогузоршуда) аз сӯйи системаи бонкӣ муттакӣ шавад.

Аз сӯйи дигар, назорати қимати маҳсулоти кишоварзӣ бо таваҷҷуҳ ба сиёсатҳои иттихозшуда аз сӯйи давлат ба ҷиҳати ҳимоят аз масрафкунанда муҷиб шудааст, ки дар ин бахш судоварӣ ва анбошти сармоя дар ҳадди соири бахшҳои иқтисодӣ набошад, бинобар ин, манобеи молии мавриди ниёз барои бахши кишоварзӣ, ки дар тайи солҳои гузашта ғолибан аз тариқи манобеи ёронаи бонкӣ таъмин мешуд, дар сиёсатҳои яксонсозӣ нархи суди бонкҳо ба таври хос дида нашудааст ва дар ин иртибот ниёз ба эҷоди муассисаи моливу эътиборӣ, сирфан ҳимоят дар бахши таъмини манобеи молии кишоварзон таҳти унвони бонки тавсеаи кишоварзӣ ва бонки таовуни кишоварзӣ бо истифода аз манобеи арзони давлатӣ мебошад.

Агарчи системаи бонкӣ баъд аз пирӯзии инқилоби исломӣ иқдом ба эътои тасҳилот дар бахши салаф (хӯроки чорво), хариди дом (чорвои хонагӣ) ва ғ. ба таври ом намудаанд, лекин аз ибтидо ба далели адами барномарезии мушаххас дар ин ҳавзаҳо, аксари тасҳилоти дарёфти сарфи ҳазинаҳои ҷории кишоварзон ва ё соири ҳазинаҳое ғайри бахши кишоварзӣ шудааст ва дар ин иртибот низ ба беҳбуд ваислоҳи система эътибор ба шарҳи зайл мебошад.

1.Пардохти эътиборот бояд ҳамоҳанг бо тақвими зироии минтақа сурат гирад.

2. Назорати дақиқ ба тахассуси эътиборот зарурист, то эътибороти тахассусёфта ҷиҳати коройӣ ва густариши фаъолияти тавлидӣ мавриди истифода қарор гирад.

3.Барқарории як низоми ҳамоҳанги эътиборӣ, ба тавре ки эътибороти бахши кишоварзӣ аз як канали мушаххаси мудирият тавсеа шавад.

4. Ихтисоси манбаи лозимӣ аз тариқи буҷаи умумии кишвар ба сурати солона дар ҷиҳати таъмини манобеи молии бахшҳои кишоварзӣ.

5.Инъиқоди қарордодҳои бонкӣ дар ҷиҳати иҷрои лоиҳаҳои зербиноии бахши кишоварзӣ, чунончи заминаи истифодаи беҳина аз авомили тавлид фароҳам набошад, эътибороти бонкӣ ба танҳоӣ наметавонад аҳдофи тавсеаи кишоварзиро таҳаққуқ бахшад ва афзоиши камии он бояд ҳамроҳ бо рафъи мушкилоти сохтории ин бахш сурат гирад.

Аз муҳимтарин мушкилоти бахши кишоварзӣ дар муқоиса бо соири бахшҳои иқтисодӣ, метавон ба:

- фаслӣ будани тавлидоти кишоварзӣ ва фосилаи замонӣ байни пардохтҳову дарёфтҳо (фурӯши маҳсулот);
- фасодпазирии маҳсулоти кишоварзӣ ва адами имкони захирасозии тӯлонимуддат барои он;
- вуҷуди фоизи зиёде аз воҳидҳои баҳрабардории кӯчак ва адами тавони молии кофии ин воҳидҳо ҷиҳати бакоргирии мошинолот ва системаҳои обёрӣ бо технологияи модерн;
- боло бурдани ҳазинаи таъмини манобеи молӣ аз тариқи бозори ғайримуташаккили пулӣ;
- поён будани мизони судоварии ин бахш дар муқоиса бо соири бахшҳо;
- фиқдони асноди моликияти зироӣ дар ҷиҳати таъмини васоиқи тасҳилоти бонкӣ ва ғ. ишора кард, ки яке аз заруритарин барномаҳое, ки ҷиҳати тавсеаву равнақи бахши кишоварзӣ бояд сурат гирад, тиҷорӣ кардани фаъолиятҳои марбут ба ин бахш аст.

Имрӯз бо абзорҳои суннатӣ дар низоми тиҷорати ҷаҳонӣ наметавон ҷойгоҳи муносиб ва қобили қабулеро касб кард. Бо таваҷҷуҳ ба танаввӯи обу ҳавоӣ ва иқлимӣ дар кишвар, тавони боло дар тавлиди анвои зироатӣ ва боғӣ заминаву имкони судури бисёре аз маҳсулот назири консервантҳои мева, маводи ғизоии бастабандишуда, гиёҳҳои доругӣ, гулу гиёҳҳо, хушкбор ва ғ. вуҷуд дорад.

Аммо бо далели адами вуҷуди муносибати модерн андешаҳои нав ва пайванди коро байни бахши тавлид, тавзеъ ва бозори маҳсулоти кишоварзӣ, ҳамвораи низоми тиҷории бахши кишоварзӣ дастхуши рафторҳо ва салиқаҳое қарор гирифтааст ва фиқдони барномаҳои модерн ва созмонёфта дар арсаи тиҷорати маҳсулоти кишоварзӣ, судури аксар маҳсулот ба сурати маводи хом анҷом мегирад ва дар ин замина ниёз ба иртиқои сатҳи кайфияти маҳсулот, бастабандии муносиб, шабакаи ҳамл ва нақли сареъ, бархурдорӣ аз стандартҳои байналмилалӣ ва ҳамчунин таблиғот дар арсаи ҷаҳонӣ аст, ки дар ин сурат метавон ба рушди мудовими маҳсулоти кишоварзӣ ба шакли хом ва фароваришуда ва дар пайи он афзоиши сатҳи иштиғол, сармоягузорӣ ва зарфияти тавлид дар бахши кишоварзӣ ва кулли иқтисод умед дошт.

Аҳдофи тавсеаи кишоварзӣ. Дар тавсеаи кишоварзӣ усулан се ҳадафи умда дунбол мешавад, ки бидуни дастёбӣ ба онҳо тавсеаи иқтисодиву миллӣ мақдур нахоҳад буд. Ин се ҳадаф иборатанд аз:

а) таъмини амнияти ғизоӣ: шояд, ин муҳимтарин далел барои тавсеаи кишоварзӣ бошад, зеро дар сурати камбуди ғизои муносиб сӯйитағзия эҷод мешавад ва он садде дар баробари тавсеа аст;

б) эҷоди иштиғол, афзоиши даромад ва коҳиши факр: бо тавсеаи кишоварзӣ тавлид ва арза боло меравад ва ба табъи он даромад афзоиш мeёбад. Бо афзоиши даромад фақр коҳиш пайдо мекунад, ки ин аз аҳдофи тавсеа аст. Илова бар ин, бо тавсеаи кишоварзӣ саноеи ҷонибӣ дар русто афзоиш мeёбад ва машоғили ҷадиде эҷод мегардад ва иштиғол дар ҷомеа боло меравад ва дар ин раҳгузар бахше аз бекории пинҳонӣ, ки дар ҷомеа машҳуд аст, решакан мешавад;

в) ҳифозат аз муҳити зист ва манобеи табиӣ: манобеи табиӣ маҳдуд ҳастанд ва дар сурати истифодаи нодуруст мусалламан ба зуддӣ фарсуда ё нобуд мешаванд. Дар кишоварзии суннатӣ, илова бар ин ки истифодаи беҳинае аз манобеи мавҷуда дар умур тавлид намешавад, ғолибан, ба тахриби муҳити зист кӯмак мекунад. Бо тавсеаи кишоварзӣ ва ҳаракат ба самти кишоварзии пойдор илова ба истифодаи беҳина аз манобеъ, огоҳии муваллидон дар мавриди дошт ва кошту бардошти маҳсулот боло меравад ва онҳо худ дар садади ҳифзи муҳит бармеоянд. Далели фавқ зарурати тавсеаи кишоварзиро исбот мекунад.

Пешниҳодоти мубтанӣ бар натоиҷи таҳқиқ. Нақши бонкҳо дар тавсеаи бахши кишоварзӣ бо таъкид ба арзаи эътибороти хурди кишоварзӣ аз муҳимтарин бахшҳои иқтисодии кишварҳо, аз ҷумла Эрон ба шумор меравад ва дар солҳои мухталиф фоизи шоёни таваҷҷуҳе аз шоғилони кулли кишвар (дар ҳудуди як чаҳоруми кулли шоғилон)-ро ба худ ихтисос додааст. Бинобар ин, таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба рушди ин бахш зарурати ғайриқобили инкор аст.

Тавсеаи ҳамгун ба маънои тавсеа дар ҳамаи бахшҳо (кишоварзӣ, саноат ва хадамот) аст, бинобар ин, таваҷҷуҳ ба нақши бахши кишоварзӣ бисёр зарурист. Дар тавсеаи бахши кишоварзӣ қишри рустоӣ нақши умдае дорад. Таъмини молии ин афрод на танҳо дар коҳиши фақрашон муассир аст, балки дар афзоиши фаъолиятҳои

иқтисодиашон низ муфид хоҳад буд. Ба ибораи дигар, яке аз ниҳодҳое, ки нақши асосӣ ва поя барои таъмини дигар ниҳодҳо ва дар ниҳоят, тавлиду тавсеаи кишоварзӣ дорад, манобеи молӣ аст ва истифода аз эътиборот яке аз авомили муассир дар таъмину бакоргирии фановарии навин аз сӯйи кишоварзон ба шумор меравад.

Кишвари мо низ ба ба унвони зермаҷмӯае аз деҳкадаи ҷаҳонӣ ва кишваре дар ҳоли тавсеа наметавонад аз нақши билқувваи мавҷуд дар ақшори камдаромад, ки нақши умдае дар тавсеа доранд, ғофил бимонад. Давлатҳо метавонанд бо таъмини молӣ ва ё эътибороти хурд, ки яке аз равишҳои тавонмандсозии қишрҳои камдаромад ба шумор меравад, гомҳои мусбатеро бардоранд.

Бонкҳои Эрон умдатарин муассисаҳои таъминкунандаи манобеи эътибории бахши кишоварзӣ аам аз эътибороти хурд ва калон аст, ба ибораи дигар, муҳимтарин маконе, ки кишоварзон барои дарёфти вом ва ё бимаи маҳсулоти худ ба он ҷо мурочиат мекунанд, бонкҳо ҳастанд. Бонкҳо бо эътои эътиборот, вомҳои кӯтоҳмуддат ва камбаҳра, супурдагузориҳои гуногун, эътои тасҳилоти сармоявӣ ва ғайрисармоявӣ, сармоягузориҳои мустақим ва ғайримустақим дар воҳидҳои тавлидӣ ва тарҳҳо ва ғ. метавонанд абзори муҳимме барои тавсеаи кишоварзӣ ва дар ниҳоят, тавсеаи кишвар ифои накш намоянд. Ҳамчунин бонкҳо метавонанд, аз як сӯ бо таъмини ниёзҳои ҷории кишоварзон заминаи тавлиди маҳсулоти кишоварзонро фароҳам кунанд ва онҳоро ташвиқ ба идома ва боқӣ мондан дар чархаи тавлид намояд ва аз тарафи дигар, таъмини ҳазинаҳои сармоя дар умури зербиноӣ, аз ҷумла эҳёи арозии зери кишт, таъмини оби мавриди ниёз барои кишоварзӣ, эҷоди саноеи табдилии кишоварзӣ ва монанди он ҳаракати ризоиятбахшро дар заминаи тавсеаи бахши кишоварзӣ, афзоиши даромади кишоварзон ва дар ниҳоят, иртиқои сатҳи зиндагии онҳо анҷом диҳад.

Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти бахши кишоварзӣ дар тавсеаи миллӣ ва рушди иқтисодии кишвар давлатмардон ба таъсиси бонкҳои тахассусии Эрон ва тасвиби қавонини марбут ба он дар садади таъмини молии кишоварзони хурдапо баромадаанд.

Дар зер ба муҳимтарин нақшҳое, ки бонкҳо дар тавсеаи кишоварзӣ доранд, ишора мешавад:

1.Эътои эътиборот ва вомҳои кӯтоҳмуддат ва камбаҳра (эътибороти камбаҳра).
2.Супурдагузориҳои гуногун дар умури марбут ба кишоварзӣ.
3.Эътои тасҳилоти сармоявӣ ва ғайрисармоявӣ.
4.Сармоягузории мустақим ва ғайримустақим дар воҳидҳои тавлидии кишоварзӣ.
5.Таъмини ниёзҳои ҷории кишоварзон.

АДАБИЁТ

1. Боқирӣ Меҳрдод. Баррасии авомили муассири бозпардохти эътибороти эътибороти кишоварзӣ дар остони Форс. Донишгоҳи Шероз, 1380.
2. Ходимӣ Одам Н. Сиёсати иқтисодии кишоварзӣ дар низоми мухталиф ва Эрон. – Теҳрон: Иттилоот, 1370.
3. Салмонипур, Некӯӣ Ғ. Нигоҳе ба маҳдудиятҳои дарёфти эътибороти кишоварзӣ аз дидгоҳи зореон (Фаслномаи пажӯҳишии Бонки кишоварзӣ, «бонк ва кишоварзӣ». 1383. -С. 53-84.
4. Тоҳирӣ Шаҳном. Тавсеаи иқтисодӣ ва барномарезӣ. –Теҳрон: Ҳастон, 1378.
5. Теҳрончиён Мансур. Нақши кишоварзӣ дар рушди иқтисодии Эрон. Шашумин конфронси иқтисоди кишоварзии Эрон, 1381.
6. Алимӣ Нусратуллоҳ. Масоили низоми кишоварзии Эрон // Ҷомеаи солим. -Теҳрон, 1373. -№9.
7. Ким Андерсен. Иқтисоди кишоварзӣ ва тавсеа. – Теҳрон, 1384, -№50.
8. Купоҳӣ Маҷид. Баррасии асароти тасҳилоти пардохти бонки кишоварзӣ ба воҳидҳои тавлиди суннатӣ ва саноатӣ. -1376.

РОЛЬ БАНКОВ В РАЗВИТИИ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА

Сельское хозяйство является одним из основных отраслей экономики и имеет важное значение. От развития сельского хозяйства зависит продовольственная безопасность страны. Повышение эффективности сельскохозяйственного производства невозможно без инвестиционных вложений. Сфера селского хозяйства и сельскохозяйственное производство может эффективно функционировать и развиваться при возможности получения сельскохозяйственного кредита. Банки играют ведущую роль в развитии сельского хозяйства и кредитные средства, которые выделяются в сельскохозяйственную отрасль, способствуют модернизации аграрного производства и развитию инфраструктуры сельского хозяйства.

Ключевые слова: сельское хозяйство, развитие сельского хозяйства, банк, денежно-кредитные отношения, сельскохозяйственное кредитование, предприятия сельского хозяйства.

THE ROLE OF BANKS IN THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURE

Agriculture is one of the main sectors of the economy and is important. From the development of agriculture affects food security of the country. Improving the efficiency of agricultural production is impossible without

investments. The sphere of rural economy and agricultural production can function effectively and to develop, if possible, obtain agricultural loans. Banks play a leading role in the development of agriculture and credit funds allocated in the agricultural sector, contributing to the modernization of agricultural production and development of agricultural infrastructure.
Key words: agriculture, rural development, the Bank, monetary relations, agricultural credit, agricultural enterprises.

Сведения об авторе: ***Хасан Азими*** - соискатель Института экономики и демографии АН РТ

НАҚШИ ОМӮЗИШ ВА БАКОРГИРИИ ФАНОВАРИИ ИТТИЛООТ ДАР КОРОЙИИ МУДИРОН ВА КОРКУНОНИ САНОЕЪ

Ҳабибулло Норӯи Навваб
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз фановарии иттилоот ва иртиботот нақши асосӣ дар ҳавзаҳои гуногун дорад. Яке аз ин ҳавзаҳо, ки бо воруди иттилоот дучори таҳаввули асосӣ шудааст, ҳавзаи мудирият мебошад.

Дар ин мақола корбурдҳои фановарии иттилоот дар фароянди мудирият бо мутолиаи таҷрибаҳои кишварҳои гуногун дар заминаи ёдшуда мавриди баррасӣ қарор гирифта, сипас бо баҳрагирӣ аз назароти хубрагони фановарии иттилоот дар мудирият, таъсири онро дар сатҳҳои гуногуни мудирият (олӣ, миёнӣ, амалиётӣ) мавриди арзёбӣ қарор дода, беҳтарин равишҳои навоваронаро барои радаҳои мухталифи мудирият ироа ва ташреҳ мекунад.

Дар ҷаҳони имрӯз мудирият аз аҳамияти хосе бархурдор аст ва таҳаввулоти рӯзафзун сабаби ҷалби таваҷҷуҳи бештар ба ин мақула шудааст. Мудирияти нав он мудирияте, ки бо фармоишоти амрона коркунонро маҷбур ба кор мекард, нест ва сайри такомулии худро тай карда, бештар аз равишҳое истифода мекунад, ки суди муассисаро ба ҳадди аксар бирасонад ва дар бозорҳои ҷаҳонӣ битавонад бо дигар саноеъ ва муассисот рақобат кунад ва муштариёни зиёдеро ба даст оварда, онҳоро бо дигаргунии худ нигоҳ дорад. Дар асри имрӯз омӯзиши мудирон яке аз ниёзҳои муҳимми инсон маҳсуб мешавад. Омӯзиш ва афзоиши маҳоратҳо, ба абзори асосӣ барои рӯёрӯйӣ бо масоили ҷаҳони печида ва мутаҳаввили имрӯзӣ табдил шудааст [1].

Метавон гуфт, ки муҳимтарин меъёри тавсеа ва пешрафт, бахусус дар ҷаҳони имрӯз, фановарӣ аст ва муҷаҳҳаз шудани мудирон ва коркунони саноеъ ба ин илм онҳоро қодир хоҳад сохт, то дар мавқеиятҳои гуногун тасмимҳои оқилона гирифта, дар бозорҳои рақобатии имрӯз муваффақ ва коротар амал кунанд.

Албатта, ҳанӯз дар бештари кишварҳо воруди фановариро ба саноеъ ва муассисот ба хубӣ қабул накарда, фикр мекунанд бо бакоргирии фановарии иттилоот корҳо кундтар ва коркунон бекор мешаванд ва натиҷаи онро нодуруст фаҳмида, аз бакоргирии фановарии иттилоот тарс доранд ва худро наметавонанд бо пешрафтҳои имрӯзи ҷаҳон вақф диҳанд. Ба унвони мисол мудире, ки солиёни зиёд бо равишҳои такрорӣ унс гирифтааст ва ҳозир нест худро мутобиқи пешрафтҳои имрӯзӣ тағийр диҳад, дар муқобили воруди фановарии иттилоот ва ёдгирӣ ва ба кор бурдани он мухолифат мекунад.

Санъате, ки ҳадафи он пешрафт бар асоси дониш ва фановарӣ аст, бояд ибтидо омӯзиши мудирон ва коркунони худро дигаргун кунад ва барои ин кор бояд як фановариҳои нав тарроҳӣ ва сохти маҳсулот бо кайфияти боло фикр карда, то битавонад маҳсулоти кайфӣ дар дастрасии муштариёни худ қарор диҳад [2].

Дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон, густариши фановарии иттилоот дар созмонҳо ва саноеъ мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтааст. Бо баррасии омор ва иттилооти мавҷуд сатҳи густариши фановарии иттилоот дар омӯзиши мудирон ва коркунони кишварҳои ҷаҳон дармеёбем, ки дар бисёре аз кишварҳои тавсеаёфта ва дар ҳоли тавсеа барои таҷҳизи саноеъ бо имконоти гуногуне ҳамчун компютер ва Интернет барномаҳое омода карда шудааст. Ихтирои равишҳои нави тарроҳӣ ва сохти маҳсул бо бакоргирӣ аз компютер ва баҳрагирӣ аз Интернет ва бартарии он барои шиносонидани маҳсул ба муштариёнро шоҳид будаем.

Баъзе аст фоидаҳои интернетро дар зер ёдовар мешавем:

Тиҷорат ва хариду фурӯши интернет. Бо густариши рӯзафзуни Интернет, фаъолиятҳои тиҷорӣ ва бозаргонӣ низ ривоҷ ёфта, ширкатҳо, муассисот ва фурӯшгоҳҳои мухталиф дар ҳоли ироаи хадамоти бозорёбӣ, хариду фурӯши молҳои

худ ба сурати маҷозӣ дар Интернет мебошанд, ба тавре ки ҳар шахсе бо доштани як дастгоҳи компютер ва як хатти телефон метавонад аз манзил ё маҳалли кор молҳо ва хадамоти мавриди ниёзи худро ба осонӣ интихоб ва харидорӣ кунад ва пас аз муддати замони кӯтоҳ онҳоро дар дари манзил таҳвил бигирад. Фановарии нав на танҳо имкони мушоҳидаи тасвир ё филму видиёӣ молро мумкин сохтааст, балки ҳатто имкони эҳсоси бӯйи баъзе аз фаровардаҳое монанди гулҳо ва гиёҳҳои муаттарро фароҳам сохтааст ва дар оянда баъид (пешбинӣ) нест ҳамзамон бо пешрафти технология харидорон битавонанд аз тариқи интернет маза ва таъми маводи ғизоиро низ бичашанд. Ва низ аз бартариҳои дигаре чун хадамоти 24 соата, дастрасӣ ба чизҳои бештар ва мутанаввеътар, иттилооти ҷузъитар аз мол, қудрати муқоисаи молҳо, ҳаққи баргардонидани молҳои ғайриқобили истифода ва ғайра бархурдор хоҳед шуд.

Бо таваҷҷуҳ ба пешрафти босуръати технология, бахусус фановарии иттилоот ва иртиботот рӯз ба рӯз чашмандозҳо ва уфуқҳои равшантареро ҷиҳати фатҳи нуқтаҳои азими илмӣ, фаннӣ ва санъатӣ ва ҳалли мушкилот ва масоили башар ироа мекунад ва яко яки афрод ва қишри ҷомеаро ба талоши ду баробар дар касби маҳоратҳои фановарии иттилоот ва истифодаи онҳо дар дигар илмҳо лозим медонад, ҳатто баъзе аз ҷавомеъро, ки имрӯз нотавон дар бакоргирии фановариҳои нави компютерӣ ҳастанд, бесавод талаққӣ мекунанд. Пас барои ҳар фарде, бахусус мудирон лозим аст, ки омӯзишҳои лозимро дар бакоргирии фановарии иттилоот касб кунанд.

Ин бартарӣ ва мафҳумҳо моро водор сохта, то ба улгуҳои нав, корро ва муассири муносиб дар омӯзиши мудирон ва коркунони саноеъ барои бархӯрд бо печидагиҳо ва ниёзҳои рӯзафзуни дунёи пуррақобати кунунӣ рӯй оварем [3].

Ҳама огоҳ бояд бошем, ки дар дунёи пуршитоби кунунӣ, бисёре аз равишҳои мудирияти суннатӣ нокоромад ва кунд ҳастанд ва иҷрои он қонунҳо ва равишҳои суннатӣ барои саноеъ ҷузъи зарар ва зиён дар пай доштааст ва ҳатто хеле аз саноеъро аз рақобат бо ҳамнавъони худаш боздошта ва аз саҳна хориҷ намудааст.

Бинобар ин лозим аст, ки аз абзорҳое, ки фановариҳои навин дар ихтиёри мо қарор медиҳанд, дар ин замина ба наҳви аҳсан истифода кунем. Аз ҷумла фановарии иттилоот ва иртиботот, ки сабаби хадамот ва пешрафтҳои зиёде дар арсаи мудирият шуда, бо баҳрагирӣ аз ин абзор зимни афзоиши коройии мудирон ва коркунони саноеъ, суръати бакоргирии равишҳои муносиби тавлиди маҳсулот тағйирнопазир дар бархӯрд бо таҳаввулоти эҷодшуда дар бозори масраф бошем.

Мафҳумҳо ва таърифҳо. Истилоҳи фановарии иттилоот, фановариҳои навин мисли компютер, факс, микроэлектрониҳо, иртибот аз роҳи дур ва низ фановариҳои қадимитар монанди низомҳои бойгонии аснод ва мошинҳои муҳосиботии механикии чопиро дар бар мегирад. Ҳарчанд ин истилоҳ нав аст, аммо аз лиҳози мафҳумӣ давраи он ба давраи тараққии башар ва барқарории иртибот мерасад[4]. Албатта, набояд фановарии иттилоотро муодили интернет ё компютер гирифт, зеро ин ду истилоҳ зимни монандӣ фарқиятҳое ҳам доранд. Интернет ва компютер фановариҳое бо қобилияти боло ва усулан як имкон ва абзор ҳастанд, дар ҳоле ки фановарии иттилоот як андеша, як фарҳанг ва як ҷараёни фикрии асаргузор аст, ки бо густариши Интернет ба авҷи қудрат ва қобилияти худ дар шароити фаслӣ расидааст. Аммо дар оянда бо зуҳури фановариҳои иттилоърасонӣ ҳамчун нанофановарӣ таҳаввулоти амиқтар ва асоситар дар пеш аст [5].

Нақши фановарӣ дар мудирияти саноеъ. Гузоришҳои гуногуне, ки созмонҳои марбута мунташир кардаанд, шомили он аст, ки фановарии иттилоот сабаби тағйироте дар фароянди мудирият шудааст. Имрӯз бо таваҷҷуҳ ба гуногунии ҷавомеъ, инсонҳо, халлоқиятҳо ва алоқамандиҳои онон, ниёз ба вуҷуди танаввӯъ дар ироаи маҳсулоти саноеъ дорад ва ин амр низ ниёзманди як қолиби нав дар омӯзиши мудирон дорад, ки тағйироти кофиро дар заминаҳои мавриди назар дошта бошанд [6].

Баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот ба манзури густариш ва рушд ва танаввӯи маҳсулотӣ сабаб хоҳад шуд, ки манофеи он ба тамомии қишрҳои ҷомеа хоҳад расид. Ба унвони мисол, тарроҳии як маҳсулоти хуб барои мудир ва коркунони саноеъ суд ва барои масрафкунандагон осудагии хотир ба армуғон хоҳад овард. Фановарӣ муҳити корро қобили истифода ва ҷаззоб мекунад. Аз миёни ҳамаи расонаҳои ҷамъӣ ва фановариҳои нав, компютер беш аз ҳама мавриди таваҷҷуҳ аст.

Истифодаи компютер дар саноеъ ба манзури рушд ва ғанисозии маҳорати коркунон аст ва низ метавонад илова бар он ба унвони абзори ҷузъӣ аз он дар мудирияти саноеъ низ истифода кард [7].

Компютер метавонад ба монанди як коргар бидуни ғаразварзӣ, фаромӯшкорӣ, хастагӣ ва дигар омилҳо тазъифкунандаи раванди корӣ, бо диққати бисёре ки дорад, нақши асосӣ ифо кунад [8].

Таҳқиқоти гуногун дар заминаи истифодаи фановарии иттилоот дар коройии мудирон дар даҳаҳои 1970, 1980, 1990 сурат гирифтааст. Ин таҳқиқот бештар бо ин ҳадаф сурат гирифтаанд, то таъсири илми фановарии иттилоотро бо пешрафт ва баҳраварии коркунон ва мудирон андозагирӣ кунанд. Бояд таваҷҷуҳ дошт, ки ҳавзаи истифодаи фановарии иттилоот дар ҳамаи ҷонибҳо дар ҳоли таҳаввули босуръат аст.

Нармафзорҳо ва барномаҳое сохта шудаанд, ки метавонанд тарроҳӣ ва сохти маҳсулоти нав ба салиқаи масрафкунандагон хеле наздик шавад. Тағйироти муҳим ношӣ аз фановарии иттилоот, манбаи таҳаввулоти асосӣ дар саноеъ шуда, муҳимтарини онҳоро метавон дар ин воқеият донист, ки фановарӣ қоркунонро қодир сохта, то ба иттилооти хориҷ аз ҳавзаи худ дастрасӣ пайдо кунанд ва ин масъала сабаби афзоиши ангезаи онон барои кор шудааст [9].

Ба таври куллӣ метавон гуфт, ки фановарии иттилоот бо тағйири шеваҳои корӣ, мафҳуми суннатии мудириятро ба сӯйи мудирияти халлоқ ва пӯё ҳидоят кардааст [10].

Бо баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот мудирон метавонанд ба осонӣ оид ба бозорҳои нави масраф, навъи молҳои мавриди дархости масрафкунандагон ва ба охирин дастовардҳои тавлидӣ иттилоъ пайдо кунанд ва ҳамчунин метавон бо нақши осонкунандаи фановарии иттилоот кайфияти маҳсулоти сохташударо афзоиш дод, ки ин кор бо барқарории иртиботи фаъол миёни мудири саноеъ ва мудирони дохил ва коркунон сурат мегирад.

Пас ба таври хулоса, фановарии иттилоот метавонад боиси барқарории иртибот миёни иттилооти мудир ва коркунон шавад ва робита байни ононро содатар ва кайфияти кор дар коркунонро афзоиш ва абзоре барои тарроҳӣ ва тавлиди маҳсулоти нав бошад.

Бар асоси ёфтаҳои ин мутолиа дар заминаи истифодаи фановарии иттилоот дар навовариҳои корӣ дар муҳити кор ва бо дар назар гирифтани 173 навоварии кории бакоргирифташуда дар кишварҳои мавриди баррасӣ ин намунаҳоро метавон дар ҳафт гурӯҳ ё намуна ба шарҳи зер табақабандӣ кард:

Намунаи аввал, навовариҳои истифодакунанда аз фановарии иттилоот ба унвони абзор, ки дар дараҷаи аввал ихтилофи онҳо истифодаи васеъ аз абзорҳои баҳраварӣ ва почтаи электронӣ аст.

Намунаи дуюм, навовариҳои марбут бо пажӯҳишҳои мушорикатии коркунон, ки намунаи бисёр печида аст ва хусусияти барҷастаи он, ҳамкории коркунон бо якдигар дар муҳити кор аст.

Намунаи сеюм: навовариҳои шомили мудирияти иттилоот, ки намунае печида аст ва дар он фановарии иттилоот барои пуштибонии фаъолиятҳои ҷустуҷӯйи иттилоот, тавлиди маҳсулот, назорат бар коркунон ва барномарезии мавриди истифода қарор мегирад.

Намунаи чаҳорум, навоварии мушорикати мудир ё баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот аст, ки хусусияти барҷастаи он ҳамкории мудирон ва коркунони саноеъ бо мудирон ва коркунони саноеи дигар хориҷ аз муассиса аст.

Намунаи панчум, навоварӣ бо баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот барои мушорикат бо афроди хориҷ аз саноеъ аст.

Намунаи шашум, навоварӣ бо баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот барои тавлиди маҳсулот аст.

Намунаи ҳафтум, навоварии баҳрагирӣ аз фановарии иттилоот барои омӯзиши коркунон ва анҷом додани беҳтари кор аст.

Ҳамаи ин навовариҳо ва пешрафтҳо замони коройӣ доранд, ки мудирон ва коркунон омӯзиши дурусти истифода кардан аз он фановарии навро, ки ҳамоно фановарии иттилоот аст, дида ва онро маҳалли кори худ дар саноеъ намедонанд ва дар давраҳое, ки барои омӯзиши онҳо гузошта мешавад ширкат карда, усули аввалияи кор бо васоили иртиботиро ёд мегиранд, ки натиҷааш тавоноии онон дар кор, коройии бештар барои саноеъ ва истифодаи матлуби равишҳои тавлиди маҳсулот мешавад.

АДАБИЁТ

1. Муайярӣ Алӣ. Технологияи Навин / Муайярӣ Алӣ. -Теҳрон: Офтоб, 1379. -С.136.
2. Растагорпур Ҳасан. Роҳбурдҳои тавсеаи технологияи иттилоот ва иртиботот / Растагорпур Ҳасан, Абдуллоҳӣ Ниво. -Теҳрон: Дониши мардум, 1383. -С.352.
3. Сомпот К. Даромаде бар технологияи фановарӣ/ Сомпот К. Тарҷумаи Эраҷи Эътиҳод. -Шероз: Роҳкушо, 1378. –С.482.
4. Ҳаҷфурӯш Аҳмад. Баррасии натоиҷи корбурди фановарии иттилоот ва иртиботот дар саноеъ / Ҳаҷфурӯш Аҳмад, Аврангӣ Абдулмаҷид. -Теҳрон: Дониш, 1383. –С.148.
5. Ибодӣ Раҳим. Фановарии иттилоот ва омӯзиши коркунон / Ибодӣ Раҳим. -Теҳрон: Муассисаи тавсеаи фановарӣ, 1384.
6. Ҳамон ҷо. -С. 271.
7. Делвз Жок. Омӯзиш барои қарни бисту якум / Делвз Жок. - Теҳрон: Обид, 1380. -С.182.
8. Ҳамон ҷо. -С. 451.
9. Ҳаҷфурӯш Аҳмад. Баррасии натоиҷи корбурди фановарии иттилоот ва иртиботот дар саноеъ / Ҳаҷфурӯш Аҳмад, Аврангӣ Абдулмаҷид. -Теҳрон: Дониш, 1383. -С.147.
10. Эбодӣ Раҳим. Фановарии иттилоот ва омӯзиши коркунон / Эбодӣ Раҳим. -Теҳрон: Муассисаи тавсеаи фановарӣ, 1384. -С.243.

РОЛЬ ИЗУЧЕНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПОВЫШЕНИИ КВАЛИФИКАЦИИ РУКОВОДИТЕЛЕЙ И ПЕРСОНАЛА СФЕРЫ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Современные информационные технологии играют важную роль в деле организационного управления и открывают новые возможности для формирования новых форм организации труда. В данной статье автор рассматривает роль информационных технологий в повышении квалификации и эффективности работы руководящего состава и персонала сферы промышленности.

Ключевые слова: применение информационных технологий, сфера промышленности, повышении квалификации, эффективность деятельности, руководящий состав, персонал.

THE ROLE OF LEARNING AND USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE ADVANCED TRAINING OF MANAGERS AND PERSONNEL OF INDUSTRY

Modern information technologies play an important role in organizational management and open new possibilities for the formation of new forms of work organization. In this article the author examines the role of information technology in improving the skills and efficiency of work of the management team and staff spheres of industry.

Key words: information technology, industry, professional development, performance management, staff.

Сведения об авторе: ***Хабибуллох Норуи Навваб*** – соискатель Таджикского национального университета

УСУЛИ СОЗМОНДИҲӢ ВА ИСТИФОДАБАРИИ АМАЛИЁТИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ФАРҲАНГӢ

Ғуломризо Асадии Курд
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Баҳси бозори мол ва бозори хизматрасонии фарҳангӣ ба баҳси пурдоманаи мавзӯи иқтисоди фарҳангӣ ва сиёсати фарҳангӣ табдил шудааст. Ин ихтилофи назарро бар сиёсатгузорӣ, барномарезии фарҳангӣ, арзишёбӣ ва санҷиши молҳо ва хизматрасониҳо ва саноати фарҳангӣ соя афкандаанд ва ба мавзӯи муҳим дар баҳсҳои аслии иқтисод, аз ҷумла макроиқтисод, иқтисоди сиёсӣ, микроиқтисод, иқтисоди кор, иқтисоди байналмилалӣ, ҳуқуқ ва иқтисод, иқтисоди маҳаллӣ, тавсеаи иқтисодӣ ва сиёсати фарҳангӣ табдил шудааст[1].

Вижагии тавлиди анбӯҳ боис шуд, ки саноати фарҳангӣ, бар бозорҳои масраф мусаллат шаванд ва сохтору шеваи созмондиҳии ин саноат, баҳсҳое чун «дарвозабонӣ» ва назорати ин саноатҳоро матраҳ сохт ва ин саноатро аз қаламрави сиёсати иқтисодӣ хориҷ сохт ва дар қаламрави сиёсати фарҳангӣ қарор дод.

Дар чаҳорчӯби сиёсати фарҳангӣ аст, ки бояд усул ва хатимашҳои муносиби бозори фарҳангӣ таҳия ва танзим шавад ва аз тариқи ин усул аст, ки давлат метавонад бо ҳимоят аз он даста аз саноати фарҳангӣ, ки ба шукуфоии истеъдодҳои фардӣ, ҷамъӣ ва иҷтимоӣ кӯмак мекунанд, нақши моҳиятӣ ва таодулофарин доранд, ин бозорро дар ҷиҳати тавсеаи фарҳангӣ сомон диҳанд. Дар ғайри ин сурат, ҳамон гуна ки хоҳем дид, ин бозор аз назорати сиёсати фарҳангӣ хориҷ хоҳад шуд ва афзун бар он, молҳое, ки арзиши иқтисодӣ надошта, вале арзиши ҳунарӣ ва фарҳангии болое доранд ва афрод ҳозиранд барои истифодабарӣ аз ин арзиш, пул бипардозанд, ба қадри кофӣ тавлид нахоҳад шуд[2].

Тақзия ва таҳлили созмонӣ метавонад ба бароварди харҷҳо ва қобилияти имкони иҷрои стратегияҳои хос барои як бозор, кӯмак кунад. Ин тақзияву таҳлил, бо баррасии аҷзои созмонии бозори мавриди назар назири сохтор, системаҳо, афрод ва фарҳанг беҳтар метавонад анҷом гирад. Таваҷҷуҳ ба аҷзои созмонӣ, метавонад ба як касбу кор кӯмак кунад, то мушкилоти иҷроии билқувва ва воқеиро шиносоӣ кунад.

Сохтори созмонӣ, хатҳои ихтиёр ва иртибототро таъриф мекунад ва метавонад бо таваҷҷуҳ ба дараҷаи тамаркузгароӣ ва расмияти роҳҳои иртиботӣ, мутағайир бошад. Системаҳои мудирият назири барномарезӣ, буҷабандӣ, ҳисобдорӣ, иттилоот, арзёбии ҳуқуқ ва дастмузд, ҳамаи инҳо метавонанд иҷрои стратегиро таҳти таъсир қарор диҳанд. Навъи афрод ва ангезаҳои онҳо, заминаи маҳоратҳои мавриди ниёз барои ҳимоят аз бартарии рақобатии пойдорро фароҳам мекунад. Фарҳанг (заминаҳои муҳитӣ), ки шомили арзишҳои муштарак, фаъолиятҳо ва ҳинҷорҳои рафторӣ ва рамзӣ аст, сахт тағйир меёбад. Созгории стратегии ҷадид бо фарҳанг аз аҳамияти босазое бархурдор аст[3]. Ин ҷузъи созмонӣ бояд ба қисматҳои дигар ва ҳамчунин бо стратегияҳо созгор бошанд.

«Созгорӣ» қонунест, ки дар саноати рӯ ба рушд намуд пайдо мекунад. Созгории лозим байни стратегияҳо ва аҷзои ширкатҳое, ки дар заминаи молҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ дар саноати рӯ ба рушд фаъолият доранд ва дар заминаи тавлид ва баҳрабардорӣ аз маҳсуле, ки фароянди умри нисбатан кӯтоҳе доранд, фаъоланд, аз тариқи се навъи мутафовит қобили эъмол аст:

1. Аввалин навъи созмони чунин бозоре «тавлидкунандагон» ном доранд, ки маҳсулотро тавлид мекунанд, онон ҳам монанди пешоҳангон ва ҳунармандоне ҳастанд, ки ба тавлиди албоми мусиқӣ мепардозанд ва ё ҳаммонанди тавлидкунандагон ва нависандагони санъати филмсозӣ ҳастанд, ҳамчунин ҳаммонанди вироишгарон ва нависандагоне ҳастанд, ки дар санъати чоп ба фаъолият машғул мебошанд. Ин афрод бо истеъдодҳое ҳастанд, ки бояд шиносоӣ шаванд ва ононро ташвиқ кард, то созмонро тарк накунанд. Афроди калидӣ саъй доранд, то халлоқ, бо-энергия ва хатарпазир бошанд. Ба ҳамин хотир, онҳо дар созмони уфуқӣ бо сохтори кӯчак ва ташвиқҳои сатҳи поин низ бо муваффақият даст меёбанд. Дар дастрас нигоҳ доштани тавлидкунандагони мол ва хизматрасонии фарҳангӣ дар тиҷорат ба як муҷодила табдил шудааст. Як дидгоҳ, рози нигоҳ доштани тавлидкунандагон аз тариқи ташвиқҳои молӣ ва механизмҳои созмонӣ назири гурӯҳҳои хос бо озодиҳо ва истиқлолҳои хос мебошанд, ҳарчанд ки ин ташвиқҳои хос боиси эҷоди ихтилоф ва дилсардии дигарон мешавад.

2. Навъи дуюм, «таҳиякунандагон» ном доранд, ки бар рӯйи тавлид тамаркуз доранд. Онон мунташиркунандагони албомҳои мусиқӣ, таҳиякунандагони филмҳо ва ноширони интишоротҳо ҳастанд. Омили муваффақияти калидӣ дар ин гуна созмонҳо, амалиёт, муҳандисии тавлид ва тавоноии баҳрабардорӣ аз мунҳании таҷриба ҳастанд. Афроди калидӣ дар ин созмонҳо мунзабит, харҷгаро, маҳсулгаро, назораткунандаи маҳсул, шуғл ва хатаргурезанд. Як созмони мутамарказ бо назоратҳои сахт як заминаи муносиберо фароҳам меоварад.

3. Навъи сеюм, «тавзеҳкунандагон» ном доранд, ки дар умури бозорёбӣ ва тавзеъ тахассус доранд. Онон тавзеъкунандагон, фурӯшгоҳҳои хурди тавлиди албоми мусиқӣ, филм, санъати нашр ва ғайра мебошанд. Омили калидии муваффақият дар амри тавзеъ, маъмулан шомили назорати мавҷудиҳо, тавзеи физикӣ, иртиқо ва дастрасӣ ё назорати роҳҳои тавзеҳ мебошанд. Афроди калидӣ низ дар бахшҳои бозорёбӣ ва тавзеъ қарор доранд. Як созмони ғайримутамарказ бо назорати маҳдуд ва ташвиқҳои сатҳи поён метавонад дар ин маврид асарбахш бошад[4].

Равишҳои дигар ҷиҳати ҳалли мушкили созгорӣ, маҳдуд кардани касбу кор ба як вазифа ва иҷоза ба соири созмонҳо ҷиҳати анҷоми вазифаҳои дигар аст. Созмонҳое, ки сармоягузории калон анҷом медиҳанд, кори худро ба тавлид маҳдуд мекунанд ва дар вазифаҳои дигарон дахолат намекунанд. Ҳангоме ки таҳиякунандагон ва тавзеъкунандагон дар бозор мушорикат мекунанд, мушкилот бештар мешаванд. Агар яке аз ин ду бар дигаре султа ёбанд, мушкил коҳиш меёбад, вале агар ҳарду аз назари қудрат, яксон бошанд, мушкилоти мартуб ба созгорӣ ба вуҷуд хоҳад омад.

Дар ниҳоят, муваффақият дар созгорӣ байни ҷузъҳо ва стратегия боиси асарбахшӣ дар бозор аз кӯтоҳмуддат ба миёнмуддат мешавад.

Мутолиоти осори дигарон дар ҳавзаи амалкарди бозори фарҳангӣ моро ба гузоришҳои оморӣ, ки тавассути созмонҳои мухталиф дода шудаанд, ошно месозад. Дар бораи омори тиҷорати фарҳангӣ, метавон ба гузориши чанд созмон, аз ҷумла

гузоришҳои ЮНЕСКО, муассисаи Аниктод ва ширкати Пройс Вотер Ҳоус Куперз истинод кард. Дар ин гузоришҳо, ки шомили воридот ва содироти молҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ аст, аз модели мафҳумӣ истифода шуда, ки бар асоси муҳтавоӣ фарҳангии молҳо ва хизматрасонӣ мутафовитанд.

Дар гузориши ЮНЕСКО, барои санҷиши арзиши воқеии молҳо аз додаҳои гумрук, ки дар пойгоҳи иттилооти Созмони Милал (UNcomtrade database) мавҷуд аст ва барои санҷиши арзиши воқеии хизматрасонӣ, аз омори тарози пардохтҳои мубодилаҳои сандуқи байналмилалии асъор (IMF), ки тибқи системаи табақабандии EBOPS (extended balance of paymens system), ки дар соли 2002 ба иҷро даромадааст, истифода шудааст[5].

Муассисаи Аниктод дар гузориши 2005-и худ, арзиши бозори ҷаҳонии саноати дорои муҳтавои болои фарҳангӣ ва халлоқро 3,1 триллион доллар баровард кардааст.

Аз соли 2000 ба ин тараф, ин саноат солона 7% рушд доштааст. Саноати фарҳангӣ ва халлоқ дар Созмони ҳамкории иқтисодӣ ва тавсеа (OECD) ки беш аз 30 кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон дар он узвият доранд, аз ҷойгоҳи калидӣ бархурдор шуда, солона байни 5 то 20% рушд доштааст.

Бонки ҷаҳонӣ дар гузоришии 2003-и худ саҳми ин саноатро аз тавлиди ноxолиси дохилии ҷаҳон, 7% эълом ва пешбинии он барои соли 2008, афзоиши ин рақам ба 7,1 триллион доллар будааст.

Муассисаи Пройс Вотер Ҳоус Куперз, бо пешбинии рушди мустамари ин бахш, ҳаҷми харҷҳои ҷаҳонии саргармӣ ва расонаҳоро барои соли 2010 бештар аз 8,1 триллион доллар пешбинӣ карда буд. Ин муассиса, маҷроҳои диҷитолии тавзеъ ва коҳиши зиёнҳои баромада аз чоп ва таксири ғайриқонунӣ ва албатта, рушд ва шукуфоии бозорҳои Осиёро аз омилҳои муассири ин рушд медонад[6].

Ҷамъоварӣ ва таҳлили иттилооти 20-120 кишвар тавассути ЮНЕСКО, нишон медиҳад, ки байни солҳои 1994 ва 2002, тиҷорати байналмилалии молҳои фарҳангӣ аз 38 млрд. доллар ба 60 млрд. доллар афзоиш ёфт ва саноати халлоқ ва фарҳангӣ, беш аз 7% маҷмӯи маҳсулоти дохилии ҷаҳонро ташкил медиҳад.

Бозори ин саноат дар ихтиёри теъдоди каме аз кишварҳоест, ки дорои даромади солонаи зиёд мебошад. Саҳми кишварҳои дар ҳоли тавсеа аз содироти молҳои фарҳангӣ ҳарчанд афзоиш ёфта, вале камтар аз 1% будааст.

Арзиши тиҷорати молҳои фарҳангӣ дар кившарҳои тавсеаёфта байни солҳои 1980 ва 1997 се баробар шуда, ба 123 млрд. доллар расидааст. Дар ҳамин давра, дар кившарҳои дар ҳоли тавсеа, арзиши тиҷорати ҷаҳонии молҳои фарҳангӣ рушди бештаре дошта, 10 баробар зиёд шудааст. (Аз 5,5 млрд ба 57 млрд доллар расидааст).

Дар соли 1998 дар кишварҳои дар ҳоли тавсеа, арзиши содирот бар арзиши воридот дар ҳоли бештар шуд, ки дар кишварҳои пешрафта акси он иттифоқ афтод. Албатта, ин рушд ба таври мусовӣ дар ҳамаи кишварҳои узви ин гурӯҳ иттифоқ наафтод, балки танҳо дар чанд кишвар рух додааст. Дар ин сол, бештари афзоиши тиҷорӣ, мутааллиқ ба кишварҳои Ҷопон 5,14 млрд. доллар, Чин 3,13 млрд. доллар, Малайзия 7,5 млрд. доллар, Мексика 5 млрд. доллар, Ирландия 7,2 млрд. доллар ва Кореяи Ҷанубӣ 6,2 млрд. доллар будааст. Бузургтарин бозорҳои масрафи молҳои фарҳангӣ, Амрико, Гонкон, Канада ва Австралия ба шумор мераванд. Аксари кишварҳои Иттиҳоди Аврупо ба ҷуз Ирландия ва то ҳадде Белгия ва Голландия, дар ин давра, поёнравии тиҷорӣ доштаанд.

Сохтори тиҷорат низ мутаҳаввил шудааст. Аз соли 1980 ба ин сӯ, молҳои мусиқӣ (дастгоҳҳои пахш ва забт ва абзори мусиқӣ) бо саҳми муодили 25% аз содирот ва воридот, бар бозор мусаллат будаанд. Вале батадриҷ саҳми молҳои варзишӣ ва бозиҳо афзоиш ёфт ва саҳми молҳои синамоӣ ва аккосӣ ва ҳунарҳои таҷассумӣ низ коҳиш ёфт.

Тибқи гузориши 16-и декабр 2005 ЮНЕСКО, дар соли 2002, се кишвар - Англия бо 5,8 млрд. доллар ва Амрико бо 6,7млрд. доллар ва Чин бо 2,5млрд доллар ба танҳоӣ 40% аз саҳми бозори ҷаҳонии маҳсулоте чун китоб ва СД ва бозиҳои видеоӣ муҷассамасозиро дар ихтиёр доштанд, дар ҳоле ки саҳми маҷмӯаи кишварҳои Амрикои Лотинӣ ва Африқо аз ин бозор танҳо 4% будааст. Дар ҳамин сол бар асоси иттилооти гумрук, Амрико бо ҳаҷми воридоти 3,15 млрд доллар бузургтарин воридкунандаи молҳои фарҳангӣ буд. Пас аз он ба тартиб Англия 8,7 млрд. ва Олмон 4,1 млрд. қарор доранд [7].

Дар бораи тиҷорати хизматрасонии фарҳангӣ, омори ҳамаи кишварҳо мавҷуд нест. Аз ин бадтар, иттилооти марбут ба тиҷорати электроникии молҳо ва

хизматрасонии фарҳангӣ низ дар дастрас нест. Дар бораи хизматрасонӣ омори мавҷуд нишон медиҳад, ки дар хизматрасонии мусиқӣ ва филмӣ, Амрико бо 7,6 млрд. доллар, бузургтарин содиркунанда будааст. Англия дар мақоми дуюм қарор дорад бо 5,1 млрд доллар, Ҳиндустон бо тавлиди солонаи 700 филм бузуртгарин тавлидкунандаи филми синамоист. Ин рақам барои Амрико 400 филм дар як сол аст. Дар соли 2003 Ҳиндустон 877 филм ва Амрико 593 филм тавлид кардааст. Дар ҳоли ҳизир, арзиши саноати халлоқ ва фарҳангии Ҳиндустон 3,4 млрд. доллар бароварда шудааст ва нархи рушди он 30% аст ва пешбинӣ мешавад, ки нархи рушди содироти ӯ дар солҳои оянда ба 50% бирасад.

Дар байни солҳои 1994 то 2002 кишварҳои Шарқи Осиё, 1,49% содироти ҷаҳонии бозори фарҳангро дар даст доштааст. Дар ҳоле ки саҳми Амрикои Шимолӣ аз 6,2% дар соли 1994 ба 8,7% дар соли 2002 ва саҳми Иттиҳоди Аврупо (шомили 15 кишвар), аз 9,35% дар соли 1994, ба 4,2% дар соли 2002 коҳиш ёфт[8].

Баррасиҳои оморҳо ва гузоришҳо баёнгари он аст, ки ба далели истифода аз таърифҳо ва пояҳои омории мутафовит, рақамҳои гузоришҳои созмонҳои гуногун, падидаи воҳидеро тавсиф намекунанд ва ба ҳамин далел қобили муқоиса нестанд. Вале ҳамаи ин гузоришҳо иттифоқи назар доранд, ки тиҷорати фарҳангӣ аз арқоми муҳимми тиҷорати ҷаҳонӣ ба шумор меояд ва аҳамияти нақши он дар оянда афзоиш хоҳад ёфт. Ҳарчанд ки ҳаҷми тиҷорати ҷаҳонии молҳои фарҳангӣ тайи ду даҳаи гузашта 5 баробар шудааст, вале саҳми он дар кулли тиҷорати ҷаҳонӣ бисёр ночиз ва собит мондааст.

Бузургтарин мушкилии модели мафҳумии ЮНЕСКО он аст, ки молҳо ва хизматрасонии диҷитолро нодида гирифтааст ва усулан ба тиҷорати электроникӣ ва фарҳанги маҷозӣ ба далели камбудии омор ва иттилоот напардохтааст. Афзун бар он, бахши муҳиме аз молҳои фарҳангӣ, бавижа молҳое, ки моҳияти нармафзорӣ ва иттилоотӣ доранд, ба таври ғайриқонунӣ мубодила мешаванд ва бавижа дар кишварҳое, ки ҳаққи чопро напазируфтаанд, чун тиҷорати онон дар ҷое сабт нашуда, дар омори ЮНЕСКО ғунҷонида нашудаанд. Дар натиҷа, омори бадастомада воқеӣ нест ва ҳаҷми воқеии тиҷорати ҷаҳонии молҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ ба маротиб беш аз рақамҳои мунташиршуда аст. Албатта, набояд фаромӯш кард, ки сабт ва таҳлили вазъияти тиҷорати ҷаҳонии фарҳанг, чандон пурсобиқа нест ва фароянди тадвини ин методология муътабар ва тавлиди иттилоот тоза оғоз шудааст.

Ду раванди бузург ва асаргузор ба ҳам, зиндагии инсонро шакл медиҳанд: ҷаҳонишудан ва маҷозӣ шудан. Ҷаҳонишудан тиҷорати фарҳангиро ба нерӯи муҳаррики тавсеаи иқтисодӣ ва дар сатҳи амиқтар, ба омили тавсеаи фарҳангӣ-иҷтимоӣ табдил кардааст.

Бо рушди шитобони технологияҳои иртиботот ва иттилоот, фарҳанги маҷозӣ ва тиҷорати электроникии молҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ дар фазоҳои шабакаӣ, аҳамяти рӯзафзун ёфта, маҷозишуданро ба нерӯи муҳаррики тағйири муҳити зиндагии инсон ва аз он муҳимтар, ба омили аслии тағйири фикрӣ ва рафторӣ ва ба маънои дақиқтар «вуҷуди инсон» табдил кардааст.

Ахбори ғамангези маргу мир ва пайомадҳои ҷисмӣ ва равонии таъсиргирифта аз бозиҳои видеоӣ дар Кореяи Ҷанубӣ, занги хатарест ҷиддӣ барои сиёсатгузорони фарҳангии ҷаҳон. Истиқболи дардноки мардум, бавижа насли ҷавон, аз барномаҳои саргармкунандае, ки бо муҳтавои пурхушунат ва шаҳватангез ва ривоҷи моделҳое, ки зидди меъёрҳои мутаорифи зебоӣ ва некӣ ва хирад аст, ин нигарониро доман мезанад, ки ҳоким будани механизми бозор бар ин расонаҳо, ба суръати ҳайратангез фарҳангеро бар ҷаҳон ҳоким мекунад, ки ба ҷойи парвариши фарзонагӣ ва хирад ва инсоният, аблаҳпарвариро ривоҷ медиҳад. Он ҳам дуруст дар замоне, ки ҷомеаи башарӣ беш аз ҳар чиз ниёз дорад, ба насли фарзона ва хирадварз, ки битавонадояндаи беҳтареро рақам занад. Акнун бо ин огоҳии дарднок ва ҳақиқати талх даст ёфтаем, ки усулан рушди иқтисод ва тиҷорати ҷаҳонӣ таҳти роҳбарии нерӯҳои бозор ва ширкатҳои трансмиллалӣ бар рушди масрафи беравияи манобеи маҳдуд ва эҳёнопазири кураи замин устувор будааст.

Нақши фарҳанг дар ин миёна чист? Оё тиҷорати афсоргусехтаи фарҳанг дар шакли кунуниаш, фоҷеаҳое аз ин дастаро доман намезанад? Он ҳам дар шароите ки интизор меравад фарҳанг ислоҳгар ва ҳушдордиҳанда бошад. Оё зарурат надорад, ки давлатҳо ва созмонҳои ҷаҳонӣ дар таърифи нақши ҷадиде барои худ бо фарзонагии лозим, назорат бар тиҷорати ҷаҳонии фарҳангро дар дастури кори худ қарор диҳад ва барои он созу корҳои муассир эҷод кунанд?

Бинобар ин, барои созмоне чун ЮНЕСКО, ки мутавалии созмондиҳӣ ба тавсеаи фарҳангӣ дар сатҳи ҷаҳон аст, ду кор тавсеа мешавад:

1. Бо таҷдиди назар дар таърифҳои худ, дар заминаи молҳо ва хизматрасонии фарҳангӣ, ба молҳо ва хизмат баҳо диҳад, ки саъй доранд барои осебҳои фарҳангӣ иддаоҳои муносб диҳанд. Барои ин кор, фаъолияти созмонҳо ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ ва афродеро, ки дар заминаҳои муҳити зист ва фарҳангӣ-иҷтимоӣ саъй доранд бо равандҳои вайронгари кунунӣ мубориза баранд, ҷузъи хизматрасонии фарҳангии меҳварӣ дар омори худ биғунҷонад ва барои онҳо арзиши мубодилаии вижае дар назар гирад.

2. Дар санҷиши амалкарди тиҷорати ҷаҳонии фарҳанг аз ҳолати ғайрифаъол хориҷ шуда, ба ҷойи ин ки нақши тасвиргар дошта бошад, дар нақши созмони сиёсатгузор ва нозир вориди саҳна шавад ва бо ҳадафи ислоҳи равандҳо ва пешгирӣ аз осебҳои ҷиддӣ, фаротар аз муҳосибаи арзиши мубодилаи мол ва хизматрасонии фарҳангӣ, аз ҷанбаи асарбахшӣ низ ононро арзишгузорӣ кунад.

Бо нигоҳи мутафовит ба фарҳанг ва мудирияти фарҳанг, шояд битавон барои масоили печидаи ҷаҳони муосир роҳи ҳал ёфт. Нигоҳи иқтисодӣ ба фарҳанг, бо ҳадафи шинохти воқеиятҳои бозори ҷаҳонии фарҳанг метавонад дар ин роҳ роҳкушо бошад. Ин шинохт ба мо кӯмак хоҳад кард, бозигарони аслии ин арсаро бишносем[9].

Ба ҳар ҳол, ҳақиқат он аст, ки чӣ бихоҳем ва чи нахоҳем нерӯҳои пуртавони тиҷорати ҷаҳонии фарҳанг, бисёре аз воқеаҳои ояндаро шакл хоҳанд дод. Вале ҳамон гуна ки баён шуд, шинохти осори воқеӣ ва амиқи тиҷорати ҷаҳонии фарҳанг, танҳо бо такя бар омори расмӣ ва мунташиршудаи созмонҳои муътабари байналмилалӣ дар бораи тиҷорати ҷаҳонии фарҳанг, мумкин нест. Ин шинохт яксӯя, сатҳӣ ва бас ноқис хоҳад буд.

АДАБИЁТ

1. David Throsby. Modeling the creative. Cultural industries. Seminar on «New directions in research: Substance, method and critique», held at royal of Edinburgh. Scotland, 11-12 January, 2007.
2. Ibid.
3. David A. Aaker, Strategic market management translated by: Ali Akbar Farhangi (Ph.D). Tehran, p.390, 2006.
4. Ibid, 387.
5. [Электронный ресурс] http://hamshahrionline.ir/news/?id=15277.
6. Global entertainment and media outlook: 2006-2010. Price water house coopers.
7. International flows of selected cultural goods and services, 1994-2003. UNESCO Institute for statistics. UNESCO Sector for culture, 2005.
8. Ibid.
9. [Электронный ресурс] http://hamshahrionline.ir/news/?

МЕТОДЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ФИНАНСОВЫХ ОПЕРАЦИЙ В СФЕРЕ КУЛЬТУРНЫХ УСЛУГ

В современный период сфера услуг является одной из важнейших секторов экономики и закономерностей развития экономики во всем мире, что находит выражение в увеличении доли трудовых, материальных и финансовых ресурсов, используемых в сфере услуг. В данной статье автор рассматривает методы организации и использования финансовых операций в сфере культурных услуг.

Ключевые слова: культурные услуги, виды услуг, классификация услуг, эффективное управление процессом оказания услуг, особенности организации услуг, сфера потребления, характеристика услуг.

METHODS OF ORGANIZATION AND USE OF FINANCIAL OPERATIONS IN THE SPHERE OF CULTURAL SERVICES

In the modern period, the service sector is one of the most important sectors of the economy and patterns of economic development in the world, which finds expression in the increase of the share of labor, material and financial resources used in the services sector. In this article the author considers the methods of organization and use of financial operations in the sphere of cultural services

Key words: cultural services, services, services classification, effective management of the service delivery process, especially the organization of services, the consumer sector, description of services.

Сведения об авторе: ***Гуломризо Асади Курд*** – соискатель Таджикского национального университета. Телефон: **917-02-71-10**

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИЯТИ ҲАМЛУ НАҚЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОД

Ҳамид Бахромӣ
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ,
Донишгоҳи озоди исломии воҳиди Шуштар, Эрон

Имрӯза ҳамлу нақл яке аз ҷузъҳои муҳимми иқтисоди миллӣ маҳсуб мегардад ва ба далели доштани нақши зербиное таъсири фаровоне бар фароянди рушди иқтисодии кишвар дорад. Ин бахш дарбаргирандаи фаъолиятҳое аст, ки ба шакли васеъ дар тамоми заминаҳои истеҳсолот, тавзеу масрафи мол ва хадамот ҷараён дошта, дар маҷмӯаи фаъолиятҳои иқтисодӣ нақши ғайриқобилиқабули инкореро бар уҳда дорад.

Коҳиши хароҷоти ҳамлу нақл ва бахусус, коҳиши хароҷоти арзаи моли истеҳсолӣ ба бозорҳои масрафкунанда, нақши зиёде дар тавони рақобат ва густариши дигар бахшҳои иқтисод, аз ҷумла саноат ва ниҳоятан, иқтисоди миллӣ дорад, лизо барои барномарезиҳои оянда, баррасии ҷойгоҳи кунунӣ ва потенсиали ҳамлу нақл дар иқтисоди кишвар, чашмандози ояндаи ҷаҳонии он ва шинохти камбудиҳо ва мушкилоти марбута аз қадамҳои аввалин мебошад.

Дар ин мақола бо баррасии ҷойгоҳи ҳамлу нақл дар иқтисоди кишвар ва арзиши афзудаи вазъияти мавҷуд ва ояндаи ҳамлу нақли Эрон дар ҷаҳон ва таҳаввулоти иқтисодии бахши ҳамлу нақл батафсил мавриди баррасӣ қарор хоҳад гирифт.

Имрӯз ҳамлу нақл яке аз ҷузъҳои муҳимми иқтисоди миллӣ ба ҳисоб меравад ва ба далели доштани нақши зербино таъсири фаровоне бар фароянди рушди иқтисоди кишвар дорад. Ин бахш дарбаргирандаи фаъолиятҳое аст, ки ба шакле доманадор дар тамоми заминаҳои истеҳсолот, тавзеъ ва масрафи мол ва хадамот ҷараён дошта, дар маҷмӯъ фаъолиятҳои иқтисодӣ нақши ғайриқобилиинкореро бар уҳда дорад.

Бидуни вуҷуди шабакаи ҳамлу нақл, таъсисоту таҷҳизоти ҷонибӣ ва навгонӣ матлуби тасаввури рушд ва тавсиаи умумии кишвар ғайримумкин ба назар мерасад. Асосан, дар рушд ва тавсеаи иқтисод ва тиҷорати ҷаҳонӣ дар давраи ҳозира ва раванди густариши он наметавон нақши системҳои ҳамлу нақл дар беҳтарсозии хароҷот, замони сафар, суръати ҷобаҷоӣ, бехатарӣ ва сатҳи хадамоти ироашударо инкор намуд.

Бархе бар ин бовар ҳастанд, ки ҳамлу нақл аз абзорҳои ибтидоии тавсеа мебошад. Рушд ва тавсеаи иқтисоди ҷаҳонӣ, талоши кишварҳо барои истифодаи беҳтар аз тавонмадиҳо ва фурсатҳои дарихтиёрдошта ва фишурда шудани рақобат дар арсаҳои ҷаҳонӣ сабаби гашт то ҳамлу нақл ба воситаи нақши мустақиме, ки дар коҳиши хароҷоти тамомшудаи истеҳсолот ва дастрасӣ ба бозор ва дар ниҳоят афзоиши тавони рақобат дар арсаи тиҷорати байналмилалӣ, махсусан барои кишварҳое, ки ҳаҷми тиҷорати хориҷии (содирот ва воридот) онҳо боло мебошад. Аз ҷойгоҳи баланд дар мудирият, барномарезиву сармоягузорӣ ва ҳатто таҳқиқот бархурдор гардад.

Таъсири чунин хусусият сабаб гашта, то нигаришҳои гузашта нисбат ба ҳамлу нақл тағйир ёбад ва ба ҳамлу нақл ба унвони як бахши иқтисодӣ-хадамотии муҳим нигариста шавад.

Нақши зербиноии ҳамлу нақл дар таҳаққуқи тавсеаи иқтисодӣ ва зарурати бархурдорӣ аз системҳо ва шабакаҳои ҳамлу нақли мол, тавон ва ҳамқадамии меъёрҳои байналмилалиро металабад, то нисбат ба сармоягузорӣ дар бахши роҳ ва таробарӣ таваҷҷуҳи шоистатаре мабзул гардад. Ҳамчунин раванди ташкили сармоя ва арзиши афзуда дар бахши ҳамлу нақл ва кулли иқтисоди кишвар баёнгари ин воқеият аст, ки бахши ҳамлу нақл билнисбат аз потенсиали билқувваи болотаре бархурдор мебошад ва ин потенсиал дар сурати рафъи мушкилоте ҳамчун кам будани нархи бозгашт, сармоя ва маҳдудиятҳои қонунӣ ба маротиби болотар аз сатҳи кунунӣ қарор хоҳанд гирифт.

Аз дидгоҳи сарфи хароҷоти ҳамлу нақл дар қиммати тамомшудаи мол дар кишварҳои тавсеаёфта дар ҳоли тавсеа ва кулли ҷаҳон ба тартиби 4/3, 8/25 ва 5/4 фоиз мебошад.

Асарҳои муҳимми иқтисодии ҳамлу нақл. Бахши ҳамлу нақл ба сурати кӯтоҳмуддат миёни муддат ва дарозмуддат бар мутағайирҳои аслии иқтисоди кишвар, монанди истеҳсолоти кулл, тавлид дар бахшҳои иқтисодӣ, иштиғоли кулл, иштиғол дар бахшҳои иқтисодӣ, қиммат дар бахшҳои гуногуни иқтисодӣ ва шохиси

хароҷоти зиндагӣ асар мегузорад. Асарҳои кӯтоҳмуддат шомили асарҳои марбут ба афзоиш ё коҳиши хароҷоти зиндагӣ ба таври мустақим аз тариқи хароҷоти ҳамлу нақл ва нақли ҳар хонавода ва ба таври ғайримустақим аз тариқи таъсири рӯйи қиммати дигар молҳо ва хидматҳои мутаассир, аз қимматҳои ҳамлу нақл мебошад.

Асарҳо миёни муддат шомили таъсири қимматҳои ҳамлу нақл рӯйи масрафи хидматҳои ҷойгузин, аз қабили иртибот буда, асарҳои дарозмуддат марбут ба тағйири мабонии муҳосиботи иқтисодии тарроҳиҳои истеҳсолӣ ва сохтмонӣ мебошад.

Ба таври куллӣ, таркиби фаъолиятҳои истеҳсолӣ дар ҳар минтақа ва ба табъи он таркибёфтаи истеҳсолот, таркиби иштиғол, ҳаҷми истеҳсолот, ҳамаи даромади сарона ва дигар мутағайирҳои иқтисодии зирбат метавонанд аз тағйироти қиммати хадамоти ҳамлу нақл таъсир пазиранд. Дар мутолиоти иқтисодии ҳамлу нақл асари тағйири қиммати хадамоти ҳамлу нақл бар шохис ҳазинаи зиндагиро ба сурати ҷадвали шумораи 1 баровард кардаанд[1].

Ҷадвали 1. Асари тағйири қиммати хадамоти ҳамлу нақл бар нишондоди хароҷоти зиндагӣ

Фоизи тағйироти қиммати хадамоти ҳамлу нақл	Фоизи тағйироти нишондоди ҳазинаи зиндагӣ
5	0/55
10	1/10
15	1/80
20	2/20
30	3/30
40	4/40
50	5/50
100	11/00

Ба манзури дастёбӣ ба тасвире равшан аз ҷойгоҳи ҳамлу нақл дар иқтисоди кишвар бо мурури бар нишондоди арзиши афзуда ва сармоягузорӣ дар бахши ҳамлу нақл ба таҳлили иҷмолии фаъолияти зербахшҳои гуногуни ҳамлу нақл аам аз ҷоддаӣ, релсӣ, дарёӣ, ҳавоӣ мепардозем.

Арзиши афзудаи бахши ҳамлу нақл. Арзиши афзудаи ҳар бахши иқтисодӣ муҳимтарин мутағайири таъйинкунандаи ҷойгоҳи он бахш дар кулли фаъолиятҳои иқтисодии кишвар мебошад. Арзиши афзудаи кулли иқтисоди миллӣ, ки таҳти нишондоди тавлиди нохолиси миллӣ мафҳум мегардад, маҷмӯае аз бахшҳои гуногуни иқтисодиро шомил мешавад, ки ҳамлу нақл низ аз зермаҷмӯаҳои ташкилдиҳандаи он мебошад.

Тавлиди нохолиси дохилии давраи 1378-1386 дорои рушди миёнаи солона 5,6% будааст, дар ҳоле ки бахши ҳамлу нақл дар ҳамин давра аз рушди миёнаи солона 8,5% бархурдор шудааст. Муқоисаи рақамҳои мазкур нишон медиҳад, ки рушди арзиши афзуда дар бахши ҳамлу нақл таи давраи мавриди баррасӣ ҳудуди 3% болотар аз рушди тавлиди нохолиси дохилӣ будааст.

Баррасии саҳми арзиши афзудаи бахши ҳамлу нақл дар истеҳсоли нохолиси миллии кишвар баёнгари ин воқеият аст, ки ин мутағайир дар маҷмӯъ аз раванди саудӣ бархӯрдор будааст ва аз 6,2% дар соли 1378 ба 7,5% дар соли 1386 расидааст. Болотарин саҳм низ бо рақами 8,0% марбут ба соли 1383 мебошад[2]. Ҷадвали шумораи 2 саҳми арзиши афзудаи бахши ҳамлу нақли кишварро таи чанд соли охир нишон медиҳад.

Ҷадвали 2. Арзиши афзудаи зербахшҳои ҳамлу нақл ва кулли кишвар

Сол	Фоизи арзиши афзудаи зербахшҳои ҳамлу нақл нисбат ба кулли бахши ҳамлу нақл				Фоизи арзиши афзудаи бахши ҳамлу нақл нисбат ба кулли кишвар
	заминӣ	роҳи оҳан	ҳавоӣ	дарёӣ	
1380	89	6	4	1	7/2
1381	85	9	4	1	7/7
1382	86	7	4	4	7/8
1383	77	8	10	4	8/0
1384	75	9	12	4	7/3
1385	76	7	14	3	7/3
1386	75	7	15	3	7/5

Сармояи собити нохолис дар бахши ҳамлу нақл. Ташкили сармояи собити нохолис яке аз мутағайирҳои асосии иқтисодӣ аст ва баёнгари сатҳи сармояе аст, ки барои истеҳсоли арзиши афзудаи ҳар бахши иқтисодӣ харҷ шудааст. Ташкили сармоя шомили ду қисмати аслии мошинолот ва сохтмон мебошад[3]. Баррасии раванди ташкили сармояи собити нохолис дар кулли бахшҳои иқтисодӣ тайи давраи замони 1367-1375, раванди афзоиши миёнасолона 10,1%-ро нишон медиҳад ва ин дар ҳоле аст, ки рушди ин нишондод дар бахшҳои хадамот ва ҳамлу нақл тайи ҳамин давра баробари 8,2 ва 6,5% будааст[3]. Яъне раванди ташкили сармоя дар бахшҳои ҳамлу нақл натанҳо аз миёна кулли бахшҳои иқтисодӣ, балки аз бахши хадамот низ ба маротиби камтар будааст. Дар ҳоле ки нақши ҳамлу нақл дар рушду тавсеаи пойдори иқтисоди кишвар металабад, то рушди ин нишондод ҳадди ақал муодил ва ҳампояи сатҳи рушд дар кулли иқтисоди кишвар бархӯрдор гардад. Ҷадвали 3 саҳми эътиборҳои сохтмонии бахши ҳамлу нақлро нишон медиҳад.

Ҷадвали 3. Саҳми эътиборҳои сохтмонии бахши ҳамлу нақл аз кулли сармоягузориҳои сохтмонии кишвар

Барнома	Давраи иҷро	Саҳми бахши ҳамлу нақл (%)
Барномаи аввал (7 сола)	1328-1334	23/8
Барномаи дуюм (7 сола)	1335-1341	37/4
Барномаи сеюм (5 сола)	1342-1346	14/6
Барномаи чаҳорум (5 сола)	1347-1351	17/4
Барномаи панҷум (5 сола)	1352-1356	7/0
Барномаи аввал ҷ. 1.1 (5 сола)	1367-1382	14/6
Барномаи дуюм ҷ. 1.1 (5 сола)	1373-1378	9/3

Ончунон ки аз рақамҳои ҷадвали фавқ мушаххас мебошад, саҳми эътибороти сохтмонии бахши ҳамлу нақл аз кулли эътибороти сохтмонии кишвар дорои раванди нузулӣ будааст. Далели он низ кушода шудани уфуқҳо ва заминаҳои нав ҳамчун санъат, мухобирот, энергия, омӯзиш ва ғайра дар даҳаҳои охир мебошад. Бо ин ҳол, бо иноят ба нақши зербинои ҳамлу нақл дар таҳаққуқи тавсеаи иқтисодӣ ва зарурати бархӯрдорӣ аз системҳо ва шабакаҳои ҳамлу нақлии коро, тавоно ва ҳампой бо меъёрҳои байналмилалӣ металабад, то нисбат ба сармоягузорӣ дар бахши роҳ ва таробарӣ таваҷҷуҳи шоистатаре гардад.

Муқоисаи раванди ташкили сармоя ва арзиши афзуда дар бахши ҳамлу нақл ва кулли иқтисоди кишвар баёнгари ин воқеият аст, ки бахши ҳамлу нақли нисбатан ва потенсиали билқувваи болотаре бархӯрдор мебошад ва ин потенсиал дар сурати рафъи мушкилоте, ҳамчун кам будани нархи бозгашти сармоя ва маҳдудиятҳои қонунӣ ба маротиби болотар аз сатҳи кунунӣ қарор хоҳад гирифт.

Иштиғолзоии бахши ҳамлу нақл. Иштиғол ва арзиши афзуда дар бахши ҳамлу нақл аз меъёрҳои арзёбии рушд ва тавсеаи иқтисодии кишварҳо маҳсуб мегардад, яъне ҳамон гуна ки тавсеаи шабакаи ҳамлу нақл бар рушди иқтисодӣ таъсиргузор аст, рушд ва тавсеаи иқтисодии кишвар низ дар эҷоди як низоми матлуб ва рушди шабакаи ҳамлу нақл асари мутақобил дорад.

Мавзӯи муҳим дар иштиғолзоӣ сатҳи сармоягузорӣ барои ҳар шуғл аст. Ҳамлу нақл, зимни ин ки яке аз муҳимтарин зербахшҳои хадамот барои иштиғолзоӣ аст, дорои ин қобилият аст, ки бо сармоягузории нисбатан маҳдуде афзоиши қобили таваҷҷуҳе дар иштиғоли кишвар ба вуҷуд овард.

Бар асоси натиҷаҳои сармоягузориҳои умумӣ нуфуз ва маскани кишвар дар солҳои 1345, 1355, 1365, 1370, 1375 ва 1385 сатҳи иштиғол дар фаъолияти ҳамлу нақл, иртибот ва анбордории иқтисоди кишвар мутобиқи ҷадвали 4 мебошад[4]. Лозим ба зикр аст, ки иттилооти марбут ба иштиғоли ғайримустақими бахши ҳамлу нақл ва саноеъ дар ҷадвали зер манзур нашудааст.

Ҷадвали 4. Сатҳи иштиғол дар бахши ҳамлу нақл, иртибот ва анбордорӣ тайи солҳои 1345-1385 воҳид: ҳазор нафар

Сол	Шоғилини бахши ҳамлу нақл, иртибот ва анбордорӣ	фоиз нисбат ба кулли шоғилини кишвар
1345	224	3%
1355	431	5%
1365	631	6%

1370	762	6%
1375	973	7%
1385	1150	7,4%

Ҳамон тавр ки дар ҷадвали боло мулоҳиза мегардад, тайи солҳои 1345-1385 раванди сатҳи иштиғол дар ин фаъолияти иқтисодӣ саудӣ буда, ки бо раванди саудӣ саҳми бахши хадамот ба кулли кишвар мутобиқат дорад. Мутолиоти анҷомшуда дар хусуси иштиғол дар зербахшҳои гуногуни ҳамлу нақл ба шарҳи зайл мебошад:

Зербахшҳои ҷодаӣ. Аз миёни шеваҳои ҳамлу нақл ҳамлу нақли ҷодаӣ бештарин имкони ҷазби нерӯи корро дорад. Бровардҳои анҷомшуда тавассути бонки марказии Ҷумҳурии Исломии Эрон гувоҳӣ аз он аст, ки дар соли 1386 беш аз 1 млн нафар дар бахши ҳамлу нақли ҷодаии кишвар машғул ба кор будаанд, ки нисбат ба соли қабл аз он ҳудуди 3,4% рушд доштааст. Аз ин теъдод ҳудуди 256 ҳазор нафар (ҳудуди 15% кулли шоғилин) дар бахши мусофир ва бештар бар 883 ҳазор нафар (ҳудуди 85 фоизи кулли шоғилин) низ дар бахши бор фаъолият менамудаанд[5].

Зербахшҳои релсӣ (роҳи оҳан). Сатҳи иштиғолзоӣ дар роҳи оҳан (шомил аз баҳрабардорӣ, таъмир ва нигоҳдорӣ) ва бо таваҷҷуҳ ба сатҳи бор ва мусофир, сатҳи механизатсия, баҳраварӣ ва шароити ҳар кишвар фарққунанда аст. Дар ҳоли ҳозир теъдоди кулли нерӯи инсонии шоғил дар роҳи оҳани кишвар ба изои ҳар километри шабака ҳудуди 5 нафар аст. Бар асоси омори мавҷуд теъдоди коркунони роҳи оҳан дар соли 1386, 38756 нафар будааст[6].

Зербахшҳои ҳавоӣ. Машоғили эҷодшуда дар бахши ҳамлу нақли ҳавоӣ дар муқоиса бо ҳамлу нақли ҷодаӣ ва роҳи оҳан кам мебошад, чун бахши муҳимме аз сармоягузориҳо барои хариди таҷҳизоти ҳамлу нақли ҳавоӣ ихтисос меёбанд. Аз тарафи дигар, чун бештари афроди шоғил дар ин бахш аз афроди мутахассис ва таҳсилкарда ташкил ёфтаанд, арзиши афзудае, ки ин афрод эҷод мекунанд, дар муқоиса бо дигар зербахшҳои ҳамлу нақл бисёр бештар мебошад, ба истиснои зербахши ҳамлу нақли дарёӣ, ки шароити бо ҳам монанде дорад.

Бар ин асос, дар соли 1374 ҳудуди 48825 нафар дар бахши ҳамлу нақли ҳавоӣ машғул ба кор будаанд [7].

Зербахши дарёӣ. Дар ҳамлу нақли дарёии фаъолиятҳои пуштибонии киштиронӣ аз қабили ироаи хадамоти бандарӣ, паймонкорӣ, боргирӣ ва тахлия, таъмини нерӯи инсонии мутахассис дар самтҳои афсарӣ ва радаҳои мулунӣ, тадоруки сӯхт, об, озуқа ва ғайра киштиҳо, анҷоми таъмироти сафарӣ ва адвориву ироаи омӯзиши муртабит бо муқаррароти судури мадорики шоистагии ҳамагӣ, аз ҷумлаи мавридҳое ҳастанд, ки иштиғолзо буда, ҷамъан ҳудуди 10 ҳазор нафар фурсати шуғлиро эҷод намудаанд, ки фақат дар созмони бандарҳо ва киштиронӣ 5728 нафар дар поёни соли 1386 дар бандарҳои ҷануб ва шимоли кишвар, ҳамчунин дар Теҳрон машғул ба кор будаанд. Теъдоди коркунони созмони бандарҳо ва киштиронӣ ва ҳамчунин ширкатҳои киштиронии Ҷумҳурии Исломии Эрон дар соли 1386, 12622 нафар будааст[8]. Дар ҷадвали шумораи 5 омори коркунони бахшҳои мухталифи ҳамлу нақл дар соли 1386 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 5. Омори коркунони бахшҳои мухталифи ҳамлу накл дар соли 1386 воҳид: нафар

Номи зербахшҳо	Ҷоддаӣ	Релсӣ	Ҳавоӣ	Дарёӣ
теъдоди коркунон	**1150000**	**39756**	**48825**	**12622**

Тавсеаи ҳамлу нақл дар тавсеаи пойдори ҷаҳон. Баррасии раванди иқтисоди ҷаҳонӣ ва пешбинии дурнамои он мутмаинан вазъияте комилан рақобатӣ дар шароите бисёр танготанг ва фишурда дар куллияи абъодро байни кишварҳо тасвир менамояд. Дар чунин фазое кишварҳо талош мекунанд, то барои идомаи рақобат бо дигар кишварҳо ва ҳифзи манофеи миллӣ аз шароити маконӣ ва замонии худ бахрабардории муносиб ва беҳинаро бинамоянд ва зимни таҳлили вазъияти дохилӣ ва ҷаҳонӣ бо шиносоии потенисиалҳо, имконот, тавонмандиҳо ва мазиятҳои нисбӣ ошкор ва пинҳон аз онҳо дар ростои идомаи фаъолият, рақобат ва боландагӣ ба унвони абзоре коромад истифода бинамоянд.

Нуктаи муҳим ва начандон ошкор дар ин хусус зарурати ҳамкорӣ ва таомул дар кулли заминаҳо аам аз фаннӣ, иқтисодӣ, идорӣ ва иртиботӣ байни кишварҳо барои ҳифзи раванди рӯ ба рушди кунунӣ ва тасбияти тавсеаи пойдории ҷаҳон дар айни

ҳокимият фазои рақобатӣ мебошад. Дар сояи чунин ҳамкорӣ аст, ки метавон ба масоиле ҳамчун ҳифзи муҳити зист, оромишбахшӣ, тавзеи одилонаи манофеи байни кишварҳо ва ба таври хулоса баҳрабардорӣ аз потенсиалҳои ҷаҳонӣ пардохт. Намуди шаклгирии чунин ҳамкории ҷаҳониро дар бахши тиҷорат метавон ба таври нисбӣ созмони тиҷорати ҷаҳонии (WTO) донист.

Дар ду даҳаи охир бар асари рушди босуръати фановарӣ, поён ёфтани рақобати низомии доварон, ҷанги сард ва марзбандиҳои мураттаб бар он ва ҳамчунин дарки бештари ҷаҳонӣ нисбат ба зарурати наздикӣ ва ҳамкории бештар, тиҷорати хадамоти босуръати рушд ва тавсиаёфта аст. Ба тавре ки акнун дар арсаи тиҷорати миллӣ ва байналмилалӣ, бахши хадамот ҳамчун кишоварзӣ-домдорӣ ва санъати маъдан яке аз рукнҳои асосии иқтисод ва ҳатто шояд ба лиҳози судоварии нисбии болои он ва сервисдиҳӣ ба ду бахши дигари иқтисод муҳимтари маҳсуб мегардад. Ҳамлу нақл низ ба унвони яке аз бахшҳои рукни хадамот, аз нақши барҷаста ва бунёдин дар рушди иқтисодҳои миллӣ, тавсеаи иқтисод ва осон намудани тиҷорати ҷаҳонӣ бархӯрдор аст ва дарбаргирандаи фаъолиятҳое аст, ки ба шакли густурда дар кулли фаъолиятҳои иқтисодӣ ҷорӣ буда, нақши ғайриқобили инкор ифо менамояд.

Таъсири мустақими хароҷоти ҳамлу нақл дар қиммати тамомшудаи мол боис гашта, ки таваҷҷуҳи чашмгире ба беҳинасозии ҷузъҳои дохилӣ дар фароянди ҳамлу нақл дар ростои коҳиши хароҷот, афзоиши суръати ҷобаҷоӣ ва бехатарӣ маътуф шавад. Ба тавре ки ҳамлу нақл аз шакли суннатии гузашта хориҷ шуда ва ба унвони як фаъолияти хадамотӣ-иқтисодӣ ба он нигариста мешавад. Ин чунин аст, ки дар ҳоли ҳозир содир намудани хадамоти ҳамлу нақл бо ҳифзи раванди саудӣ аз рақами 300 млрд доллари амрикоӣ дар сол низ фаротар рафтааст[9].

Мавқеияти Ҷумҳурии Исломии Эрон дар ҳамлу нақли байналмилалӣ. Асосан, ироаи хадамоти транзитии мусталзам бархурдорӣ аз имконоти билқувва ва билфеъли мутааддиде мебошад, ки ниҳоятан сабаби барҷаста гаштани нақши кишвар дар арсаи тиҷорати байналмилалӣ мегардад. Манзур аз имконоти билқувва доштани як мавқеияти муносиби ҷуғрофиёӣ, дастрасӣ ба обҳои озоди байналмилалӣ, густурдагии тӯлӣ ва арзии ҷуғрофиёӣ, воқеъ шудан дар муҷовирати кишварҳои маҳсур дар хушкӣ аст ва манзур аз потенсиалҳои билфеъл низ бархурдорӣ аз системҳои ҳамлу нақли муносиб ва густурда, кайфияти муносиб дар бахшҳои новагон, зербино ва хадамоти ҷонибӣ ҳамчунин сервисҳои иттилоърасонӣ ҳамоҳангӣ ва созгорӣ бо системҳои ҳамлу нақли кишварҳои минтақа, доштани конунҳо ва муқаррароти муносиб бо шароити рӯз, ҳамкории наздик ва равобити сиёсӣ дар сатҳи боло бо кишварҳои минтақа ва ҷаҳон мебошад. Меҳани Исломии Эрон аз ҳадиси тавонмандиҳои билқувва дорои имтиёзот ва мухтасоти бисёр муносиб ва нодире дар сатҳи ҷаҳон мебошад.

Фурӯпошии Иттиҳоди Ҷумҳуриҳои Шӯравӣ ва аз байн рафтани тафаккуроти эҷоди девори оҳанини ҳокимони он ва билтабъ шаклгирии ҷумҳурии мустақили худмухтор дар муҷовирати марзҳои шимолии кишвар, ки аксаран дар хушкӣ ҳифз шуда, аз иртиботи мустақим бо обҳои озоди байнамлмилалӣ маҳрум мебошанд, нақши Ҷумҳурии Исломии Эронро дар заминаи ироаи хадамоти байналмилалии ҳамлу нақл ба якбора мумтоз сохт.

Илова бар ин, фарогирии кишвар дар масири ду қутби азими иқтисодии ҷаҳон, яъне Иттиҳоди Аврупо ва Шарқ ва ҷанубу шарқи Осиё бо таваҷҷуҳ ба ҳаҷми мубодилоти тиҷорӣ мусофират байни онҳо дар канори вусъати ҷуғрофии кишвар, ки давр задани кишварро то ҳудуде ғайрииқтисодӣ менамояд, мазияти асосии кишвар маҳсуб мегардад. Аз дигар потенсиалҳои ҳамлу нақли байналмилалии Эрон метавон фарогире дар канори қутбҳои ҷамъиятӣ ва сармоя ишора дошт.

Усулан, кишварҳои шимолии кишвар, аз ҷумла минтақаи Осиёи Миёна, Қафқоз ва Русия аз марказҳои муҳимми ҷамъият буда, бозор масрафи муносибе барои маҳсулоти ғарбӣ мешаванд. Дар ҷануби кишвар низ кишварҳои ҳавзаи Халиҷи Форс аз марказҳои муҳимми анбошти сармоя мебошанд, ки баъзан, сармоягузориҳои васее низ дар бахши хадамоти байналмилалӣ ҳамчун минтақаҳои озоди Дубай ва Ҷабалулалӣ намудаанд[10].

Дар хусуси тавонмандиҳои билфеъли мавриди ишора дар заминаи ҳамлу нақли байналмилалӣ, вазъияти системҳои ҳамлу нақли Эрон дар муқоиса бо дигар кишварҳои минтақа аз сатҳ, густурдагӣ ва кайфияти нисбатан болотаре, бахусус дар бахши зербиноҳои ҳамлу нақл бархурдор мебошад. Аммо бо таваҷҷуҳ ба сатҳ ва навъҳои гуногуни хадамоти ҳамлу нақлии кишварҳои пешрафта ва қобили қабули ҷаҳонӣ, хусусан дар бахши баҳрабардорӣ ва новагон фосилаи зиёде вуҷуд дорад, ки

ин мавзӯъ дар дигар бахшҳо ва рукнҳои иқтисод ва саноат низ ба чашм мехӯрад ва лизо, ҳамлу нақл низ аз ин қоида чандон мустасно намебошад.

Бо вуҷуди ин, ҷиҳати иртиқо, муаррифӣ ва баҳрабардорӣ аз ин потенсиалҳо дар чанд соли охир ба анҷоми иқдомоти зербинои муҳимме ҳамчун эҷод ва густариши таомули амалиётии байни зербахшҳои гуногуни ҳамлу нақл, густариши ҳамлу нақли таркибӣ, иртиқои сатҳи баҳраварии амалиётӣ, нигариши иқтисодӣ ба ҳамлу нақл, роҳандозии системҳои иттилоърасонӣ ва раҳгирии бори мубодират варзидашуда ва ё дар ҳоли роҳандозӣ мебошад, то сатҳи хадамоти ҳамлу нақли кишварро ба сатҳҳои болои стандартҳои ҷаҳонӣ бирасонид. Албатта, тавфиқи муносиб дар ин замина мусталзими ҳамкории наздики бахшҳои бозаргонӣ, иқтисодӣ ва сиёсии кишвар мебошад[11].

Алорағми гузари муддати нисбатан тӯлонӣ транзит ҳанӯз ҷойгоҳи муносиб ва шоистаи худро бо таваҷҷуҳ ба рақобати шадиди байналмилалӣ ва талошҳо барои ҳазф кардани роҳи Ҷумҳурии Исломии Эрон дар барномарезиҳо ва фаъолияти иҷроӣ пайдо накардааст. Далели аслии ин рӯйдод тамаркузи мудирият дар бахши давлатӣ ва то ҳудуде адами таваҷҷуҳи созмонҳо ба тағйир ва таҳаввулоти байналмилалӣ ва талош дар ҷиҳати созгор сохтани шароити дохилии созмонҳо бо шароит ва ниёзҳои байналмилалӣ аст. Аҳамияти таваҷҷуҳ ва барномарезии ҷудогона дар ин хусус илова бар манофеи молӣ ва даромади арзӣ бар транзит аз кишвар паёмадҳои муҳимме ба шарҳи зер, ки аз манзаре дигар аз аҳамият ба маротиби болотаре нисбат ба даромадҳои арзӣ бархӯрдор аст, ба дунбол хоҳад дошт, ки ба таври хулоса иборат аст аз:[12]

Эҷоди эътибор ва суботи сиёсӣ. Ба таври хулоса баҳрабардорӣ ва эҳдоси чунин коридорҳое сабаб хоҳад шуд, то манофеи иқтисодии бисёре аз кишварҳои дуне, аз ҷумла Амрико, Иттиҳодияи Аврупо ва Япония алорағми фосилаи зиёд ба далели ниёз ба манофеи бикри минтақа ба он вобаста гардад. Лизо, ҳар гуна халал дар амнияти кишвар сабаб ба мухотира афтодани манофеи ин кишварҳо хоҳад шуд. Кишвари мо низ, ба далели ин ки аз ҳалқаҳои аслии ин масир маҳсуб мегардад, дорои эътибори амниятӣ ва сиёсии байналмилалии бештаре мегардад.

Таъсироти иҷтимоӣ ва иқтисодӣ. Роҳандозии чунин коридорҳои табаоти иҷтимоии мусбати бисёре, чун эҷоди иштиғол, ки аз муъзилоти ҷидди феълии кишвар маҳсуб мешавад, ҷазби сармоягузориҳои хориҷӣ, ошноӣ бо фарҳанги дигар миллат ва ғайра хоҳад буд. Ин ба маънои равнақи бештари саноеъ ва хадамоти худ ва ҷонибӣ ва ниҳоятан, иҷтимоӣ ва иқтисодӣ аст. Барои мисол метавон гуфт, коридорҳои ҳамлу нақлӣ ба манзалаи рӯдхона мебошанд, ки дар сурати ҷараён сабаби ободонӣ ва идомаи ҳаёт хоҳанд шуд.

Дар канори талош барои раҳоӣ аз иқтисод маҳсул ва рушди содироти ғайринафтӣ, ки як ниёзи ҳаётии кишвар маҳсуб мешавад, аҳамияти рӯзафзуни бахши ҳамлу нақл дар роҳи расидан ба ҳадафҳои фавқуззикр, равшантар ва шаффофтар мегардад.

Баррасии зимнии сарфаслҳои сиёсатҳои давлат дар буъди ҳамлу нақли миллӣ, сиёсатҳои тарсимӣ бар асл, ҷазби сармоягузории дохилӣ, мушорикати мардумӣ ва беҳбуди шохисҳои баҳраварӣ ва хадамотии устуворгашта ва дар буъди байналмилалӣ дар ростои сиёсат танишзудоӣ бар тавсиаи ҳамкориҳои байналмилалӣ ва пойдорсозии равобити байналмилалӣ, ҷазби сармояҳои хориҷӣ ва кӯмакҳои фаннӣ таъкид шудааст. Албатта, таҳаққуқи ҳадафҳои тарсимӣ дар буъди байналмилалӣ, ҳамкорӣ ва ҳамроҳии дигар бахшҳои иҷроии кишвар ҳамчун вазорати умури хориҷа, бонки марказӣ, вазорати бозаргонӣ, вазорати иқтисод ва умури дороӣ ва ғайраро талабад[13].

Илова бар потенсиали ҳамлу нақли дохилӣ ва байналмилалии марбут ба содирот ва воридот, ба лиҳози мавқеияти камназири геополитики меҳани исломӣ бахши ҳамлу нақл дар ояндаи начандон дур илова бар ироаи хадамоти муассир ба бахшҳои тавлидӣ дар роҳи тавсеа ва таҳаққуқи барномаҳои иқтисодии кишвар дар заминаи транзит низ метавонад ба унвони як манбаи таъминкунандаи арз мавриди ниёзи кишвар амал намояд ва бо арзаи имконоти худ ба тасбият ва иртиқои мавқеияти ҷаҳонии кишвар аз назари иқтисодӣ ва сиёсӣ кӯмаки шоёне бинамояд.

Бо баррасии раванди сиёсати кишварҳои пешрафта ва ба таври куллӣ ҷаҳон дар хусуси ҳамлу нақл мушаххас мегардад. Барои дастёбӣ ба ҳадафи кам кардани хароҷоти ҷобаҷоии воҳиди мусофир ва мол ва билтабъ, коҳиши таъсири хароҷоти ҳамлу нақл дар қиммати тамомшудаи молҳои тиҷорӣ ва сабади хароҷоти хонавор ва низ вуҷуди маҳдудиятҳои молии муҳтамали давлатҳо дар оянда, таваҷҷуҳоти бештар

нисбат ба беҳбуди равишҳои баҳрабардорӣ, баҳраварии муносиб аз имконоти мавҷуд аз тариқи иртиқои кайфияти фаннӣ ва дониши мудирияти системҳои ҳамлу нақл хоҳад буд.

Сармоягузорӣ дар лоиҳаҳои сохтмонӣ дар сурати вуҷуди тавҷеҳи шаффофи иқтисод барои баргашти сармояи хароҷотшуда ба унвони охирин роҳи ҳалли мумкин ба кор баста хоҳад шуд. Бадеҳист, бахши роҳ ва таробарии кишвар низ барои расидан ба ҳадафи фавқ, ҳифзи манофеи миллӣ ва ҳузури фаъол дар бозори ҳамлу нақли байналмилалӣ маҷбур ба тасмимгирии сиёсатҳои созгор ва ҳамҷиҳатӣ бо сиёсатҳои дунё хоҳад буд.

Лизо, бо таваҷҷуҳ ба аҳамият ва ҷойгоҳи бахши ҳамлу нақл дар тавсеаи ҳамаҷонибаи кишвар умед аст, талоши мазкур бо инояти бори таолӣ ва ҳиммату талоши масъулин, коршиносон ва дигар дастандаркорон битавонанд маншаи асароти мусбати бахши ҳамлу нақл дар иқтисоди кишвар гардад.

АДАБИЁТ

1. Исмоил Ойтӣ. Робитаҳои мутақобили ҳамлу нақли заминӣ ва иқтисоди кишвар ва ҷойгоҳи хоси Устони Хуросон/ Исмоил Ойтӣ// Конфронси ҷойгоҳи ҳамлу нақли заминӣ дар иктисоди кишвар. Маркази таҳқиқот ва омӯзиши вазорати роҳ ва троберӣ. Фарвардин. 1377.
2. Созмони ҳамлу нақл ва поёнаҳои кишвар, таҳаввулоти ҳамлу нақли кишвар ва бозорҳои байналмилалии ҳамлу нақл дар 20 соли гузашта ва муҳиммияти сиёсатҳои даҳаи отии ҳамлу нақл. Маркази омӯзиш ва парвариш. Сентябри 1378.
3. Созмони ҳамлу нақл ва поёнаҳои кишвар, таҳаввулоти ҳамлу нақли кишвар ва бозорҳои байналмилалии ҳамлу нақл дар 20 соли гузашта ва муҳиммияти сиёсатҳои даҳаи отии ҳамлу нақл. Маркази омӯзиш ва парвариш. Сентябри 1378.
3. Ҳамон ҷо.
4. Созмони ҳамлу нақл ва пояҳои кишвар, таҳлиле аз фаъолияти ҳамлу нақли ҷодаӣ дар соли 1377. Дафтари барномарезӣ ва омӯзиш, саоли 1378; Вазорати роҳ ва туроберӣ, муовинати идорӣ ва молӣ. Маҷмӯаи гузоришҳои тадвини барноами севуми тавсиаи ҳамлу нақли ҷодаӣ. Ташкилот ва нерӯи инсонӣ. Гузориши шумораи 1. Моҳи меҳри 1377.
5. Созмони ҳамлу нақл ва пояҳои кишвар, таҳлиле аз фаъолияти ҳамлу нақли ҷодаӣ дар соли 1377. Дафтари барномарезӣ ва омӯзиш, саоли 1378.
6. Роҳи оҳани Ҷумҳурии исломии Эрон. Омори фаъолиятҳои роҳи оҳани Ҷумҳурии исломии Эрон, соли 1378.
7. Созмони ҳамлу нақл ва поёнаҳои кишвар. Тарҳи даромадзоии ҳамлу нақл, гурӯҳи ҳавоӣ, гузориши шумораи 2, Обонмоҳи соли 1378.
8. Созмони ҳамлу нақл ва поёнаҳои кишвар. Тарҳи даромадзоии ҳамлу нақл, гурӯҳи дарёӣ, гузориши шумораи 1, Зимистони соли 1377.
9. Ҳуҷҷатӣ Маҳмуд. Нигоҳе ба ояндаи ҳамлу нақли кишвар дар Эрон / Ҳуҷҷатӣ Маҳмуд // Аввалин конфронси илмӣ-тахассусии анҷумани муҳандисони роҳ ва сохтмони Эрон. Меҳрмоҳи 1378.
10. Маҳмуди Саффорзода. Баррасии мушкилот ва муъзилоти транзитии мол аз Эрон / Маҳмуди Саффорзода, Ҷаводи Ҳидоятӣ. Маркази таҳқиқот ва омӯзиши вазорати роҳ ва туроберӣ. 1378.
11. Ҳамид Баҳромӣ. Сарфаҳои дарунии навсозии новагони ҳамлу нақли ҷоддаии кишвар. Поённомаи коршиносии аршад / Ҳамид Баҳромӣ. соли 1385.
12. Маҳмуди Саффорзода. Баррасии мушкилот ва муъзилоти транзитии мол аз Эрон/ Маҳмуди Саффорзода, Ҷаводи Ҳидоятӣ. Маркази таҳқиқот ва омӯзиши вазорати роҳ ва туроберӣ. 1378.
13. Алиризо Ризоӣ Арҷвардӣ. Коршиноси аршади роҳ ва тароберӣ/ Алиризо Ризоӣ Арҷвардӣ. Пажӯҳишкадаи ҳамлу нақли вазорати роҳ ва таробарӣ.

АНАЛИЗ СОСТОЯНИЯ СФЕРЫ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ И ЕЕ РОЛЬ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Транспорт является одним из общих условий производства и осуществляя перевозки, транспорт влияет на масштабы общественного производства и темпы его роста. Транспорт способствует росту производительности труда, повышению уровня жизни населения и вносит крупные изменения в мировую экономику и международные отношения. В данной статье автор изучает состояние сферы транспортных услуг и ее роль в развитии экономики.

Ключевые слова: транспортные услуги, международные перевозки, национальная экономика, создание новых рабочих мест, хозяйственное развитие, совершенствование, использование ресурсов.

ANALYSIS OF THE STATE OF THE SPHERE OF TRANSPORT SERVICES AND ITS ROLE IN ECONOMIC DEVELOPMENT

Transport is one of the General conditions of production and carrying out transportations, transport affects the scope of social production and the rate of growth. Transport contributes to the growth of productivity, increase of a standard of life of the population and makes major changes in the world economy and international relations. In this article the author examines the situation in the sphere of transport services and its role in economic development.

Key words: transport services, international transportation, national economy, creating new jobs, economic development, improvement and use of resources.

Сведения об авторе: *Хамид Бахроми* – соискатель Института гуманитарных наук АН РТ, преподаватель Свободного исламского университета города Шуштар, Иран. Телефон: **936-00-09-17**

ҲИРФАГАРОӢ ВА ҲИРФАИСОЗӢ, ЗАРУРАТЕ БАРОИ СОЗМОНҲОИ ДАВЛАТӢ

(таърихча, мафҳумҳо ва нигаришҳо)

Мостафа Раванд

Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Баррасии мутолиот ва таҳқиқоти анҷомшуда рӯйи ҳирфаҳо, ҳирфагароӣ ва ҳирфаисозӣ нишондиҳандаи талошҳои суратгирифта барои тавсеаи навъшиносӣ ва таҳаввулоти мафҳумӣ аст. Аввалин мутолиот дар солҳои наздик ба Ҷанги Дуюми Ҷаҳонӣ анҷом шуд, ки ба таҳлилҳои таърихӣ ва мутолиоти мавриди ҳирфаҳо мепардохтанд. Пас аз он, мутолиот бар мавзӯоте, монанди меъёрҳо ва хусусиятҳои хоси ҳирфаигароӣ мутамарказ шуд. Нуқсони рӯйкарди вижагимеҳвар дар тавсифи ҳирфа ва ҳирфагароӣ, ба далели танаввӯъ ва густардагии моделҳое, ки хусусиятҳоро табйин мекарданд, сабаб шуд, то рӯйкарди фароянде ба ҳирфагароӣ падидояд. Дар ибтидо ин умед вуҷуд дошт, ки ин рӯйкард дар тавсифи ҳирфаисозии шуғлҳо ҷавобгӯ ва кофӣ бошад. Дар ин рӯйкард буд, ки марҳилаҳои фароянди ҳирфаигароӣ ва рӯйдодҳои муҳим дар ҳаракат ба самти ҳирфагароӣ баррасӣ шуданд [8].

Ҳамон тавр ки ҳирфаҳо дар арзёбии умумӣ аз эътибор ва иқтидори афроди ҳирфаӣ муҳим ҳастанд, дар ҷомеашиносӣ кор ва машоғил низ ҷойгоҳи болоеро ба худ ихтисос додаанд. Ҳирфаҳо мутаносиб бо шароит ва муқтазиёти таърихӣ такомул ёфтаанд. Дар ибтидо, ҳангоме ки шуғлҳои қарнҳои вустоӣ аз тариқи пайванд бо ашрофигарӣ ҷойгоҳи иҷтимоии болое ба даст оварданд, ҳирфаҳои табақотӣ зуҳур пайдо карданд [2]. Ҳирфаҳои классикии пизишкӣ ва ҳуқуқ реша дар ин давраи таърихии аввалия доранд. Ҳар қадар ки ҷомеа саноатӣ мешуд, ҳирфаҳо ҳам ба таври фазояндае тахассусӣ ва мутамоиз мешуданд. Рақобат дар бозор ҳирфаҳоро барои муҳофизат аз мутахассисони худ иртиқо дод, то битавонанд абзорҳое барои беҳбуди ҷойгоҳ ва дарёфти подоши хадамоти худ дар ихтиёр дошта бошанд. Дар натиҷа ҳирфаҳо ба унвони мабное барои машоғил қарор гирифтанд.

Зуҳури давлатии рифоҳ ба афзоиши назорати давлат бар шуғлҳои мустақил ва ҳирфаҳо анҷомид ва заминасозӣ барои эҷоди шуғлҳои тахассусиро бештар кард. Ин машоғил дар созмонҳое матраҳ шуда буданд, ки ҳарчанд машоғилро тавонманд мекарданд, аммо онҳоро аз лиҳози дараҷаи аҳамият поинтар аз ҳадафҳои созмонӣ қарор медоданд. Имрӯз шуғлҳои хадамотӣ дар бахши давлатӣ ҳаммонанди парасторӣ, муаллимӣ, кори иҷтимоӣ, мушовараи иҷтимоӣ, иманӣ ва ғайра, намунае аз ин заминасозиҳо талаққӣ мешавад, ки талошҳое барои ҳирфаӣ сохтани бархе аз онҳо сурат гирифтааст ва мавқеиятҳое бо дараҷаҳои мутафовит ба даст омадааст. Тахассусгароии фазоянда дар ҷомеаҳои донишмеҳвар ин равандро суръат бахшидааст.

Аз даҳаи 1960 рушди масрафгароӣ ва идеологияҳои бозори озод, иқтидори суннатӣ ва пойгоҳи иҷтимоии ҳирфаҳоро ба самти фарсудагӣ расонидааст. Муҳити бозори ҷадид на танҳо халкунандаи фурсат талаққӣ мешавад, балки ин шуғлҳоро ташвиқ мекунад, то бо соири машоғил барои касби машрӯият, ҷойгирӣ дар муносибатҳои иҷтимоӣ, истиқлол ва салоҳдиди қазоӣ вориди рақобат шаванд. Дар натиҷа, ақидаҳои марбут ба ҳирфа, хеле пӯётар ва мунъатифтар шуда, сабаби зуҳури идеяҳои калидӣ дар рӯйкардҳои таомулгароӣ барои таърифи ҳирфа шудааст [3].

Бар асоси фарҳанги вожагони Оксфорд, як ҳирфа иборат аст аз: «шуғле, ки ба он пул пардохт мешавад, бахусус шуғле, ки шомили омӯзиш ва шароити эҳрози расмӣ бошад» [9]. Вожаи ҳирфа ба маънои вуҷуди як изҳорномаи (савгандномa) ошкор, ҳамроҳ бо замонати иҷрои як тааҳҳуд аст ва ҳирфаҳо гурӯҳҳое ҳастанд, ки ба таври ошкор эълом мекунанд, ки аъзои онҳо бар асоси равишҳои мушаххас амал хоҳанд кард ва он гурӯҳу ҷомеа, узверо ки тибқи ин равишҳо амал накунанд, танбеҳ хоҳанд кард. Як ҳирфа худро ба унвони як хайр ва манфиати иҷтимоӣ ба ҷомеа арза мекунад ва ҷомеа низ он ҳирфаро мепазирад, бо ин таваққӯъ, ки ба як ҳадафи муҳимми иҷтимоӣ хизмат мекунад. Агар як шуғл ба манзалати як ҳирфа иртиқо ёфта бошад, тамоми аъзои он ҳирфа, ҳирфаӣ ҳастанд. Ба ин далели сода ки, агар ҳирфаӣ

набошанд, ё ба узвият дар он ҳирфа пазируфта намешаванд ва ё агар пас аз пазириш, салоҳияти худашонро ба ҳар далеле аз даст бидиҳанд, аз он ҳирфа хориҷ хоҳанд шуд.

Бо вуҷуди шаффофияти нисбии ин таориф, бардоштҳо аз мафҳуми ҳирфа ва вожагони муртабит ба он мутафовит аст. Ҳирфаҳо ба сурати иҷтимоӣ шакл мегиранд, зеро арзишҳои иҷтимоӣ дар як замон ва заминаи мушаххас таъйин хоҳанд кард, ки кадом як аз масоил он қадар муҳиманд, ки дар ҳавзаи як ҳирфаи хос қарор гиранд ва ба воситаи ин шумул чӣ навъ дониш ва маҳоратҳои ҳирфаӣ бо роҳи ҳалҳои ин масоил марбут мешавад.

Қаламрави қудрат ва истиқлол, аз мушаххасоти ҳирфаҳоянд, ки кулли соҳибназарон ба он ишора кардаанд [4]. Тадвини стандартҳои марбут ба ихтиёрот ва гувоҳиномаҳои вуруд ба як ҳирфа, таъйиди барномаҳои академӣ, шароити истихдом, қоидаҳои рафтори ахлоқӣ ва назорати иқдомҳои муносиб, ҳамагӣ метавонанд тавассути як ҷомеаи (анҷуман) ҳирфаӣ ва аз тариқи кумитаҳо, ҳайатҳо ё конвенсияҳои он сурат гирад. Чунин ҳирфа ё тахассусе дар сатҳи калон, дорои алоқаҳои иқтисодӣ ва низ соҳиби иқтидоре дар назорати кайфияти аъзои тозаворид ба ҳирфа аст.

Дар мутолиоте, ки то кунун сурат гирифтааст, тамаркузи мафҳумӣ ва нигаришҳои аслӣ нисбат ба ҳирфаисозӣ бо гузашти замон тағйир кардааст. Абут нигаришҳои аслиро ба чаҳор даста тақсим кардааст: коркардӣ, сохторӣ, инҳисорӣ (қудрат) ва фарҳангӣ. Муҳаққиқони зиёде ҳирфаҳоро дар қолаби ибораҳои коркардӣ таҳлил кардаанд: ҳирфаҳо иборатанд аз равишҳое, ки шоғилони ҳирфаӣ ва тахассусӣ ба воситаи онҳо аз дониш ва маҳорати худ барои кӯмак ба мушкилоти муштариён истифода мекунанд. Ҳирфа абзоре барои назорати робитаи номутақорини коршинос ва муштарӣ аст. Пайравони нигариши сохторӣ таваҷҷуҳи камтаре ба кор ва таомулоти коршинос-муштарӣ доштаанд ва бар нерӯи шаклдиҳандаи сохтори моделҳои фароянди ҳирфаисозӣ таъкид мекунанд. Ҳирфа танҳо як навъ назорати шуғлӣ аст. Рӯйкарди инҳисорӣ нисбат ба ҳирфаҳо бар ин бовар аст, ки зуҳури сохторҳои ҳирфаӣ монанди анҷуманҳо ва ҳамчунин коркардҳои анҷомшуда тавассути онҳо (судури гувоҳинома, парвона, қонунгузорӣ, ихроҷ аз анҷуман), на ба як фароянди табиӣ, балки ба тамоюл барои тасаллут ё ба даст овардани салоҳият ва ихтиёр марбут аст. Ҳирфаҳо гурӯҳҳои синфӣ бо лоиҳаҳои тағйир ва таҳаррук буданд, ки ҳадафи аслии онҳо назорати кор буд. Пажӯҳишгарони ҳавзаи фарҳангӣ, салоҳият ва ихтиёри фарҳангии ҳирфаҳо ва фароянди аслии машрӯияти фарҳангиро арзёбӣ мекунанд, ки ба машоғили муайян, машрӯияти лозимро барои табдил шудан ба як ҳирфа эъто мекунанд [1].

Ҳирфагароӣ ба таври мухтасар иборат аст аз: бархурдорӣ аз диди комил ва нигариши куллгаро ба як кор ё заминаи корӣ, ки бо тасаллут ва иҳотаи ҳамаҷониба бар мавзӯъ ҳамроҳ аст ва ношӣ аз даргир шудан дар кор, таҷрибаи фаровон, касби дониш, огоҳии лозим ва кофӣ дар он замина, ҷиҳати рафъи ниёзи муштариён ва ҷомеа аст.

Ба ақидаи Хуроно (2007), ҳирфаигароӣ тавофуқе аст, ки барои таъриф кардани як ҳирфа эҷод мешавад ва муҷиби ба вуҷуд омадани ташкилотҳои ҳирфаӣ мешавад. Ҳирфаигароӣ имрӯз муҷиби шаклгирии ташкилотҳо, иттиҳодияҳо ва анҷуманҳои расмии синфӣ ва тахассусӣ шудааст ва ҳирфаҳо бар ҳасби мизони расмият ва эҷоди ташкилотҳои ҳирфаӣ ба сурати расмӣ, таахҳудот ва масъулиятҳои хоси иҷтимоиро пазируфта, ба аъзои худ таъкид мекунанд. Аъзои ҳирфа низ мутааҳҳид мешаванд, то бо риояти ахлоқи ҳирфаӣ, масъулиятҳои иҷтимоии худро риоят намоянд. Аъзои ҳирфаҳо худро нисбат ба вазифа ва масъулиятҳои иҷтимоӣ мутааҳҳид медонанд ва, ҳатто, барои эҷод ва тақвияти чунин таахҳуде ҳангоми вуруд ва узв шудан савганд ёд мекунанд. Ҳирфагароӣ бо тақвияти ахлоқи ҳирфаӣ аз муассиртарин механизмҳои назорати дарунӣ ё худназоратӣ маҳсуб мешавад ва дар айни ҳол муҷиби афзоиши короӣ ва асарбахшии созмонӣ мешавад. Ҳирфаӣ шудани ҳирфаҳо ва машоғил, як тейф ё пайвастор аст, ки дар як сари он арзишҳои ҳирфаии идеал мушоҳида мешавад ва дар сари дигари он парокандагӣ ва фиқдони арзишҳои ҳирфаӣ [5].

Дар кул метавон гуфт, ки ҳирфаӣ касест, ки афъоли хостан, донистан, тавонистанро дар ҳирфа бовар доранд. Шахси ҳирфаӣ касе аст, ки худшиносӣ, худсозӣ ва худбовариро лозимаи ҳирфаишудан ва ҳирфаимондан медонад. Ҳирфаӣ касе аст, ки ба мудирияти ҳирфа ва ҳирфаимудирият эҳтиром мегузорад.

Таърифи ҷомеъ ва амалиётии мо аз ҳирфагароӣ дар ин мақола иборат аст аз: «ҳирфаигароӣ, хизмате аст, ки аз тариқи истифода аз дониш, маҳоратҳо ва тахассус,

афрод худашонро дар болотарин сатҳи стнадарти пиндор, гуфтор ва кирдори нек қарор медиҳанд».

Ҷомеашиносон ва иқтисоддонон тахассусҳои ҳирфаиро яке аз аҷзои муҳимми бозори кор дониста, мутахассисон ва шоғилони моҳир дар ҳирфаҳои мухталифро бахши ҳаётӣ аз нерӯи кори кишвар ба шумор меоваранд. Мутахассисон ва шоғилони ҳирфаӣ на танҳо тахти фишорҳои иқтисодӣ қарор доранд, балки аз мазмунҳои ҳирфаӣ низ таъсир мепазиранд. Дар кишварҳои тавсеаёфта, маъмулан, ин афрод болотарин сатҳҳоро дар силсиламаротиби шуғлии созмонҳо ба худ ихтисос медиҳанд. Аз назари фарҳангӣ ин афрод бояд бо стандартҳо ва арзишҳои муҳимми ичтимоӣ ҳамсӯ бошанд ва робитаҳо байни дониш ва қудратро ба наҳве барқарор кунанд, ки эътимоди ҷомеаро ба худ ҷалб намоянд.

Аз назари иҷтимоӣ низ соҳибназарони мухталифи ин ҳавза мутолиоти аввалияеро дар заминаи ҳирфагароӣ ва тахассусгароӣ анҷом додаанд. Нахустин пажӯҳишҳо дар ин замина иртиботи наздик бо рӯйкарди коркардгароёнаи Мертон (1938)[6] ва Порсунз (1939)[7] дорад, ки мизони ҳирфаӣ будан ва тахассусӣ буданро мутародиф бо мизони бароварда кардани ниёзҳои иҷтимоӣ медонанд. Рӯйкарди коркардгароёна ағлаб хусусиятҳоеро таъйин мекунад, ки ба воситаи онҳо ҳирфа ё тахассус ва шоғил ё мутахассисон аз соири нерӯҳои корӣ мутамоиз мешаванд. Пажӯҳишгарони ин ҳавза ағлаб суолоти монанди зерро матраҳ мекунанд:

Чӣ тафовутҳое байни пизишкҳо ва наҷҷор вуҷуд дорад? Чӣ чиз боис мешавад, ки мо фардеро мутахассис бидонем ва фарди дигареро не?

Дар посух бояд гуфт, ки наҳваи кори як фарди мутахассис ё ҳирфаӣ созмонёфта ва қонунманд аст ва гузаронидани анвои давраҳои омӯзишӣ барои дар ихтиёр гирифтани як мавқеи тахассусии мушаххас ва анҷоми як ҳирфа барои ин афрод зарурӣ аст.

Дар тӯли даҳаи 1970 теъдоди зиёде аз ҷомеашиносон ва иқтисоддонон тардидҳое дар бораи рӯйкарди ҳирфагароӣ иброз доштаанд. Онҳо ба ҷойи мубтанӣ бар шуғл барои таърифи ҳирфаҳо, рӯйкарди мубтанӣ бар гурӯҳ ё табақаи ҳирфаиро баргузиданд. Ба ибораи дигар, ба эътиқоди ин муътақидон рӯйкарди ҳирфагароӣ, ки мубтанӣ бар шуғл бошад, ҳадафи аслии ҳамаи ҳирфаҳо ва тахассусҳоро дар назар намегирад. Пайравони ин ақида бар ин бовaранд, ки нуқтаи иштироки ҳамаи тахассусҳо ва мутахассисон, равише аст, ки онҳоро аз соири нерӯҳои корӣ мутамоиз месозад. Пайравони мактаби гурӯҳбандӣ ба бисёре аз мушаххасаҳои ҳирфаӣ, ки тавассути коркардгароён таъриф шудааст, ишора мекунанд, монанди омӯзиши донишгоҳӣ, анҷуманҳои ҳирфаӣ, судури гувоҳинома ё парвона, абзорҳое барои касб ва ҳифзи ин хусусияти инҳисорӣ. Бархе аз пайравони назарияи интиқодии ҷомеашиносӣ низ бар абъоди ҳирфаӣ монанди иртиботи наздики иҷтимоӣ, мадракгароӣ ва мушорикати он дар иқтисод таъкид меварзанд. Ҳамчунин ҷомеашиносон бар мабнои таваҷҷуҳ ба усули шинохтӣ ва ҳинҷорӣ дар ҳирфаигароӣ бар онанд, ки ҳар шуғле хоҳони он аст, ки истиқлоли як тахассус ё ҳирфаро дошта бошад ва истиқлоли ҳирфаӣ ё тахассусӣ ниёзманди бархурдорӣ аз дониши қобили дифоъ дар қаламрави марбут ба он ҳирфа аст. Ба таври яқин ин дониш бо мурури замон ва ба таври пайваста тақвият ва такмил мешавад. Ҳарчанд ин ки як тахассус ё ҳирфа битавонад маҷмӯаи мушаххасе аз масоил ва мушкилотро дар мақтае аз замон таҳти назорат дошта бошад, лузуман ба маънии ин нест, ки дар оянда ҳирфа ё тахассуси дигаре натавонад ба ин масоил бипардозад. Дарвоқеъ, марз миёни ҳирфаҳо ва тахассусҳои мухталиф метавонад ҷо ба ҷо шавад. Нуктаи муҳимми дигар, ҳинҷорҳои ҳирфаӣ аст. Ҳанҷорҳои ҳирфаӣ, ки ҷиҳатгирӣ ба сӯйи хадамоти хосро ташреҳ мекунанд (монанди савганди Буқрот), ба масобаҳи абъоди идеологии тахассусҳо ҳастанд ва ангезаҳои дарунӣ барои мутахассисони ҳирфаҳои мухталиф фароҳам меоваранд. Хусусияти судури гувоҳиҳои ҳирфаҳисозӣ моро ба сӯйи маҷмӯаи хубе аз унсурҳои фарҳангсоз ҳидоят мекунад, монанди омӯзиши донишгоҳӣ барои мутахассисон барои афроди ҳирфаӣ ва ойинномаҳои ахлоқӣ, ки ағлаб тавассути омилҳои хориҷӣ ва барои арзёбии вазъияти як шуғл ва хостаҳои ҳирфаии он истифода мешаванд. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки яке аз аркони аслии созмонҳо ҳавзаи мудирияти манобеи инсониашон аст ва вуруд, пардозиш ва хуруҷи манобеи созмонии созмонҳо аз ин тариқ анҷом мешавад, бинобар ин, конуни ҳирфаигароӣ ва ҳирфаисозӣ дар созмонҳо бояд ҳавзаи мудирияти манобеи инсонӣ ва фароиндҳои ҳоким бар он бошад.

Бо таваҷҷуҳ ба мабҳасҳои матраҳшуда метавон ин гуна истинбод намуд, ки имрӯза мақомот ба дастандаркорони созмонҳои давлатӣ метавонанд ибтидо бо такя

бар тарҳи касбу кор ва мудирияти стратегии созмонии худ ва сипас бо таваҷҷуҳ ба мудирияти стратегии манобеи инсониашон, иқдом ба бозтарроҳӣ ва сомондиҳии машоғил ва мавқеиятҳои худ бар асоси таърифи ҳирфаҳо намоянд ва бо табақабандии шуғлии муносиб ва таъйини шароити дақиқи эҳрози шуғл (**ҳирфаисозии созмонӣ**), бар асоси фалсафа, рисолати созмонӣ, хатимашҳо ва фаъолиятҳои мудирияти манобеи инсонӣ, нисбат ба ҷазби афроди ҳирфаӣ ва мутахассиси муртабит бо ҳирфаҳои бозмуҳандисишуда ё истифодаи беҳина аз манобеи инсонии дохили созмон бар асоси техникаҳои тавонмандсозӣ ҳамчун гардиши шуғлӣ, тавсеа ва ғанисозии шуғлӣ ва монанди ин мавридҳо (**ҳирфаисозии фардӣ**), иқдоми муносиб ва муқтазиро дар ҷиҳати беҳбуди амалкард ва таолии созмонӣ, рифоҳ ва саломтаи ҷомеа (**ҳирфаисозии иҷтимоӣ**) сурат диҳанд.

Дар иртибот бо иҷро ва пиёдасозии муваффақ ва комили чунин модел дар созмонҳои давлатӣ, яке аз беҳтарин гузинаҳо метавонад таъсиси ниҳод ё анҷумане бо унвони «**анҷумани ҳирфаиҳои манобеи инсонӣ»** дар сатҳи олӣ ва қонунгузори кишвар аст, ки бо ташкили кори гурӯҳҳои тахассусӣ дар манобеи инсонӣ дар ҳавзаи саноатҳои мухталиф ва даъват аз муовинин ва мудирони шоиста, тавонманд ва ҳирфаии манобеи инсонии он ҳавзаҳо, нисбат ба омӯзиш ва тавсеаи қобилиятҳои ҳирфаии онҳо иқдом намуда, бо назорати иҷрои комил ва ҷомеъ ба фарояндҳои ҳавзаи манобеи инсонӣ, ки тавассути муовинин ва мудирони омӯзишдида дар созмонҳояшон пиёда мешавад, заминаи муносиби пиёдасозии аркони аслии ҳирфагароӣ дар созмонашонро фароҳам намоянд. Дарвоқеъ, нуфузи ҳирфаигароӣ ва ҳирфаисозии манобеи инсонӣ дар созмонҳо ва бахусус созмонҳои давлатӣ, аз канали мудирияти манобеи инсонияшон ва бо воситагарии анҷуманҳои ҳирфаҳои манобеи инсонӣ мадди назар аст, ки табаоти бисёр муфид ва созандаи он ба фард, созмон ва ҷомеа хоҳад боз гашт.

Мақолаи ҳозир ба ироаи таърихчаи ҳирфаҳо ва ҳирфагароӣ мепардозад. Таърифҳое аз ҳирфа, ҳирфаӣ ва ҳирфагароӣ ва хусусиятҳои онҳо ироа медиҳад ва дидгоҳҳои ҷомеашиносона ва иқтисодӣ перомуни мабҳаси ҳирфаигароиро мавриди баррасӣ қарор медиҳад. Муаллиф дар интиҳо ҳирфасозиро дар се сатҳ - созмонӣ, фардӣ ва иҷтимоӣ барои мудирияти манобеи инсонии созмонҳои давлатӣ, ба унвони илоҷи мушкилоти нокоромадии бахши давлатӣ пешниҳод кардааст ва иртиботи ин се сатҳи ҳирфасозиро бо механизми мудирияти манобеи инсонии созмонҳои давлатӣ ташреҳ намудааст.

АДАБИЁТ

1. Abbott A. The System of Professions: An Essay on the Division of Expert Labor / A. Abbott. - Chicago: University of Chicago Press, 1988. -P. 14-15.
2. Elliot P. The sociology of the professions / P. Elliot. - New York: Herder & Herder, 1972.
3. Freidson E. The theory of the professions: the stage of the art In: Dingwall R. and P. Lewis (Eds.). The sociology of the professions: Lawyers, Doctors and Others // E. Freidson. -St Martins. New York, 1983. -P.19-37.
4. Freidson E. Professional Powers // E. Freidson // A Study of the Institutionalization of Formal Knowledge. - Chicago: University of Chicago, 1986. -P. 147.
5. Khurana R. From higher aims to hired hands: The social transformation of American business schools and the unfulfilled promise of management as a profession / R. Khurana. Princeton Univ Pr, 2007.
6. Merton R.K. Social Structure and Anomie / R.K. Merton // American Sociological Review, 1938. -Vol. 3. -No. 5. -P. 672-682.
7. Parsons T. The Professions and Social Structure / T. Parsons. Social Forces, 1939. -17. -P. 457-467.
8. Willensky H.L. The professionalization of everyone? / H.L. Willensky // American Journal of Sociology, 1964. -70. -P. 137-158.
9. [Сайти электронї]. www.askoxford.com

ПРОФЕССИОНАЛИЗМ И ПРОФЕССИОНАЛИЗАЦИЯ - НЕОБХОДИМЫЕ УСЛОВИЯ ДЛЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ

(предыстория, понятия и взгляды)

В данной статье автором рассматриваются вопросы истории профессий и профессионализации; далее представлены некоторые определения о профессии, профессионализме и профессионализации и их характеристики. Также рассмотрены социологические и экономические перспективы в отношении к понятию "профессионализм". Автор предлагает рассмотрение профессионализации в трех уровнях: организационном, индивидуальном и социальном уровнях управления человеческими ресурсами и описывает взаимосвязь трех указанных уровней профессионализации в HRM механизме общественных организаций.

Ключевые слова: профессия, профессионализм, организационный профессионализм, индивидуальная профессионализация, социальной профессионализации, общественных организаций.

PROFESSIONALISM AND PROFESSIONALIZATION, URGENCY FOR PUBLIC ORGANIZATIONS (History, Concepts and Perspectives)

Mostafa Ravand works at HRM deputy of Tehran Regional Electric Company (TREC) now as a most pioneer company among Iranian electric power industries

This article, first, issues the history of professions and professionalism; next, it presents some definition about profession, professional, and professionalism and their characteristics; finally, it investigates sociological and economical perspectives in regard to concept "professionalism". In the end of article, author proposes professionalization into three organizational, individual, and social levels for Human Resource Management of public organizations as a panacea for treating inefficiency problems of public sectors and describes the relationship of three mentioned levels of professionalization with HRM mechanisms of public organizations.

Key words: profession, professionalism, organizational professionalization, individual professionalization, social professionalization, public organizations.

Сведения об авторе: ***Мостафа Раванд*** – соискатель Института экономики и демографии Академии наук Республики Таджикистан. E-mail**:** **mostafaravand@gmail.com**

НАҚШИ БОНКДОРИИ ЭЛЕКТРОНИКӢ ДАР БЕҲБУДИ КАЙФИЯТИ ХАДАМОТИ БОНКӢ

Акбар Некпур
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Бонкҳо ба унвони муассисаҳои иқтисодӣ ҳамвора ба дунболи таҳаққуқи тавақуот ва ниёзҳои муштариёни худ мебошанд. Фановарии иттилоот бо тасҳили иртибот бо муштариён, афзоиши суръат ва асарбахшии он муҷиботи коҳиши ҳазинаҳои ироаи хадамоти бонкӣ, афзоиши рақобат байни бонкҳо, беҳбуди амалкард ва кайфияти хадамоти бонкӣ ва дар ниҳоят, муҷиби тағйири сохтори ҳазинаи бонкҳо ва беҳинашудани санъати бонкдории кишвар мегардад, ки ба табъи он эҷоди заминаи муносиб ва фарҳангсозӣ дар заминаи бонкдории электроникӣ муҳимтарин омили пешбурди ҳадафҳои зикршуда мебошад. Аз ин рӯ, ин мутолиа ба баррасии накш ва аҳамияти бонкдории электроникӣ дар беҳбуди кайфияти хадамоти бонкӣ пардохтааст.

Аз хусусиятҳои қарни кунунӣ, тавсеаи эҷодовари технологӣ иртиботот, иттилоот ва бакоргирии он барои афзоиши суръат ва кайфият дар ироаи хадамот мебошад. Кайфияти хадамот ва ризоиятмандии муштарӣ аз мабҳасҳои стратегӣ барои созмонҳои хадамотӣ ба шумор меравaнд. Ироаи хадамот бо кайфияти боло барои бақо ва судоварии созмонҳо зарур аст. Дар тайи солҳои охир бонкҳои кишвар қадамҳои муассиреро барои дастёбӣ ба хадамоти бонкдории электроникӣ бардоштаанд ва бисёре аз равишҳои суннатӣ барои хадамоти бонкӣ ҷойи худро ба истифода аз абзорҳои фановарии иттилоот барои дарёфти хадамоти электроникии бонкҳо додаанд. Метавон мадди назар гирифт, ки аз як тараф иртиботи мустақим бо мизони гироиш ва тамоюли муштариёни бонкдории электроникӣ муассир аст ва аз тарафи дигар, рақобати танготанге, ки байни бонкҳо барои ироаи хадамоти бонкдории электроникӣ ба вуҷуд омада, рӯз ба рӯз дар ҳоли афзоиш аст. Дар чунин шароит муштариёни ин бонкҳо барои дарёфти хадамот бо кайфияти болотар интизороти бештаре хоҳанд дошт [2].

Таърихи бонкдории электроникӣ. Бонкдории электроникӣ аввалин бор бо муаррифии АТМ ва бонкдории телефонӣ оғоз шуд. Дастгоҳҳои АТМ дар соли 1981 муаррифӣ шуданд, ки баёнкунандаи тавсеа дар заминаи иттилоот ва иртиботот аз роҳи дур буд. Дар аввалҳои даҳаи 1990 зуҳури бонкдории телефонии автоматикӣ низ тасҳилоти бисёреро дар заминаи хадамоти молӣ эҷод кард. Ахиран Интернет ба унвони канали ҷадиде барои хадамоти бонкӣ мебошад, ки ҳам барои муштариён ва ҳам барои бонкҳо мазоёи бисёре доштааст[7]. Дар Эрон низ дастгоҳҳои худпардоз аз тарафи мардум рамзи бонкдории электроникӣ шинохта мешавад. Зеро шурӯи бонкдории электроникӣ дар Эрон бо насб ва роҳандозии дастгоҳҳои худпардоз ҳамроҳ буд. Бо стандарт шудани системаҳои пардохт ба сурати миллӣ, бонкҳо таҳти ҳимояти давлат даромаданд. Дар ин даврон бонкдории электроникӣ рушд ва тавсеаи бисёр доштааст, ба тавре ки ҳаҷми муомилоти анҷомшуда дар солҳои 2012-2013 баён мекунад, ки истифода аз хадамоти бонкдории электроникӣ, афзоиши чашмгире нисбат ба соири шеваҳои анҷоми муомилот дошааст.

Бонкдории электроникӣ. Бонкдории электроникиро метавон истифода аз технологияи пешрафтаи шабакаҳо ва мухобирот барои интиқоли манобеъ (пул) дар

системаи бонкдорӣ муаррифӣ кард. Дарвоқеъ бонкдории электроникӣ ба маънои якпорчасозии беҳинаи кулли фаъолиятҳои як бонк аз тариқи бакоргирии технологияи навини иттилоот, мубтанӣ бар фароянди бонкӣ ва мубтанӣ бар сохтори созмонии бонкҳо аст, ки имкони ироаи кулли хадамоти мавриди ниёзи муштариёнро фароҳам месозад [6].

Дар чанд даҳаи охир таҳаввулоти шигирфе дар низоми бонкдорӣ ба вуҷуд омадааст. Ин таҳаввулотро метавон ба чаҳор давра тақсим намуд ва дар ҳар давра, то ҳадде компютер ва нармафзор ҷойгузини инсонҳо ва коғаз шудаанд. Ба ибораи дигар, фановарии ҷадид ва электроникӣ шудани бонкдорӣ ба онҳо ин имконро медиҳад, ки суръат, кайфият, диққат, ҳазина ва танаввӯи хадамоти худро афзоиш диҳанд, ки ин давраҳо дар зер омадааст:

Давраи аввал, автоматикунонии почтаи боҷа.

Давраи дуюм, автоматикунонии пеш аз боҷа.

Давраи сеюм, муттасил кардани муштариён ба ҳисобҳояшон.

Давраи чаҳорум, якпорчасозии системаҳо ва муртабит кардани муштарӣ бо тамоми амалиёти бонкӣ.

Муқоисаи бонкдории электроникӣ бо бонкдории суннатӣ. Он чи дар муқоисаи бонкдории электроникӣ бо бонкдории суннатӣ қобили таваҷҷуҳ аст, хусусияти фаъол ва оянданигари бонкдории электроникӣ аст. Бонкдории суннатӣ бо диди муҳофизакорона саъй менамояд, ки ба шеваҳои мухталиф ҳазинаҳои бонкиро коҳиш диҳад. Дар сурате ки бонкдории электроникӣ зимни ироаи ҷомеи хадамоти бонкӣ ба дунболи тавсеа ва таҳаввул бо ҳадафи ҷалби ризоияти муштарӣ буда, барои афзоиши даромад, аз тариқи ироаи хадамоте, ки дар қиболи онҳо кормузд дарёфт медорад, сиёсатгузорӣ мекунад. Бинобар ин, дар бонкдории электроникӣ, ҳарчанд ки коҳиши ҳазинаҳои бонкӣ низ мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад, аммо аслитарин ҳадаф рушди даромади бонк аз тариқи ироаи хадамоти мутанаввеъ аст. Дар ҷадвали 1 муқоисаи татбиқи байни хусусиятҳои бонкдории электроникӣ ва суннатӣ ироа шудааст.

Ҷадвали 1. Муқоисаи бонкдории электроникӣ ва бонкдории суннатӣ [5]

Бонкдории суннатӣ	Бонкдории электроникӣ
Бозори маҳдуд Ироаи хадамоти маҳдуд Ироаи хадамот ба як шакли хос Бонкҳои муттакӣ бар шуъбаҳо Тамаркуз бар ҳазина Касби даромад аз тариқи ҳошияи суд Адами вуҷуди робитаи наздики байнибонкӣ Ниёз ба теъдоди зиёди нерӯи инсонӣ ба далели вуҷуди сохтори мубтанӣ бар коғаз Рақобат байни бонкҳо	Бозори номаҳдуд аз лиҳози маконӣ Ироаи хадамоти густарда Ироаи хадамоти мутанаввеъ бар асоси ниёз, супориши муштарӣ ва навоварӣ Бонкҳои чандманзура муҷаҳҳаз ба имконоти электроникӣ Тамаркуз ба ҳазина ва рушди даромад Касби даромад аз тариқи кормузд Аз назари замонӣ номаҳдуд ва 24 соата Вуҷуди робитаи наздик ва танготанг байни бонкҳо Коҳиши ҳаҷми коғаз ва нерӯи инсонӣ ба далели истифода аз компютер Рақобати номҳои тиҷорӣ

Кайфияти хадамот. Кайфияти хадамот ба унвони як унсури калидӣ дар ҷазби дубораи муштариён шиносоӣ шудааст ва ағлаб дар назари рақибон арзиши қобили таваҷҷуҳе доранд, то аз ин тариқ битавонанд мазияти рақобатӣ дар дунёи хадамотмеҳвар ба даст оваранд. Мутолиоти қаблӣ пешниҳод кардаанд, ки нерӯи кори хадаматӣ накши асосиро дар арзёбии муштариён аз кайфияти хадамот ифо мекунанд[9]. Келекс муътақид аст, ки кайфияти хадамот 3 бӯъд- физикӣ, мавқеиятӣ ва рафториро дар бар мегирад. Ба ибораи дигар, кайфияти хадамот иборат аст аз тамаркуз бар чизе ки ба муштариён таҳвил дода мешавад, мавқеияте, ки хадамот дар он ироа мешавад ва ин ки он хадамот чӣ гуна ироа мешавад[10]. Дар воқеъ метавон гуфт, ки ризоияти муштариён аз хадамоти дарёфтӣ ва беҳбуди кайфияти хадамот тавассути созмон, ду шохиси муҳимми арзёбии амалкарди созмон маҳсуб мешавад.

Имрӯз созмонҳои хадаматӣ мутаваҷҷеҳи ин мавзӯъ шудаанд, ки ба манзури ҳифзи муштариёни худ ва касби мазияти рақобатӣ яке аз мавзӯоти муҳим ва калидие, ки бояд ҳамвора мадди назар қарор диҳанд, беҳбуди кайфияти хадамоти худ мебошад. Чаро ки дар пажӯҳишҳои мухталиф мушаххас гардидааст, ки кайфияти хадамот мунҷар ба ризоият, вафодории муштариён ва ниҳоятан, мунҷар ба бақо ва судоварии созмон мегардад[8]. Аз далелҳои ироаи хадамот бо кайфияти боло метавон ба афзоиши интизороти муштариён, фаъолияти рақибон, омилҳои муҳитӣ,

моҳияти хадамот, омилҳои дарунсозмонӣ ва мазоёи ношӣ аз кайфияти хадамот ишора намуд, ки дар расми зер оварда шудааст:

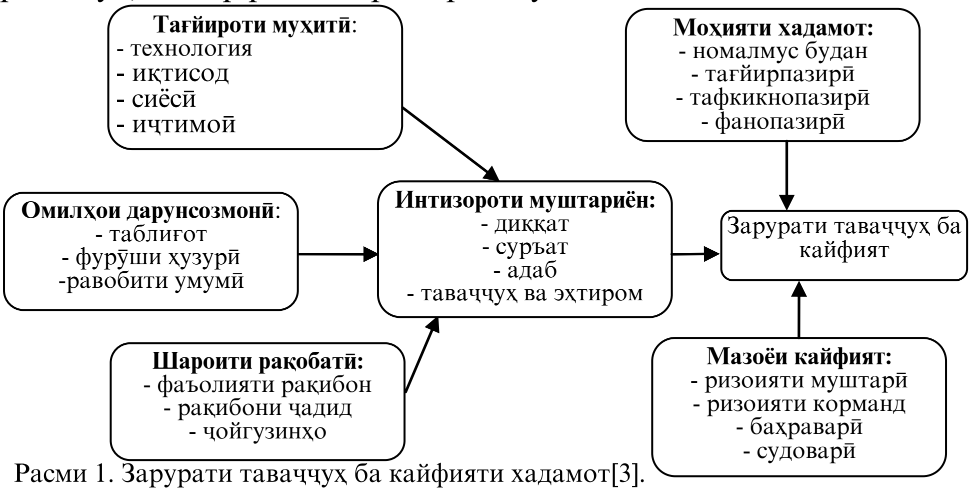

Расми 1. Зарурати таваҷҷуҳ ба кайфияти хадамот[3].

Бонкдории электроникӣ ва кайфияти хадамот. Тавсеаи шигифтангези фановарии иттилоот ва иртиботот, ҷаҳон ва ба табъ дунёи бонкдориро босуръат дигаргун сохтааст. Оморҳо баёнкунандаи рушди рӯзафзун ва чашмгири бонкдории электроникӣ дар ҷаҳон аст. Фарогирии ин технология муҷиби тавсеаи зерсохтҳо, рушди фарогири фановариҳои муртабит ва тадвини стандартҳо дар сатҳи байналмилалӣ шудааст. Аз сӯйи дигар, мазоёи бонкдории электроникӣ дар ироаи хадамот бо кайфияти беҳтар ба муштариён ва беҳбуди шохиси баҳраварӣ дар бонкҳо таваҷҷуҳи муҳаққиқини зиёдеро дар ҷаҳон ба худ маътуф кардааст. Бонкҳо метавонанд барои ироаи хадамот бо кайфияти бартар аз абзорҳое, ки дар ин роҳ метавонад ба онҳо кӯмак кунад, ба муҳандисии кайфияти хадамоти худ иқдом кунанд. Яке аз абзорҳои муҳандисии кайфият дар ростои мафҳуми муштаримадорӣ QFD (quality function deployment) аст, ки меҳвари аслии ин модел бар он устувор аст, ки хостаҳо ва нидоҳои муштариёни созмон шиносоӣ гардида, кулли фароянди ироаи хизмат дар ростои посухгӯйӣ ба нидоҳои шиносоишуда сохторманд гардад. QFD бо унвони яке аз абзорҳои навини муҳандисии кайфият, барои лиҳоз намудани хостаҳо ва интизороти муштариён дар тамоми марҳилаҳо ва фароянди тавлид ва ё ироаи хадамот ба кор гирифта мешавад. Нуқтаи қобили таваҷҷуҳ ин аст, ки фароянди QFD як фароянди мустамар мебошад, зеро ки хостаҳо ва интизороти муштариён бо таваҷҷуҳ ба тағйироти шароити муҳитӣ, ба таври мудовим дар ҳоли тағйир ва пӯёӣ буда, барои ҳифзи пӯёии созмонҳо ҷиҳати посухгӯйӣ ба интизорот ҳамвора бояд нисбат ба беҳбуди мустамари хусусиятҳо ва кайфияти хадамот мубодират варзид[1].

Ба таври куллӣ, бакоргирӣ ва мудирияти саҳеҳи бонкдории электроникӣ дар абъоди мухталиф метавонад дар мавридҳои зер муҷиби беҳбуди хадамоти ироашуда тавассути бонкро фароҳам оварад:

1. Иттилоърасонии сареъ ва шаффофи шароити эътои тасҳилот.
2. Коҳиши ташрифоти идорӣ ва бюрократӣ.
3. Инъитофпазирии бонк дар риояти қонунҳо ва муқаррарот.
4. Афзоиши мизони татобуқ миёни хадамоти мавриди интизори муштариён ва дарки созмон аз интизороти муштариён.
5. Тавсеаи системаҳои пардохти электроникӣ барои муштариёни ҳақиқӣ ва ҳуқуқӣ.
6. Эҷоди ҷаззобият дар хадамоти бонкдорӣ.
7. Беҳбуди короӣ дар амалиёти бонкдорӣ.
8. Тамаркуз ва ҳифзи муштаримадорӣ.

Тавсеаи якпорчагӣ ва беҳбуди хадамоти молӣ барои татобуқ бо ниёзи муштарӣ бояд як мавзӯи фаъоли рақобатӣ байни бахши молии созмонҳо бошад. Аз сӯйи дигар, бонкҳо бояд бо шинохти татобуқ ё ихтилоф миёни дидгоҳҳои муштариён бо кайфият ва наҳваи ироаи хадамот дар хусуси бонкдории электроникӣ ва ҳамчунин ташхиси иллатҳои эҷоди ихтилоф ба манзури коҳиши он ва талош дар ҷиҳати наздиксозии дидгоҳҳо ва беҳбуди нуқоти заъфи система ба манзури афзоиши ризоиятмандии муштариён аз кайфияти хадамот ироа шуда, ба унвони мазияти стратегӣ барои бонк, истифода кунанд.

Дар ин мутолиа бонкдории электроникӣ ва нақши он дар беҳбуди кайфияти хадамот мавриди таҷзияву таҳлил қарор гирифт. Санъати бонкдории имрӯза дар ҳоли тағйир аст. Бо тавсеаи иқтисоди байналмилалӣ ва рақобатӣ шудани бозорҳо, бонкҳо низ таҳти таъсир қарор гирифтаанд. Нерӯи инсонӣ дар ин муҳити технологӣ муҷиби шикастани монеаҳои қонунӣ, ҷуғрофиёӣ ва санъатӣ шуда, маҳсулот ва хадамоти ҷадиде эҷод кардааст. Аз сӯйи дигар, тавсеа ва густариши бонкдории электроникӣ бо таъкид бар иртиқои кайфияти хадамот ва ироаи арзиш барои муштариён муҷиби ризоият ва вафодории муштариён гардида, дар натиҷа судоварии ононро дар ин шароити рақобатӣ афзоиш медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Хонзода Нодир. Бакоргирии модели QFD дар беҳбуди абъоди хадамот ва афзоиши сатҳи ризоиятмандии муштариёни бонкӣ / Хонзода Нодир // Аввалин конференсияи байналмилалии бозорёбии хадамоти бонкӣ. –Теҳрон, 2009. –С.1-31.
2. Зоҳиди Шамсусодот. Пажӯҳише дар бораи вебсайтҳои панҷ донишгоҳи бузурги давлатии Эрон ва ироаи намунаи муносиб / Зоҳиди Шамсусодот. –Теҳрон: Нашрияи мудирияти фановарии иттилоот, 2011. -6(3). –С.73-90.
3. Саидҷаводин Ризо. Мудирияти кайфияти хадамот / Саидҷаводин Ризо, Каймосӣ Масъуд. –Теҳрон: Интишороти нигоҳи дониш, 2011. -Чопи 3. –С.145-150.
4. Саноеи Алӣ. Шиносоӣ ва рутбабандии монеаҳои пазириш ва тавсеаи бонкдории электроникӣ / Саноеи Алӣ, Солеҳниё Манижа // Дуюмин конференсияи ҷаҳонии бонкдории электроникӣ, 19-20 августи 2008. –С.1-16.
5. Вазорати бозаргонӣ. Интиқоли электроникии вуҷӯҳ ва бонкдории электроникӣ. –Теҳрон: Муовинати барномарезӣ ва умури иқтисодӣ, 2005.
6. Венус Довар. Бонкдории электроникӣ ва зарурати тавсеаи он дар Эрон / Венус Довар, Мухторон Моҳрух // Моҳномаи мудирият. –Теҳрон, 2002. -№67-68.- С.16.
7. Afrouz F. Bank employee’s Perception about lementation of e bankind in Iran / F. Afrouz // Thesis for MA, Faculty of tarbiat modarres Uni versity. -Thran, 2007. –P. 17-19. (In Persia).
8. Lee M.C. Relationship among Service Quality, Customer Satisfaction and Profitability in the Taiwanese Banking Industry / M.C. Lee, I.S. Hwan // International Journal Of Management, 2005. -Vol. 22. -P. 635-548.
9. Luoh H. Customers’ perceptions of service quality: Doservers’ age stereotypes matter / H. Luoh, S. Tsaur // International Journal of HospitalityManagement, 2011. -V30. –P. 283–289.
10. Ross I. Service Quality and Store Performance: Some Evidence from Greece / I. Ross, A. Juwaheer // Journal of Management Service Quality, 2004. -Vol.5. -P.24-50.

РОЛЬ ЭЛЕКТРОННОГО БАНКИНГА В УЛУЧШЕНИИ КАЧЕСТВА БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Банковская система составляет важнейшую часть любой развитой современной экономики и играет существенную роль в функционировании и развитии современной экономики. Эффективная система банковских операций должна способствовать улучшению качества банковских услуг. Конкуренция на рынке банковских услуг оказывает значительное влияние на количественные и качественные характеристики банковского обслуживания. С ростом и развитием рынка банковских услуг совершенствуются и инструменты его обеспечения, в том числе технологии электронного банкинга. Вданной статье автор рассматривает роль электронного банкинга в улучшении качества банковских услуг.

Ключевые слова: банковское обслуживание, дистанционное обслуживание клиентов, электронные сервисы, качество услуг в банковских учреждениях, электронный банкинг.

THE ROLE OF ELECTRONIC BANKING IN IMPROVING THE QUALITY OF BANKING SERVICES

The banking system is the most important part of any developed modern economy and plays a significant role in the functioning and development of the modern economy. An effective system of banking operations should contribute to improving the quality of banking services. Competition in the banking services market has a significant impact on quantitative and qualitative characteristics of banking services. With the growth and development of the market of banking services improved and tools solutions, including technologies of electronic banking. In this article the author considers the role of electronic banking in improving the quality of banking services.

Key words: banking, remote customer service, e-services, the quality of services in banking, e-banking.

Сведения об авторе: ***Акбар Некпур*** **–** аспирант Таджикского национального университета.
Телефон: **(+992) 917-50-50-65.** E-mail: **nikpour.akbar@yahoo.Com**

ТАЪСИРИ ТАФАККУРИ ХАЛЛОҚ ДАР ШАРОИТИ РИСК

Али Багерифар
Пажӯҳишгоҳи улуми инсони АИ ҶТ

Дар асри кунунӣ бақои ҳар созмон ва идомаи ҳаёти он вобастагӣ ба ин мавзӯъ дорад, ки дар арсаҳои мухталифи рақобатӣ, битавонанд баранда ва пирӯз бошанд. Дар ин арса, тағйир ва танаввӯъ, ки дар маҳсулот ва хадамоти ироашуда ва низ улуми мухталифе, ки худ зодаи тафаккуроти халлоқи гурӯҳҳое аст, ки доиман дар

ҳоли тафаккур ҳастанд, ба вуҷуд омадааст, аҳамияти таваҷҷуҳ ба ин амрро чандин баробар намудааст. Тағйир ва таҳаввулот тасодуфӣ нестанд ва худ ба худ ба вуҷуд намеоянд. Таҳаввулотро наметавон нодида гирифт. Бетаваҷҷуҳӣ ба таҳаввулот пешрафтҳо ва тағйирот дар арсаҳои мухталиф боиси ақибмондагӣ дар ин арса ва поин омадани сатҳи рифоҳи ҷомеа ва адами дастёбӣ ба ҳадафҳои мавриди назар мегардад. Имрӯз бо тафаккуроти суннатӣ наметавон дар сатҳи васеъ масоил ва мушкилоти назири нигаронии иштиғолро ҳал намуд. Онҳое, ки масоили худро ҳал карда ва ё ҳал мекунанд, фикри нав, андешаи нав ва равиши навро доранд ва андешаҳои худро ба кор гирифтаанд. Чаҳорчӯбаи қонунҳо ва муқарарот ҳокӣ аз адами созгории лозим бо шароити феълии ҷомеа аст ва наметавонад посухгӯйи масоил бошад. Тафаккури халлоқ ба андешаҳо ва равишҳои гузашта тавсеа ва ҷиҳат медиҳад. Агар дар қолаби қоидаҳо, формулаҳо ва системаҳое, ки дар гузашта бо онҳо кор мекардем, идома диҳем, ҳамон натиҷаҳоеро хоҳем гирифт, ки то кунун ба даст овардаем. Аз ин рӯ, ниёзманди равишҳои нав ва идеяҳои ҷадид барои тахассуси беҳинаи манобеъ ва истифодаи матлуб аз имконот ҳастем.

Ҷиҳати дарки тафаккури халлоқ дар ибтидо бояд мурури бар таърифи тафаккур намуд. Дар як дидгоҳ, тафаккур амали зеҳнӣ аст ва замоне матраҳ мегардад, ки мо бо масъалае мувоҷеҳ шуда, хостори ҳалли он бошем. Дар ин ҳангом дар зеҳн талоше барои ҳалли масъала оғоз мегардад, ки ин талоши зеҳниро тафаккур меноманд. Фаъолият барои ҳалли масъала аз марҳилае ташкил шудааст, ки аз таърифи масъала ба таври шаффоф равшан ва малмус шурӯъ ва бо пайдо намудани роҳи ҳалҳо барои ҳалли масъала идома ёфта, бо бакоргирии амали беҳтарин, роҳи ҳал ёфтани ҷавоби ниҳоӣ ба поён мерасад. Ҳар як аз равишҳои тафаккуриро метавон усулҳое донист, ки бо кӯмаки онҳо қисмате аз фароянди ҳалли масъала бомуваффақият тай мешавад. Бар ин асос тафаккури халлоқ (ё дақиқтар бигӯем, равишҳои тафаккури халлоқ) шеваҳои тафаккуре мебошанд, ки ба кӯмаки онҳо барои ҳалли масъала роҳи ҳалҳое меёбем. Аз ин тариқ эҳтимоли дастёбӣ ба муносибтарин роҳи ҳал боло меравад.

Яке аз тасаввуроти нодурусте, ки дар бораи равишҳои мухталифи тафаккурӣ, бахусус тафаккури халлоқ вуҷуд дорад, ин аст ки ҳар як аз ин равишҳо бояд ба танҳоӣ масъаларо ҳал кунанд ва ҷавобро таъйин намоянд. Дар сурате ки ҳар як аз онҳо танҳо қисмате аз кори масъаларо ба уҳда доранд. Ба унвони мисол, тафаккури халлоқ танҳо қисмати роҳи ҳалёбиро дар фароянди ҳалли масъала анҷом медиҳад ва, ҳатто, бо тафаккури халлоқ беҳтарин роҳи ҳал ҳам интихоб намешавад, танҳо роҳи ҳалёбӣ сурат мегирад. Тавaққӯи зиёд аз равишҳои тафаккурӣ аз мушкилоте аст, ки он равиши тафаккурӣ бо он мувоҷеҳ аст.

Ҳар равиши тафаккурӣ барои қисмати хосе аз фароянди ҳалли масъала ба кор меравад ва дорои фазо ва ҳолу ҳавои хосе мебошад. Барои мисол, дар марҳилаи танзими сурати масъала ва дар марҳилаи интихоб беҳтарин роҳи ҳал аз миёни роҳи ҳалҳои ёфтшуда фазои зеҳнӣ фазои ҷадид аст. Фазои зеҳнӣ дар марҳилае, ки аз тафаккури халлоқ ҷиҳати идеяёбӣ барои ҳалли масъала истифода мешавад, фазои нарм, латиф, шӯх ва ғайрирасмӣ аст. Аз хатарот ва мушкилоте, ки дар фароянди ҳалли масъала имкони он вуҷуд дорад, риоят нанамудани ин фазоҳои зеҳнианд. Масалан, дар ҷое ки бояд ҷиддӣ буд (марҳилаи интихоби мунсоибтарин роҳи ҳал аз байни роҳи ҳалҳо), шӯх бошем (яъне фазои зеҳнии тафаккури халлоқро дошта бошем) ва ё дар ҷое ки бояд шӯх буд (фазои лозим барои тафаккури халлоқ), ҷиддӣ бошем.

Бо ҷуръат метавон гуфт, ки ҳамагон ба навъе дар зиндагӣ бо масъалае мувоҷеҳанд ва дар натиҷа маҷбуранд ҷиҳати ҳалли он талош намоянд. Дар мавридҳои бисёре мо дар ҳалли масоил мушобеҳ ва муштарак мебошем. Масалан, масъалаи таъмини маош, масоили хонаводагӣ, иҷтимоӣ ва ғайра.

Натиҷаҳои ҳосил аз талоши афроди мухталиф дар ҳалли ин масоили муштарак бисёр мутафовит аст. Яке аз далелҳои ин тафовутҳоро метавон дар мутафовит будани роҳи ҳалҳои ёфтшуда барои ҳалли ин масъала донист ва ин тафовут реша дар мизони шукуфо будани тавоноии роҳи ҳалёбии афрод дорад. Вокуниши афрод дар муқобили ошкор шудани ин тафовут, маъмулан, ҷумлаи тавҷеҳкунанда аст ва он ин ки: «афрод бо ҳам фарқ доранд ва тавоноии тафаккури халлоқ зотӣ аст ва махсуси гурӯҳи хос ва чун ин тавоноӣ дар мо ба вадиа гузошта нашудааст, мо наметавонем муваффақ бошем ва роҳи ҳалҳои хосе барои масоил биёбем». Аммо таҳқиқоти ҷадид нишон медиҳад, ки тавоноии тафаккури халлоқи билқувва ба ҳамагон арзонӣ шуда, мизони шукуфо будани ин тавоноӣ аст, ки дар афроди мухталиф мутафовит аст ва аз иллатҳои ин тафовут, дар мизони пардохтан ва таваҷҷуҳ ба он ва талош дар шукуфо

намудани он мебошад. Таҳқиқоти ҷадид нишондиҳандаи он аст, ки тафаккури халлоқ иктисобӣ буда, қобили ёдгирӣ бо фаҳму тасаллут бар шеваҳои тафаккури халлоқ метавонем бисёр қудратманд дар ҷиҳати ёфтани идея амал намоем. Аз ҷумлаи равишҳои маъруфи тафаккури халлоқ ба мавридҳои зер метавон ишора намуд:

1. Равиши юриши фикр (таҳрики мағзӣ ё роҳкушоии гурӯҳии Brain Storming).
2. Суолоти идеябарангез (феҳрасти суолот ё ҳамон сурати татбиқии Scamper).
3. Техники Delphi Technique.
4. Техникаи гурӯҳи исмӣ (Normal group technique).
5. Техникаи иртиботи иҷборӣ (Forced association).
6. Гардиши тахайюлӣ (Speculative excursion).
7. Намунабардорӣ (Bionics).
8. Тафаккури мувозӣ (Lateral thinking).
9. Равиши нававарии низомёфта (TRIZ).

Аввалин қадам дар ҷиҳати шукуфосозии тавоноии тафаккури халлоқ дар худ ин аст, ки бихоҳем ин тавоноиро ба даст оварем ва ҷиҳати ба даст овардани он вақт ва энергия бигузорем ва аз ҳама муҳимтар нарму пазирандашуда ва бипазирем, ки тағйир кунем. Бо риояти ин шартҳо дар амал худ ба худ қадами муҳимеро дар ҷиҳати халлоқ шудан ва халлоқона тафаккур кардан бардоштаем. Пас аз ин кор бояд бо дониш ва фаннҳои тафаккури халлоқ бо хусусиёт рафтор ва маниши афроди халлоқ ва нававар ошно шуда, онҳоро дар зиндагии худ ба кор барем. Бояд бихоҳем ва он чунон шавем, ки афроди халлоқ онгунаанд.

Яке аз хусусиёти боризи афроди халлоқ ин аст, ки тавоноии «навъи дигар дидан» дар онҳо зинда ва фаъол аст. Манзур аз «навъи дигар дидан» ин аст, ки танҳо ба як ҳолат, ба як таъриф, ба як гуна аз рӯйдодҳо басанда нанамоем ва аз худ бипурсем, ки ғайр аз ин таъриф, ғайр аз ин таъбир чӣ таъбир ё таърифи дигаре метавонад барои рӯйдод вуҷуд дошта бошад. Ин техника танҳо пурсиши як суол аз худ дар ҳангоми мувоҷеҳ шудан бо масоил ва мавзӯот аст. Ин суоли ҳаракатдиҳанда дар ҷиҳати навъи дигар шудан, суол «дигар чӣ?» мебошад, ки муҳаррики тафаккури халлоқи моро равшан месозад ва аз ин тариқ мо худро водор месозем, ки ба дунболи бардоштҳо ва таъбирҳои дигаре аз мавзӯъ биравем ва ба ин таъбир басанда нанамоем. Ҳар қадар теъдоди такрори ин суол аз худ, дар мавриди як мавзӯъ бештар бошад, дастоварди он бештар хоҳад буд. Ин дастовард, дастёбӣ ба идеяҳои ҳарчи бештар мебошад. Албатта, ин дастёбӣ малзумоте дорад ва аз аслитарин малзумоти он ин аст, ки аз шитобкорӣ ҷиҳати ба поён расонидани ҳалли масъала, ҷиддан бипарҳезем ва ба худ замони кофӣ барои ҳосил шудани роҳи ҳалҳои ҳарчи бештарро бидиҳем ва ҳавсала дошта бошем. Офати ин ҷараёни идеябӣ, шитобзадагӣ дар ба поён расонидани ҳалли масъала аст.

Аз дигар хусусиёти афроди халлоқ, диққат кардан ва дидани зарофатҳост. Афроди халлоқ, маъмулан, ба масоиле таваҷҷуҳ мекунанд, ки барои дигарон одӣ аст ва гоҳе пардохтан ба он мавзӯотро вақт талаф кардан ва тамасхуромез мепиндоранд. Албатта, ин ба он маънӣ нест, ки мо ба дунболи ҳар мавзӯи тамасхуромезе биравем, балки манзур равиши фикр кардани афроди халлоқ ва тавоноии онон ба гунаи дигари масоил мебошад.

Хусусиёти дигари афроди халлоқ кунҷковӣ аст. Афроди халлоқ бисёр кунҷков ва ҷустуҷӯгаранд ва дар роҳи ба даст овардани посухи суолоташон бисёр кӯшиш мекунанд. Ба ҳар мавзӯе диққат мекунанд ва аз рӯйи иттифоқот ба масоил сатҳӣ нигоҳ намекунанд, балки амиқан ба онҳо нигариста, меандешанд.

Аз дигар хусусиёти афроди халлоқ метавон ба доштани шӯру нишот, истифода аз қиёс дар суҳбат кардан, тамоюл ба доштани чолиш, ёдгирӣ ба равиши худ, озурдагӣ аз анҷоми корҳои рӯзмарра ва такрорӣ ва майл ба риск кардан ишора намуд.

АДАБИЁТ

1. Ҷон Лекарт. Мудирияти асарбахш / Ҷон Лекарт; тарҷумаи Саидаминуллоҳи Аминӣ. –Теҳрон: Интишороти маркази омӯзиши мудирияти давлатӣ, 1373. -Ҷ.1.
2. Тозаҳои ҷаҳони бима. –Теҳрон: Нашрияи иқтисод, 1383. -№74.

КРЕАТИВНОЕ МЫШЛЕНИЕ В УСЛОВИЯХ РИСКА

Данная статья рассматривает креативное мышленное в условиях риска. В настоящее время задача развития творческих способностей является первостепенной задачей. Важные особенности креативной работы зависят от внутренней мотивации, знаний и опыта человека. В современный период креативный менеджмент становится неразрывной частью инновационного менеджмента. От правильного применения и

развития креативного мышления зависит эффективность развития различных сфер экономики и общества. Обучение методов креативного менеджмента и креативного мышления, а также формирование креативного мышления в современный период является.

Ключевые слова*:* креативное мышление, креативность, креативный менеджмент, мотивация, творческое мышление.

CREATIVE THINKING AT RISK

This article examines the creative industrial at risk. Currently, the task of developing creative abilities is paramount. Important features of the creative work depends on intrinsic motivation, knowledge and experience of the person. In the modern period creative management becomes an inseparable part of innovation management. On the correct application and development of creative thinking depends on the efficiency of development of different spheres of the economy and society. Training methods creative management and creative thinking, as well as the formation of creative thinking in the modern period is.

Key words: creative thinking, creativity, creative management, motivation, creative thinking.

Сведения об авторе: ***Али Багерифар*** **–** аспирант Института гуманитарных наук АН РТ

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ СТРАТЕГИЯИ ТАҲАВВУЛИ СОЗМОНӢ ДАР РУШДИ СОЗМОН

Муҳаммад Маҳдӣ Ашрофиён Раҳақӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Таҳаввули созмон фароянде аст, барномарезишуда ва низомманд, ки бо бахрагирӣ аз арзишҳо ва усули илмҳои рафторӣ ва корбурдӣ афзоиши асарбахшии фард ва созмонро дар пай дорад. Таҳаввули созмонӣ ба унвони як навъ стратегияи беҳсозии созмон аз авохири даҳаи 50 матраҳ гардид.

Бенис дар соли 1969 таҳаввули созмониро чунин муаррифӣ кард:

“Таҳаввули созмонӣ, посухе барои тағйир ва навъи стратегияи печидаи омӯзишӣ барои тағйири боварҳо, нигаришҳо, арзишҳо ва сохтори созмон ба шумор меравад, ба тавре ки ин авомил битавонанд худро бо технологияҳо, бозорҳо ва чолишҳои ҷадид ва ҳамин тавр босуръат тағйир дар шароит ва муҳити беҳтар татбиқ диҳанд.

Таҳаввули созмонӣ моҳасал илмҳои мутафовите аст, ки умдаи онҳо иборатанд аз илмҳои равоншносӣ, инсоншиносӣ, ҷомеашиносӣ, назарияи системаҳо, рафтори созмонӣ, назарияи созмон, мудирият ва ғайра.

Бахшҳои муҳиме, ки таҳаввули созмонӣ метавонад, дар ҷиҳати беҳбуди он асар гузорад, иборатанд аз: рӯҳияи заиф, баҳравари поин, кайфияти номатлуби хадамот, таоруз байни афрод ва байни гурӯҳҳо, сохтори созмонии номуносиб, таоруз байни аҳдофи воҳидҳои корӣ, камтаваҷҷуҳӣ ба хостаҳои муҳитӣ, сабкҳои номуносиби роҳбарӣ, аҳдофи баландмуддат ва кӯтоҳмуддати номушаххас ва ғайра.

Дар як калом ҳар гоҳ афрод, гурӯҳҳо ва созмонҳо ба наҳвие беҳина мавриди истифода қарор намегиранд, фароянди таҳаввули созмонӣ метавонад шароити мавҷудро беҳбуд бахшад. Асоси таҳаввули созмонро тағйир ташкил медиҳад.

Келиман 5 марҳила ва Луин 3 марҳила барои фароянди тағйир дар созмон баршумурдаанд. Равиши пайвасторӣ аз фарояндҳо, равиши матрисӣ, равишҳои талфиқӣ ва таҳоҷумӣ, равишҳои миёнҷигароёна ва муҳофизакорона ва ғайра тавассути андешамандон барои баррасии марохили иҷрои ҳар таҳаввуле баршумурда шудааст.

Ҷамъоварии иттилоот ва ҷомеаи оморӣ. Иттилооти марбут ба ин мақола мубтанӣ бар баррасии кутуб ва мустанадоти илмӣ, баррасӣ ва паймоиш дар теъдоде аз ширкатҳои кишварҳои Эрон ва Тоҷикистон шакл гирифтааст. Дар ин таҳқиқ бо мушоҳидаи амалкарди созмонҳо дар мувоҷеҳа бо тағйироти дарунӣ ва берунӣ ва мусоҳиба бо коркунон ва мудирони онҳо додаҳое лозим ҷамъоварӣ гардида, таҳлилу табақабандии додаҳо анҷом пазируфтааст. Ёфтаҳои таҳқиқ шомили ширкатҳои бонкии маскун дар Эрон ва “Кафолатбанк”, “Бабилион”, Китобхонаи миллӣ, Созмони ҳуқуқи инсонӣ ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар кишвари Тоҷикистон аст.

Ёфтаҳои таҳқиқ. Он чи аз баррасиҳои суратгирифта ва таҳлили орои андешамандон ин ҳавза ба даст омад, ироаи як модели семарҳалаӣ барои фароянди тағйир аст. Ҳарчанд марохили ироашуда қаблан мавриди таъкид қарор гирифтааст,

бо ин ҳама, нававарии таҳқиқ дар шарҳи мароҳили ин фароянд нуҳуфтааст, ки дар идома баён мешавад.

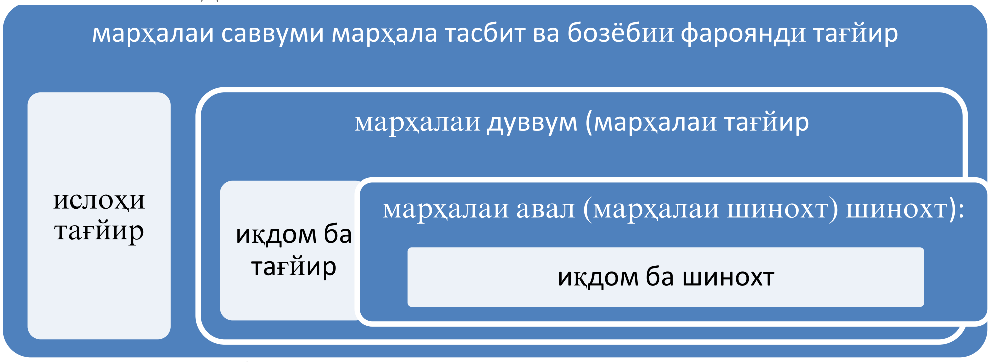

Расми 1. Модели мафҳуми мароҳили тағйир

Марҳалаи аввал (марҳилаи шинохт). Ин марҳала муҳимтарин бахши фароянди тағйир ва таҳаввулро ташкил медиҳад, ки дар сурати таҳаққуқи саҳеҳ ва комили он эҳтимоли муваффақият дар ичрои барномаи тағйир ба мизони қобили мулоҳиза афзоиш меёбад. Дар ин марҳила мудирияти аршади созмон ба ҳамроҳи мушовирон, фароянд, мароҳил ва пайомадҳои тағйирро мавриди баррасӣ қарор дода, ҷониби гуногуни тағйирро пешбинӣ ва бароварда менамоянд. Шинохти саҳеҳ аз созмон ва ошноӣ нисбат ба фароянди тағйир дар ин марҳила шакл мегирад.

Марҳилаи дуюм (марҳалаи тағйир). Ин марҳила оғози иҷрои таҳаввул дар созмон маҳсуб мешавад ва мебоист бар асоси силсиламаротиби созмонӣ аз боло ба поин ва бо меҳварияти мудирияти аршади созмон анҷом шавад.

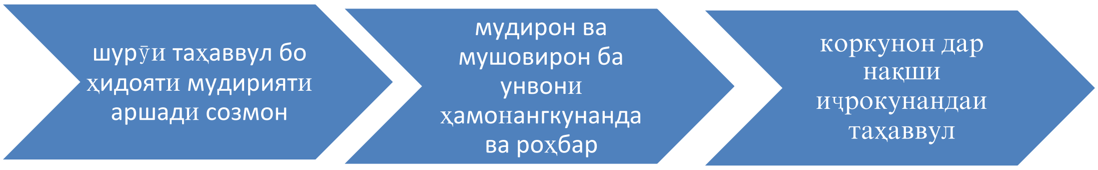

Бархе аз мавориди ҳидоятгар дар ин марҳила иборатанд аз:

1. Мудирияти аршади созмон нақши як роҳбар ва директорро ҳамзамон ифо намояд.

2. Мудирияти аршади созмон ба таври комил аҳдоф ва ниёз ба тағйирро дарк намуда бошад.

3. Тими мушовара бо огоҳӣ ва мутолиаи дақиқ шакл гирифта бошад.

4. Мудирияти аршади созмон ба дарки дуруст аз муҳити дарунӣ ва берунии созмон расида бошад.

5. Мудирияти аршади созмон барои осор ва табаоти ношӣ аз тағйир омода бошад.

Вижагиҳои ин марҳала иборатанд аз:

1. Таҳаввул аз боло ба поин аст.
2. Тағйир ва таҳаввул ба сурати таҷвизӣ ва дастурӣ иҷро мегардад.
3. Паёми тағйир равшан аст.
4. Тағйир ба сурати якбора иҷро мегардад.
5. Тағйир бо ҷиддият ва бар асоси барномаи тадвиншуда пайгирӣ мешавад.
6. Тасмимот ба сурати муттамарказ ахз мегардад.
7. Сиёсатҳои танбеҳии сахте дар баробари муқовиматҳои эҳтимолӣ дар баробари тағйир иттихоз мегардад.

Нуктаи муҳим дар ин марҳала нақши роҳбарӣ ва иҷрои фаврии фароянди тағйир аст. Ба маҳзи дарки ниёз ба тағйир мебоист барномарезӣ ҷиҳати иҷро ва созмондеҳии он пушти дарҳои баста ва бидуни эҷоди ҳассосият сурат пазирад, то пас аз фароҳам шудани модели тағйир ва қабл аз он ки нерӯҳои муқовимат бар зидди он фурсати шаклгирӣ ва инсиҷом пайдо намоянд ва дурустӣ қабл аз он ки афроди ғайриогоҳ фурсати баёни суханони вайронкунандаро ёбанд, мебоист фароянди тағйирро бо қудрат ва салобати тамом эъмол намояд.

Эътилофи замон дар ин марҳила мухарриб аст, ки набояд онро ба маънои дастпочагӣ донист, балки ба маънои он аст, ки мебоист қабл аз иҷрои фароянди тағйир мутолиот ба сурати фарогир ва ҳамаҷониба анҷом шавад ва дар тахмини замон ва ҳазина ҳамеша бадбинонатарин тахминҳо мелоки амал қарор гирад ва аз ҳазинаҳои ношӣ аз ин гуна тахминҳо ҳаросе надошт. Тағйир фароянде аст пӯё, ки дар мароҳили иҷрои он, агарчи бо ҳазинаҳое зиёде ҳамроҳ аст, бо ин ҳама дар сурати иҷрои дурусти давра баргашти сармоя кӯтоҳӣ хоҳад дошт.

Марҳилаи сеюм марҳилаи тасбит ва бозёбии фароянди тағйир. Ин марҳила талфиқе аст, аз иқдомот, ки ба сурати ҳамаҷониба дар сутӯҳи силсиламаротиби созмон ва аз боло ба поин ва аз поин ба боло таҳаққуқ меёбад.

Мафрузоти ин марҳала иборатанд аз:

1. Тағйир ба сурати комил дар марҳалаи қаблӣ иттифоқ афтодааст.
2. Коркунон назароти худро дар қолаби тағйири рухдода эълом медоранд.
3. Коркунон донишмеҳвар ҳастанд.

Вижагиҳои ин марҳилаи иборат аст аз.

1. Тағйир ба шиддат инъитофпазир аст;
2. Тасмимоти мудирият, натиҷаи назароти коршиносона тамоми бахшҳои созмон аст.
3. Омӯзиш асли асосӣ дар ин марҳала аст.
4. Подош ба пешниҳодот ва роҳкорҳои муассир ироа мегардад.
5. Такя бар фарҳанги созмонӣ аст.
6. Мушорикатгароӣ дар ҳадди болоиро ниёзманд аст.

Дар ин марҳила мушовирон ва мудирон миёни назароти асосӣ ва қобили эътинои коркунонро ба мудирияти аршади созмон ироа медиҳанд. Чархи бозхӯрд ба сурати доим ва пас аз ҳар гуна тағйири ҷузъӣ низ фаъол мебошад.

Натоиҷи ҳосил аз ин чарха ё ба тасбит меанҷомад ва ё ба сурати хуруҷ зоеот намоён мешавад, ки худ ё тағйироти куллиро сабаб мешавад ва ё ба таҷдиди назар дар фароянди тағйири суратгирифта мунҷар мегардад.

Натиҷагирӣ. Моделҳои гуногуне дар ҳавзаи тайғири созмонӣ ироа шудааст. Ин моделҳо бар лузуми тағйир тавассути нерӯҳои пешбаранда таъкид доранд. Он чи дар ин байн аз аҳамият бархурдор аст, наҳваи сомондиҳии нерӯҳои пешбаранда аст. Омиле, ки муваффақият ё адами муваффақият ҳар барномаи тағйирро мушаххас месозад. Дар ин мақола бо истиораи зистӣ ба табйини ин авомили пешбаранда пардохта мешавад.

Мудирияти аршад (мағзи мутафаккири тағйир). Таҳаввуле муассир аст, ки аз сӯйи мудирияти аршади созмон матраҳ ва ҳимоят гардад. Мудирият мағзи тасмимгиранда дар ҳар созмоне аст. Бидуни мудир, ки роҳбарӣ кунад, ҳеҷ созмоне қодир ба идомаи ҳаёт нест. Ҳатто дар сурати мувофиқати мудирият миёни созмон низ бидуни азми ҷаддии мудирияти аршад имкони ҳеҷ гуна таҳаввули муассире мақдур нест. Мудирияти олии созмон, ки тавони роҳбарии асарбахшӣ дошта бошад, худ беҳтарин омили ҳар гуна тағйире дар ҳар системае аст. Нақши мудирияти олӣ ба унвони танҳо бахши бемонанд дар идораи созмонҳо ва системаҳое, бахусус дар мароҳили оғозини тағйир ва таҳаввул, ҳоизи аҳамият аст. Далели аслии шикасти бештари барномаҳои таҳаввули созмонӣ адами рафтори ҳимоятгароёнаи мудирияти аршади созмон аз он ва ё таахҳуди андак нисбат ба он ва ё даргир шудан дар соири вазоифи созмонӣ ва кӯтоҳӣ нисбат ба он аст.

Мушовирон (пешронаҳои тағйир). Тағйире муносиб ва қобили арҷ аст, ки тавассути мудирияти аршади созмон ва бо баҳрагирӣ аз мушовирон ва хубрагон сурат пазирад. Муҳим нест, ки мушовиронро аз хориҷ ё аз даруни созмон баргузенем, балки нуктаи муҳим ва асосӣ дар интихоби мушовирон, парҳез аз даргир шудани онҳо дар умури иҷроӣ аст. Мушовирон мағзи мутафаккири тағйиранд ва ин муҳим дар шароите иттифоқ меафтад, ки аз даргир шудани онҳо дар умури иҷроӣ парҳез гардад. Ба таври кулли, ҳар фароянди тағйир ва таҳаввуле ниёзманди як тими мушовир аст, ки пайгирии фароянди таҳаввул ва тағйир муртабит гарданд. Мушовирон ду вазифа доранд: нахуст омодасозии мудирони аршади созмон нисбат ба фароянди тағйир. Дувум ин ки, мудириятро дар иҷрои дуруст ва беҳинаи фароянди тағйир ёрӣ ва мусоидат намоянд.

Мушовирон дар нақши катализаторҳое ҳастанд, ки фароянд ва прусаи тағйирро суръат ва шитоб медиҳанд ва бо ироаи роҳкорҳои ҷадиди мароҳили расидан ба

ҳадафро коҳиш медиҳанд. Мушовирон мукаммали мудирият созмон ҳастанд. Таваҷҷуҳ дошта бошед, ки ҳаргиз як мушовири хубро табдил ба як директор дар созмон накунед. Маҳдудаи корӣ ва перомунии мушовиронро он қадар ғанӣ кунед, ки ҳаргиз хаёли директор шудан дар сар надошта бошанд.

Мудирони миёнӣ (ҳамоҳангкунандгон). Мудирони миёнӣ ба унвони ҳалқаи иртиботдиҳандаи мудирият ва баданаи созмон амал мекунанд. Онҳо каналҳои иртиботии расмӣ дар созмон ҳастанд. Агар дар системае онҳо муваффақ ба ифоӣ саҳеҳ ва дурусти нақши иртиботии худ шаванд, бидуни шак он система дар ҳолати пӯёӣ ва бақо ба сар мебарад. Шояд муҳимтарин қобилияти мудирони миёнӣ дар ин марҳила қудрати онҳо дар ирсол ва дарёфти паёмҳои мухталиф аст.

Мудирони миёнӣ дар фароянди тағйир дар марҳилаи нахуст нақши ҳаётӣ доранд. Дар ин марҳила мудирони миёнӣ зимни риояи роздорӣ ва бидуни таваҷҷуҳ ба навъи тағйир мебоист иттилооти мавриди ниёзи мудирон ва мушовиронро фароҳам созанд. Дар марҳалаи дуюм низ онҳо мебоист фаромин ва дастуроти тағйирро бидуни дахл ва тасарруфе дар ихтиёри коркунон қарор диҳанд ва дар ниҳоят дар марҳилаи сеюм, нақши фаъоли онҳо дар чарх ва таъдили паёмҳои ҳаётӣ аст.

Коркунон. Марҳилаи тасбит дар гарави амалӣ намудани дуруст ва комили вазоиф ин гурӯҳ аст. Коркунон дар фароянди тағйир бештарин вокунишҳоро аз худ буруз дода ва нақши асосӣ дар иҷрои барномаҳои тағйир ва пиёдасозии он доранд.

Коркунон дар сурати омӯзиш дидан ҷиҳати мувоҷеҳа бо фаровандҳои таҳаввулгароёна метавонанд ба унвони омили муваффақият ва пирӯзии ҳар барномаи созмон бошанд.

АДАБИЁТ

1. Марии Ҷ. Теорияи созмони модерн;намодин - тафсирӣ ва паст модерн / Ҷ.Марии, 2006. -611с.
2. Мухтории Баҳром Хон. Мудирият тағйир бо андешидан қабл аз анҷом додан / Мухтории Баҳром Хон. –Теҳрон: Интишороти маркази омӯзиш ва таҳқиқоти санъати Эрон, 1386.
3. Наҷмӣ Манучехр. Модел ҷоиза таолӣ 2010 / Наҷмӣ Манучехр. –Теҳрон: Интишорот сромд. Чоп аввал, 1389.
4. Каивӣ Римун. тарҷима нек гхр,абдулхусайн / Каивӣ Римун ва ҳамкорон. –Теҳрон: Нашри тутио.Чоп дуюм, 1385.
5. Ҷуодин Резо. Назария ҳое умуми созмон ва мудирият / Ҷуодин Резо. –Теҳрон: Интишороти нигоҳи дониш. Чопи аввал 1387.

РОЛЬ И МЕСТО СТРАТЕГИИ ОРГАНИЗАЦИОННЫХ ИЗМЕНЕНИЙ РАЗВИТИИ ОРГАНИЗАЦИИ

В данной статье автор рассматривает роль и место организационных изменений в выработке стратегии организации и определении направления на пути к достижению поставленных целей. Если стратегия будет правильной, будут созданы необходимые условия для ее выполнения и реализации конкретных задач, поставленных перед организацией.

Ключевые слова: рыночная экономика, стратегическое мышление стратегический менеджмент, система управления организацией, структура организации, содействие развитию организаций.

THE ROLE AND PLACE OF THE STRATEGY OF ORGANIZATIONAL CHANGES IN THE ORGANIZATION DEVELOPMENT

In this article the author considers the role and place of the organizational changes in the development strategy of the organization and the determination of the direction towards the achievement of its objectives. If the strategy is right, will create the necessary conditions for its implementation and the implementation of specific tasks set before the organization.

Key words: market economy, strategic thinking, strategic management, management system organization, organizational structure, assistance to development organizations.

Сведения об авторе: ***Мухаммад Махди Ашрофиён Рахики*** – аспирант Таджикского национального университета

ПАЙДОИШ ВА ТАШКИЛИ ШИРКАТҲОИ БУЗУРГИ САНОАТӢ Ё ФАРОМИЛЛӢ ВА ВУҚӮИ ИНҲИСОРИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ

Алиризо Аскарпур
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ
Гурӯҳи мудирияти воҳиди Шуштар, Донишгоҳи озоди исломии Шуштар, Эрон

Шаклгирӣ ва пайдоиши ширкатҳои фаромиллӣ (multi-national corporations) дар асри XX яке аз мунокишабарангезтарин падидаҳои иқтисоди ҷаҳонӣ будааст. Тайи

ин муддат ширкатҳо ба гунае амал карданд, ки ба нудрат метавон кишвареро ёфт, ки ба шакле дар маърази нуфузи онҳо қарор нагирифта бошад. Алорағми ихтилофи назарҳо ва тарҳи дидгоҳҳои мутафовит дар хусуси таъсироти манфӣ ва мусбати ин ширкатҳо дар саҳнаи иқтисоди ҷаҳонӣ, бахусус дар иртибот бо кишварҳои тавсеанаёфта наметавон аз нуфузи фазояндаи онҳо дар иқтисоди ҷаҳонӣ, ҳатто дар ҳокимият ва иқтидори давлатҳо бетафовут гузашт. Ба гунае ки амалкарди ин ширкатҳо бо абъод ва шаънҳои мухталифи зиндагии кишварҳои дар ҳоли тавсеа ончунон дар ҳам омехтааст, ки шинохт ва таҷзияву таҳлили авзои иқтисодӣ ва иҷтимоии ин кишварҳо бидуни таваҷҷуҳ ба нақши тавсеаи ширкатҳои чандмиллиятӣ амри маҳол ба назар мерасад ва бар ҳамин асос ниёзманди огоҳии комил нисбат ба ин падидаи муҳимми ҷаҳонӣ ҳастем.

Таърифи ширкатҳои чандмиллиятӣ. Ширкати чандмиллиятӣ (Multinational Corporation) ширкатест, ки ба манзури густариши фаъолияти худ дар саросари ҷаҳон ва сармоягузорӣ дар қутбҳои саноатии кишварҳои дар ҳоли тавсеа ва истифода аз имконоти ин қабил кишварҳо, дар кишварҳои мухталиф ва мутааддил иқдом ба таъсиси як ширкати фаръӣ, (яъне ширкате, ки қисмати аъзами саҳҳомаш мутааллиқ ба ширкати аслӣ аст) мекунад. Дар ширкатҳои чандмиллиятӣ ширкати модар ё ширкати аслӣ тобеияти кишвари маҳалли сабти худро дорад. Ширкатҳои фаръӣ ҳар кадом маҳалли сабти худро доранд, мисли «Coca-Cola». Ширкатҳои фаръӣ муҷрии назарияҳои иқтисодӣ ва мудирияти мутамаркази аслӣ мебошанд. Ширкатҳои чандмиллиятӣ дар ҳоли ҳозир ба кулҳои бузурги иқтисодӣ ва сиёсӣ табдил шудаанд ва чунон дар кишварҳои мутааддид реша давондаанд, ки таъйини миллият ва таллуқи онҳо ба ин ва ё он кишвар чандон осон нест. Чандмиллиятҳо, ки вобаста ба сармояи инҳисории ҷаҳонӣ мебошанд, дар айни ҳол саъй мекунанд, таҳти назорати қудрати сиёсии ҳеҷ кишваре набошанд. Онҳо, ба далели ин ки дар пайи судҳои калон ҳастанд, масолеҳи иқтисодии ҳар кишвареро ба хотири манфиятҳои худ зери по мегузоранд ва гоҳе низ барои ҳукумат расонидани дастёрони худ, даст ба дасиса мезананд. Бузургтарин марказҳои ширкатҳои чандмиллиятӣ дар Амрико, Англия, Олмон, Фаронса ва Япония қарор доранд.

Зоҳиран, аввалин касе, ки ширкати чандмиллиятиро таъриф кард, Девид Лилентол (David Lilienthal) буд, ки дар соли 1960 як таърифи сода барои ширкатҳои чандмиллиятӣ ироа кард. Ширкате, ки дар як кишвар ташкил шуда, аммо таҳти муқаррароти кишварҳои дигар ҳам фаъолият мекунад. Бар асоси ин таъриф ширкати чандмиллиятӣ мисли ҳар ширкати дигаре таҳти қонунҳои як кишвари мушаххас таъсис шуда ва сипас, дар кишварҳои дигар ҳам ба фаъолияти иқтисодӣ мепардозад.

Аммо ҳатто, дар ҳамон замон ҳам ширкатҳое вуҷуд доштанд, ки ширкати чандмиллиятӣ таллақӣ мешуданд, вале дар таърифи боло қарор намегирифтанд. Ширкате монанди «Роял Доч Шел», ки аз ибтидо таҳти қонунҳои ду кишвари Англия ва Голандия таъсис шуда буд, бидуни шак як ширкати чандмиллиятӣ буд. Бинобар ин, таърифҳои дигаре ироа шуд, ки бештар ба қаламрави фаъолияти ширкат таваҷҷуҳ мекард, то маҳалли ташкили он.

Пас, дар як таърифи сода ширкати чандмиллиятӣ ширкате аст, ки иқдом ба сармоягузории мустақими хориҷӣ (Foreign Direc Investment ё ба иқтисод FDI) кунад.

Дар муқобили маҳалли ташкил ё миллияти соҳибони ширкат (дар адабиёти Созмони Милал ҳам таъкид бар унсури қаламрави фаъолият мушоҳида мешавад). Замоне ки дар шурои иқтисодӣ ва иҷтимоии Созмони Милал (ECOSOC) баҳси тадвини муқаррарот барои ширкатҳои чандмиллиятӣ матраҳ шуд, намояндагони бархе кишварҳо истидлол карданд, ки истилоҳи ширкатҳои чандмиллиятӣ бояд дар мавриди ширкатҳое ба кор равад, ки тавассути ашхосе бо миллиятҳои гуногун таъсис ва идора мешаванд.

Бинобар ин, барои ишора ба ширкатҳое, ки дар кишварҳои мухталиф фаъолияти мустақим мекунанд, табиатан ин ширкатҳо мавриди назар буданд, аз истилоҳи ширкатҳои фаромарзӣ (Transnational Corporations ё ба ихтисор TNC) истифода шуд. Имрӯз низ дар Созмони Миллал ба муассисаҳои вобаста барои ишора ба он чи умуман, ширкатҳои чандмиллиятӣ номида мешавад, маъмулан аз истилоҳи ширкатҳои фаромарзӣ (TNC) истифода мекунанд.

Зуҳур ва густариши ширкатҳои чандмиллиятӣ. Зуҳур ва густариши ширкатҳои фаромиллӣ. Мафҳуми ширкати чандмиллиятӣ маҳсули давраи пас аз ҷанги дуюми ҷаҳонӣ аст ва ба назар мерасад, ки то пеш аз соли 1960 ин истилоҳ дар ҷойе мавриди истифода қарор нагирифтааст ва ё лоақал дар матнҳои тахассусӣ сабт нашуда бошад. Корбурди мутадовили таъбири ширкати чандмиллиятӣ аз ҳангоми интишори

замимаи ихтисоси маҷаллаи (Business Week) таҳти унвони ширкатҳои чандмиллиятӣ оғоз гардид.

Ончунон ки (Fieldhouse) дар накди мафҳуми вожаи ширкати чандмиллиятӣ мегӯяд, ин вожа барои нахустин бор тавассути David Lilienthal раиси созмони даретинсӣ бузургтарин муассисаи хадамоти умумии Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар соли 1960 ба кор бурда шуд. Яъне пас аз солиёни бисёр, ки аз фаъолияти ин қабил ширкатҳо мегузашт, дар воқеъ собиқаи фаъолияти ширкатҳои фаромиллӣ бо вуҷуди тозагии зоҳирии онҳо ба соли 1867 боз мегардад. Яъне як қарн пеш аз он ки корбурди номи онҳо ба таври густурдае мутадовил шавад.

Дар солҳои даҳаи 1860 ширкатҳое ба вуҷуд омаданд, ки дар фаросӯйи марзҳои миллии худ оғоз ба тавлид карданд. Ширкатҳое назири Сингер, (International Harvester), «Вестинг ҳавс электрик», жилет ва ғайра дар он даврон соҳиби корхонаҷоти тавлидӣ дар дигар кишварҳо буданд. Зимни он ки ширкатҳои нефтӣ, бахусус «Стандарт оюл» ва «Роял Доч Шил» низ аз пешқадамони ширкатҳои фаромиллӣ ба шумор мерафтанд. Бо вуҷуди ин, ба ҷуз ин қабил мавридҳои истисноӣ тавлиди байналмилалии ширкатҳои чандмиллиятӣ дар марҳилаҳои баъдии тавсеаи сармоядорӣ ва дар васатҳои қарни XX бо абъоди густурдатар оғоз шуд.

Гурӯҳи далели судури сармоя ва ташкили ширкатҳои фаромиллиро дар сохти инҳисории санъат ҷустуҷӯ намуда ва изҳор медоранд, ки сармоя худ ба худ ба ҳар куҷо, ки фурсатҳои пурсудтаре вуҷуд дошта бошад, ҷалб мешавад. Ба ҳар ҳол аз назари ҳамаи ин дидгоҳҳо пайдоиши ширкатҳои фаромиллӣ ба пешфарз ва мантиқи дарунии низоми сармоядории ҷаҳонӣ боз мегардад.

Ба ин тартиб, агарчи аз давраи савдогарӣ (mercantilism) бархе ширкатҳо, назири компанияҳои Ҳинди шарқӣ ба тиҷорат бо минтақаҳои дурдасти Амрико, Африка ва Осиё иштиғол доштанд, вале ин қабил ширкатҳои бозаргонӣ, маъданӣ ва кишоварзиро наметавон ба унвони пешқадамони ширкатҳои фаромиллӣ донист. Ин гуна бунгоҳҳои иқтисодӣ пояҳои инқилоби санъатиро таҳким намуданд, вале пешқадамони ширкатҳои фаромиллии имрӯзаро бояд дар миёни корхонаи кӯчаке ёфт, ки ба василаи табақаи сармоядор идора мешуданд. Табдили ин маҳсулотҳои кӯчак ба бунгоҳи хонаводагӣ (family firm) қадами баъдӣ дар такомули созмони иқтисодии ҷомеаҳои сармоядорӣ буд. Ба мувозоти анбошти сармояи кул, таҷаммуъ ва тароҳуми сармояҳои инфиродӣ, ташкилдиҳандаи он низ пайваста афзоиш меёфт ва тақсими умумии кор низ афзурда мешуд. Ба ин тартиб, иқтисоди ширкатӣ (corporate economy) такомул пайдо кард.

То аввалҳои қарни XX рушди сареи иқтисоди ширкатӣ ва наҳзати идғоми ширкатҳо сабаб шуд, ки ширкатҳои кӯчаки мутааддид дар ширкатҳои миллии азиме, ки дар минтақаҳои мухталиф ба фаъолиятҳои мутанавее машғул буданд, идғом шаванд. Ин шеваи ҷадиди тавлид, бозорёбии қораи (материкӣ) идғоми умумӣ (vertical integration) ба сохти мудирияти тозае ниёз дошт. Дар натиҷа, бунгоҳи хонаводагӣ, ки таҳти назари дақиқи афроди маъдуд буд, ҷойи худро ба ҳарами мудирияти ширкат дод. Сармояи қудрат майдони амали ҷадиде касб кард ва ҳавзаи ҳамоҳангсозии огоҳона вусъат гирифт ва ҳавзаи тақсими кор мубтанӣ бар бозор маҳдуд шуд. Ба зуздӣ ин ҳаракт ба сӯйи афзоиши тақсими амудии кор дар амалиёти мудирият намуна шуд. Барои ширкатҳои миллии тозапое, ки бо ҳамин масъалаи ҳамоҳангсозии коргоҳҳои бисёр пароканда мувоҷеҳ буданд, бозаргонӣ низоми мудирияти органикиро барпо кард ва ширкати навин таваллуд ёфт. Дар натиҷа, имконоти тозае барои ақлонӣ кардани тавлид ва истифодаи муназзам аз пешрафтҳои улуми табиӣ ва иҷтимоӣ дар фаъолиятҳои иқтисодӣ фароҳам омад.

Бо вуҷуди фишорҳои ҳамаҷонибае, ки бар ширкатҳои фаромиллии воридшуда ин ширкатҳо ба рушд ва густариши худ идома доданд. Дар соли 1970 теъдоди 7300 ширкати фаромиллӣ вуҷуд дошт, ки дорои 27300 ширкати тобее дар хориҷ буданд. Дар ҳоле ки дар соли 1989 теъдоди ин ширкатҳо ба 35000 воҳид ва теъдоди ширкатҳои тобеи онҳо ба 150 000 воҳид афзоиш ёфт. Тайи даҳаи 1980 сармоягузории ширкатҳои фаромиллӣ бо нархи солонаи муодили 14% рушд кард, ки ин рушд дар соли аввали даҳаи 1990 ба ҳудуди 6% коҳиш ёфт. Бо вуҷуди ин, ҳамон гуна ки омор нишон медиҳад, тайи ду даҳаи гузашта солона теъдоди ширкатҳои фаромиллӣ ба таври мутавассит 6,8% ва теъдоди шикатҳои тобеи онҳо ба таври мутавассит 4,9% афзоиш доштааст.

Бар асоси омори Созмони Миллали Муттаҳид теъдоди ширкатҳои чандмиллияти ҷаҳон дар соли 1992 беш аз 35000 воҳид гузориш шудааст, ки дар ҳудуди 170000 шуъбаи тобеи хориҷиро таҳти пӯшиш доштаанд. Бисёре аз ин

ширкатҳо аз назари молӣ бузургтар аз иқтисоди баъзе аз кишварҳои ҷаҳон ҳастанд. Бинобар омори нашрияи «Fortune» дар соли 1986 мизони фурӯши чаҳор ширкати амрикоӣ ва як ширкати мустақар дар Аврупо ҳар як беш аз 50 миллиард доллар буд. Фурӯши Генерал моторз низ дар сатҳи ҷаҳон беш аз 102 миллирад доллар болиғ мегардид, ки беш аз тавлиди нохолиси дохилии ҳар як аз кишварҳои Утриш, Дом-Марк, Нигерия, Норвегия ва Венисуела буд. Ин ба он далел аст, ки мулоҳиза мекунем, дар тӯли даҳаҳои охир гоҳ арзиши маҳсулот ва хадамоти бархе аз ширкатҳо, масалан ширкати нефтии Exxon аз арзиши маҳсулот ва хадамоти тавлидшуда тавассути кишваре, чун Шветсия бештар будааст, ё ширкате ҳамчун «General Motors» аз назари иқтисодӣ вазне дар ҳадди кишвари Голландия ба шумор омадааст. Ҳамчунин дар мақтаи гурӯҳи ҷопонии Нипун Стил ва гурӯҳи саноатии амрикоии Ю.С. Стил «ҳар як ба танҳоӣ бештар аз кишвари Фарноса фулод тавлид мекарданд».

Ширкатҳои фаромиллӣ бо вуҷуди абъоди ширкатҳои калони дигар худ сареан дар ҳоли рушд ҳастанд, ба гунае ки рӯз ба рӯз императориҳои азими саноатӣ ва тиҷории худро густариш медиҳанд ва ба шакли фазояндае дар бахшҳои васеътаре аз ҳаёти иқтисодии кишварҳо рахна мекунанд.

Бо таваҷҷуҳ ба ҳамин раванд (Stephen Hymer) мутахассиси улуми сиёсӣ ва иқтисодӣ пешбинӣ кард, ки дар ояндаи начандон дур режиме муташаккил аз 300-400 ширкати чандмиллиятӣ бар беш аз 70% кулли боздеҳи саноатии ҷаҳон ҳукумат хоҳанд кард.

Пешбинии Ҳумер чандон дур аз воқеъ набуд, зеро дар ҳоли ҳозир панҷ кишвари тавсеаёфтаи сармоядорӣ, яъне Иёлоти Муттаҳида, Олмон, Ҷопон, Фаронса ва Англия 172 ширкат аз 200 ширкати бузурги фаромиллиро дар ихтиёр доранд. Ширкатҳое, ки 25% тавлиди ҷаҳониро дар даст доранд, бо такя бар чунин қудрате аст, ки ширкатҳои чандмиллиятии имрӯзаи ҳокимияти давлатҳоро ба мубориза талабида ва иқтидори онҳоро мавриди таҳдид қарор медиҳанд.

Технологияи муосир дар инҳисори фаромиллиятиҳо. Фаромиллиятиҳо дар дунё дар сохти маҳсулоте, ки печидатарин фановарӣ дар онҳо ба кор рафтааст, аз ҷумла саноеи химиявӣ, доруӣ, таҷҳизоти пешрафтаи бемористон, мошинсозӣ ва нефт тахассуси густурда доранд. Ширкатҳои «I.T.T», «Кокакола», «Форд», «Ҷенерал моторз», «ЕВМ», «Майкрософт аз Амрико» «Зойс» ва «Зименс» аз «Олмон», «Филипс» аз Голандия, «Тоёта» аз Ҷопон, «Рено» ва «Пежо» аз Фаронса, «Шел» аз Англия, аз ҷумлаи ширкатҳои бузурги чандмиллиятӣ ҳастанд.

Бархӯрди тафаккуроти марксистӣ бо ширкатҳои чандмиллиятӣ. Дар ҳудуди 35 соли гузашта, ҳангоме, ки ширкатҳои фаромиллӣ дар арсаи ҷаҳонӣ ба суръат рӯ ба тараққӣ ниҳодаанд, нигаронии иқтисоддононро фаро гирифт. Ширкатҳои фаромиллӣ, ҳар кучо ки шароитро мусоид меёфтанд, мустақар шуда, ба фаъолият мепардохтанд ва ин масъала замондоронро дучори изтироб менамуд. Чунин ба назар мерасид, ки ин ширкатҳо бо такя бар тавонмандиҳои молӣ, технологӣ ва мудириятӣ базудӣ иқтисоди ҷаҳониро таҳти нуфузи худ дар хоҳанд овард.

Ин масъала бо ривоҷи тафаккуроти марксистӣ абъоди васеътар ёфта ва дар миёни тӯдаҳои мардуми бисёре аз кишварҳо нигаронии ғалабаи ширкатҳои фаромиллиро пароканда буд. Бар асоси тафаккуроти роиҷ ширкатҳои фаромиллии бисёр бузург, судҷӯ ва бидуни миллият дар рақобат бо давлатҳои мизбон онҳоро аз майдон хориҷ намуда ва зимни ба даст гирифтани муқадироти ин кишварҳо ба истисмоли тӯдаҳои мардум мепардохтанд. Римонд Вернон (Raymond Vernon) устоди донишгоҳи Ҳорворд дар китоби худ ба номи «Туфони чандмиллиятиҳо», ки дар соли 1977 мунташир шуд, ба тарҳи ин назария пардохт, ки ширкатҳои чандмиллиятӣ таҷассуми айнии нобасомониҳои мавҷуд дар ҷомеаи саноатӣ ба шумор меоянд. Пул Борон яке аз назарияпардозони радикализм, ки вай ҳам роҳёфти марксистӣ ба масъла дорад, робита миёни ширкатҳои фаромиллӣ ва кишварҳои тавсеанаёфтаро ғайримунсифона дониста ва муътақид аст, ки ширкатҳои фаромиллӣ умдатан, аз тариқи тасаллут бар манобеи табиӣ ва бозорҳои ин кишварҳо манфиятҳои худро таъмин мекунанд. Ба гуфтаи вай бунгоҳҳои инҳисорӣ аз тариқи ҷазби мозоди иқтисодии ҷомеаҳои тавсеанаёфта, ҷараёни санъатӣ шудан ва тавсеаи онҳоро ақиб меандозанд. Иқтисоддонони радикали мактаби вобастагӣ низ тавсеа ва тавсеанаёфтагиро умдатан иллати вобастагии кишварҳои ҷаҳони сеюм, кишварҳои пешрафтаи сармоядорӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ медонанд.

Созмони Милали Муттаҳид ва ширкатҳои чандмиллиятӣ. Созмони Миллали Муттаҳид, ки солҳо талоши худро сарфи тадвини муқаррароте барои назорати ин

ширкатҳо мекард, имрӯз кишварҳои дар ҳоли тавсеаро роҳнамоӣ мекунад, ки чи гуна ширкатҳои фаромилолиро дар дом андозанд ва ба тартиб аз манобеъ ва имконоти онҳо дар ҷиҳати ҳадафҳои рушд ва тавсеаи иқтисодии худ баҳрабардорӣ намоянд.

Раҳнамудҳои конференсияи тиҷорат ва тавсеаи Миллали Муттаҳид (UNCTAD) ба кишварҳои дар ҳоли тавсеа муайиди ҳамин амр аст. Дикен иқтисоддони машҳури амрикоӣ ширкатҳои фаромиллиятиро созандагони аслии иқтисоди ҷаҳонӣ тавсиф мекунад. Онҳо бар тиҷорати ҷаҳон назорати комил доранд. Дар воқеъ, Дикен баровард мекунад, ки муодили $\frac{1}{3}$ тиҷорати ҷаҳонӣ бар тиҷорати фаромиллиятии даруни худи ин бунгоҳҳо мубтанӣ аст. Ба ибораи дигар, мубодилоти миёни бахшҳои гуногуни бунгоҳҳои воҳид даруни бозорҳои дохилии худашон мебошад.

Накде бар ширкатҳои чандмиллиятӣ. Як иқтисоддони маълум бо номи Ронал Муле мегӯяд, ширкати чандмиллиятӣ ширкате аст, ки идороти марказии он (Headquarters) бо унвони ширкати модар дар як кишвар қарор гирифта ва амалиёти ширкатҳои тобеи он дар чанд кишвари хориҷӣ анҷом мешавад. Бадеҳӣ аст, ширкати чандмиллиятӣ касби ҳадди аксар суд барои ширкати модарро дар авлавияти ҳадафҳои худ қарор медиҳад ва судоварии ширкатҳои тобее метавонад дар марҳилаи баъдӣ воқеъ шавад.

Ширкатҳои фаромиллиятӣ аз қудратмандтарин ва таъсиргузортарини иқтисодӣ дар низоми сармоягузории ҷадид ҳастанд. Низоми сармоядорӣ дар гузашта дар чаҳорчӯби кишварҳо маҳдуд буд ва имрӯз буъди байналмилалӣ ёфта, дорои ваҳдати тиҷорӣ, молӣ ва саноатӣ шудааст. Фаъолияти фаромиллиятиҳо дар заминаҳои тавлидӣ ва пазиришӣ на танҳо бо шароити иқтисодии кишвари аслӣ, балки бо таваҷҷуҳ ба шароити ҷаҳонӣ таъйин мешаванд. Ин ширкатҳо аз имконоти рӯёрӯйӣ бо давлатҳои миллӣ бархурдоранд ва соҳибони онҳо дар воқеъ, ба мусобеи салотини бетоҷу тахт ҳастанд. Ғолибан, созу кор ва механизми тавсеаи ширкатҳои чандмиллиятӣ ба сабаби ду пешрафти фаннии зер будааст:

- рушди ширкатҳо аз назари сохторӣ, ташкилотӣ, бузургтар шудан ва густариш;
- рушди васоили иртиботии ҷадиди электроникӣ ва мухобиротии тиҷорати электронӣ.

Дар воқеъ, иллатҳои асосии густариши ширкатҳои фаромиллиятӣ, бахусус дар кишварҳои дар ҳоли тавсеа муттакӣ ба абъоди зер аст:

- итминон аз фароҳам будани маводи аввалияи зарурӣ;
- назорат бар бозорҳои хориҷӣ барои тасҳилоти судури маҳсулот ва назорати онҳоро дарихтиёрдошта;
- адами ниёз ба пешбинии рақобат аз сӯйи ширкатҳо ва созмонҳои кӯчаки маҳаллӣ;
- суди фаровони ҳосил аз нерӯи кории арзон.

Хулоса, ширкатҳои чандмиллиятӣ ё фаромиллиятӣ воқеияти бузурги замони ҳозир маҳсуб мешаванд, ки ба таври рӯзафзун густариш пайдо карда, кишварҳо ва миллатҳои мухталифро ба якдигар наздиктар кардаанд. Ҳамчунин боиси равнақ ва тавсеаи иқтисодӣ дар ҷаҳон шудаанд. Арзёбии асароти иқтисодӣ ва иҷтимоии ширкатҳои чандмиллиятӣ дар кишварҳои дар ҳоли тавсеа дар баррасии манфиятҳо ва зиёнҳои амалиёти ширкатҳои чандмиллиятӣ дар кишварҳои дигар, бардоштҳо ва назарияҳои мутафовите иброз шудааст, ки дар зер ба порае аз онҳо ишора мешавад:

Дар маҷмӯъ, бархе коршиносон ва муҳаққиқон ин ширкатҳоро муҳаррики тавсеа ва мунҷии маҳрумони ҷаҳони сеюм пиндоштаанд ва пораи дигар онҳоро василае барои ғорат ва истисмори ин кишварҳо медонанд.

Имрӯз барои вуруд ба бозорҳои ҷаҳонӣ таваҷҷуҳи дақиқ ба се омили зер зарурат дорад:

- тафаккури фаромиллиятӣ;
- стандартҳои ҷаҳонӣ;
- тавлиди рақобат.

Таҳти ин шароит ҷумлаи маъруфи Мак Лоҳан (Mc Lohan) ҷомеашиноси маъруфи канадагӣ мисдоқ дорад, ки гуфтааст: «Дунё ба як деҳкадаи ҷаҳонӣ табдил шудааст».

Бидуни шак, рушди сареи ширкатҳои фаромиллӣ тайи чанд даҳаи гузашта ва рақобати шадиди кишварҳо барои ҷалби сармоягузории хориҷӣ тавозуни қудрат байни давлатҳои миллӣ ва ширкатҳои фаромиллиро дигаргун карда, қудрати давлатҳои миллӣ костааст. Дар порае аз кишварҳо ин таҳаввул бисёр чашмгир аст, зеро тавони иқтисодии ширкатҳои фаромиллӣ гоҳо ба маротиб бештар аз қудрати

иқтисодии давлатҳои миллӣ мебошад. Аммо дар маҷмӯъ, ин таҳаввул ба гунае набудааст, ки давлатҳои миллиро аз саҳна хориҷ созад. Баръакс, давлатҳои миллӣ ҳанӯз бозингари умдаи ин саҳнаанд ва аз қудрати қобили таваҷҷуҳе дар баробари ширкатҳои фаромиллӣ бархурдор мебошанд.

Давлатҳои миллӣ метавонанд бо истифода аз сиёсатҳо ва абзори иқтисодии муносиб, фаъолияти ширкатҳои фаромиллиро дар заминаҳое, ки дорои аҳамияти стратегӣ мебошанд, тарғиб кунанд. Сармоягузории хориҷӣ дар тавсеаи иқтисодии кишварҳои Осиёи Шарқӣ ва Ҷаунбу Шарқии Осиё, назири Сингапур, Малайзия, Кореяи Ҷанубӣ ва Таиланд нақши таъйинкунандае ифо намудааст. Аммо дар куллияи ин мавридҳо давлатҳои миллии ин кишварҳо нақши мунфаил дар баробари сармоягузории хориҷӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ надоштаанд. Баръакс, ба равишҳои мухталиф фаъолияти онҳоро танзим намудаанд. Дар маҷмӯъ, чунончи давлат дар баробари ширкатҳои фаромиллӣ дуруст амал кунад, муваффақ хоҳад шуд, то бар рафтор ва амалкарди сармояи хориҷӣ ва ширкатҳои фаромиллӣ таъсир бигузорад ва аз фурсатҳои раванди ҷаҳонӣ шудан ба наҳви матлуб баҳрабардорӣ намояд.

АДАБИЁТ

1. Алии Оғобахшӣ. Фарҳанги улуми сиёсӣ / Алии Оғобахшӣ, Мино Афшории Род. –Теҳрон: Интишороти маркази иттилоот ва мадорики илмии Эрон, 1376.
2. [Захираи электронӣ]. http://www.mehrnews.com/fa/NewsDetail.aspx?NewsID=1582209.
3. [Захираи электронӣ]. http://www.donya-e-eqtesad.com/Default_view.asp?@=207254.
4. Захираи электронӣ]. http://siasi.porsemani.ir/node/912.
5. [Захираи электронӣ]. http://www.isu.ac.ir/publication/Andesh-ye-Sadiq/Andesh-ye- Sadiq_16/Andesh-ye-Sadiq_1617.htm.
6. [Захираи электронӣ]. http://yasaei.ir/index.php?option=comcontent&view=article&id=29:unctad&catid=13:dan&Itemid=14.
7. [Захираи электронӣ]. http://www.noormags.com/view/fa/articlepage/106299.

СОЗДАНИЕ КРУПНЫХ ПРОМЫШЛЕННЫХ ИЛИ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ КОРПОРАЦИЙ И ВОЗНИКНОВЕНИЕ МОНОПОЛИЙ В МИРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

В данной статье автор рассматривает деятельность крупных промышленных транснациональных корпораций и монополий в мировой экономике. Международные корпорации являются важным элементом развития мировой экономики и международных экономических отношений и они становятся непосредственными участниками всего спектра мирохозяйственных связей и мировой экономики. Распространяя свою производственную деятельность на другие страны, Транснациональные корпорации расширяются и укрепляют свои рыночные позиции:

Ключевые слова: развитие мировой экономики, международные экономические отношения деятельность крупных промышленных транснациональных корпораций, мирохозяйственные связи.

THE ESTABLISHMENT OF LARGE INDUSTRIAL OR TRANSNATIONAL CORPORATIONS AND THE EMERGENCE OF MONOPOLIES IN THE WORLD ECONOMY

Alireza Askarpour

Department Of Management, Shoushtar Branch, Islamic Azad University, Shoushtar, Iran

In this article the author considers the activities of large industrial transnational corporations and monopolies in the world economy. International corporations are an important element of the development of world economy and international economic relations, and they become direct participants of the whole spectrum of global economic relations and world economy. Spreading their production activities in other countries, Transnational corporations expand and strengthen its market position:

Key words: development of the world economy, international economic relations, the activity of large industrial transnational corporations, the world economy.

Сведения об афторе: *Алирезо Аскарпур* – аспирант Института гуманитарных наук АН РТ.

E-mail: **alireza_askarpour@yahoo.com**

БАРРАСИИ ТАЪСИРИ МУТАҒАЙИРҲОИ КАЛОНИ ИҚТИСОДӢ (ДАРОМАДҲОИ НЕФТӢ, ТАСҲИЛОТИ ПАРДОХТИИ БОНКҲОИ КИШВАР ВА НАРХИ БОЗДЕҲИ САРМОЯГУЗОРӢ) БАР БОЗДЕҲИ БОЗОРИ САҲОМИ ШИРКАТҲОИ ПАЗИРУФТАШУДА ДАР БИРЖАҲОИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОКИ ТЕҲРОН

Аҳмади Козимӣ

Донишгоҳи озоди исломии воҳиди Ободон, Эрон

Шинохти омилҳои муассир бар бозори саҳом нақши муҳиме дар пешбинии рафтори бозори саҳом хоҳад дошт. Ҳадафи ин пажӯҳиш баррасии таъсири бархе аз мутағайирҳои калони иқтисодӣ аз қабили даромадҳои нефтӣ, мизони тасҳилоти

пардохтӣ тавассути бонкҳо ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ бар боздеҳи бозори саҳом мебошад.

Баёни масъала. Яке аз шаклҳои навасоноти бозорҳои молӣ навасоноти шохисҳои бозори саҳом аз қабили қиматҳои саҳом ва боздеҳи бозор мебошанд. Шиносии иллатҳо ва омилҳои эҷоди тағйирот дар қиматҳои саҳом, аз ҷумлаи мавзӯоти мавриди таваҷҷуҳи таҳлилгарони молӣ дар бозорҳои молӣ аст. Ин таҳқиқ ба дунболи таъйини мизони таъсири даромадҳои нефти кишвар, тасҳилоти пардохтии бонкҳо ва нархи боздеҳи саромоягузорӣ бар боздеҳи бозори саҳом мебошад. Бо таваҷҷуҳ ба нақши калидии давлат дар иқтисоди кишвар, асарпазирии бозори саҳом аз сиёсатҳои иқтисодии давлат, баррасии таъсири омилҳои калони иқтисодӣ бар боздеҳи бозор аҳамияти дучандоне хоҳад ёфт. Аз ҷумлаи ин омилҳо метавон бар даромадҳои нефти кишвар, тасҳилоти пардохтии бонкҳо, ки ғолибан бо нархҳои тарҷеҳӣ дода мешаванд, нархи боздеҳии сармоягузорӣ дар кишвар ишора намуд. Бинобар ин, аст ки робитаи омилҳои пешгуфта бар боздеҳи бозор барои таҳлилгарон, сармоягузорон ва дастандаркорони кишвар табйин гардад.

Тасҳилоти бонкӣ. Дар ин пажӯҳиш тасҳилоти пардохтии бонкҳо бар асоси оморҳои моҳонаи Бонки марказӣ андозагирӣ хоҳад шуд. Ин мутағайир дар бисёре аз мутолиот аз қабили мутолиоти Кругман ба кор гирифта шудааст. Таъсири тасҳилоти пардохтии бонкҳо бар бозори саҳом метавонад ба гунае баён гардад, ки бо афзоиши тасҳилоти пардохтии бонкҳо ба далели афзоиши ҳаҷми нақдинагӣ боис мешавад, ки шохиси бозори саҳом ба далели боло рафтани тақозои харид афзоиш ёбад ва ба таври табиӣ, ҳар гоҳ шохиси бозори саҳом фузун ёбад, хатари бозор низ афзоиш хоҳад ёфт.

Даромадҳои нефтӣ. Даромадҳои нефтӣ аслитарин нақш аз буҷаи содиркунандаи нефт, аз ҷумла Эронро ташкил медиҳанд. Робитаи байни боздеҳи бозор ва даромадҳои нефтӣ мавриди мутолиа қарор гирифтааст. Ба гунае ки афзоиши даромадҳои нефтӣ боиси тақвияти тавони иқтисодии кишвар гардад, умед ба оянда ва амалкарди отии иқтисодӣ дар назди бозигарони бозор афзоиш хоҳад ёфт. Дар натиҷа метавон гуфт, ки афзоиши даромадҳои нефтӣ боиси афзоиши арзиши бозори саҳом ва дар ниҳоят, боло рафтани шохиси бозор мегардад.

Нархи боздеҳи сармоягузорӣ. Ин мутағайир тавассути Булк ва Вуҳур дар соли 2006 ба кор гирифта шудааст. Барои андозагирии ин мутағайир дар ибтидо суди холиси ҳар як аз ширкатҳо бар теъдоди саҳоми дар ҷараёни он ширкат тақсим гардида, ҳосили бадастомада низ бар арзиши бозори саҳоми он ширкат тақсим гардидааст, то боздеҳи саҳоми ҳар як аз ширкатҳои пазируфташуда дар биржаи қоғазҳои қиматноки Теҳрон ба даст ояд. Дар марҳилаи баъд миёнгини боздеҳи саҳоми кулли ширкатҳои пазируфташуда дар биржаи коғазҳои қиматноки Теҳрон муҳосиба ва аз миёнгини боздеҳи саҳоми кулли ширкатҳо нархи суди алалҳисоби варақаҳои мушорикат касб гардидааст.

Равиши таҳқиқ. Таҳқиқи ҳозир ба иллати ин ки боздеҳи биржаи қоғазҳои қиматнокро мавриди баррасӣ қарор медиҳад, аз назари ҳадаф корбурдӣ ва аз назари навъ тавсифӣ мебошад. Аз суйи дигар, бахше аз ин таҳқиқ аз навъи таҳқиқоти заминаёбӣ аст, ки дар садади тавсифи вазъияти феълии биржаи қоғазҳои қиматнок мебошад. Ҳадафи баъдии ин таҳқиқ кашфи робитаҳои бархе аз мутағайирҳои калони иқтисодӣ бо боздеҳи биржаи қоғазҳои қиматнок мебошад. Мутағйирҳои калони иқтисодӣ шомили даромадҳои нефтӣ, тасҳилоти пардохтии бонкҳо ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ мебошад. Ҳамчунин бахше аз ин пажӯҳиш аз навъи пажӯҳишҳои ҳамбастагӣ аст. Пажӯҳишҳои ҳамбастагӣ шомили кулли пажӯҳишҳое аст, ки дар он саъй мешавад робитаи байни мутағайириҳои мухталиф бо истифода аз зариби ҳамбастагӣ кашф ё таъйин шавад. Дар фарзияҳои пажӯҳиш муҳаққиқ бар он аст, ки ҳамбастагии эҳтимолӣ байни омилҳои таъсиргузори боздеҳи бозорро баррасӣ намояд.

Ҷомеаи оморӣ ва намунаи оморӣ. Дар ин пажӯҳиш барои афзоиши диққати пажӯҳиши кулли ҷомеаи оморӣ тайи солҳои 1380-1387 мавриди мутолиа қарор дода шудааст. Ҷомеаи оморӣ дар ин пажӯҳиш гузоришҳои Бонки марказӣ барои солҳои 1380-1387 дар хусуси даромадҳои нефтӣ, тасҳилоти пардохтии бонкҳо ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ ва ҳамчунин, гузоришҳои биржаи қоғазҳои қиматноки Теҳрон барои солҳои 13802-1387 дар хусуси боздеҳи бозор хоҳад буд.

Фарзияи пажӯҳиш. Пажӯҳиши ҳозир ба дунболи пешниҳоди модели маънодор барои тавзеҳи боздеҳи бозор бар асоси шохисҳо ва мутағайирҳои калони иқтисодӣ аз қабили даромадҳои нефтӣ, тасҳилоти пардохтии бонкҳо ва нархи боздеҳи

сармоягузорӣ аст. Ин мавзӯъ асоси фарзияи ин пажӯҳиш қарор гирифтааст ва онро ба шакли зер баён мекунад: Байни боздеҳи бозори саҳом ва даромадҳои нефтӣ, тасҳилоти пардохтии бонкҳо ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Озмуни фарзияи аслии пажӯҳиш. Унвони фарзия байни боздеҳи бозори саҳом бо даромадҳои нефтӣ, тасҳилоти бонкӣ ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Ҷадвали 1. Натиҷаҳои озмуни фарзияи аслии пажӯҳиш

Model	Unstandardized coefficients		Standardized coefficients	t	Sig
	B	Std. Error	Beta		
1. Constant	-631959,964	171884, 644		-3,677	0,001
Oil income	1,756	0,644	0,206	2,728	0,011
investment return	233,197	59,415	1,465	3,925	0,001
banking	-0,829	0,454	-0,669	-1,827	0,078

Дар ҷадвали 1 бо таваҷҷуҳ ба омораи t миқдори Sig даромади нефтӣ баробари 1,1% мебошад, ба иборате камтар аз 5% аст. Бинобар ин, дар сатҳи итминони 95% байни мутағайири мустақил, яъне даромади нефтӣ ва боздеҳи бозор робитаи маънодор вуҷуд дорад. Аз ин рӯ, фарзияи омории H_0 рад ва фарзияи пажӯҳишро наметавон рад намуд. Вазъияти тайидӣ ё ради фарзияи пажӯҳиш ба сурати зер барои кулли ҷомеаи оморӣ.

Фарзияи боздеҳи бозори саҳом ва даромади нефтӣ	Фарзияи боздеҳи бозори саҳом ва тасҳилоти бонкӣ	Фарзияи боздеҳи бозори саҳом ва боздеҳи сармоягузорӣ
Тайид	Рад	Тайид

Натиҷаҳои пажӯҳиш. Ҳамон гуна ки дар бахши озмуни фарзиёт низ баён гардид, зариби ҳамбастагӣ байни ду мутағайири боздеҳи бозори саҳом ва даромади нефтӣ баробар бо 1,1% мебошад. Дар натиҷа метавон иддао намуд, ки байни боздеҳи бозори саҳом ва даромади нефтӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад. Бинобар ин, бо итминони 95% ва бо эҳтимоли хатои 5% байни ин ду мутағайир робитаи мусбат вуҷуд дорад. Ҳамчунин байни боздеҳи бозори саҳом ва нархи боздеҳи сармоягузорӣ робита пайдо шуд. Ёфтаҳои пажӯҳиш баёнгари он аст, ки зариби ҳамбастагӣ баробар бо 0,1% пас фарзия тайид мешавад, бинобар ин,, бо итминони 95% ва бо эҳтимоли хатои 5% байни ин ду мутағайир робитае вуҷуд дорад. Ҳамчунин тибқи ёфтаҳои пажӯҳиш байни боздеҳи бозори саҳом ва тасҳилоти пардохтии бонкҳо робитае пайдо нашуд. Бинобар ин, бо итминони 95% ва бо эҳтимоли хатои 5% байни ин ду мутағайир робитае вуҷуд надорад.

Хулоса, ин пажӯҳиш ба барасии мизони таъсири мутағайирҳои калони иқтисодӣ бар боздеҳи бозори саҳоми ширкатҳои пазируфташуда дар биржаи коғазҳои қиматноки Теҳрон мепардозад. Натиҷаҳои ҳосил аз озмуни фарзияи пажӯҳиш нишон медиҳад, ки байни боздеҳи бозори саҳом ва таъсироти пардохтии бонкҳо робитаи маънодоре вуҷуд надорад. Аммо байни боздеҳи бозори саҳом ва даромади нефтӣ ва нархи бозори сармоягузорӣ робитаи маънодори мусбат вуҷуд дорад.

АДАБИЁТ

1. Abdulaziz Mohamad. Stock Price, Exchange Rates & Oil: Evidence From Middle East Oil –Exporting Countries / Abdulaziz Mohamad, Choratareas Georgllos & Cipollini Andrea // Journal of Financial Research, 2008. -№19. -P.193-207.
2. Al_sharkas Adel. The Dynamic Relationship Between Macroeconomic Factors & the Jordanian Stock Market / Al_sharkas Adel // International Journal of Applied Economics & Quantitative Studies, 2004. -Vol.1. -№1.
3. Balke N. What Drives Stock Prices? Identifying the Determinants of Stock price Movement / N. Balke, M. Wohar // Southern Economic Journal, 2006. -73(1). -P.55-78.
4. Boyer M. Common & Fundamental Factors in Stock Returns of Canadian Oil & Gas Companies / M. Boyer, D. Filion // CIRANO Working Papers, 2004. -62.

ИССЛЕДОВАНИЕ ВЛИЯНИЯ МАКРОЭКОНОМИЧЕСКИХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ (ДОХОДЫ ОТ ПРОДАЖИ НЕФТИ, ЛЬГОТЫ, ПРЕДОСТАВЛЯЕМЫЕ БАНКАМИ И ЭФФЕКТИВНЫЕ ИНВЕСТИЦИОННЫЕ ВЛОЖЕНИЯ) НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ ТЕГЕРАНСКОЙ ФОНДОВОЙ БИРЖЫ

В данной статье рассматривается влияние макроэкономических показателей (доходы от продажи нефти, льготы, предоставляемые банками и эффективные инвестиционные вложения) на эффективность рынка ценных бумаг Тегеранской фондовой биржы.

Ключевые слова: банковские услуги, доходы от продажи нефти, цены, доходы от инвестиций и рынок возвращается.

TASYRMTGHYYRHAY REVIEW MACRO-ECONOMIC (OIL REVENUES, THE FACILITIES GRANTED BY BANKS AND INVESTMENT RATE OF RETURN), BASED ON STOCK MARKET RETURNS ACCEPTED COMPANIES IN TEHRAN STOCK EXCHANGE

Ahmad Kazimi
Abadan Branch, Islamic Azad University, Abadan, Iran

This study examines the impact of macroeconomic variables (oil revenues, facilities granted to banks and investment rate of return), based on stock market returns accepted companies in Tehran stock exchange deals. **Key words:** banking facilities, oil revenues, rates, investment returns and market returns.

Сведения об авторе: ***Ахмади Козими*** – преподаватель Свободного исламского университета города Ободон, Иран

БУҶАРЕЗИИ АМАЛИЁТӢ ДАР ЭРОН

Камарӣ Хусрав
Донишгоҳи Паёми Нури воҳиди Боғималик, Эрон

Дар ин таҳқиқ саъй шуда зимни баррасии чолишҳо, таҳдидҳо, мазиятҳо ва нуқоти заъфи он дар созмонҳо, дастгоҳҳо ва ширкатҳои давлатии Эрон мавриди баррасӣ қарор гирад. Ҳамчунин, наҳваи иҷрои матлуби онро низ нишон диҳад.

Низоми буҷарезии амалиётӣ (мубтанӣ бар амалкард) ба унвони як низоми мудириятӣ барои иртиқои корӣ ва асарбахшии масрафи манобеи созмонӣ мавриди таваҷҷуҳи ҷиддии давлатҳо қарор доштааст. Дар ин система эътибороти буҷаӣ бар мабнои амалкарди воҳидҳои созмонӣ дар ростои тавлиди маҳсулот (хадамот) ва ё дастёбии пайомадҳо тахсис меёбад. Ба ин тартиб, созмонҳо ба самти афзоиши шаффофият дар наҳваи масрафи манобеъ барои анҷоми фаъолиятҳо, тавлиди хуруҷиҳо ва дастёбӣ ба ҳадафҳо, стратегияҳо ва низ посухгӯйии бештар савқ меёбанд.

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки буҷа як барномаи солона аст, бинобар ин, амалиётӣ намудани он нишон медиҳад, ки робита миёни мизони вуҷӯҳи тахсисёфта ба ҳар барнома ё натиҷаҳои бадастомада аз иҷрои он мебошад. Бинобар ин, табақабандии амалиёт ба наҳвест, ки ҳадафҳо шаффофтар баён мешаванд, арзёбии буҷа осонтар буда, дар равиши ҳазинаёбии он иртибот байни дода ва ситонда мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад. Муҳимтарин ҳадафҳои низоми буҷарезӣ мубтанӣ бар амалкард, ҳазфи манфиатҳо ва фишори тамоми гурӯҳҳои сиёсӣ, ислоҳи низоми мудирияти бахши умумӣ ва афзоиши асарбахшии махориҷи ин бахш аст.

Шарҳи амалиёти буҷарезӣ. Бар асоси таъриф, буҷарезии мубтанӣ бар амалкард иборат аст аз равишҳо ва созу корҳое, ки иртиботи байни эътибороти тахсисёфта ба дастгоҳҳои иҷроиро бо хуруҷиҳо ва пайомадҳои онҳо аз тариқи бакоргирии иттилооти амалкардӣ дар тахсиси манобеъ тақвият месозад. Ҳамон гуна ки аз ин таъриф истинбоқ мешавад, се мавзӯи асосӣ дар як низоми буҷарезии амалиётӣ мушоҳида мешавад:

а) Амалкарди созмонӣ. Эътибороти буҷаӣ дар қиболи арзёбиҳои ба- амаломада аз амалкарди созмонӣ тахсис меёбад. Бадеҳист ҳамвора арзёбии амалкард бар мабнои як ҳадафи азпештаъйиншуда анҷом мешавад. Бинобар ин, барномарезӣ барои таъйини ҳадафҳои камии солона, чандсола ва арзёбии амалкард бар мабнои ҳадафҳо, дар низоми буҷарезии мубтанӣ бар амалкард зарурӣ аст. Арзёбии амалкард дар сатҳи хуруҷиҳо, фаъолиятҳо ва пайомадҳо дорои корбурд аст. Дар сатҳи хуруҷиҳо мавзӯи корӣ, дар сатҳи пайомадҳо мавзӯи асарбахшӣ ва дар сатҳи фаъолиятҳои иртиботи муваллид ё ғайримуваллиди онҳо дар тавлиди хуруҷиҳо ва низ дорои арзиши афзуда будан ё набудан мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор мегирад.

б) Баҳои тамомшуда. Дуюмин унсури аслии як низоми буҷарезии амалиётӣ, баъд аз арзёбии амалкарди созмон дар қиболи таҳаққуқи ҳадафҳои солонаи мавзӯи мизони манобеи қобили тахсис бар мабнои амалкарди бадастомада мебошад. Омили

аслӣ ва меҳварӣ дар ин марҳила, муҳосибаи баҳои тамомшудаи ҳар як воҳид маҳсул (маҳсулот ё хизмат) аст.

в) Корої ва асарбахшӣ. Сеюмин рукни муҳим тавлиди маҳсулот ва хадамоти бештар ва бо кайфияти болотар ва бо буҷаи камтар нисбат ба гузашта мебошад. Ин ба маънои афзоиши корои созмон дар наҳваи масрафи манобеъ барои тавлиди хуруҷиҳо ва ба ибораи дигар, мудирияти баҳои тамомшуда аст. Мутаоқиби он дараҷаи таҳаққуқи ҳадафҳои ношӣ аз тавлиди хуруҷиҳои муртабит ва мизони ҳамбастагии онҳо мавриди баррасӣ ва дар хусуси идома ё афзоиш ва коҳиши сатҳи тавлиди хуруҷиҳо тасмимгирӣ мегардад. Бинобар ин, бо таваҷҷуҳ ба нукоти фавқуззикр, се унсури аслӣ дар низоми буҷарезии амалиётӣ қобили таваҷҷуҳ аст, ки иборатанд аз: барномарезӣ, муҳосибаи баҳои тамомшуда ва арзёбии амалкард. Илова бар се унсури фавқ се унсури дигар, ки ба унсурҳои тавонмандсоз маъруф ҳастанд, ба манзури коркарди ҳарчи беҳтари се унсури аввалия ба онҳо изофа мешаванд, ки иборатанд аз: низоми ангезишиву инъитофи мудириятӣ, низоми посухгӯйӣ ва мудирияти тағйир.

Бо таваҷҷуҳ ба матолиби пешгуфта, ҳадафҳои ниҳоӣ аз иҷрои буҷарезии амалиётӣ ба шарҳи зер мебошанд:

- Тағйири рӯйкард аз вурудимеҳварӣ, таъкид бар вурудиҳо ва манобеъ ба хуруҷимеҳварӣ ва натиҷаҳо.
- Барқарории иртиботи шаффоф миёни манобеи сарфшуда ва хуруҷиҳо.
- Табдили асноди буҷа ба абзоре барои барномарезии иқтисодӣ ва мудирияти амалкарди созмон.
- Ихтисоси эътибороти буҷаӣ дар ирзои ироаи хадамоти матлубтар ба ҷойи сарфи манобеи бештар.
- Афзоиши ангезаи мудирон ва коркунон барои ироаи хадамот бо ҳазинаи камтар, камият ва кайфияти болотар.
- Мутаносибсозии ихтиёрот ва масъулиятҳои мудирон.
- Стандартсозии хадамот аз тариқи шиносоии шеваҳои бартари ироаи хадамот, тарвиҷ ва таъсини онҳо.

Истиқрори буҷарезии мубтанӣ бар амалкард дар се қадами умда, ки дар ҳар як ҳадафи асосӣ дунбол мешавад, сурат мегирад.

1. Буҷарезии мубтанӣ бар амалкард бо ҳадафи шаффофсозӣ. Дар ин марҳила бо эҳсоси кулли маҳсулот, фаъолиятҳо ва барномаҳои созмон дар қолабҳои мутолиашуда ва муҳосибаи ҳазинаи тамомшудаи ҳар маҳсул, фаъолият, барнома ва низ таҳияи иттилооти амалкардӣ, нисбат ба шаффофсозии чигунагии ҳазина кард, эътиборот ва каналҳои гардиши эътиборот иқдом мешавад.

2. Буҷарезии амалиётӣ бо ҳадафи афзоиши корої. Дар ин марҳила ва пас аз шаффоф шудани фароянди гардиши ҳазинаҳо, таъйини саҳми анвои ҳазина ва фаъолият дар қимати тамомшуда, талош хоҳад шуд. Бо эъмоли ислоҳоти лозим, таҷдиди сохтор, иртиқо, ҳазф ва идғоми фаъолиятҳои ғайримуваллид ва фоқиди арзиши афзуда, истифода аз технологияҳои навин, тамаркуззудої ва вогузории ихтиёроти бештар ба воҳидҳо, механизмҳои ангезишӣ ва бурунсупориҳои мубтанӣ бар қимати тамомшуда, нисбат ба афзоиши корої иқдом намуд. Дар ин марҳила талош хоҳад шуд, бо истифода аз манобеи мавҷуд ва равишҳои зикршуда, хадамоти бештаре ироа ва ё бо ҳифзи сатҳи феълии ироаи хадамот аз манобеи камтаре истифода ва нисбат ба захирасозӣ пасандоз намуд.

3. Буҷарезии амалиётӣ бо ҳадафи афзоиши асарбахшӣ. Дар ин марҳила, ки асари иқдомоти марбута дар сатҳи барнома арзёбӣ мегардад, ҳамбастагӣ ва пайвастагӣ байни натиҷаҳои ҳосил аз ироаи хадамот ва ҳадафҳои мавриди интизор аз тадвини барнома баррасӣ гардида, дар сурати лузум тағйироте дар теъдод ва навъи хадамоти мутаносиб бо ҳадафҳо дода хоҳад шуд.

Нукоти ҳоизи аҳамият дар буҷарезии амалиёт:

1. Дарк ва эҳсоси ниёз ба таҳаввул ва тағйир тавассути мудирон зарурист ва дар кишвари мо як илзом аст, то як хоста.

2. Ҳимоят ва мушорикати тамоми мудирони аслӣ ва таъсиргузор дар ин замина зарурӣ аст.

3. Стратегияи таҳаввул дар низоми буҷарезӣ бояд бахше аз сиёсатҳои куллии созмон дар ростои расидан ба чашмандози таърифшуда бошад.

4. Вогузории ихтиёр ба мудирон дар тасмимгириҳо ва подош додан бар асоси натиҷаҳои амалкард аз ҷумлаи самароти ин мавзӯъ аст.

5. Иртибот додани стратегия (аз тариқи равишҳои мавҷуд назири корти арзёбии мутавозин) ва фаъолиятҳои амалиётӣ, ки масъули иҷрои ин стратегия ҳастанд.

6. Роҳандозии системаи шинохти фаъолиятҳои созмон ва муҳаррикҳои фаъолиятӣ, ҳаҷмӣ ва ҳамчунин шохисҳои арзёбии амалкард аз манзарҳои молӣ, фароядҳои амалиётӣ, муштарӣ, ёдигирӣ ва рушди созмонӣ таҳияву танзим шавад.

7. Эҷоди кодинги буҷаии системаи ҳисобдории мутаносиб бо навъи фаъолиятҳои буҷарезии амалиётӣ ва ислоҳи системаҳои нармафзори марбута.

8. Фароянди тағйири низоми буҷарезӣ, ки як фароянди тадриҷист ва бинобар ин, анҷоми мувозии системаи буҷарезии қаблӣ бояд ба мувозоти тағйир ва ислоҳ дар системаи ҷадид пешниҳод гардад.

9. Омӯзиш ва ёдгирии мудирияти таҳаввул ва тағйир дар тавоноии мудирон.

10. Муҳосибаи воқеии қимати тамомшудаи фаъолиятҳо зарурӣ аст, то ки имкони дақиқтарин ва воқеитарин рақами мумкинро бо таваҷҷуҳ ба шароити созмон ба даст овард.

11. Дар ҳар марҳила аз иҷрои ин система бояд ҳазинаи амалкард иҷрои абзорҳои расидан ба ҳадафҳои стратегиро манзур дошт.

12. Тарроҳии санади чашмандоз дар қолаби се навъ барнома кӯтоҳмуддат, миёнамуддат ва баландмуддат, барои механизм намудани системаи буҷарезии амалиётӣ тадвин шавад.

13. Шохисҳои амалкард мутаносиб бо тағйир дар ҳаҷми фаъолият зарурист, бинобар ин, дар шинохти муҳаррикҳо бояд бисёр диққат кард.

14. Баҳси муҳим пас аз таҳия ва танзими шохисҳои саҳеҳи амалкарди мудирият ва назорати пайомадҳо ва хуруҷиҳо аст, яъне оё маҳсул ё хизмати бадастомада бо таваҷҷуҳ ба манобеи масрафшуда бо бештарин корой ва асарбахшӣ мумкин будааст, яъне муқоисаи баҳои тамомшуда бо шохисҳои амалкарди саноат ва ё нархҳои бозор аст.

15. Барои афзоиши сатҳи корой, баҳраварӣ ва ҳамчунин асарбахшӣ дар кулли кишвар бояд шохисҳои муқоисавӣ тавассути ниҳодҳои таъсиргузор дар бозор ва ширкатҳои фаъол дар як саноат таҳия шаванд, то қобилияти муқоисавӣ вуҷуд дошта бошад.

16. Иҷро ва пиёдасозии ин система замонбар аст ва ниёз ба буҷаи пешбинишуда дорад. Бинобар ин, шинохт ва тарроҳии тафсилии омӯзиши мустамар ва мудовим ба коркунони амалиётӣ ва молӣ ва ҳамчунин якпорча намудани санҷишҳои амалкарди молӣ ва ғайримолӣ дар як чаҳорчӯба барои касби муваффақият дар созмон зарурист.

17. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки пиёдасозӣ ва иҷрои система сирфан беш аз як давраи замон хоҳад буд, бинобар ин, бояд коркунони созмон аз инъитофпазирӣ ва тавони кофӣ дар дарки шароит ва барӯз расонии худ ин таҳаввулотро дошта бошанд.

18. Нуктаи охир ин ки, мавзӯи пиёдасозии буҷарезии амалиётӣ даргири аксари афроди созмонро дар пай дорад. Бинобар ин, мавзӯест инсонӣ ва нармафзорӣ на сахтафзорӣ.

19. Буҷарезии амалиётӣ бояд ба ширкатҳое супурда шавад, ки ҳадди ақал чанд маврид таҷрибаи пиёдасозӣ ва иҷрои комили системаи ҳисобдории қимати тамомшударо аз ибтидо то интиҳо дар таҷрибаи кории худ дошта бошанд, то зимни ошноӣ бо ҳисобдории санъатӣ аз уҳдаи иҷрои матлуби системаи мубтанӣ бар фаъолият бароянд.

Мушкилоти низоми буҷарезии кишвар:

1. Адами пайванди органикӣ байни манобеъ, ҳадафҳо ва барномаҳо дар масрафҳои буҷа.

2. Вобастагии шадиди буҷаи кишвар ба даромадҳои нефтӣ.

3. Адами таодул байни манобеъ ва масрафҳо.

4. Адами тамоюли маҳоратҳои мудириятӣ барои таҳаввул.

5. Гароиш ва масрафҳои рӯзафзуни буҷа.

6. Часпандагии ҳазинаҳо, ҳатто, фаротар аз манобеъ ва тавони тавлидии кишвар.

8. Иттихози тасмимоти хориҷ аз фароянди буҷарезӣ бидуни дар назар гирифтани асароти он бар вазъияти молии кишвар.

9. Бартарии гурӯҳҳои сиёсӣ дар мавридҳои дигар ҷойгузини мантиқи иқтисодӣ ва бартарии молӣ мешавад.

10. Норасоии низоми назорат ва арзёбии амалкарди буҷа, яъне таваҷҷуҳ ба масрафҳо ва навъи ҳазинаҳо ба ҷойи таваҷҷуҳ ба таҳаққуқи ҳадафҳо ва хуруҷиҳо.

Нуқоти атф дар низоми буҷарезии кишвар. Дар муқобили чолишҳо таҳдидҳо ва нуқоти заъф, ки низоми буҷарезӣ ва барномарезии кишвар дорад, фурсатҳо ва нуқоти қувват низ вуҷуд доранд, ки метавонанд пояи рушд ва тараққӣ дар ин замина бошанд. Монанди асноди болодастӣ, аз ҷумла санади чашмандоз тавсеа, қонуни барномаи 5-сола дар ростои ислоҳ ва ҷойгузинии буҷаи суннатӣ ба амалиётӣ дар соли 3-юми барнома таъкид дорад. Ҳамчунин марказҳои таҳқиқотӣ, пажӯҳишӣ ва ташаккулҳои илмӣ низ аз ин даста аст. Истиқболи дастгоҳҳои иҷроӣ аз таъйини қимати тамомшудаи хадамот ва маҳсулот бо таъкид бар тавоноии ироаи хадамоти илмӣ, фаннӣ ва технологӣ бо рӯйкарди афзоиши корӣ ва асарбахшии манобеъ низ равзанаи умед аст.

Бинобар ин, дар ҳоли ҳозир афзоиши маҳдудиятҳо бар ҳазинаҳои бахши умумӣ аз як тараф ба афзоиши табақоти умумӣ барои дарёфти хадамоти иҷтимоӣ ва зербиноӣ аз тарофи дигар, муҷиби шаклгирии рӯйкарди оянданигарона барои таъмини манобеи пойдори мавриди ниёзи кишвар шудааст.

Ислоҳоте, ки бояд дар барнома ва буҷарезӣ анҷом шавад. Аз муҳимтарин ҳадафҳои аслӣ ва намунаҳои мухталифи низоми буҷарезӣ метавон ба мавридҳои зер ишора намуд:

- ёфтани пайванди мантиқӣ байни манобеъ ва амалкард мавриди интизор аст. Таҳаққуқи ин амр ниёзманди созукоре барои афзоиши тавони эҷоди иртибот ва бахрагирӣ аз хусусиятҳои технологӣ, илмӣ ва фаннӣ кофӣ аст, то заминаи афзоиши инзиботи молӣ ва баҳраварӣ аз манобеъро осон кунад;

- имкони сарфаҷӯйии бештар дар ҳазинаҳо, ба гунае ки ироаи хадамот дар чаҳорчӯбаи манобеи мавҷуд имконпазир бошад;

- дар авлавият қарор гирифтани дастёбӣ ба ҳадафҳо ва хуруҷиҳо ба ҷойи пардохтан ба фарояндҳо ва маҳалли ҳазинаҳо, ташхиси маҳдудиятҳои манобеъ ба унвони як асли зотии буҷарезӣ муттакӣ ба арзишҳо, фарҳанг ва бартариҳои ҷомеа бар асоси роҳиҳалҳои мантиқӣ ва иқтисодӣ на дар хизмати муваффақияти гурӯҳҳои сиёсӣ дар расидан ба ҳадафҳои хоси худ, метавонад роҳҳои ислоҳи низоми буҷарезии кишварро шакл диҳад;

- назар ба рӯйкарди аслии буҷаи соли 93 мабнӣ бар буҷарезӣ бар мабнои амалкард. Ин созукор метавонад бо истиқрори системаи ҳисобдории баҳои тамомшуда, ҳаракат аз нақдӣ ба тааҳҳудӣ дар сабт ва нигоҳдории ҳисобҳо ҳамроҳ бо эҷоди системаи андозагирии кор, иттико ба стандартҳо ва нормаҳои бахшҳои мухталифи иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, беҳбуд, тасҳил, шаффофият ва посухгӯйии дастгоҳҳои иҷроӣ дар муқобили мардум ва коҳиши ҳазинаҳои тамомшуда дар иртиқои камӣ ва кайфии хадамоти давлат шавад.

Аз соли 1380 дар дастуруламалҳои дарҷшуда дар қонунҳои буҷаи солонаи давлат мукаллаф ба анҷоми иқдомоти лозим барои ислоҳи низоми буҷарезӣ шудааст, ки яке аз меҳварҳои асосии ин ислоҳ таҳия ва танзими буҷа ба равиши амалиётӣ мебошад.

Буҷарезии амалиётӣ аз дер боз дар зумраи пешниҳодоти ислоҳӣ дар кишварҳои тавсеаёфта ва дар ҳоли тавсеа будааст. Бинобар ин, дар Эрон давлат дар қолаби банди (з) табсараи 1 Қонунҳои буҷаи солҳои 81-82-83 ва моддаи 138-и Қонуни барномаи 4-ум мулзам ба амалиётӣ кардани буҷа шудааст. Бинобар ин, буҷаи тамоми дастгоҳҳои иҷроия то поёни соли 94 ба таври илзом бояд бар мабнои амалкард таҳияву танзим шавад. Ҳамчунин бо таваҷҷуҳ ба ин ки дар буҷаи соли 93 иҷрои буҷарезии амалиётӣ барои тамоми дастгоҳҳо имконпазир нубуд, бинобар ин, давлат 4 дастгоҳ- Вазорати омӯзишу парвариш, Вазорати беҳдошт, Созмони сабти аҳвол ва Созмони беҳзистӣ аз ҷумлаи дастгоҳҳое ҳастанд, ки низоми буҷарезии амалиётии онҳо дар соли 92 комил шуда, дар соли 93 ба таври озмоишӣ иҷро хоҳад шуд.

Аз он ҷое ки иҷрои матлуби буҷарезии амалиётӣ мусталзам доштани иттилооти кофӣ ва ошноӣ бо равиши ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият аст, дар зер ба таври ихтисор метавон ба ин фароянд ишора намуд.

Дар корбурди равиши ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият бояд ба ду нуктаи муҳим таваҷҷуҳ шавад. Нуктаи аввал тамоюз қоил шудан байни фаъолият, фароянд ва маҳсул аст. Барои мисол иҷрои қонун як фароянд аст, ирсоли гузориш ба мақомоти болотар як фаъолият маҳсуб мешавад. Бинобар ин, маҳсул чизе аст, ки тавассути як бахш ё воҳиди иҷроӣ тавлид ва бар муҳити хориҷ таъсир мегузорад. Нуктаи дуюм ин ки ҳар як аз ситондаҳо ё маҳсулоти як воҳиди иҷроӣ лузуман танҳо аз як фаъолият ҳосил намегарданд, аммо мумкин аст ду ё теъдоди бештари фаъолият дар тавлиди як

маҳсул дахолат дошта бошанд ва ё ин ки як фаъолият мунҷар ба тавлиди чанд маҳсул ё хизмат гардад.

Дар расмҳои 1 ва 2 чаҳорчӯбаи намунаи ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият ва робитаҳои сохторӣ ва созмонии он нишон дода шудааст.

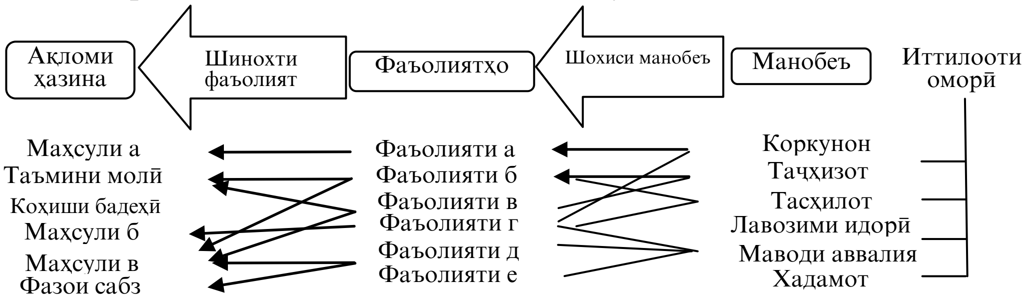

Шохисҳои андозагирии манобеъ:
- фоизи замони масрафшуда;
- сатҳи зербино, мавзӯи фаъолият;
- теъдоди мизони таҷҳизот.

Ҳазинаи фаъолият

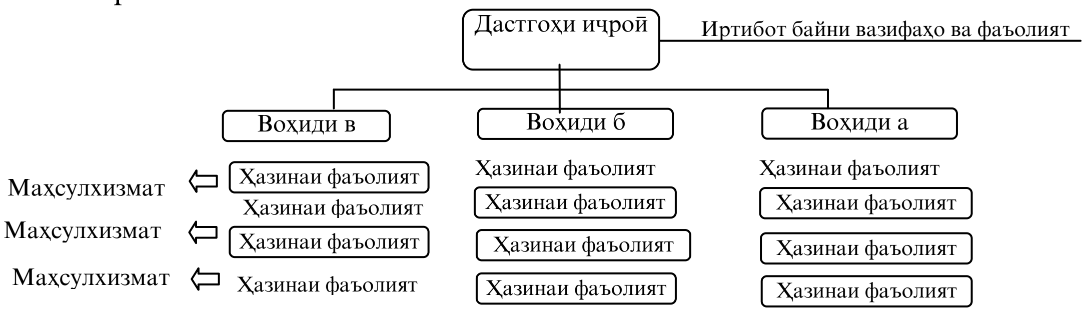

Дар ин расм нишон дода шудааст, ки як маҳсулот ё хизмати хос мумкин аст аз тариқи фаъолиятҳои анҷомшуда дар воҳидҳои мухталифи як созмон эҷод гардад.

Буҷарезии амалиётӣ метавонад бо огоҳ кардани тасмимгирон ба иттилооти беҳтар дар бораи натиҷаҳои ҳар барнома ба барномаҳои давлат, ки барои расидан ба ҳадафҳои мушаххас ба кор меравад, тавоноии онҳоро дар арзёбии дархостҳои мухталифи буҷаи дастгоҳҳои иҷроӣ, афзоиш диҳад ва ба афзоиши посухгӯйии умумӣ, ислоҳи мудирияти бахши умумӣ, беҳбуди наҳваи тахсиси манобеъ ва ҳазфи манфиатҳо ва фишорҳои гурӯҳҳои сиёсӣ мунҷар шавад.

АДАБИЁТ

1. Вазириён Сирус. Мафҳумҳо ва истилоҳоти буҷарезӣ / Вазириён Сирус. –Теҳрон: Интишороти созмони мудирият ва барномарезии кишвар, 1382.
2. Матолиби омӯзишии иҷрои буҷарезии амалиётӣ дар соли 1385. –Теҳрон: Интишороти созмони мудирияти барномарезии кишвар, 1384.
3. Паноҳӣ Алӣ. Буҷарезии амалиётӣ / Паноҳӣ Алӣ. –Теҳрон: Нашрияи маҷлис ва пажӯҳиш, 1392. - №47.
4. Ғуломзода Меҳдӣ. Матолиби буҷабандии амалиётӣ / Ғуломзода Меҳдӣ, 1392.
5. Қосими Зониёнӣ Киёмарз. Мақолаи мафҳум ва хусусиятҳои буҷарезии амалиётӣ / Қосими Зониёнӣ Киёмарз, 1392.
6. [Захираи электронӣ] http://isna.ir/fa/photo/92090805179.

ОПЕРАЦИОННЫЕ СИСТЕМЫ БЮДЖЕТИРОВАНИЯ В ИРАНЕ

Современные методы бюджетирования -это финансово-экономическая модель, в рамках которой на уровне значений показателей происходит увязка хозяйственных и финансовых процессов. Система бюджетирования позволит организациям двигаться в сторону прозрачности в использовании ресурсов в деятельности для достижения результатов целей стратегии.Учитывая, что бюджет-это годовой план ввода в действие, он должен описать точные и реальные отношения между суммами средств, выделяемых для каждой программы с полученными результатами реализации программы, в этом контексте и способ классификации операций для описания целей более четкой оценки бюджетных средств и наиболее важных целей бюджетирования, ориентированного на результат.

Ключевые слова: оперативное бюджетирование, прозрачность, эффективность и производительность.

OPERATIONAL BUDGETING IN IRAN

Khosro Kamari
Payamnour University, Baghmalek Branch

Modern methods of budgeting is a financial and economic model, in which the level of values of the indicators is the linkage of economic and financial processes. The budgeting system will allow organizations to move toward transparency in the use of resources in the activities for the achievement of the objectives strategiita that the budget is an annual plan of commissioning, it should describe the exact and real relationship between the amount of funds allocated for each program with the results of the program implementation, in this context, and the classification of operations for description purposes clearer assessment of budgetary funds and the most important objectives of the budgeting focused on result..

Key word: Operational budgeting, transparency, effectiveness and efficiency, performance.

Сведения об авторе: ***Хусрави Камари*** – преподаватель Университета Пайёми Нур, Иран.
E-mail: **Kamari.khosro@gmail.com**

БАРРАСИИ ОМИЛҲОИ МУАССИР БАР ШОХИСИ РИФОҲИ ИҶТИМОӢ

Ҳамида Нейсӣ
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Таъкид бар рушди даромади сарона дар адабиёти иқтисодӣ ва низ дар арсаи сиёсӣ бар дарки ин шохис ба уновни нишонгаре аз сатҳи рифоҳи ҷомеаҳо мубтанӣ будааст. Яъне иқтисоддонон ва сиёсатмадорон аз он ҷо ки афзоиши рифоҳи мардумро ҳадафи худ фарз мекардаанд, ба дунболи сиёсатҳое будаанд, ки ба ин амр беҳбуд диҳанд ва аз он ҷо ки арзёбии даромади сарона нишонгари камӣ ва шохиси қобили андозагирӣ аз мафҳуми рифоҳ аст, таъкиди зиёде бар он сурат мегирад. Аммо суоли муҳиме дар ин байн вуҷуд дорад. Оё воқеан даромади як кишварро метавон ба унвони оинаи шаффоф аз вазъияти рифоҳии ҷомеаҳо дар назар гирифт? Оё таъкид бар шохисе, ки бисёре аз омилҳои муассир бар рифоҳро дар худ надорад ва ҳатто омилҳоеро дар худ дорад, ки баъзан барои рифоҳ зараровар ҳастанд монанди олудагӣ ва тахриби муҳити зист, даргириҳои атомӣ, гарм шудани кураи замин, густариши сареи бемориҳо дар сатҳи ҷаҳон ва ғайра танҳо бахше аз ҳазинаҳое аст, ки рушди иқтисодӣ ба ҷомеаҳои башарӣ таҳмил кардааст. Агар шохисе, ки омилҳои муассир бар рифоҳро ба гунае ҷомеътар дар худ дошт ва аз ҳамон ибтидо мавриди таваҷҷуҳи сиёсатмадорон ва иқтисоддононе қарор гирифта буд, имрӯза вазъияти кулли рифоҳи оҳоди башар дар ҳолати матлубтаре қарор дошт. Бо таъкид бар ин масъала мо дар ин мақола ба дунболи омилҳои таъсиргузор бар рифоҳи иҷтимоӣ ҳастем.

Мафҳуми рифоҳи иҷтимоӣ. Мафҳум ва ҳиттаи рифоҳи иҷтимоӣ дар кишварҳои гуногун бисёр аст ва мафҳуми он дар як кишвар бо кишвари дигар мутафовит аст. Ин тафовут ва гуногунӣ ношӣ аз омилҳои зер аст:

1. Тавсеаи кишварҳо.
2. Мизони рушд ва такомули созмонҳои мудириятӣ ва идории кишварҳо.
3. Ҳадафҳо ва марҳилаҳои тавсеа.
4. Барномаҳои тавсеа.
5. Наҳваи тавзеи масъулият байни давлат ва созмонҳои довталабона.
6. Чорчӯбҳои фарҳангӣ-иҷтимоӣ.

Таърифи рифоҳи иҷтимоӣ дар тӯли замон мутаҳавил шудааст. Дар даҳаи 1970 гуфта мешавад, ки рифоҳи иҷтимоӣ маҷмӯаи қонунҳо, барнома ва хизматрасонии созмонёфтае аст, ки ҳадафи он таъмини ҳадди ақали ниёзҳои асосии оҳоди кишвар мебошад. Дар тӯли солҳои даҳаи 1980 ин мафҳум ба наҳве тағйир кард, ки рифоҳи иҷтимоӣ ба маҷмӯаи иқдомот ва хизматрасонии гуногуни иҷтимоӣ дар ҷиҳати ирзои ниёзҳои афрод ва гурӯҳҳо дар ҷомеа ва ғалаба бар масоили иҷтимоӣ итлоқ мешуд. Дар ҳоли ҳозир, яъне аз даҳаи 1990 ба баъд рифоҳи иҷтимоӣ маҷмӯаи шароите талаққӣ мешавад, ки дар он хушнудии инсон матраҳ аст. Бар асоси ин нигариш рифоҳи иҷтимоӣ маҷмӯаи шароите аст, ки дар он масоили иҷтимоӣ ҳал ё назорат шудаанд. Ниёзҳои аввалияи инсонӣ ирзо шудааст ва фурсатҳои иҷтимоӣ ба ҳадди аксар расидаанд. Мушоҳида мешавад, ки таҳаввули эҷодшуда дар ин мафҳум бисёр қобили таваҷҷуҳ аст. Яъне рифоҳи иҷтимоӣ аз падидаҳое аз ҷинси фаъолият ва хизматрасонӣ ба падидаҳое аз ҷинси шароит ва ҳолот табдил шудааст.

Таҳлили додаҳо. Барои бароварди модел мо ниёз ба додаҳои масраф, даромад, фароғат, нархи умед ба зиндагӣ ва шохиси рифоҳ барои тамоми кившарҳои

интихобшуда дар ҳоли тавсеа ва тавсеаёфта дорем, ки ба тартиб манбаи онро баён мекунем. Барои ба даст овардани даромади сарона ва масраф аз ҷадвалҳои ҷаҳонии Пен (Penn world tables version 6.3) истифода намудем, ки дар муқоисаи масрафи кишварҳо мизони масрафи давлатӣ баҳсбарангез аст, ки беҳтарин роҳкории он барои доштани микёси комили масраф ин аст, ки масрафи хусусӣ ва масрафи давлатӣ ҷамъ шавад. Бинобар ин, дар ин мақола манзур аз масраф, маҷмӯи масрафи хусусӣ ва давлатӣ аст. Барои ба даст овардани фароғат аз формулаи зер истифода шудааст:

$$L = 1 - \frac{\textit{соати сипаришуда барои кор дар соли}}{16 \cdot 365} \cdot \frac{\textit{иштигол}}{\textit{ҷамъияти бузургсол}}$$

Барои ҷамъияти шоғили кишварҳо аз Бонки ҷаҳонӣ истифода шудааст ва соатҳои кории кишварҳо баргирифта аз конференсияи додаҳои иқтисодии кулли кишварҳои хориҷӣ аст (Conference board's total economy database). Барои соири кившарҳое, ки соати кории онҳо эълом нашуда буд, 1831 соатро ба таври миёнгин барои як сол фарз намудем, ки мушобеҳи миёнгини соати кории Иёлоти Муттаҳидаи Амрико дар солҳои 1998-2002 мебошад. Омори нархи умед ба зиндагӣ аз Бокни ҷаҳонӣ гирфта шудааст ва омори нобаробарии тавзеи давлат аз додаҳои тавзеи нобаробарии даромади ҷаҳонӣ таҳия шудааст. Барои муҳосибаи шохиси рифоҳ аз шохиси рифоҳи Sen истифода шудааст, ки тариқаи муҳосибаи он дар зер омадааст:

$$W = Y(1-G)$$

W- миёнгини даромади ҷомеа ва G-зариби нобаробарии тавзеи даромад аст. Зариби G- мутадовилтарин шохиси андозагирии нобаробарии тавзеи даромад аст, ки мизони нобаробариро бар асоси мунҳании Лоренс муҳосиба ва ба суртаи як адад ироа медиҳад.

Тасреҳи модел. Баровардгарҳои OLS маъмулӣ дар шароите, ки тағйирпазирии қобили мулоҳизае дар оморҳо вуҷуд дорад, наметавонад беҳтарин бошад. Ба ибораи дигар, агар ноҳамсонии вориёнс (парокандагӣ) дар додаҳо вуҷуд дошта бошад, равиши идеалии тахмин равише аст, ки барои мушоҳидот ба тағйирпазирии бештар, вазни камтаре нисбат ба мушоҳидот ба тағйирпазирии камтар қоил шавад. Равиши OLS маъмулӣ аз ин равия пайравӣ намекунад, вазн ва аҳамияти яксоне бар ҳар як аз мушоҳидот медиҳад. Дар ҳоле ки равиши ҳадди ақали мурабаоти таъмимёфта тафовутҳоро ба таври дақиқ марвиди таваҷҷуҳ қарор дода ва қодир аст тахминзане ироа диҳад, ки Blue бошад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки мушкили ноҳамсонии вариант дар додаҳои мақтаӣ мутадовилтар аз додаҳои сареъи замонӣ аст ва ин таҳқиқ 30 кишвари тавсеёфта ва дар ҳоли тавсеаро барои давраи замонии 1992-2009 мавриди баррасӣ қарор медиҳад, ки маъмулан дорои тафовутҳои зиёде дар тамоми заминаҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ ҳастанд. Аз ин рӯ, ноҳамсонии зиёде байни додаҳои ин кишварҳо вуҷуд дорад, ки барои бартараф шудани мушкилоти тахминзанандаҳо аз равиши GLS дар ин таҳқиқ истифода шудааст.

Дар тасреҳи модел саъй шудааст аз мутағайирҳое истифода шавад, ки дар мақолаи Ҷунз Велв ба он ишора шудааст. Бинобар ин, бар мабнои шохиси Ҷунз C-мизони масрафи солиёнаи фард ва L-мизони фароғат дар тӯли як сол, шохиси умед ба зиндагӣ дар бадри таваллуд (е) аст ва G-нобаробарии тавзеи даромадро нишон медиҳад, ки ба суртаи логорифмаи табиӣ истифода шудааст.

Модели ироашуда ба се сурати мутафовит тавассути нармафзори E view-6 бароввард шудааст ва натиҷаҳо нишон додааст, ки бештари мутағайириҳо дар модели асари тасодуфӣ F бисёр поин ва зарибҳои ғайримаъноӣ доранд. Иллати ин амрро метавон ношӣ аз ғайритасодуфӣ будани додаҳои ин пажӯҳиш донист ва як бор ба равиши асари собити кулли модел барои тамоми кишварҳо бароварда шуда, ки дар ин равиш барои ҳар як аз ин мутағайирҳои мавриди назар фақат як зариб барои кулли се кишвар ироа мешавад ва ба далели поин будани омории D-W, ки ба маънии доштани худҳамбастагӣ байни мутағайирҳост, ин модел рад шудааст. Ҳолати сеюм асари муштарак аст, ки натиҷаи тахмини модели он ба сурати зер аст:

$$\ln w = 0{,}98 \ln Y + 0{,}74 \ln C + 0{,}29 \ln E - 0{,}573 \ln G + 0{,}27 \ln L$$

Асари даромади нохолиси миллӣ, саҳми масраф аз даромад ва нархи умед ба зиндагӣ ва ҳамчунин фароғат дар сатҳи 5% мусбат ва комилан маънидор аст. Ҳамчунин нобаробарии даромад асари манфӣ ва комилан маънидор бар шохиси рифоҳи иҷтимоӣ дорад. Натиҷаи ин модел ба равшанӣ нишон медиҳад, ки даромади нохолиси миллӣ болотарин таъсирро дар соири мутағайирҳо дорад ва дараҷаи тавзеҳдиҳандагии ин модел 99% мебошад.

Ҷадвали 1. Натиҷаҳои бароварди модел

Мутағайири вобаста	Рифоҳ (Welfare)
Мутағайири тавзеҳӣ	Модели асари муштарак
Log y	0,98
Log c	0,74
Log E	0,29
Log G	-0,57
Log L	0,27
R^2	0,99
D-W	1,93
Теъдоди мушоҳидот	540

Натиҷаҳои озмунҳои пӯёии мутағайирҳо. Бакоргирии равишҳои суннатӣ ва маъмули иқтисодсанҷӣ дар бароварди намуна бар ин фарз устувор аст, ки мутағйирҳои намуна пӯё ҳастанд. Вуҷуди мутағайирҳои нопӯё дар намуна боис мешавад, то озмунҳои T ва F камиятҳои бухронии саҳеҳе барои анҷоми озмун набошанд ва регрессияи натиҷашуда регрессияи козиб мешавад.

Бинобар ин, барои итминон аз пӯё будани мутағайирҳои модели баровардушуда аз озмуни решаи воҳиди додаҳои таркибии Фишер-Дики Фулери таъмимёфта истифода шудааст. Хулосаи натиҷаҳои ин озмун барои ҳар як аз мутағайриҳо дар ҷадвали зер омадааст:

Ҷадвали 2. Натиҷаҳои озмуни решаи воҳид

Номи мутағайир	ADF-Fisher	Im, Pesaran	PP-Fisher square
Log w	(0,85)48,60	(0,99)3,687	(1)20,77
Log y	(0,69)53,86	(0,99)3,34	(0,99)31,20
Log c	(0,0039)93,190	(0,51)-2,30	(0,0020)96,45
Log l	(0,99)32,78	(1)4,275	(0,99)29,35
Log G	(0,99)12,14	(0,99)2,82	(0,99)11,78
Log E	(0,99)31,78	(0,99)3,76	(0,99)41,28

Бо таваҷҷуҳ ба додаҳои ҷадвал танҳо масраф решаи воҳид дорад, яъне нопӯё аст ва тамоми мутағайирҳои дигар пӯё мебошанд. Дар ин озмун фарзияи h_0 ин аст, ки мутағайр решаи воҳид дорад, яъне моно нест ва ҳангоме ки ин фарзия рад мешавад, бад-ин маънӣ аст, ки мутағайири мавриди назар пӯё (моно) аст.

Натиҷагирӣ. Дар ин мақола робитаи байни шохиси рифоҳи иҷтимоӣ ва омилҳои назири масраф, фароғат, нархи умед ба зиндагӣ ва зариби нобаробарии даромад барои 30 кишвар дар тайи солҳои 1992-2009 баррасӣ шуд ва ин натиҷа ба даст омад, ки байни шохиси даромади сарона ва рифоҳ 98% робитаи мусбат вуҷуд дорад. Асари даромади нохолиси миллӣ, саҳми масраф аз даромад ва нархи умед ба зиндагӣ ва ҳамчунин фароғат дар сатҳи 5% мусбат ва комилан маънидор аст. Ҳамчунин нобаробарии даромад асари манфӣ ва комилан маънидоре бар шохиси рифоҳи иҷтимоӣ дорад. Натиҷаи ин модел нишон медиҳад, ки даромади сарона болотарин таъсирро дар соири мутағаийрҳо дорад ва дараҷаи тавзеҳдиҳандагии ин модел 99% мебошад.

АДАБИЁТ

1. Муҳаммади Нуфаристӣ. Решаи воҳид ва ҳамҷамъӣ дар иқтисодсанҷӣ / Муҳаммади Нуфаристӣ. Муассисаи хадамоти фарҳангии рисо, 1384. –Чопи 1.
2. Алии Сурӣ. Иқтисодсанҷӣ ҳамроҳ бо корбурди Eviews-7 / Алии Сурӣ. –Теҳрон: Фарҳангшиносӣ, 1390.
3. Шамсуллоҳи Ширинбахш. Корбурди Eviews дар иқтисодсанҷӣ / Шамсуллоҳи Ширинбахш, Заҳроҳасани Хунсорӣ. –Теҳрон: Пажӯҳишкадаи умури иқтисодӣ, 1384.
4. Ҳамиди Абрешимӣ. Иқтисодсанҷии корбурдӣ/ Ҳамиди Абрешимӣ. Рӯйкардҳои навин. Донишгоҳи Теҳрон, 1388.
5. Саидҳамидризо Ашрафзод. Иқтисодсанҷии панел-дейто/ Саидҳамидризо Ашрафзод, Нодири Меҳргон. Муассисаи таҳқиқоти Донишгоҳи Теҳрон, 1389.
6. Нодири Меҳргон. Роҳнамои Eviews-7 дар иқтисодсанҷӣ / Нодири Меҳргон, Руҳуллоҳи Ризоӣ. Донишкадаи улуми иқтисодӣ ва нури илм. -1390.
7. Charles I. Klenow Beyond GDP? Welfare across Countries and Time / I. Charles, Jones Peter, February 16, 2011. –version 30.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ФАКТОРОВ ВЛИЯЮЩИХ НА ИНДЕКС СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

Одним из важных факторов социальной политики любого государства является сознательное воздействие на социальную сферу жизнедеятельности людей с целью ее изменения. Это наиболее обобщенное представление о социальной политике государства позволяет рассмотреть ее как часть государственного управления, объектом которого является социальная сфера жизни людей. Социальное обеспечение - это форма выражения социальной политики государства, направленная на материальное обеспечение определенных категорий граждан из средств государственного бюджета и специальных внебюджетных фондов в случае наступления событий, признаваемых социально значимыми, с целью выравнивания социального положения этих граждан по сравнению с остальными членами общества.

Ключевые слова: социальное неравенство доходов, доходов на душу населения, потребление, панельных данных.

INVESTIGATION OF EFFECTIVE FACTORS ON SOCIAL WELFARE INDEX

Department of economic, ahwaz Branch, Islamic Azad University, ahwaz, Iran

One of the important objects of any type of economic policy making is the improvement of the social welfare and specifically increasing the welfare of less benefit class of society. To improve social welfare indicator, the relationship between it and other influential social and economical factors should be analyzed and due to the latest method of calculating the social welfare index, income variables, the consumption share of income, leisure, income inequality ratio, and life expectancy ratio have taken into account..

Key words: welfare, inequality of income, per capita income, consumption, panel data.

Сведения об авторе: ***Хамидаи Нейси*** - соискатель Института экономики и демографии АН РТ.
Телефон: **919-92-62-19**

САТҲИ ЁДГИРИИ КОРОФАРИНӢ ВА СОЗМОНИ ЁДГИРАНАДА

Нодири Аҳмадӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Имрӯз дар дунё беш аз як миллиард ҷавони 15 то 24 сола вуҷуд дорад, ки 18% ҷамъияти ҷаҳонро ташкил медиҳад. Ҷавонон ва кӯдакон ҳарду бо ҳам 40% ҷамъияти ҷаҳонро ихтисос медиҳанд. Ҷавонон дар ҷаҳон ба унвони шаҳрвандон, коргарони муваллид, корофаринон, масрафкунандагон, аъзои ҷомеа ва омилони тағйир нақши муҳиме ифо мекунанд. Созмонҳои байналмилалии кор (ILO), бароварда мекунанд, ки ҳудуди 86 миллион нафар марду зани ҷавон дар соил 2004 бекор буданд, ки ин теъдод 45% аз 191 миллион бекор дар сатҳи ҷаҳонро дар бар мегирад.

Тибқи баёнияи ҷаҳонӣ дар хусуси омӯзиш барои ҳама, афрод қодир хоҳанд буд то аз фурсатҳои омӯзиш, ки дараҷаи рафъи ниёзҳои ёдгирии пояи онҳо дар назар гирифта шудааст, истифода баранд. Ин ниёзҳо шомили абзори ёдгирӣ (босаводӣ, маҳоратҳои шифоҳӣ, маҳоратҳои риёзӣ ва ҳалли масъала) ва ёдгирии муҳтавопоя (маълумоти умумӣ, маҳоратҳо, арзишҳо ва нигаришҳо) мебошад, ки барои афроде, ки бихоҳанд зарфиятҳои комили худро ба кор бандад, мушорикати фаъол дар тавсеа дошта бошанд, кайфияти зиндагии худро беҳбуд бахшиданд, огоҳона тасмим гиранд ва ёдгириро идома диҳанд, лозим аст.

Дар бораи барномаи омӯзиши корофаринӣ ва бунгоҳи иқтисодӣ ин иҷмои куллӣ вуҷуд дорад, ки натоиҷи ин барнома дар сатҳи мадорис на танҳо бояд фурсатҳои иштиғолро афзоиш диҳанд, балки бояд ҷавононро бо печидагиҳои зиндагии имрӯзаи ҷавомеи шаҳрӣ ва рустоӣ ошно кунанд. Бо вуҷуди ёдгирии амалии кор ва маҳоратҳои зиндагӣ, барномаҳо бояд битавонанд бароҳатӣ тавоноии донишомӯзонро дар пешбинӣ ва посухдиҳӣ нисбат ба тағйироти ҷомеа беҳбуд бахшанд.

Шавоҳид нишон медиҳанд, ки вақти ёдгирӣ бар мабонии клос мустақиман бо корбурдаҳои зиндагии воқеӣ муртабит бошад, донишомӯзоне, ки дар барномаҳои омӯзишии корофаринӣ ва бунгоҳи иқтисодӣ мушорикат доранд, истидлоли ёдгирӣ ва эҳсоси хушбинӣ барои ояндаро дар худ мебинанд. Илова бар ин, ин барномаҳо боварҳои иҷтимоиро, ки дар ин ҷо «корофаринӣ» ва ё рафтори бунгоҳи иқтисодӣ номида мешавад, чолиш металабад ва ҳамчунин Петр вижагиҳои созмони ёдгирандаро ба шарҳи зер медонанд:

1. Тасаллути фардӣ: ёдгирӣ тавассути зарфияти фардӣ аст барои эҷоди натоиҷи матлубтар ва халлоқи муҳити созмонӣ, ки тамоми афродро ба тавсеаи зарфияти расидан ба аҳдоф ва мақосиди интихобиашон ташвиқ мекунад.

2. Улгуҳои ниҳодӣ мунъакискунандаи тасовири дарунии афрод аз дунёи воқеӣ аст, ки ба таври мудавом вузуҳи равшани он афзуда шуда, беҳбудӣ пайдо мекунад.

3. Чашмандози муштарак аз назарсанҷӣ, аз тариқи эҷоди тасовири муштарак азояндаи матлуб ва танзими усул ва иқдомоти роҳнамо барои таҳқиқи он метавон эҳсоси масъулиятро дар афрод ва гурӯҳҳои созмон афзоиш дод.

4. Ёдгирӣ. Маҳоратҳои гуфтугӯ ва тафаккури ҷамъӣ аст ва тайи он гурӯҳе аз афрод метавонанд ҳуш ва тавоноии худро афзоиш диҳанд. Ҳуш ва тавоноии гурӯҳӣ чизе беш аз маҷмӯи истеъдодҳои афрод мебошад (Senge, 1991: 15).

5. Тафаккури системавӣ равише аз тафаккур ва забоне барои ташреҳ ва фаҳми нерӯҳо ва усули дигар аст ва равобити мутақобили ва усули мухталифро тавзеҳ медиҳад, ки рафтори системавиро шакл медиҳад.

Бо таваҷҷуҳ ба усули тафаккури системавӣ метавон гуфт, ки чашмандози муштарак дар ду сатҳ- гурӯҳ ва созмон қобили шиносоӣ аст. Агарчи мумкин аст назарот ва мафоҳими ироашуда тавассути донишмандон дар иртибот бо хусусиёт ва вижагиҳои созмонҳои ёдгиранда мутафовут бо ҳам ба назар ояд, вале мавзӯоти муштараке дар навиштаҳои тамоми онҳо вуҷуд дорад.

Шум Питер мегӯяд: «Корофарин анҷомдиҳанда аст ва донише, ки корбурд наёбад, барои корофарин бефоида аст». Дрокер корофариниро омиле барои тағйир медонад, ки ҳамеша дар ҷустуҷӯйи тағйирот аст, нисбат ба тағйир аз худ вокуниш нишон медиҳад ва онро ба унвони як фурсат менигарад. Дрокер ба се замина ишора мекунад:

1.Мудирияти корофаринӣ посухе ба навоварӣ ва тамоил ба тағйир дар як фурсат аст. Барои эҷоди як фазои корофаринона сиёсатҳо ва равишҳоро пешниҳод мекунад.

2.Меъёрҳои рушд барои арзёбии амалкарди як ширкат ба унвони як корофарин ё навовари ҳаётӣ аст ва ҳадафи он тавсеаи амалкард аст.

3.Сохтори созмонии муносибтари фазо барои эҷоди фазои корофаринӣ аст. Питер Дрокер дар нашрияи Акунумит пешбинӣ кардааст, ки то соли 2030 ҳудуди 40% нерӯи корӣ ба коргарони донишӣ табдил хоҳанд шуд.

Элвин Тофлер дар китоби худ таҳти унвони «Шоки оянда» изҳор медорад, ки дар муддати замони бисёр кӯтоҳ теъдоди каме аз афрод ба таври фазоянда дар маърази таҳаввулоти зиёд қарор гирифта, ногузир бо муваффақиятҳои ҷадиди бештаре интибоқи бисёр сареъ ёфта, иттилооти бештаре аз ҳазмашонро касб кунад.

Кансири сеюми омӯзиши корофаринӣ як фароянди ёдгирии мудомуламр аст ва аз панҷ марҳилаи мутамоизи тавсеа ҳимоят мекунад. Улгуи ёдгирии дарозмуддат бар ин фарз устувор аст, ки ҳар кас дар низоми омӯзишӣ бояд марҳилаи аввали фурсати ёдгириро дошта бошад, аммо марҳилаи баъд барои касоне дар назар гирифта шудааст, ки мехоҳанд корофарин бишаванд. Ҳар як аз панҷ марҳила бо фаъолиятҳое, ки дар соири клосҳо ба унвони як риштаи таҳсилии ҷудогона маъруф шудаанд, тадрис мешаванд:

Марҳилаи 1. Усули поя. Дар мадориси ибтидоӣ ва мутавассита донишомӯзон абъоди гуногун аз моликият касб мекунанд ва корро таҷриба мекунанд. Дар ин марҳила қонуни таваҷҷуҳ бар рӯйи фаҳми пояи иқтисод ва фурсатҳои шуғлӣ ва доштани маҳоратҳои поя мавриди ниёзи дунёи кор ва ҷомеа аст. Ангезаи ёдгирӣ ва эҳсоси фурсати фардӣ, вижагии хоси ин марҳила аз намунаи бекорӣ аст.

Марҳилаи 2. Огоҳӣ аз шоистагӣ. Донишомӯзон ёд мегиранд, ки ба забони касб ва кор ҳарф бизананд ва масоилро аз зовияи соҳиби касб ва кор мавриди баррасӣ ва таҳлил қарор диҳанд. Ин мавзӯъ хусусан дар омӯзиши ҳирфаӣ мавриди ниёз аст. Таъкид бар рӯйи оғози салоҳиятҳое аст, ки мумкин аст ба унвони гурӯҳи корофаринӣ дар назар гирифта шаванд. Ба унвони мисол, масоили ҷараёни нақдинагиро метавон дар клоси риёзӣ ёд гирифт ва намоиш ва таблиғи фурӯш метавонад бахше аз иртиботи клос ба шумор ояд.

Марҳилаи 3. Корбурдҳои халлоқӣ. Дар ин марҳила донишомӯзон барои кашфи иддаоҳои касб ва кор ва анвои равишҳо ба манзури барномарезии касб ва кор вақт мегузоранд. Ҳарчанд ки ин ҳанӯз як омӯзиши таҷрибӣ аст, бо вуҷуди ин донишомӯзон умқи донишро дар муқоиса бо ду марҳилаи қаблӣ ба даст меоварад. Ин марҳила донишомӯзонро ташвиқ мекунад, ки иддаои касбу кори воҳидеро ба вуҷуд оваранд ва фароянди тасмимгириро аз тариқи барномаи комили касбу кор анҷом диҳанд. Ин барнома мумкин аст, ки дар барномаҳои ҳирфаии давраи мутавасситаи пешрафта ва муассисоти олии дусола ва донишгоҳҳо ба вуқӯъ бипайвандад ва натиҷаи кор чӣ гуна корофарин шудани донишомӯзон аст.

Марҳилаи 4. Шурӯи касб ва кор. Баъд аз ин ки навҷавон касб таҷриба, шуғл ва омӯзиши бештарро пайдо мекунанд, лозим аст, ки тамоми фикр ва иддаои худро

рӯйи ҳам бигзоранд. Барномаҳои омӯзиши ҷомеъ мумкин аст дар мадориси ҳирфаӣ, коллеҷҳои 4-сола ва донишгоҳҳо ба манзури фароҳам кардани кӯмак дар ҳадди васеъ, вуҷуд доштааст.

Марҳилаи 5. Рушд. Баъзан соҳибони касб ва кор он қадар барои кӯмак таълил мекунанд, ки дигар кор аз кор мегузарад. Семинарҳои мудавом ё гурӯҳҳои пуштибон ба корофарин кӯмак мекунанд, ки масоили асосиро ташхис дода, бамавқеъ онро мавриди баррасӣ қарор диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Ороста Ҳамидризо. Иртиботи сифат ва донишгоҳ / Ороста Ҳамидризо // Фаслномаи пажӯҳиш ва бароиомарезӣ дар омӯзиши олӣ, 1383.
2. Ҳасани Маҳмурӣ. Баррасии таомилот миёни омӯзиши олӣ ва сохторҳои иқтисодии донишмеҳвар ва таъсироти он бар шохисҳои тавсеаи манобеи инсонӣ ва иштиғол / Ҳасани Маҳмурӣ, Баҳравар Фарҳодӣ Мену. -Теҳрон: Интишороти Ҷиҳоди донишгоҳӣ, 1386.
3. Доноифард Ҳусейн. Иқтисоди донишмеҳвар ва ҳифзи тамомияти ниҳоди донишгоҳ / Доноифард Ҳусейн // Фаслномаи пажӯҳиш ва бароиомарезӣ дар омӯзиши олӣ, 1386.
4. Доноифард Ҳусейн. Иқтисоди донишмеҳвар, омӯзиши олӣ ва иштиғолӣ: таъмиле бар нақши давлат ва мудирияти давлат / Доноифард Ҳусейн. –Теҳрон: Созмони интишороти ҷиҳоди донишгоҳи тарбияти мадорис, 1386.
5. Бексосси С. Навоварӣ дар мудирияти донишгоҳӣ / С. Бексосси; тарҷумаи Вейдомирӣ ва Абдурраҳим Иброҳимӣ. – Теҳрон: Муассисаи пажӯҳиш ва барномарезии омӯзиши олӣ, 1379.
6. Senge P. The fifth discipline: The art and Practice of the learning organization / P. Senge. -New York: Century Business, 1991. –P.15.

УРОВЕНЬ ЗАНЯТОСТИ НАСЕЛЕНИЯ И ЦЕНТРЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ

Одной из основных целей любого государства является достижение высокого уровня занятости. Острота проблем занятости сохраняется и в условиях экономического роста любой страны. Структурная безработица, низкий уровень оплаты труда, дефицит квалифицированных кадров затрудняют решение задачи обеспечения экономики необходимой рабочей силой определенного качества. В данной статье автор рассматривает проблемы в системе занятости населения и рассматривает деятельность центров профессионального обучения для достижения оптимального уровня занятости населения.

Ключевые слова: профессиональное обучение, занятость населения, уровень занятости населения, трудовые ресурсы, дефицит квалифицированных кадровобучение и переподготовка кадров.

THE LEVEL OF EMPLOYMENT AND VOCATIONAL TRAINING CENTRES

One of the main purposes of any state is to achieve a high level of employment. The acuteness of the problems of employment was maintained in the conditions of economic growth of any country. Structural unemployment, low wages, lack of skilled manpower challenges in providing the economy with the necessary manpower of a certain quality. In this article the author examines problems in system of employment of the population and considers the activity of vocational training centers to reach the optimal level of employment.

Key words: vocational training, employment, the employment level of the population, labour resources, lack of skilled кадровобучение and retraining of personnel.

Сведения об авторе: ***Нодири Ахмади*** - соискатель Таджикского национального университета

БАРРАСИИ ТАЪСИРИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИИ IS БАР ХУСУСИЯТҲОИ КАЙФИИ ИТТИЛООТИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ПЕТРОХИМИИ МИНТАҚАИ ХОСИ БАНДАРИ ИМОМ ХУМАЙНӢ

Муҳаммад Порсиманиш, Иброҳим Ализода
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ

Ҷаҳон назоратгари тағйирҳои бунёдӣ дар шеваи анҷоми касбу кор аст. Рушди технологияи иртиботот ва иттилоот (IST - Information and communication technology) дар чанд даҳаи охир чунон сареъ иттифоқ афтод, ки дар бисёре аз заминаҳо боиси ғофилгир шудани фаъолон дар арсаҳои илмию амалӣ шудааст. Балки дар асри кунунӣ ҳар ширкати тиҷорӣ дар ҳар сатҳи фаъолият барои бақо ва тавсеа дар иқтисоди навин ногузир аз пазириши он аст. Ба наҳве ки имрӯз идомаи фаъолият ва амалкарди матлуби ширкатҳо ва муассисот бидуни баҳрагирӣ аз дастовардҳои фановарии иртиботот ва иттилоот муяссар намебошад.

Имрӯз ширкатҳо маблағҳои қобили таваҷҷуҳеро сарфи истифода аз дастовардҳои фановарии иттилоот дар созмони худ мекунанд. Воҳидҳои ҷадиде дар созмонҳо бо унвони воҳиди информатика ба вуҷуд омада, афроди мутахассисе дар ин воҳидҳо ҷиҳати анҷоми умури марбут ба фановарии иттилоот ва пуштибонӣ ва нигоҳдорӣ аз системаҳои иттилоотӣ машғул ба анҷоми фаъолият ҳастанд. Пешрафтҳои сареъ дар заминаи фановарии иттилоот аз як тараф ва таҳаввули

мукаррар дар арсаҳои иқтисодӣ ва бозаргонӣ ва вобастагии бисёри ин бахшҳо ба фановарии иттилоот муҷиб шудааст, то ҳисобдорӣ низ дучори таҳаввулот ва дигаргуниҳои зиёде шуда, по ба арсаҳои ҷадид бигузоранд. Дар чунин муҳит ва бо афзоиши ҳаҷм ва суръати иттилоотӣ, ки дар ихтиёри афрод қарор мегиранд, ниёз ба пардозиши иттилоот ба сурати фазоянда ва бо ҳамон суръат ҳис мешаванд. Ин вазифаи системаҳои иттилоотӣ аст, ки иттилооти ҷамъоваришударо мавриди пардозиш ва таҷзияву таҳлил қарор диҳанд, то истифода аз онҳо асарбахштар гардад. Дарвоқеъ бо афзоиши ниёзҳои иттилоотӣ нақши системаҳои иттилоотӣ ҳаррӯза пуррангтар мешавад. Яке аз мушкилоте, ки ширкатҳои вобаста ба вазорати нефт бо он рӯ ба рӯ ҳастанд, қадимӣ будан ва адами иртиқо ва иттикои бештар бар системаҳои иттилоотӣ аст, ки шояд далели умдаи онро битавон дар нигариши суннатии мудирон ва коркунони аршади ин санъат ёфт. Ҳамин амр, яъне мутақоид кардани ин рада аз коркунон, ки ағлаб бособиқа ҳастанд, нисбат ба ин мавзӯ, ки сармоягузорӣ дар системаҳои иттилоотии ҷадидтар ва ҳамчунин бакоргирии бештари системаҳои иттилоотӣ дар ҳамаи бахшҳо на танҳо махориҷи беҳуда нест, балки метавонад дар коҳиши ҳазинаҳо ва афзоиши баҳраварӣ таъсири босазое дошта бошад.

Ҳадаф аз интихоби ин мавзӯъ дастёбӣ ба шинохт дар мавриди мизони таъсири системаҳои иттилоотӣ бар хусусиятҳои кайфии иттилооти ҳисобдорӣ дар саноати петрохимӣ ва андозаи ин таъсир аст, ки метавонад истифодакунандагон аз иттилоотӣ ҳисобдориро нисбат ба аҳамияти истифодаи ҳарчи бештар аз системаҳои иттилоотӣ дар таҳияи иттилооти молӣ огоҳ намояд. Ҳамчунин ширкатҳо ва созмонҳои вобаста ба ширкатҳои миллии саноати петрохимӣ низ нисбат ба сармоягузорӣ дар системаҳои иттилоотии худ диққат ва аҳамияти бештаре қоил шаванд, то битавонанд ҳарчи бештар ба ироаи иттилооти дорои кайфияти боло ва муфид дар тасмимгирӣ ҷиҳати истифодакунандагон кӯмак намоянд.

Фарзияҳои таҳқиқ. Фарзияи аслӣ. Байни мизони истифода аз системаҳои иттилоотӣ ва афзоиши хусусиятҳои кайфии иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияҳои фаръӣ. Фарзияи фаръии аввал. Байни мизони истифода аз IS ва қобили фаҳм будани иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияи фаръии дуюм. Байни мизони истифода аз IS ва қобили муқоиса будани иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияи сеюм. Байни мизони истифода аз IS ва марбут будани иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияи чаҳорум. Байни мизони истифода аз IS ва қобили иттико будани иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияи панҷум. Байни мизони истифода аз IS ва коҳиши ҳазинаи таҳияи иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Фарзияи шашум. Байни мизони истифода аз IS ва афзоиши манфиатҳои ношӣ аз ироаи иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад.

Ҳар кадом аз фарзияҳои як то шаш дорои фарзияҳои ҷойгузини марбут ба худ мебошанд, ки ҳолати акси фарзияи аслиро хоҳад дошт.

Фароянди таҳқиқ. Ҷомеаи оморӣ. Дар таҳқиқи ҳозир милокҳо (сифатҳои мушаххаса), ки барои ҷомеаи омории мавриди назар таъйин шудааст, иборатанд аз:

1. Ҳадди ақал дорои мадраки коршиносӣ.
2. Собиқаҳои кори ҳисобдорӣ беш аз 3 сол.
3. Ошноии кофӣ бо системаҳои иттилоотӣ ва фановарии иттилоот.

Бо таваҷҷуҳ ба милокҳои фавқ ҷомеаи оморӣ дар ин таҳқиқ ҳисобдорони шоғил дар ширкатҳои петрохимӣ мустақар дар минтақаи хоси бандари Имом мебошанд.

Озмуни фарзияҳо. Барои озмуни фарзияҳо (таъйид ё ради фарзияҳо) аз равиши озмуни фарзи оморӣ миёнгини як ҷомеа T-Student истифода шудааст. Ҳар гоҳ ҳадаф муқоисаи миёнгини як мутағайир ё намунаи бо як миқдор собит бошад, метавон аз озмуни T-Student истифода кард. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки суолот дар миқёси панҷгузинаии Ликерт тарроҳӣ шудаанд, вуҷуди таъсирро болотар аз ҳадди мутавассит, яъне адади 3 маънӣ кардаем. Ба ин тартиб, ки ҷавоб камтар ё баробари адади 3 ба маънии таъсиргузор набудан ва ҷавоби болотар аз 3 ба маънии таъсиргузор будан аст. Бинобар ин, дар ин ҷо фарзия дар хусуси миёнгини ҷомеаи оморӣ тарроҳӣ шуда, бо истифода аз марҳилаҳои озмуни фарзи оморӣ метавон сиҳат ё нодурустии фарзияро дар сатҳи маънидор I таъйин кард. Дар ин озмун, фарзи

нормалӣ будан лозим аст (ҳарчанд агар теъдоди намуна бештар аз 30 бошад, бар асоси қазияи ҳадди марказӣ тавсеаи нормал хоҳад шуд).

Баррасии фарзияҳо. Хулосаи натиҷаҳои таҳқиқоти фарзиёт ба шарҳи зер мебошад:

Натиҷаҳои озмуни фарзиёти фаръии аввал, дуюм, сеюм, панҷум ва шашум нишон медиҳад, ки байни мизони истифода аз системаҳои иттилоотӣ ва афзоиши қобили фаҳм будан, афзоиши қобили муқоиса будан, афзоиши марбут будан, коҳиши ҳазинаи таҳияи иттилооти ҳисобдорӣ ва афзоиши манфиатҳои таҳияи иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад. Натиҷаи озмуни фарзияи фаръии чаҳорум нишон медиҳад, ки байни мизони истифода аз системаҳои иттилоотӣ ва қобили иттико будан робитаи маънодоре вуҷуд надорад. Натиҷаи озмуни фарзияи аслӣ нишон медиҳад, ки байни мизони истифода аз системаҳои иттилоотӣ ва афзоиши хусусиятҳои кайфии иттилооти ҳисобдорӣ робитаи маънодоре вуҷуд дорад. Озмуни фарзияи аслӣ бо таҳлили ҳар суоли пурсишнома анҷом шуд, ки 7 суоли он марбут ба фарзия рад шуда. Чаҳорум ва 21 суоли дигари он ба соири фарзияҳои таъйидшуда аст. Муқоисаи миёнгини рутба бо истифода аз озмуни Фридман (Fridman Test) анҷом шуда, натиҷаҳои ҳосил аз озмун ба шакли зер аст.

Ҷадвали 1. Натиҷаи ҳосил аз озмун

Теъдоди намуна	Кори муррабаъ	Дараҷаи озодӣ	Sig Сатҳи маънодорӣ
65	62,582	5	0,000

Бо таваҷҷуҳ ба ин ки Sig бадастоварда камтар аз 5% аст, дар натиҷа фарзи H_0 рад шуда, фарзи H_1 бо итминони 95% таъйид мешавад. Яъне миёнгини рутбаи фарзияҳо бо итминони 95% мутафовит аст.

Ҷадвали 2. Рутбабандии фарзияҳои фаръӣ

Фарзия	Панҷум	Шашум	Аввал	Дуюм	Сеюм	Чаҳорум
Миёнгини рутба	4,13	4,07	3,85	3,62	3,35	1,98

Натиҷаи радабандии фарзиёти фаръӣ нишон медиҳад, ки бештарин мизони таъсир бар рӯйи коҳиши ҳазина ва афзоиши манофеи иттилооти ҳисобдорӣ фарзиёти панҷум ва шашум аст. Пас аз онҳо низ фарзиёти аввал, дуюм ва сеюм дар рутбаҳои баъдии таъсиргузорӣ қарор доранд, ки баёнгари хусусиётҳои қобили фаҳм будан, қобили муқоиса будан ва марбут будани иттилооти ҳисобдорӣ аст. Фарзияи фаръии чаҳорум, яъне қобилияти иттико низ поинтарин рутбаро дорад.

Агарчи миёнгини рутбаи ин фарзияҳо бо ҳам баробар аст, аммо ин рутбаҳо аз назари оморӣ низ илзоман бо ҳам мутафовит нестанд, ки бо озмуни Фридман мутафовит будани онҳо мушаххас гардид ва барои таъйини рутбаи онҳо нисбат ба ҳам аз озмуни Вилкоксон истифода мекунем.

Ҷадвали 3. Сатҳи маънодорӣ

Фарзиёт	Аввал ва дуюм	Дуюм ва сеюм	Панҷум ва шашум	Аввалу шашум	Дуюм ва чаҳорум	Панҷум ва сеюм
Омораи озмун	-0,545	-0,654	-1,342	-1,074	-4,545	-2,932
Sig сатҳи маънодорӣ	0,586	0,513	0,18	0,283	0,000	0,003

Бо таваҷҷуҳ ба натиҷаҳои ҳосил сатҳи маънодории фарзиёте, ки беш аз 5% аст, ба маънии яксон будани миёнгини рутбаи фарзиёт бо итминони 95% мебошад. Яъне фарзи H_0 пазируфта мешавад, дар натиҷа рутбабандии фарзиёти фаръӣ ба шарҳи зер хоҳад буд:

Ҷадвали 4. Рутбабандии фарзиёти фаръӣ

Рутба	Фарзиёт
Аввал	Аввал ва дуюм
Дуюм	Панҷум ва шашум
Сеюм	Сеюм
Чаҳорум	Чаҳорум

Ҳадафи ҳисобдорӣ таҳияи иттилооте аст, ки мавриди ниёзи истифодакунандагони дохилӣ ва хориҷӣ мебошад. Ин иттилоот замоне муфид аст, ки марбут, қобили фаҳм, қобили иттико ва қобили муқоиса бошад. Ҳамчунин дорои ҳазинаи камтар бо манфиати бештар бошад. Омилҳои мутафовит метавонанд ин хусусиятҳоро тахти таъсир қарор диҳанд. Ҳадафи ин таҳқиқ баррасии таъсири системаҳои иттилоотӣ бар хусусиятҳои кайфии иттилооти ҳисобдорӣ аст. Дар ин таҳқиқ фарзияҳо бар асоси унсурҳои хусусиятҳои кайфӣ таъриф шудаанд, ки шомили як фарзияи аслӣ дар қолаби 6 фарзияи фаръӣ аст. Маҳдудаи ин таҳқиқ ширкатҳои петрохимӣ, мустақар дар минтақаи хоси бандари Имом Хумайнӣ буда, ҷомеаи омории он ҳисобдорони шоғил дар ширкатҳои мазкур мебошад. Натиҷаҳои бадастомада нишон медиҳад, ки истифодаи бештар аз системаҳои иттилоотӣ боиси афзоиши хусусиятҳои қобили фаҳм будан, қобили муқоиса будан, марбут будан, коҳиши ҳазина ва афзоиши манофеъ шуданд ва хусусияти қобили иттико будан низ коҳиш меёбад. Ин таҳқиқ метавонад дар тасмимгирии мудирони ширкатҳои петрохимӣ ва ё ширкатҳои мушобеҳ дар истифодаи бештар аз системаҳои иттилоотӣ ва сармоягузорӣ бар рӯйи он таъсиргузор бошад.

АДАБИЁТ

1. Ризоиён Алӣ. Таҷзияву таҳлил ва тарроҳҳии система / Ризоиён Алӣ. –Теҳрон: Самт, 1387.
2. Кумитаи фаннии созмони ҳисобрасӣ, стандартҳои ҳисобдорӣ, 1386.
3. Ashbaugh H. Corporate Reporting on the Internet / H. Ashbaugh, K.M. Johnstone, T. Warfield, 1999.
4. Debreceny R. "The determinants of Internet financial reporting" / R. Debreceny, L.G. Gray, A. Asheq Rahman //Journal of Accounting and Public Policy, 2002
5. Fedorowicz J. "Accounting Information Quality: Reconciling Hierarchical and Dimensional Contexts” / J. Fedorowicz. -Y.W. Lee, 1998
6. Barac K. "Financial reportin on the Internet in Aouth Africa" / K Barac // Meditari Accountancy Research, 2004. - Vol. -12 No.1.
7. Khadaroo I. "Corporate reporting on the internet: some implications for the auditing profession” / I. Khadaroo // Managerial Auditing Journal, 2005. - Vol. -20 No.6.
8. Sutton S.G. "The Changing Face of Accounting in an Information Technology Dominated World" / S.G. Sutton // International Journal of Accounting Information Systems, 2000.

ВЛИЯНИЕ ИНФОРМАЦИОННОЙ СИСТЕМЫ НА КАЧЕСТВЕННЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ БУХГАЛТЕРСКОЙ ИНФОРМАЦИИ В НЕФТЕХИМИЧЕСКИХ КОМПАНИЯХ НА ПРИМЕРЕ ПОРТА ИМАМА ХОМАНАИ ИРИ

Целью данного исследования является изучение влияния информационных систем (ИС) на качественные характеристики бухгалтерской информации в нефтехимических компаниях порта Имама Хоманаи в Исламской Республике Иран. В данном исследовании, основанном на качественных характеристиках бухгалтерской информации было определено использование информационных систем, и ее влияние на качественные характеристики бухгалтерской информации.

Ключевые слова: информационные системы, качественные характеристики учетной информации

SURVEY THE INFLUENCE OF INFORMATION SYSTEM ON QUALITATIVE CHARACTERISTICS OF ACCOUNTING INFORMATION IN PETROCHEMICAL COMPENIES

Mohammad Ali Parsamanesh, Ebrahim Alizadeh

Department of accounting, abadan branch, Islamic azad university, Abadan, Iran

The aim of this study is to examine the impact of information systems (is) on qualitative characteristics of accounting information in the petrochemical companies of the port of Imam Humanae in the Islamic Republic of Iran. In this study, based on qualitative characteristics of accounting information, it was determined using information systems, and its influence on the qualitative characteristics of accounting information..

Key words: information systems, qualitative characteristics of accounting information.

Сведения об авторе: ***Мухаммад Порсиманиш*** – преподаватель Свободного исламского университета города Ободон , Иран

Иброхим Ализода **–** соискатель Института гуманитарных наук АН РТ

ТАЪСИРИ СОХТОРИ МОЛИКИЯТ БАР АМАЛКАРДИ ШИРКАТҲОИ ПАЗИРУФТАШУДА ДАР БУРСИ УРОҚИ БАҲОДОРИ ТЕҲРОН

Алиризо Фаршедпур, Раҳими Рафиӣ

Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АН РТ

Барои солиёни дароз иқтисоддонон фарз мекарданд, ки ҳамаи гарӯҳҳо дар ширкатҳои пазируфташудаи бурси уроқи баҳодор амал мекунанд. Аммо дар 30 соли гузашта мавридҳои бисёре аз тазоди манофеъ байни гурӯҳҳо ва наҳваи рӯбарӯии

ширкатҳои бо ин тазодҳо тавассути иқтисоддонон матраҳ шудааст. Ин маворид ба таври куллӣ таҳти унвони назариявии намояндагӣ дар ҳисобдории мудирият баён мешавад. Тибқи таърифи Ҷенсем ва Маклинг робитаи намояндагӣ қарордоде, ки бар асоси он соҳа ба кор ё молик намоянда ё омилро аз ҷониби худ мансуб ва ихтиёри тасмимгириро ба ӯ вогузор мекунад. Дар робитаҳои намояндагӣ, ҳадафи моликон ҳадди аксар намудани сарват аст. Лизо, барои расидан ба ин ҳадаф бар кори намоянда назорат мекунад. Дар ин ҷо суол ин аст, ки оё мутафовит будани сохтори моликияти ширкатҳо бар амалкарди онҳо таъсир дорад, ё не? Ҳадафи аслии ин таҳқиқ баррасии таъсири сохтори моликият бар амалкарди ширкатҳои пазируфташуда дар бурси Теҳрон аст. Аҳмияти ин пажӯҳиш ин аст, ки ба нафъи таҷриба ба мудирон, сармоягузорон ва соири тасмимгирандагон нишон диҳад, ки мутафовит будани сохтори моликияти ширкатҳои бурсӣ бар амалкарди онон таъсир дорад. Яъне агар моликон ширкатро ба гурӯҳҳои мухталиф монанди давлат, муассисоти молӣ, бонкҳо ва ширкатҳои хусусии дигар ташкил диҳанд, амалкарди онҳо мутафовит хоҳад буд. Бо алоқаи он вуҷуди кадом яке аз таркибҳои мутафовити моликият дар беҳбуди ширкат муассиртар аст. Дар ниҳоят, ин таҳқиқ аҳамияти хусусисозиро низ матраҳ месозад.

Дар як нигоҳи кулли ҳокимияти ширкат шомили тартиботи ҳуқуқӣ, фарҳангӣ ва ниҳодӣ мешавад, ки самту тарафи ҳаракат ва амалкарди ширкатҳоро таъйин мекунад. Омилҳои муассир дар ин масъала иборатанд аз саҳмдорон ва сохтори моликияти эшон, аъзои ҳайати мудирият ва таркиби онҳо, мудирияти ширкат, ки тавассути мудир омили иҷрои ҳидоят мешавад ва соири зинатҳое, ки имкони таъсир бар ҳаракати ширкатро дорад. Дар ин байн он чӣ бештар ҷалби таваҷҷуҳ мекунанд, ҳузури рӯзафзуни сармоягузорон дар доираи моликини ширкатҳои саҳҳомии ом ва таъсире аз ҳузури фаъоли ин гурӯҳ бар наҳваи ҳокимият, бар созмонҳо ва амалкарди онҳо метавонанд, дошта бошанд. Асоситарин рукни баҳси ҳокимияти ширкат, итминон ёфтан аз эъмоли ҳокимияти саҳеҳи саҳмдорон бар идораи ширкат аст. Бо вуҷуди ин, одатҳои хосе сабаб мешавад, ки эъмоли ин ҳокимият, махсусан барои саҳмдорони хурд бо мавоние рӯ ба рӯ шавад. Бинобар ин, яке аз масоили муҳим дар ҳокимияти ширкат, огоҳӣ аз сохтори моликият ва дараҷабандии он дар микёсҳои исёндор мебошад. То бо истифода аз он битавон роҳкорҳои лозим дар истиқрори ҳокимияти ширкат тадвин намуд.

Тесой Ве Гу иртиботи байни моликияти ниҳодӣ ва амалкарди ширкат дар санъати Казино барои солҳои 1999 то 2003-ро мавриди таҳқиқ қарор доданд. Моликияти молӣ баробари фоизи саҳми нигаҳдоришуда, тавассути ширкатҳои давлатӣ аз кулли саҳми сармоя мебошад. Ин ширкатҳо шомили ширкатҳои бима, муассисоти молӣ, бонкҳо, ширкатҳои давлатӣ ва дигар аҷзои давлат мебошанд. Онҳо нишон доданд, ки сармоягузории ниҳодӣ дар казиноҳо мумкин аст, ба сармоягузорони ин санъат кӯмак кунанд, то масоили намояндагӣ фосила аз тафкики мудирият ва моликиятро коҳиш диҳад.

Копо Пулес ва Лозоти Ту таъсири сохтори моликият бар амалкарди ширкатро бо истифода аз иттилооти 175 ширкати юнонӣ мавриди баррасӣ қарор доданд ва ба ин натиҷа расиданд, ки сохтори моликияти мутамарказтар ба наҳви мусбат бо судоварии болотари ширкат иртибот дорад. Барои касби судоварии бештар ба моликият бо парокандагии камтар ниёз аст.

Ҳамчунин дар дохили кишвари Эрон натиҷаи таҳқиқи Раҳмони Сиришт ва Мазлум дар мавриди нақши сармоягузорони ширкат ва робитаи амалкарди мудирияти сармоягузорон бо саҳми моликияти ин муассисот матраҳ шуд. Онон ин суолро матраҳ карданд, ки оё сохтори моликияти созмонҳо тавони тавҷеҳи амалкардҳои мухталифи онҳоро дорад? Ёфтаҳои ин таҳқиқ нишон дод, ки гурӯҳҳои молик (ҳақиқӣ ва ҳуқуқӣ) ба як мизон аз қудрат дар асаргузорӣ бар амалкарди ширкатҳо бархӯрдор нестанд ва дар маҷмӯъ тафовут дар сохторҳои моликияти ширкатҳо тавонистааст бахше аз навасонот дар амалкарди ширкатҳоро тавзеҳ диҳад.

Нуравиш ва Иброҳими Курдлер низ дар таҳқиқи нақши сармоягузорони ширкат дар коҳиши тақоруни иттилоот дар Бурси Теҳронро мавриди баррасӣ қарор доданд. Дар ин пажӯҳиш маълум шуд, ширкатҳо фоизи болои саҳмдорони ширкат, нисбат ба ширкатҳо фоизи поини сармоягузорони ширкат, иттилооти бештаре дар робита бо судҳои отиро гузориш кардаанд. Дар натиҷа, адами тақоруни иттилоотии бештаре дар ширкатҳои бомоликияти ширкати камтар мушоҳида шудааст.

Натиҷаи куллии пажӯҳишҳо ҳокӣ аз вуҷуди иртиботи маънидор байни сохтори моликият ва амалкарди ширкатҳост.

Фарзияҳои пажӯҳиш. Бо таваҷҷуҳ бо мабонии назари гироишбуда дар қисматҳои қабл, ин пажӯҳиш дорои як фарзияи аслӣ ва панҷ фарзияи фаръӣ ба шарҳи зер аст:

Фарзияи асли. Робитаи маънидоре байни сохтори моликияти ширкатҳо ва амалкарди онҳо вуҷуд дорад.

Фарзияҳои фаръӣ.

- робитаи маънидоре байни моликияти ниҳодӣ ва амалкарди ширкатҳо вуҷуд дорад;
- робитаи маънидоре байни моликияти ширкат ва амалкарди ширкатҳо вуҷуд дорад;
- робитаи маънидоре байни моликияти мудирият ва амалкарди ширкатҳо вуҷуд дорад;
- робитаи маънидор байни моликияти хориҷӣ ва амалкарди ширкатҳо вуҷуд дорад;
- робитаи маънидор байни моликияти хусусӣ ва амалкарди ширкатҳо вуҷуд дорад.

Дар ҳақиқат, дар ин таҳқиқ сохти моликият ба ду табақа: моликияти ниҳодӣ ва хусусӣ тақсим мешавад, ки моликияти хусусӣ низ худ ба се даста сармоягузорони ширкат, мудирият ва хориҷӣ тақсим мешавад.

Ҷомеаи оморӣ. Ҷомеаи омории ин пажӯҳиш шомили куллии ширкатҳои пазируфташуда дар бурси Теҳрон то таърихи 29.12.2010 буд, ки бо таваҷҷуҳ ба маҳдудиятҳои мавҷуд аз байни теъдоди 430 ширкати мавҷудбуда ба таври тасодуфӣ бо теъдоди 66 ширкат интихоб шуданд, ки иттилооти онҳо аз сазмони Бурси Теҳрон, сайти он ва нармафзорҳои саҳро ва тадбирпардоз ҷамъоварӣ шудааст. Ҳамчунин, барои ҷамъоварии додаҳо ва иттилоот ибтидо аз равиши китобхонавӣ истифода шуд. Дар бахши китобхонавии мавонӣ, назарияи пажӯҳиш аз китобҳо ва маҷаллаҳои тахассусии форсӣ ва лотинӣ ҷамъоварӣ шуд. Сипас, додаҳои пажӯҳиш аз тариқи ҷамъоварии додаҳои ширкатҳои мунтахаб бо муроҷиби суратҳои молӣ, ёддоштҳои тавзеҳӣ, гузоришҳои ҳафтагӣ, моҳномаи бурс ва нармафзорҳои саҳро ва тадбирпардоз анҷом гардид.

Равиши таҷзияву таҳлили додаҳо. Дар ин пажӯҳиш бо таваҷҷуҳ ба навъи додаҳо ва равишҳои таҷзияву таҳлили омории мавҷуд аз равиши додаҳои таркиби истифода шуд. Зеро барои баррасии робитаи сохтори моликият ва амалкарди ширкат мутағайирҳои мустақил ва вобаста ба ду ҷамбаи мутафовит мавриди баррасӣ қарор мегиранд.

Аз як тараф ин мутағайирҳо дар миёни ширкатҳои мухталиф ва аз тарафи дигар дар солҳои 2006, 2010 озмун мешавад. Барои таъйини регресион аз робитаи зер истифда гардид:

$$Performance_{it} = f(Foreign_{it}, Institutional_{it}, Director_{it}, Ln\ Sale_{it}, Debtint._{it}\ Cap.Int._{it}) + a_i + \delta_1 + \Sigma_{it}$$

Ҳамчунин дар муодилаи регресион низ мавриди баррасӣ қарор гирифт:

1. Худҳамбастагӣ;
2. Миқдори зариби таъйин;
3. Маънидории модел ва зароиб ба он.

Ёфтаҳои пажӯҳиш. Ба манзури баррасии ҳар фарзия чор модели ҷудогона бар асосӣ ҳар як асар аз мутағайирҳои вобаста, яъне боздеҳи дороӣ (ROA), боздеҳи ҳуқуқи соҳибони саҳом (ROE), нисбати тақсимоти баробарӣ (Qtobin) ва нисбати боздеҳ ба арзиши дафтари MBVR, ки барои арзёбии амалкард ба кор рафтаанд, таъриф ва тахмин зада шуд. Сипас бо таваҷҷуҳ ба натиҷаи ҳосил аз ҷаҳор модел ҳар фарз ҷудогона баррасӣ гардид ва дар ниҳоят, натиҷаи куллӣ барои ҳар фарз ба шарҳи зерин баён шуд:

Фарзияи аввал:

Ҷадвали 1. соли 2006 то 2010

Мутаға-йири	Мутағайири мустақил	Маънидории кулли модел	Маънидории зари ба t	Аломат и зариб	Зариби таъйини R^2

вобаста		Таъйид ё адами таъйид	P-Value	Таъйид ё адами таъйид	P-Value		ва Дурбин-Вотсен
ROA	Моликияти ниҳодӣ	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Манфӣ	1/80-%78/8
ROE	Моликияти ниҳодӣ	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Манфӣ	1/82-%84/9
QTobin	Моликияти ниҳодӣ	Таъйид	0/000	Таъйид	0/002	Манфӣ	1/82-%73
MBVR	Моликияти ниҳодӣ	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Манфӣ	1/90-%79/9

Нашрияи баррасиҳои ҳисобдорӣ ва ҳисобрасӣ. Давраи 15. № 53.

Бо таваҷҷуҳ ба боло будани R^2 манфӣ будани зариби мутағайири мустақил моликияти ниҳодӣ дар ҳар чор модел метавон гуфт, ки ҳар чӣ моликияти ниҳодӣ афзоиш пайдо кунад, амалкарди ширкат ба шакли маънидор, заифтар мешавад. Ҳамчунин баръакс. Бинобар ин, фарзияи аввал таъйид мешавад. Далели ин амр, ки моликияти ниҳодӣ ба шакли манфӣ ва маънидор бо амалкарди ширкат иртибот дорад, ин аст, ки сармоягузорони ниҳодӣ аз ангезаҳои кофӣ барои талош ба манзури беҳбуди амалкард ва кас ба суд бархӯрдор нестанд. Чун дар бештари мавқеият сармоягузорони ниҳодӣ ҳадафашон касби суди бештар нест. Балки ҳимояти ҷомеа дар баробари таҷовузи хориҷӣ ва барқарории назми амният дар ҷомеа ва ироаи хадамоти умумист.

Фарзияи дуюм:

Ҷадвали 2. соли 2006 то 2010

Мутаға-йири вобаста	Мутағайири мустақил	Маънидории кулли модел		Маънидории зари ба t		Аломати зариб	Зариби таъйини (R^2) ва Дурбин-Вотсен
		Таъйид ё адами таъйид	P-Value	Таъйид ё адами таъйид	P-Value		
ROA	Моликияти ширкат	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Мусбат	1/81-%81
ROE	Моликияти ширкат	Таъйид	0/000	Таъйид	0/003	Мусбат	1/87-%83/1
QTobin	Моликияти ширкат	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Мусбат	1/90-%72/3
MBVR	Моликияти ширкат	Таъйид	0/000	Таъйид	0/001	Мусбат	1/96-%80/9

Нашрияи баррасиҳои ҳисобдорӣ ва ҳисобрасӣ. Давраи 15. № 53.

Бо таваҷҷуҳ ба боло будани R^2, маънидор ва мусбат будани зариби мутағайири мустақили моликияти ширкат дар ҳар чор модел метавон гуфт, ки ҳарчи моликияти ширкат афзоиш ёбад, амалкарди ширкат ба шакли маънидоре беҳтар мешавад, (вуҷуди робитаи мустақим) бинобар ин, фарзияи дюм тайид мешавад.

Пас, дар мавриди фарзияи дувум натоиҷи ҳосил нишон медиҳад, ки бо вуруди сармоягузорони ширкатӣ тафаккури ҳоким бар амалкарди ширкат кас ба суд ва амалкарди беҳтар аст. Моликияти ширкат ба шакли мусбат, маънидор ва амалкарди ширкат иртибот дорад ва бо ҳузури муассири моликони ширкати дар сохтори моликияти ширкатҳо амалкард беҳтар мешавад. Чун сармоягузорон ба дунболи суд ва амалкарди беҳтар ҳастанд ва бо нуфуз дар сохтори моликияти ширкат ба дунболи таҳақуқи ин ҳадаф ҳастанд.

Фарзияи сеюм:

Ҷадвали 3. соли 2006 то 2010

Мутаға-йири вобаста	Мутағайири мустақил	Маънидории кулли модел		Маънидории зари ба t		Аломат и зариб	Зариби таъйини R^2 ва Дурбин-Вотсен
		Таъйид ё адами таъйид	P-Value	Таъйид ё адами таъйид	P-Value		
ROA	Моликияти мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Манфӣ	1/81-%93/4
ROE	Моликияти мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000	Манфӣ	1/89-%86/8
QTobin	Моликияти мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/010	Манфӣ	1/96-%77/1
MBVR	Моликияти мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/037	Манфӣ	1/87-%71/5

Нашрияи баррасиҳои ҳисобдорӣ ва ҳисобрасӣ. Давраи 15. № 53.

Бо таваҷҷуҳ ба боло будани R^2, маънидор ва манфӣ будани зариби мутағайири мустақили моликияти мудирият дар ҳар чор модел метавон гуфт, ки ҳарчи моликияти мудирият афзоиш ёбад, амалкарди ширкат ба наҳфи маънидор заифтар мешавад. Далели он метавонад ин бошад, ки моликияти бештари ин ширкатҳо дар ихтиёри як хонавода ё як гурӯҳи хешовандӣ мебошад. Алоқа бар он ин гуна моликиятҳо таҳти таъсири ду унсури асосӣ ҳастанд:

1. Моликияти мудирон;
2. Аҳроми молӣ.

Фарзияи чорум. Дар мавриди фарзияи чорум чун дар намунаи ин пажӯҳиш ҳеҷ иттилооте дар иртибот бо моликияти сармоягузорони хориҷи мушоҳида нашуд. Бинобар ин, бо таваҷҷуҳ ба аъмоли маҳдудиятҳои пажӯҳиш ҳеҷ кадоме аз ширкатҳои мавриди мутолиа қарор нагирифтаанд. Дар натиҷа, бо далели теъдоди камии ин гурӯҳ моликият ироаи як модели мӯъбар низ бисёр мушкил ба назар мерасад.

Фарзияи панҷум: Бо таваҷҷуҳ бо чор модели ироашуда метавон натиҷа гирифт, ки чун зароиби мутағайири мустақили моликияти ширкат дар ҳар чаҳор модел мусбат ва маънидор аст, пас ба таври кулли байни моликияти ширкат ва амалкарди ширкат робита ба сурати мустақим вуҷуд дорад. Яъне ҳарчи моликияти ширкати афзоиш пайдо кунад, амалкарди ширкат ба шакли маънидоре беҳтар мешавад. Ҳамчунин метавон гуфт, ки дар моликияти хусусӣ агар моликияти ширкат афзоиш ёбад, беҳтар аст. Дар муқоиса моликияти ниҳодӣ ва хусусӣ ба ҷуз моделе, ки бар асоси ROE дар бақияи ҳолатҳо шиддати зафшудаи амалкарди ширкатҳо дар моликияти ниҳодӣ бештар аст.

Фарзияи аслӣ.

Ҷадвали 4. соли 2006-2010

Мутаға -йири вобаста	Мутағайири мустақил	Маънидории кулли мудел		Маънидории зари ба t		Аломати зариб	Зариби таъйини R^2 ва Дурбин-Вотсен
		Таъйид ё адами таъйид	P-Value	Таъйид ё адами таъйид	P-Value		
ROA	Моликияти ниҳодӣ ва мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000 0/000	Манфӣ	1/81-%85/7
ROE	Моликияти ниҳодӣ ва мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/000 0/000	Манфӣ	1/85-%85/1
QTobin	Моликияти ниҳодӣ ва мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/038 0/000	Манфӣ	1/92-%72/8
MBVR	Моликияти ниҳодӣ ва мудирият	Таъйид	0/000	Таъйид	0/036 0/000	Манфӣ	1/95-%81/2

Нашрияи баррасиҳои ҳисобдорӣ ва ҳисобрасӣ. Давраи 15. № 53.

Бо таваҷҷуҳ ба боло будани R^2, маънидору манфӣ будани зариби мутағайири мустақил барои моликияти ниҳодӣ дар ҳар чаҳор модел метавон гуфт, ки ҳар чӣ моликияти ниҳодӣ афзоиш ёбад, амалкарди ширкат ба шакли маънидоре заифтар мешавад. Аммо дар мавриди моликияти ширкат фақат дар моделҳои бар асоси мутағайирҳои ҳисобдорӣ зариби он маънидор ва албатта, манфист ва дар моделҳои бар асоси мутағайирҳои зароиби маънидор намебошад. Ин натоиҷ бо ёфтаҳои фарзияи дуюм тазод дорад. Вале ба таври кулли фарзияи аслӣ таъйид мешавад. Яъне робитаи маънидоре байни сохтори моликияти ширкат ва амалкарди онҳо вуҷуд дорад.

Ба таври кулли, бар асоси натиҷаи ин пажӯҳиш метавон натиҷагирӣ кард, ки байни сохтори моликияти ширкатҳо ва амалкарди онҳо робитаи маънидоре вуҷуд дорад. Дар табақабандии аввал, ки ду сохтори моликияти ниҳодӣ ва хусусӣ вуҷуд дорад, натиҷа нишон медиҳад, ки беҳтар аз моликият дар ихтиёри сармоядорони ниҳодӣ набошад. Чун байни моликияти ниҳодӣ ва амалкарди ширкат робитаи манфӣ ва маънидор вуҷуд дорад. Дар мавриди моликияти хусусӣ низ фақат метавон ба вуҷуди робитаи маънидор ишора намуд.

Дар табақабандии дуюм, ки моликияти хусусӣ ба се табақаи сармоягузорони ширкатӣ, мудириятӣ ва хориҷӣ тақсим мешавад, натоиҷ нишон медиҳад, ки ҳузури сармоягузорони ширкат дар сохтори моликияти ширкатҳо боиси беҳбуди амалкарди онҳо мешавад. Вале дар мавриди сармоягузорони мудириятӣ натоиҷи акс мушоҳида

гардид ва дар охир намунаи омории ин таҳқиқ иттилооте, ки нишондиҳандаи вуҷуди сармоягузорони хориҷӣ дар сохтори моликияти ширкатҳо бошад, мушоҳида нашуд ва иллати ин амр, кам будани ширкатҳои хориҷӣ дар Эрон мебошад.

АДАБИЁТ

1. Зунур Ҳусейн. Муқаддимае бар равишҳои иқтисодсанҷӣ / Зунур Ҳусейн. Донишгоҳи Шероз, 2000.
2. Мукаррами Ядуллоҳ. Усули низомии роҳбари бонкҳо / Мукаррами Ядуллоҳ //Фаслномаи ҳисобрез, 2009. -№ 32.
3. Раҳмонсиришт Ҳусейн. Теорияҳои созмон ва мудирият / Раҳмонсиришт Ҳусейн. –Теҳрон: Фан ва ҳунар, 2007.
4. Econometric Analysis of Panel Data. 3rd Edition, United Kingdom / N. Aydin [et al]. Wiley PublisHers. 2005.

ВЛИЯНИЕ ФИНАНСОВОЙ СТРУКТУРЫ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМПАНИЙ ТЕГЕРАНСКОЙ ФОНДОВОЙ БИРЖЫ

Фондовая биржа является некоммерческой саморегулируемой организацией, создаваемой профессиональными участниками рынка ценных бумаг в форме закрытого акционерного общества. Поэтому фондовая биржа представляет собой постоянно действующий регулируемый рынок ценных бумаг. Она создает возможности для мобилизации финансовых ресурсов и их использования при долгосрочном инвестировании, производства, государственных программ и долга. В данной статье авторами рассматривается деятельность Тегеранской фондовой биржи и компаний, занятых на бирже ценных бумаг, у которых имеется прямая связь между уровнем их доходов и формой собственности, которая влияет в определенной степени на развитие экономики страны в целом.

Ключевые слова: Тегеранская фондовая биржа, деятельность Тегеранской фондовой биржи, рынок ценных бумаг, развитие экономики страны, деятельность компаний,

THE IMPACT OF FINANCIAL STRUCTURE ON ACTIVITY OF THE COMPANIES OF THE TEHRAN STOCK EXCHANGE

The stock exchange is a non-profit self-regulatory organization created by professional participants of the securities market in the form of closed joint-stock company. Therefore, the stock exchange is a permanent regulated securities market. It creates opportunities for mobilizing financial resources and their use in long-term investing, manufacturing,government programs and debt. In this article the authors consider the activities of the Tehran stock exchange and companies engaged in the securities exchange, in which there is a direct relationship between the level of their income and form of ownership, which affects to some extent, on the development of the economy as a whole.

Key words: Tehran stock exchange, the activity of the Tehran stock exchange, the securities market, development of the economy of the country, activities of companies,

Сведения об авторах: ***Алиризо Фаршедпур*** – соискатель Таджикского национального университета
Рахими Рафии - соискатель Таджикского национального университета

МУДИРИЯТИ БАРТАР, РАҚОБАТПАЗИРИИ НАВОВАРОНА ДАР КОРХОНАҲО ВА СОЗМОНҲО

Ғуломризо Тундпур
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Чолиши ношӣ аз рақобати ҷаҳонӣ боиси афзоиш, фишор бар созмонҳо ва корхонаҳо барои беҳбуди маҳоратҳо, қобилиятҳо, кайфияти маҳсулот ва хадамот шудааст. Усули мудирият, кайфияти ҷомеъ **(tqm)** ба сурати густурда дар сатҳи ҷаҳон бо унвони абзори беҳбуди амалкарди созмонӣ, беҳбуди моҳияти созмонҳо ва чигунагии руёрӯйӣ бо чолишҳои вижаи бозорҳо мавриди пазириш қарор гирифтааст. Бӯҳрони молии Осиё, ки дар ибтидои соли 1997 мелодӣ ва ибтидо аз бӯҳрони молӣ-накдии Тайланд ба вуқуъ пайваст, боиси шурӯи як ҳаракати занҷираи шуд, ки такрибан тамоми кишварҳои осиёиро таҳти таъсири худ қарор дод. Ин бӯҳрон ва тағйироти мутаноқизи бавуҷудомада дарсҳои мутааддиде ба манзури беҳбуди вазъияти иқтисодӣ ва тавсеавӣ дар созмонҳо ва саноати мухталифи кишварҳои Осиёӣ доштааст, ки мӯҷиби тағйироти густурда дар сохтори ин созмонҳо шудааст. Ин тағйирот таъсири босазое дар ҷунбиши мудирияти рақобатпазирии навоварона доштааст. Усули мудирияти кайфият ба сурати густурда бар сатҳи ҷаҳон бо унвони абзори беҳбуди амалкарди созмонӣ, беҳбуди моҳияти созмонҳо ва чигунагии руёрӯйии бо чолишҳои хоси бозорҳо мавриди пазириш қарор гирифтааст. Эҷод ва аз тарафи дигар, бо якпорчасозии маҷмӯаи тавонмандсозиҳои навоварона дар тавондмандсозиҳои созмонӣ эҷод мекунад, ки ҳосили он беҳбуди касби бозорҳои

ҷадид аст. Дар ин сурат метавон ба ҳоким кардани ҳушмандии рақобатӣ ба стратегияҳои пешбарандаи навоварона дар созмон, судоварии созмонро тазмин кард.

Рақобатпазирӣ бо таъбири тавонмандӣ ва тамоили вуруд бар рақобат таъриф шудааст. Макл Портер аз манзари иқтисодӣ рақобатпазириро мутародиф бо баҳраварӣ ва чигунагии истифодаи як созмон ё миллат аз манбаи инсонӣ, сармоя ва манобеи табиии худ таъриф мекунад. Дар миқиёси хурд, рақобатпазирӣ ба арзише, ки як маҳсул дар муқоиса бо рақиб барои муштарӣ меофаринад, боз мегардад ва ин амр ба ду омили муҳим вобастагӣ дорад: Мизони матлубиятҳои баровардшуда аз тамаллуқ ё тасарруфи як маҳсул барои муштарӣ (манофеъ) ва мизони ҳазинаи эҷодшуда аз тамаллуқ ё тасаруфи он маҳсул барои муштарӣ. Тамоиз дар ҳар як аз ин ду омил, созмонро рақобатпазир месозад.

Агар як созмон стратегияи худро бар асоси ироаи матлубиятҳои вижа ва бартар аз рақиб ба муштари қарор диҳад, стратегияи тамоизро баргузида аст ва агар бар асоси шароити мавҷуд ироаи қимат ғайри қобили рақобат тавассути рақибро стратегияи худ қарор диҳад, стратегияи раҳбарии ҳазинаро дунбол мекунад. Стратегияи тамоиз аз роҳи матлубиятҳоли бештар рақобатпазириро беҳбуд мебахшад ва стратегияи раҳбарии ҳазина аз роҳи коҳиши номатлубиятҳо (ҳазинаҳо) созмонро нисбат ба рақиб рақобатпазир месозад (монанди тавлидкунандагони пушоки чинӣ). Ҳар як аз ин стратегияҳо созмонро дар бозори рақобати маҳсул, рақобатпазир хоҳад кард.

Як созмон барои муваффақият илова бар посухгӯйии муносиб ба бозори рақобатии маҳсул ва хадамот бояд посухгӯйи бозор ва сармоя низ бошад. Барои ин манзур бояд ҳазинаи ин стратегияҳо барои тавлидкунанда ва суди амалиётии ширкати саҳомдорон, қобили пазириш бошад.

Ду омили аввал ба сифати рақобатии созмон дар бозори маҳсул ва омили сеюм ба сифати рақобатӣ дар бозори сармоя мунҷар мешавад. Нуктаи бисёр асосӣ ва муҳим ин аст, ки бидуни таваҷҷуҳ ба манофеи сармоягузорон, тадовуми халқӣ, арзиш барои муштарӣ низ имконпазир нахоҳад буд. Ин мантиқест, ки чигунагии шикасти ширкати Пон Америкaн ва Суйис Ейро баён мекунад. Барои рақобатпазирии пойдор се муаллифаи аслӣ зарурист. Ду муаллифаи аввал рақобатпазирӣ эҷод мекунад ва омили сеюм тадовуми онро.

Таорифи мавҷуд рақобатпазириро ба сурати як мафҳуми собит менигарад, (барои мисол дар як мақтаи замонии созмон ё ширкат аз назари рақобатӣ чи гуна аст?) Таваҷҷуҳи камтаре ба пойдории он дорад. Расми зер чорчӯбе ироа мекунад, ки метавонад ба манзури такмили таорифи мавҷуд ва тавсеаи як таърифи ҷадид барои рақобаипазирӣ мавриди истифода қарор гирад.

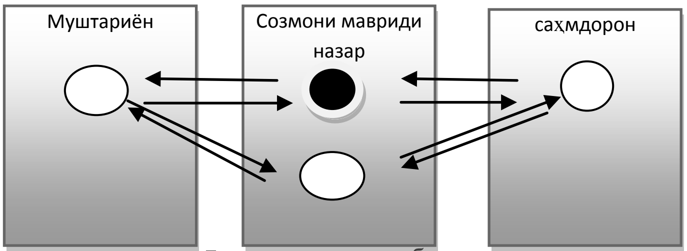

арзишҳои муштарӣ моҳияти рақобат арзишҳои саҳмдорон

Расми 1. Чорчӯби мафҳумӣ барои таърифи рақобатпазирӣ

Модели Лоулер -Портер. Майкл Портер аз устодони донишкадаи бозаргонии донишогоҳи Гарвард, яке аз муҳаққиқони фаъол дар заминаи мутолиоти рақобатпазирист. Вай дар соли 1980 китоби «Стратегияи рақобатӣ», дар соли 1985 китоби «Сифати рақобатӣ»-ро бар риштаи таҳрир даровардааст. Ҳамчунин дар соли 1990 китоби «Сифати рақобатии миллатҳо»-ро арза дошт, ки дар он мадели «Diamond model» даррақобатпазирӣ муаррифӣ шудааст. Ба ин манзур назарияҳо ва моделҳое низ аз танаввӯ ҷиҳати тавзеҳ ва тафсири рақобатпазирӣ, дастабандии он ироа шудааст, ки дар миёни онҳо модели Лоулер - Портер аз аҳамият ва чойгоҳи вижае бархӯрдор аст. Бар асоси ин модел, чаҳор омили аслии факторҳои дарунӣ шароити тақозои дохилӣ, саноати муртабат, ҳимояткунанда ва ҳамчунин стратегия, сохтор ва рақобат бар рақобатпазирии кишварҳо ва ҳамчунин, саноати мухталифи он таъсири мустақим доранд. Илова бар ин ду омили давлат ва итифоқоти пешбининашуда низ ба сурати ғайри мустақим бар рақобатпазирӣ муассир ҳастанд. Агар чунин мадел поя ва асоси бисёре аз мутолеот дар саросари ҷаҳон қарор

гирифта, мавриди таваҷҷуҳи бисёре аз пажӯҳишгарон будаст, вале дар маҷмӯи доро нуқоти заъфе низ ҳаст, ки аз он ҷумла метавон адами таъкид бар масоили байналмилалӣ, бозорҳои ҷаҳонӣ ва дар назар нагирифтани ҷобаҷойии авомили тавлид аз тариқи ширкатҳои чандмилиятӣ ва сармоягузории мустаъқими хориҷӣ ёд кард. Илова бар ин, давлат дар кишварҳои тавсеанаёфта нақши фаротар аз таъсири ғайримустақим дорад. Лизо лозим аст, дар баррасии рақобатпазирӣ бар асоси мадели алмоспортер ин мавориди гуфташуда низ мадди назар қарор гирифта шавад.

Модели Лоулер-Потер

Рақобатпазирӣ, фароянде аст, ки ҳар ниҳоде мекушад, аз он тариқ беҳтар аз дигаре амал карда, вай пешӣ гирад. Дар воқеъ метавон аз он ба унвони талоше ёд кард, ки як бунгоҳи иқтисодӣ, саноат ё кишвар барои бартари ёфтан нисбат ба як бунгоҳи иқтисодӣ, саноат ё кишвари дигар дар асраи рақобат анҷом медиҳад. Дар сатҳи байналмиллалӣ, кишварҳо ба далели камбуди манобеи молӣ, фаннӣ ва тахассусӣ лозим мебояд барои расидан ба сарват ва баҳраманд сохтани умуми мардуми худ аз рифоҳ бо якдигар ба рақобат бипардозанд. Аз ин рӯ, касби тавонмандиҳои рақобат дар ҷаҳони имрӯз ба яке аз чолишҳои асосии кишварҳои мухталиф дар сатҳи байналмилалӣ табдил шудааст. Барои бархурдорӣ аз тавоноии рақобатӣ, авомили мухталифе бояд вуҷуд дошта бошанд, ки аз ҷумлаи авомил ва шохисҳои аслии рақобатпазирӣ дар ду сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ метавон ба авомили зер ишора кард.

а) стандарти сатҳи зинадгӣ; б) тиҷорат; в) баҳраварӣ; г) сармоягузорӣ. Таркиби ин авомил бо якдигар тангкунандаи мизони рақобатпазирии як кишвар дар бӯъди байналмиллалӣ аст. Фановарӣ ва халлоқият метавонад, ҳар яке аз авомили мазкур нақши асосӣ ифо кунад. Ба кӯмаки навоварӣ метавон зерсохтаҳои лозим барои сармоягузориро фароҳам овард. Ҳамчунин фановарӣ ва навоварӣ сабаби афзоиши короии тавлид ва ба дунболи он афзоиши баҳраварӣ мешавад. Нақши фановарии навоварона бо матолиби зер равшан мешавад:

Девори Ҷопон сохташуда бо масолеҳи аз ҷинси тафаккур, халлоқият ва навоварӣ.

Муҷтабоҳ Кошонӣ (1382) яке аз мудирони иҷроии кишвари Эрон бо баёни хотираи боздидаш аз як корхонаи ҷопонии тавлиди педали Кутунбир дар соли 1987 аз сохти «Девори ҷопон» дар ин корхона суҳбат ба миён меоварад. Деворе, ки бар хилофи «Девори Чин» на бар асоси зулм ва истибдод балки бар асоси андешаҳои шукуҳманди коркунон ба вуҷуд омадааст. Дар ҳини мушоҳида ва боздид аз корхона дар солими тавлид, мутаваҷҷеҳи яке аз деворҳои ин солон дар тӯли ҳудуди 50 метр дар иртифоъ 8 метр шуданд, ки тамомии сатҳи он аз қоғазҳои пурнавишта пӯшонида шуда буд. Кунҷковӣ маро ба суол водор кард. Дар посух дарёфтам, ки ин қоғазҳо пешниҳодҳои коркунони ин воҳид барои табдили тавлиди он ба CAD/CAM сохт ва кӯмаки тарроҳӣ ба кӯмаки роёна мебошад. Ҳар яке аз коркунон ба таври мутавасит 11 пешниҳоди касбӣ додааст. Мудирият низ чун муваффақият иҷрои ин тарҳро мадюни пешниҳодҳои коркунон дар ҳамаи сатҳҳо медонад. Барои ташвиқ ва густариши системаи мудирияти мушорикатӣ ва низоми пешниҳодот бузургтарин девори тӯли ин солонро бо андешаи онон оростааст. Мегуфтанд, ин кор ҳам ба мо ва онҳо энергия, дилгармӣ, ангеза ва сарафрозӣ медиҳад. Дар воқеъ, бар асоси ҳамин мушоҳидот аст, ки муҳаққиқони бисёре низоми пешниҳодҳоро бо унвони мисол ва абзори аслӣ барои беҳбуди мустамар ва ҳастаи аслии ҳамаи ситемаҳои бартар кайфият ва баҳраварӣ, муаррифӣ мекунанд:

Тернер (2002) изҳор медорад «Эҳтимолан қабл аз пуружаи шашсиҷмоҳ (Six siqma)-и баъдӣ шумо бояд як барномаи низоми пешниҳодҳоро мавриди таваҷҷуҳ қарор дода, иҷро кунед.

Ба ақидаи Миллер тавлиди олии як тафаккур дар касбукор аст, ки ҳамаро ба беҳбуди рӯзона мутааҳид месозад. Яке аз абзорҳои тавлиди олӣ, ки ба таври ҷиддӣ дарк ва ба кор гирифта шуда низоми пешниҳодот аст.

Мудирияти рақобатпазирӣ мафҳумест, ки табодул байни даромадҳо ва ҳазинаҳои самти арза ва тақозоро барқарор месозад. Ҳар гоҳ ин робита дар амал ба нуқтаи беҳина бирасад, мувафақияти баландмуддат дар касбу кор тазмин мешавад. Ин улгу бисёр арзишманд аст ва мабнои таҳлилии муассиреро барои арзёбии рӯйкардҳои мухталиф, мудириятӣ ва таъсири онҳо дар мувафақияти созмон дар ихтиёр мегузорад. Барои ин манзур шохиси арзиш (VIX=Value Index) тарроҳӣ шудааст. Ин шохис, як нисбати сода аст, ки арзишмандии як тасмими мудириятиро аз манзари назарии бурунсозмонӣ мушаххас мекунад. Мафҳуми шохиси арзиш бисёр равшан аст, вале муҳосибаи он ниёз ба додаҳои воқеӣ ва мутолеаи майдонӣ дорад. Ин шохис нишон медиҳад, ки то чӣ андоза як тасмими мудириятӣ мавриди кайфият (ва ҳатто ғайрикайфӣ) бар рақобатпазир кардани созмон мунҷар мешавад.

Рақобатпазирии қобилиятҳо ва тавонммандиҳоест, ки касбу кор, саноат, минтақа, ноҳия ва кишвар доро ҳастанд ва метавонанд, онҳоро ҳифз кунанд, то дар арсаи рақобати байналмиллалӣ, беҳбуд ва нававарии мустамари тамоми умури созмон, ҷиҳати «калиди дастёбӣ ба кайфият ва баҳраварии бартар мебошад ва ин амр муясар намешавад, магар ба ҷалби мушорикати тамомии коркунон сифати рақобати боятӣ аз даруни созмон шурӯъ ва идома ёбад. Барои содироти пойдор ва судоварӣ ибтидо бояд, ки муҳит ва бозорро шиносоӣ ва бо халқи бозорҳои ҷадид дар ҷиҳати ҷазби онҳо иқдом кард. Барои рақобатӣ кардани созмон роҳкориҳои мухталифе вуҷуд дорад, ки яке аз ин созкориҳо (дар клоси ҷаҳонӣ ва рақобатии нававарона мунҷар мешавад) истиқрори мадели саромад ва таолии пешниҳодҳо дар созмон аст. Ин меъёр дар старатегияи раҳбарии ҳазина дар афзоиш ва маҳсул аз дидгоҳи муштарӣ ва афзоиши суди ҳошиёӣ тавлидкунанда таъкид дорад. Инҳо масодиқи бакоргирии нигаришии арзишмеҳвар дар итиқои рақобатпазирии созмон ба шумор меоянд. Имрӯза нигариши дуруст ба мафҳуми рақобатпазирии нававарона ба дарки робитаи амиқи он бо стратегияи кайфият, муҳимтар аз дониш ва маҳорати бакоргирии абзори кайфият аст ва умедворем, ки ин мақола дар эҷоди ин нигариш муфид ва мавриди истифода воқеъ шавад.

АДАБИЁТ

1. Самадӣ Алӣ. Нигоҳи назарӣ бар мақолаи сифати рақобатии пойдор / Самадӣ Алӣ // Тадбир, 1382. - №140.
2 Bessant John. High-involvement innovation through continuous improvement / Bessant John, Caffyn Sarah // International Journal of Technology Management, 1997. -Volume 14. -№1. –P.7-28.
3.Имойӣ Мосоки. Койзан калиди муваффақитяти рақобатии Ҷопон / Имойӣ Мосоки, 1372.
4. Каримӣ Ҳамидризо. Нақди дил дар мудирият / Каримӣ Ҳамидризо // Созмони мудирияти саноат. 1378.
5. Kim C. A model development for measuring global competitiveness of the tourism industry in the Asia-pacific region / C. Kim. -Korea Institute For International Economic Policy, 2002.
6. Оқозода Ҳошим Истеберӣ Меҳрдод. Баррасии муаллифаҳои муассир бар рақобатпазирӣ / Оқозода Ҳошим Истеберӣ Меҳрдод, Эсанлу, 1386.
7. Ройторз Кюто бузургтарин ширкати хурдавсозӣ дар ҷаҳон шинохта шуд //Офтоб. Нашрияи иқтисодӣ, 1386.
8. Фаслномаи пажӯҳишҳои иқтисодӣ, 1386.
9. Хӯшаҳои саноатӣ нававарӣ ва тавсеаи минтақавӣ //Илми тарвиҷӣ. -№18.

НАИЛУЧШЕЕ УПРАВЛЕНИЕ, ИННОВАЦИОННАЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ И ОРГАНИЗАЦИЯХ

Основной целью хозяйствующих субъектов в рыночной экономике является обеспечение конкурентоспособности товаров или оказываемых услуг, так как от этого напрямую зависит финансовое благосостояние организации. Рыночная система хозяйствования требует радикальных изменений системы управления экономикой. Это обусловлено тем, что каждый субъект управления имеет свою специфику, которая требует адекватную систему управления. Как объект товарно-денежных отношений современная бизнес-организация обладает экономической самостоятельностью и полностью отвечает за результаты своей хозяйственной деятельности. При этом она должна формировать такую систему управления, которая была бы эффективной.

Ключевые слова: рыночная экономика, обеспечение конкурентоспособности, хозяйственная деятельность, система управления.

THE BEST CONTROL, INNOVATIVE COMPETITIVENESS AT ENTERPRISES AND ORGANIZATIONS

Deportment of management industrial, dehdasht Branch, Islamic Azad university, dehdasht, Iran

The main purpose of the economic entities in the market economy is to ensure the competitiveness of goods or services because it depends on the financial well-being of the organization. The market economic system requires radical changes in the system of economic management. This is because each subject of management has its own peculiarities which requires an adequate system of control. As an object of commodity-money relations in the modern business organization has economic independence and is fully responsible for the results of their economic operations. It should form a management system that would be effective.

Key words: market economy, competitiveness, economic activity management system.

Сведения об авторе: ***Гуломризо Тундпур*** **–** аспирант Таджикского национального университета

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛӢ ДАР СИСТЕМАИ БОНКДОРИИ КИШВАРИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Муҳаммад Ризо Шарифӣ
Донишгоҳи миллии Точикистон,
Донишгоҳи озоди исломии воҳиди Аҳвоз, Эрон

Сӣ сол қабл, пас аз барқарории Ҷумҳурии исломии Эрон, мавзӯи истиқрори як низоми иқтисодӣ ба унвони «иқтисодӣ исломӣ» дар авлавият қарор гирифт ва зарурият пайдо кард, ки амалкарди системаи бонкдории кишвар бо далели амалиёти ба истилоҳ «рибоӣ», мавриди интиқоди коршиносон қарор гирифт ва решакан намудани рибо аз системаи бонкии кишвар дар он замон дунбол гардид. Коршиносон ба ҳамин ангезаҳо ва барои исломӣ кардани низоми бонкӣ, аз соли 1979 амалиётеро оғоз карданд, ки миллӣ кардани бонкҳо ва ҳизфи баҳраро дар системаи бонкӣ ва таъсиси бонкҳои бидуни рибо ва густариши низоми қарзулҳасана, меҳварҳои асосии он ба шумор мерафт. Ба ин манзур шӯрои пул ва эътибор дар таърихи соли 1979 барои таъйини нархи баҳра, мубтанӣ бар таъйини ҳадди ақали суди танзим шуда, ҷиҳати супоридаҳо, таъйини кормузд ва ҳадди ақали суди тазмин шуда, барои вомҳо ва соири тасҳилоти эътиборӣ, сохтори ҷадидеро тарсим кард ва ба тадриҷ, лоҳҳазфи рибо аз системаи бонкӣ ва интибоқи амалиёти бонкӣ бо мавозини шаръӣ ба мисли Вазорати умури иқтисодӣ ва дороӣ, бонки марказӣ таҳия шуд ва дар соли 1983 таҳти унвони қонуни амалиёти бонкӣ бидуни рибо ба тасвиб расид ва аз ибтидои соли 1984 ба иҷро гузошта шуд. Аз соли 1980 то ба имрӯз, наздик ба 30 сол мегузарад. Дар ин давра, ҳар соле ба манзури таҳлили вазъияти система, нақд ва арзёбии амалкард ва дар ниҳоят, тақвият ва басти пояҳои теорикии бонкдории бидуни рибо, ҳамоишҳои гуногун барпо шудааст ва ширкаткуандагон ҳам ба умеди беҳбуди вазъияти системаи бонкӣ, мақолот ва суханрониҳоеро ироа мекунанд, то барномарезони бонкӣ бо бакоргирии назариёти мунтақидон ё назарияпардозон, камбудҳои системаро бартараф кунанд. Умдаи нақдҳо перомуни ду мавзӯи куллӣ будааст. Аввал ин ки оё низоми ҷадиди бонкӣ воқеан бидуни рибо аст? Ва оё ин ки фақат тағйироти сурӣ дар низоми қаблӣ анҷом шуда ва либоси исломия бар он пӯшидаанд? Ва дуюм ин ки оё ин низоми ҷадиди бонкӣ аз короии лозим дар умуре марбут ба таҷҳизи манбаҳои пулӣ ва ба гардиш даровардани он дар бахшҳои мухталифи иқтисодӣ, бархурдор аст ё не? Дар ин мақола саъй мешавад, то мутолиаи муҷаддад дар ин ду меҳвар сурат гирад.

а) Низоми бонкдории рибоӣ. Иҷозат фармоед мавзӯро бо тарҳи ин суол шурӯъ кунем, ки бонкдории рибоӣ ба чӣ низоми бонкӣ гуфта мешавад? Барои посух ба ин суол бояд дид, ки бонкҳо чӣ нақшро дар бозори пул ва сармояи як низоми иқтисодӣ ифо мекунанд. Ба тасври куллӣ метавон нақши бонкҳоро аз ин ҷиҳат ба ду марҳила тақсим кард:

1. Ҷазби супурдаҳо аз мардум ва бахшҳои иқтисодӣ
2. Ба гардиш даровардани супурдаҳои ҷазбшуда дар иқтисоди кишвар.

Ҳоло ин суол матраҳ мешавад, ки «рибо» чӣ гуна иттифоқ меуфтад?

Дар посух метавон гуфт, ки дар низоми бонкдории рибоӣ дар ҳарду марҳилаи фавқ, пардохт ва ё дарёфти рибо иттифоқ меуфтад. Ба далели ин ки аввалан бонкҳо барои ҷазби супордаҳои мардум ба онҳо баҳраи пардохт мекунад. Ба ибораи дигар ба ҷараёни ҷазби супордаҳои (дайни воқеӣ) бонкҳои худро мукаллаф ба пардохт мозод медонанд ва миқдори мозод бар дайн низ аз ибтидо мушаххас ва қатъӣ аст.

Бинобар ин чаҳор шарти таҳаққуқи рибо яъне: вуҷуди дайн воқеи, истиқлоли доин аз мадюн, шарти пардохти мозод ва таҳақиуқи пардохти мозод бар дайн иттифоқ меафтад ва лизо, таҷҳизи манбаҳои пулӣ тавассути бонкҳои рибоӣ маҳсуб мегардад. Сонияи дар ҷараёни пардохти вом, ё тасҳилот аз сӯи бонкҳо ба мутақозиён низ дайни воқеӣ иттифоқе меафтад бо ин тафовут, ки дар ин амалиёт, бонк доин аст ва вомгиранда мадюн. Аз он ҷо ки бар ин дайни воқеъ нест, низ пардохти мозод шарт мешавад ва ин мозод пардохт мегардад, лизо бо ҷамъ шудани чаҳор шарти таҳқуқи рибо дар ин амал, пардохти рибо сурат мегирад. Бинобар ин ба ҷиҳати ин ки ду амал таҷҳизи манбаъҳо ва этои вомӣ тасҳилот дар ин бонкҳо ҳамроҳ бо пардохти баҳра (рибо) мебошад, ба ин система, системаи бонкдории рибоӣ гуфта мешавад.

б) Низоми бонкдории ғайри рибоӣ. Ин низом низ, умдатан дар ҳамон ду заминаи пешгуфта (таҷҳизи супурдаҳо ва гардиши вуҷуҳи ҷазбшуда дар чархаи иқтисодӣ) ифои нақш менамояд. Модаи дуюми қонуни амалиёти бонкии бидуни рибо барои ин амр сароҳат дорад. Ба далелҳое гуфта хоҳад шуд, дар ҷараёни ин амал «дайн» ба вуҷуд намеояд. Лизо, робитаи бонкӣ ва супордагузор аз як тараф ва бонк ва истифодакунандае аз тасҳилоти бонкӣ аз сӯи дигар, робитаи доин ва мадиюн намебошад.

а) Ҷазби супоридаҳо. Дар ин марҳила аз амалиёти бонкӣ, бонк вуҷуҳи супурдагузорро ба унвони қарз намегирад, балки супурдагузор бонкро ба унвони вакили худ интихоб менамояд, ки дар ин сурат робитаи ин ду, робитаи вакил ва мувакил хоҳад буд, на робитаи қарздиҳанда ва қарзгиранда ва ё дар сурати вуҷуди робитаи доин ва мадиюн дар бархе аз супурдаҳо, бонк мозоди бар маблағи супурдашуда пардохт намекунад. Ба ибораи дигар, анвои супурдаҳое ки бонк ҷазб мекунад, ба шарҳи зайл мебошад:

1. **Супурдаҳои қарзулҳасана; шомилӣ: а) ҷорӣ, б) пасандоз**
2. **Супурдаҳои сармоягузорӣ муддатдор.**

Дар супурдаҳои навъи аввал ва дуюм ҳеҷ гуна мозоди пардохт намешавад ва бонк фақат мукаллиф ба пардохти асли ин супурдаҳо мебошад. Ва дар навъи дувум бонк вакил супурдагузор мебошад ва асли супурдаҳоро тааҳҳуд мекунад ва ё онро биме меномояд ва ба ҳеҷ яке аз супурдаҳои дарёфтӣ, таҳти унвони супурдаҳои сармоягузории муддатдор, рақами қатъӣ таъиншуда аз қаблро ба унвони суд пардохт намекунад. Бинобар ин аз он ҷо ки дар ҳеҷ кадом аз ду навъи супурда шартҳои чаҳоргонаи таҳақуқи рибо ба якдигар ҷамъ намешаванд, лизо метавон гуфт, ки ин марҳила аз амалиёти бонкӣ низ рибоӣ намешавад.

Бахши дуюми амалиёти бонкӣ таҷҳизи манбаҳои пулӣ ва эътои тасҳилот ба бахшҳои мухталифи иқтисодӣ аст. Дар ин қисмат бонк ба унвони вакили супурдагузорон, вуҷуҳи ҷазбшударо дар қолаби ақдҳои мухталиф ба кор мегирад. Оинномаи таҷҳизи манбаҳои пулӣ мегӯяд, ки: бонкҳо супурдаҳои сармоягузории муддатдоро, ки дар ба кор гирифтани онҳо вакил мебошад, ба унвони манбаҳои супурдагузор, дар умури мушорикат, иҷора ба шарти тамлик, муомилоти ақсотӣ, мазориа, мусоқот, сармоягузории мустақим, муомилоти салаф ва ҷаола мавриди истифода қарор медиҳанд. Бинобар ин бахши эътои тасҳилоти бонкӣ низ таҳти шартҳои қайдшуда дар қонуни амалиёти бонкии ғайририбоӣ мебошад. Он чӣ ки то кунун дар мавриди ғайририбоӣ будани амалиёти бонкӣ дар ду марҳилаи ҷазби супурда ва эътои тасҳилот гуфта шуда аз манзари қонуни амалиёти бонкии бидуни рибо ва оинномаҳои мусаваб будааст. Ба ибораи дигар, аз дидгоҳи назариявӣ метавон гуфт, ки низоми бонкии ҳозираи кишвар як низоми ғайри рибоӣ аст, аммо он чӣ ки бештар мавриди нақд, соҳибони андеша ва мардум будааст, мубоҳиси марбут ба қонун ва оинномаҳои бонкдории бидуни рибо набудааст, балки наҳваи ба коргирии ин қонун ва оинномаҳо аст, ки мавриди интиқод қарор мегирад. Ин бовар дар сатҳи васеи мардум вуҷуд дорад, ки фақат сурати амалиёти бонкӣ, дар баъд аз солҳои 1984, ё қабл аз он, тағйир кардааст ва на моҳияти онҳо. Мунтақидон, шубҳаи вуҷуди рибоPо дар ҳар ду марҳилаи амалиёти бонкӣ (ҷазби супурда ва эътои тасҳилот) матраҳ мекунанд. Дар марҳилаи ҷазби супурда ду ишколи умда тарҳ мекунанд, ки ба шарҳи зер мебошанд:

1. Бонкҳо дар солҳои баъд аз иҷрои қонуни амалиёти бонкӣ бидуни рибо, нархи суди алалҳисобиро дар ибтидои сол таъин карда, то дар поёни сол баъд аз мушаххас шудани мизони суди амалиёти бонкӣ таҳти ақдҳои мухталиф матраҳ дар қонуни суди алалиҳисоб ба қатъӣ табдил гарданд, вале ағлаб ин ду суд яксон буданд.

2. Дар солҳои гузашта, бо ин ки шароити мутафовути иқтисодӣ вуҷуд дошта аст, вале нархи суди бонкҳо тағйири махсусе надоштааст.

Дар мавриди ишколи аввал метавон гуфт, ки дар солҳои охир маъмулан судҳои қатъие, ки бонкҳо дар поёни сол мавриди муҳосибе қарор медиҳанд, аз нархҳои алалҳисобе, ки барои унвон супурдаи сармоягузории муддатдор дар ибтидои давра эълом мекунанд, мутафовут будааст. Албатта, бояд тазаккур дод, ки интизор меравад нархи суди фаолиятҳои мухталифи иқтисодӣ, ки бонк дар онҳо сармоягузорӣ мекунад, мутафовут бошад, вале бонкҳо, бо таваҷҷуҳ ба ваколате, ки доранд, миёнагини судҳои бадастомада аз фаъолиятҳои мухталифро муҳосиба карда ва меъёри тасвияи ҳисоб бо соҳибони супурдаҳои машмули дарёфт қарор медиҳанд. Бинобар ин ба назар мерасад, ки ишколи яксон будани судҳои алалҳисоб ва қатъӣ ба системаи бонкдории ғайририбоӣ ворид набошад. Дар мавриди ишколи дуюм, яъне адами тағйири махсуси нархи суди бонкҳо дар солҳои гузашта, метавон гуфт, ки бонкҳо ба манзури эҷоди як вазъияти босубот барои супурдагузорон ва эҷоди итминон дар онон, бо вуҷуди тафовути амалкард дар солҳои мухталиф, ин тағйиротро бо истифода аз инитофпазирӣ дар мизони ҳақулваколаи худ ва низ иҷозаи ҷуброне, ки ба давлат дода шудааст, бипӯшонанд.

Бо таваҷҷуҳ бо он чӣ гуфта шуд, метавон зикр намуд, ки дар марҳилаи ҷазби супурда тавассути бонкҳо, пардохти рибо сурат намегирад, аммо дар мавриди марҳилаи дуюм, ки эътои тасҳилоти бонкӣ (сармоягузорӣ ва мушорикат дар фаъолиятҳои иқтисодӣ) мебошад, гуфта мешавад, ки ҳамон амалиёти собиқ, аммо дар қолаби қонуни бидуни рибо дар ҷараён аст. Ин ишкол бахусус дар мавриди баъзе ақдҳо аз шиддат ва ҳиддати бештаре бархурдор аст, аз ҷумлаи онҳо ақдҳои музорибаи мушорикати маданӣ ва фурӯши иқсотӣ мебошад. Ба унвони мисол гуфта мешавад, ки бонк дар ақдҳои музориба қабл аз ин ки мизони суд мушахас шавад, бар асоси нархҳое, ки таъйин кардааст иқдом менамояд ва судеро таҳти унвони ҳадди ақали суди мавриди интизор барои амалиёте, ки вориди он шуда қатъи фарз мекунад ва зиёни эҳтимолиро низ намепазирад.

Он чиро ки то кунун иҷмоли мавриди баҳс қарор гирифт ду матлаби зайл буд.

1. Далоили рибоӣ будани системаи бонкдории сармоядорӣ (бонкдории Эрон дар қабл аз ҷумҳурии исломӣ).

2. Далоили ғайри рибоӣ будани бонкдории ҳозираи кишвар аз дидгоҳи назариявӣ ва низ дар саҳнаи иҷрои қонуни амалиёти бонкӣ будани рибо, ҳарчанд дар мавриди ахир костиҳои қобили таваҷҷуҳ вуҷуд дорад, ки ин костиҳо метавонанд дар асари вуҷуди тамом ё бархе аз авомили зер бошанд:

- нуқси қонун ва ё дастурамалҳои иҷроӣ;
- адами ошноии комили кормандони марбутаи бонкҳо бо чигунагии иҷрои қонун;
- адами боварии кормандони бонкҳо ба тафовути моҳуви ду системаи бонкдорӣ мавриди баҳс;
- адами ошоноии муштариёни бонкҳо (мутақозиёни тасҳилот) бонкҳо ба ақдҳои мухталиф ва корбурди онҳо;
- адами тавоноии системаи бонкӣ ба посухгӯии тамоми ниёзҳои мардум ба эътибороти бонкие, ки боиси истифодаи абзории онон аз ақдҳои мухталиф мегардад;
- адами тавоноӣ ва низ адами вуҷуди иродаи кофӣ дар бонкҳо, ҷиҳати назорат бар чигунагии бакоргирии тасҳилоти эътоӣ аз сӯи дарёфткунандагони онҳо;
- ғалабаи дидгоҳи хурди иқтисодӣ бар системаи бонкӣ ва таъқиби ҳадафи касбии суди бештар, ки боиси ба сук додани бахши бештари аз таҳсилот ба бахшҳои хадамотӣ нисбат ба бахшҳои тавлидӣ ва зербиноӣ ба далели поёнтар будани нархи суд, ин бахшҳо дар кӯтоҳмуддат шудааст;
- бюрократия ва тӯлонӣ будани фароянди дарёфти тасҳилот ба гунае, ки тақрибан барои тамоми ақдҳо аз замони дархост, то тасвияи ҳисоби ниҳоӣ 16 марҳила бояд таҳия шавад.

б) Коройӣ система. Баҳси дигаре, ки барои тарҳ, дар ин мақола дар назар гирифта шуда буд, баҳси марбут ба коройи системаи бонкии бидуни рибо дар муқоиса бо навъи сармоядорӣ (рибоӣ)-и он, мебошад. Албатта, ба назари нигоранда, ин аз баҳсҳои муҳими бонкдорӣ аст, ки то кунун ба вуҷуҳи шоиста ба он пардохта нашудааст ва ин баъд, аз тафовути ду системаи бонкдорӣ, таҳти таъсири баҳси рибоӣ ва ғайририбоӣ будан қарор гирифтааст. Доктор Тутунчиён дар моделҳои содае, ҷиҳати муқосаи амалкарди иқтисод дар бонкдорӣ, сармоядорӣ ба бонкдории исломӣ,

ироа карда аст, хазинаи сармоягузорӣ дар табеи ҳазинаи кул дар шароити сармоядориро r (ки r нархи баҳра дар он система аст) фарз намудааст, дар ҳоле ки ин ҳазинаҳол барои бонкдории исломӣ нол (r=0) дар назар гирифтааст ва бинобар ин натиҷа гуфтааст, ки ҳазинаи мутавасити тавлид ва ба думболи он қимати маҳсул, дар системаи иқтисодии исломӣ камтар аз иқтисоди сармоядорӣ хоҳад буд. Ба назар мерасад, фарзи сифр будани хазинаи сармоя дар системаи исломӣ ва низ натиҷагирӣ ба амал омада, дар мавриди қимати колоҳо дар ин система, ба далелҳои зер, қобили нақд мебошад.[1] Аввалан дар бонкдории исломӣ, яъне бо фарзи адами вуҷуди баҳра хазинаи сармоя сифр нахоҳад буд, зеро гарчи сифр будани нарх баҳри хазинаи ошкор сармоягузориро сифр нишон медиҳад, аммо чунончи фарз кунем, системаи бонкдории исломӣ таҳти ақдҳои исломӣ амал мекунанд, ҳатто бо фарзи ин ки системаи бонкдорӣ аз ибтидо, ҳадди ақали нархи судеро қоил нашавад ва фақат дар суд ва зиёни ҳосил аз бакоргирии ақдҳои мухталиф шарик бошад, ин ширкати бонк дар суд, худ навъи ҳазинаи сармояе ҳаст, ки мутақозӣ тасҳилот мепардозад. Шояд битавон ин ҳазинаро бо афзоиши хазинаи арзае вуҷуҳ, дар сурати афзоиши теъдоди саҳомдор, дар назарияи навъуклассик ташбеҳ намуд. Бо зикри мисоли кӯшиш дар табиин бештари ин матлаб хоҳем дошт: фарз кунед шахсе ба бонки исломӣ мурочиат карда ва маблағи А риёл тасҳилот дар қолаби ақди музориба ё ҳатто сармоягузории мустақим ё мушорикати маданӣ ва ғайра дархост намудааст ва бонк низ, пас аз барасиҳои коршиносон ва эҳрози салоҳияти мутақозӣ ва тадбиқи навъе дархост бо қавонин ҳоким бар бонк, бо пардохти тасҳилот мавриди дархост мувофиқат намуда бошад. Бинобар ин бонк А риёл, масалан дар қолаби ақди мазориба, ба вай пардохт намуд ва ҳеҷ баҳра ё ҳадоқил суди мавриди интизори дар ибтидо аз вай мутолиба намекунад, ва фақат саҳми суди бонк мушаххас мешавад. Дар поёни амалиёт, мутақозӣ Р риёл суд касб мекунад. Акнун бонк саҳми худро аз суд мутолиба менамояд (фарз кунем саҳми бонк нисфи суди ба дастомада бошад). Дар ин сурат,омил бояд нисфи суди ба дастомадаро, бобати тасҳилоти дарёфтнамуда, пардохт намояд ва чун вай аз ибтидо ба ин амр воқиф аст, дар сурати имкон саъй менамояд, ки қимати молултиҷораро ба гунае таъйин намояд, ки пардохти саҳми суди бонк хелали дар даромади мавриди интизори вай аз тиҷорат ворид накунанд ва лизо ҳазинаи сармоя 0 набуда ва ба дунболи он қимати маҳсулотҳо низ дар сатҳи поинтаре таъйин нахоҳад шуд. Дар як модели сода ҳазинаи кул (ТС) аз робитаи зер ба даст меояд:

$$TC = r.k + w.L$$

r Дар як системаи бонкдории рибоӣ нархи баҳра хоҳад буд, аммо дар як системаи бонкдории исломӣ метавонад ба сурати зайл таъриф шавад:

r = (саҳми бонкдор аз кулли суд)/ (маблағи тасҳилот)

Ба унвони мисол, агар бонк тасҳилот ба мизон 10000000 риёл арза намояд ва суди ҳосил аз бакоргирии ин маблағи сармоя 200000 риёл буда ва саҳми бонк аз суди ҳосиле 50% таъин шуда бошад, хоҳем дошт:

P = 200000/2 =100000   A =1000000   r = 100000/1000000=0.1

Лизо мушоҳида мешавад, ки дар ин фарз ҳазинаи сармоя, муодили10% сармоя ба кор гирифта шуда мебошад. Сониян сармоя як омили тавлидӣ аст ва аз вежагии комёбӣ бархурдор мебошад ва тибқи усули аввалияи иқтисод, ҳаршейи кайбӣ дорои қимати болотар аз сифр хоҳад буд. Музофан ин ки сифр кардани ҳазинаи сармоя, имкони ба коргирии носаҳеҳии онро, тавассути воҳидҳои тавлидӣ, муҷиб хоҳад шуд. Бинобар ин, ба назар мерасад, ки дар як системаи бонкдории исломӣ низ наметавон гуфт ки ҳазинаи сармоя сифр аст, аз ин рӯ камтар будани хазинаи тавлидро аз он натиҷа гирифт. Нуктаи баъдӣ ин ки гарчӣ бархе мутолиот анҷом шуда, нишон додаанд, ки кӯшиши сармоягузории бахши хусусӣ нисбат ба тағйир мондаи воқеии эътибороти бонкӣ мусбат аст, вале миқдор адади он ҳудуди 0,23% мебошад[2]. Аз сӯи дигар, мутолиоти анҷомшуда тавассути бонки марказӣ баёнгари он аст, ки нархҳои суди тасҳилот, як мутағайири таъсиргузор бар рушд ва тавсеаи бахшҳои иқтисодӣ аз ҷамъи тавлид ва сармоягузории бахши хусуси санъат ва ғайра матраҳ набудааст, ба далели ин ки сармоягузори бахши хусусӣ алорағми интизори бархе ба ҷои нархи суди тасҳилоти бештар аз як мутағаири риски иқтисодӣ муттаасир аст[3]. Бо вуҷуди ин бояд баён намуд, ки ҳузури пурранги бонкҳо дар бозори сармоя ва таъмини молии тарҳҳои сармоягузорӣ, ки бар асоси ақдҳои мушорикатӣ ва дигар ақдҳои муаррифишуда дар бонкдории ғайри рибоӣ сурат мегирад аз масодиқи ошкор короии низоми бонкории исломӣ мебошад. Коҳиш ё адами вуҷуди нархи таваррум

дар иқтисоди исломӣ мубтани бар бонкдории исломӣ низ дар ҳамин росто қобили туваҷҷуҳ ва табйин мебошад ва метавонад аз дигар мазиятҳои ин бонкдорӣ бар бонкдории сармоядорӣ талаққӣ гардад.

Ин баррасӣ нишон дод, ки бонкдории рибоӣ дар ҳарду амалиёти таҷҳизи супурдаҳо ва низ эътои тасҳилот мувоҷеҳ бо пардохт ва дарёфти рибо мебошад, аммо бонкдории бидуни рибо (мавриди Эрон) дар марҳилаи ҷазби супурдаҳо аз ҷиҳати назаривӣ ва амалӣ рибо пардохт наменамояд. Вале дар марҳилаи иҷрои ақдҳои исломӣ, бахусус дар мавриди музориба, мушорикати маданӣ ва низ мушорикати ақсотӣ, ба эътиқот коркунони марбута дар бонкҳо (бар асоси намунаи мавриди таҳқиқ), нақсе дар иҷрои вуҷуд дорад, ки боиси эҷоди шубҳаи рибоӣ будан дар гурӯҳое аз мардум шудааст. Бинобар ин, бонкҳо бояд аз тариқи тақвияти омӯзишҳои лозим, эъҷоди боварии қавитар дар коркунон ва низ назорат бар наҳваи ба коргирии ақдҳо ва эъмоли соири роҳкориҳои муносиб, нақсҳои мавҷудро бартараф намояд. Аз ҷиҳати корой низ, системаи бонкӣ низ бидуни рибо дар ташкили сармояи собити нохолиси дохилӣ ва низ асари куҳанда рӯи нархи таваррум метавонад амалкардӣ беҳтаре нисбат ба системаи рибоӣ дошта бошад. Бо вуҷуди ин ба назар мерасад ҳазинаи сармоя ҳатто дар як низоми бонкии ғайри рибоӣ наметавонад сифр бошад. Ба ибораи дигар, ҳарчанд нархи баҳра дар ин система вуҷуд надорад, аммо мушорикати бонк дар суди ҳосил аз фаъолияти иқтисодӣ дар воқеъ ҳазинае аст, ки дарёфткунандаи тасҳилот мепардозад.

АДАБИЁТ

1. Туначиён Эраҷ. Пул ва бонкдории ислом ва муқосаи низоми сармоядорӣ / Туначиён Эраҷ, 2000. - С.44-56.
2. Салимифар Мустафо. Тасҳилоти бонкҳо ва сармоягузории хусусӣ дар Эрон / Салимифар Мустафо, Қумӣ Масъуд // Фаслномаи пажӯҳишҳои иқтисодии Эрон, 2002. -С.25-35.
3. Акрамӣ Абулфазл. Мулоҳизоти пиромуни нархҳои суди бонкӣ дар Эрон / Акрамӣ Абулфазл, Меҳдизода Саҷод. –Теҳрон: Раванд, 2004. –С.43-44.
4. Саид Козим Садр. Бонкдории исломӣ / Саид Козим Садр. –Теҳрон: Заим, 2009. -С.15-40.
5. Размӣ Фотима. Баррасии иҷрои қонуни амалиёти бонкии бидуни рибо / Размӣ Фотима. Донишгоҳи Фирдавсии Машҳад, 2003. -С.67- 92.
6. Салимифар Мустафо. Тасҳилоти бонкҳо ва сармоягузории хусусӣ дар Эрон / Салимифар Мустафо, Қуми Масуд // Фаслномаи Донишгоҳи иқтисодии Эрон, Донишгоҳи Аллома Таботабоӣ, 2002. -№ 13. -С.37-49.
7. Маҷмӯаи қавонин. Маҷлиси шӯрои исломӣ. –Теҳрон: Идораи кулли фарҳангӣ ва равобити умумӣ, 2008. -С.25-41.
8. Мусавиён Саид Аббос. Анвои бонкҳои бидуни рибо / Мусавиён Саид Аббос // Фаслномаи тахассусии иқтисодии исломӣ, 2003. -№ 11. –С. 35-44.
9. Мирҷалилӣ Саид Ҳусайн. Масоли бонкдорӣ бидуни баҳра дар таҷрибаи Эрон / Мирҷалилӣ Саид Ҳусайн // Фаслномаи пажӯҳишгоҳи сиёсатҳои иқтисодии Вазорати умури иқтисодӣ ва дороӣ, 2002. -№22. -С.93-103.

ПРОБЛЕМЫ В БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЕ ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКИ ИРАН

Исламская финансовая система развивается с поразительно высокими темпами. Перспективные задачи государственной политики Ирана в банковском секторе вызывают сегодня обоснованный интерес в контексте экономической стратегии Тегерана на глобальном и региональном уровне. Главная роль в формировании, функционировании и развитии банковской системы Ирана отведена Центральному Банку Ирана В данной статье автор раскрыл некоторые проблемы текущего состояния банковской системы Исламской Республики Иран, который формулирует и реализует на практике кредитно-денежную политику, и регулирует денежное обращение.

Ключевые слова: исламская финансовая система, банковский сектор Ирана, функционирование и развитие банковской системы.

PROBLEMS IN THE BANKING SYSTEM OF THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Islamic financial system is developing remarkably rapidly. The long-term tasks of the state policy of Iran in the banking sector cause today legitimate interest in the context of the economic strategy of Tehran at the global and regional level. The main role in the formation, functioning and development of the Iranian banking system plays the Central Bank of Iran In this article, the author revealed some problems in the current banking system of the Islamic Republic of Iran, which formulates and implements monetary policy and regulate money circulation.

Key words: Islamic financial system, the banking sector of Iran, functioning and development of the banking system.

Сведения об авторе: ***Мухаммад Ризо Шарифи*** – аспирант Таджикского национального университета, член научного состава Свободного исламского университета города Ахваз, Иран

НАҚШИ САРМОЯИ ИҶТИМОӢ ДАР БАҲРАВАРИИ НЕРӮИ КОР ДАР САНЪАТ

Аҳмади Моҳии Ҷогар
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Назарияҳои мухталифи иқтисодӣ, инқилобии амалиёти созмонӣ дар даҳаи гузашта эҷод шудааст. Ин инқилоб шаклҳои суннатии сармоя монанди сохтмонҳо ва таҷҳизотро тахти таъсир қарор дода, сармояҳои ҷадидеро матраҳ кардааст, ки нақши зиёде дар тавсеа ва рушди созмон доранд. Бархе аз онҳо шомили сармояи инсонӣ, сармояи муштарӣ, сармояи ҳуқуқӣ ва сармояи саломатӣ аст.

Таҳқиқ рӯйи омӯзиш ва тавсеа ба унвони сармоягузорӣ, рӯйи сармояи инсонӣ дар охирҳои даҳаи 50-и мелодӣ ва аввалҳои даҳаи 60 аз роҳи муҳаққиқони иқтисодӣ анҷом шуд. Ҳарчанд таърифҳои аввалия теорияи сармояи инсонӣ, дониши коргарро бар асоси таҳсилоти мадрасаи расмӣ месанҷид, вале ҳамбастагии сатҳҳои таҳсилӣ бо баҳраварӣ ва рушди иқтисодӣ нишон дод, ки таҳсилот бештар ҳамроҳ бо таҷрибаи кор, дар ниҳоят ба беҳбуди баҳраварӣ мунҷар мешавад.

Ба тозагӣ теорияи сармояи иҷтимоии ҷомеашиносӣ ба унвони як нерӯи билқувваи муассир бар амалкарди созмонӣ шомил шуд. Сармояи иҷтимоӣ метавонад ба унвони манобеи мавҷуд дар шабакаҳои иҷтимоӣ, ки тавассути афрод мавриди истифода қарор мегирад ва ҳамчунин, метавонад ба унвони сармоягузорӣ ба василаи афрод дар робитаҳои байнифардӣ дар бозорҳо мавриди назар қарор гирад, яке аз асароти сармояи иҷтимоӣ, афзоиши баҳравароии нерӯи инсонӣ дар созмонҳо ва саноеъ аст. Дар саноеъ ва созмонҳои касбу кор сармояи иҷтимоӣ манбаи муҳиме барои баҳраварӣ ба шумор меравад. Барои ин, ки корҳо анҷом гирад, лозим аст, коргарон ва мутахассисон тавсеаҳои дигаронро фаротар аз сохтори силсиламаротибии ширкат ба кор банданд. Ду вижагӣ ба таври билқувва корбурди онҳоро беасар месозад:

Аввал, сарфи назар аз ин, ки раисон чи қадар қудратманд ҳастанд ва созмон то чи андоза силсиламаротибӣ аст. Зердастон мумкин аст бар боздеҳи ниҳоӣ аз роҳи таъхир дар иҷрои дастурҳо таъсир бигузорад ва то ҳудуде бо тасмимот муқобила кунад.

Дуюм, ҳамон гуна ки моҳияти машғил бо гузари замон комил мешавад, кори тимӣ зарурат меёбад, эътимоди сарф ба сохтори фармондеҳӣ ва назорат, ё равияҳои амалиётии стандарт муваффақиятро тазмин намекунад.

Теорияи сармояи иҷтимоӣ. Теъдоди зиёде аз нависандагон таърифҳоеро, ки аз мавзӯи сармояи иҷтимоӣ ироа шудааст, ба иллати ибҳом мавриди интиқод қарор додаанд. Бо вуҷуди ин, яке аз таърифҳое, ки мавриди тафовуқ қарор гирифтааст, тавассути Кулман (1990) ба ин гуна матраҳ шудааст: «Сармояи иҷтимоӣ, маҷмӯае аст аз робитаҳои байни афрод ва байни гурӯҳҳо, ки дастовардҳоеро ба думбол дорад, ки бидуни робитаҳо ба даст овардани онҳо номумкин аст».

Мафҳуми сармояи иҷтимоӣ таърихи тӯлонӣ дар улуми иҷтимоӣ дорад, аммо шӯҳрати он ба даҳаи 90 бармегардад. Бурудию се бӯъди сармояи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва фарҳангиро ташреҳ кард. Дар мавриди сармояи иҷтимоӣ бар кашмакашии табақаӣ таъкид дорад. Робитаҳои иҷтимоӣ барои афзоиши тавоноии як фард, баровардани алоқамандиҳояш мавриди истифода қарор мегирад ва сармояи иҷтимоӣ манбае мешавад дар манозеҳои иҷтимоӣ. Сармояи иҷтимоӣ бар хилофи сармояи инсонӣ, ё сармояи физикӣ мафҳуме аст, бисёр фаротар аз дороиҳое, ки як фард дар ихтиёр дорад ва дорои робитаҳо ва заминаҳое аст, ки дар он таомул нақши вазифаи аслиро бар ӯҳда дорад. Зарурӣ аст, мо ба таърифи Кулман аз робитаҳои байни се омил таваҷҷӯҳ кунем. Сармояи иҷтимоӣ моҳиятан бо эътимод сари кор дорад. Дар воқеъ, эътимод барои ин ки як робита ба таомул бианҷомад ва барои як фард, ки мехоҳад иртиботи муваффақе бо шабакаи афрод барқарор кунад, зарурӣ аст. Бо вуҷуди ин, хатаре, ки сармояи иҷтимоиро таҳдид мекунад, ин вожа аст, ки мумкин аст, ба хубӣ дарк накунем ё натавонем ба дурустӣ тамоми ҷанбаҳои рафтори созмониро мавриди пушиш ва арзёбӣ қарор диҳем.

Стреберг бо баррасии худ аз масири такомулии теорияи сармояи иҷтимоӣ хотирнишон мекунад, ки ҳаммонанди теорияи сармояи инсонӣ ба тавсеаи манобеи инсонӣ таърифҳои мутаноқиси сармояи иҷтимоиро метавон дар адабиёти мудирият, ҷомеашиносӣ ва тавсеаи манобеи инсонӣ ёфт. Дар ин маврид, ки эътимод мутародиф бо сармояи иҷтимоӣ ва ё таҳсилкунанда барои тавсеаи он аст, таҳқиқоти зиёде дар

чараён аст. Фуку Ёмо (1995) таҳқиқоти густардае дар мавриди нақши эътимод дар созмонҳо анҷом дода, натиҷа гирифт, эътимод, ормони муштарак дар қалб эҷод ва ҳифзи созмонҳое аст, ки ба сурати муваффақ идора мешавад. Ҳом Фири ва Смит (1998) дарёфтанд, ки дар Олмон, Ҷопон ва Италия эътимод байни муассисаҳои иқтисодӣ ба унвони манбаъ мазияти рақобатӣ аст.

Назарияпардози мудирият Чарлз Ҳинди (1995) ба нақше, ки эътимод дар ширкатҳое муваффақ дорад, ишора мекунад. Баръакс, эътимоди поин, кашишҳои санъатӣ ва робитаҳои заифи нерӯи инсонӣ метавонад ба унвони натиҷаҳои сармояи иҷтимоии манфӣ ба шумор ояд. Бинобар ин, созмонҳое, ки дар тавсеаи манобеи инсонӣ сармоягузорӣ мекунанд, наметавонад нақши муҳими сармояи иҷтиммоиро нодида бигиранд. Старкез (2000) коркунони омӯзишдида ва таҳсилкарда, ниёзманди муҳите ҳастанд, ки ба онҳо ангезаи рушд ва тавсеаро бидиҳанд.

Сармояи иҷтимоӣ маҷмӯи манобеи ҳақиқӣ ё маҷозӣ аст, ки дар як фард ё гурӯҳ аз роҳи шабакаи пай дар пай шинохт ва ошноии мутақобил ба вуҷуд меояд. Бурудию (1986) аз ин рӯ, сармояи иҷтимоӣ ду ҷузъ дорад. Аввал он ки манбае аст, ки ба узвияти гурӯҳӣ ва шабакаҳои иҷтимоӣ муртабит аст. Дар воқеъ, мизони сармояи иҷтимоӣ, ки як фард дорои он аст, ба андозаи шабакаи иртибототи иҷтимоӣ метавонад муассир бошад. Дувум он ки ба кайфияте, ки аз роҳи ҷамъишудани робитаҳо байни бозигарон эҷод мешавад. Бар тибқи назари Кулман, як мавҷудияти танҳо нест. Аз мавҷудиятҳои мухталиф ду унсури муштарак доранд, падид меояд. Пажӯҳиши машҳуре дар соли 1993 Бутнон дар Италия анҷом дод, ки натиҷаи бадастомада, мубтани бар ин буд, ки амалкарди ниҳодҳои иҷтимоӣ ва сиёсӣ ба мизони бисёр зиёде таҳти таъсири мушорикати шаҳрвандон дар умури иҷтимоъ будааст.

Дидгоҳҳои иброзшуда дар мавриди сармояи иҷтимоӣ мутафовит аст. Аммо ҳамаи онҳо бар тавоноиҳои ҷанбаҳои муайяне аз сохтори иҷтимоӣ барои тавлид хуруҷиҳои мусбат барои аъзои гурӯҳ, ки ҳадафҳояшон як мазияти рақобатӣ аст, ба даст меоваранд.

Сармояи иҷтимоӣ дар низоми иқтисодӣ чор паёми умда ба ҳамроҳ дорад:

- касби иттилоот;
- интиқоли дониш, навоварӣ, парокандагии фановарӣ ва равияҳо;
- Бакоргирии дониши мукаммал, талош дар ҳалли масоил ва мушкилот;
- воситагарӣ.

Ин паёмадҳо мумкин аст, дар тӯлӣ замон бо таваҷҷуҳ ба ниёзҳо ва вижагиҳои онҳое, ки ба сармояи иҷтимоӣ дастрасӣ доранд, мутафовит бошад. Дар ҳавзаҳои монанди шаклгирии санъат, фарояндҳои ибтикорӣ, ҳамкориҳои дарунширкатӣ мушоҳида мешавад. Сармояи иҷтимоӣ ба корофаринон кӯмак мекунад, то маноберо ба равиши нав ҷамъоварӣ карда, таркиб кунанд. Ҳамчунин, барои корофаринон ёрӣ ва мушовира фароҳам меоварад. Ҳамкорӣ ва робитаҳои даруни ширкатӣ, бавижа дар ҳавзаҳое, ки эътимоди мутақобил ҷойгузин ва мукаммали қарордодҳо мебошад, муҳаққақ месозад. Пажӯҳишҳо дар ҳавзаҳои санъатӣ нишон медиҳанд, ки мизони вуҷуд ва адами ҳузури сармояи иҷтимоӣ метавонад дар дастёбӣ ба рушд аҳамият дошта бошад. Сармояи иҷтимоӣ ҳамчунин мушовираҳои фанниро дар навоварӣ ва интиқоли дониш фароҳам месозад. Бо ин ҳол, ваҷҳи манфӣ ҳам дорад. Мумкин аст, фароядҳои иҷтимоӣ ва иқтисодиро маҳдуд кунад. Пажӯҳишҳои ҷадид бо матраҳ кардани ҷанбаҳои манфӣ ҳушдор медиҳад. Нахустин ва равшантарин ҷанбаи манфӣ ин аст, ки ба иртиботот манфӣ мепардозад. Ин робитаҳои манфӣ мумкин аст монеи баҳрагирии афрод аз фурсатҳои мавҷуд шавад.

Дуюмин мавзӯъ, ки вузуҳи камтаре дорад ба ҳазинаҳо мепардозад. Сохтори иҷтимоии мушобеҳе, ки барои иддае муфид аст, мумкин аст барои соире маҳдудият эҷод кунад.

Сармояи иҷтимоӣ ниёзманди сармоягузорӣ ва тадвинҳо дар тӯли замон аст. Ба далели илзомоти қадимӣ рӯ овардан ба соири робитаҳо, барои баҳрагирӣ аз фурсатҳое, ки низомҳои хурди мухталиф ба вуҷуд меоянд, душвортар аст. Сатҳи болои сармояи иҷтимоӣ байни гурӯҳҳои ҳирфаи мумкин аст онҳоро аз сохтдеҳии муҷаддади шабакҳои шахсии онон ба сатҳи муносиби ҳамоҳангӣ боз дорад.

Мушкили санҷиши сармояи итҷтимоӣ Бо вуҷуди таҳқиқоти густурда таърифи сармояи иҷтимоӣ дар торикии ибҳом қарор дорад. Ибҳом мафҳуми таърифҳои чандгона, фиқдони иттилооти лозим, монеае бар сари роҳи таҳқиқоти теорикӣ ва амалӣ дар мавриди нақши сармояи иҷтимоӣ будааст. Ин мавзӯъ марбут ба маҳдуд будани таҳқиқоти амалӣ дар мавриди сармояи иҷтимоӣ ба масоили иқтисодӣ аст.

Ҳикман (2000) бовар дорад, ки дар заминаи сармояи иҷтимоӣ эҷоди робитаҳои равшан ба гунаи зотӣ душвор аст. Бархеҳо мухолифи ин мавзӯъ ҳастанд ва мегӯянд тафсири додаҳои бадастомада аз сармояи иҷтимоӣ танҳо дар ҳитаи иқтисодӣ анҷом шудааст ва ин низ ба далели моҳияти дониши иллати маълулӣ аст.

Санҷиши заифи додаҳо адами вуҷуди шароити муносиб ва фуқдони иттилооти лозим бо ибҳоми зиёде ҳамроҳ будааст. Аз баҳсҳои ёдшуда мушаххас шуд, ки ҳеҷ роҳи мустақиме барои андозагирии сармояи иҷтимоӣ вуҷуд надорад. Комиссияи баҳравариӣ 2003, табақабандии арзёбиҳоеро, ки дар гузашта дар заминаи сармояи иҷтимоӣ анҷом шудааст, ироа додааст, ки иборатанд аз посухҳои ба пурсишҳои дар мавриди эътимод (клубҳо ва иттиҳодияҳо):

Додаҳое дар мавриди аъзои шабакаҳо ва гурӯҳҳо: райъдиҳандагон, хонандагони рӯзномаҳо ва аъзои мадрасаҳои мазҳабӣ, вижагиҳои хонаводагӣ.

Баҳравариӣ ва андозагирии он: баҳравариӣ, ҳар афзоише дар бурундод аст, ки бар асари афзоиши як воҳид дар дарундод эҷод шудааст. Ба таври куллӣ ба нисбати арзиши натиҷаҳо ва маҳсулот ба арзиши тамоми манобеи сарфшуда барои тавлиди онҳо дар назар гирифта мешавад. Бар асоси ин таъриф мо барои арзёбии баҳравариӣ метавонем арзишҳои додаҳоро бо арзиши бурундод муқоиса кунем. Дурустии ин арзёбӣ бастагӣ ба вижагиҳои созмонӣ ва мизони замина ба додаҳо дорад. Ду мушкил ба вуҷуд меояд, ки бояд ба онҳо таваҷҷуҳ кунем. Аввалан, интихоби дарундодҳо ва берундодҳои мухталиф, баҳраварии мутафовитеро нишон медиҳад. Дувум, танавӯи омилҳои дарундод ва берундод, ки бештари онҳо кайфӣ ҳастанд, мушкили санҷишро ба думбол доранд. Барои мисол вақте мо теъдоде аз омӯзишгирандагон дар як ширкатро мавриди арзишёбӣ қарор медиҳем, бисёр душвор аст, ки мушаххас кунем, мизони таъсири омӯзишии ин афрод чӣ андоза аст. Бархе аз омилҳои эҳтимолӣ иборатанд аз арзёбии мудир, ризоияти шуғлӣ, хуруҷ аз хидмат, ангезиш, ғайба ҳуқуқ… Шояд, ҳамаи ин омилҳо муассир бошанд.

Баҳравариӣ дағдағаи бисёр муҳими созмонҳои касбу кор дар саноеъ аст, зеро асоситарин муҳаррики расидан ба натиҷаҳои ризоиятбахш ва касби мазияти рақобатӣ нисбат ба рақибон ба шумор меравад. Ҳарчанд ки баҳравариӣ бисёр матлуб аст, аммо ба ду далел баҳси содае барои созмонҳо маҳсуб намешавад:

Аввал, санҷиши баҳравариӣ замоне имконпазир аст, ки шароит аз субот бархӯрдор буда, ҳадафҳои ба гунае дақиқ баён шуда бошанд. Занҷираи ҳадафҳо васоили мушаххас буда, хуруҷӣ ва содагӣ қобили андозагирӣ бошад. Ширкатҳое, ки маҳсулуотеро дар миқёси васеъ тавлид мекунанд, медонанд, ки баҳравариӣ қолибан умдатарин мавзӯъ барои дастёбӣ ба короист, ки натиҷаҳои иқтисодии ризоиятбахшеро ба думбол дорад.

Дувум, мушаххаас нест, ки чи чизе баҳравариро муҳаққақ месозад. Аз манзари мудириятӣ ва иқтисодӣ баҳравариӣ ба таври умуми коркарди се мутағайир аст: фановарӣ, нерӯи инсонӣ ва созмон. Ҳар мутағайир ба сурати муҷазо ба баҳравариӣ мунҷар мешавад. Таҷҳизоти модерн, сармояи инсонӣ, ҳамоҳангии кофӣ ва мунсаҷим ҳар як метавонад манбаи тағйири тадриҷӣ ё бунёдӣ дар баҳравариӣ бошад.

Таъсири сармояи иҷтимоӣ бар баҳраварии нерӯи кор дар санъат Ҳамон гуна ки дар таърифи сармояи иҷтимоӣ гуфта шуд, метавонад мазоёи иқтисодӣ иҷтимоӣ ва сиёсиро ба думбол дошта бошад ва ин ба далели робитаи эътимод ва ҳамкории мутақобил бо короӣ аст. Ба назар мерасад, тафовуқи зиёде, ки аз роҳи сармояи иҷтимоӣ таъсири мусбате бар иқтисодӣ дошта бошад, вуҷуд дорад. Муҳимтаринашон иборатанд аз:

- ҳазинаҳои поинтар аз табодулот;
- нархи поинтари ҷо ба ҷойи афрод;
- тасҳими дониш ва навоварӣ;
- рискпазирӣ;
- беҳбуди кайфияти маҳсулот.

Ҳазинаҳои поинтар марбут ба ин мушкили классикӣ аст, ки наметавонад ба осонӣ талошҳо ва фаъолияти коркунонро таҳти назорат қарор диҳад. Дар ин шароит коркунон ангезаи каме барои истифода аз тамоми тавонашонро доранд. Дар ин робита сармояи иҷтимоӣ бо эҷоди тааҳҳуди бештар, ҳазинаҳои ёдшударо ба василаи афзоиши эътимод, коҳиш диҳад.

Нархи поинтари ҷо ба ҷоӣ. Агар коркунон эҳсос кунанд, ки корфармоён бо онҳо рафтори хубе доранд, онҳо низ ҳамон гуна рафтор хоҳанд кард.

Тасҳим ва ҷорӣ кардани дониш ва навоварӣ. Ин мавзӯъ шояд аз роҳи эҷоди эътимод, робитаҳо ва ҳадафҳои муштарак мавриди ташвиқ қарор гирад. То он ҷо ки

дар муҳити корӣ сатҳ ва кайфияти таомулоти коркунон эҳсос кунанд, бахше аз як гурӯҳ ҳастанд.

Таҷрибаи рискпазирӣ ва рафтори корофаринона ба василаи робитаҳои мустаҳкам дар як созмон ё байни созмонҳои мухталиф ташвиқ мешавад, ки барои корфармоён ва ҳамкорони худ боарзиш ҳастанд ва рифоҳи онҳо барои созмон муҳим аст.

Беҳбуди кайфияти ситодаҳо. Натиҷаи тасҳили дониш, беҳбуди ҳамкории тимӣ ва тааҳҳуди созмонӣ, эҳтимолан кайфяити болотари маҳсулот хоҳад буд. Вақте коркунон эҳсос мекунанд, аз ҳимояти созмонӣ бархӯрдоранд, сатҳи ситодаҳо аз роҳи амалкарди беҳтари онҳо ва нақши манфии стреси созмонӣ коҳиш меёбад.

Бо таваҷҷуҳ ба ин баҳс дарк мекунем, ки бояд ба кадом ҷанбаҳои сармояи иҷтимоӣ тамаркуз кунем.

Дар таҳқиқи дигар, Кулман ду шохаи аслиро, ки аз он сармояи иҷтимоӣ баҳравариии нерӯи инсониро таҳти таъсир қарор медиҳад, шиносоӣ кард: Аввал он ки сармояи иҷтимоӣ интишори дониш ва иттилоот дар миёни коркунон муҷиб шуда, ба ҳадафҳои муайяне, ки дар сурати адами вуҷуди онҳо ғайри қобили дастарсӣ аст, мумкин месозад. Метавон изҳор дошт, ки ҳар нерӯи инсонӣ ба унвони бахше аз сохтори ғайрирасмӣ, ки манобеаш қобилияти ҳалли мушкилашро беҳбуд мебахшад, дар назар гирифт. Ҳамунин ин сохтор метавонад ба сар то сари созмон густариш ёбад. Яъне ҷое ки мутахассисоне ҳастанд, ки тахассусашон барои анҷоми вазифаҳо ва масъулиятҳои печида барои мушорикат кардан дар тими пуржаҳои чандриштаӣ, ҳар мутахассис ниёз дорад, ки бидонад соирин чи гуна метавонанд ба касби ҳадафҳои муштарак кӯмак карда, чигуна аз тахассуси якдигар баҳра бигиранд.

Дуюм он ки таомули иҷтимоӣ мумкин аст, бар ангезиш ва талошҳои коркунон таъсир бигузорад. Дар мутолиаи машҳури Марч ва Саймон бар рӯйи созмонҳо (1985) унвон шуд, ки ҳатто агар мудирони истибдодии амалкардаи силсиламаротиби ширкат бисёр ғайри қобили инъитоф бошад, бо ин ҳол вазифаҳо ба хубӣ анҷом шавад, коркунон қодир хоҳанд буд ба равишҳои мухталиф амалкардро таҳти таъсир қарор диҳанд. Ҳамон гуна ки Булзу унвон намудаанд, замоне ки иқдомоти коркунон барои амалкарди беҳина дар қолиби қарордодҳои иҷборӣ муносиб намебошанд. Назорат ва танбеҳ тавассути афроди ҳамсатҳ дар тимҳои кории муассисоти эътиборӣ, ширкатҳо ва маҳаллоти як шаҳр унвони муносибе барои коҳиши мушкилоти афрод амалкарди саҳеҳ ба шумор намеравад.

Натиҷагирӣ. Имрӯз бо таваҷҷуҳ ба тағйироти густурда дар амалиёти созмонӣ, дар саноеъи шаклҳои суннатии сармоя, монанди сохтмонҳо, таҷҳизот ва манобеи молӣ дигаргун шуда, сармояҳои ҷадиде матраҳ шудааст. Ин сармояҳои ғайри малмус нақши зиёде дар тавсеа ва рушди созмон доранд. Яке аз ин сармояҳо сармояи иҷтимоӣ, ки бар хилофи сармояи инсонӣ, ё сармояи физикӣ аст, бисёр фаротар аз дороиҳое, ки як фард дар ихтиёр дорад. Яке дигар аз асароти сармояи иҷтимоӣ афзоиши баҳравариии нерӯи инсонӣ дар санъат аст, зеро он асоситарин муҳаррик расидан ба натиҷаҳои ризоятбахш ва касби мазияти рақобатӣ ба шумор меравад.

Сармояи иҷтимоӣ аз роҳҳои мухталифи баҳраварӣ, нерӯи инсонии созмонҳо дар санъатро таҳти таъсир қарор медиҳад. Ҳазинаҳои поинтар табодулот, нархи поинтари ҷо ба ҷойи афрод, тасҳими дониш ва навоварӣ, рискпазирӣ ва беҳбуди кайфияти маҳсулот, аз ҷумлаи роҳҳое аст, ки сармояи иҷтимоӣ аз ин тариқ бар баҳраварӣ таъсир мегузорад. Ҳеҷ роҳи мустақиме барои андозагирии сармояи иҷтимоӣ бо вуҷуди ин, имкон надорад, зеро абъоди зиёдеро сармояи иҷтимоӣ, ки чандваҷҳӣ аст ва муҳаққиқон омилҳоеро, ки фикр мекунанд муртабит аст, бо он интихоб мекунанд. Аз тарафи дигар, андозагирии баҳраварӣ низ душвор аст. Аз ин рӯ, ниёз аст таҳқиқоти мутааддиде дар оянда сурат гирад, то битавон робитаи вуҷуҳи мухталифи сармояи иҷтимоӣ бо баҳраварии нерӯи кор дар санъатро мавриди баррасӣ қарор дод.

Хулоса, суръати рушди саноеъ ва тавсеаи он дар даҳаҳои охир ҳокӣ аз он аст, ки кишвари мо дар ҳоли гузар аз ин иқтисоди нимасанъатӣ ба санъатӣ аст. Таваҷҷуҳ ба тавлид ва барҳравар будани он метавонад зимни суръат бахшидан ба рушд ва тавсеаи санъатӣ онро дар масири саҳеҳ ҳидоят кунад. Аз ин рӯ, ба ошноии мудирон бо мафҳумҳои баҳраварӣ таъкид мешавад. Дар байни омилҳои муҳим ва муассири баҳраварӣ нерӯи кор дар санъат ба сармояи иҷтимоӣ метавон ишора кард. Аз он ҷо ки сармояи иҷтимоӣ мукаммали соири манобеъ аст, таҳти назорати афрод ва созмонҳо мебошад. Он манбаи муҳиме барои афрод ва созмонҳо ба шумор меравад. Бисёре аз мутолиот ба асароти сармояи иҷтимоӣ дар сатҳи як ширкат пардохтаанд.

Аммо мутолиоти камтаре сармояи иҷтимоиро ба баҳраварии нерӯи кор муртабит кардаанд. Мутолиот нишондиҳандаи аҳамаияти таъсири сармояи иҷтимоӣ бар коройӣ ва нерӯи нисон аст. Ин таъсир аз роҳҳои мухталифе имконпазир аст. Ҳазинаҳои поинтар, нархи поинтари ҷо ба ҷойи афрод, тасҳими дониш, навоварӣ ва беҳбуди кайфияти маҳсулот, аз ҷумлаи мавридҳое аст, ки таъсири сармояи иҷтимоӣ бар баҳравариро нишон медиҳанд. Бо вуҷуди ин, таъсири дақиқи сармояи иҷтимоӣ бар баҳраварӣ қобили андозагирӣ нест, зеро сармояи иҷтимоии омилҳо ва мутағайирҳои бисёрero шомил мешавад, ки онҳо кайфӣ ҳастанд ва андозагириашон душвор. Аз ин рӯ, муҳаққиқ бар он шуд, то дар ин мақола зимни ташреҳи аҳамияти сармояи иҷтимоӣ ба равшан кардани робитаи сармояи иҷтимоӣ дар баҳравари нерӯи кор дар санъат бипардозад.

АДАБИЁТ

1. Brooks Kita. Human resource development, social capital, emotional intelligence / Brooks Kita & Muyia Nafukho Fredrick // Any link Journal of European Industrial Training. ABI/INFORM Global, 2006. –vol. 30. -P. l -17.
2. Sabatini Fabio. Does Social Capital Improve Labor Productivity in Small and Medium Enterprises, forthcoming International / Sabatini Fabio // Journal of Management and Decision Making, 2005. -P.l-29.
3. Greve Arent. Exploring the contributions of human and social capital to productivity, Hawaii International Conference On System Sciences / Greve Arent & Benassi Mario // Hilton Waikoloa Village, Big Island, Hawaii, 2003.
4. Bourdieu P. The forms of capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education / P. Bourdieu. -New York: Greenwood, 1986. –P. 241-258.
5. Aspin Liam. Social Capital and Productivity / Aspin Liam // Teaching and Learning Research Programme, 2004. -P. 1-34.
6. Lubega Khalid. Understanding social capital in Buganda using proverbs and implications for human resource development, doctoral dissertation / Lubega Khalid. april, 2005.
7. Heckman J.J. Causal Parameters and Policy Analysis in Economics: a Twentieth Century Retrospective / J.J. Heckman // Quarterly Journal of Economics, 2000. -Vol. 115.-P. 45-97.
8. Coleman J. Foundations of Social Theory / J. Coleman. -Cambridge: Harvard University Press, 1990.
9. Greve Arent. Social Networks and Entrepreneurship / Greve Arent and W. Salaff Janet // Entrepreneurship, Theory & Practice, 2003. -28 (1). -P.1-22.

ВЛИЯНИЕ СОЦИАЛЬНОГО КАПИТАЛА НА ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТЬ ТРУДА В ПРОМЫШЛЕННОМ СЕКТОРЕ

В данной статье автором рассматривается влияние социального капитала на производительность труда в промышленном секторе. В условиях стремительного развития технологий, вопрос благосостояния основных субъектов хозяйствования является одним из наиболее важных. Нормальное функционирование любого предприятия во многом зависит от правильной оценки затрат и результатов труда. Рост производительности труда самым непосредственным образом влияет на конечные финансовые результаты работы предприятия и проявляется через увеличение производства и реализации продукции. Измерение, оценка и планирование производительности труда должна являться неотъемлемым элементом системы управления и повышения эффективности работы организации.

Ключевые слова: социальный капитал, прозводительность труда, рост производительности труда, прибыль, повышение эффективности работы персонала.

INFLUENCE OF SOCIAL CAPITAL ON THE LABOUR PRODUCTIVITY IN INDUSTRIAL SECTOR

In this article an author is examine influence of social capital on the labour productivity in an industrial sector. In the conditions of swift development of technologies, a question of welfare of basic subjects of management is one of most essential. The normal functioning of any enterprise in a great deal depends on the correct estimation of expenses and results of labour. The height of the labour productivity influences the most direct character on financial end-point of work of enterprise and shows up through the increase of production and realization of products. Measuring, estimation and planning of the labour productivity must be the inalienable element of control system and increase of efficiency of work of organization.

Key words: social capital, прозводительность labour, height of the labour productivity, income, increase of efficiency of work of personnel.

Сведения об авторе: ***Ахмад Мохи Джогар*** – соискатель Таджикского национального университета

ТАЪСИРИ ШАРОИТИ МУҲИТИ КОР БА ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ВА БОЛОРАВИИ ФОИДА

Саҳар Сабқӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барои муваффақияти рӯзафзуни ташкилот, мудирон бояд худро бо пешрафти илм дар арсаи мудирият мутобиқ карда, огоҳ бошанд. Таваҷҷуҳ ба шароити муҳити корӣ бо мақсади пешбурди фаъолияти кормандон, яке аз масъалаҳое мебошад, ки имрӯз беш аз пеш дар илми равоншиносии мудирият ба он аҳамияти зиёде дода мешавад ва дар натиҷа ба болоравии ҳосилнокии меҳнат дар ташкилот кӯмак мерасонад.

Шароити муҳити кор аз омилҳои бисёр муҳимест, ки метавонад ҳосилнокии меҳнат, ризоият ва ё норизогии онҳо аз муҳити кор таҳти таъсири худ қарор диҳад. Равшан аст, ки шароити бади муҳити кор, на танҳо ҳосилнокии меҳнат, балки ризоят, норизогӣ ва миқдори фишори рӯҳӣ ва равониро низ таҳти таъсир қарор медиҳад.

Агар инсон битавонад ин омилҳоро бар муҳити кор ба хоҳиши худ тағйир диҳад, эҳсоси ризояти бештаре мекунад. Илова бар он, эҳсоси хурсандӣ дар кормандон эҷод шуда, дар натиҷа ризояти шуғлӣ ва ҳосилнокии матлубе ба даст хоҳад омад. Мо дар ин мақола ба шарҳи ивазшавандаҳое мепардозем, ки тағйири ҳар як аз онҳо ба фаъолияти афроди ташкилот асар мегузорад. Ин омилҳо иборатанд аз: овоз, мусиқӣ, гармо, сармо, нур ва равшанӣ, речаи корӣ, соати истироҳат, таътилот, ранг, беҳдошти муҳити кор, бартараф намудани стресс, ки мо танҳо чанд омилҳоро мавриди баррасӣ қарор хоҳем дод.

Овоз. Аҳамияти баҳс ва гуфтугӯ дар бораи садо ва овоз ҳамчун як омили самарабахш дар муҳити кор, бо пешрафти технология робитаи мустақим дорад. Зеро метавон гуфт, ки дар бисёре аз шуғлҳо дастгоҳҳо ва технологияҳое вуҷуд доранд, ки овоз мебароранд. Асари садо ва рафтор дар муҳити корӣ аз омилҳои зиёде вобаста аст: намудҳои гуногуни овоз, навъи шуғл, тавофутҳои фардӣ.

Он чи дар муҳити корӣ аҳамияти бисёре дорад, шиддати овоз мебошад. Шиддати садоро бо воҳиди ба номи «детсибел» санҷида мешавад.

Миқдори таъсиррасонии овоз дар муҳити кор, аз моҳияти кор вобаста аст. Дар муҳитҳои корие, ки кормандон диққати бисёре дошта бошанд, овози баланд боиси коҳиши диққат ва ҳосилнокии кори онҳо мешавад. Дар муҳитҳои корие, ки садоҳои зиёд вуҷуд дорад, сатҳи иштибоҳот ва хато дар кормандон боло меравад.

Мусиқӣ. Мусиқӣ яке аз омилҳоест, ки бар ҳолатҳои равонии инсон таъсири зиёде мерасонад. Мусиқӣ метавонад дилтангӣ, хастагии кормандонро дар муҳити кор коҳиш диҳад.

Музок, донишманди англис ба воситаи як таҳқиқи васеъ ба ин хулоса омад, ки корбурди мусиқӣ дар корхона боиси 17% афзоиши истеҳсолот, 13% афзоиши фаъолияти кормандон дар ташкилот, 53% коҳиши тарк кардани шуғл гардидааст. Бинобар ин, таъсири мусиқӣ барои фаъолияти кормандон ҳадди ақал аз ду омил вобаста аст:

- Навъи мусиқӣ
- Навъи кор

Омилҳои дигаре ҳаммонанди олоти мусиқӣ, сабки оҳанг, содагӣ ё мураккабии кор, навъи вазифаи шуғлии кормандон метавонад дар самарабахшии мусиқӣ бар фаъолиятҳои кормандон дар ташкилот таъсир расонад.

Гармо. Гарм будани муҳити кор бар фаъолиятҳои кормандон асари манфӣ мегузорад, зеро кор кардан дар муҳити гарм бисёр душвор аст. Коҳиши қувваи ҷисмӣ, коҳиши диққат ва паст шудани ҳосилнокии кормандон аз асарҳои манфии кор кардан дар муҳити гарм мебошад.

Файн ва Кобрик, олимони англис, нишон додаанд, ки ҳар гоҳ кормандон дар давоми 7.00 соат дар муҳити 35^0 гармӣ кор кунанд, миқдори хатогиҳои онҳо нисбат ба кормандоне, ки дар муҳити бо 24^0C гармӣ кор мекунанд, ду баробар мешавад.

Тадқиқот нишон медиҳад, ки дар муҳити кории бо $33{,}5^0$C гармӣ миқдори нофармониҳо ва низоъ миёни коргарон 43% афзоиш меёбад. Барои бартараф намудани ин мушкилот метавон дар муҳити кор равишҳои гуногунеро истифода

кард: монанди истифода аз кондитсионер, кӯтоҳ намудани соати корӣ, омӯзиши афрод барои мутобиқ шудан ба шароити гарм ва ғайра.

Омут, олими олмонӣ пешниҳод мекунад, ки дар ҳарорати 32⁰С гармӣ, баъд аз гузашти ду соат ва дар ҳарорати 38⁰С гармӣ, баъд аз ҳар 30 дақиқаи корӣ ба коргарон истироҳат дода шавад. Пас натиҷа мегирем, ки мудирон ва соҳибкорон барои боло рафтани ҳосилнокии кор бояд ба омили гармои муҳит аҳамияти бештаре диҳанд.

Сармо. Тадқиқот нишон медиҳад, ки сармо низ бар фаъолияти инсон таъсир мерасонад ва ҳосилнокии кормандонро коҳиш медиҳад. Тадқиқоте, ки аз ҷониби Пиллер, олими олмонӣ ва Мак Верс, олими амрикоӣ дар соли 2006 анҷом дода шудааст, нишон медиҳад, ки суръати вокунишҳои фард ва диққати он дар муҳитҳои сард 20 то 30% коҳиш меёбад. Бинобар ин, яке дигар аз омилҳое, ки дар шароити муҳити кории матлуб дохил мешаванд, аҳамият додан ба сармои муҳити корист. Ин амр метавонад ба пешбурди фаъолияти кормандон дар ташкилот ва корхонаҳо таъсири бисёре расонад.

Нур ва равшанӣ. Аввалин ва муҳимтарин омил дар шароити муҳити корӣ нур ва равшанӣ мебошад. Ин омил бештар аз омилҳои дигар дар кор ва анҷоми вазифаҳои шуғлӣ таъсир мерасонад. Таваҷҷуҳ ба нур ва равшанӣ ҳамчун омили таъсиррасон ба муҳити корӣ, бар ин фарзия устувор аст, ки миёни ҳосилнокии меҳнат ва шиддати нур ва равшанӣ ҳангоми кор ҳамбастагӣ вуҷуд дорад. Яъне бо боло рафтани равшанӣ ҳосилнокии фард ва диққати он барои анҷоми кор ҳам афзоиш хоҳад ёфт.

Ранг. Чанде пеш таҷҳизот, дастгоҳҳои корхонаҳо ва либосҳои коргарон, монанди либосҳои низомӣ, ранги хокистарранг ва ё ҷигарӣ доштанд, барои он ки чиркин шудани либосҳо ба чашм нарасанд. Ҳоло аксари афрод либосҳои бо ранги сафед ва ё равшан мепӯшанд.

Бисёре аз ташкилотҳо рангҳоеро ба унвони ранги расмӣ интихоб кардаанд ва тамоми дастгоҳҳо ва васоили муҳити кории худро бо ин рангҳо ороиш медиҳанд. Дар ҳамин ҳол рангҳо нақши муҳиме дар фаъолияти мудирон доранд. Масъала ин аст, ки мудирон бояд рангро мутаносиб ва ҳамоҳанг бо навъи кори худ интихоб кунанд.

Заминаҳои асосии истифода бурдан аз рангҳо дар корҳои тиҷоратӣ ва саноатӣ иборатанд аз:

- Истифода аз рангҳои гуногун дар ороиши мол ва маҳсулоти саноатӣ, бастабандӣ ва хизматрасонӣ.
- Истифода аз рангҳои гуногун дар муҳитҳои корӣ бо мақсади самаранокии фаъолияти кормандон.

Корхонаҳо барои ҷалби мизоҷони худ дар пешниҳод кардани маҳсулот аз рангҳои мухталиф ва чашмрас истифода мебаранд. Зеро дар асоси тадқиқоти анҷомшуда ранг таъсири зиёде барои мардум мегузорад.

Рангҳо таъсири гуногуне барои афрод мегузорад:

- Хокистарранг: ин ранг бисёртар дар корхонаҳо, коргоҳҳои саноатӣ истифода бурда мешавад, ки таъсири хосе надорад.
- Кабуди паст: ин ранг боиси ба вуҷуд омадани эҳсоси оромиши бештар барои коргарон мешавад ё боиси коҳиши хастагии онҳо мешавад.
- Сабз: ин ранг қобилияти мутобиқшавии коргаронро бо тағйиротҳои муҳит, афзоиш медиҳад ва боиси пастшавии низоъ мегардад.
- Сурх: ин ранг фаъолияти умумии коргаронро афзоиш дода, эҳсоси рақобат дар арсаи иқтисодиро барои кормандон боло мебарад.
- Зард: ин ранг равшантарини рангҳост, ба ҳамин хотир хурсандиро ба вуҷуд меоварад. Вуҷуд доштани ранги зард дар муҳити кор ба афрод дар раҳоӣ аз мушкилоти корӣ ёрӣ мерасонад.

Бинобар ин, шинохти таъсири рангҳо бар рафтори коргарон ва дар натиҷа ҳосилнокии ташкилот аз омилҳоест, ки мудирон бояд ба он таваҷҷуҳи хосе диҳанд. Бояд ба ин мавзӯъ таваҷҷуҳ дошт, ки дунёи имрӯз ба истифодаи омилҳои равоншиносӣ дар пешбурди фаъолияти самарабахш дар ташкилот ва корхона қадам ниҳодааст, ки ин ба унвони навоварӣ дар арсаи мудирият ба шумор меравад.

АДАБИЁТ

1. Грифен. Рафтори созмонӣ / Грифен; тарҷумаи Ризо Меъморзода. –Теҳрон: Интишороти мудирон, 2004.

2. Девис Кейт. Рафтори инсонӣ дар кор / Девис Кейт; тарҷумаи Алии Тӯсӣ. –Теҳрон: Интишороти равшан, 1993.
3. Дафт Ричард. Мабонии теорӣ ва тарроҳии созмон / Дафт Ричард; тарҷумаи Беҳзоди Рамазонӣ. Теҳрон: Интишороти самт, 2003.
4. Locke E.A. Goal setting And Task Performance / E.A. Locke. -London, 1980.
5. Меҳдии Алвонӣ. Мудирияти умумӣ / Меҳдии Алвонӣ. –Теҳрон: Нашри Най, 2001.
6. Муҳаммадҳусейни Сарварӣ. Равоншиносии мудирият ва созмон / Муҳаммадҳусейни Сарварӣ. – Теҳрон: Интишороти Қоим, 2003.

ВЛИЯНИЕ УСЛОВИЙ ПРОИЗВОДСТВЕННОЙ СРЕДЫ НА ЭФФЕКТИВНОСТЬ ТРУДА И ПОВЫШЕНИЕ ПРОИЗВОДИТЕЛЬНОСТИ

В данной статье автор рассматривает влияние условий труда на эффективность труда и повышение производительности. Условия труда - это совокупность факторов производственной среды, оказывающих влияние на функциональное состояние организма работающих, их здоровье и работоспособность в процессе труда. Они определяются трудовой средой, технологией, системой защиты рабочих, обслуживанием рабочих мест и внешними факторами и специфичны как для каждого производства, так и для каждого рабочего места.

Ключевые слова: условия труда, процесс труда, работоспособность, отношение к труду, профессиональная деятельность, эффективность труда.

THE EFFECT OF WORK ENVIRONMENT ON INCREASING THE EFFICIENCY OF HUMAN RESOURCES

The environment of working place is considered as a factor which can help the organization to achieve more success and also the action of employers can be much more useful. Brightness, sound, music, color and etc… are some issues of this fact. If the employers work in a calm and suitable place, the efficiency of their work will increase. So according to the statistic, pay more attention to the work place and also provide suitable situation for work, the company can obtain more benefit.

Key words: organization, efficiency, work place, employer's activity, management, effect, work ship.

Сведения об авторе: ***Сахар Сабки*** – соискатель Таджикского национального университета

НАҚШИ МУДИРИЯТИ МОЛӢ ДАР РУШД ВА ТАВСЕАИ ИҚТИСОДӢ

Аҳмади Қубодии Алвор
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон,
Донишгоҳи озоди исломии Маркази Силсила, Эрон

Дар соли 1900 мудирияти молӣ як риштаи илмӣ шуд. Аз он замон то кунун вазифаҳо ва масъулиятҳои мудирияти молӣ ҳамвора дастхуши тағйир будааст ва тардиде нест, ки дар оянда низ шоҳиди тағйироти бештаре хоҳад шуд. То соли 1900 мудирияти молӣ ҷузъе аз иқтисоди кор буда, тайи ду даҳа - 1890 ва 1900 чандин ширкати бузурги амрикоӣ дар ҳам идғом шудаанд. 18 ширкате, ки ба дунболи ин идғомҳо ба вуҷуд омадаанд, нисфе аз кулли тавлидоти саноати марбутаро дар даст гирифтанд. Ин идғомҳо ниёзманди сармоягузориҳои гарон буд, аз ин рӯ, мудирияти сохтори сармоя, ки яке аз вазифаҳои муҳимми мудирони аршад ва мудрияти молӣ буд, риштаи хосе аз мудирияти бозоргонӣ шуд. Ҳоло бо таваҷҷуҳ ба ин ки сармоягузорӣ нақши таъйинкунандае дар рушди иқтисодӣ дорад, яке аз ҳадафҳои асосии кишварҳо, дастёбӣ ба рушди иқтисодии пойдор ва тавсеа мебошад. Дар адабиёти иқтисодӣ сармоя ба манзалаи раги ҳаёти як низоми иқтисодӣ талаққӣ шуда ва ташкили он ба унвони муҳимтарин омили таъйинкунандаи рушд ва тавсеаи иқтисодӣ таъкиди зиёде шуд. Мизони рушд ва тавсеаи иқтисодӣ дар гарави анбошт ва баҳраварии иқтисод аст ва ин ду ба чигунагии фароянди сармоягузорӣ вобастагӣ дорад. Дар заминаи рушд ва тавсеаи иқтисодӣ ба муассисоти пулӣ, эътиборӣ ва бозори коғазҳои қиматнок, ки аркони аслии бозорёбии молӣ ҳастанд, метавон ишора кард, ки ин муассисаҳо нақши босазоеро дар таъмини сармояҳои иқтисодӣ ва баҳраварӣ доранд. Бо таваҷҷуҳ ба нақш ва аҳамияти ин ду рукни аслӣ ва бозори молӣ баррасии амалкарди онҳо аз назари иқтисодӣ метавонад масоили мубҳами бисёреро аз манзари иқтисоди калон барои таҳлилгарон равшан кунад, то дар ҳалли мушкилоти кишвар ва таъмини манобеи бештар барои сармоягузорӣ ва тахсиси беҳинаи манобеъ мавриди истифода қарор гирад. Дар ин замина рушд ва тавсеаи иқтисодӣ ба нақши воситагариҳои молӣ дар бозори молӣ таъкиди фаровон шудааст. Воситагариҳои молӣ бо ҷазби пасандозҳо ва таъмини манобеи лозим барои сармоягузорӣ, коҳиши хатари сармоягузорӣ ва мудирияти коғазҳои қиматнок метавонанд таъсири маънодор бар сармоягузорӣ дошта бошанд. Дар ин мақола

бозори молӣ, навовариҳои молӣ ва таъсире, ки ин бозор бар рушди тавсеаи иқтисодӣ асар дорад, баррасӣ мешавад.

Бозорҳои молӣ дорои нақши калидӣ дар таҷҳиз ва ҳидояти вуҷӯҳи мавҷуд дар иқтисод ба самти бахшҳои тавлидӣ ва санъатӣ ва ба табаи он, беҳбуди рушди иқтисодӣ ҳастанд. Тавсеаи иқтисодӣ мусталзами анбошти сармоя аст. Бозори сармоя ба унвони яке аз рукнҳои бозори молӣ нақши босазое дар ҷамъоварии имконоти молӣ ва сармоя ба манзури рушд ва тавсеаи иқтисодии кишварҳо дорад ва ҳамакнун дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон нақши таъмини молӣ, эътибороти мавриди ниёзи бунгоҳҳои иқтисодиро бар уҳда доранд. Дар ин навиштор истидлол хоҳем кард, ки тавсеи молӣ ба таври номутақорин дорои аҳамият мебошанд. Ба гунае ки дар қолаби як кӯмакфанари ҳаётӣ ба пешгирӣ аз инқибосҳои иқтисодӣ ногаҳонӣ кӯмак менамояд, аммо дар ин бисотҳои иқтисодӣ чунин нақшеро ифо намекунад. Аввалин мутолиа барои санҷиши таъсири тавсеаёфтагии молӣ бар рушд тавассути Булд Смит дар соли 1969 сурат гирифт, ки албатта, аз зовияи равишҳои санҷиш ва модели иқтисодсанҷӣ, нақдҳои муҳиме бар он ворид аст ва зимни таваҷҷуҳ ба се вижагии ҷадиди мудирияти молӣ ишора дорад, аз ҷумла:

1. Риштаи нисбатан ҷадид ва аз шохаҳои илми мудирият аст.

2. Бар тасмимгирӣ устувор аст ва аз абзорҳо ва равишҳои таҷзияву таҳлили додаҳо, компютер, иқтисод ва ҳисобдории молӣ истифода мекунад.

3. Бо таваҷҷуҳ ба нақши муҳимми он бар суръати пешрафти ин риштаи илмӣ боз ҳам афзуда хоҳад шуд, то битавонад роҳкушои мудирон.

Бо ин ҳама, ин мутолиа ин суоли муҳимро назди муҳаққиқон ва сиёсатгузорон қарор дод, ки оё байни рушди иқтисодӣ ва тавсеаёфтагии молӣ робитае вуҷуд дорад ва агар вуҷуд дорад, ҷиҳати иллият аз кадом самт аст? Оё бозорҳои молии тавсеаёфтатар боиси иртиқои сатҳи рушд мешаванд, ё баръакс интизор аз рушди иқтисодӣ боиси тавсеаёфтагии бозорҳои молӣ мешавад?

Таъриф ва мафҳумҳо дар хусуси бозорҳои молӣ. Таърифи бозори молӣ. Бозори молӣ маконест, ки дар он дороиҳои молӣ мавриди мубодила қарор мегиранд. Албатта, бо печидатар шудани равишҳо ва абзорҳои мубодила дар сатҳи миллӣ ва байналмилалӣ дар бисёре аз мавридҳо вожаи макон маънои саҳеҳе намеёбад. Бар ин асос метавон гуфт, ки бозор ниҳодест, ки дар чаҳорчӯби он анвои мубодилот аам аз мубодилоти маҳсулот, хизматрасонӣ ва дороиҳои молӣ байни арзакунандагон ва тақозокунандагон таҳаққуқ пайдо мекунад. Нақш ва аҳамияти низоми молӣ дар фароянди рушд ва тавсеаи иқтисодии кишварҳо ба суратест, ки метавон тафовути иқтисодии тавсеаёфта ва тавсеанаёфтаро дар дараҷаи коромадӣ ва короии низоми молии онҳо ҷустуҷӯ кард.

Вижагиҳои асосии бозори молии коромад: Ҳамоҳангӣ бо фарҳанги роиҷи ҷомеа. Низоми молӣ, ниҳодҳо ва абзорҳои мавриди истифода дар ҳар ҷомеа, дар дараҷаи аввал бояд бо фарҳанги умумии ҷомеа, бавижа бо эътиқодоти динӣ ва мазҳабии он созгор бошад, Зеро дар ғайри ин сурат истимрор ва пойдории лозимро нахоҳад дошт ва батадриҷ аз арсаи мубодилот хориҷ хоҳад шуд.

Ҳамсӯйи бо ҳадафҳо ва ангезаҳои ширкаткунандагон. Низоми молии муваффақ бояд ба ҳадафҳо ва ангезаҳои ширкаткунандагон таваҷҷуҳи кофӣ дошта бошад, то битавонад ба суртаи зоянда таваҷҷуҳи ононро ба мушорикат дар низом ҷалб кунад ва равшан аст, ки ин ҳадафҳо ва ангезаҳо дар афроди гуногун ва ҳатто дар як фард мутафовит аст.

Таносуб бо рӯҳияи ширкаткунандагон. Ширкаткунандагон дар бозори молӣ аз ҷиҳати рӯҳия ба се гурӯҳ-хатаргурез, хатарпазир ва мутаориф тақсим мешаванд. Соҳибони вуҷӯҳи хатаргурез мекӯшанд бо ниҳодҳо ва муассисаҳое кор кунанд, ки дар замони мушаххас, фоидаи мушаххас ва аз қабл таъйиншудаеро ба онон мепардозад. Ҳарчанд нархи он фоида дар муқоиса бо фоидаи интизории муассисаҳои дигар камтар аст. Дар муқобил соҳибони вуҷӯҳи хатарпазир ба дунболи муассисаҳое ҳастанд, ки дар қиболи таҳаммули хатар ва мухотира фоидаи интизории болоеро ироа мекунанд ва афроди мутаориф бештар аз мавҷуди бозор мутаассир ҳастанд ва ҷиҳатгирии хосе надоранд. Мутақозиёни вуҷӯҳ низ, агар хатаргурез бошанд, дӯст доранд суроғи воситаҳои молӣ биравандд, ки ҳозиранд дар таҳаммули мухотираҳо, бунгоҳи иқтисодиро ёрӣ кунанд. Агар хатарпазир бошанд, ба муомилаҳои қатъӣ алоқа доранд ва тарҷеҳ медиҳанд, ки бо пазириши тамоми мухотирот, кулли судро худашон бардоранд. Мутақозиёни мутаориф ба таври маъмул таркибе аз анвои абзорҳои таъмини молиро бармегузинанд. Низоми молии комил бояд бо тарроҳии муассисаҳо ва абзорҳои мутанаввеъ посухгӯйи рӯҳия ва ниёзҳои муштариён бошад.

Қобилияти интибоқи бозорҳои молии байналмилалӣ. Гарчи нигаронии аслии бозори молӣ татобуқ бо фарҳанг, ҳадафҳо, ангезаҳо ва рӯҳияи ширкаткунандагони дохилӣ аст, бо пешрафти бозорҳои молии байналмилалӣ ва густариши иртиботот ва ҳамкориҳои фаромиллӣ наметавон ба бозори молӣ басанда кард. Бояд дар тарроҳии ниҳодҳо ва абзорҳо ҳадди аксари диққат ва зарфиятро ба кор бурд, то дар ҳангоми лузум чи дар тарафи арзаи сармояи нақдӣ ва чи дар тарафи тақозо битавон бо бозорҳои молии байналмилалӣ таомул кард.

Мазоёи бозорҳои молӣ:

- Дар шароити равнақи бозорҳои молӣ чараёне аз бозори пул ба тарафи бозори сармоя ба вуҷуд меояд.
- Бозорҳои молӣ дар сурати амалкарди дуруст метавонанд асари мусбат ва қобили мулоҳизае бар рӯйи мутағайириҳои калони иқтисодӣ дошта бошанд.
- Бозори молӣ сармояҳоро барои сармоягузорӣ дар фановарӣ омода мекунад. Бозорҳои молӣ аз як тараф бо таъмини пули мавриди ниёзи корофарин ба рушди фановарӣ ва тиҷоришудан кӯмак карда, аз тарафи дигар, ташвиққунандае барои сармоягузорони кӯчак барои сармоягузорӣ дар ин фурсатҳо ҳастанд.
- Бозорҳои молӣ дар заминаи фурсатҳои сармоягузорӣ иттилоот эҷод мекунанд.
- Бозорҳои молӣ нақши назоратии қавитаре барои ширкатҳои бузург фароҳам месозанд. Бозорҳои молӣ бо умумӣ кардани иттилоот, ташвиқи ширкатҳои муваффақ ва танбеҳи ширкатҳои зиёндеҳ нақши назоратии қавиеро ифо мекунанд, ки аз бисёри системаҳои назорати бюрократӣ муассиртар амал мекунанд. Бо таваҷҷуҳ ба набудани тақорумҳои иттилоотӣ, ки дар бозорҳои молӣ вуҷуд дорад ва боис мешавад, ки муассисоти вомдиҳанда иттилооти кофӣ аз кайфияти ширкати вомгиранда надошта бошанд, нақши бозорҳои молӣ таъсири муҳиме дар коҳиши шикастҳои бозор дар бахши вом ва эътиборот ифо мекунад.
- Бозорҳои молӣ хатари сармоягузориро тақсим мекунанд. Агар сармоягузорон маҷбур бошанд, ки худашон дар лоиҳаҳо сармоягузорӣ кунанд, қудрати танаввӯъсозии онҳо ба шиддат коҳиш меёбад, ҳол он ки нақдинагии болотар дар бозори саҳом ва имкони хариди сабади мутанаввеъ аз саҳом ин имконро фароҳам месозад, то сармоягузорон дар баробари хатари ширкат худро ҳифз кунанд.

Вазифаҳои бозори молӣ. Олимони илми мудирият, мудирияти молиро дониш ва фанни таъмин ва корбурди вуҷӯҳ барои расидан ба ҳадаф ва ё дониш ва илми идораи пул таъриф кардаанд. Ҳоло метавон гуфт, ки бозори молӣ вазифаҳоеро бар ухда дорад, ки иҷрои дурусти он тахсиси беҳинаи манобеъро ба дунбол дорад. Ба тавре ки ин вазифаҳо нақши таъйинкунандае дар рушд ва тавсеаи иқтисодӣ доранд. Ин вазифаҳо иборатанд аз:

- воситаи молӣ вазифаи хатир, пурҳазинаю замонбар, арзёбии мудирони бунгоҳҳо ва тарҳҳоро анҷом медиҳанд;
- низоми молӣ иқдом ба таҷҳизи манобеъ аз пасандозҳои кӯчак ва пароканда барои ҳидоят ба самти бунгоҳҳо ва тарҳҳое, ки номи иқтисодӣ бар рӯйи онҳо гузошта шудааст;
- воситаҳои молӣ ва мушорикаткунандагон дар бозор заминаи идора ва назорати ширкатҳову бунгоҳҳо ва мудиронро фароҳам мекунанд;
- низоми молӣ тиҷорат ва мубодиларо осон мекунад;
- низоми молӣ хатарро қиматгузорӣ карда, механизми идғом ва назоратро фароҳам мекунад.

Ангезаҳои нававарии молӣ. Нававарӣ дар бозорҳои молӣ ва муаррифии абзори ҷадид таъсири мусбате бар короии бозорҳои молӣ дорад. Ду ақидаи ифротӣ дар бораи нававарии молӣ вуҷуд дорад. Гурӯҳе муътақиданд, ки муҳимтарин ангезаи нававарӣ талош барои гурез аз муқаррарот ва ёфтани сурох дар қонунҳои молиётӣ аст. Дар қиболи ин ақида гурӯҳи дигаре эътиқод доранд, ки ҷавҳари нававарӣ муаррифии абзорест, ки барои тавзеҳи муҷаддади хатар дар миёни мушорикаткунандагон дар бозор короии бештаре дорад. Дастаи дигар муътақиданд, ки омилҳои барангезонандаи нававарӣ иборатанд аз ақидаҳо, зеҳн ва рақобат. Дарвоқеъ, агар амали ғоиби нававарии молиро дар назар бигирем, мавридҳои зер бештарин аҳамиятро доранд:

- афзоиши тағйирпазирии нархи баҳра, коғазҳои қиматнок, нархи мубодила ва дар натиҷа муаррифии абзорҳо ва стратегияҳо барои тавзеҳи муассири хатар;
- пешрафт дар иртиботи роҳи дур бо технологияи компютер;

- печидагии бештари корҳо ва омӯзиши илмии мушорикат-кунандагони ҳирфаии бозор;

- рақобат миёни воситаҳои молӣ;

- вуҷуди ангеза барои гурез аз муқаррарот ва қонунҳои молиётӣ;

- тағйири намунаҳои ҷаҳони сарват.

Робита байни сиёсати як кишвар ва рушди иқтсодии он. Мутолиоти Динк дар байни 21 кишвари дар ҳоли тавсеа нишон медиҳад, ки сиёсатмадрон аз нуфузи сиёсии худ дар бонкҳои давлатӣ ҷиҳати истифода аз манобеи бонкҳои давлатӣ барои ҳадафҳои муборизоти интихобии худ истифода мекунанд. Ӯ дар мақолаҳои худ нишон медиҳад, ки мизони вомҳо дар замони интихобот, бахусус дар минтақаҳо ва шаҳрҳои сарнавиштсоз ва муассир дар тағйири натиҷаҳои интихобот афзоиш пайдо мекунад, ки дар ағлаби ин мавридҳо ин навъ вомҳо ҳатто бо адами бозпардохти аслии вом ба бонкҳо низ ҳамвора ҳастанд. Ин шароит метавонад ҳазинаҳои молии зиёд ба давлат таҳмил кунад ва бухронҳои бонкиро дар давраҳои баъд ба ҳамроҳ дошта бошад.

Робита байни хусусисозӣ ва рушди иқтисод. Яке аз шохисҳои тавсеаёфтагии бозорҳои молӣ эътибор ба бахши хусусӣ ба тавлиди нохолиси дохилӣ аст. Агарчи ироаи тасҳилот ба бахши хусусӣ барои рушди иқтисодӣ ва коҳиши факр аз аҳамияти хосе бархурдор аст, аммо ин шохис худ ба танҳоӣ як мутағайири сиёсатгузорӣ нест ва бузург будани ин нисбат аслан ба маънои беҳтар будани он нест. Зеро рушди сареъ дар пардохти таҳсилот ба бахши хусусӣ, агар бо зерсохтҳои калони иқтисод, чорчӯби ҳуқуқии қарордодҳо ва мабонии дастёбӣ ба иттилоот ҳамоҳангӣ надошта бошад, имкони вуқӯи бухронҳои молӣ ва бурузи ихтилолот дар низоми бонкӣ дур аз интизор нахоҳад буд. Таҷрибаҳои бисёре аз кишварҳо дар се соли гузашта ин иддаоро таъкид мекунад.

Натиҷагирӣ. Ба таври куллӣ метавон изҳор дошт, ки тавсеаи бозори молӣ, яке аз калидҳои дастёбӣ ба рушди баландмуддати иқтисодӣ аст. Бозори молӣ дар сурате метавонад мунҷар ба рушди иқтисодӣ шавад, ки битавонад заминаи муносиб ҷиҳати тахсиси беҳинаи манобеъро фароҳам сохта, сабаби афзоиши короии сармоя шавад. Рушди ғайри таварруми баландмуддати иқтисодӣ, афзоиши тавлид ва иштиғол, ниёзманди таҷҳизи молӣ ва тахсиси беҳинаи онҳо дар иқтисоди миллӣ аст. Ин муҳим бо кӯмаки бозорҳои молии созмонёфта ва коромад, ки дар он танаввӯи абзорҳои молӣ, фазои рақобатӣ ва шаффофияти иттилоот вуҷуд дорад, муяссар хоҳад буд, зеро коромадии бозори молӣ мусталзами равонсозии муомилот ва афзоиши нақдинагӣ ва фароҳам намудани шароити мудирияти хатар аст ва ин муҳим мебоист дар тадвини сиёсатҳои калони қтисодӣ, ки тавсеаи молиро ба унвони ҳадаф мадди назар дорад, мавриди таваҷҷуҳи сиёсатгузорон қарор диҳад. Бинобар ин, эҷоди як бахши бонки дохилии мутамарказ ва асосӣ як авлавият барои бозорҳои навзуҳур ва дар ҳоли тавсеа ба ҳисоб меояд, зеро як бахши бонкии мутамарказ на танҳо дар пешгирӣ аз коҳишҳои ногаҳонии тавлид кӯмак мекунад, балки аз коҳиши баландмуддати нархҳои рушд, ки ба воситаи ҳамин коҳиши тавлид эҷод мешавад, низ мамоният ба амал хоҳад омад.

АДАБИЁТ

1. Эҳсони Муҳаммадалӣ. Воситаҳои молӣ ва рушди иқтисодӣ дар Эрон / Эҳсони Муҳаммадалӣ. – Теҳрон: Пажӯҳишкадаи улуми бонкӣ, 1383. – С. 1-20.
2. Эҳсони Муҳаммадалӣ. Моҳият ва вазифаҳои воситаҳои молии бонкӣ ва шакли бонкӣ / Эҳсони Муҳаммадалӣ // Маҷаллаи Донишгоҳи Имом Содиқ. –Теҳрон, 1382. – С. 1-23.
3. Бурунмардфар Парасту. Ҷаҳонишудан ба бозорҳои молӣ / Бурунмардфар Парасту // Моҳномаи «Тадбир», 1387.- №193. –С.56.
4. Беҳкиш Меҳдӣ. Эрон ва шароити ҷадиди ҷаҳонишудан / Беҳкиш Меҳдӣ. Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ. –Теҳрон, 1387. -С48.
5. Бекдилӣ Алӣ. Ҷаҳонишудани фурсатҳо ва таҳдидҳо / Бекдилӣ Алӣ // Рӯзномаи «Кайҳон», 1387. – С.

РОЛЬ ФИНАНСОВОГО МЕНЕДЖМЕНТА В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ

Финансовый менеджмент представляет собой важную часть менеджмента и означает управление денежными средствами, финансовыми ресурсами в процессе их формирования, распределения и использования с целью получения оптимального конечного результата. Финансовый менеджмент направлен на управление финансово-хозяйственным функционированием на основе использования современных методов и является одним из ключевых элементов всей системы современного управления, имеющим особое, приоритетное значение для сегодняшних условий экономики. В данной статье автор рассматривает роль финансового менеджмента в развитии банковской сферы.

Ключевые слова: финансовый менеджмент, управление финансово-хозяйственным функционированием, развитие банковской сферы.

THE ROLE OF FINANCIAL MANAGEMENT IN THE DEVELOPMENT OF THE ECONOMY

Financial management is an important part of the management and mean cash management, financial resources in the process of their formation, distribution and use to obtain optimum results. Financial management aims to control the financial and business operation on the basis of use of modern methods and is one of the key elements of the whole system of modern management, with special priority for the present conditions of economy. In this paper the author examines the role of financial management in the development of the banking sector.

Key words: financial management, the financial and business operation, development of the banking sector.

Сведения об авторе: ***Ахмад Кубоди Алвор*** - соискатель Таджикского национального университета,. член научного состава Свободного исламского университета Центр Силсила, Иран

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗӢ БАРОИ ЭРОН

Ризо Аббосипур Низомобод

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Нақш ва аҳамияти геоэкономикӣ, геополитикии Осиёи Марказӣ дар қарни XXI бар ҳеҷ кишвар ё қудрате пӯшида нест. Бахусус, пас аз таҳаввулоти 11 сентябри 2001 ва таъсире, ки ин таҳаввулот дар муодилоти қудрат дар ҷаҳон гузошт, аз он ҷо ки қудрати таъсиргузорӣ дар низоми ҷаҳонӣ ба сӯйи чархаҳои иқтисодӣ мутамоил шуд, ин минтақа ба лиҳози геоэкономикӣ беш аз пеш мавриди таваҷҷуҳи бозингарони минтақавӣ ва фароминтақавӣ қарор гирифтааст. Эрон ба унвони яке аз бозингарони муҳими минтақаӣ ва ба лиҳози мавқеияти ҷуғрофиёии бартари худ дар садади нуфуз ва таъсиргузорӣ бар кишварҳои ин минтақа баромадааст, ки дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ Тоҷикистон ба лиҳози доштани таърих, тамаддун, фарҳанги муштарак, забони муштарак ва ба далелҳои воқеъ шудан дар қалби Осиёи Марказӣ аҳамияти дучандон, бахусус аз лиҳози геополитикӣ барои Эрон дорад.

Таҳаввулоти сареъ дар арсаи рақобатҳои ҷаҳонӣ ва таваҷҷуҳи рӯзафзуни минтақаҳое аз ҷаҳон, ки дорои тавонмандиҳои иқтисодӣ ҳастанд, ин минтақаҳоро дар ҷаҳон муҳимтар ва бо ҷойгоҳи геоэкономикӣ қарор додааст. Осиёи Марказӣ аз минтақаҳои бикр ва дастнахӯрдае буд, ки пас аз фурӯпошии Иттиҳоди Шӯравӣ ва ақибнишинии нисбии Русия аз ин сарзаминҳо барои вуруди бозингарон ва қудратҳои бузургу кӯчаки маҳаллӣ ва фаромаҳаллӣ ба ин минтақа аҳамияти хосе пайдо кард ва бозии бузургеро, ки дар қарни XIX байни Русия ва Англия дар ин минатқаҳо ҷорӣ буд, ба шакли ҷадид ва печидатаре эҳё сохт, ки аз он ба унвони бозии бузурги ҷадид ном бурда мешавад. Кишварҳои Осиёи Марказӣ, шомили Қазоқистон, Қирғизистон, Туркманистон, Ӯзбекистон ва Тоҷикистон мебошад. Ҳарчанд ба лиҳози геоэкономикӣ Қазоқистон ва Туркманистон ба лиҳози доштани манобеи бузурги нефт ва газ ва потенсиалҳои иқтисодии дигар муҳимтар ҷилва мекунад, вале ба лиҳози мавқеияти сарзаминӣ ҳар кадом аз ин ҷумҳуриҳо нақшу аҳамияти хоси худро доранд, ки гузашта аз тавонмандиҳои мухталифи иқтисодӣ – сиёсӣ ба лиҳози фарҳангӣ ва таърихӣ ба навъе бо кишварҳои кунунии минтақа сохтори мушобеҳе доранд. Ин кишварҳо, ки бештар туркзабонанд ба ғайр аз Тоҷикистон пайвандҳои зиёди фарҳангӣ бо Туркия ба унвони як қудрати минтақавӣ доранд. Баъзан Чин ба лиҳози наздикии сарзаминӣ ва доштани забон ва таърихи муштараки баъзе аз вилоятҳои ғарбии он ва Русия низ ба лиҳози тасаллути чандинсола бар ин ҷумҳуриҳо, ривоҷи фарҳанги русӣ ва вуҷуди рустаборҳо дар ин ҷумҳуриҳо, ки гоҳе то 35% (Қазоқистон) мерасад, пайвандҳое бо ин кишварҳо доранд. Илова бар ин, рақобатҳои маъмулии иқтисодӣ ва сиёсӣ, рақобатҳои фарҳангӣ ва иҷтимоӣ низ барқарор аст. Тоҷикистон кишвари форсизабони минтақа буда, бо решаҳои куҳани таърихӣ ва фарҳангӣ, ҳатто иштирокоти тамаддун ва ҳукумат бо Эрон дар қалби Осиёи Марказӣ ҷойгоҳи хосеро барои Эрон дорад. Ҳарчанд дар канори ин геополитика набояд аз зарфиятҳо ва потенсиалҳои ихтисосии Тоҷикистон низ ғофил буд. Оё Тоҷикистон фақат арзиш ва аҳамияти фарҳангӣ барои Эрон дорад ва ё ин ки дар густариши робитаҳои ду кишвар ба ҷанбаҳои дигар ҳам таваҷҷуҳ дошта бошем ва дар садади тавҷеҳ ва посух ба ин масъала ҳастем, ки оё Эрон метавонад дар канори геополитикаи ин кишвар ба ҳадафҳои геополитикӣ ва геоэкономикии мавриди алоқаи худ даст ёбад. Барои расидан ба ин ҳадафҳо бо чӣ душвориҳо ва рақобатҳое аз тарафи худи Тоҷикистон ё бо соири қудратҳои мавҷуд дар минтақа мувоҷеҳ аст ва чӣ гуна метавонад ин таҳдидҳоро ба фурсат табдил кунад.

Равиши таҳқиқ. Ин пажӯҳиш китобхонаӣ ва майдонӣ будааст, ки мубтанӣ бар асноду мадорик, ҷумлаҳои тахассусӣ, ёфтаҳои муҳаққиқини пешин, ҷамъбандии мушоҳидот ва ҳузури банда ба унвони донишҷӯйи давраи докторӣ дар кишвари Тоҷикистон, мебошад, ба сурати хулоса ва ҷамъбандӣ ироа мешавад.

Таҳлиле бар мавқеияти геополитикӣ ва геоэкономикии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мавқеияти ҷуғрофиёии Тоҷикистон ки дар ҷануби шарқии Осиёи Марказӣ қарор дорад ва доштани марзи муштарак бо Чин, Афғонистон ва наздикии он ба Покистону Ҳиндустон ва иштирокоти фарҳангӣ ва таърихӣ бо Эрон ва кишварҳои дигари ин ҳавза, муҷиб шуда, ки ин ҷумҳурӣ дарвозаи Осиёи Марказӣ ба ин кишварҳо маҳсуб шавад ва аз он ҷо ки Русия камокон кишварҳои Осиёи Марказиро ҳаёти хилват ва ҳарими амниятии марзҳои ҷанубии худ талаққӣ мекунад, вуҷуди ақаллияти рус дар ин ҷумҳурӣ аз дигар омилҳои таваҷҷуҳи Русия ба Тоҷикистон аст. Бархурдорӣ аз дарёҳои мутааддид ва ғанӣ, ки қобилияти зиёде дар таъмини энергия доранд, аз ин ҳайс дар миёни кишварҳои Осиёи Марказӣ Тоҷикистон аз қудрати гидрополитикии зиёде бархурдор аст. Ҳамчунин вуҷуди манобеи дигар ва маъданҳои табиӣ, бахусус уран (14% аз захираи урани ҷаҳон) барои нерӯгоҳҳои атомии Русия ва кишварҳои минтақа аҳамияти зиёде дорад ва ҳамчунин вуҷуди корхонаҳои тавлиди силоҳҳои ҳастаӣ дар хоки Тоҷикистон аҳамияти хосе ба ин ҷумҳурӣ медиҳад. Ба далели корбурди густардаи энергияи ҳастаӣ дар кишварҳои ҷаҳон ва коҳиши захираҳои муҳимми маъданҳои урани ҷаҳон, бахусус Африкаи Ҷанубӣ, ки дар ҳоли итмом аст, нақш ва ҷойгоҳи урани Тоҷикистон, ки дар Помир воқеъ шудааст, аҳамияти стратегии зиёде пайдо мекунад ва дар қарни XXI доштани захираҳои уран (14-15% уран) Тоҷикистонро ба унвони як қудрати манобеи энергӣ дар оянда табдил хоҳад кард. Бо таҳаввулоти ҷадид дар Афғонистон ва ҳаммарз будан бо ин кишвар, боиси ҳузури нерӯҳои расмии бисёр муҷаҳҳаз барои ҳифозат аз ин марзҳо дар Тоҷикистон мустақар ҳастанд. Бузургтарин пойгоҳи мушакии Русия дар Помир мустақар аст, ки минтақаҳои стратегии зиёде, аз ҷумла нимҷазираи Арабистон ва Халиҷи Форс бо нимҷазираи Ҳинд ва Осиёи Марказӣ, Қафқоз ва Хазарро дар тирраси худ қарор доранд ва наздикӣ бо Чин ба ин кишвар низ далели табдил шудан ба абарқудрати ҷаҳон, рақобати кишварҳои муҳим ва бузурги минтақаро барангехтааст. Вуҷуди нерӯҳои НАТО ва кишварҳои ғарбӣ дар Ироқ ва Афғонистон, ҳавзаи Халиҷи Форс ва Хазар аз нақши бисёр барҷастаи геостратегии Тоҷикистон дар минтақа пай мебарем.

Ба ғайр аз масоили стратегӣ, баҳрагирии сулҳомез аз захираҳои урани Тоҷикистон дар оянда метавонад ба бузургтарин содиркунандаи урани ҷаҳон табдил шавад ва даромадҳои саршори зиёде насиби ин кишвар шуда, заминасози пешрафт ва тавсеаи иқтисодии ин кишвар ва минтақа хоҳад шуд. Дар поён метавон ба нақши транзитии Тоҷикистон дар Осиёи Марказӣ ба лиҳози ҳамлу нақли маҳсулотҳо ва энергия барои кишварҳои Осиёи Марказӣ, ки бештари онҳо муҳот дар хушкӣ мебошанд, ишора кард, ки аҳамияти зиёде дар тавсеаи иқтисодии ин кишвар ва кишварҳои ҳамҷавор дорад.

Ҷойгоҳ ва мавқеияти геополитикӣ ва иқтисодии мутақобили Эрон ва Тоҷикистон. Ҷойгоҳи кишварҳои минтақаи Осиёи Марказӣ барои раҳоӣ аз вобастагӣ дар заминаи ҳамлу нақл ва иртибот ба Русия дар канори ноамн будани масири Афғонистон ба сабаби ҷангҳои дохилии ин кишвар ва низ иртифооти саъбулубур (ғайриқобили убур) дар марзҳои муштараки Осиёи Марказӣ бо Чин мавқеияти хосе барои Эрон дар дастрасии сареътари ин кишвар ба уқёнуси Ҳинд, бозорҳои масраф дар Ховари Миёна, Осиёи Ҷанубу Шарқӣ ва Аврупо матраҳ сохтааст. Ба ин тартиб яке аз омилҳои муҳим дар робитаҳои Эрон ва Тоҷикистон баста будани ин ҷумҳурӣ дар хушкӣ ва истифода аз масири Эрон барои дастёбӣ ба бозорҳои минтақавӣ ва ҷаҳонӣ аст. Чаро ки хусусияти ҷуғрофиёии Эрон беҳтарин ва босарфатарин масирро дар ин замина ироа менамояд.

Агарчи мавқеияти геополитикии Эрон метавонад барои ҳузури Тоҷикистон дар арсаи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ муассир бошад, аммо вазъияти мавҷуди иқтисодӣ ва масоили мубтало ба он дар Тоҷикистон то ба ҳол натавонистааст интизороти мавриди назарро ҳосил намояд. Вале дар оянда бо талошҳое, ки давлати Тоҷикистон барои густариши мубодилоти тиҷории худ бо кишварҳои мухталиф оғоз кардааст, ин мушкилот ва норасоиҳоро бартараф хоҳад намуд.

Бо фурӯкаш кардани ҷангҳои дохилӣ ва суботи нисбии вазъяити амниятии ин кишварҳо фурсати бештаре барои сарусомон донад ба иқтисоди баҳамрехтаи худ пайдо кардааст. Беш аз ҳама давлати Тоҷикистон талош мекунад, ки аз вобастагии

иқтисодӣ ва транзитии худ ба Ӯзбекистон бикоҳад, то аз ин тариқ битавонад фурсати нуфузи ин кишварро бар умури дохилии худ коҳиш диҳад. Ошкор аст, ки бо таваҷҷуҳ ба иштирокоти наздики Эрон ва Тоҷикистон мавқеияти геополитикӣ ва иқтисодии Эрон метавонад дар ин робита низ муфид воқеъ шавад. Ба таври кулӣ, робитаҳои иқтисодӣ – тиҷории Эрон ва Тоҷикистон ба сурати билқувва дорои фоидаҳои зиёде барои ду кишвар мебошад, аз ҷумла метавон ба нуқтаҳои зер ишора намуд:

1. Наздикии ҷуғрофиёӣ.
2. Бархурдорӣ аз манобеи энергия барои тавлиди маҳсулотҳои восита ва ё масрафӣ.
3. Таҷриба ва маҳоратҳои фаннӣ дар заминаи иктишофот, тавлид ва полоиши нефт ва газ.
4. Тавоноии Эрон дар тавсеаи майдонҳои нефту газ ва ҳамкорӣ дар бахшҳои марбута.
5. Ҳамкории нефт ва газ дар чаҳорчӯби созмони ЭКО.
6. Ҳамлу нақли муносиби дарёӣ.
7. Тавлидоти муштарак.
8. Эҷоди таъсисоти зербиноии муштараки нефту газ.

Бо таваҷҷуҳ ба фаъолиятҳои густардаи ширкатҳои мухталифи нефтӣ ва ғайринефтӣ аз кишварҳои рақиби Эрон ва дар канори он рушд ва тавсеаи пантуркизм ва ҳимояти Ӯзбекистон аз ин гуна тафаккуроти қавмгароёна, дарки тақобули Эрон ва Тоҷикистон ва эъмоли сиёсатҳои воқеъбинона ва амалгароёна ба дур аз танишҳои қавмӣ ва мазҳабӣ ва бо таъкид бар таъриху фарҳанг ва забони муштарак, метавонад робитаҳои ду кишварро дарростои сулҳ ва оромиш қарор диҳад.

Аҳамияти геополитики муносибатҳо байни Эрон ва Тоҷикистон. Имрӯз тоҷикон ҳамзамон бозёбии ҳуввияти хеш, равобит бо ҳамзабонони худро дар Эрон ва Афғонистон барқарор мекунанд. Равшанфикрони тоҷик ҳатто қабл аз истиқлол дар давраиислоҳоти Горбачев ҳам ниҳодҳои фарҳангии мутааддидеро барои ҳуввиятёбӣ бунёд ниҳодаанд. Бунёди фарҳанги Тоҷикистон бо раёсати хонуми Гулрухсор Сафиева ва бунёди забони форсӣ ва тоҷикӣ аз ҷумлаи марказҳое ҳастанд, ки дар солҳои охир таъсис шудаанд. Ҳадаф аз таъсиси онҳо тарвиҷи забону адабиёти форсӣ ва ҳамчунин тармими ёдгориҳо ва одоби таърихӣ, эҳёи номҳои куҳан, эҳёи суннатҳои фарҳангӣ, аз ҷумла маросими Наврӯз, ҷашни Меҳргон ва ҷашни Сада будааст. Дар ҳамин росто нашрияҳои фарҳангии зиёде ба забони форсӣ интишор ёфтанд, ки аз ҷумла метавон ба маҷаллаҳои «Сомон», «Пайванд» ва ғайра ишора кард. Эълом ва тасвиби парҳез аз исмгузории арабӣ ва исломии тоҷикон ва таъкид бар асомии бостонӣ ва таърихӣ аз ҷумлаи иқдомоти давлат ва миллати Тоҷикистон ва заминаҳои бозгашт ба ҳуввияти худ ва иштирокоти фарҳангӣ бо Эрон (бостон) ишора кард.

Тоҷикистон ба унвони яке аз кишварҳои Осиёи Марказӣ вазъияти комилан шабеҳ ба Арманистон дар Қафқоз дорад. Дарвоқеъ бо таваҷҷуҳ ба ин ки ҳамаи ҷумҳуриҳои Осиёи Марказӣ, ки Тоҷикистонро иҳота кардаанд туркзабон ҳастанд, тоҷикон Эронро ба унвони ватани фарҳангии худ ба ҳисоб меоваранд.

Ба иллати иштирок дар забон, фарҳанг, дин ва мероси фарҳангӣ ва таърихи муштарак ба сӯйи Эрон рӯй овარданд ва хостори эҳёи ҳуввияти фарҳангии худ ҳастанд. Барои ҳамин барқарории робитаҳо бо Эрон нисбат ба соири кишварҳо дар садри зеҳнҳои мардуми Тоҷикистон қарор дорад. Албатта, дар мавриди раванди робитаҳои ду кившар таъбирҳои мутафовите вуҷуд дорад. Бо ин ҳол тардиде нест, ки муҳимтарин далели ҳамгироии ин кишвар бо Эрон масоили геополитикии он бо кишварҳои турки минтақа ва Русия мебошад. Бинобар ин, ин кишвар дар Осиёи Марказӣ ҳамон нақши Арманистон дар муқобили Озорбойҷон дар Қафқозоро дар муқобили кишварҳои Туркия ва Русия барои Эрон анҷом медиҳад.

Эрон бо таваҷҷуҳ ба тавонмандиҳо ва потенсиалҳои иқтисодӣ, фарҳангӣ, низомӣ, ҷуғрофиёӣ ва мавқеиятҳои геополитикии он, яке аз кишварҳои бисёр муҳимми минтақа ба ҳисоб меояд ва дар Осиёи Марказӣ низ ба далели мавқеияти стратегӣ, аҳамият ва ҷойгоҳи геополитикӣ ва геоэкономикии зиёде барои Эрон дорад. Дар миёни кишварҳои ин минтақа Тоҷикистон, ки дар маркази ин минтақа қарор гирфтааст, барои Эрон ҷойгоҳи хосе дар муносибатҳои худ бо ин кишвар дорад. Илова бар нақши иртиботӣ ва мувосилотии мутақобили Эрон ва Тоҷикистон робитаҳои тиҷорӣ ва иқтисодии Эрон бо кишварҳои ин минтақа ҳамвора тахти таъсири воқеиятҳои геополитикии минтақа қарор гирифтааст. Ҳамчунон ки дар баррасиҳои мавҷуд ишора кардем, Тоҷикистон илова бар аҳамияти иқтисодӣ ва

тиҷорӣ ва донистани заминаҳои зиёде ва ҳамкориҳои илмӣ, фаннӣ ва зербиноӣ ба лиҳози фарҳангӣ барои Эрон аҳамияти дучандоне дорад, зеро тоҷикон ҳам Эронро ба унвони ватани фарҳангии худ медонанд, ки дар садади эҳёи ҳуввияти фарҳангии худ ҳастанд. Дар ин миён муносибатҳои Эрон ва Тоҷикистон метавонад дар суръат ва умқ бахшидан ба ин таҳаввулот нақши муассиртаре дошта бошад.

АДАБИЁТ

1. Баҳирoӣ Ҳамид. Ҷуғрофиёи кишварҳои ҷаҳон (Тоҷикистон) / Баҳироӣ Ҳамид. Созмони ҷуғрофиёи нерӯҳои мусаллат, 1388.
2. Иззати Иззатуллоҳ. Ҷузваи дарсии давраи докторӣ (минтақаҳои стратегии ҷаҳон) / Иззати Иззатуллоҳ. –Теҳрон: Донишгоҳи озод воҳиди улуми таҳқиқот, 1389.
3. Ҳасанниё Сайидмуҳсин. Нақши фарҳанг дар робитаҳои Эрон ва Тоҷикистон: поённомаи коршиносии аршади улуми сиёсии донишгоҳи Теҳрон / Ҳасанниё Сайидмуҳсин, 1375.
4. Воизи Муҳаммад. Миёнҷигарӣ дар сиёсати хориҷии Ҷумҳурии Исломӣ бо баррасии нақши Эрон дар ҳалли буҳрони Тоҷикистон: поённомаи коршиносии аршади улуми сиёсӣ / Воизи Муҳаммад. Донишгоҳи Теҳрон, 1376.
5. Оғозода Ғуломризо. Ҷумҳурии Исломии Эрон ва ҳамкории минатқавӣ дар заминаи нефт ва газ / Оғозода Ғуломризо // Маҷаллаи Осиёи Марказӣ ва Қафқоз, 1373. -№8.
6. Иброҳимов. Робитаҳои Эрон ва Тоҷикистон дар даҳаи 1990: поённомаи коршиносии аршад / Иброҳимов. –Теҳрон: Донишкадаи ҳуқуқ ва улуми сиёсӣ, 1382.
7. Рузномаи ахбор, 1370. -С. 34.
8. Мунтазами Рӯъё. Китоби сабзи Тоҷикистон / Мунтазами Рӯъё. –Теҳрон: Дафтари мутолиоти сиёсӣ ва байналмилалии вазорати хориҷӣ, 1374.
9. Абу Альхоссейн Ширази. Обновление большой игры в Центральной Азии / Абу Альхоссейн Ширази, Хабиб Але // Ежеквартальное издание «Политические науки». Весна, 1386. -№2.
10. Набор статей и дискуссии относительно Афганистан и Центральная Азия / Испаполов Бартолод, Баникес Александр [и др.]. –Тегеран: Издательство «Каве Баят», 1376. -Выпуск 1.. Отдел культурных исследований.
11. Кулаи Альха. Новая большая игра в Центральной Азии / Кулаи Альха. –Тегеран: Отдел политических и международных исследований, 1384. -Выпуск 1.
12. Муради Манучехр. Перспективы сотрудничества между Ираном и Европейским Союзом в обеспечении стабильности и безопасности на Южном Кавказе / Муради Манучехр, 1385.
13. Jackson Alexander. China and Cenral Asia / Jackson Alexander Caucasian Review of International Affairs, Tuesday 19 may 2009. -№.33
14. Liwis David. The dynamics of regime change: domestic and international Factors in th Tulip Revolution central Asia survey / Liwis David, 2008 September – December. – vol 27. -№304.
15. Tazhin Marat. The Geopolitical Role of the Main Golbal players in central Asia / Tazhin Marat // American foreign policy Interest, 2008 March April. - vol 30. Issue.

РОЛЬ И МЕСТО ТАДЖИКИСТАНА В СРЕДНЕЙ АЗИИ ДЛЯ ИРАНА

Таджикско-иранское взаимодействие, как в рамках двусторонних взаимоотношений, так и в рамках регионального многостороннего сотрудничества являются многогранными и актуальными. и требуют всестороннего, тщательного и конкретного изучения и исследования. Иран может выработать один из оптимальных вариантов взаимного сотрудничества, как в социально-экономических, так и в политических областях. Данная статья рассматривает данную проблему.

Ключевые слова: Иран, Таджикистан, таджикско-иранское взаимодействие, сотрудничество, развитие двусторонних отношений.

THE ROLE AND PLACE OF TAJIKISTAN IN CENTRAL ASIA TO IRAN

Tajik-Iranian interaction, both bilateral relations and in the framework of regional multilateral cooperation are many and important. and require comprehensive, thorough and specific study and research. Iran can develop one of optimum variants of mutual cooperation, as in the socio-economic and political areas. This article considers the problem.

Key words: Iran, Tajikistan, the Tajik-Iranian interaction, cooperation, development of bilateral relations.

Сведения об авторе: ***Ризо Аббосипур Низомобод –*** соискатель ТГПУ им. Садриддина Айни

АНВОИ МОДЕЛҲОИ КОРОФАРИНӢ

Амирмуҳсини Растегор

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Талоши муҳаққиқин дар ироаи моделҳои корофаринӣ бо таваҷҷуҳ ба ҷанбаҳои рӯйкарди рафторӣ ва руйкарди вижагиҳо ва таорифи корофаринӣ анҷом мегардад. Дарвоқеъ метавон ду даста моделро ироа намуд: моделҳои муҳтавоӣ ва моделҳои фарояндӣ (content models).

Моделҳои муҳтавои корофаринӣ. Кулли талошҳои муҳаққиқин дар хусуси мутолиаи равиши вижагиҳо, ки муҷиби шиносоии хусусиёти фардӣ ва шахсии афрод мегардад, ҷузъе аз ин табақабандӣ маҳсуб мегардад. Он чи ки мебоист мавриди таваҷҷуҳ қарор гирад ин аст, ки ҳадафи муҳаққиқин дар равиши вижагиҳо ва моделҳои муҳтавоӣ ёфтани як чаҳорчӯби равоншиносона ва ироаи таърифи корофаринӣ бар мабнои вижагиҳои фардӣ будааст, ки бо таваҷҷуҳ ба маҳдудияти таҳқиқот дар пардохтан ва изҳори назари қатъӣ роҷеъ ба ин вижагиҳои фардӣ, ироаи модели муҳтавои фарогир ҳамвора ноқис мондааст. Бар ин асос муҳаққиқин ба ҷойи пардохтан ба равиши вижагиҳо ба равиши рафторӣ ва моделҳои фарояндӣ рӯй овардаанд.

Моделҳои фароянди корофаринӣ. Моделҳои фарояндӣ шомили ду дастаи аслӣ аз моделҳо мебошанд:

Модели фароянди рӯйдодӣ. Дар ин дидгоҳ корофаринӣ фарояндест, ки дар он фард кулли фаъолиятҳои корофаринонаро барномарезӣ, иҷро ва назорат менамояд. Илова бар ин, дар ин байн мафҳумҳое вуҷуд доранд, ки бар ҳар рӯйдод дар фароянди корофаринона таъсир мегузоранд. Тарафдорони ин дидгоҳ муътақиданд, ки бар ивази бархе авомили мухитӣ ва таъсири он бар фард, нақши бисёр таъсиркунанда дар тасмими вай ба корофарин шудан, дорад. Дар идомаи баррасӣ муҳимтарин дидгоҳҳо пардохта мешавад.

1. Модели руйдодии Алберт Шопиру (1975). Алберт Шопиру устоди донишгоҳи иёлоти Аява пешниҳод дод, ки пеш аз он ки бар фарди корофарин тамаркуз сурат гирад, бояд ба рӯйдоди корофарин –Enterpreneur event таваҷҷуҳ нишон дод, Зеро чунин дидгоҳе кулли мушкилоти марбут ба таорифи корофаринро канор мегузорад. Дар ин замина ӯ баён медорад, ки рӯйдоди корофаринӣ дарбаргирандаи мавориди зер аст:

- Ибтикор: як фарде ё гурӯҳе ибтикориро анҷом медиҳад.
- Созмон: манобеи лозим дар ҷиҳати бароварда кардани яксари аҳдоф, ки ба шакли созмоне таркиб мешавад (ё ин ки манобеъ дар як созмони мавҷуд шиносоӣ мешаванд).
- Мудирияти иҷроия: касоне, ки ибтикорро дар даст доранд ва мудирияти созмонро бар ухда мегиранд.
- Истиқлоли нисбӣ: мубтакирон ба озодии нисбӣ барои ихтисоси манобеъ ниёз доранд.
- Мухотирпазирӣ: мудирон ва мубтакирон дар муваффақият ё адами муваффақияти созмон ширкат доранд.

2. **Модели руйдодии Фирой (1993).** Аз назари Фирой се омил дар ангезаи корофарин барои таъсиси як ширкати навпо дахолат доранд. Ин се омил иборатанд аз мутағайирҳои муқаддим ё пешина (anticient or background variable), мутағайирҳои тасреҳкунанда ё ҳаракатдиҳанда (triggering or precipitating variable) ва тағйирҳои тавонбахш (enabling variable). Ҳар се гурӯҳ аз мутағайирҳо ба унвони нерӯҳои ангезиш дар тасмимгирии корофарин дахолат доранд.

Омили муқаддим. Омили муқаддим бо мутағайирҳои заминасоз (stage settings) иртибот дорад. Ин мавқеиятҳо ё вижагиҳо авомиле ҳастанд, ки боис мешаванд, фард ба таври худогоҳ ё нохудогоҳ имконоти корофариниро мавриди баррасӣ қарор диҳад. Баъзе аз ин мутағайирҳо моҳиятан таърихӣ ё муҳитӣ мебошанд. Барои мисол, бисёре аз корофаринон дар хонаводаҳои корофарин ба дунё меоянд. Барои бисёре аз онҳо дар авоили зиндагиашон, ҳаводисе пеш омада, ки шахсияти корофарин онҳоро шакл додааст.

Омили тасреҳкунанда. Дар ҳоле ки омили муқаддим дар тӯли замон боиси эҷоди ширкати навпо мешавад, омили тасреҳкунанда ҳодиса ё мавқеияте аст, ки ба таври хос амали корофариниро суръат мебахшад. Инҳо ҳаводиси барҷастаи зиндагӣ мебошанд ва шомили таҳаввулоти шахсиятӣ, молӣ ё ҳирфаӣ дар зиндагии як корофарин ҳастанд, ки дар тасмимгирии корофарин таъсиргузор мебошанд. Барои мисол, хориҷ шудан аз як кор метавонад як омили суръатӣ бошад. Ошно шудан бо як корофарини дигар, ки дар пайи як шарик мебошад, метавонад омили тарки шуғли ҷории шахс ва табдил шудани вай ба як корофарин бошад.

Омили тавонбахш. Мутағайирҳои муқаддим ва сарикунанда ангезаи билқувваи корофаринро барои таъсиси ширкат ё сармоягузорӣ мухотираомез ба вуҷуд меоранд. Аммо ин масолеҳ ба ин мафҳум нест, ки ширкати навпо ба таври воқеӣ таъсис хоҳад шуд. Барангехта шудан барои роҳандозии ташкилоти иқтисодии ҷадид, ба ин мафҳум нест, ки шурӯи он ташкилот оқилона ё имконпазир хоҳад буд. Фарди корофарин танҳо яке аз ҷузъҳои ташкилдиҳандаи ширкатҳои навпои корофаринона аст. Ду ҷузъ-фурсат ва манобеъ, дар тасмимгирӣ барои таъсиси ширкатҳои навпо ҳаётӣ мебошанд ва авомили тавонбахш номида мешаванд.

Муодилаи корофаринро метавон барои дар бар гирифтани ин ду мутағайири муҳим густариш дод. Ҳамчунин вай панҷ чизи аслӣ дар фароянди корофаринӣ шомили корофаринӣ, фурсат, сохтор, манобеъ ва стратегияро лозим ва зарурӣ медонист.

3. Модели рӯйдодии Виллиам Байгерио (1994). Аз назари вай авомили муҳим дар рӯйдоди корофаринӣ авомили шахсӣ, равонӣ ва муҳитӣ мебошанд. Инҳо авомиле ҳастанд, ки боиси ба вуҷуд омадани як муассисаи ҷадид мешаванд. Як шахс фикри нав барои эҷоди ташкилоти иқтисодии ҷадидро ё аз тариқи таҳқиқоти дақиқ ва ё ба таври тасодуфӣ ба даст меовард. Тасмимгирӣ ё адами тасмимгирӣ барои пайгирии он фикр ба авомиле ҳамчун заминаҳои шуғлӣ, хонавода, дӯстон, модели нақш, вазъияти иқтисод ва қобили дастрас будани манобеъ вобастагӣ дорад.

Зимни ин ки ҳамеша як ҳодисаи суръати дар тавлиди як созмони ҷадид нақш дорад.

Фароянди чандбӯъдӣ. Дар ин дидгоҳ, корофаринӣ як чаҳорчӯби чандбӯъдӣ ва печида мебошад, ки кулли авомил шомили фарди корофарин ва вижагиҳои ӯро дар бар мегирад. Маҳоратҳо ва сабкҳои мудириятии ӯ, фарҳанг, стратегия, сохтор, низом ва созмонро дар бар мегирад. Дар идома ба бархе аз моделҳои ироашуда тавассути муҳаққиқин пардохта мешавад.

1. Модели фароянди Ҷефрӣ Тиммонс (J.Timmons -1985) ва дигарон. Дар модели худ муҳит, вижагиҳои шахсиятӣ, ангезаҳо, рафтор, аҳдоф ва натоиҷро дар назар мегирад ва бар тавоноии сармоягузорӣ дар фурсатҳо такя менамояд. Ҳамчунин корофаринро фарде мепиндорад, ки дорои маҳоратҳои чандгона ҳаст.

2. Модели чандбӯъдии Виллат Гартнер (1985). Вай чор унсур фард, муҳит, созмон ва фарояндро дар эҷоди як ширкати таъсиргузор марбут медонад.

3. Модели фароянди Чэл ва Ҳоверс (1988). Чэл ва Ҳоверс яке аз фарогиртарин моделҳои корофариниро дар соли 1988 ироа намудаанд. Ин модел шомили вижагиҳои шахсиятӣ ва аносири шинохта мебошад ва ҳамчунин бар қудрати сармоягузорӣ дар фурсатҳо, ки мухолифи кӯмак ба манобеъ мебошад, низ таъкид дорад. Дар ин модел корофарини муваффақ фарде пиндошта мешавад, ки маҳоратҳои мухталифе ҳамчун ташкили гурӯҳҳои корӣ ва анҷоми кор бо кӯмаки дигаронро дошта бошад.

4. Модели фароянди Стивенсон ва дигарон (H. Stevenson -1989). Стивенсон фароянди корофариниро чунин таъриф менамояд: «Корофаринӣ иборат аст, аз фароянди эҷоди арзиш аз роҳи ташкили маҷмӯаи истисноӣ аз манобеъ ба манзури баҳрагирӣ аз фурсатҳо». Ин нуқта дорои аҳамият аст, ки ин мароҳили фароянди ба тартибе танзим гардидаанд ва наметавон ҳар яки аз онҳоро бидуни иртибот бо дигари дар назар гирифт. Танҳо дар ин сурат корофарин метавонад ба қазовати дурусте аз ҷаззобияти фурсат даст ёбад.

5. Модели якпорчаи Ниявали ва Фугел (Danniel S. Fogel & Gnawali 1994).

Ин ду муҳаққиқ зимни мутолиоти худ чаҳор унсури аслии муҳитиро муаррифӣ карданд, ки таъсири тақвияткунанда ё заифкунандаи зиёде дар фароянди эҷоди ширкатҳои навпо доранд. Ин чор омил иборатанд аз:

1) рӯйкардҳо ва сиёсатҳои давлат; 2) шароити иқтисодӣ ва иҷтимоӣ; 3) маҳоратҳои шуғлӣ ва корофаринӣ; 4) ҳимоятҳои молӣ ва ғайримолӣ.

Кулли ин авомил робитаи мустақим бо эъҷоди ширкатҳои ҷадид доранд.

Дар ин қисмат ду дидгоҳи аслии ғайрииқтисодии корофаринӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Дар дидгоҳ хусусиятҳои бештари таҳқиқот дар ҷустуҷӯйи таъйини омилҳои равоншиносӣ ва шахсиятии корофаринони муваффақ будааст. Бо шинохти ин хусусиятҳо метавон афроди дорои ин хусусиятҳоро ба корофарин шудан ташвиқ ва афроди фоқиди ин хусусиятҳоро ба иҷтиноб аз корофаринӣ ҳидоят намуд.

Дидгоҳи дигар, рӯйкарди рафторӣ мебошад. Дар ин дидгоҳ амалкарди корофарин мавриди таваҷҷуҳ қарор мегирад. Дар воқеъ, рӯйкарди рафторӣ дарбаргирандаи рӯйкарди шахсиятӣ низ мебошад ва фарди корофарин бо таваҷҷуҳ ба нақшҳое, ки дар фароянди таъсиси як ширкати навпо дорад, мавриди баррасӣ қарор мегирад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмадпур Маҳмуд. Корофаринӣ, таориф, назариёт, намунаҳо / Аҳмадпур Маҳмуд. –Теҳрон: Ҷочармӣ, 1387. -С.123-125.
2. Тафаззулӣ Фаридун. Таърихи ақидаҳои иқтисодӣ аз Афлотун то давраи муосир / Тафаззулӣ Фаридун. –Теҳрон: Нашри най, 1372. -С.150.

МОДЕЛЫ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

В статье рассматриваются модели предпринимательства по содержанию и процессу предпринимательства. Приведенные модели характеризуют предпринимательство с одной стороны по содержанию и с другой стороны как процесс.

Ключевые слова: предпринимательство, модели, факторы, предприниматель, организация, менеджмент, ресурсы, альтернативы.

TYPES OF ENTREPRENEURS HIP MODELS

In this article the point of view of scientists about entrepreneurship models from the view of contenent model and processing model have been discussed. Although contenent model which has divided into two parts-event process and several process. In contenent model the effort of the researcher has focused on the finding of one defination of entrepreneurship and the special charecteristics of the entrepreneur. In event process the entrepreneur do all the entrepreneur activities. In several process all the speciality and obilities and the managerial of skills have been discussed.

Key words: entrepreneurship, models, factors, entrepreneur, organization, management, resources, and alternatives.

Сведения об авторе: ***Амримухсин Растегор*** – аспирант Таджикского национального университета

БАХШИ ТАЪЛИМОТИ ХУСУСӢ ВА ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН

Ф. Ҳасанзода
Пажӯҳишгоҳи улуми инсонии АИ ҶТ

Дар низоми таълиму тарбияи бахши хусусӣ шакли манбаҳои молиявӣ аз тарафи ашхос ё органҳои хусусӣ таъмин мешаванд. Бояд диққати бештаре нисбат ба муҳаррикҳо ва монеаҳои мавҷуди боздоранда дар роҳи сармоягузории хусусӣ ба назар гирифта шавад. Дар ин росто бояд таҳқиқоте дар ҷодаи муҳаррикҳо ва монеаҳои сармоягузорӣ дар соҳаи омӯзишу парвариш анҷом дода шавад. Муассисоти таълимиро метавон ҳамчун як корхонаи тавлидӣ тасаввур намуд, ки ба истеҳсол, тақсимот ва фурӯши хадамоти таҳсилотӣ машғул аст. Аз ин лиҳоз истифодаи захираҳои мавҷудаи молиявӣ дар ин муассисаҳо ба наҳве сурат бигирад, ки самараи бештарро аз он интизор дошта бошем. Донишманди маъруфи бахши иқтисоди таҳсилот Левин (2001) дар китоби худ се равишро барои эҷоди бозор дар таҳсилот бармешуморад. Ин се равиш ба сурати зер мебошанд:

А) Созмонҳои идоракунии таҳсилот (EMOs) мактабҳои хосеро таҳти қарордодҳо идора намоянд.

Б) Мактабҳои тасодумӣ (садамавӣ) тавассути таъминоти молиявии давлатӣ (умумӣ) амал менамоянд, аммо дорои истиқлоли амалиёт мебошанд.

В) Мактабҳое, ки аз ҳисоби маблағҳои пардохтшуда фаъолият менамоянд.

Хусусигардонӣ он гоҳ ба равишҳое бармегардад, ки марзҳои байни амали давлатӣ ва хусусӣ дар кори фароҳам овардани таҳсилот ҷо ба ҷо мешавад.

Нерӯи кории таҳсилкарда дар пешрафт ва таъмини зарфияти тавлид барои рушди иқтисодӣ зарур ва ҳаётӣ маҳсуб меёбад, дар ҳоле ки мумкин аст он ба унвони омили муҳаррики тадоруки давлатӣ барои таҳсил ба шумор ояд. Мунозироти сиёсии ҷадид нақши афзояндаи хароҷоти хусусии дар сояи баргашти суди бахши хусусӣ бадастомада дар тамоми марoҳили таҳсилиро мавриди таъкид қарор медиҳад. Мавзӯи муҳим дар ин миён таомул миёни хароҷотҳои сарф шудаи хусусӣ ва умумӣ барои таҳсил мебошад. Омилҳои дигаре, ки барои хусусисозӣ ангеза эҷод мекунанд,

иборат аст аз таъкиди зиёд бар таксиру интихоби умумӣ ва ин назар, ки мактабҳои хусусӣ метавонанд аз нигоҳи ҳазина ва маблағ наздик ба сарфа бошанд.

Лозим ба таъкид аст, ки хусусисозӣ дар бахши омӯзишу парвариш мураккабтар аз дигар бахшҳо ба ҳисоб меравад, зеро ҳадафи аслии мактабҳо фақат ба даст овардани суд нест. Албатта, бар асоси таҳқиқоти суратгирифта ҳадафи ҳеҷ давлате хусусисозии пурраи тамоми мактабҳо дар кишвар нест ва дар аксари тарҳҳои хусусисозӣ давлат дар айни ҳол қудрати назорат ва танзимкуниро барои худ ҳифз мекунад. Дар аксар кишварҳо хусусисозиро роҳи илоҷ намедонанд, балки шеваи таркиб кардани унсурҳои амалкарди хусусӣ бо унсурҳои амалкарди давлатиро муносибтарин шева дар ин роҳ медонанд. Имкони иҷрои як намунаи воҳид дар сатҳи ҷаҳонӣ вуҷуд надорад. Яке аз вижагиҳои хуб ва муфид ин муқоисаи низомҳои омӯзишист, ки камбудиву бартариҳои намунаҳои мухталифро барҷаста месозад ва ҳамчунин ақоиду назарҳоеро матраҳ мекунад, ки метавонанд дар эҷоди шеваҳои хосе мавриди истифода қарор гиранд.

Аркалин ва Шиопу (2010) моделеро барои таодул миёни сармоягузории бахши хусусӣ ва давлатӣ дар системаи таҳсилоти силсилавӣ ироа намудаанд, ки метавон бо маҳаллисозӣ онро мавриди таваҷҷуҳ қарор дод.

Бо дар назар доштани он чи ки арз шуд, метавон ба чуниин хулоса омад, ки дар ҳар ҷомеа ва кишвар дар қатори фаъол будани системаи таълиму тарбият ва омӯзишу парваши давлатӣ, вуҷуди низоми таҳсилии ғайридавлатӣ низ яке аз роҳҳои муассири болоравӣ ва тақвияти сифати хадамоти таҳсилотӣ ва аз ин роҳ дар маҷмӯъ беҳдошти раванди таълиму тарбия ба ҳисоб меравад. Бинобар ин, шеваи дурусти ба роҳ мондани раванди хусусигардонӣ дар соҳаи таҳсилот боиси тақвияти низоми таҳсилӣ шуда, фазои умумии омӯзишу парваришро сарфи назар аз бахши ғайридавлатӣ, дар бахшҳои давлатӣ низ такони ҷиддӣ бахшад.

Тибқи омори расмӣ дар Эрон ҳудуди 7% донишомӯзони эронӣ дар мактабҳои ғайридавлатӣ таҳсил мекунанд.

Падару модарони ин донишомӯзон бо яъсу ноумедӣ аз сифати пасти хадамоти омӯзишӣ дар мактабҳои давлатӣ бо харҷи маблағҳои шахсӣ аз мактабҳои хусусӣ истифода мекунанд. Ҳадаф аз таъсиси мактабҳои ғайридавлатӣ тақсими манбаҳои молии омӯзишу парвариш байни бахшҳои давлатӣ ва ғайридавлатӣ буд. Лоиҳаи таъсиси мактабҳои ғайридавлатӣ дар миёнаҳои солҳои 1980 дар авҷи иқтидори нерӯҳои чапгарои суннатӣ ба маҷлис пешниҳод шуд. Ин лоиҳа дар натиҷаи баҳсҳои шадид дар маҷлис ба тасвиб расид. Ҳарчанд давлат ва маҷлис ба далели рушди инфиҷории ҷамъияти донишомӯзии кишвар баъд аз инқилоб ин истидлолро, ки давлат наметавонад маблағи таълиму тарбияро ройгон таъмин кунад, пазируфта буданд. Аммо, тафаккури чап ва зидди сармоядории ҳоким дар Маҷлис ва ҳукумат боиси пайдо шудани вожаи мутаноқизи «ғайриинтифоӣ», яъне ғайридавлатӣ ба ҷойи мактабҳои миллӣ ё хусусӣ шуд. Бар асоси қонуни батасвибрасида таҳти шароити печида ва бюрократӣ ба сармоягузори хусусӣ иҷоза дода мешавад, ки бо сармояи худ мактаб бунёд кунад. Аммо сармоягузор нақши чандоне дар барномарезии омӯзишӣ надорад ва бадтар аз он ҳаққи ба даст овардани суди сармоягузорӣ аз ӯ гирифта шудааст. Мутаассифона, ин қонун бо қонунҳои иқтисодӣ мухолифат дорад. Натиҷаи ин маҳдудият ва дахолати беш аз ҳадди маъмурони давлатӣ боиси ба амал омадани мушкилоти зиёде дар ин бахш шудааст. Аввал ин ки, сармоягузорон рағбати чандон ба сармоягузорӣ дар бахши таълиму тарбия надоранд.

Мактабҳои ғайридавлатии мавҷуд, ки аксаран дар охирҳои даҳаи 1980 ва аввалҳои солҳои 1990 таъсис шудаанд, бо истифода аз имконоти хуби давлатӣ (замини арзон ва сабукиҳои бонкӣ) сохта шудаанд. Дуюм ин ки, дахолати васеъи давлат сабаби ба миён омадани фасоди иқтисодӣ шудааст. Ин мактабҳо ҳеҷ гоҳ идрорпулии ба тасвибрасидаи соҳаи омӯзишу парваришро риоят накардаанд ва ҳамвора шаҳрияи (кӯмакпулӣ) мавриди назари худро таҳти номҳои дигар аз падару модарон гирифтаанд ва вазъияти ду нархӣ боис шудааст, ки даромадҳои воқеии муассиса дар сохторҳои расмӣ мунъакис нашавад ва бар хилофи унвони «ғайриинтифоӣ» муассисони ин мактабҳо «фоидаи» мавриди назарро дур аз чашми маъмурони назорати муовинати мушорикатҳои мардумӣ бардошт кунанд. Сеюм ин ки, аксари ин мактабҳо кори бесифат пешниҳод мекунанд ва ҳаргиз барномаҳоеро, ки ҳангоми сабт ироа медиҳанд, ба таври комил иҷро намекунанд.

Мухолифат бо таъсиси мактабҳои хусусӣ ёдгори солҳои даҳаи шаст ва тасаллути андешаҳои чап бар фазои омӯзишу парвариш дар кишвар аст. Мухолифони ин раванд намегӯянд бар асоси кадом моддаи Қонуни асосӣ давлат ба

мардум иҷоза намедиҳад, ки мактабҳои хусусии мавриди ниёзи худро таъсис бидиҳанд. Табақаи миёнаи шаҳрнишин ба омӯзишу парвариши фарзандони худ алоқаманд аст ва ҳозир аст маблағи онро бипардозад. Бар хилофи назари мухолифон таъсиси мактабҳои хусусӣ на танҳо ба зиёни табақоти маҳруми ҷомеа нест, балки дасти давлатро барои ироаи хадамоти беҳтар ба қишрҳои маҷруми ҷомеа боз мекунад. Агар 30% донишомӯзон ба таҳсил дар мактабҳои хусусӣ қарор гиранд, хароҷоти саронаи донишомӯзони мактабҳои давлатӣ бо ҳамин буҷа 50% афзоиш меёбад. Ҳаддоди Одил дар ҳамандешии иқтисоди омӯзишу парвариш зимни танқиди тафаккуроти чапгароёна ва зидди сармоядории солҳои 1980 чунин гуфта буд: «Мо мехостем аз пул харҷ кардани пулдорҳо пешгирӣ кунем, чун наметавонистем ба фақирон пул бидиҳем». Ӯ ҳамчунин ишора намуда буд, ки «наметавонем пеши касеро, ки пул харҷи фарҳанг мекунад, бигирем». Дар як ҷомеаи табақотӣ, ки даромади афрод мухталиф аст, бо кадом мантиқи иқтисодӣ метавон мардумро ба «мусовоту баробарӣ» дар фақри омӯзишӣ маҳкум ва ҳамаро маҷбур кард, ки дар мактабҳои давлатӣ сабти ном кунанд? Чунин «баробарӣ» хилофи «адолат» аст. Пешгирӣ аз ташкили мактабҳои хусусӣ иқтисоди ғайрирасмӣ ва пинҳонии омӯзиширо густариш медиҳад ва аз сӯйи дигар, танҳо ба суди соҳибони бархе аз мактабҳои ба истилоҳ ғайридавлатӣ тамом мешавад. Дар шаҳри Теҳрон ва дигар шаҳрҳои бузург теъдоди мактабҳои мавриди ниёзи табақаи миёна бисёр кам аст. Дар тобистон ҳар сол шоҳиди ба саф истодани волидайни донишомӯзон пушти дарҳои ин мактабҳо ҳастем ва муассисоту мудирони ин мактабҳо бо сӯистифода аз фазои ғайрирақобатӣ шароити худро ба тақозокунандагон таҳмил мекунанд. Бар хилофи муқаррароти омӯзишу парвариш озмуни ихтисосӣ баргузор мекунанд, бо донишомӯзу волидайни ӯ мусоҳиба мекунанд ва дар охир аз падару модарҳо маблағи зиёде ҳамчун шаҳрия ва ғайра мегиранд. Бо сахтгириҳои давлатӣ наметавон нархи шаҳрияҳои (кумакпулӣ) 2-5 миллиониро ба эътидол овард. Мушкилоти иқтисодӣ роҳи ҳалли иқтисодӣ дорад. Агар теъдоди мактабҳои хусусӣ зиёд шавад, дар як фазои рақобатӣ ва бар асоси қонуни арзаву тақозо шаҳрияи мактабҳои ғайридавлатӣ ба эътидол меояд. Таҷрибаи гурӯҳҳои фарҳангии қабл аз инқилоб монади гурӯҳи фарҳангии “Ҳадаф” ва макотибе монанди мактаби “Фарҳод” омӯзанда аст. Мутаассифона, дар шароити феълӣ сиёсатҳои муносибе барои ҷазби сармоягузорӣ дар бахши омӯзишу парвариш вуҷуд надорад. Танҳо бо хоҳишу таманнову таҳрики эҳсосоти маҳзабӣ ва миллии мардум наметавон онҳоро ташвиқ ба сармоягузорӣ кард. Албатта, иддае бо ангезаҳои мазҳабӣ ва хайрхоҳона дар бахши мактабсозӣ фаъол ҳастанд. Аммо бояд коре анҷом бигирад, ки шароитро барои воруди сармоягузорон сабук созем ва ба шахсиятҳои фарҳангӣ майдон бидиҳем.

Мушкилоту дурнамои соҳа. Дар ҳеҷ куҷои Конуни асосӣ гуфта нашудааст, ки барои иҷрои моддаи 30 Қонуни асосӣ мактабҳо бояд ҳатман давлатӣ бошанд. Мутамарказонидан ва тасаддигарии давлат яке аз мушкилоти умдаи омӯзишу парвариш аст. Дар як дастгоҳи давлатӣ тасаввури умумӣ бар ин аст, ки он дастгоҳ мустақиман бо манобеи нафтӣ вобаста аст. Мудирияти заиф, рехту пош, саҳлангорӣ дар нигаҳдории васоил, камкории кормандон ва постҳои зиёдативу таварруми нерӯи кор, ин ҳама аз мушаххасоти бунгоҳҳои иқтисодии мутааллик ба давлат аст. Дар соҳаи омӯзишу парвариш низ ҷойи таассуф аст, ки тамоми ин вижагиҳои манфӣ дида мешавад. Барои мисол, мактабе бо 15 персонал ба хубӣ идора мешавад. Низоми идорӣ барои ҳалли мушкилоти муаллимони зиёдатӣ 3 корманди изофӣ дар ихтиёри мактаб қарор медиҳад. Мудири давлатӣ эътироз нахоҳад кард, зеро маоши онҳо аз ҳисоби давлат пардохт хоҳад шуд. Дар гӯшаву канори мактабҳо ва идорот доимо анбӯҳе аз мизу нимкату сандалӣ ва ҷевонҳои филизии партофташуда ба чашм мехӯрад. Касе аз масъулин дар фикри ҳифз ва нигаҳдории ин ҳама васоил нест, зеро ки ин васоил мутааллиқ ба давлат аст. Дастгоҳи нусхабардории мактаб дар сол чанд маротиба хароб мешавад, деворҳои сафедкардашуда баъд аз чанд моҳ дубора касиф мешаванд. Муаллимон дар интихоби мудир ба касе раъй медиҳанд, ки сахтгир набошад ва чашми худро ба рӯйи камкорӣ, иштирок надоштан ва таъхири ҳамкорон бибандад. Дар ин низом маълум нест масъулияти пастравии дараҷаи таҳсил ба уҳдаи кист. Ҳар кас аз худ ради масъулият мекунад ва тамоми камбудӣ ва гуноҳро ба гардани давлат меандозад. Чунин низом тарафдорони қудратманд дорад. Идеологияи кормандӣ иҷозаи кӯчак шудани давлат ва ислоҳи сохторро намедиҳад. Нигоҳи марказгароёнаи давлатмардон нисбат ба соҳаи омӯзишу парвариш ин соҳаро аз чанд ҷиҳат осебпазир кардааст ва шояд битавон гуфт, ки бисёре аз мушкилоти имрӯзаи омӯзишу парвариш реша дар ин навъ нигоҳ дорад. Бархе аз ин мушкилотро

метавон ин гуна матраҳ намуд: дахолати зиёд ва васеи ҳукумат дар омӯзишу парвариш аз идораи як мактаб гирифта то идораи вазорат сабаб шудааст, то аз як сӯ давлат бору масъулияти худро дар омӯзишу парвариш то ба ин ҳад сангину тоқатфарсо кунад, ки дигар тавони ба дӯш кашидани онро ба танҳоӣ надошта бошад. Аз сӯйи дигар, ниҳодҳои дигар, бахусус хонавода камтар эҳсоси масъулияту мушорикат кунанд. Ба ибораи дигар, дар натиҷаи ҳамин дахолати шадиди ҳукумат дар омӯзишу парвариш давлат ҳамакора ва ниҳодҳои дигар тақрибан ҳеҷкора шуданд. Бо нигоҳ аз боло ба поин наметавон раванди таълиму тарбияро дар ҷиҳати рушду пешравӣ ҳаракат дод. Зеро дар омӯзишу парвариш қарор аст зеҳну замиру равони бачаҳо шукуфта ва боланда шавад ва дар ниҳоят аз дили он инсонҳои донишманду андешаманд ва созандаву мунтақид сар бикашанд. Ин амри муҳим ҳосил намешавад, магар ин ки дар фазои он рӯҳияи озоди илмӣ ва ақлмеҳварӣ ва пурсишгарӣ ҷорӣ бошад. Дахолати шадиди давлат дар омӯзишу парвариш тайи солҳои гузашта сабаб шудааст, ки дар шахсияти аввали вазорати омӯзишу парвариш ва сатҳҳои идоракунии он афроди ғайримутахассис ҳузуру масъулият дошта бошанд, на афроди мутахассис. Ин вазъ ва амр нишонгари он аст, ки ҳангоми интихоби он афрод бештар меъёрҳо ва мулоҳизоти давлатӣ ва сиёсӣ дар миён будааст на меъёрҳои илмӣ ва фикриву тахассусӣ. Ҳол он ки лозим аст масъулин ва мудирони аршади омӯзишу парвариш бо назарияҳои омӯзишу парвариш ошноии пурра дошта бошанд ва дар сурати зарурат худ дар ин арса назарияпардоз бошанд. Масалан, бояд дид, ки оё дар кишварҳои тараққикарда то кунун иттифоқ афтодааст, ки умури ниҳодҳои омӯзишии худро ба дасти афроди ғайримутахассис бисупоранд? Аммо мо ин корро бисёр кардаем ва бисёр рух додааст, ки вазири омӯзишу парвариш ҳангоми идораи вазорат ҳатто аз чанд назарияи сода дар бахши омӯзишу парвариш беиттилоъ будааст. Чӣ гуна метавон омӯзишу парваришро бо беш аз як миллион муаллиму ҳудуди 16,5 миллион донишомӯз дар ҷиҳати рушду пешрафт ҳидоят ва мудирият кард, дар ҳоле ки мудирони аршаду нерӯҳои ситодиаш аз донишу тахассуси лозим бархурдор набошанд? Вазорате, ки мудирият ва сохтору ташкилоти он бар асоси дономеҳварӣ набошад, чи гуна метавонад дарахти илму донишу андешаро дар зеҳну замири миллионҳо шогирди худ парвариш диҳад? Дар ҳоле ки вазорати омӯзишу парвариш бояд аз лиҳози мудирият, сохтору ташкилот, барномарезиву сиёсатгузорӣ ва иҷрову пажӯҳиш аз илмитарин ва тахассуситарин вазоратҳо бошад. Ба хулосаи ЮНЕСКО тамаркуззудоӣ (десентрализатсия) яке аз муҳимтарин падидаҳоест, ки дар 15 соли гузашта ба раванди барномарезии омӯзиш таъсир гузоштааст. Барои тамаркуззудоӣ далоили фаровон вуҷуд дорад. Дар бархе маворид афзоиши кориои мудирият ва назорат матраҳ аст. Дар кишварҳое, ки девонсолории давлатӣ раванди оҳиставу сангин дорад, наметавон мушкилоте чун истихдоми муаллимон, пардохти ҳуқуқи онҳо, хариду тавзеи таҷҳизоту маводи омӯзишӣ ё ҳифзу нигаҳдории сохтмонро ба содагӣ ҳал кард. Дар чунин кишварҳо тамаркуззудоӣ ба унвони роҳи ҳали муносиб матраҳ мешавад. Ин амр шиносоии сареи мушкилоту ёфтани роҳи ҳалҳои муносибро имконпазир месозад. Тамаркуззудоӣ марзҳои посухгӯйи ва масъулиятпазириро низ мушаххас мекунад. Дар бисёре аз кишварҳои дар ҳоли тавсеа аввалин муҳаррики тамаркуззудоӣ ёфтани манобеи ҷадид аст. Ҳокимияти марказӣ идораи мактабҳоеро, ки қодир ба таъмини махориҷи онҳо нестанд, ба сатҳҳои поинтар вогузор мекунанд. Тамаркуззудоӣ сафарбарсозии манобеъеро фароҳам мекунад, ки ҷуз аз роҳи вазъи молиётҳои хос ё мушорикати мардумӣ дар сатҳи маҳаллӣ имконпазир нест. Тамаркуззудоӣ дар омӯзишу парвариш ба маънои воқеии калима, яъне интиқоли масъулият аст. Бисёре аз мушкилоту масоили омӯзишу парвариш, монанди девонсолорӣ (бюрократия), тасаллуби сохторӣ таҳаввулнопазирӣ, интиқодпазирӣ, мушорикатнопазирӣ, масъулиятгурезӣ аз сиёсат ва амалзадагӣ реша дар тамаркузгароии омӯзишу парвариш дорад. Барои рафъи мушкилоти боло лозим аст ҳукумат ва давлатмардони мо то он ҷо ки имкон дорад, аз тамаркузгароӣ ва тасаддигароии худ дар омӯзишу парвариш бикоҳанд ва бо вусъати назар, тадбири огоҳона ва ҳушёрона биандешанд, ки тамоми ниҳодҳои ҷомеа, бахусус ниҳоди хонавода ва андешамандону сарватмандони ҷомеа дар омӯзишу парвариш аз нав эҳсоси масъулият ва мушорикат кунанд. Дар маҷмӯъ метавон ба ин натиҷа расид, ки ҷомеа ва кишваре, ки дар он таваҷҷуҳи зарурӣ ба соҳаи омӯзишу парвариш дода нашавад, таъсири номатлуби он дар дарозмуддат рӯйи ҷавомеъ эҳсос хоҳад шуд. Бинобар ин лозим аст, ки соҳаи омӯзишу парвариш дар радифи бахшҳои авлавиятноку роҳбурдии иқтисодҳои миллӣ мавриди инояту таваҷҷуҳи доимӣ қарор бигирад. Дар сурати ироаи таваҷҷуҳи ҷиддӣ ба соҳаи омӯзишу парвариш ҷомеаву

кишварҳо аз ин танҳо суд мебаранд ва вуҷуди бахши омӯзишу парвариши пешрафта дар маҷмӯъ ҷомеаро ба сӯйи рушду тавсеаи бештар ҳаракат медиҳад.

АДАБИЁТ

1. Шариф Мустафо Некухоҳ. Короии берунии шохаи фанниву ҳирфавии омӯзиши миёнаи шаҳристони шаҳри Курд бар асоси ду шохиси иштиғол ва идомаи таҳсили фориғуттаҳсилон / Шариф Мустафо Некухоҳ Муҳаммад, Найлӣ Муҳаммадризо // Донишвар (рафтор), 1386. -№27. – С.55–66.
2. Нарроқӣ Юсуф. Ҷомеашиносӣ ва тавсеа / Нарроқӣ Юсуф. -Теҳрон: Нашри Фарзонрӯз. 1380
3. Намоянда Яъқуб. Тааммуле бар иқтисоди омӯзиш: бо таъкид бар иқтисоди омӯзишҳои фанниву ҳирфаӣ / Намоянда Яъқуб // Маҳорат, 1389. -№47. –С.37-39.
4. Arcalean Calin, Schiopu Loana. Public versus private investment and growth in a hierarchical education system / Arcalean Calin, Schiopu Loana // Journal of Economic Dynamics & Control, 2010. -Vol.34. -P.604-602.
5. Breidlid Anders. Culture, indigenous khowledges systems and sustainable development: A critical view of efucftion in an African context / Breidlid Anders // International Journal of Educational Development, 2009. - Vol.29. –P.140-148.
6. Brewer Peggy D. Knowledge management, human resource management, and higher education: a theoretical model / D. Brewer Peggy, Brewer Kristen // Journal of Education For Business, 2010. -Vol.85. –P. 330-335.
7. Brown Reva. The Development of Capability: The Content of Potential and the Potential of Content / Brown Reva, Mc. Cartney // Edication + Training, 2004. -Vol.46. -No1. –P.7-10.

ЧАСТНОЕ ОБУЧЕНИЕ И ЕГО ФИНАНСОВОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН

В данной статье автор рассматривает деятельность частных учебных заведений Исламской Республики Иран. В Иране действуют как государственные так и частные высшие учебные заведения. Организация образования страны подчиняется Министерству культуры и высшего образования и Министерству здравоохранения и медицинского обучения. Иранские высшие учебные заведения отвечают всем требованиям, которым должны отвечать вузы. Она предоставляет студентам, возможность получить общеобразовательную степень и в дальнейшем степень Бакалавра, Магистра и докторскую степень. Это распространяется на государственные учебные заведения, и на часть негосударственных вузов. Коммерческие учебные заведения, действующие как на платной, так и на бесплатной основе, играют важную роль в сфере высшего образования страны. Они решают множество задач для лучшего распространения и повышения качества уровня знаний и науки.

Ключевые слова: система образования Ирана, государственные и частные учебные заведения, деятельность и финансирование учебных заведений.

PRIVATE EDUCATION AND ITS FINANCIAL SECURITYIN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

In this article the author examines the activities of private educational institutions of the Islamic Republic of Iran. In Iran, there are both public and private higher education institutions. Educational organization of the country, under the Ministry of Culture and Higher Education and the Ministry of Health and Medical Education. Iranian universities meet all the qualities and conditions are expected to possess institutions. It gives students the opportunity to obtain further general education degree and bachelor's, master 's and doctoral. This applies to public schools, and non-state part. Commercial institutions operating both paid and free of charge, play an important role in higher education in the country. They solve many problems for better dissemination and improve the quality of knowledge in science.

Key words: Iran's education system , public and private educational institutions, and funding institutions.

Сведения об авторе: ***Ф. Хасанзода*** – соискатель Института гуманитарных наук АН РТ

НАҚШИ КУМИТАИ ҲИСОБРАСӢ ДАР ТАҲҚИҚИ НИЗОМИ РОҲБАРИИ ШИРКАТӢ

Ғуломризо Халилии Арҷмандӣ

Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Кумитаи ҳисобрасӣ

Се узви ҳайати мудираи мустақил. Ба манзури иҷрои вазифаи назорати ҳайати мудира, бахусус дар заминаҳои муртабат бо назоратҳои дохилӣ мудирияти риск, гузоришгарии молӣ ва фаъолиятҳои ҳисобрасӣ ташкил шудааст.

Кумитаи ҷуброни хадамот. Дар заминаҳои марбут бо тарроҳӣ, бознигарӣ, иҷрои арзёбӣ, (амалкард) аъзои ҳайати мудира муваззаф ва ғайримуваззаф ва тарҳҳои ғайриҷуброни хадамоти ҳисобрасӣ ташкил шудааст.

Кумитаи номзадӣ (узвият). Дар заминаҳои марбут бо шиносоӣ ва пешниҳоди номзадҳои узвия дар ҳайати мудира ва саркашӣ, бар фароянди интихоби узви ҳайати мудира ташкил шудааст

Ин кумита ҳамчунин, дар умури зайл мушорикат дорад:

1.Масоили дохилии роҳбари ширкатӣ; таҳия ва тадвини пешнависӣ, наҳваи иҷрои ойинномаи ахлоқӣ ва як хатимаши роҳбари ширкатӣ.

2.Иртиботот (мутақобил) бо саҳомдорон.

Кумитаҳои хос. Шомили таъмини молӣ, буҷабандӣ, сармоягузорӣ мудирияти риск даъвии ҳуқуқи хос, мавзӯоти мавриди таҳқиқ ва таҳсил кӯмак кунад. Танҳо аз аъзои ҳайати мудираи мустақил ва ғайрииҷроӣ

- кумитаи таъмини молӣ;
- кумитаи риск;
- кумитаи даъвии ҳуқуқи хос ё таҳқиқ.

Кумитаи ҳисобрасӣ. Вуҷуди кумитаи ҳисобрасӣ муташаккил аз аъзои ғайримуаззаф, ҳайати мудира барои назорат бар вазоиф ва масъулиятҳои ҳисобрасии дохилӣ, истиқлоли ҳисобрасони дохилиро афзоиш медиҳад. Ҳар чи пайванди кумитаи ҳисобрасӣ ва воҳиди ҳисобрасии дохилӣ қавитар бошад, таъмини истиқлол ва дар натиҷа воқеъбинӣ ва ё ҳифзи бетарафии ҳисобрасони дохилӣ, дар амалиёти ҳисобрасӣ ва гузоришгарӣ бештар хоҳад шуд. Кумитаи ҳисобрасӣ, масъулияти назорат бар истихдом, тарфеҳ ва ҳуқуқу мазоёи раиси ҳисобрасии дохилӣ ва ҳамчунин, шаклгирии амалиёти воҳиди ҳисобрасии дохилиро ба уҳда дорад. Равишҳо стандартҳо ва дастурамалҳои ҳисобрасӣ низ бояд ба тайиду тасвиби кумитаи ҳисобрасӣ бирасад.

Ҳадафи кумитаи ҳисобрасӣ. Кӯмак ба ҳайати мудира дар анҷоми масъулиятҳои назоратиаш мебошад, то аз мавориди зер итминон ҳосил намояд:

1.Шоистагӣ ва истиқлоли ҳисобрасонии мустақил.

2. Риояти қонунҳо ва муқаррароти лозимулиҷро.

3. Дурустии суратҳои молӣ.

4. Амалкарди саҳеҳи ҳисобрасии дохилӣ ва ҳисобрасони мустақил.

Таркиби аъзои кумитаи ҳисобрасӣ. Таркиби аъзои кумитаи ҳисобрасӣ 5 узв аст, ки ҳадди ақал ду узви он аз аъзои ғайримуаззафи ҳайати мудира ва бақия аз хориҷи ширкат. Ҳар як аз аъзои кумитаи ҳисобрасӣ, бояд мустақил ва ошно бо ҳисобдорӣ ва умури молӣ бошад. Ҳадди ақал ду нафар бояд, аз аъзои кумита ҳисобдори расмӣ ё коршиноси умури молӣ бошанд. Ҳеҷ як аз аъзои кумитаи ҳисобрасӣ набояд ҳамзамон ба унвони узви кумитаи ҳисобрасии беш аз ду ширкати саҳомӣ анҷоми вазифа намоянд.

Аъзои кумитаи ҳисобрасӣ наметавонанд, дар беш аз се кумитаи ҳисобрасии ширкатҳои саҳомии омма бо эҳтисоби ширкат фаъолият дошта бошанд.

Кумитаи ҳисобрасӣ уҳдадори анҷоми масъулиятҳои зерин аст.

1. Суратҳои молӣ.
2. Назорати дохилӣ.
3. Ҳисобрасии дохилӣ.
4. Ҳисобрасии мустақил.
5. Риояти қонун ва муқаррароти лозимии иҷрошаванда.
6. Масъулиятҳои гузоришгарӣ.
7. Соири масъулиятҳо.

Суратҳои молӣ:

1. Муомилоти печида ва ғайриодӣ.
2. Мавзӯоти умда дар иртибот бо стандартҳои ҳисобдорӣ ва заруратҳо.
3. Баррасии таҳлилҳои мудирият ва ҳисобрасонии мустақил.
4. Баррасии натоиҷ ва ёфтаҳои ҳисобрасӣ бо ҳузури мудирият ва ҳисобрасони мустақил (ҳар гуна маҳдудият дар дастрасӣ бо иттилоот ва ҳар гуна адами тавофиқ).
5. Баҳсу табодили назар бо мудирият ва ҳисобрасони мустақил дар бораи суратҳои молӣ ва суратҳои молӣ миёни давравӣ.
6. Бознигарии ифшоҳо дар хусуси назоратҳои дохилӣ.
7. Иттилоотҳои марбут ба суди ҳар саҳм.
8. Пешбиниҳои суди ҳар саҳм.

Назорати дохилӣ:

1. Баррасии асарбахши ситемаи назорати дохилӣ, шомили юманӣ ва назорати фановарии иттилоот.
2. Шинохти доманаи баррасиҳои ҳисобрасон дохилӣ ва мустақил аз назорати дохилӣ нозир, бар гузоришҳои молӣ ва касби гузориш аз онҳо дар бораи ёфтаҳо ва тавсеаҳои муҳим дар бораи назорати дохилӣ, ба мудирият ва пайгирии вокунишҳо ва посухҳои мудирият ба ин тавсеаҳо.

Ҳисообрасии дохилӣ.

1. Баррасии маншур, тарҳҳо, фаъолиятҳо, коркунон ва сохтори созмонӣ бо назари мудирияти ҳисобрасии дохилӣ.

2. Ҳусули итминон аз маҳдудият ё монеи ғайримуваҷҷеҳӣ дар интисоб, ҷойгузинӣ ё барканории мудири ҳисобрасӣ.

3. Баррасии асарбахши ҳисобрасии дохилӣ аз ҷумлаи пайравӣ аз стандартҳои ҳирфаӣ.

4. Ҷаласоти даврагӣ муназзам бо мудири ҳисобрасӣ.

Ҳисобрасии мустақил:

1. Домана ва рӯйкарди ҳисобрасӣ ва ҳамоҳангсозии умури ҳисобрасии мустақил, ё ҳисобрасии дохилӣ.

2. Бознигари амалкарди ҳисобрас ва ироаи пешниҳоди интисоб ё азал.

Кумита барои анҷоми ин бознигарӣ бояд иқдомоти зерро анҷом диҳад:

1. Ҳадди ақал соле як бор гузорише, аз ҳисобрасони мустақили равияҳои назорати кайфӣ, ҳар гуна мавзӯи муҳим ё бознигарии ҳамешагон, бозрасиҳои мустақили ҷомеа ва ғайра:

-бозрасии изҳори назарҳои мудирият ва ҳисобрасони дохилӣ, дар иртибот бо фаъолиятҳои ҳисобрасон мебошад;

-бознигарӣ ва арзишёбии амалкарди ширкатҳои муассиса.

-ироаи натиҷагирии кумита ба ҳаёти мудира ва маҷмӯъ.

2. Ҳусули итминон аз гардиш ва тағйир дар ду сол як бор.

3. Ироаи гузориш аз натиҷагирии кумита дар бораи ҳисобрасони мустақил ба ҳаёти мудира.

4. Арзёбии вуҷуди сиёсатҳои истихдомӣ, барои ҷазби коркунони феълӣ ё коркунони пешини муассисоти ҳисобрасӣ, ки уҳдадори ҳисобрасӣ ҳастанд.

5. Баргузории ҷаласоти ҷудогона.

Масъулиятҳои гузоришгарӣ. Гузоришдиҳии муназзами кумита ва мавзӯоти марбут бо кайфият ва дурустии суратҳои молӣ, риояти қонунҳо, истиқлоли ҳисобрасон (мустақил ва дохилӣ) бо ҳаёти мудираи ширкат.

Эҷоди хатти иртиботӣ байни ҳисобрасон (дохилӣ ва мустақил) бо ҳаёти мудира.

Бознигарии ҳар гузориши дигаре, ки дар ҳавзаи масъулиятҳои кумита аст. Соири масъулиятҳо:

1.Баҳсу табодили назар бо мудирият дар бораи хатимашиҳо ва сиёсатҳои умда.

2.Анҷоми соири фаъолиятҳои бино ва дархости ҳаёти мудира.

3.Барномарезӣ ва пешбинии ҳар гуна баррасӣ ва таҳқиқе, ки бар асоси ин маншур зарурӣ аст.

4.Бознигарӣ ва арзёбии кайфиятҳои маншури кумита, тасвиби тағйироти пешниҳодӣ.

5.Тайиди солонаи анҷоми масъулиятҳои маншур.

6.Арзишёбии амалкарди аълои кумита.

Доманаи ихтиёроти кумитаи ҳисобрасии ҳайати мудира. Пешниҳоди интихоб ва ҳаққулзаҳмаи муассисаи ҳисобрасии расмие, ки уҳдадори ҳисобрасии мустақили солонаи ширкат аст.

1.Муассисаи ҳисобрасӣ, пеш аз ироаи гузориш ба маҷмаъ, мустақилан ба кумитаи ҳисобрасӣ гузориш хоҳад намуд.

2. Назорат бар амалкарди ҳисобрасии мустақил ва арзёбии он.

3. Ҳаллу фасли ҳар гуна адами тавофиқ байни мудирият ва ҳисобрасони мустақил дар иртибот бо гузоришҳои молӣ.

4. Тайид ва тасвиби авловияти тамоми хадамоти ҳисобрасӣ ва ғайри ҳисобрасӣ, ки тавассути муассисаи ҳисобрасии мустақил анҷом мешавад.

5. Истифода аз мушовирони мустақил, ҳисобдорон ё соири мутахассисон ба манзури дарёфти хадамоти мушовараӣ ва тавсияҳои лозим ё кӯмак дар иҷрои баррасиҳои лозим.

6. Пурсуҷӯ барои гирдоварии ҳар гуна иттилооти лозим аз коркунон, яъне ҳамаи касоне, ки бояд бо кумитаи ҳисобрасии он ба дархости ҷиҳати пурсуҷӯ ҳамкорӣ кунанд ё ашхоси буруни созмонӣ.

7. Баргузории ҷаласот бо мудирони ширкат, ҳисобрасони мустақил ё мушовирони бурунисозмонӣ дар сурати дувум.

Қонуни сорбизнеси аксилӣ:

- Мудирияти риск ва беҳтарин ваҷҳ, як созмонро қодир месозад, ки ба муассиртарин ва иқтисодитарин ваҷҳ рискҳои худро назорат намояд ва фаъолиятҳои худро идома диҳад.
- Дар тайи даҳаҳои охир нақши ҳисобрасон низ дар ҳоли тағйир аст. Қонуни Сорбинз-аксилӣ дар Амрико ва усули ҳокимияти ширкатӣ дар Англия мутамарказ бар илзоми ташреҳи фаъолияти мудирият бар мабнои риск ва гузориши натоиҷи он ба ҳисобрасон мебошад. Бар асоси қонуни мазкур ҳисобрасон бояд, бо сатҳи итминони мушаххасе изҳори назарҳои худро эълом кунанд.
- Рамзи муваффақияти воҳиди ҳисобраси дохилӣ, шинохти кофии мудирияти аршад.
- Як воҳиди иқтисодӣ аз масъулиятҳои худу вазоиф ва масъулиятҳои воҳиди ҳисобраси дохилӣ аст.
- Истиқлоли ҳисобраси дохилӣ. Ҳисобраси дохилӣ бояд аз лиҳози ҷойгоҳи созмонӣ истиқлол дошта, аз лиҳози шахсӣ воқеъбин ва ё бетараф бошад, то битавонад, вазоифи масъулиятҳои худро ба наҳви матлуб анҷом диҳад.

Истиқлоли воҳиди ҳисобраси дохилӣ, омили таъйинкунандаи асарбахши он аст ва ё ба ибораи дигар, истиқлоли ҳирфаи ҳисобраси дохилӣ лозимаи асарбахши он аст.

Истиқлоли ҳирфаӣ ба ду омили муҳим зербастагӣ дорад:

1.Истиқлоли созмонӣ (ҷойгаҳи ҳисобраси дохилӣ).

2.Истиқлоли ройӣ (воқеъбинӣ / бетарафии ҳисобраси дохилӣ).

Истиқлоли ҳирфаӣ ба шаклҳои зер таҳқиқ меёбад:

1.Истиқлол аз ҳисоби дастрасӣ.

2.Истиқлол аз лиҳози гузоришгарӣ.

3.Истиқлол аз лиҳози фаъолиятҳои созмонӣ.

4.Истиқлол аз лиҳози ҷойгоҳи созмонӣ.

5.Истиқлоли ройӣ.

6.Истиқлол аз лиҳози дастрасӣ: раиси ҳисобрасии дохилӣ, мудирияти аршади воҳиди иқтисодӣ шомили мудири омил, аъзои ҳайати мудираи кумитаи ҳисобрасие, ки аз аъзои ғайри муваззафи ҳайати мудира ташкил мешавад, дастрасии мустақим дошта бошад ва битавонад озодона ба онон гузориш диҳад.

7.Истиқлол аз лиҳози гузоришгарӣ: раиси ҳисобраси дохилӣ, бояд битавонад, гузоришҳои худро бидуни ҳазфи матлуб бо ному имзои худ ироа диҳад.

8.Истиқлол аз лиҳози фаъолиятҳои созмонӣ: ҳисобраси дохилӣ бояд нисбат ба куллияи системаҳои молӣ ва идории воҳиди иқтисодӣ истиқлоли комил дошта бошад.

Даргир шудани ҳисобраси дохилӣ дар системаҳои иҷроӣ ва барномаҳои воҳиди иқтисодӣ ба истиқлоли ҳирфаии он латма ворид мекунад.

Истиқлол аз лиҳози ҷойгоҳи созмонӣ:

- Воҳиди ҳисобраси дохилӣ барои он, ки битавонад, куллияи вазоиф ва масъулиятҳои худро ба хубӣ анҷом диҳад, бояд аз лиҳози созмонии муносиб бархурдор бошад.
- Намудори созмонӣ ва шарҳу вазоифи ҳисобраси дохилӣ бояд, дар воҳиди иқтисодӣ, расман ба тасвиб бирасад.
- Ҳисобрасони дохилӣ бояд, бо ироаи кори ҳирфаӣ ва бо кайфияти боло бикӯшанд, то тасвири ҳарчи беҳтаре аз ин воҳид дар изъони коркунони воҳиди иқтисодӣ ба вуҷуд оваранд.
- Пуштибонии мудирияти воҳиди иқтисодӣ аз воҳиди ҳисобраси дохилӣ як зарурат аст.

Авомили таҳдидкунандаи истиқлоли ҳисобраси дохилӣ:

1.Тазоди манофеъ.

3.Аъмоли нуфузҳо.

4.Анҷоми вазоифӣ бо моҳияти ғайриҳисобрасӣ.

Бархе аз системаҳои аслӣ, ки зерпӯшаш ҳисобраси дохилӣ, қарор мегиранд:

1.Системаҳои молӣ.

2.Системаҳои мудирият.

3.Системаҳои амалиётӣ (идорӣ).

АДАБИЁТ
1. Дабирхонаи кумитаи ҳисобрасии бурси авроқи баҳодори Теҳрон. Теҳрон бо адреси зайл қарор додаст. [Захираи электроникӣ]. WWW.IRBOURSE.COM

РОЛЬ АУДИТОРСКОГО КОМИТЕТА В ИССЛЕДОВАНИИ СИСТЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИИ

Данная статья рассматривает роль Комитета по аудиту в исследовании системы управления компании. Аудит является предпринимательской деятельностью аудиторов по осуществлению независимых проверок бухгалтерской отчетности, платежно-расчетной документации, налоговых деклараций и других финансовых обязательств и требований экономических субъектов с целью установления достоверности их бухгалтерской отчетности и соответствия совершенных ими финансовых и хозяйственных операций нормативным актам. Комитет по аудиту – это рабочий комитет публичной компании. Как правило, его члены - из состава Совета директоров компании и в состав комитета входят независимые или внешние директора.

Ключевые слова: аудиторский комитет, внутренний аудиторский контроль, бюджет, аудит системы управления организацией, структура организации и управления, бухгалтерский (финансовый) учет.

ROLE OF AUDIT COMMITTEE IN THE STUDY OF MANAGEMENT COMPANY

This article examines the role of the Audit Committee in the study of the control system. Audit is a business activity to implement the auditors' independent audits of financial statements, payment and settlement documents, tax returns and other financial obligations and requirements of economic entities in order to establish the reliability of their financial statements and compliance improved their financial and business operations regulations. Audit Committee - is a working committee of a public company. As a rule, its members - from the Board of Directors and the Committee includes independent or outside directors.

Key words: audit committee, internal audit control, budget management system audit organization, organization structure and management accounting (financial) accounting.

Сведения об авторе: ***Гуломризо Халили Арджманди*** - соискатель Института экономики и демографии АН РТ

ИМКОНСАНҶИИ ПИЁДАСОЗИИ АРЗЁБИИ МУТАВОЗИН ДАР ШИРКАТИ МИЛЛИИ «НАФТХЕЗ»-И ҶАНУБИ КИШВАР

Исмоили Ҳамид, Шоҳрухи Бузургмеҳриён
Донишгоҳи озоди исломии воҳиди масҷиди Судаймон, Эрон
Пажӯҳишгоҳи иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Ширкатҳо акнун аз асри рақобати санъатӣ ба асри рақобати иттилоот гом ниҳодаанд. Дар асри санъати системаҳои назорати молӣ дар ширкатҳое чун «Генерал моторз», «Дупунт», «Матсушитов Ҷенерол Электрик» тавсеа ёфта, то сармояи молӣ ва физикӣ ба сурати коро тахсис ёбад ва таҳти назорат қарор гирад. Меъёрҳои молӣ монанди «суди амалиётӣ» ва «боздеҳи сармоя» метавонанд асарбахшӣ ва короии бахшҳои амалиётӣ, ки аз сармояи молӣ ва физикӣ «барои халқ арзиш истифода мекунанд»-ро арзёбӣ кунанд. Дар асри иттилоот бисёре аз фарқиёти асосии асри рақобати санъатӣ канор гузошта шудааст. Ширкатҳо дигар наметавонанд танҳо бо истиқрори технологияи ҷадид ва идоракунии беҳтари дороиҳо ва қарзҳои молӣ, бартарии рақобати бодавом ба даст оваранд.

Дар ҳолати идеал модели ҳисобдории молӣ бояд дороиҳои номашҳуд (номаълум) ва зикрӣ мисли кайфиятҳои болои маҳсулот ва хадамот, боло будани ангеза ва маҳорати коркунон, посухгӯйӣ, қобили пешбинӣ доштани фарояндҳои дохилӣ ва ризояту вафодории муштариёнро арзёбӣ кунад. Агар дар модели ҳисобдории молӣ дороиҳои номаълум ва тавоноиҳои ширкат қобили арзёбӣ бошад, ширкатҳо дороиҳо ва тавоноиҳоеро, ки метавонанд ин беҳбудиҳоро бе коркунон, саҳмдорон, бистонкорон (қарздеҳон) ва ҷомеа интиқол диҳанд, афзоиш медиҳанд. Ҳамчунин, замоне, ки дороиҳои номашдуд (пӯшида) ва тавоноиҳои ширкат коҳиш меёбад, асароти манфии он ба суръат дар сурати суду зиён мунъакис мешавад. Мушкили арзишгузории қобили иттикои дороиҳои номашдуд ва тавоноиҳои ширкат монеъ аз шиносоии онҳо дар тарознома (баланс) шудааст. Бо вуҷуди ин ин дороиҳо ва тавоноиҳо барои муваффақияти ширкат дар моҳияти рақобати имрӯз ва фардо бисёр муҳим ҳастанд.

Баррасиҳо нишон медиҳад, ки стратегияҳо ба таври мутавассит танҳо ба 63% аз амалкарди молии билқувва худ даст меёбанд. Костии меъёрҳои молӣ, муҳити рақобатӣ, фурӯ рехтани арзишҳои кӯҳан дар мавриди бозорёбӣ ва муштариён

ширкатҳоро бо бознигарии амиқе нисбат ба дидгоҳҳо, рисолат ва арзишҳои мавриди алоқаи зинафъони худ водор мекунад.

Гулӯгоҳҳои амалкард аз чашми мудирияти олӣ пинҳон мемонанд. Фарояндҳои тадвини стратегия ва пайҷӯйии амалкард дар бисёре аз ширкатҳо дарёфти ин нуктаро барои мудирияти олӣ душвор мегардонанд, ки шикоф миёни стратегия ва амалкарди ношӣ аз барномарезии заиф, иҷрои заиф, ҳарду, ё ҳеҷ кадом аст.

Дар нашрияи «Форгон» омадааст: Танҳо камтар аз 10% стратегияҳое, ки ба шакли коро формула (ба шакл даромадан) шудаанд, ба шакли коро пиёда мешаванд. Дар аксари маворид баррасӣ шуда, ҳудуди 70% мушкилоти воқеии ношӣ аз стратегияҳои заиф нест, балки минбаъс аз иҷрои заиф мебошанд. Чаро?

-созмонҳо наметавонанд стратегияҳои худро тавсиф кунанд;

-стратегияро мудирият (идора) намекунанд;

-иҷрои стратегияро ба як шоистагии аслӣ табдил насохтаанд.

Каплан ва Нортон бар ин ақидаанд:

- равиши дақиқ ва мушаххасе ҷиҳати тавсифи стратегия вуҷуд надорад;
- 95% аз нерӯи кор стратегияи созмониро дарк намекунанд;
- 67% манобеи инсонӣ ва сармояи иттилооти созмон бо стратегия ҳамсӯ намебошанд;
- фақат 25% аз ангеза ва муҳаррикҳои мудириятӣ (қувваҳои идоракунанда) марбут ба стратегия аст;
- 70% аз барномаҳои ҷуброни хадамот ва ангезиши мудирони миёнӣ марбут ба стратегия нест;
- 60% аз буҷаи созмонӣ марбут ба стратегияи созмонӣ нест;
- 85% аз тимҳои амалиётии замонӣ камтар аз як соат дар моҳро ба баҳс пиромуни стратегия ихтисос медиҳанд.

Илова бар мушкили пиёдасозии стратегия аксари созмонҳо танҳо қодир ба андозагирии дороиҳои машҳуди худ мебошанд. Чаро ки меъёрҳои молии тавоноии тавсиф ва санҷиши дороиҳои номашҳудро надоранд.

Дар асри иттилоот ширкатҳо бояд ба таври фароядае дороиҳои номашҳудро халқ ва созмондиҳӣ кунанд. Дороиҳои номашҳуд ба манобеи аслии мазияти рақобатӣ мубаддал шудаанд ва созмонҳо дар пайи ёфтани абзоре барои тавсифу санҷиши арзиши онҳо мебошанд. Санҷиши арзиши дороиҳои номашдуд дар воқеъ, ба маънои тахмини мизони ҳамсӯйии ин дороиҳо бо роҳбурди ширкат аст. Нақшаҳои стратегӣ ба унвони яке аз абзори корти имтиёзии мутавозин наҳван табдили ибтикорот ва манофеи як созмон ба дастовардҳои машҳудро нишон медиҳанд.

Ширкатҳо равиши арзёбии мутавозинро барои тавсеа, иҷро ва назорати стратегӣ аз тариқи истифодаи мутавозин аз меъёрҳои молӣ ва ғайримолӣ ба кор мебаранд. Равиши арзёбии мутавозин ба сурати мудовим ва аз тариқи фароянди системаи назорат ва гузоришгарӣ бар асоси абъоди гуногуни амалкард бар нигориши ошкор ва ангезанигар таъкид дорад. Арзёбии мутавозин шомили маҷмӯае аз меъёрҳои амалкарди марбут бо якдигар аст, ки аз стратегияи созмон истихроҷ шуда ва ба тавсеа иҷро ва назорати стратегияи созмон кӯмак мекунад.

Пешинаи таҳқиқи пажӯҳишҳои хориҷӣ. Булин (2006) бо баррасии қобилияти иттико ва эътибори чорчӯби арзёбии мутавозин ва меъёрҳои марбут ба он ба ин натиҷа расид, ки арзёбии мутавозини як модели арзёбӣ амалкарди қобилияти иттико ва мӯътабар аст.

Чен ва дигарон (2006) авомили таъйинкунанда дар иҷрои арзёбии мутавозинро мавриди баррасӣ қарор доданд. Онҳо ба ин натиҷа расиданд, ки мушорикати мудири иршоди молӣ, мушорикати мудирони идории мухталиф, пуштибонии мудирияти олии созмон ва андозаи созмон ба таври боаҳамиятӣ бо мароҳили иҷрои арзёбии мутавозин ҳамбастагӣ доранд. Ҳамчунин онҳо нишон доданд, ки ин авомил бо мароҳили иҷрои арзёбии мутавозин тағйир мекунанд. Осман (2006) асароти тавсеаи модели улёи стратегӣ дар иҷрои арзёбии мутавозинро мавриди баррасӣ қарор дод.

Мутолиоти анҷомшуда дар мавриди пазириши арзёбии мутавозин нишон медиҳад, бисёре аз созмонҳое, ки арзёбии мутавозинро пазируфтаанд, як модели улё барои стратегияи худашон эҷод кардаанд. Осман дар ин мақола тафовутҳое байни ширкатҳое, ки ҳангоми иҷрои арзёбии мутавозин як модели улё барои стратегияи худашон эҷод кардаанд ва ширкатҳое, ки аз як модели улё истифода накардаандро мавриди баррасӣ қарор додааст. Натоиҷи вай нишон медиҳад, ки иҷрои бомуваффақияти арзёбии мутавозин ниёзманди тавсеа ва тафсили як модели улёи стратегӣ дар ҳар созмон аст.

Колбек ва Ворфилд (2007) бо истифода аз модели арзёбии суди боқимонда ба баррасии асари дороиҳои номашҳуди сабтнашуда бар суди ғайриодӣ ва арзишёбии ҳуқуқи соҳибони саҳҳом дар санъати бонкдорӣ пардохтанд. Онҳо ба ин натиҷа расиданд, ки якнавохтии суди ғайриодӣ ва дар натиҷа қиматгузории чандгонаи суди ғайриодии бонкдорӣ мутаносибан бо сутӯҳи дороиҳои номашҳуди сабтнашуда тағйир мекунад. Шавоҳиди онҳо нишон медиҳад, ки дороиҳои номашҳуди сабтнашуда дар дарки якнавохтӣ ва арзёбии судҳои ғайриодӣ дар санъати бонкдорӣ бисёр муҳим аст. Якнавохтии суд яке аз вижагиҳои муҳимми иттилооти молӣ аст, ки сармоягузорон дар арзишгузории ширкат онро истифода мекунанд.

Пажӯҳишҳои дохилӣ.

1. Намозӣ (1382) дар мақолае таҳти унвони «Такомули арзёбии мутавозин» сайри такомули арзёбии мутавозинро пайи се давра мавриди мутолиа қарор дод. Давраи аввал, ки аз соли 1992 оғоз гашта, арзёбии мутавозин ба унвони як фанни арзишёбии амалкарди мудирият ва созмон мавриди баҳрабардорӣ қарор гирифт. Дар давраи дуюм, ки аз соли 1996 шурӯъ шуд, арзёбии мутавозин ба унвони як системаи мудирияти стратегӣ ба кор бурда шуд ва дар давраи сеюм, ки аз соли 2001 оғоз гардид, афзун бар корбурдҳои қаблӣ, аз арзёбии мутавозин ба унвони як чорчӯби тағйироти созмонӣ истифода шудааст.

2. Алҳиёрӣ (1386) пажӯҳишеро бо унвони «Баррасии корбурди техникаи арзёбии мутавозин дар санҷиши амалкарди ширкатҳои пазируфташуда дар бурси (биржаи) авроқи баҳодори (коғазҳои қиматнок) Теҳрон» анҷом дод.

Ба ин манзур чаҳор манзари марбут ба арзёбии мутавозин таҳти ановини созаҳои молӣ, муштарӣ, фарояндҳои дарунсозмонӣ ва фарогирӣ ва рушд дар қолаби чаҳор фарзияи аслӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Бо истифода аз абзори пурсишнома иттилооти 68 ширкат аз ширкатҳои пазируфташуда дар бораи авроқи баҳодори Теҳрон ҷамъоварӣ шудааст.

Натоиҷ ҳосил аз таҳлил ва таҷзияи омории пажӯҳиш нишон дод, ки муҳимтарин меъёрҳои молӣ, ки ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон барои арзёбии амалкарди бахшҳои мухталиф ва мудирони ширкат истифода мекунанд, иборатанд аз:

а) суди холис;

б) суди амалиётӣ;

в) даромади кул.

Афзун бар ин 92,6% аз ширкатҳои мавриди мутолиа аз техникаи арзёбии мутавозин ҷиҳати санҷиши амалкард истифода намекунанд. Аммо ин ширкатҳо аз меъёрҳои ғайримолии зер низ ҷиҳати арзёбии амалкарди бахшҳои мухталиф ва мудирони ширкат истифода мекунанд:

а) ризояти муштарӣ;

б) теъдоди шикоятҳои муштариён;

в) соати омӯзиши коркунон ва шунидани назарот ва пешниҳодҳои коркунон.

Алҳиёрӣ (1387) боз пажӯҳишеро бо унвони «Бакоргирии техникаи арзёбии мутавозин дар санҷиши амалкарди бемористонҳои Шероз» анҷом дод. Натоиҷи ҳосил аз таҷзия ва таҳлили омории пажӯҳиш нишон дод, шохиссозӣ дар ҳар чаҳор дидгоҳи арзёбии мутавозин дар бемористонҳои Шероз имконпазир мебошад, аммо то кунун пешниёзҳо ва тафаккуроти лозим ҷиҳати пиёдасозии ин техника дар бемористонҳои Шероз ба хубӣ эҷод нашудааст. Бо баррасиҳои бештар мушаххас гардид, ки дидгоҳи муштарӣ муҳимтарин омил ва дидгоҳҳои фарояндҳои дохилӣ, молӣ ва ёдгирӣ, рушд ба тартиб дар рутбаҳои баъд қарор гирифт.

Баёни масъала. Каплан ва Нортон дар соли 1992 истифода аз арзёбии мутавозинро ба унвони абзоре ҷиҳати арзёбии амалкард ва мудирияти стратегӣ дар ин гуна созмонҳо пешниҳод карданд. Бар асоси назароти Каплан ва Нортон арзёбии мутавозини чорчӯбиро ҷиҳати созмон додан ба аҳдофи стратегияи созмонӣ ироа мекунанд, ки шомили чаҳор шохисаи асосӣ аст: молӣ, ризоятмандии муштарӣ, фарояндҳои дохилӣ ва рушду тавсеа.

Арзёбии мутавозин яке аз охирин падидаҳои муҳими қарни бистум дар ҳисобдории мудирият аст, ки осори матлуби он дар оянда дар заминаҳои аҳдофи созмонӣ, барномарезӣ, ризояти муштариён, афзоиши арзиши саҳмдорон, афзоиши ризояти арзакунандагон, арзёбии амалиёти мудирон ва доираҳо, эҷоди системаи иттилоотии стратегия ва иртиботи стратегияи дарунсозмонӣ нақши босазое хоҳад дошт. Бо вуҷуди ин, таъйини дидгоҳҳои созмон гунаи дақиқ расидан ба аҳдофи

мавриди қабули афроди созмон, шиносоии руқабо, муштариён ва арзакунандагон ва истифода аз арзёбии мутавозин ин мавзӯотро барои созмонҳо ҳал кардааст.

Суолоти таҳқиқ. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти арзёбии мутавозин дар санҷиши амалкарди Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб дар ин пажӯҳиш пайи посухгӯйи ба суолоти зер ҳастем:

Суолоти аслии таҳқиқ

1. Оё имкони пиёдасозии техникаи «арзёбии мутавозин» барои арзёбии амалкард дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад?

2. Кадом як аз манзарҳои арзёбии мутавозин бештарин корбурдро дорад?

Суолоти фаръии таҳқиқ

1. Оё имкони шохиссозӣ дар манзари ҳоли арзёбии мутавозин вуҷуд дорад?

2. Оё имкони шохиссозӣ дар манзари муштарии арзёбии мутавозин вуҷуд дорад?

3. Оё имкони шохиссозӣ дар манзари фародидҳои касбу кори дохилии арзёбии мутавозин вуҷуд дорад?

4. Оё имкони шохиссозӣ дар манзари ёдгирӣ ва рушди арзёбии мутавозин вуҷуд дорад?

Фарзияҳои таҳқиқ. Дар ин пажӯҳиш аз тариқи меъёрҳое, ки нишондиҳандаи иҷрои равиши арзёбии мутавозин аст, ба баррасии ин мавзӯъ пардохта шудааст. Фарзияҳои таҳқиқ бар асоси пурсишҳои аслӣ ва фаръии таҳқиқ ин гуна танзим гардидааст:

Фарзияҳои аслии таҳқиқ. Имкони иҷрои арзёбии мутавозин дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Фарзияҳои фаръии таҳқиқ:

1. Имкони шохиссозӣ дар манзари ҳоли арзёбии мутавозин вуҷуд дорад.

2. Имкони шохиссозӣ дар манзари муштарии арзёбии мутавозин вуҷуд дорад.

3. Имкони шохиссозӣ дар манзари фароянди дохилии арзёбии мутавозин вуҷуд дорад.

4. Имконияти шохиссозӣ дар манзари ёдгирӣ ва рушди арзёбии мутавозин вуҷуд дорад.

Ҷомеаи оморӣ. Ҷомеаи оморӣ дар ин пажӯҳиш шомили мудирон ва сарпарастони Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб аст.

Намунаи оморӣ. Бо таваҷҷуҳ ба ҷадид будани техникаи арзёбии мутавозин дар Ироқ ҳеҷ гуна намунагирӣ ба амал нахоҳад омад, балки куллияи мудирон ва сарпарастони молии бахшҳои мухталифи Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб мавриди баррасӣ қарор гирифтааст ва дар воқеъ ҷомеа ва намунаи таҳқиқ баробар аст.

Давраи замонӣ. Барои андозагирии мутағайирҳо дар ин таҳқиқ соли молии 1389 мавриди истифода қарор гирифтааст.

Равиши таҳқиқ. Таҳқиқи ҳозир бар асоси навъи ҳадафи корбурдӣ ва бар асоси равиш аз навъи тавсифии таҳлилӣ аст. Аз лиҳози мавзӯӣ ин пажӯҳиш дар ҳавзаи ҳисобдории мудирият мебошад ва имкони иҷрои арзёбии мутавозинро дар Ширкати миллии нафтхези Ҷануб мавриди баррасӣ қарор медиҳад.

Дар ин пажӯҳиш барои таҷзия ва таҳлили иттилооти бадастомада аз равишҳои омории тавсифӣ ва иттилоотӣ истифода мешавад. Ба манзури таҳлили кайфии иттилооти умумии бадастомада аз пурсишнома аз равишҳои омори тавсифӣ аз қабили тавзеи фаровонӣ, миёнгини миёна ва мад истифода шудааст. Барои озмуни фарзияҳои пурсиш аз озмунҳои нопараметрии Qp (озмуни миёна), озмуни U - манвитней ва озмуни H - Крускал - Валлис истифода шудааст.

Озмуни фарзиёт. Ҳамон гуна, ки дар фасли севум ишора шуд, саволҳои матраҳшуда бо гузинаҳои аслан кам, мутавассит, зиёд ва бисёр зиёд, ироа ва ба тартиб бо рутбаҳои 1,2,3,4 ва 5 арзишгузорӣ шудаанд. Аз он ҷое, ки дар як суол метавонад як мутағаййири тасодуфӣ талаққӣ гардад, равишҳои омории мавриди назар дар ду бахши омори тавсифӣ ва омори истинботӣ бо нигориши маънидод будан ва дастёбӣ ба аҳдофи таҳқиқ дар ростои таъйид ва ё ради фарзияҳо интихоб шудааст. Ҳамон гуна, ки дар фасли севум низ гуфта шуд, озмунҳои нопараметрии Qp бо қарор додани P=0,5 (озмуни миёна), озмуни U - Манн - Витней, озмуни H - Крускал - Валлис ва озмуни Фредман ҷиҳати таҷзия ва таҳлили додаҳо ба кор гирифта шудаанд.

Пурсишнома бо баҳрагирӣ аз барномаи SPSS, EXCEL мавриди таҷзия ва таҳлили оморӣ қарор гирифтааст.

Озмуни марбут ба фарзияи аслии таҳқиқ. Барои озмуни фарзияи аслии таҳқиқ ибтидо пурсишҳои 1 то 60 таҳқиқ ба унвони «Имконсанҷии иҷрои арзёбии мутавозин» баррасӣ мегардад ва пас аз ин пурсишҳои 1 то 24 ба унвони «Пешниёзҳои фикрӣ ва иҷрои лозим барои иҷрои арзёбии мутавозин» мавриди муболиға ва озмун қарор мегирад.

Дар ҷадвали зер натоиҷи марбут ба пурсишҳои фарзияи аслии таҳқиқ (суолоти 1 то 60) мушаххас гардидааст.

Ҷадвали 4.4. Иттилооти тавсифии марбут ба озмуни фарзияи аслӣ

Теъдод	Миёнгин	Миёна	Мад
151	3/71	3/78	4/36

Ҷадвали 5.4. Натоиҷи озмуни марбут ба фарзияи аслӣ

P-Value	Р-и озмун	Р-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,004	0,5	0,26	66	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,74	85	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кул

Ҳамон гуна, ки мулоҳиза мешавад, дар 45 маврид аз 151 маврид (74%) бузургтар аз миёна воқеъ шудаанд. Бинобар ин интизор меравад, ки фарзи сифр рад шавад. Бо таваҷҷуҳ ба Р-и миқдорест, ки ба 0,004 баробар мебошад. Пас, дар сатҳи 0,01 ҳамон гуна, ки интизор мерафт, фарзияи аслӣ (суолоти 1 то 60) тағйир мешавад.

Иҷрои озмуни фарз бар асоси пурсишҳои 1 то 24-и таҳқиқ.

Ҷадвали 6.4. Иттилооти тавсифии марбут ба озмуни фарзияи аслӣ (пешниёзҳо)

Теъдод	Миёнгин	Миёна	Мад
151	3/71	3/78	4/36

Ҷадвали 7.4. Натоиҷи озмуни марбут ба озмуни фарзияи аслӣ (пешниёзҳо)

P-Value	Р-и озмун	Р-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,002	0,5	0,68	104	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,34	47	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кул

Ҳамон гуна, ки мулоҳиза мешавад, дар 132 маврид аз 151 маврид (68%) кӯчактар ё мусовии миёна аз миёна воқеъ шудаанд ва дар 19 маврид бузургтар аз миёна мебошанд. Бинобар ин интизор меравад, ки фарзи сифр рад шавад. Бо таваҷҷуҳ ба Р-миқдорест, ки баробари 0,002 мебошад. Дар сатҳи 0,05 фарзи 0 рад мешавад. Бинобар ин фарзияи аслӣ (суолоти 1 то 60) дар сатҳи 0/05 таъйид мешавад.

Бинобар ин бо таваҷҷуҳ ба натиҷаи 2 озмуни анҷомгирифта дар иртибот бо фарзияи аслии таҳқиқ метавонем ин гуна натиҷагирӣ кунем, ки имкони иҷрои арзёбии мутавозин дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Ҷадвали 9.4. Натоиҷи озмуни марбут ба фарзияи фаръии аввал

P-Value	Р-и озмун	Р-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,001	0,5	0,30	47	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,70	104	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кул

Бинобар ин бо таваҷҷуҳ ба натоиҷи озмун метавонем ин гуна натиҷагирӣ кунем, ки имкони шохиссозӣ аз манзари молӣ дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Ҷадвали 11.4. Натоиҷи озмуни марбут ба озмуни фарзияи фаръии дуюм

P-Value	Р-и озмун	Р-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,000	0,5	0,37	56	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,63	95	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кулл

Бинобар ин бо таваҷҷуҳ бо натоиҷи озмун метавонем ин гуна натиҷагирӣ кунем, ки имкони шохиссозӣ аз назари муштарӣ дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Ҷадвали 13.4. Натоиҷи озмуни марбут ба озмуни фарзияи фаръии сеюм

P-Value	P-и озмун	P-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,000	0,5	0,31	47	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,69	104	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кул

Бинобар ин бо таваҷҷуҳ ба натоиҷи озмун метавонем ин гуна натиҷагирӣ кунем, ки имкони шохиссозӣ аз манзари фароиндҳои дохилӣ дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Ҷадвали 15.4. Натоиҷи марбут ба озмуни фарзияи фаръии чаҳорум

P-Value	P-и озмун	P-и мушоҳидашуда (%)	Теъдод	Табақа
0,017	0,5	0,32	52	Кӯчактар ё мусовии миёна
		0,68	99	Бузургтар аз миёна
		1,00	151	Кул

Бинобар ин бо таваҷҷуҳ ба озмун метавонем ин гуна натиҷагирӣ кунем, ки имкони шохиссозӣ аз манзари ёдгирӣ ва рушд дар ширкатҳои петрухимиявӣ вуҷуд дорад.

Ҷадвали 16.4. Натоиҷи озмуни муқоисаи миёнгини рутбаи фарзиёт бо истифодаи озмуни Фредман

Авомили муқоисавӣ	Миёнгини рутба
Фарзияи дуюм	3,79
Фарзияи сеюм	3,31
Фарзияи аввал	2,99
Фарзияи чаҳорум	2,54

Ҷадвали 17.4. Омораи озмун ва миқдори сатҳи маънидории озмуни Фредман барои муқоисаи рутбаи фарзиёт

Теъдод	Миқдори омор	Дараҷаи озодӣ	Сатҳи маънидорӣ
151	55,633	4	0,000

Аз он ҷо ки P-миқдор баробари сифр ба даст омадааст ва ин миқдор аз 0,01 кӯчактар аст, лизо фарзи сифр метавон натиҷа гирифт, ки дар сатҳи итминон 99% Но рад мегардад. Бад-ин тартиб ҳамон гуна, ки мушоҳида мешавад, Но-и радшуда, яъне миёнгини рутбаҳои фарзияҳо яксон нест.

Бо истифода аз ин озмун метавон имкони анҷоми фарзияҳои мухталиф (масалан, имкони шохиссозӣ аз манзарҳои мухталифро муқоиса ва фарзияе, ки имкони анҷоми бештареро дорад пайдо кард)-ро таъйин намуд. Бо таваҷҷуҳ ба ин пажӯҳиш ва бар асоси озмуни Фредман мушоҳида шуд, ки имкони шохиссозӣ аз манзари муштарӣ бештар аст.

Натиҷагирӣ. Ҳамон гуна ки қаблан низ гуфта шуд, таҳқиқи анҷомшуда дорои як фарзияи аслӣ ва чаҳор фарзияи фаръӣ аст, ки ҳар панҷ фарзия мавриди озмуни оморӣ қарор гирифтаанд. Теъдоди 176 пурсишнома байни мудирон, муовинон ва ҳамчунин сарпарастони шомили ширкат тавзеъ шуд, ки аз ин теъдод танҳо 151 пурсишнома барои таҷзия ва таҳлил қобили истифода буд. Сипас, озмунҳои омории муносиб бо навъи намуна рӯйи онҳо анҷом гардид. Фарзияҳо дар қолаби озмунҳои нопараметрии Qp (озмуни миёна), озмуни U - Манн - Витней ва озмуни H - Крускал - Валлис гардиданд. Дар поён низ аз озмуни Фредман ҷиҳати рутбабандӣ (дараҷабандӣ)-и фарзиёт нисбат ба якдигар истифода шудааст.

Ҷадвали 1.5. Хулосаи натоиҷи пажӯҳиш

Фарзия	Шарҳ	Натоиҷи озмуни фарзия
Фарзияи аслӣ	Имконсанҷии пиёдасозии арзёбии мутавозин дар ширкатҳои петрохимиявӣ	таъйид шуд
Фарзияи фаръии аввал	Имкони шохиссозӣ дар манзари миллии арзёбии мутавозин дар ширкатҳои петрохимиявӣ	таъйид шуд
Фарзияи фаръии	Имкони шохиссозӣ дар манзари муштарии арзёбии	таъйид шуд

дуюм	мутавозин дар ширкатҳои петрохимиявӣ	
Фарзияи фаръии сеюм	Имкони шохиссозӣ дар манзари фарояндҳои дохилии арзёбии мутавозин дар ширкатҳои петрохимиявӣ	таъйид шуд
Фарзияи фаръии чаҳорум	Имкони шохиссозӣ дар манзари ёдгирӣ ва рушди арзёбии мутавозин дар ширкатҳои петрохимиявӣ	таъйид шуд

Бинобар ин имкони пиёдасозии арзёбии мутавозин дар Ширкати миллии «Нафтхез»-и Ҷануб вуҷуд дорад.

Пешниҳодҳо барои пажӯҳишҳои отӣ (оянда)

- арзёбии мутавозинро дар яке аз ширкатҳои мавриди баррасӣ пиёдасозӣ кунанд ва натоиҷи онро бо қабл аз иҷрои ин техника муқоиса кунанд;
- дар мавриди илати камтаваҷҷуҳӣ ба манзари ёдгирӣ ва рушду роҳкорҳои муносиб ҷиҳати ҳалли ин мушкил роҳи ҳал ироа кунанд;
- бо таваҷҷуҳ ба вуҷуди нармафзорҳои арзёбии мутавозин дар хориҷ аз кишвар, сайъ бар тавлиди ин гуна нармафзорҳо мутаносиб бо муҳит ва шароити гузоришдеҳе дар Ирон таҳия кунанд;
- дар таҳқиқоти ҷудогонаи шохиссозии ҳар як аз манзарҳои арзёбии мутавозин ва тадвини нақшаи стратегӣ дар ширкат ё соири созмонҳо анҷом диҳанд.

АДАБИЁТ

1. Озар Одил. Омор ва корбурди он дар мудирият / Озар Одил, Мӯъминӣ Мансур. -Теҳрон: Самт, 1378. -Ҷ.1.
2. Алҳиёрӣ Абҳарӣ Ҳамид. Баррасии корбурди техникаи арзёбии мутавозин дар санҷиши амалкарди ширкатҳои пазируфташуда дар бурси авроқи баҳодори Теҳрон. Поённомаи коршиносии Аршад / Алҳиёрӣ Абҳарӣ Ҳамид. Донишгоҳи Шероз, 1386.
3. Хокӣ Ғуломризо. Равиши таҳқиқ бо рӯйкардӣ ба поённоманависӣ / Хокӣ Ғуломризо. -Теҳрон: Бозтоб, 1384.
4. Хоҷӯӣ Шукруллоҳ. Судмандии таҷзия ва таҳлили силсиламаротибӣ дар техникаҳои навини арзёбии амалкард / Хоҷӯӣ Шукруллоҳ, Амин Нозимӣ Ҳисобдор, 1386. -№185. -С. 81-88.
5. Сармад Зӯҳра Бозаргон Аббос. Равиши таҳқиқ дар умуми рафторӣ / Сармад Зӯҳра Бозаргон Аббос, Ҳиҷозӣ Илоҳаи. –Теҳрон: Огоҳ, 1383.
6. Намозӣ Абдулхалил Рошид. Пажӯҳишҳои тазаррубӣ дар ҳисобдорӣ / Намозӣ Абдулхалил Рошид // Дидгоҳи равоншинохтӣ. –Шероз: Донишгоҳи Шероз, 1379.
7. Фаххориён Абдулқосим. Арзёбии мутавозин-абзори пешбурди стратегӣ / Фаххориён Абдулқосим // Ҳисобдор, 1382. -№154.
8. Каплан Роберт Нортон. Созмони стратегимеҳвар / Каплан Роберт Нортон; тарҷумаи Бахтиёрӣ Парвиз. –Теҳрон: Мудирияти санъатӣ, 1386.
9. Намозӣ Муҳаммад. Арзёбии мутавозин дар ҳисобдории мудирият/ Намозӣ Муҳаммад, Рамазонӣ Амир Ризо // Мақолаи улуми иҷтимоӣ ва инсонӣ. Донишгоҳи Шероз. Давраи нуздаҳум, 1382. -№10.

ПРИМЕНЕНИЕ СБАЛАСИРОВАННОЙ СИСТЕМЫ ПОКАЗАТЕЛЕЙ В НАЦИОНАЛЬНОЙ НЕФТЯНОЙ КОМПАНИИ «НАФТХЕЗ»НА ЮГЕ ИРАНА

Это исследование направлено на изучение целесообразности применения «Сбалансированной системы показателей в измерении производительности нефти в национальной нефтяной компании «Нафтхез» Исламской Республики Иран. Основная идея сбалансированной системы показателей (ССП) – это смещение вектора внимания руководства при оценке успешности компании с чисто финансовых показателей. Согласно данной концепции руководство предприятия должно отслеживать не только выручку и прибыль, но и другие критерии, связанные с взаимоотношениями с клиентами, совершенствованием внутренних бизнес-процессов и т. д.

Ключевые слова: система показателей, финансовые критерии, технологическое оборудование, методы учета управления, статистический анализ, система показателей в нефтяной промышленности.

APPLICATION OF SBALASIROVANNOJ SCORECARD IN NATIONAL OIL COMPANY "NAFTHEZ" IN THE SOUTH OF IRAN

Shahrokh bozorgmehrian

Department of Accounting, Masjed Soleyman Branch, Islamic Azad University, Masjed Soleyman, Iran

This study aims at investigating the feasibility of the application of “Balanced Scorecard”, in performance measurement of Petroleum. Balanced Scorecard is one of the management accounting techniques. This technique organized in four distinct prospective: financial, customer, internal processes and learning and growth.This technique changes the organization vision and strategy to goals and criteria which are organized in four prospective: financial, customer, internal processes and learning and growth. Four prospective related to balanced scorecard were analyzed based on one main hypothesis and four subsidiaries. The gained results of Statistical analysis showed that indicating in all prospective of Balanced Scorecard in Petroleum is possible, but yet prerequired and needed thought to implementing this technique in Petroleum Company is not done well. I found out through more surveys that customer prospective was the most noticeable prospective and internal processes, financial and learning and growth prospective were ranked respectively.

Key words: benchmarking, financial criteria, processing equipment, accounting management, statistical analysis, system of indicators in the petroleum industry.

Сведения об авторах: ***Исмоил Хамид*** – преподаватель Свободного исламского университета Масджиди Сулайман, Иран
Шохрухи Бузургмехриён – соискатель Института экономики и демографии АН РТ.
E-mail: **sharokh2076@yahoo.com**

БАРРАСИИИ РАВИШҲОИ НАВИН ДАР МУДИРИЯТИ АРЗИШИ ҲОСИЛА ДАР БАРНОМАИ МУДИРИЯТ

Наими Неъмоӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Барномаи мудирият бешак яке аз муҳимтарин ва пуристифодатарин шохаҳои мудирият тайи чанд даҳаи охир аст. Бо бузург, печида ва ҳассос шудани барномаҳо, мутахассисони барномаи мудирият низ ҳамвора дар пайи ёфтани абзор ва роҳи ҳалҳои беҳтару асарбахштаре барои барномаҳои мудирият будаанд. Ба ҳамин далел, то кунун абзор ва равишҳои бисёр гуногуне барои барномаҳои мудирият ба вуҷуд омаддаст, ки ҳар як ба наҳве саъй дар кӯмак ба тасҳилу тасреҳи мароҳили фароянди барномаи мудирият доштааст.

Система ва ё стандарти «мудирияти арзиши касбшуда», ки дарбардорандаи мушаххасаҳои як системаи барномаи мудирияти коро ва асарбахш аст. Тайи 100 соли гузашта дастхуши тағйироти гуногуне шуда ва дар ҳоли ҳозир ба сурати стандарти барномаи мудирият дар кишварҳои монанди Амрико ва Англия ба дунёи барномаҳо муаррифӣ шудааст.

Барномаи мудирият. Тедд Калстрон муътақид аст, қисмати барномаҳои мудирият бидуни таваҷҷуҳ ба дониши барномаи мудирият, ба ҳадди ақали 4500 сол пеш бармегардад. Созандагони аҳроми Миср ва маобиди Моё дар Амрикои Марказӣ, ағлаб ба унвони аввалин мудирони барномаи дунё маҳсуб мешаванд.

Дар китоби Али Воҳидӣ Диз, барномаи мудирият ба сурати зер таъриф мешавад: «Фароянди барномарезӣ, замонбандӣ ва назорати фаъолиятҳои барнома ба манзури дастёбӣ ба аҳдофи замонӣ, ҳазинавӣ ва амалкарде (кайфӣ)-и барнома дар маҳдудакорӣ таъриф шуда ва истифодаи кори ӯ асарбахш аз манобеъ».

Бо таваҷҷуҳ ба раванди рӯ ба рушди барномаҳо ва лузуми мудирият ба барномаҳо, анҷумани мудирияти барномаи Амрико дар соли 1969 таъсис шуд. Дар соли 1976, ин анҷуман тасмим ба мустанадсозии назарот ва дониши омӯхтаҳои мудирони барнома намуд, ки дар натиҷаи ин фаъолият, маҷмӯае таҳти унвони «Пайкараи дониши мудирияти барнома» дар соли 1987 ба чоп расид. Аз нигоҳи муассисаи барномаи мудирияти Амрико: 1-Барномаи мудирияти якпорчагӣ; 2-Мудирият;

Мудириятро метавон, ба 9 дониш тақсим кард. Ин донишҳо иборатанд, аз (PMI) 3-маҳудудаи барнома; 4- ҳазинаи барномаи мудирият; 5- сифати барномаи мудирият; 6- мудирияти манобеи инсонӣ; 7- мудирияти иртиботи барнома; 8- мудирияти риск; 9- мудирияти тадорукот.

Мудирияти арзиши касбшуда (EVM). Маншаи арзиши касбшударо ба сурати зер баён медорад (EVM): маҳдудуаи машоӣ, маншаи мудирияти арзиши касбшуда аз меъёрҳои системаи контрол замонбандӣ ва ҳазина нашъат гирифта аст, ки ба ихтисор EVM мудирияти арзиши касбшуда дар (DOD) ҳовӣ 35 меъёр буд, ки барои аввалин бор тавассути вазорати дифои Амрико C/SCSC намоиш медиҳанд C/SCSC сурати соли 1967-и мелодӣ ба унвони равишҳои қобили қабул ҷиҳати мудирияти ҳазинаи мавриди истифода қарор гирифтанд.

Мафҳуми «арзиши касбшуда» барои аввалин бор тавассути муҳандисини саноат, ки дар аввалин корхонаҳои Амрикоӣ кор мекарданд, роиҷ гардид. Пажӯҳишгароне, чун Фридрик Доблю, Тейлор, Фронкаф, Лейлон Гилберт ва дигарон дар тӯли се даҳаи охир дониши барномаи мудирият бо суръати чашмгире рушд намудааст, иттилоот ва дониши мавҷуд ба таври касбӣ ҷамъоварӣ шудааст. Имрӯз донише, ки дар барномаи мудирият бар он иҷмоъ доранд, дар маҷмӯае таҳти унвони «Пайкараи дониши барномаи мудирият» ҷамъоварӣ шудааст. Дар ин стандарт, арзиши касбшуда дар се фасли муҳим ва калидии он, яъне барномаи якпорчагии мудирият, барномаи ҳазинаи мудирият ва барномаи замони мудирият ташреҳ шудааст.

Нишондиҳандаҳои арзишҳои касбшуда. Арзиши касбшуда бар асоси муҳосибаи параметрҳои зер шакл мегирад. Буҷаи тамоми фаъолиятҳое, ки мутобиқи барнома то баррасӣ сарф шуданд. (BCWS);

Буҷаи кори барномарезишуда иборатанд, аз ҳазинаҳои бо меъёри аввалия барои кори воқеии анҷомшуда (BCWP);

Ҳазинаҳои барномаҳои кори анҷомшуда иборатанд, аз ҳазинаҳои воқеии пардохтшуда барои кори анҷомшуда (ACWP);

Ҳазинаҳои воқеии кори анҷомшуда;

Мизони инҳирофи барнома аз назари замонбандӣ равшан мекунад BCWP; ва BCWS муқоисаи SV= BCWP- BCWS.

Мизони инҳироф аз барномаро аз назари молӣ мушаххас мекунад BCWP ва ACWP муқоиса CV= BCWP- ACWP.

Анде Родмон замонбандиро нишон медиҳад. Миқдори хурдтарин аз 1 нишони мизон ақибмондагии замонӣ BCWS ба BCWP нисбати барнома аст.

SPI= BCWP/BCWS

Рондмони ҳазинаро мушаххас мекунад. Миқдори камтар аз 1 нишондиҳанда ин аст, ки буҷаи барномаи боздеҳӣ ACWP ба BCWP нисбати лозимро надорад.

Нишондиҳандаи тахмини ҳазина ва замони поёнии барнома ироа шудааст, ки аз байни онҳо танҳо се (EAC) тайи солҳои мутамодӣ, формулаҳои зиёде барои тахмини ҳазинаҳои поёнии барномаро ба сурати зер баён мекунанд. Формулаҳои маъруф ва пур корбурдро интихоб карда ва ташреҳ хоҳем кард. Формулаи кулли миқдори буҷаи мавриди ниёз барои такмили барнома+ миқдори ҳазинаи масрафшуда дар барнома

EAC=Actual +ETC

Бештар баҳсҳо ва формулаҳои мавҷуд ба хотири ихтилофи назар дар равиши тахмини буҷаи мавриди ниёз барои корҳои ETC дар тахминро метавон ба сурати зайл нишон дод ETC. Ба таври куллӣ (ETC) боқимондаи

ETC=BCWP/PF=(BAC-BCWR)/PF

Кулли буҷаи мусавваби BAC= арзиши буҷаи мавриди ниёз барои корҳои боқимонда BCWP= ки дар он барнома зариби амалкарди барнома PF= арзиши касбшуда BCWP = се ҳолати зер дар назар гирифта мешавад PF= бошад, ҷое ки замон барои корҳои боқимондаи мутобиқи шохис SPI= PF бошад

SCI=SPI*CPI

ҷое ки замон барои корҳои боқимондаи мутобиқи шохиси SCI.

Баррасии роҳҳои ҳалли матраҳшуда барои мушкилоти мавҷуд дар равиши арзиши ҳосила. Аз соли 2003 таваҷҷуҳи хосе барои ҳалли мушкилоти мавҷуд дар равиши арзиши ҳосила ба вуҷуд омад, ки ин роҳи ҳалҳо иборатанд аз: равиши замонбандии ҳосила тавассути «Липа», арзиши барномарезӣ тавассути «Анборӣ» ва замони ба даст омада тавассути Ҷейкоб. Ҳамчунин, дар соли 2006 ва 2007 Вондарвурд тахти ду мақола маҷзо ин се равишро мавриди баррасӣ қарор додааст, ки ин мақолот равишҳо дар қисати баъд шарҳ дода мешавад.

Тақсимбандии мутолеоти анҷомшуда. Бо мутолеа ва баррасии мақолот ва конфронсҳои илмии баргузоршуда, метавон навъҳо ва гуногунии зиёде дар ҳавзаи мудирияти арзиши касбшуда мушоҳида кард. Чандин соли охир анвои конфронсҳо ва симпозиумҳо дар заминаи мудирияти арзиши касбшуда баргузор шудааст, ки дар натиҷаи ин ҳавза аз дониши мудирияти барнома бисёр мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқон қарор гирифта аст. Бо таваҷҷуҳ ба ин мақолот метавон ҳавзаҳои аслӣ дар мудирияти арзиши касбшударо ба сурати зер тақсим кард:

1.Шохисҳо ва моделҳои ҷадид дар пешбинии ҳазина;
2. Изофа кардани шохисҳо ва ё моделҳои ҷадид;
3. Ироаи барномаи компютерӣ;
4. Корбурди равиши арзиши касбшуда дар мавридҳои хос;
5. Ҳамафзоии мудирияти арзиши касбшуда ва мудирияти хатар;
6. Истифода аз равишҳои фозӣ;
7. Шохисҳо ва моделҳои ҷадид дар пешбинии замон;

Ҳамон тавр ки дар боло мушоҳида мешавад, мақолоти ироашуда дар заминаи мудирияти арзиши касбшударо метавон ба 7 ҳавзаи аслӣ тақсим кард. Дар идома ҳар яке аз ин ҳавзаҳоро шарҳ дода ва мақолоти марбути онро баён мекунем. Бо таваҷҷуҳ ба матолиби ироашуда дар бахши ин мақола, равиши арзиши касбшуда дар мубоҳисаи шохисҳои замонӣ бо мушкилоте рӯ ба рӯ аст, ки дар натиҷа муҳаққиқин ба ироаи роҳкорҳое барои ҳалли ин мушкилот пардохтаанд.

Шохисҳо ва моделҳои ҷадид дар пешбинии ҳазина. Ин ҳавза аз ибтидои мудирияти арзиши касбшуда, то соли 2000 мавриди таваҷҷуҳи муҳаққиқин қарор гирифтааст. Бо таваҷҷуҳ ба ин ки шохисҳои ироашуда дар арзиши касбшуда, зуддории мақбулияти матлубӣ мебошанд. Ба шарҳи як мақолае ки ба баррасии се модел ва ироаи як модели ҷадид мепардозад, басанда мекунем.

Кристанас дар соли 1993 мақолае таҳти унвони «Пешбинӣ барои комил шудани масъала, як бознигарӣ дар се мутолеа»-ро дар маҷаллаи «Мудирияти барнома» ироа кард. Кристанас дар ин мақола ибтидо ба таҳлилу таҷзияи се мақолаи пеш аз худ мепардозад, ки ин мақолот ҳар кадом шохисҳои ҷадидеро барои пешбинии ҳазинаҳои барнома ироа медиҳанд. Сипас, вай бо баёни айб ва имтиёзи ҳар як аз ин шохисҳо, шохиси ҷадидро барои пешбинии ҳазинаи барнома пешниҳод менамояд.

Изофа кардани шохисҳо ва ё моделҳои ҷадид. Бо таваҷҷуҳ ба баррасиҳои анҷомшуда метавон натиҷа гирифт, шохисҳои ироашуда дар равиши арзиши ҳосила кофӣ набуда ва барои барномарезии назорати барнома мебояд шохисҳои бештар ва муассиртаре таррохӣ гардад. Дар натиҷа дар ин ҳавза муҳаққиқин бо баррасии шохисҳои равиши арзиши касбшуда, шохисҳои ҷадидеро барои такмили ин равиш ироа додаанд.

Лу ва ҳамкорон дар соли 2007 дар мақола таҳти унвони «Тадқиқоте барои назорати қобилияти итминони барнома бар асоси чаҳор ҳадаф», ки дар маҷаллаи «Касиён» ба чоп расидааст, ба ироаи модели ҷиҳати назорати итминони барнома бар асоси чаҳор меъёри сифат, ҳазина, фароянд ва амният мепардозад. Шоёни зикр аст, ки эшон бо ворид кардани меъёрҳои фозӣ дар муҳосиботи худ, модели худро аз ҳолати қатъӣ хориҷ карда ва муҳосиботи худро ба сурати фозӣ баён медорад.

Ванг дар соли 2006 дар мақолае таҳти унвони «Таҷрибаҳои судманд барои андозагирии ҳазина ва замонбандӣ аз тариқи мудирияти арзиши ҳосила ва контроли фаросндҳои оморӣ» ки дар маҷаллаи «Дониши компютер» ба чоп расидааст, моделеро ироа менамояд, ки бо таваҷҷуҳ ба он метавон контроли ҳазина ва замони барнома ва гузоришоти марбути онро бо итифода аз таҳлилҳои оморӣ ба даст овард. Аз равишҳои оморӣ истифода намудааст.

Кайфӣ дар соли 2006 дар мақолае таҳти унвони «Тарроҳии мудирияти барнома: як нишонагузорӣ ва беҳбуди муҳосиботи арзиши касбшуда» ки дар маҷаллаи байналмилалии «Барномаи мудирият» ба чоп расидааст, дар ибтидо шохисҳои ироашуда барои равиши арзиши касбшударо баррасӣ карда ва сипас шохисҳои ҷадидро бо мафҳуми равшантар ва инътиофпазирӣ бештар баён медорад.

Гарри дар соли 2005 дар мақолае таҳти унвони «Трофики додаҳо ба унвони шохисе барои муҳосибаи фоизи пешрафти барнома», ки дар маҷаллаи «VDA Brighit» ба чоп расидааст. Вай моделеро ироа менамояд, ки барои муҳосибаи сад фисадаи пешрафти барнома аз равиши трофики дода истифода менамяод ва сипас бо муқоисаи ин модел бо моделҳои ироашудаи қаблӣ бартарии модели худро баён медорад.

Нисор дар соли 2005 дар мақолае таҳти унвони «Ба кор бурдани таҳлилу таҷзияи Вейбол барои арзёбии кориии замонбандӣ ва ҳазина», ки дар маҷаллаи «Муҳандисӣ ва мудирияти сохт» ба чоп расидааст, моделеро ироа менамояд, ки барои муҳосибаи кориии замонбандии барнома аз равиши Вейбол истифода менамояд.

Ироаи барномаи компютерӣ. Бо таваҷҷуҳ ба истифода рӯзафзун аз компютер ва ҳамчунин доштани суръати фаровон дар истифода аз барномаҳои компютерӣ, муҳаққиқин низ саъй ба тарроҳии нармафзорҳое барои пиёдасозии ҳар чӣ беҳтари равиши арзиши касбшуда таррохӣ намудаанд. Ва ё дастае аз муҳаққиқин нармафзорҳоеро пиёдасози равиши архиши касбшуда дар як даста аз барномаҳои як созмон таррохӣ намудаанд. Ҳамчунин дар ин ҳавза мақолоте дар заминаи чигунагии муҳосиботи арзиши касбшуда дар нармафзориҳои мудирияти барнома низ ёфт мешавад.

Қонам ва ҳамкоронаш соли 2006 дар мақолае таҳти унвони «Як чаҳорчӯбе барои замони воқеи барномаҳои сохтмонӣ ва радгирии 100 фисадаи пешрафт», ки дар конфронси «Муҳандисӣ, сохт ва иқдомот дар муҳитҳои чолишангез» ба чоп расидааст, барномаи компютериро ироа менамояд, ки барои муҳосибаи равиши арзиши ҳосила дар барномаҳои сохтмонӣ корбурд дорад. Ин барнома бо Скуб барномаҳои сохтмонӣ таҳия шуда ва анвои дастабандӣ барои заминабандии барномаҳои сохтмониро доро мебошад.

Корбурди арзиши касбшуда дар мавриди хос. Равиши арзиши касбшуда барои тамоми барномаҳое дар ҳоли иҷро корбурд дорад. Вале барномаҳо дорои моҳиятҳои мутафовут мебошанд. Баъзе аз барномаҳо дорои замони бисёр кӯтоҳ ва бисёр дароз мебошанд ва бо ин ки баъзе аз барномаҳо дорои ҳазинаи бисёр зиёд мебошанд. Дар натиҷа теъдоде аз шохисҳои равиши арзиши касбшуда барои баъзе аз барномаҳои дорои аҳамияти болотаре мебошад. Дар ин ҳавза аз равиши арзиши касбшуда муҳаққиқин ба ироаи корбурди равиши арзиши касбшуда дар мавридҳои хос аз қабили созмонҳои фазоии Амрико, саноати гуногун, сохт ва анбордорӣ ва ғайра мепардозанд. Ин ҳавза дорои имтиёзи бисёр муҳиме, яъне корбурдӣ будани ин тадқиқот мебошад.

Гавон ва ҳамкорон дар соли 2006 дар мақолае таҳти унвони «Корбурди арзишҳои ҳосила дар барномаҳои анбордорӣ» ки дар маҷаллаи «Иттилооти мудирият ва дониши компютерӣ» ба чоп расидааст; Ибтидо ба шарҳ додани барномаи анбордорӣ пардохта ва сипас корбурди равиши арзиши ҳосиларо дар барномаҳои анбордорӣ баён медорад.

Ким ва ҳамкорон дар соли 2003 дар мақолае таҳти унвони «Як модел барои короии муассири равиши мудирияти арзиши ҳосила», ки дар маҷаллаи байналмилалии «Барномаи мудирият» ба чоп расидааст, равиши арзиши касбшудаи моделро пешниҳод мекунад, ки барои иҷрои беҳтарини равиши барномаи тадқиқотӣ корбурд дорад.

Ҳамафзоии мудирияти касбшуда ва мудирияти риск. Аз он ҷо ки дар муддати замони анҷоми барнома имкони ба вуҷуд омадни омилҳои ғайримутарақибаи зиёде ҳамчун сел, зилзила, шароитҷӯйи ва ғайра вуҷуд дорад, дар натиҷа дар пешбинии муддати замон ва ҳазинаи аввалияи барномаи адами қатъият вуҷуд дорад, ки ба кор бурдани равиши арзиши касбшуда бо мудирияти риск тавъам бо ҳам, метавонад тасвири воқеитаре аз вазъияти барномаро муҷараёни барнома нишон диҳад. Бинобар ин ҳавзаи бисёр мавриди таваҷҷуҳи муҳаққақин буда ва роҳкорҳои зиёде барои истифодаи ин ду равиш бо якдигар ироа гардидааст.

Гроҳам дар соли 2007 дар мақолае таҳти унвони «Истифода аз таҳлили ҳазина-риск барои пешбинии ҳазина ва мудирияти арзиши ҳосила», ки дар конфронси «Аэросипос» ба чоп расидааст, моделеро ироа менамояд, ки барои пешбинии ҳазина ва ҳамчунин муҳосибаи шохисҳои мудирияти арзиши касбшуда аз таҳиле таҳти унвони ҳазина-риск истифода менамояд.

Арзёбӣ ва муқоисаи се равиши мавҷуд. Вондарвуд ва ҳамкоронаш таҳти мақолае дар солҳои 2006 ва 2007 бо унвони «Як муқоиса байни равишҳои пешбинии муддатзамони барнома» бо истифода аз равиши арзиши касбшуда ва ҳамчунин мақолае «Як шабеҳсозӣ ва арзёбии равиши арзиши касбшуда» ибтидо ин се равишро мавриди баррасӣ қарор дода ва шохисҳои мавриди истифода дар ин равишро баён медоранд. Сипас бо таърифи шохисе се равишро бо якдигар муқоиса карда ва равише ки дорои камтарин хато мебошадро муаррифӣ менамояд.

Вондарвуд ибтидо ба шарҳи мушкилоти мавҷуд дар равиши арзиши касбшуда барои муҳосибаи шохисҳои замонӣ мепардозад. Аз он ҷо ки равиши дорои коройӣ ва умумияти бештаре мебошад, шарҳи комиле аз ин равишро ироа дода ва сипас шохисҳои замонбандии ҳосилаи зикршуда дар ин се равиш баён мекунад ва ин шохисҳоро бо якдигар муқоиса менамояд. Вондарвуд барои муқоисаи ин се равиш, ибтидо 9 санориюро мутобиқи шакли (1) таъриф менамояд:

9 санориюи шабеҳсозӣ шуда барои муқоисаи тестҳо:

Санорию: 1 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа пештар аз барнома аст ва ин андозагирӣ дуруст аст.

Санорию: 2 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа пештар аз барнома аст ва ин андозагирӣ дуруст аст.

Санорию: 3 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа ақибтар аз барнома аст, аммо пружа пештар аз барнома мебошад.

Санорию: 4 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа пештар аз барнома аст, аммо пружа таҳти барнома мебошад.

Санорию: 5 Ҳама чиз таҳти барнома мебошад.

Санорию: 6 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа ақибтар аз барнома аст, аммо пружа таҳти барнома мебошад.

Санорию: 7 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа пештар аз барнома аст, аммо пружа ақибатар аз барнома аст.

Санорию: 8 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа аќибтар аз барнома аст ва ин андозагирӣ дуруст аст.

Санорию: 9 Мо андозагирӣ кардаем, ки пружа аќибтар аз барнома аст ва ин андозагирӣ дуруст аст.

Ишон бо кӯмаки нармафзоре тахти 9 санорию, ки дар боло зикр шуд 3100 барнома бо 30 фаъолият ба таври тасодуфӣ эҷод карда ва ба унвони фазои намуна барои муқоиса байни ин се равиш ба кор мебарад. Вондарвуд барои муқоисаи ин равишҳо, ду шохис ба сурати зер истифода мекунад:

1. Миёнгини 100% -и хато;
2. Миёнгини мутобиқи 100%-и хато.

Дар ин мақола мо ба баррасии равишҳои навин дар мудирияти арзиши касбшуда, алалхусус ба шарҳи равиши замонбандии ҳосила пардохтаем. Дар ибтидо пайкараи дониши мудирияти барнома ва равиши арзиши касбшуда ташреҳ шуда ва сипас анвои тадқиқоти моделҳои равиши арзиши касбшударо зикр намудаем.

Равиши арзиши касбшуда назари мудиронро ба барномаҳое, ки ниёзманди таваҷҷуҳи бештар ҳастанд, ҷалб менамояд. Ҳамчунин дар авлавият банди барномаҳо ба мудирон кӯмак мекунад, то барномаҳоро дар даруни сабаде аз барномаҳо қарор дода ва мудирияти онҳоро беҳбуд мебахшад. Ин равиш ба мудирони пружа ва созмонҳо аломатҳои ҳушдордиҳандае медиҳанд, то бо мавқеъ дар қаболи амалкарди заифи пружа анҷом дода ва фурсатҳои такмили мавқеиятомези барномаҳоро афзоиш диҳад.

Дар ин мақола баррасии комил бар равиши мудирияти арзиши касбшуда ва шохисҳои мавриди истифода дар ин равиш ва наҳваи рафтори онҳо дар мақтаъҳои замонии мухталифи барнома сурат гирифтааст. Бар асоси он чӣ баён шуд, шохисҳои ҳазинавии равиши арзиши касбшуда дар кулли гардиши умри барнома ба хубӣ амал менамоянд ва қобилияти болоии итминон доранд. Вале шохисҳои замонӣ дар 1/3 интиҳои барнома натоиҷи нодурусте ва ғайривоқеиро ироа медиҳанд. Ҳамчунин ин шохисҳо, бар асоси ҳазинаҳо баён мегарданд, ки ҳамин амр тафсир ва тавҷеҳи вазъияти замонбандии барномаҳоро барои мудирон мушкил месозад. Дар натиҷа дар равиши ҷадиди арзиши касбшуда аз техникаи замонбандии ҳосила истифода мегардад. Тафсири ин шохис содатар мебошад, зеро бар асоси замон муҳосиба мешавад ва ҳамчунин миқдорҳои ин меъёр дар кулияи мақотеи замонии барнома мӯътабар мебошад. Ба далели қобилияти итминони болоӣ ин шохисҳо метавон онҳоро ба роҳатӣ ҷиҳати пешбинии замони такмили пружа ба кор бурд.

Аз мудирияти арзиши касбшуда дар пардохт ба паймонкорон низ метавон истифода намуд, ба тавре ки пардохтҳо бобати корҳои қарордодӣ ва паймонкорӣ бар асоси арзиши касбшуда анҷом гардад. Чун дар қарордодҳо тааҳҳудоти молӣ ва қонунӣ вуҷуд дорад, лозим аст, то равиши муносибе барои арзёбии пешрафт мушаххас гардад. Интихоби равиши муҳосибаи пешрафт, бояд бодиққати кофӣ анҷом гирад ва муҳите одилонаву мутасовӣ барои эҷоди ангеза ҷиҳати мавқеиятомези корҳои қарордодӣ ва паймонкорӣ эҷод гардад.

Равиши мудирияти арзиши касбшударо дар барномаҳое бо андоза ва анвои мухталиф, хусусӣ ва ҳамчунин дар сутуҳи мухталиф ва аҷзои мухталифи ҳазина монанди нерӯи инсонӣ, мавод ва пайкорон низ метавон ба кор бурд. Содасозии муҳосиботи равиши арзиши касбшуда, ба коргирии абзорҳои графикӣ барои дарки беҳтари равандҳои барнома ва ҳамчунин корбурдҳои мавқеиятомез дар саноат, факторҳои муҳим барои рушду ба коргирии муассири ин равиш дар мудирияти барнома мебошад.

АДАБИЁТ

1. Сабзапарвар Маҷид. Назорати барнома / Сабзапарвар Маҷид. -Теҳрон: Тарма, 1385.
2. Авазхоҳ Ҳусайн. Мурoҷиати комили барномарезӣ ва назорати пружа бо паримоваро / Авазхоҳ Ҳусайн. -Теҳрон: Ноқус, 1384.
3. Фаррух Машоӣ Муҳаммадризо. Мудирияти арзиши касбшуда / Фаррух Машоӣ Муҳаммадризо. – Теҳрон: Расо, 1385.
4. Фархиён Фотима. Баррасии шохисҳои арзёбии амалкарди пружа дар равиши мудирияти арзиши ҳосила ва корбурдҳои он / Фархиён Фотима, Татяна Шево // Сеюмин конфронси байналмилалии мудирияти пружа. –Теҳрон, 1385.
5. Шафеӣ Аҳмад. Ҳамафзоиши мудирияти арзиши касбшуда ва мудирияти риск ҷиҳати афзоиши асарбахшии мудирияти барномаҳо / Шафеӣ Аҳмад, Шафеӣ Муҳаммад // Сеюмин конфронси байналмилалии Мудирияти барнома. –Теҳрон, 1385.

6. Шодрухи Шаҳром. Методологияи мудирияти арзиши касбшуда бо рӯйкардҳои фозӣ / Шодрухи Шаҳром, Мусалламӣ Лайло // Сеюмин конфронси байналмилалии Мудирияти барнома. –Техрон, 1385.
7. Vandevoorde S. A comparison of different project duration forecasting methods using earned value metrics / S. Vandevoorde and Vanhoucke Mario // International Journal of Project Management, 2006.
8. Lu N. Reaserch on unit project realibility control based on four targets / N. Lu // Journal of “Xi an”, 2007.
9. Nassar K.M. Using Weibull analysis for evaluation of cost and schedule performance / K.M. Nassar and H.G. Gunnarsson // Journal of Construction Engineering and Management, 2005. -P. 1257-1262.
10. Graham D.R. Using cost –risk to connect cost estimating and Earned Value Management / D.R. Graham // IEEE Aerospace Conference Proceedings, 2007. -№3121. -727.
11. Christensen D.S. The estimate at completion problem: A riew of three studies / D.R. Graham // Project Management, 1993. -P. 37-42.

ИССЛЕДОВАНИЕ НОВЕЙШИХ МЕТОДОВ В УПРАВЛЕНИИ СТОИМОСТНОЙ ОЦЕНКИ В ПРОГРАММЕ УПРАВЛЕНИЯ КОМПАНИИ

Данная статья посвящена изучению новейших методов в управлении стоимостной оценки в программе управления компанией. Стоимость компании зависит от отдачи инвестированного капитала, которая превышает затраты на привлечение капитала и ее налаженное управление направлено на максимизацию своей стоимости, принятие управленческих решений на ключевых факторах стоимости. При хорошо отлаженном управлении планирования и оценки результатов деятельности обеспечивается дальнейшее развитие компании. Управление стоимостью поддерживает разумное равновесие между долгосрочными и краткосрочными целями деятельности. Если управление стоимостью внедрено и организовано должным образом, компания получает огромные выгоды.

Ключевые слова: управление, стоимостная оценка, рост экономической эффективности, управление стоимостью, система планирования, принятие решений, стоимостные показатели.

STUDY OF INNOVATIVE PRACTICES IN THE MANAGEMENT OF THE VALUATION IN THE COMPANY

This article is devoted to the study of innovative practices in the management of the valuation of the company management. Company's value depends on the value of invested capital, which exceeds the cost of raising capital and its established governance aims at maximizing its value, management decisions on the key factors of value. In well-functioning management planning and performance measurement is the further development of the company. Cost management supports a reasonable balance between long-and short-term goals. If cost management implemented and organized properly, the company gets tremendous benefits.

Key words: management, valuation, increasing economic efficiency, cost management, planning, decision-making, values.

Сведения об авторе: ***Наими Неъмои*** – соискатель Таджикского национального университета

ҶУБРОНПУЛӢ ДАР ЭРОН АЗ ДИРӮЗ ТО ИМРӮЗ

Фарибурзи Муҳсинӣ
Пажӯҳишгоҳии иқтисод ва демографияи АИ ҶТ

Тафаккури вуруди ҷубронпулӣ ба буҷаи давлатӣ пас аз Ҷанги Дуюми Ҷаҳон дар Эрон шакл гирифт. Бо аз байн рафтани зерсохтҳои иқтисодӣ ва дар натиҷаи заъфи шадиди тавлид (тарафи арза) ва аз сӯйи дигар ҷамъияти зиёд ва дар натиҷа, афзоиши шадиди тақозои иқтисодӣ ҷаҳонӣ шоҳиди таварруми лаҷомгусехтае гардид, ки дар асари он масрафкунандагон тавони таҳияи маоши рӯзмарраро надоштанд ва дар натиҷа, давлатҳо ҷиҳати таъмини ниёзҳои мардум аз як сӯ ба фурӯши тавлидоти воҳидҳои тавлидӣ аз сӯйи дигар, ба фикри пардохти бахше аз баҳои тамомшудаи тавлид ба тавлидкунандагон пардохтанд, ки онро ҷубронпулӣ номиданд. Дар ин росто кишвари мо низ истисно набуда, то бад-он ҷо ки дар ҳар давра бахши қобили мулоҳизае аз буҷаи давлат ба ҷубронпулиҳо ихтисос ёфта, рафта-рафта ба далели истифодаи яксон ва ноодилонаи ақшори мухталифи мардум, аз ин ҷубронпулиҳо фикри ҳадафмандии он эҷод ва дар ниҳоят дар соли 1389 иҷро гардид.

Акнун назар ба гузашта қариби як сол иҷрои қонуни ҳадафманд кардани ҷубронпулиҳо таҳқиқи зер таҳти унвони (ҷубронпули дар Эрон аз дирӯз то имрӯз) дар се бахши аслӣ гирдоварӣ шудааст:

Бахши аввал, ба чигунагии пайдоиши тафаккури ҷубронпулӣ дар иқтисоди Эрон пардохт.

Бахши дуюм, ҷойгоҳи ҷубронпулӣ дар низоми барномарезӣ ва буҷабандии Эрон дида мешавад.

Бахши сеюм, бо таваҷҷуҳ ба гузаштаи наздик ба як сол аз иҷрои қонуни ҳадфманд кардани ҷубронпулиҳо ба чигунагии шаклгирии ин қонун ва комёбиҳо ва адами комёбиҳои он мепардозад.

Пас аз вуқӯи ҷанги вайронгари дуюми ҷаҳонӣ ва ба иллати вайронии зерсохтори иқтисодӣ дар бисёре аз кишварҳои ҷаҳон сатҳи тавлидот дар муқоиса бо тақозо ба шиддат поин омад ва муҷиби таварруми шадиди қиматҳо аз як тараф ва аз тарфи дигар ба далели нобудии корхонаҷот мунҷар ба бекории густарда гардид. Мавридҳои фавқ лузуми ҳимоят аз масрафкунандагонро беш аз пеш намоён сохт.

Дар ин росто ва аз аввалҳои даҳаи 40 баҳси ҷубронпулиҳо вориди иқтисоди Эрон гардид ва ба тадриҷ дар буҷаҳои солона раванди суудӣ ёфт. Аз тарафе бо таваҷҷуҳ ба тафовути ошкори масрафи ақшори мухталиф аз колаҳои ҷубронпулӣ ҳамвора баҳси ҳадафманд кардани ҷубронпулиҳо дар иқтисоди Эрон мартаҳ буда, ки дар ниҳоят ва аз охирҳои соли 1389 ба мавқеи иҷро гузорида шуд, ки дар ин таҳқиқ ба комёбиҳо ва адами комёбиҳои он ишора хоҳад шуд.

Ҷубронпулӣ аз дирӯз то имрӯз Шояд битавон аввалин фикри шаклгирифта дар хусуси пардохти ҷубронпулиро ба даврони Сафавия нисбат дод, ки дар он ба ҷиҳати ҳифзи қудрати хариди мардум аз тахфифи молиётӣ истифода гардид. Пас аз он бо ҳимоят аз кишоварзон аз тариқи эҳдои ройгони ниҳодҳои кишоварзӣ, ҷубронпулӣ вориди бахши тавлид гардид. Дар солҳои баъд ва мушаххасан дар солҳои даҳаи 20 бо сохти аввалин анбори захирасозии гандум амалан сиёсати хариди тазминии гандум аз сӯйи давлат ба иҷро даромад. Аз як сӯ давлат гандумиро бо қимати болотар аз нархи бозор аз кишоварзон харидорӣ ва аз сӯйи дигар, ҷиҳати дастёбии ақшори камдаромад нонро бо қимати поинтар аз он ки тамом мешуд, дар ихтиёри масрафкунандагон қарор дода, амалан аввалин ҷубронпулӣ бар рӯйи нон пардохт шуд.

Таъсири ҷангҳои ҷаҳонии аввал ва дувум бар низоми ҷубронпулиҳо дар Эрон. Бо шӯълавар шудани оташи ҷангҳои ҷаҳонии аввал ва дувум ва ҷиҳати таъмини маоши мавриди ниёзи мардум давлатҳои вақт талоши худро бар назорат ва пардохти ҷубронпулӣ ҷиҳати поин нигоҳ доштани қимати гандум ва гушт масраф доштанд. Аз сӯйи дигар ва бо таваҷҷуҳ ба такяи чашмгири даромади давлат ба нефт бо афзоиши қимати нефт ҳаҷми ҷубронпулиҳо низ дар буҷаи давлат афзоиш меёфт. То ба он ҷо ки ҳаҷми ҷубронпулӣ дар соли 1315 нисбат ба соли 1354 тақрибан 2% буд. Иллати умдаи он такони нефти бузурги солҳои 1353-1354 буд.

Ҳамзамон бо такони қимати нефт дар ин солҳо мизони даромади нефти Эрон аз ҳудуди 160 млр. риёл дар соли 1350 ба ҳудуди 1250 млр. риёл дар соли 1354 расид. Дар ин росто ба далели адами таносуби зерсохтҳои иқтисодӣ, бандарҳои киштиронӣ, роҳҳои асфалтӣ ва оҳан, саноеи модар ва ғайраҳо кишвар ба далели вуҷуди даромади боло ба сӯйи воридоти беравия рӯй оварда, барои аввалин бор (бемории Голандӣ) дар иқтисоди Эрон ошкор шуд. Дар ин росто, бо афзоиши шадиди сатҳи қиматҳо дар соли 1353 давлат барои ҳимоят аз масрафкунандагон дар муқобили ин таварруми шадид иқдом ба таъсиси сандуқи ҳимоят аз масрафкунандагон намуд, ки яке аз ҳадафҳои он эҷоди таърифи хос барои пардохти ҷубронпулӣ буд ва дар ниҳоят, соли 1356 вазифаҳои он ба созмони ҳимоят аз тавлидкунандагон ва масрафкунандагон вогузор шуд.

Вуқӯи инқилоби исломӣ, ҷанг ва таъсири он бар низоми ҷубронпулиҳо. Бо пирӯзии инқилоби исломӣ ва ба далели барҳам хӯрдани созу кори бисёре аз идорот, вазифаҳои созмони фавқ ба ситоди басиҷи иқтисодӣ вогузор гардид, ки ба далели адами анҷоми бемавқеъ ва саҳеҳи вазифаҳо дар ин солҳо рушди қобили мулоҳизаи қиматҳо рӯ ба рӯ будем. Бо вуқӯи ҷанг дар соли 1359 ва бурузи мушкилоти иқтисодӣ ноши аз он, аз қабили вайронии зерсохтор ва саноеи модар ва низ таҳлилҳои навасони шадиде дар тавлиду арзаи колаҳо рӯй дод, ки дар натиҷа, муҷаддадан вазифаи танзими бозор ба созмони ҳимоят аз масрафкунандагон ва тавлидкунандагон вогузор гардид. Дар ин солҳо бо иттихози ҳамзамони сиёсати саҳмиябандии колаҳо ва пардохти ҷубронпулӣ рӯйи онҳо то ҳадде қобили мулоҳизае аз афзоиши қиматҳо ва камбуди колаҳо пешгирӣ гардид. Лекин дар солҳои 1365 то 1367 ва бо эҷоди низоми чанднархии арз қимати ақломи тавлиди дохил бо ҳам то 3 баробар афзоиш ёфт.

Поёни ҷанг ва шурӯи барномаҳои иқтисодӣ Аввалин барномаи тавсеаи фарҳангӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Эрон бо поёни ҷанг ва дар солҳои 1368-72 ба мавқеи эҷод даромад, ки дар он ба далели садамаҳои зиёди расида бар мардум аз ноҳияи ҷанг пардохти ҷубронпулиҳо ба тав ри ҷиддӣ дар буҷаи давлат қарор гирифт.

Дар хилоли ин солҳо ҷубронпулиҳои пардохтии давлат солона қариби 25% рушд карда, ба наҳве, ки дар поёни барномаи аввал бар ҳасби қиматҳои исмӣ, ҷубронпулиҳои пардохти тақрибан 100% афзоиш ёфт.

Дар барномаи дуюм ва бо таваҷҷуҳ ба пешниҳодоти сандуқи байналмилалии пул мабни бар анҷоми сиёсатҳои таъдили иқтисодӣ дар Эрон, рушди ҷубронпулиҳо дар буҷаи давлат шитоби камтаре ёфт, то бад-он ҷо ки дар хилоли барномаи дуюм ба солона 9% расид. Гуфтани нукта холӣ аз лутф намебошад, ки алорағми коҳиши шитоби афзоиши ҷубронпулиҳо дар тӯли барномаи дуюм саҳми колаҳои масрафӣ аз ҷубронпулиҳо дар ин барнома беш аз барномаи аввал, валекин саҳми ҷубронпулиҳои тавлид камтар аз барномаи аввал мебошад.

Тағйири нигариш аз ҳазфи ҷубронпулӣ ба ҳадафмандсозии он Бо оғози барномаи сеюм (1379-83) нигоҳи коҳиш ё ҳазфи ҷубронпулиҳо ҷойи худро ба сиёсати ҳадафмандсозии ҷубронпулиҳо дод. Дар ин барнома ва бо тасвиби моводи 36, 46, 47, 196 ва 197 ва бандҳои ислоҳии 46 ва 47 қонуни ҷубронпулиҳо рангу рӯйи тозае гирифт. Ба унвони мисол, дар моддаи 47 лоиҳаи давлат ба маҷлис, механизми шиносоии хонаводаҳои камдаромад бо даромади мутавассит ва пурдаромад ҷиҳати чигунагии баҳрамандӣ аз ҷубронпулиҳои мутафовит пешбини гардида буд. Лекин ин пешниҳод дар саҳни ошкори маҷлис рад ва маҷлис бар пардохти ҷубронпулиҳо ба шеваи барномаи дуюм ва бар ақломи зарурӣ ҳам монанди гандум, биринҷ, равғани наботӣ, қанду шакар, панир, дору ва шири хушк таъкид намуд.

Албатта, дар мурдоди (августи) соли 1380 маҷлис давлатро мукаллаф ба баррасӣ ва мутолиаи коршиносишуда перомуни ҳадафмандсозии ҷубронпулиҳои колаҳои асосӣ ва ҳомилҳои энергӣ ҷиҳати таҳаққуқи ҳадафҳои зер намуд:

1. Таъйини қимати одилона ва мантиқии колаҳо ва энергия ҷиҳати пешгирӣ аз қочоқи онҳо;
2. Барҳам задани низоми баҳрамандии мусовӣ аз ҷубронпулиҳо ба нафъи хонаводаҳои камдаромад;
3. Ҳимоят аз тавлиди дохилии колаҳои ҷубронпулӣ;
4. Тақвияту густариши низоми рифоҳи иҷтимоӣ ба ҷойи пардохти нақдии ҷубронпулиҳо;
5. Сармоягузориҳои зербиноӣ ва маҳрумиятзудоӣ аз кишвар ҷиҳати эҷоди иштиғол;
6. Тавсеаи саноеи иштиғолзо аз маҳалли даромадҳои ҳосил, аз иҷрои ин қонун бо пардохти воми камбаҳра.

Ҳарчанд ки давлат дар солҳои барномаи севум ба далели адами дастёбӣ ба оморҳои дақиқ дар хусуси даҳаҳои даромадӣ муваффақ ба тадвини тарҳи ҳадафманд кардани ҷубронпулиҳо нагардид, лекин дар хилоли ин солҳо бо иқдомот ба шарҳи зер талошҳои қобили таваҷҷуҳеро ҷиҳати баҳрамандии бештари ақшори осебпазир аз ҷубронпулиҳо ба иҷро даровард:

1. Таъйини саҳмияи хос аз ақломи асосӣ барои аввалин бор ва дар соли 1382 ҷиҳати мададҷӯёни комитети имдоди Имом, созмони беҳзистӣ, иттиҳодияи коргарӣ, кормандӣ ва нерӯҳои мусаллаҳ;
2. Афзоиши 100% саҳмияи шири хонаводаҳо;
3. Афзоиши саҳми ақшори осебпазир аз тариқи афзоиши ҷамъияти машмул аз 10 000000 нафар ба 15 0000000 нафар.

Ҷубронпулиҳо дар барномаи чаҳорум. Дар ин барнома ҷиҳати истиқрори адолат ва суботи иҷтимоӣ ва коҳиши фақр ва тавонмандсозии фақирон аз тариқи тахсиси коромад ва ҳадафмандии манобеи таъмини иҷтимоӣ моддаи 95 пешбинӣ ва анҷоми ин муҳим ба вазорати рифоҳ ва таъмини иҷтимоӣ вогузор гардид.

Мизони ҷубронпулӣ дар буҷаи солҳои гузашта. Дар тӯли солҳои барномаи севуми тавсеа рушди арқоми пардохти ҷубронпулиҳо идома ёфта, аз ҳудуди 8500 млн риёл дар соли 1379 ба беш аз 29 000 млр риёл афзоиш ёфтааст. Ҳамчунин саҳми ҷубронпулиҳо аз буҷаи умумии давлат тайи 4 соли аввали барномаи севуми тавсеа аз ҳудуди 6% дар соли 1379 ба 8% дар соли 1382 расид.

Дар солҳои 1383, 1384 ва 1385 низ арқоми ҷубрнопулиҳо марбут ба тартиб 39,6; 40,2 ва 57,8 ҳазор млр риёл мебошад, ки рушдҳои чашмгиреро нисбат ба солҳои қабл нишон медиҳад.

Ҳамчунин ҷамъи ҷубронпулиҳое дар қонуни буҷа соли 1386 қариби 120 000 млр. риёл мебошад, ки ин мизон дар лоиҳаи буҷаи соли 1387 ба ҳудуди 123 000 млр риёл афзоиш ёфтааст.

Бояд таваҷҷуҳ намуд, ки бештари мизони ҷубрнопулиҳо марбут ба ҷубронпулиҳои колаҳои асосӣ ва воридоти бензин, нефт ва газ мебошад. Ҳамчунин бо таваҷҷуҳ ба омор мушоҳида мешавад, ки ҷубронпулиҳои воридоти бензин, нефт ва газ дар соли 1386 қариби 34 000 млр риёл будааст, ки ин мизон дар буҷаи соли 1387, 30 000 млр риёл шудааст. Ҷубронпулиҳои колаҳои асосӣ низ, аз ҷумла ҷубронпулиҳое аст, ки ҳазинаи болоеро ба давлат таҳмил мекунанд. Ҳаҷми ин ҷубронпулиҳо дар соли 1386 ҳудуди 45 000 млр риёл будааст ва дар соли 1387 ба ҳудуди 40 000 млр риёл коҳиш ёфтааст.

Шурӯи иҷрои қонуни ҳадафманд кардани ҷубронпулиҳо Дар соли 1388 ва пас аз баҳсҳои фаровон, қонуни ҳадафманд кардани ҷубронпулиҳои тасвиб, ки бар асоси он муқаррар гардид, даромад ҳосил аз афзоиши қиматҳо аз ин маҳал ба хазина ворис ва бад-ин шарҳ тавзеъ гардад:

1. 50% ба сурати мустақим ва пардохти нақдӣ ба хонаводаҳо;
2. 30% ба тавлидкунандагон;
3. 20% ҷиҳати умури зербиноӣ дар ихтиёри давлат.

Пас аз кашмакашиҳои зиёд оқибат дар озари (декабри) соли 1389 ҳадафмандии ҷубронпулиҳо ба боризи 455 000 риёл ба ҳисоби ҳар нафар аз гурӯҳҳои ҳадаф оғоз ва баъд аз он ҷубронпулиҳои энергӣ аам аз бензин, нефт ва газ, газоил, нефти курра, барқ ва ҷуброни обу орд ҳазф гардид.

Комёбиҳо ва адами комёбиҳо:

1. Комёбиҳо

- бо вуруди маблағҳои фавқ ба ҳисоби хонаводаҳо зариби ҷинӣ дар Эрон рӯ ба беҳбуд буда, лизо, иҷрои ин қонун метавонад дар сурати иҷрои саҳеҳ таъсири мусбат ба тавзеҳи одилонаи даромад дошта бошад;
- бо таваҷҷуҳ ба оморҳои мавҷуд масрафи энергия, бахусус, бензин ва газ дар кишвар ба наҳви қобили мулоҳизае коҳиш ёфт, ки дар натиҷа коҳиши воридоти ин колоҳо ба кишвар ва пешгирӣ аз хуруҷи арз аз кишварро дар пай доштааст;
- дар натиҷаи иҷрои ин қонун мунҳании тақозои кул ба самти рост ҳаракат карда, дар сурати ҳимояти ҳамзамон аз тарафи тавлид зимни афзоиши тавлиди нохолиси миллӣ метавонем шоҳиди афзоиши иштиғол ва рушди мулоими қиматҳо бошем.

2. Адами комёбиҳо

- то кунун ҳеҷ гуна ҷубронпулие ба бахши тавлид пардохт нагардида, лизо, назар ба афзоиши баҳои тамомшудаи тавлидот ба далели афзоиши баҳои ниҳодаҳо имкони таътилии бисёре аз воҳидҳои тавлидӣ ва дар натиҷа бекории хеле азиме аз нерӯҳои кор, қобили пешбинӣ аст;
- адами таҳаққуқи банди фавқ мунҷар ба коҳиши шадиди арза нисбат ба тақозо ва дар натиҷа афзоиши шадиди қиматҳо мегардад, ки дар натиҷаи он ва ба сурати ғайримустақим ҷубронпулиҳои пардохтӣ ба хонаводаҳо дар қолаби таварруми молиётии ношӣ аз афзоиши қиматҳо аз эшон пас гирифта мешавад.

АДАБИЁТ

1. Гузоришҳои маркази пажуҳишҳои маҷлиси шӯрои исломӣ, 1389.
2. Каҷбоф. Таърихчаи ҷубронпулӣ дар Эрон ва ҷаҳон / Каҷбоф // Идораи кулли омӯзиш ва парвариш. Муовинати сиёсӣ, 29.3-1387.
3. Арбоб Ҳамидризо. Иқтисоди хурд / Арбоб Ҳамидризо. Ҷубронпулиҳо. Най, 1378.
4. Салвадор Доманик. Иқтисоди хурд / Салвадор Доманик. –Теҳрон: Най, 1982.
5. Ҳусайнӣ Саидшамсиддини. Арзишёбии ҷубронпулиҳо дар иқтисоди Эрон / Ҳусайнӣ Саидшамсиддини // Конференсияи сиёсатҳои пулӣ ва молӣ, 1390.
6. Пажӯён Ҷамшед. Иқтисоди бахши умумии ду давлат ва ҷубронпулиҳо / Пажӯён Ҷамшед. Най, 1385.

КОМПЕНСАЦИОННЫЕ ВЫПЛАТЫ В ИРАНЕ: ВЧЕРА И СЕГОДНЯ

В данной статье автор рассматривает право граждан Исламской Республики Иран на получение компенсационных выплат, который был введен в данной стране после Второй Мировой войны. Также рассматривается функционирование данной сферы в прошлом и в современный период. Социальное обеспечение как особый социальный институт государства является гарантией достойного развития каждого гражданина в общества и сохранения источника средств к существованию при наступлении различных жизненных ситуаций. Компенсационные выплаты являются одним из денежных выплат которые могут поспособствовать в поддержке гражданам в различных жизненных ситуациях.

Ключевые слова: компенсации, денежные выплаты, социальная поддержка населения, социальное обеспечение, денежные выплаты, права граждан Ирана на социальное обеспечение.

COMPENSATION PAYMENTS IN IRAN: YESTERDAY AND TODAY

In this paper the author examines the right of citizens of the Islamic Republic of Iran to receive compensation payments, which was introduced in the country after the Second World war. Also discusses the functioning of this sphere in the past and in modern times. Social security as a social Institute of the state is to guarantee a decent development of each citizen in society and maintain a source of livelihood upon the occurrence of different life situations. Compensation payments are one of the cash payments that can contribute to the support of citizens in different situations.

Key words: compensation, remuneration, social support of the population, social security, remuneration, rights of Iranian citizens to social security.

Сведения об авторе: ***Фарибурзи Мухсини*** – соискатель Института экономики и демографии АН РТ

ТАҲЛИЛИ КОРБУРДИ ХАТАР, НАВЪҲОИ ХАТАР ВА ШЕВАҲОИ НАЗОРАТИ ОН

Саидмуҳаммад Каримӣ, Саидмуҷтабоҳ Каримӣ
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Мизони хатари созмонҳои молӣ нисбат ба гузашта бисёр афзоиш ёфтааст. Бисёре аз хатарҳо ҷанбаи суннатӣ доранд, мисли хатари сӯхт шудани асл ва фаръи сармоя, хатари нархи баҳра ва хатари нақдинагӣ. Вале бисёре аз хатарҳо тоза ба вуҷуд омадаанд, мисли хатари муқаррарот, хатари нархи арз ва хатари манобеи инсонӣ.

Мудирияти хатар, ки ҳамвора фоизи ба ҳадди аксар расонидани даромад ва ба ҳадди ақал расонидани ҳазинаҳои амалиётӣ аст, дар марказҳо ва конуни ҳаракат ё фароянде қарор мегирад, ки бояд амалкардҳои бартарро таъйин намояд. Тафовут дар фалсафаи хатар равишеро ба кор мегирад, ки метавонад муҷиби равнақ ёфтанд, заиф шудан ё шикасти ширкат гардад. Дар созмонҳои молии кунунӣ ҳеҷ мудири аршаде наметавонад бидуни дарки густардаи абъоди хатар ва роҳҳо ё абзорҳои мухталиф ҷиҳати идора ва назорати он, вазифаи худро ба наҳви аҳсан анҷом диҳад.

Бархе аз мудирон дар баробари ин кори хатир ақибнишинӣ кардаанд ва кӯшидаанд худро аз падидаи хатар ба дур нигоҳ доранд. Онҳо кӯшидаанд, то даст ба амалиёте, ки хатарҳои муҳим доранд (мисли додани вомҳои баландмуддат то нархи баҳраи собит) назананд, ё ин ки хатарро ба дигарон мунтақил намоянд. Агарчи дар фароянди мудирияти хатар ин равишҳо аз ҷойгоҳи муҳиме бархурдор аст, вале мудир аз тариқи иҷтиноб ё парҳез аз хатарҳои сангин метавонад арзиши созмонро аз бозандагон ба ин гуна тафкик (ҷудо) намояд.

Таърифи хатар. Мудирияти хатар фароянди шинохт, авлавиятдиҳӣ, коҳиши асари пешомадҳои ғайримунтазир (маъмулан матнӣ) аст. Ба ибораи дигар, метавон онро ба сурати эҷоди барномае барои пешгирӣ аз мувоҷеҳа бо шароити душвор ё омода шудан барои онҳо ба тавре ки натиҷаҳои матлуб коҳиш пайдо кунанд таъриф кард.

Мудирияти хатар маъмулан ба бухронитарин хатарҳо аз миёни анбӯҳи азими он таваҷҷуҳ дорад ва аз он ҷо ки хатарҳои бузург таҳдиде барои истимрори тиҷорат маҳсуб мешаванд, муносиб аст. Агар ба онҳо таваҷҷуҳ шавад ва ҳазинае ба он ихтисос дода шавад, манфиати бузургтар аз ҳазинаи анҷомшуда насиб менамояд.

Таърихи хатар. Дар тӯли даҳаи гузашта ҳадафҳои баландмуддати мудирияти хатар дар созмонҳои молӣ ба мизони зиёде мавриди таҷдиди назар қарор гирифт. Бисёре аз мудирон ба мақомҳои иҷроии созмонҳои молӣ, замонеро ба ёд меоваранд, ки мудирияти хатар аз аҳамияти болое бархурдор набуд ва мутахассисони радаи миёнии созмон масъулияти ба ҳадди ақал расонидани зиёнҳои воридаро ба уҳда доштанд. Аз дидгоҳи созмонӣ, масъулияти мудирияти хатар ба афроди мутахассис (нерӯҳои ситодӣ) вогузор мегардид. Ба нудрат имкон дошт, ки ҳатто беҳтарин ширкатҳо ҳам хатари кулли ширкатро аз дидгоҳи мавриди таваҷҷуҳ қарор диҳанд. Бештари ширкатҳо аз равиши мушобеҳе (дар мудирияти хатар) истифода мекарданд. Доираи эътиборот ва сиёсатҳои эътиборӣ танҳо ба як хатари марбут ба сӯхт шудани асл ва баҳраи вом ё бадеҳӣ таваҷҷуҳ мекард. Ҳисобрасон ба хатарҳои амалиётӣ таваҷҷуҳ мекарданд ва масоили марбут ба хатар ба воҳиди бима муҳаввал мешуд. Мудирияти аршади иҷроӣ пас аз ҳосили итминон аз ин ки доираҳо аз назари буҷа ва нерӯ таъмин шудаанд, таваҷҷуҳи бештаре ба ҷанбаҳои стратегии мудирияти хатар

наменамуд. Ба баёни содатар, аз назари бисёре аз ширкатҳо хатар яке аз падидаҳое буд, ки бояд онро ба ҳадди ақал расонид ё аз он парҳез кард.

Дар даҳаи 1980 ва солҳои нахустини даҳаи 1990 ширкатҳо дар бисёре аз мавридҳо, дидгоҳи худро нисбат ба хатар тағйир доданд. Фаротар ин ки бисёре аз рӯйдодҳои ин сол боис шуд, ки ҳадафҳои баландмуддати мудирияти хатар барои ҳамеша тағйир кунад. Мудироне, ки аз ин бобат ноогоҳ ва беэътино буданд, дучори мушкилоти бузурге шуданд ва ҳазинаҳои сангинеро пардохт намуданд. Мизони варшикастагии бонкҳо ба сатҳе расид, ки аз даҳаи 1930 то он замон бесобиқа буд. Ҳатто ширкатҳое, ки тавонистанд ҷони худро наҷот диҳанд, танҳо ба афзоиши арзиши бисёр андак ва рушди ночизе иктифо карданд.

Хатарҳои ҷадиде, ки созмони молӣ бо он рӯ ба рӯ шуд, аз назари моҳият ҷадид буда, ҳеҷ шабоҳате бо хатарҳои суннатӣ надошт. Нархи баҳра тағйир кард (дар гузашта ин навъ хатарро ба ҳисоби хатари эътиборӣ намегузоштанд) ва арзиши дороиҳо коҳиш ёфт. Зуҳури ширкатҳои байналмилалӣ ва густарише, ки дар ин замина мушоҳида шуд, боис гардид, ки ширкатҳо мутаҳаммили зиёнҳои сангине бишаванд (ва бояд гуфт, ки ин ширкатҳо ба чунин хатарҳо одат надоштанд). Системаҳои компютерӣ ҷойгузини системаҳои дастӣ шуд, кори ҳисобрасии амалиёт бисёр печидатар гардид. Тағйироте, ки дар қонунҳо ва муқаррарот ба вуҷуд омад, боис шуд, ки судоварии созмонҳои хадамотӣ аз шуъбаҳои вобаста тағйироти зиёде бинамояд. Бисёре аз созмонҳои молӣ, ки дар гузашта ҳамвора шоҳиди муваффақиятҳои чашмгир буданд, ояндаи худро мубҳам медиданд. Дар бисёре аз ширкатҳо фалсафаи мудирияти хатар ба гунае даромада буд, ки бояд як бори дигар дар бораи он ба андешид ва таҷдиди сохтор кард.

Саранҷом дар даҳаи 1980 ва 1990 мудирияти хатар мавриди таваҷҷуҳи мақомоти аршад ва иҷрои ширкатҳо қарор гирифт. Дар он солҳо мудирияти хатар метавонист ҳаммонанди ҳар муътабари дигаре бар суди ширкат асар бигузорад.

Мафҳуми хатар

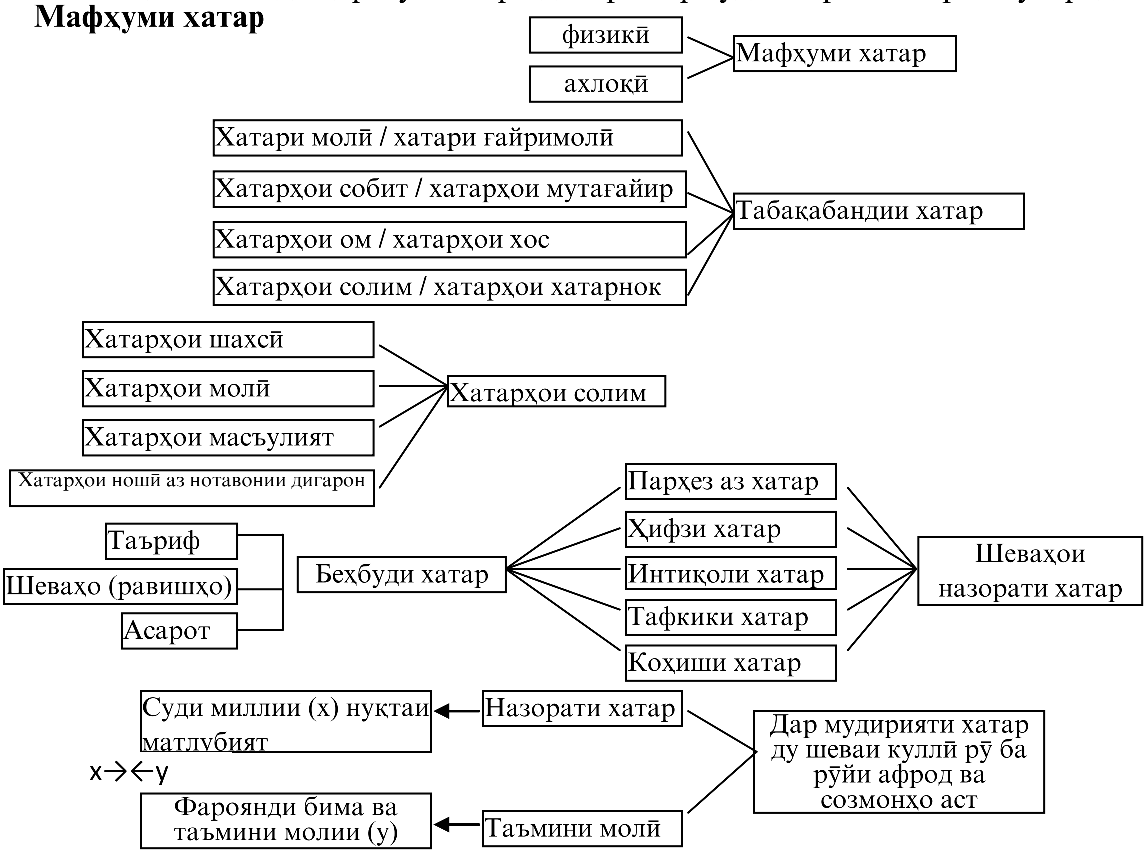

Имрӯз дар саҳнаи рақобат, дарки мудирият ва стратегияи хатар ба сурати яке аз мазоёи умда ва муҳим даромадааст. Афзоиши арзиши саҳом ва судоварии баландмуддати ширкат ба шиддат дар гарави идораи умур ва ҳалли масоили хатар аст. Саранҷом, дар дунёи рақобатӣ, созмонҳои молӣ бояд аз назари ҳамла ва дифоъ, ҳамвора ба мудирияти хатар таваҷҷуҳ намоянд. Ширкатҳое, ки битавонанд масоили марбут ба хатарро ба хубӣ идора намоянд, метавонанд бар омилҳои муҳитӣ тасаллут

ёбанд. Вале ҳамон гуна ки дар саҳифаҳои баъд таъкид мекунем, мудирияти хатар ба маънии аз байн бурдани хатар нахоҳад буд.

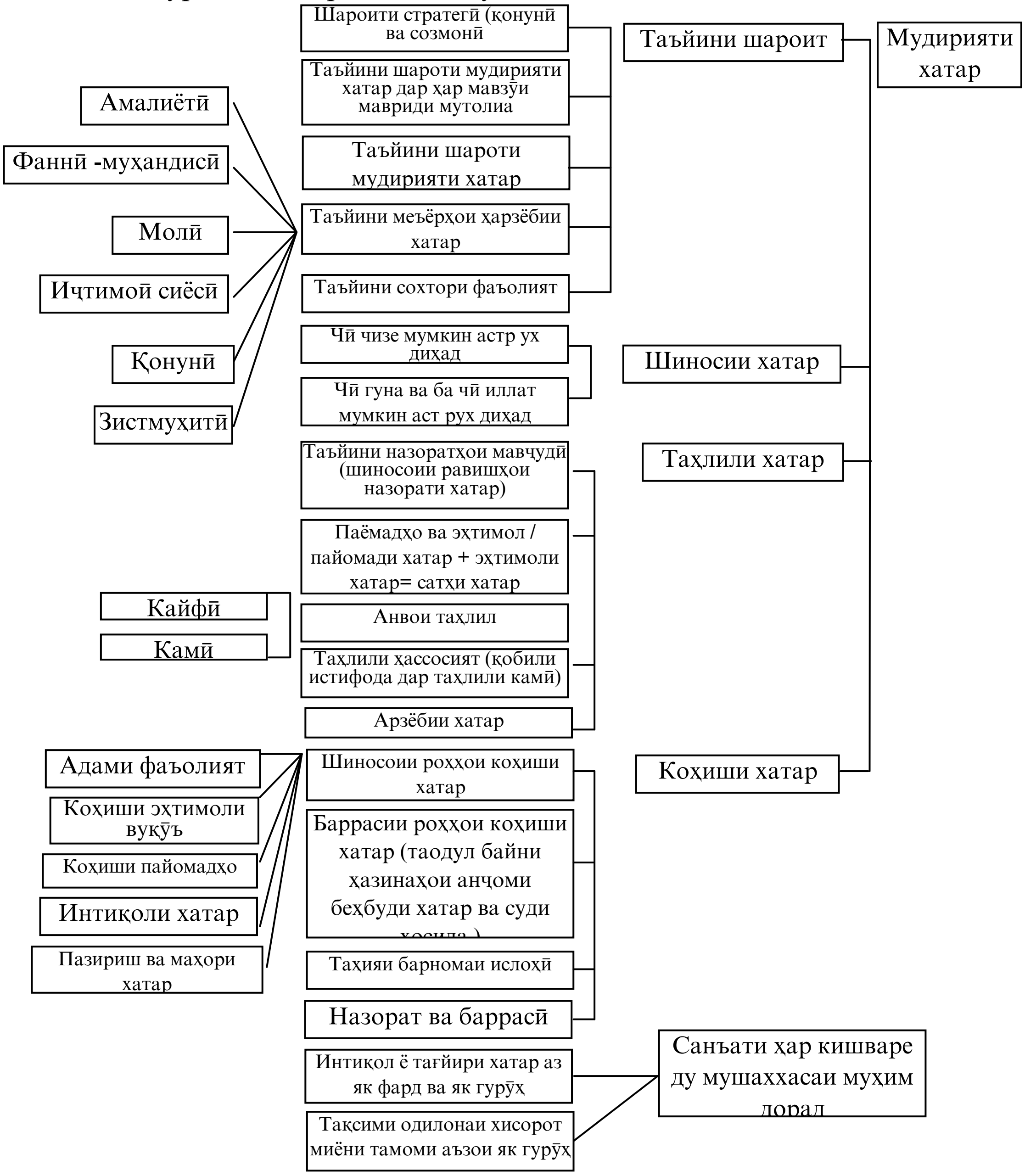

Назарияи эҳтимолот ва қонуни ададҳои бузург

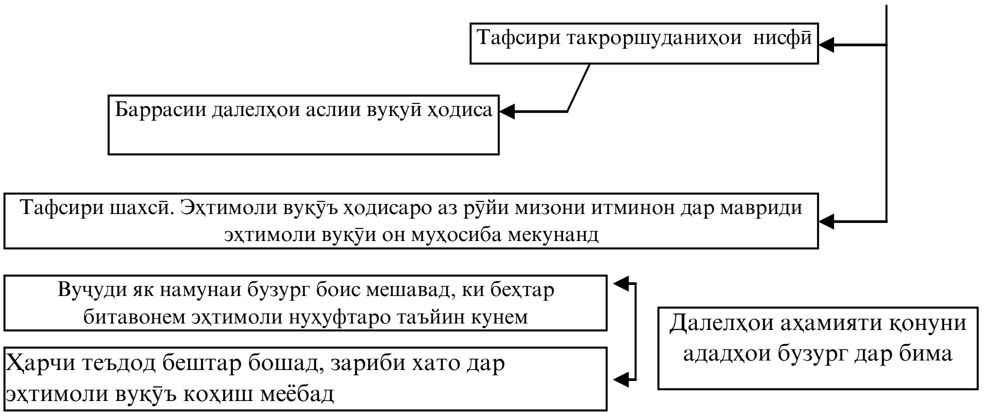

Дар мудирияти хатар ҳамвора таваҷҷуҳ мегардад, ки мизони *x* коҳиш ёбад ва мизони *y* афзоиш ёбад, то бо таваҷҷуҳ ба анвои иттилоот ва фарояндҳои мавҷуд дар нуқтае ба матлубият бирасанд. Нуқтаи матлубият бо таваҷҷуҳ ба сохторҳои мудирияти хатари кул аз шиносоии хатар, интиқоли хатар ва ғайра, ҳамчунин мизони тавони санъат дар ҳар кишваре мутафовит аст ва усулан дорои стандартҳои ҷаҳонӣ аст.

Анвои хатар. Хатари лоиҳа аз замоне, ки як лоиҳа тасвиб мешавад, омилҳо ё ба ибораи дигар, хатарҳои зиёде вуҷуд доранд, ки мумкин аст боис шаванд лоиҳа бо камбудии буҷа мувоҷеҳ шавад, ё ба таъхир омода шавад ва ё номуваффақ бошад. Ба унвони як мудири лоиҳа шумо ниёз доред, то ба сурати доим ба фикри хатароте бошед, ки мумкин аст лоиҳаро таҳдид кунад.

Хатари эътиборӣ. Ширкатҳо миқдорҳои зиёде аз эътибори худро ҳамвора ба хатар меандозанд ва ин эътибор ба роҳатӣ метавонад осеб бубинад.

Ба унвони як мудир шумо ниёз доред, ки хатарҳоеро, ки эътибори ширкати шуморо таҳдид мекунад ва мумкин аст ношӣ аз тасмимоти шумо бошанд, дар назар бигиред.

Хатари муштарӣ. Муштариҳо чи дохилӣ ва чи хориҷӣ дарвоқеъ хуни ҷорӣ дар рагҳои як созмон ҳастанд. Агар онҳо маҳсулот, хадамот ё иттилооти шуморо нахоҳанд, тиҷорати шумо ба поён расидааст. Бинобар ин, шумо ба муваффақияти муштарии худ вобастаед ва лозим аст аз хатарҳое, ки муштариён бо онҳо мувоҷеҳанд, огоҳ бошед. Ин ба он маънӣ аст, ки набояд фақат он чиро ки тақозо шудааст омода кунед, балки бояд фаъолона ба унвони соири равишҳои эҷод ва арзиш барои маҳсулот бошед.

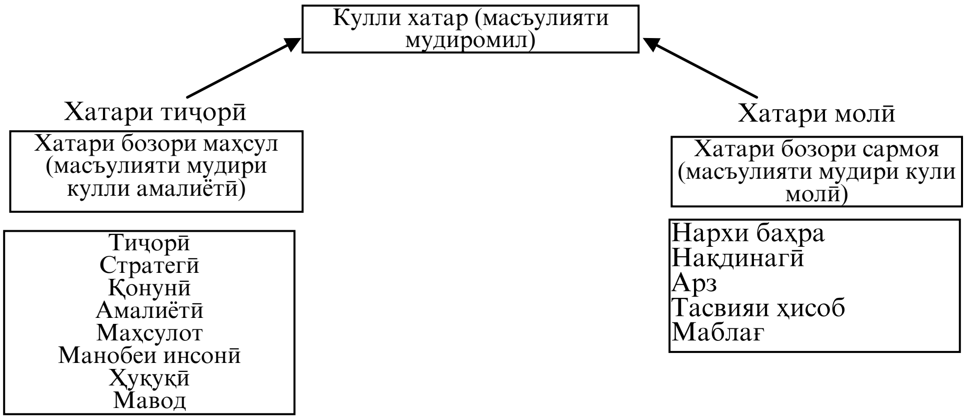

Хатари бозори маҳсул. Хатари бозори маҳсул вобастагӣ дорад ба тасмимоти амалиётӣ ва стратегияи мудирон бар даромадҳо ва ҳазинаҳои ширкат асар мегузоранд.

Стратегияи тиҷорӣ. Бетаваҷҷуҳӣ ба ин навъ хатар боис мешавад, ки ширкат дар саҳнаи рақобат шикаст бихӯранд, ё маҳсулоте, ки мансух ва қадими шудааст, ироа бинамоянд. Намунаи он дар авроқи қарзӣ бо хатари поин буд, ки ҷойгузини вомҳои бонкӣ гардидааст. Ба ибораи дигар, бо роиҷ шудани авроқои тиҷорӣ он даста аз бонкҳо, ки ба ширкатҳои бузург вом медоданд, мувоҷеҳ бо зиёни коҳиши тақозои вом шудаанд. Бо таваҷҷуҳ ба ҳазинаи собити болое, ки доштанд, мувоҷеҳ бо зиёни ваҳшатнок дар даҳаи 1980 гардиданд.

Намунаи дигаре аз хатари стратегӣ замоне мушоҳида мешавад, ки бонк омода набошад дар навъи фаъолияти навпо бо арзаи маҳсули ҷадид рақобат кунад. Бонкҳое, ки ба истилоҳ «саҳархез» буданд ва тавонистанд бамавқеъ даст ба чунин иқдомоти ҷадид бизананд, аз мазоёи рақобатӣ баҳра бурданд. Ҳамин амр тавҷеҳкунандаи аҳамияти фазояндае аст, ки созмонҳои молӣ, дар саросари ҷаҳон барои барномарезиҳои стратегӣ қоил мешаванд.

Хатари муқарарот. Муассисаҳои молӣ дар ҷаҳони пур аз муқаррарот ба сар мебаранд. Бинобар ин, хатари муқаррарот миқдори бештар аз он аст, ки соири созмонҳо мутаҳаммил мегарданд. Бештари муассисаҳои молӣ бо гирифтани ҷавоз фаъолияти худро шурӯъ мекунанд. Ин ҷавоз (ҳуҷҷат) бо иҷозаи кор ҳамвора ду хатари умда дар бар доранд: имкон дорад ин ҷавоз тамдид нашавад, ки дар натиҷа сармоягузор маҷбур аст маблағҳои зиёде аз сармоягузориҳои худ (сохтмону таъсисот)-ро аз даст бидиҳад.

Хатарҳои амалиётӣ. Ин навъ хатар мавқее матраҳ мешавад, ки муассиса ба хубӣ амалиёти худро анҷом намедиҳад. Дар натиҷа муассиса бо зиён ва коҳиши арзиши дороиҳо мувоҷеҳ мегардад.

Хатари маҳсулот. Қимати маҳсулотҳо метавонад дар бонкҳо ва соири созмонҳои молӣ, ки дар заминаи додани вом фаъол ҳастанд, асар бигузоранд. Барои мисол, дар даҳаи 1970 қимтаи нефт афзоиш ёфт ва дар охири даҳаи 1980 коҳиш ёфт. Нахустин иқдом тавонист асароти манфӣ бар кулли системаи иқтисодӣ бигузорад.

Хатари манобеи инсонӣ. Шояд ҳеҷ хатаре ба андозаи хатари марбут ба сиёатҳои персоналӣ печида набошад. Ин сиёсатҳо иборатанд аз ҷазби нерӯи кор, омӯзиш додан, эҷоди ангеза дар онҳо ва ҳифзу нигоҳдории чунин афроде дар созмон. Хатари марбут ба арзиши дороиҳои молӣ як мавзӯи пазируфташуда аст. Вале хатари марбут ба арзиши дороиҳои ғайримолӣ, ки ба василаи нерӯи кор мушаххас мешавад, дорои ҷанбаи бисёр зарифе аз хатар мебошад.

Хатари ҳуқуқ. Ин хатаре аст, ки муҷиби салби ҳуқуқи моликияти саҳмодорон мешавад. Хатарҳои ҳуқуқӣ ба шаклҳои мухталифанд:

1.Аз байн рафтани мутолиботи созмони вомдиҳанда, ҳангоме ки бадеҳкорон муддаӣ мешаванд, ки варшикастагии онон ба он сабаби тааҳҳуди бонк буд.

2.Таҳти ҳимояи қонунӣ қарор гирифтани муассиса дар робита бо масъалаи зоеот ба сабаби тамаллуки амлоки вомгиранда.

3.Хисоротҳои ворида ба муштарӣ ба сабаби адами анҷоми вазифаи амонтадорӣ тавассути бонк.

Хатари маҳсулот як хатари умдаи дигар ҳам барои созмонҳои молӣ мебошад, зеро имкон дорад, ки маҳсулоти онҳо мансух ё қадимӣ шавад ё системаи механизми бонкӣ, ки афрод метавонад ба василаи дастгоҳҳо пулҳоеро дарёфт, ё пардохт кунанд, намунае аз ин хатар аст.

Хатари бозори сармоя. Бозори сармоя ва хатарҳои марбута, бар арзиши ҳамаи ширкатҳо асар мегузоранд. Бахусус дар мавриди созмонҳои молӣ ин асар бештар қобили ламс аст ва аҳамияти бештаре дорад, зеро маҳсулоти ин созмонҳо дар бозорҳои сармоя хариду фурӯш мешаванд. Бинобар ин, хатари нархи баҳра метавонад ба хатари тиҷорӣ табдил шавад, ки худ гунае аз хатари бозори сармоя аст.

Хатари нархи баҳра. Дар вазъи ғайриодӣ, навасоноти нархи баҳра метавонад буҳрони нақдинагӣ ба бор оварад. Вале мавзӯи хатари нархи баҳра миқдори густардатар ва пурдоманатар аз мавзӯи нақдинагӣ аст. Навасони қимати дороиҳои молӣ, ки ба сабаби тағйир дар нархи баҳра рӯй медиҳад, ба андозаи зиёд муҷиб мешавад, ки хатари савқшуда ба сурати бузургтарин омили таҳдидкунанда барои идомаи ҳаёти созмонҳои молӣ дарояд. Тағйир дар арзиши дороиҳо, ки ба далели навасоноти нархи баҳра ба вуҷуд меояд, тобеи мизон ё доманаи тағйири нархи баҳра ва саррасиди дороиҳои муассиса аст.

Хатари нақдинагӣ. Барои мутахассисони созмонҳои молӣ муҳимтарин хатари бозори сармоя марбут ба надоштани нақдинагии лозим ҷиҳати пардохти бамавқеи тааҳҳудот аст. Ошкортарин шакли ин хатар марбут ба нотавонии муассисаи молӣ дар пардохти вуҷӯҳи мавриди тақозо аст. Супурдагузорон пас аз мувоҷеҳа бо чунин вазъ эҳсоси ноумедӣ мекунанд.

Хатари тасвияи ҳисоб. Хатари тасвияи ҳисоб шакли хосе аз хатари нотавонии анҷоми тааҳҳудот аст, ки домангири созмонҳои рақиби бонк мешавад. Ҳар рӯз миллиардҳо доллар пул дар бонкҳои дохил ва байналмилал мубодила мешавад. Ин пулҳо барои пардохти бадеҳиҳое аст, ки аз тариқи нақлу интиқоли пул, паёпай кардани чек, бозпардохти вом ва мубодилаи пул дар системаи пулӣ байни бонкҳо аст.

Ҳадаф мудирияти хатар аст ва на парҳез аз хатар. Созмонҳои молӣ илова бар ин ки хатарҳои марбут ба худро идора менамоянд, ба дигарон низ кӯмак мекунанд, то хатари худро коҳиш диҳанд. Масалан, онҳо маҳсулотеро арза менамоянд, ки муҷиби интиқоли хатар аз муштарӣ ба бонк мешавад. Як созмони молӣ метавонад ба муштарии худ вомеро бо нархи собит бидиҳад ва хатари марбут ба тағйироти нархи баҳраро аз гирандаи вом ба бонк мунтақил кунад. Бонк, дар навбати худ метавонад ин хатарро таҳаммул намояд, ё онро аз тариқи муомилоти маснӯъсозӣ (солим мондан) ба дигарон мунтақил кунад. Бинобар ин, хатар худ ба худ ғайриқобили иҷтиноб аст, вале метавон онро ба ашхоси мухталиф мунтақил намуд. Бинобар ин, арзиши хадамоти молӣ ба кайфияти ироаи хадамоти зер вобастагӣ дорад:

1.Назорати хатари аз байн рафтани асл ва фаръи сармоя.

2.Арзаи авроқи баҳодор бо саррасиди мавриди дилхоҳи сармоягузор.

3.Бакоргирии манобеи сармояи рез ва дурушт.

4.Ироаи авроқи баҳодор ба арзи мавриди дилхоҳи сармоягузор.

5.Дастрасӣ ба бозор ва иттилоот.

Дар тамоми ин фаъолиятҳо миқдори хатар вуҷуд дорад, ки муассисаи молӣ бояд онро бипазирад. Ин хатарҳоро метавон ба дигаре мунтақил кард ва ё аз тариқи эҷоди авроқ онро коҳиш дод.

АДАБИЁТ

1. Мусаллаҳи Шерозӣ. Корофаринӣ ва имкони санҷишии тарҳҳои санъатӣ / Мусаллаҳи Шерозӣ, Алии Нақӣ. Донишгоҳи Теҳрон, 1385.
2. Ҳимматӣ Муҳаммад. Баррасии мавонеъ ва мушкилоти сармоягузории санъатӣ: поённомаи коршиносии аршад / Ҳимматӣ Муҳаммад. Донишгоҳи Шероз, 1376.
3. Риҷоӣ Маҳдӣ. Тарроҳии абзорҳои молӣ дар низоми молӣ бидуни рибо. Поённомаи коршиносии аршад / Риҷоӣ Маҳдӣ // Муассисаи омӯзиш ва парвариши Имом Хумайнӣ. Сори, 1379.
4. Созмони иқтисоди исломӣ. Сандуқҳои қарз дар Эрон. -Теҳрон, 1364.

АНАЛИЗ УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ, ФОРМЫ РИСКА И МЕТОДЫ ЕГО КОНТРОЛЯ

В данной статье авторами рассматриваются вопросы управления риском на предприятиях, а также формы риска и методы его контроля. Риск – это вероятность возникновения убытков или недополучения доходов по сравнению с прогнозируемым вариантом. Под риском принято понимать вероятность потери предприятием части своих ресурсов, недополучения доходов или появления дополнительных расходов в результате осуществления определенной производственной и финансовой деятельности. Управление рисками осуществляется путем принятия управленческих решений, в ходе реализации которых и происходит управление риском.

Ключевые слова: риск, управление рисками, управленческие решения, принятие управленческих решений, неблагоприятное влияние на организацию, производственная и финансовая деятельность.

ANALYSIS OF RISK MANAGEMENT, RISK FORMS AND METHODS OF ITS CONTROL

In this article the authors considered the issues of risk management and enterprise risk forms and methods of its control. Risk is the probability of losses or revenue shortfalls compared with projected option. Risk is commonly understood as the probability of losing part of their resources, revenue shortfalls or the appearance of additional costs resulting from the implementation of specific operational and financial performance. Risk management is carried out by making managerial decisions, the implementation of which there is risk management.

Key words: risk, risk management, management decision, decision making, an adverse impact on the organization, production and financial activities.

Сведения об авторе: ***Саидмухаммад Карими*** – соискатель Таджикского национального университета
Саидмучтабох Карими - соискатель Таджикского национального университета

СПРОС НА ВОДУ В МИРЕ И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН

Навруз Огоджони Тир
Таджикский национальный университет

Высокий рост численности населения является важнейшим фактором снижения объемов воды на душу населения, эта тенденция в Иране наблюдается последние восемьдесят лет. Численность населения Ирана на протяжении последних восьмидесяти лет увеличилась более чем на 6,8 раз, если в 1930 году численность населения страны составляла 10 миллионов человек, то в 2010 году численность населения составляет более 72 миллионов человек.

Также необходимо отметить, что в соответствии с отчетом Организации объединенных наций по численности населения Иран занимает 17-е место в мире. Уровень роста численности населения в Иране один из высоких в мире, в соответствии с докладом ООН в 2050 году численность населения в стране должно увеличиться более чем в два раза.

Исходя из вышеизложенного, необходимо учитывать несколько направлений развития, например, анализ уровня вероятности кризиса, связанного с использованием воды, а также необходимо анализировать состояние источников воды в странах мира.

В данной работе мы попытаемся исследовать три основных направления.

Первое, направление Фалкон Марика. Это шведский ученый, который исследовал вероятный кризис в использовании воды, на основе объемов воды, источников воды, ежегодное использование объемов воды каждой страной.

Фалкон Марик определил объемы использования воды на душу населения в год, то есть один человек в среднем использует две тысячи кубометров воды в год. На основе

этого страны, запасы которых в соответствии с численностью населения на душу населения больше двух тысяч кубометров воды, скорее всего не столкнутся с трудностями с использованием воды.

Второе, это направление Организации Объединенных Наций. Комиссия ООН по исследованию кризиса использования воды, применяла другие нормы для анализа. Данная комиссия представила уровень и проценты использования источников воды в каждой отдельно взятой стране. На основе направления Организации Объединенных наций, если объемы и источники воды, в стране более чем 40 процентов выше необходимого для использования, то эта страна скорее всего не столкнется с кризисом использования воды, если данный показатель около 10 процентов, то данная страна в ближайшее время столкнется с кризисом в использовании воды.

Третье направление, это Всемирная организация регулирования использования воды. Данное направление для исследования состояния источников воды использует два фактора. Первый фактор - это процент объемов существующей или получаемой воды в год в стране по сравнению с объемами использования воды. Второй фактор - это процент и объем использования воды в стране в будущем, по сравнению с объемами использования воды в стране в настоящее время.

В странах Запада, где уровень социально-экономического развития очень высок, большое внимание уделяется использованию воды. Особенно большое внимание уделяется качеству и количеству использования воды населением. Объемы использования пресной воды людьми для питья в год в среднем составляет 2290 кубических километров. Примерно 4490 кубических километров воды используется людьми в других целях.

Сумма этих объемов составляет 6780 квадратных километров в год, и этот объем составляет примерно половину из общих объемов существующей пресной воды в мире. Из-за того, что средний объем использования воды людьми не изменяется, и население мира в соответствии с прогнозами Организации объединенных наций в 2050 годы достигнет 9 миллиардов человек, объем воды, которую они будут использовать в год, будет равен 10200 кубических километров, то есть примерно 82% от общих существующих объемов пресной воды в мире.

Если с ростом численности населения в мире также увеличится средний объем потребления воды на душу населения, то мир может споткнуться с жесткими ограничениями в доступе к пресной воде.[4]

Если существующий объем воды будет равномерно распределен между обществами в мире, то каждому человеку достанется примерно 7500 кубических метров воды в год. Несмотря на вышеизложенное, множество из природных источников в зависимости от времени года снижают или увеличивают уровень воды, исходя из этого, в мире можно контролировать от 9 до 14 тысяч кубических километров воды.

В настоящее время в мире около 2400 кубических километров воды контролируется. Какое количество воды необходимо для одного человека? Необходимо отметить, что климат и культура использования воды в различных регионах мира влияет на количество использования воды для одного человека.

Но специалисты в данном направлении определили, что в среднем в мире для одного человека необходимо 50 литров воды или 18 кубических метров воды в год. В 1990 году в мире более одного миллиарда людей сталкивались с ограничением в доступе к пресной воды и их нормы потребления были ниже среднего уровня в мире. Но в развитых странах в среднем каждый человек использовал от 4 до 14 раз больше от среднего использования воды на человека в год.

Одной из причин низкого уровня использования воды в развивающихся странах - это их низкий уровень жизни. Это также связано с резким спросом на воду в этих странах. Также необходимо отметить, что из-за большой численности населения мира, живущего в засушливых регионах, имеются большие проблемы с нехваткой пресной воды. В некоторых регионах мира ограничения в доступности питьевой воды являются сезонными, обеспеченность водой своего населения зависит от их способностей резервировать питьевую воду для сухих периодов. Во многих регионах мира ограничения в доступности питьевой воды связаны с подземными источниками, с объемами осадков и снега и так далее.

[4] Данные о состоянии пресной воды в Иране и в регионах мира.

Региональная особенность источников пресной воды, и проблемы, связанные с этим, будут существовать до того времени, пока мировое общество не утвердит соответствующую конвенцию по использованию пресной воды. Эта конвенция должна учитывать опасения мирового общества о равномерном использовании пресной воды.

Вода - жизненно важный продукт для людей, и без воды не может существовать человек. Ограничение в доступности пресной воды могут стать причиной для возникновения различных заболеваний.

В некоторых беднейших странах мира, в основном в странах Африки и Азии, из-за ограничений в доступе и питьевой воды и роста цен, уровень ежегодного использования пресной воды не душу населения из года в год снижается.

Известный западный экономист Хон утверждает, что теория экономического развития- это не теория истории экономики, исходя из этой теории, развитие определяется различными факторами, такими как инвестиции, а также другими движущими силами, обеспечивающими устойчивое развитие. В регионах с сухим климатом ещё больше станет обострятся проблема отсутствия питьевой воды. Обеспечение пресной водой будет сопровождаться недостатком воды, бедностью и другими важными направлениями обеспечения населения продовольствием. Наравне с конкуренцией и спросом людей на воду, будет повышается уровень спроса на природные ресурсы.

Существование экосистем пресной воды, обеспечивающих в полной мере в первую очередь население, живущее у берегов рек, также оно обеспечивается продовольствием, необходимым для общества, и это также зависит от объёмов пресной воды.

Осадки и другие источники, такие как большие реки и речушки, подземные воды, все они неравномерно разделены по регионам мира, и как правило, у этих источников уровень спроса на воду сравнительно ниже. Регионы, где обширно используются подземные воды, обычно покрыты лесами, там развиваются города, но снижается уровень природного цикла воды, и соответственно, загрязняются воды.

Около 30% стран мира находятся в регионах, где остро не хватает пресной воды, и уже в настоящее они сталкиваются с большими проблемами. Или же эти страны становятся жертвами неравномерного разделения источников пресной воды.

Также необходимо отметить, что некоторые районы Индии и Китая также остро нуждаются в питьевой воды.

С ростом численности населения численность стран, нуждающихся в пресной воде увеличивается, и до 2025 года численность населения увеличится в 5 или 6 раз и достигнет 3,5 миллиардов человек.

Запасы воды в странах мира: в Китае 7%, Индонезии 6%, Бангладеш- 6%, Индии 5%, и в других странах мира 35%. Исследование источников пресной воды и некоторых стран, которые сталкиваются с проблемами, связанными с недостатком питьевой воды, показывает, что не равномерное распределение пресной воды говорит о том, что в различных странах возможны некоторые территории, где пресная воды в излишке, а также существуют теории, где нехватает пресной воды.

Не только не хватает надземных вод, также наблюдается нехватка подземных вод в мире. Например, многие подземные водохранилища нуждаются в серьезном планировании.

Объемы пресной воды из подземных источников в первую очередь используется в орошении сельскохозяйственных земель, а потом для нужд города и сферы промышленности, необходимо четко спланировать уровень использования этих вод на долгосрочный период.

Роберт Лукас (1988) пишет, когда мы начинаем думать об экономическом развитии, сталкиваемся с множествами вопросов.

Источники питьевой воды сталкиваются с несколькими важными проблемами, первое то, что ограниченные источники воды из года в год сокращаются. Также эти источники зависят от времени года. Второе то, что большая часть воды утекает по рекам и другим источникам, следующая проблема -это устойчивый рост численности населения по сравнению с ограниченным объемом источников воды. В результате снижения объемов воды, также снижается и количество воды на душу населения.

Во взаимодействии роли воды необходимо отметить то, что в последние годы в засушливых и пустынных местах вплоть до сегодняшнего дня люди сталкиваются с проблемами из-за нехватки питьевой воды.

В соответствии с данными, полученными от международной организации занимающейся контролем использования питьевой воды, страны Ближнего Востока занимают 14 процентов территории зимнего шара, также всего лишь 2 процента источников воды всего мира находятся на Ближнем Востоке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Musouwir T.H. Water and economic development: correlation between investment in the water sector and economic growth of developing countries / T.H. Musouwir, 2009.
2. Elisa Gatto. Water resource as a factor of production / Elisa Gatto, Matteo Locnzafame // Water use and economic growth, 45th ERSA conferenceю –Amsterdam, August 2005.
3. David Grey. Sink or Swim? / David Grey, Claudia W.Sadoff // Water security for growth and development, work bank, 2007.
4. Local government investment in municipal water and sewer infrastructure / A. Richard [et al.] // Alding value to the national economy. The Us conference of mayors, 2008.
5. Jimenez A. International investment in the water sector / A. Jimenez, A. Perez-Fohuet // In the International Journal of water resources Development, 2009.
6. Edward B. Babier. Water and economic growth, Department of economics and Finance / B. Edward Babier. University of Wyomtin, Larami, Wyoming, USA, 2004.
7. Gaser Brown. Water and economic development: The role of variability and a framework for resilience / Gaser Brown, Upmance Lall // Natural resources forum, 2006. -30.

СПРОС НА ВОДУ В МИРЕ И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН

Питьевая вода как мировой и региональный источник. Обеспечение воды регионов. Региональные особенности источников пресной воды. Вода жизненно важный продукт. Ограничение питьевой воды и её последствия. Неравномерное распределение пресной воды. Соотношение соленой и пресной воды. Объемы воды и её испарение. Разбросанность источников пресной воды. Средний объем использования воды. Использование пресной воды, запасы воды в странах мира.

Ключевые слова: питьевая вода, ограничение питьевой воды, пресная вода, распределение воды, объемы использования воды, обеспечение пресной водой, водоемы, экологическая защита.

DEMAND FOR WATER IN THE WORLD AND THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN

Drinking water as a global and regional sources. Providing water regions. Regional characteristics of freshwater sources. Water is a vital product. Restriction of drinking water and its consequences. Uneven distribution of fresh water. The ratio of salt and fresh water. Volumes of water and evaporation. Razbroshennost freshwater sources. The average volume of water use. Freshwater use water reserves in the world.

Key words: drinking water, drinking water limit, fresh water, water distribution, the amount of water use, providing fresh water, water, environmental protection.

Сведения об авторе: ***Навруз Огоджони Тир*** – соискатель Таджикский национальный университет. E-mail: **navruz.72bk.ru.** Телефон: **934-52-22-55**

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Аннамохамад Огеркакли
Таджикский национальный университет

Одним из важнейших показателей уровня развития любого общества и государства является уровень их экономического развития, создающий необходимые условия для интеграции в мировую экономику, привлечения иностранных инвестиций капиталовложений и углубления взаимовыгодного сотрудничества с соседними и другими странами. Другим важнейшим показателям интеграции экономики отдельной страны в мировую экономику является доля и соотношение импорта и экспорта в общем объеме внутреннего Валовогу продукта (ВВП).

После приобретения независимости перед государствами Центральной Азии встала острая необходимость реорганизации экономической системы, создания основ рыночной экономики и интеграции их в мировое экономическое сообщество. На пути достижения новых задач в области экономического развития государства Центральной Азии предприняли решительные шаги на пути изменения законодательных норм в целях зашиты иностранных инвестиций и привлечения иностранных капиталовложений в экономику. Для достижения этой задачи ускоренными темпами была проведена приватизация государственной собственности, направленная в первую очередь на улучшение экономической ситуации в этих странах.

В целом итоги более чем двухдесятилетного развития экономики государств центрального азиатского региона показали, что характерной особенностью экономического развития этих стран была непропорциальность их экономического развития, приведшая к дисбалансу в уровне экономического развития стран региона.

Одним из показателей уровня экономического развития является индекс экономического роста, который определяется с учетом ряда показателей развития экономики страны. Этот индекс называется также уровнем экономической свободы, представляемой гражданам страны права свободного перемещения рабочей силы, товаров и услуг, а также капитала, находящиеся под защитой и опекой государственной системы.

Сегодня на международной арене существует ряд международных агентств, занимающихся в области экономического развития определением уровня свободы экономики стран мира, ведущими из которых считаются Фонд Херитидиса, Агентство Фрезеруя. Эти Агентства по истечении каждого года публикуют рейтинги стран мира по уровню свободы экономики. Система определения уровня экономической свободы стран мира состоит из присваивания 0-100 баллов (пунктов). Уровень 100 балов - является показателям самого высокого уровня экономической свободы, 80-100 - баллов показателем наличия свободной экономики, 70-79,9 - показателем наличия относительной свободы экономики, 60-69,9 баллов - показателем среднего уровня свободы экономики, 50-59,9 баллов - показателем относительно закрытой экономики и 0-49,9 баллов – показателем полной закрытости экономики страны.

Уровень экономической свободы определяется по результатам 10 экономических показателей свобод: свободы выбора профессии, в сфере торговли, финансов, государственных расходов, денежного обращения, инвестиций, права собственности, отсутствия коррупции и рабочей силы.

В последующих таблицах приведены показатели экономического развития стран Центральной Азии на основе сведений, полученных Агентством Херитидиса по результатам 2009 года:

Таблица 1. Уровень экономической свободы государств Центральной Азии

Страна	0 – 100 балов	Уровень изменений	Рейтинг среди 183 стран мира	Региональный рейтинг
Узбекистан	50.5	- 1.4%	148	4
Таджикистан	54.6	+ 0.2 %	122	3
Туркменистан	44.2	+ 0.8 %	169	5
Кыргызстан	61.8	+ 0.7%	74	1
Казахстан	60.1	- 1 %	83	2

Таблица 2. Показатели уровня экономической свободы государств Центральной Азии

Страна	Свобода выбора профессии	Свобода торговля	Финансовая свобода	Доля государства	Свобода денежного обращения	Общий рейтинг
Узбекистан	68.4	65.4	88.3	68.1	62.6	50.5
Таджикистан	45.1	82.6	89.3	58.9	62.2	54.6
Туркменистан	30	79.2	90.9	68.9	68	44.2
Кыргызстан	75.3	87.6	93.4	74.9	71.5	61.8
Казахстан	57.9	86.3	82.8	87.5	70	60.1

Таблица 3. Показатели уровня экономической свободы государств Центральной Азии (продолжение)

Страна	Инвестицион ный климат	Финансовая свобода	Свобода уровня частной собственности	Отсутствие коррупции	Свободное перемещение рабочей силы	Общий рей-тинг
Узбекистан	30	20	20	17	64.9	50.5
Таджикистан	30	40	30	21	58.7	54.6
Туркменистан	10	10	10	20	30	44.2
Кыргызстан	50	50	25	21	69.5	61.8
Казахстан	30	60	25	20	80.5	60.1

Таблица 4. Изменение показателей экономической свободы государств Центральной Азии (по данным Всемирного банка за 2009 г.)

Страна	2000	2002	2004	2006	2007	2008	2009	Изменения в %
Узбекистан	38.1	38.5	39.1	48.7	51.5	51.9	50.5	+32.5 %
Таджикистан	44.8	47.3	48.7	52.6	53.6	54.4	54.6	+ 22%
Туркменистан	37.6	43.2	50.7	43.8	43	43.4	44.2	+ 17.5%
Кыргызстан	55.7	51.7	58	58	60.2	61.1	61.8	+ 11%
Казахстан	50.4	52.4	49.7	60.2	59.6	61.1	60.1	+ 19%

Данные таблиц показывают что самый высокий уровень экономической свободы наблюдается в Кыргызстане, на втором месте находится Казахстан, а на последнем месте Туркменистан экономика, которой согласно данным является самой закрытой экономикой в регионе.

Экономики Таджикистана, Узбекистана согласно рейтингу считаются относительно закрытыми экономиками. Лучше обстоят дела в Кыргызстане и Казахстане, показывающих средний уровень развития экономической свободы.

Данные таблиц показывают, что после 2000 года в структуре экономик стран региона произошли ряд изменений кардинального характера. Так, в 2000-2009 годах самый высокий уровень развития темпов либерализации экономики показал Узбекистан, экономика которого в 2009 году находилась на 32.5 пунктов выше, чем в 2000 году. Положительные изменения наблюдаются в 2000-2009 гг. в экономическом развитии Таджикистана, Казахстана, Туркменистана и Кыргызстана. С другой стороны, общий рейтинг экономии стран региона за наблюдаемый период все еще не достиг высокого уровня либерализации экономики.

Другим важнейшим экономическим показателем развитой экономики считается доля внешней торговли в валовом внутренней продукте (ВВП) страны, определяющей не только уровень развития импорта – экспорта страны, но и уровень интеграции экономики в мировую и международную торговлю. С другой стороны, высокая доля внешней торговли стана считается важнейшим показателям высокой доли ее экономики в мировой экономике 4 зависимость национальной экономики от колебаний международной финансово–экономической среды. Чем больше зависимость национальной экономики от мировой, тем выше уровень влияния негативных тенденций, происходящих в международной экономической среде на национальную экономику.

Международная практика показывает что, обычно высокая доля внешней торговли в ВВП страны наблюдается в небольших по размеру странах мира, чем в странах с либеральной экономикой и высокоразвитых в экономическом отношении странах, обеспечивших для своих экономик высокий уровень самообеспечения. Такая относительно высокая доля экспорта – импорта в структуре ВВП наблюдалась в последнее десятилетие в странах Центральной Азии, о чем свидетельствуют нижеследующие данные:

Таблица 5. Доля экспорта товаров и услуг в ВВП стран Центральной Азии (в %)

Страна	1991	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Узбекистан	35 %	25 %	31%	37%	40%	38%	38%	33 %
Таджикистан	33 %	87 %	65%	63%	58%	26%	23%	19%
Туркменистан	-	96%	69%	62%	62%	65%	72%	63%
Кыргызстан	35 %	42%	40%	39%	43%	38%	39%	45%
Казахстан	-	57%	47%	48%	52%	54%	51%	48%

Данные таблицы показывают, что за последнее десятилетие сохранялась высокая доля экспорта в общем объеме ВВП в Кыргызстане и Узбекистане, а уровень роста в Кыргызстане был высоким. Самая высокая доля экспорта в ВВП среди пяти центрально азиатских государств наблюдалась в Туркменистане, а на втором месте находился Казахстан, где наблюдалось снижения доли экспорта с 57% до 48%, а далее идут Кыргызстан, Узбекистан и Таджикистан.

Таблица 6. Импорт в структуре ВВП государств Центральной Азии (по данным Всемирного банка в 2008 г.) (в %)

Страна	1991	2000	2002	2003	2004	2005	2006

Узбекистан	39 %	22%	29%	31%	33%	29%	27%
Таджикистан	32 %	101%	76%	73%	70%	53%	58%
Туркменистан	-	81%	53%	57%	60%	48%	54%
Кыргызстан	37 %	48%	43%	45%	51%	58%	79%
Казахстан	-	49%	47%	43%	43%	45%	40%

Как показывают данные таблицы, после приобретения независимости высокая доля импорта в структуре ВВП сохранилась в Кыргызстане и Таджикистане, где в 2006 году наблюдался рост доли импорта по сравнению с 1991 годом, а в остальных трех государствах наблюдалось снижение доли импорта в структуре ВВП, таким образом, сохранение высокой дали импорта в структуре ВВП Кыргызстана и Таджикистана является свидетельством зависимости экономики этих стран от мировой экономики и торговли.

Таблица 7. Доля торговли (экспорта- импорта) в ВВП стран Центральной Азии (по данным Всемирного банка в 2008 г.) (в %)

Годы / Страна	1991	2000	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Узбекистан	74 %	47 %	60%	68%	73%	67%	65%	70 %
Таджикистан	65 %	188%	141%	136%	128%	79%	81%	87%
Туркменистан	-	177%	122%	119%	122%	113%	126%	111%
Кыргызстан	72 %	90%	83%	84%	94%	97%	121%	135%
Казахстан	-	106%	94%	91%	95%	99%	91%	92%

Данные последней таблицы составлены по результатам данных двух предыдуших таблиц. В ряде случаев мы наблюдаем превышение доли экспорта – экспорта в ВВП отдельных стран, свидетельствующей об отрицательном торговом сальдо в экономике стран региона. Такая ситуация сложилась в регионе в результате того, что государства Центральной Азии традиционно являлись главным экспортером сырьевых ресурсов, составляющих основную долю ВВП этих стран. С другой стороны, страны региона обеспечивали свои потребности за счет импорта товаров и услуг из других стран, свидетельствующее о зависимости экономики государств региона от экономик других стран и мировой экономики в целом.

Таким образом, на основе данных таблицы №7 можно утверждать, что в течение 2000-2007 года в наблюдалось снижение доли торговли (импорта-экспорта) в ВВП трех стран – Таджикистан, Туркменистан и Казахстана, а в Узбекистане и Кыргызстане наблюдался рост доли торговли в структуре ВВП этих стран.

Анализ экономического положения стран Центральной Азии в течение 2000-2007 гг. показывает, что показатели уровня экономической свободы стран региона серезным образом отличаются друг от друга. Государства региона занимают 74 (Кыргызстан) – 164 (Туркменистан) места среди государств мира в соответствии с квалификацией международных финансово-экономических агентств. Экономики государств Центральной Азии находятся на трех уровнях: полностью закрытой (Туркменистан), относительно закрытой (Узбекистан, Таджикистан) и относительно свободной (Кыргызстан, Казахстан).

В целом итоги развития экономик всех пяти государств Центральной Азии, свидетельствуют о росте уровня экономической свободы в этих странах. Положительные изменения происходят также в сфере развития торговых связей стран региона с другими государствами и мировой экономикой в целом. Но, в конечном итоге, для достижения устойчивых темпов экономического развития государствам Центральной Азии наряду с решением задач макроэкономического характера необходимо обратить внимание на решение социальных задач, реорганизацию макроэкономики, рациональное использование и размещение иностранных капиталовложений и инвестиций, являющихся важнейшими факторами устойчивого экономического роста.

ЛИТЕРАТУРА

1. Икболхан Тарин П. Региональные интересы в Центральной Азии / Икболхан Тарин П // Интересы и экономический потенциал Центральной Азии и Кавказа. -Тегеран: Министерство иностранных дел, 1374 /1995.
2. Гилиан Т. Западные капиталовложения в Центральной Азии / Т. Гилиан // Интересы и экономический потенциал Центральной Азии и Кавказа. -Тегеран: Министерство иностранных дел, 1374 /1995.

3. Хайдар М. Перспективы экономического развития Центральной Азии / М. Хайдар // Интересы и экономический потенциал Центральной Азии и Кавказа. -Тегеран: Министерство иностранных дел, 1374/1995.
4. Ризаи Искандари Д. Цели развития тысячелетия и подходы развивающихся стран: диссертация на соискание ученой степени доктора наук / Д. Ризаи Искандари. -Тегеран: Тегеранский университет, 1388/2009.
5. Ризаи Искандари Д. Социальное развитие в Центральной Азии / Д. Ризаи Искандари. –Тегеран, 1389/2010. -№6. -С.19-40.
6. Кулаи Н. Новая «Большая игра» в Центральной Азии: предпосылки и перспективы / Н. Кулаи. –Тегеран, 1384/2005.

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ

Анализ экономического положения стран Центральной Азии в течение 2000-2007 гг. показывает, что показатели уровня экономической свободы стран региона серезным образом отличаются друг от друга. В целом итоги развития экономик всех пяти государств Центральной Азии, свидетельствуют о росте уровня экономической свободы в этих странах. Положительные изменения происходят также в сфере развития торговых связей стран региона с другими государствами и мировой экономикой в целом. Но, в конечном итоге, для достижения устойчивых темпов экономического развития государствам Центральной Азии наряду с решением задач макроэкономического характера необходимо обратить внимание на решение социальных задач, реорганизацию макроэкономики, рациональное использование и размещение иностранных капиталовложений и инвестиций, являющихся важнейшими факторами устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: экономика, Центральная Азия, устойчивое развитие, иностранные инвестиции, уровень экономической свободы, внешняя торговля, макроэкономика.

THE ECONOMIC SITUATION OF THE CENTRAL ASIAN STATES AT THE MODERN STAGE

Analysis of the economic situation of the countries of Central Asia during 2000-2007 shows that the level of economic freedom, countries in the region sereznym different from each other. The results of the development of the economies of all five Central Asian States, indicate an increasing level of economic freedom in these countries. Positive changes also occur in the sphere of development of trade relations between countries of the region with other States and the world economy as a whole. But, ultimately, to achieve sustainable economic development of Central Asian States along with solving the tasks of macroeconomic character it is necessary to pay attention to solving social problems, reorganization of macroeconomics, rational use and placement of foreign investment, which are the important factors of sustainable economic growth.

Key words: Economics, Central Asia, sustainable development, foreign investment, the level of economic freedom, external trade, macroeconomics.

Сведения об авторе: ***Аннамохамад Огеркакли*** - аспирант Таджикского национального университета. Телефон: **917-59-51-26**

ИСТОРИЯ АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ ИРАНА

Джаббари Хоссейн

Институт экономики и демографии АН РТ

Первым пассажирским автомобилем, поступившим в Иран, являлся автомобиль Форд, приобретенный в начале двадцатого века по поручению каджарида Музаффаруддиншаха из Бельгии. Ввиду того, что этот автомобиль выпускал много дыма, то он был известен также «как дымящая коляска». С ростом урбанизации уровень импорта автомобилей стал возрастать с 1930-х гг. Большинство автомобилей в то время завозились в Иран из США и Великобритании.

Несмотря на почти сто лет со времени появления первого автомобиля, промышленное автомобилестроение в стране в сегодняшнем понятии началось с 1957 г. с создания первого монтажного завода по сборке автомобилей. Рассматривая историю и развитие автомобильной промышленности в стране, а также процесс ее роста, можно выделить 3 различных периода.

Первый период (с 1957 до 1980). Период формирования промышленной сборки: Этот период называется периодом формирования промышленной сборки автомобиля в Иране. В это время частным сектором была создана автомобилестроительная отрасль в сотрудничестве с иностранными компаниями с целью получения прибыли.

В этот период, сборки в автомобильной промышленности в основном производилась в сотрудничестве с частным сектором и иностранными компаниями.

Второй период (с 1980 до 1992). Послереволюционный период и затем период навязанной войны: Этот период начинается с победой Исламской революции, в начале

которого автомобилестроительная промышленность была национализирована, ее цели были определены в рамках целей и задач исламской республики Ирана. Но с началом навязанной войны и возникших трудностей автомобилестроительная промышленность пришла к рецессии.

Третий период (с 1992 по 2003). Этот период ознаменован развитием автомобильной промышленности на основе стратегии импортозамещения: В этот период, после окончания войны и принятия закона об автомобиле, на повестку дня была поставлена программа по самодостаточности и увеличения внутреннего производства автомобилей. Таким образом, на второй план в какой-то степени отодвинулись другие проблемы, как, например качество, расход топлива, загрязнение и даже цена.

Четвертый период (с 2003 по 2005). Конкурентоспособность автомобильной промышленности с целью создания и развития экспортных возможностей. В настоящее время конкурентоспособность автомобильной промышленности и присутствие на арене международной конкуренции, а также производство продукции с мировыми стандартами с целью создания и развития экспортных возможностей определена в качестве программы.

Пятый период (с 2005 и по настоящее время). Глобализация автомобильной промышленности с целью лидерства на региональном рынке. Последующие программы автомобильной промышленности страны ориентированы на глобализацию автомобильной промышленности Ирана наряду с крупными мировыми автопроизводителями и вступление в мировые рынки с национальным брендом.

Автомобильная промышленность является важной и неотъемлемой составляющей частью мировой торговли. Автомобильная промышленность, из-за ее связи с более чем 60 другими отраслями, известна как локомотив промышленности. В построении автомобиля используется набор технологий различных отраслей промышленности: металла, пластмассы, химикатов, текстиля, изоляции, стекла, электромеханики, электричества, электроники, металлургии и т.д., проектирование, управление, экономика. Эта отрасль является одним из показателей развития.

Производство 69 млн. автомобилей в мире в 2006 было выше на 4% по сравнению с 2005 г. Прямая занятость в этой отрасли составляет примерно 8 млн, а в конце 2004 г. составила 5% от всего объема занятости в мире. В этой отрасли действуют 25 активных автомобилестроительных компаний, 120 единиц, производящих запасные части сборки, в стране заняты работой более 600 тыс. человек непосредственным образом, занимая тем самым 7-ое место во всех стран-производителей автомобилей с долей 5,1%. Производство около 1 млн 100 тыс легковых и около двадцати тысяч коммерческих автомобилей в стране, производство 39 моделей автомобилей, 34 моделей коммерческих моделей автомобиля является особенностью автомобильной промышленности страны.

Между 1347 до 1356, т.е. в течение10-ти лет в стране такими автостроительными компаниями, как Иран Ходро, Парс Ходро, Сайпа, Ходросозон, Шахаб Ходро, Парс Люкс, Иран Вант, Замьяд, Иран Каве, Хавар и Мартаб были произведены 588901 пассажирских транспортных средств, 16640 автобусов, 32467 микроавтобусов, 2088841 пикапов, 59359 двухдифференциальных транспортных средств, и в целом, 977713 транспортных средств.

В 1356г. в стране было произведено 118773 тыс. пассажирских транспортных средств, 1951 автобусов, 4054 микроавтобусов, 34358 пикапов, 11 868 грузовиков и 9474 двухдифференциальные транспортные средства, и в целом, в течение этих десяти лет в стране были произведены 180609 транспортных средств вышеперечисленными компаниями.

Основными автомобилями, произведенными в эти годы иранскими компаниями, были Пайкан, Ария, свирепый, Жаян, Чевролет Опель, Рено 5, Шахин, Буик, автобусы, микроавтобусы, фургоны Мазда 1000, Мазда Пикап 1600, Пайкан Пикап, Ниссан Пикап, Симург Пикап, пикапы, фургоны, грузовики, Мак, Бенс, Вольво, различные виды джипов лэндроверов.

Это в то время, когда только шесть государственных автопроизводителей Ирана: Иран Ходро, Сайпа, Парс Ходро, Иран Ходро Дизель, Сайпа Дизель и Замьяд в 1385 произвели более миллиона и 65 тыс. транспортных средств, а в течение 9 месяцев текущего года произвели 807998 тыс. различных типов легковых и коммерческих транспортных средств, включая Саманд, Пижо РОА, Пижо 405, Пижо 206, Пижо Парс, пикап Пайкан Бардо, Тандер, Судзуки, Черри, Мерседес Бенс, Прайд 141, Прайд, Ксантия, Рео, фургон Караван, двухдифференциальные транспортные средства, Пикап, Максима, Меган, грузовые автомобили и тягачи, различные виды микроавтобусов и автобусов,

пикап Ниссан. Всего количество произведенных и импортированных автомобилей в стране, начиная с 1347 г. до конца 1385 г., превысило 9 млн 3 тыс 423 транспортных средств, что было меньше одного миллиона произведенных или импортированных автомобилей дореволюционного периода. Кроме того, в постреволюционный период было произведено более 8 млн автомобилей. Ниже рассмотрим краткую историю автомобильных заводов Ирана.

Иран Национал. Иран Национал или Иран Ходро, которое является головным подразделением Пайкана в течение последних 40 лет, было учреждено 12 октября 1341 г. с капиталом примерно 10 млн риалов с целью сборки и производства различных типов автомобилей со стороны Хадджали Акбар Хайями, Махмуд Хайями, Ахмад Хайями, г-жы Марзия Хайями и г-жы Ханум Захра Сайеди Рашти на проспекте Экбатана города Тегерана. Начиная с 28 марта 1342 г. этот завод начал производство автобусов. Вместе с тем, что эта компания действует уже более 45лет, она, кроме основного местонахождения на 12 км специальной дороги Тегеран – Карадж, в таких городах, как Карадж, Мешхед, Тебриз, Шираз и Керманшах также имеет свои базы автомобильного производства. Кроме того, эта группа также имеет свои представительства в железнодорожной отрасли.

Становление Пайкана. Между тем, производство автобусов, и то в ограниченном объеме производства, по желанию братьев Хайями, не могло удовлетворять потребности менеджеров Ирана. Поэтому, они стремились наладить отношения с мировыми автомобильными производителями, чтобы произвести автомобиль для средних классов иранского общества. Форд, Пижо, Тэлбот были из числа тех автомобилестроительных компаний, установивших с ними отношения.

Многие до сих пор считают, что старая британская колониальная эра, рассматривавшая свою автомобильную промышленность в то время как свое национальное проявление, привела к тому, что Тэлботу удалось занять место германских и французских компаний. Вместе с тем, другие говорили, что только английские заводы относились в то время сообразно с менеджерами Иран Ходро. Тем не менее, Пайкан вошел в Иран. В 1345 г. между компанией Иран Ходро и Тэлботом было заключено соглашение о сборке и производстве автомобиля Пайкан, который на английском языке назвался «Хильман». Производство Пайкана началось с апреля 1346 г. с мощностью 60 тыс. транспортных средств. Такой тираж постепенно достиг 120 тыс. транспортных средств. Вместе с тем, появление первого автомобиля «Пайкан» на улицах Тегерана было привлекательным. После преодоления некоторого расстояния машина согревалась, и причины была ясной – радиатор был предназначен для условий Великобритании, а не для Ирана. Позже, с исправлением этого недостатка, проблема Пайкана была решена в некоторой степени. Внутреннее производство этого автомобиля росло постепенно и медленно с образованием малых и больших инженерных систем. Может быть, это интересно знать, что после десяти лет производства автомобиля в Великобритании, его производство был начато в Иране. Пайкан можно увидеть в Австралии. Самыми популярными местами производства этого автомобиля и его продаж, после Ирана, являются Великобритания и Австралия. Дизайн автомобиля был спроектировани в 1966 в городе Ковентри Англии началось его производство. Аканда представляла собой геометрическую форму, с видом классического автомобиля. Ранние модели автомобиля Пайкан в Англии имели объем двигателя 1725. В 1969 г. была построена роскошная модель этого автомобиля, которая также была известна в Иране. Лучшая модель Пайкана, известная в Иране как Пайкан Авенджер, была построена в 1975 г. В то время, Тэлбот устанавливал в Пайкане двигатель Форда. До исламской революции в Иране были произведены шесть моделей Пайкана, к числу которых относились Пайкан Стейшн, Пайкан Люкс, Пайкан Кар, Молодежный Пайкан. Процесс сборки автомобиля в Иран Ходро развивался таким образом до 1364 г., и до этого года основные детали автомобиля завозились и Иран Ходро собирало его. Наряду с тем, в Иране строились некоторые детали автомобиля, такие как корпус, радиатор, передние и задние стекла. В год 1364 производственная линия Пайкана Тэлбота Великобритании остановилась и она слилась с французской компанией «Пижо». В связи со сложившейся ситуацией, производство автомобиля с 70 тыс. штук в 1363 г. достигло 3 тыс. штук, и практически, производственная линия этого автомобиля имела тенденцию к остановке. Однако в 1368 г. менеджеры Ирана Ходро решили купить бывшие в использовании производственные линии Тэлбота, и путем их разделения в производстве автомобильных запчастей и реконструкции некоторых производственных линий Иран Ходро приложили усилия

спасти Пайкан от исчезновения. Но после установки линий, Иран Ходро из-за их изношенности и недостатков, столкнулся с многочисленными проблемами. В 1370 г. автомобильная промышленность Ирана представляла собой полумертвое животное [1].

Экономический и промышленный кризисы после войны и «зимняя спячка» в течение семи лет привели к тому, что Иран Ходро был на грани исчезновения. В то время многие считали, что в стране нет необходимости в автомобильной промышленности, другая группа была намерена продолжать производство автомобилей и спасти эту отрасль. Однако в те годы Пайкан спас автомобильную промышленность Ирана, и вернул Иран Ходро жизненно важный капитал. Даже массовый импорт автомобилей в начале 1970-х гг. не уменьшил популярность этого автомобиля, который все еще являлся распространенной валютой на автомобильном рынке Ирана. Простота в обслуживании, низкие расходы на техническое обслуживание, ремонт на любом месте, любовь людей к этому автомобилю сделали этот автомобиль самым покупаемым по настоящее время. Автомобиль «Пайкан», начиная с 1970-х и в последующем, способствовал тому, что сформировались центры по построению запасных частей с импортом запасных частей. Большинство строителей запасных частей автомобилей с применением инженерного метода обратного копирования приобрели необходимые знания по производству автомобильных деталей – они продвинулись в этом деле до такой степени, что произведенные им запасные части экспортировались даже в Европу и США. Последней спроектированной моделью Пайкана является Пайкан Крайслер, производство которой началось в 1359 г. Возможно в 1356 г. слышались отголоски ухода со сцены Пайкана. Тогда Пижо намеревалось наладить производство Хава Пайкан, и по истечению некоторого времени эта новая модель собиралась занять место Пайкана. И наконец, в 1384 было приостановлено производство двух млн 295 тыс. автомобилей «Пайкан».

Сотрудничество с Пижо. Начиная с 1374 г. компания Иран Ходро начала свое сотрудничество с французской компанией «Пижо». В 1384 году доход компании «Пижо» на своем рынке в Иране составил более одного млрд евро.

Зарубежные филиалы. Иран Ходро по настоящее время построил несколько своих заводов по производству автомобилей в таких странах, как Венесуэла, Сенегал, Беларусь, Сирия и Азербайджан [2].

Иран Ходро Дизель. Иран Ходро Дизель является организованным предприятием, которое вначале под названием «Промышленной группы Ховар» начало свою деятельность со ежедневной сборкой грузовика. В 1343 г., учитывая растущий спрос к автомобилю в стране, посредством строительства соответствующих салонов и оснащения производственных линий, подготовки и привлечения компетентных людских ресурсов, повышения качества продукций это предприятие сумело увеличить производство и строительства различных типов грузовиков по лицензии Мерседеса Бенса.

Конкурентные рыночные условия, необходимость большего внимания технологическим изменениям и быстрым преобразованиям в их результате в транспортной отрасли, с одной стороны, и необходимость производства новых и передовых поколений различных типов коммерческих автомобилей, с другой стороны, а также необходимость укрепления системы управления качеством, приемлемое производство организаций глобального стандарта для вступления в международный транспортный парк, а также привлечение сбыточных рынков внутри и за пределами страны сделали необходимым проведения фундаментальных преобразований в организации сущности компании в соответствии с предусмотренными целями. В 1378 г. Иран Ходро путем скупки основной части акций промышленно группы Ховар и присоединения своих линий автобусов и микроавтобусов, создала компанию «Иран Ходро Дизель», которая с разработкой и реализацией крупных производственных проектов и ввода в эксплуатацию производственных линий, начала свою деятельность. Иран Ходро Дизель, параллельно с реконструкцией и оптимизацией внутриорганизационной среды приложила усилия по укреплению и развитию спутниковых компаний, находящихся под его контролем, включающих Эйдам, Гувах, Топ-Сервис, Топ-Ходро, Чархишгар, Производство запасных частей Ховар и т.д. Компания Иран Ходро Дизель с целью достижения экономического развития, экспортирует свои продукции в такие страны, как: Армения, Казахстан, Туркменистан, Азербайджан, Украина, Саудовская Аравия, Ирак, Иордания, Кувейт, ОАЭ, Сирия, Ливия, Судан, Бурунди, Буркина-Фасо, Кот-д'Ивуар Сенегал, Гвинея, Гамбия.

История Сайпа. Компания Сайпа была создана в 1346 на земельном участке с площадью 240 тыс. квадратных метров и инфраструктуры 20 тыс. кв.м квадратных метров (в настоящее время только центральная площадь завода занимает 415 тыс. квадратных метров). Эта компания была основана с первичным капиталом 160 млн риалов под названием «Акционерная компания по производству автомобиля «Ситроен» Ирана». Она была зарегистрирована в месяце исфанд 1345 г. и начала свое производство в конце 1347 г.

Компания производила свою первую продукцию, в число которой входила модель «Пикап Ака» и «Жаян», которые строились полностью вручную и без использования современного оборудования и оснащения. Производственная продукция компании после 1353 г., благодаря использованию новых инструментов и механизации производственных секторов, приобрела восходящую тенденцию, расширяя ассортимент продукции. Таким образом, что в дополнение к производству «Жаян» в различных моделях, начиная с 1355 г. началось производство Рено в моделях с 2-мя и 4-мя дверями, которое продолжилось до 1372 г.

В начале 1354 г. путем удаления слова Ситроена от конца словосочетания на французском языке «Иранская акционерная компания по производству автомобилей» компания была переименована в «Сайпа», что является аббревиатурой словосочетания на французском языке Annonyme «Societe Iraniane De Production Automobile»

16 июля 1358 компания вошла во введение Государственного имущества Исламской Республики Иран и начиная с 18 декабря 1360 г. она была поставлена под надзором Организации промышленного развития и реконструкции Ирана, а 01/02/1365 г., в соответствии с постановлением Кабинета министров, все ее акции капитала были переданы представительству со стороны государства ИРИ под названием Организации промышленного развития и реконструкции Ирана. В год 1377 г., с учетом новой политики. Организации промышленного развития и реконструкции и модернизации иранской промышленности с сосредоточением на промышленные виды деятельности по производству автомобилей в стране, оптимальным использованием возможностей, существующих в комплексе компаний, находящихся под ведомством организации, созданием конкуренции и т.д. министерство промышленности создало условия по слиянию автомобилестроительных комплексов в форме двух крупных автомобилестроительных групп, и таким образом, сформировались автомобилестроительная группа Сайпа и автомобилестроительная группа Иран Ходро. Автомобилестроительная группа Сайпа для производства различных транспортных средств, в частности, тяжелых и коммерческих автомобилей, в том же году, путем скупки 80% акций компаний «Сайпа Дизель» (Иран Каве) и 2,63 акций «Замьяда», а в 1378 г. скупкой 51% компании Парс Ходро сделала важные шаги в этом направлении. В ноябре 1378 г., следуя политике Правительства ИРИ Ирана, основанной на сокращении вмешательства государства и проведении приватизации государственных предприятий, а также в соответствии с примечанием 35-ой статьи закона о Бюджете, 51% акций компании, принадлежащих государству, были выставлены на продажу. Таким образом, Сайпа также вошла в число компаний частного сектора. Парса Хамид. Первая большая энциклопедия об автомобилях в Иране.

Сегодня, компания Сайпа с обладанием более 90% акций компании по производству автомобилей запасных частей проводит (прямые и косвенные) исследования финансирования, возможности для дочерних и зависимых обществ. Таким образом, она превратилась в крупную автомобилестроительную компанию, производящую различные типы пассажирских и коммерческих автомобилей, так что на мировом уровне она занимает 21-ое место среди международных автомобилестроительных компаний. На пути роста и развития автомобилестроительной компании Сайпа произошли многочисленные событии, на некоторых из них вкратце остановимся ниже.

В настоящее время четыре автомобилестроительные компании Сайпа, состоящие из Сайпа, Парс Ходро, Замьяд и Сайпа, производят 28 моделей автомобиля, 13 моделей пассажирских автомобилей, 2 модели микроавтобуса, 2 модели автобусов и 11 моделей коммерческих автомобилей.

Для расширения развития своей продукции Автомобилестроительная группа Сайпа, с опорой на внутригрупповые автомобилестроительные компании сотрудничала также с Промышленной группой автомобилестроения Ирана в проекте Тандера 90 (на единой платформе). В этой связи, посредством Организации развития и реконструкции Ирана,

было подписано долгосрочное соглашение с компанией Иран Ходро. В рамках этого проекта, каждая из компаний - Иран Ходро Сайпа – имела право на проектирование, производство, продажу и экспорт транспортных средств Тандер 90 с логотипом своей компании. Для производства Тандера 90, в 1385 г. Группа Сайпа, состоящая из Мегамотора (двигатель), Индамина (амортизатор), Промышленные формы (основные формы корпуса), Ринга (колесо), Малиабла (чугунные части)), заключила с Рено Парс контракт, которая поставляла часть запасных частей этого автомобиля в качестве отечественного производства.

В качестве крупнейшего производителя различных видов автомобилей, со средним ежегодным ростом на 35%, Автомобилестроительная компания Сайпа, увеличила свое производство от 5188 автомобилей в 1380 г. до 522274 автомобилей в 1384 г. А в конце 1387 г. эта компания увеличила свое производство до 580000 автомобилей в год. Такой скачок стал поводом получения 54% пассажирской автомобильной рыночной доли Ирана и первого места как в производстве и продаже, так и в предоставлении услуг после продажи.

Использование производственных проектов 1000 единиц Прайдов, реализация текущих проектов по оптимизации производственных линий и логистических единиц, передача части производства компании продукции Прайда Парс Ходро, производство оснащенных салонов Тандера 90 в Парс Ходро, а также создание разнообразия - все вышеперечисленное является факторами, указывающими на увеличение производства компании. Наибольшее увеличение было связано с производством автомобилей Ксантия. Производство этого автомобиля в 1383 г. достигло 97411 единиц, что по сравнению с 3753 единиц в 1380 г. является больше, чем в 5,3 раза [3].

Продукция Прайда имеет самый высокий рейтинг также и по большому производственному объему.

Сайпа, со своим уникальным дизайном и проектированием первого иранского автомобиля «Тиба», который представил Президент ИРИ Ахмадинежад в мае 2010 г., открыла перед собой новые горизонты, которые согласуются с глобализацией, созданием бренда и ее развитием в регионе и в мире. В этом же году, с внедрением в эксплуатацию самой крупной строительной площадки по производству автомобилей на Ближнем Востоке (Сайпа Кашан), Сайпа приступила к массовому производству автомобиля Сайпа 111 и «Тиба», вступая тем самым в этап развития и прогресса, и теперь намеревается выйти на мировые рынки.

Компания Замьяд. Компания Замьяд была создана в 1342 с целью импорта и производства грузовых автомобилей, фургонов и других транспортных средств. Начиная с 1348 г., на этом заводе началось производство грузового автомобиля Вольво, а с 1951 – производство однодифференциального Ниссана Пикапа объемом двигателя 2400 Сс. В последние годы, путем приобретения привилегий лицензии на производство микроавтобусов от итальянской компании Иоко, а с 1370 г. - с импортированием разобранных частей для сборки и поставки итальянских грузовиков Иоко, эта компания ведет свою деятельность.

Производственно-промышленная компания Ирана «Каве». Производственно-промышленная компания Ирана «Каве» была основана в 1343 с целью монтажа и производства грузовика МАК.

Производство этого грузовика началось с 1347 г. Но после победы исламской революции производство этих грузовиков сильно сократилось, а в 1362 г. оно было остановлено. После компания производила различные прицепы и самосвалы, а с 1367 г., в сотрудничестве со шведской компанией Вольво начала производить модели грузовиков Вольво 21. В год 1378 г. эта компания слилась с Сайпой и обосновала Группу Сайпа Дизель.

Компания Парс Ходро Ирана. Эта компания была основана в 1346 г. под названием «Джип» и до конца 1351 г. производила автомобили Джип Кабриолет, Пикап Стейшн, микроавтобусы, кареты скорой помощи и легковые автомобиля «Ария» и «Шахин». В 1352 г., после подписания контракта с американской компанией Дженерал Моторс, название компании было изменено на Дженерал Моторс Ирана, и кроме джипов производились такие автомобили, как Чевролет, Буик Кадиллак Чевролет Пикап. После победы Исламской революции компания сократила производство вышеперечисленных автомобилей и приступила к сборке и производству различных типов автомобиля Ниссан Пэтроль в моделях пикапа и пикапа стейшн с четырьмя - и шестью цилиндрическими

двигателями. Начиная с 1376 г., одновременно с производством автомобиля Ниссан Пэтроль и приобретением оборудований сборочных линий от компании Сайпа, эта компания приступила к производству легковых автомобилей Рено 5 под логотипом Сипанд 2.

Компания «Шихаб Ходро» (Двигатель Леланд Ирана). Эта компания была основана в 1343г. с целью производства различных типов грузовых автомобилей, автобусов и грузовиков. После победы Исламской революции, путем приобретения шасси автобуса от компании Иран Ходро, двигателя от Мерседес Бенс от компании Эйдама Тебриза, компания приступила к производству автобуса Бенс 302. В последние годы, в этой компании началось производство шасси автобуса, осуществлены меры по использованию движущей силы продукта компании Рено.

Промышленная группа Ховар. В год 1338 г. был основан завод Бенса «Ховар» под лицензией Бенса Восточной Германии на производство грузовиков в Тегеране, который приступил к производству грузовых автомобилей и тягачей.

В 1378 г. компания «Ховар» слилась с компанией Иран Ходро, формируя тем самым компанию Иран Ходро Дизель.

Автомобилестроительные заводы Мазда (автомобилестроительная группа Бахман). Специальная акционерная компания автомобилестроительных заводов Мазда была создана в 1331 г. под названием «Акционерная компания Кубинского залива» в рамках морского транспорта, и по лицензии Министерства промышленности приступила к сборке двигателя Силикат Веспа. В 1349 производственные продукции компании изменились на производство автомобилей пикап – продукции компании Мазда Японии, и название компании было изменено на «Акционерную автомобилестроительную компанию Мазды». В настоящее время, кроме производства фургонов, она производит пассажирские автомобили Мазда 323.

ЛИТЕРАТУРА

1. Джаъфарния Хушанг. Выживание автомобильной промышленности на основе инноваций / Джаъфарния Хушанг // Тадбир, 2007. -18-ый г. -№183.
2. Парса Хамид. Первая большая энциклопедия об автомобилях в Иране. т.2 / Парса Хамид. -Тегеран, 2008.
3. Джаъфарния Хушанг. Выживание автомобильной промышленности на основе инноваций / Джаъфарния Хушанг // Тадбир, 2007. -18-ый г. -№183. -С.20-30.
4. Хаки Голамреза. Метод исследования с подходом написания диссертации. т.2 / Хаки Голамреза. -Тегеран: Бозтоб, 1999.
5. Хандон Фароз. Безопасность в системах планирования организационных ресурсов / Хандон Фароз // Материалы IV-го симпозиума по системе управления безопасностью. –Тегеран, 2005.
6. Харвиц Жак. Семь стратегических ключей услуг / Харвиц Жак; пер. Сайеда Мухаммада Аъраби и Давуда Изади. –Тегеран: Бюро культурных исследований, 2002. -№35.

ИСТОРИЯ АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ ИРАНА

Автор статьи рассматривает историю автомобилестроения Ирана с начала его установления и прослеживает весь путь его становления и развития в Иране.

Ключевые слова: история, Иран, конкуренция, автомобилестроительные компании, развитие.

HISTORY OF THE AUTOMOBILE BUILDING IN IRAN

The author of the article gives the history of automobile building in Iran from the beginning of in establishment in Iran. He traces the whole route of its organization and the development in Iran.

Key words: history, Iran, competition, automobile building companies, development.

Сведения об авторе: ***Джаббари Хоссейн*** - аспирант Института экономики и демографии АН РТ. E-mail: **Jabari_h33@yhoo.com.** Телефон: **938-51-31-42**

МЕСТО КАЧЕСТВА В КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

Садег Фарахани

Институт экономики и демографии АН РТ

В январе 1991 года компания Пан Американ (Pan American), несмотря на то, что никто не сомневался в качестве ее услуг, объявила о своем банкротстве. В октябре 2001 года швейцарская компания «Шведские авиалинии» (Swissair) обанкротилась, хотя она признавалась в качестве наиболее востребованной воздушной линии по всему миру. Почти таким же образом авиакомпания «Вирджин Атлантик» (Virgin Atlantic) добавила в

ряды своих потребителей один миллион дополнительных пассажиров, увеличила свой воздушный флот, хотя эта компания по существу не имела первоклассного уровня обслуживания. Это явление на самом деле является удивительным – почему же компании с большим опытом и высоким качеством услуг разрушаются в то время, как малоопытные и некрупные компании, не имея существенного качества услуг, добиваются успехов?

Разве более качество не может быть гарантией успеха в бизнесе? Разве концепция качества на практике встречается в разных вариациях? Являются ли некоторые подходы успешными в то время как другие подходы не имеют такой характеристики?

Концепция качества существует много веков назад, но научные дискуссии о качестве в тех видах, в которых мы знаем его сегодня, восходит ко времени после Второй мировой войны. В это время в этой новой области появились ведущие специалисты, предложившие ценные модели и концепции.

Такие концепции и модели, как статистический контроль качества, шесть факторов, комплексное управление качеством являются считаются продуктом. Многие крупные и авторитетные компании, такие как «Дженерал Электрик», «AT и T», «Моторола», выбрали качество как фактор своей дифференциации от их конкурентов и достигли значительных успехов в этой области. Эти компании своим преимуществом в качестве ограничили своих конкурентов, увеличив свою долю на рынке и прибыли заметным образом. Эта ситуация продолжалась в течение многих прошедших десятилетий прошлого века. Но начиная с 1970-х годов в деловом мире стали наблюдаться явления, поставившие под вопрос традиционные верования о преимущественном качестве, равным с успехом на рынке. В этом явлении такая компания, как «Пан Американ» с более чем шестидесятилетним опытом в предоставлении услуг по воздушным перевозкам, выходит из бизнеса, а такая компания, как «Свис Эяр», являвшаяся наиболее востребованными воздушными линиями по всему миру, обанкротится. И наоборот, компания «Вирджин Атлантик», не пользовавшаяся первоклассным обслуживанием, расширяет свою долю рынка, прибыльность и свой воздушный флот. Как же компании с большим опытом и высоким качеством услуг терпят неудачу в своем бизнесе, а малые предприятия с небольшим опытом, не пользовавшиеся отличным качеством, смогли достичь успеха? Это явление не ограничивается авиационными компаниями; компания «Роллъз Ройз» обанкротилась в начале семидесятых годов, а корпорация «Поляроид», как символ инновации и качества, также оставила аналогичный опыт работы в фотоиндустрии .

Существуют ли различные мнения по поводу качества? Являются ли некоторые из этих отношений успешными, а другие не обладают этой характеристикой? В данной статье эти вопросы подвергаются обсуждению и на основе анализа конкурентоспособности, различных точек зрения на качество, представляются на них осмысленные ответы.

Подходы к качеству. Что такое качество? В последние пятьдесят лет вопросы качества стали объектом многочисленных перемен, сформировались различные подходы к качеству. Каждый из этих подходов подвергал особенному рассмотрению концепции качества и давал по нему особенные интерпретации. Относительно качества существуют по крайней мере пять различных подходов, которые будут представлены ниже.

Таблица 1. Пять подходов к качеству

План отношения	Концепция качества
Подход, ориентированный на потребителя	Качество представляет собой способность удовлетворения желаний потребителя
Подход, ориентированный на производство	Качество представляет собой уровень соответствия какого-либо продукта с каким-либо проектом или спецификацией
Подход, ориентированный на продукт	Качество представляет собой уровень ценных спецификаций какого-либо продукта
Абстрактный подход	Там, где наблюдается качество, оно выявляется
Подход, ориентированный на стоимость	Качество представляет собой уровень потребностей и стоимость какого-либо продукта (для потребителя) и приемлемых издержек (для производителя)

Первый подход к качеству определяется как способность удовлетворять потребности потребителей. Такое определение качества впервые было выдвинуто Эдвардсом (1968), а в 1988 году - Юраном. В этой точки зрения потребительский спрос и его удовлетворение

было принято в качестве оси ориентации, следовательно, оно стало называться качество, ориентированное на потребителей.

Второй подход к качеству выражается в плане производства. В таком подходе качество определяется уровнем соответствия продукта с каким-либо проектом или спецификацией. Определение качества Гилмором является показателем такого отношения.

Существует и третий вид качества, который можно считать подходом, ориентированным на продукт. В этом подходе качество представляет собой степень ценных особенностей в одном продукте. Эта интерпретация была представлена Лейфером в 1982, в которой он обосновал спецификации продукта на основе качества.

Другой подход к качеству представляет собой абстрактное понятие, выражающее качество. Пирсиг считает качество независимым от характеристик продукта или особой психической концепцией, но он считает, что люди могут легко идентифицировать качество, где бы они его не замечали.

Пятый подход к качеству, предложенный Брохом, определяет качество как уровень желательности продукта с соответствующей ценой (для потребителя) и приемлемых издержек (для производителей). Аналогичное определение выдвигает также А. Файгенбаум.

Основываясь на подобных интерпретациях, становится ясным ответ на первый вопрос статьи – существуют ли разные подходы к определению качества? Да, в соответствии с выполненной классификацией существуют по крайней мере пять подходов к определению качеству. Каждый из этих пяти подходов рассматривает особый аспект подхода к качеству и предлагает с этой точки зрения свою собственную интерпретацию (таб. 1).

Теперь рассмотрим второй исследовательский вопрос: какой из этих подходов может повысить конкурентоспособность организации? Ответ на этот вопрос является довольно трудным, поэтому сначала следует понять основные компоненты конкурентоспособности .

Конкурентоспособность. Конкурентоспособность интерпретируется способностью и желанием вступления в конкуренцию. Майкл Портер определяет конкурентоспособность с экономической точки зрения как синоним производительности и особенность использования своих человеческих ресурсов, капитала и природных ресурсов организацией или нацией (Портер, 2005). На микроуровне, конкурентоспособность возвращается к стоимости продукта по сравнению со стоимостью конкурентов для потребителя. Такое обстоятельство связано с двумя важными факторами: уровнем вычисленных потребностей от собственности или владения продуктом для потребителя (выгод) и объемом возникших издержек от собственности или владением продуктом для потребителя. Деловое совершенство в каждом из этих двух факторов делает организацию конкурентоспособной.

Если организация представляет свою стратегию на основе особых и преимущественных потребностей по сравнению с конкурентом, то она избрала дифференцированную стратегию, и если на основе существующей ситуации организация представляет свою стратегию на основе стоимости, неприемлемой для конкуренции соперником, то такая стратегия может привести к издержкам.

Для достижения успеха, в дополнение к соответствующему ответу рынку конкурирующих продуктов (товаров и услуг) организация также должна быть способной отвечать рынку капитала. С этой целью необходимо, чтобы затраты этих стратегий были приемлемыми для производителей и операционной прибыли компании для акционеров.

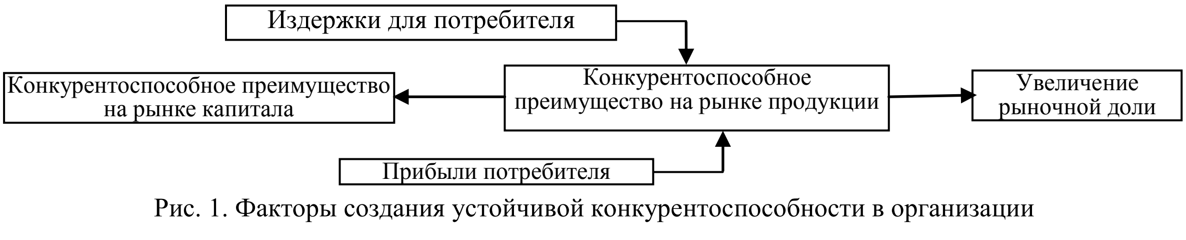

Рис. 1. Факторы создания устойчивой конкурентоспособности в организации

Первые два факторов приводят к конкурентоспособному преимуществу организации на рынке продукта, а третий фактор - конкурентоспособному преимуществу на рынке

капитала (рис. 1). Основным и очень важным моментом является то, что без внимания к прибылям интерес продолжения создания ценности для потребителя также является невозможным. Логически, это объясняет специфику банкротства Пан Американ и Свис Эяр. Для устойчивой конкурентоспособности являются необходимыми три основных компонентов. Первые два составляющие компонента создают конкурентоспособность, а третий фактор делает возможным ее продолжительность. Теперь, принимая во внимание компоненты конкурентоспособности, рассмотрим различные подходы к качеству, чтобы ответить на второй исследовательский вопрос

Качество и конкурентоспособность. Анализ подходов к качеству с конкурентоспособной моделью раскрывает важные аспекты взаимосвязи между различными подходами к качеству и успеху компании. Анализ определения подхода, ориентированного на потребителя, с конкурентоспособной моделью показывает, что такой подход четким образом рассматривает компоненты прибыли потребителя, но относительно прибыли акционеров он умалчивает. Компания Пан Американ с отличным сервисом и разумной ценой, но с увеличением ежегодных потерь, является наглядным свидетельством таких условий. В этих условиях, несмотря на то, что потребитель удовлетворен и доволен, то компания изо дня в день для продолжения сокращенного пути может стать уязвимой в условиях неожиданных событий, как одиннадцатого сентября. Второй подход к качеству, т.е. ориентированный на производство, также на рыночной основе концентрируется на технические аспекты продукта. Такой подход не только вывел из поля зрения производственные затраты, но затраты, которые может понести потребитель при обеспечении таких качественных аспектов. Это отношение, несмотря на то, что могут способствовать техническим и применимым характеристикам продукта, не обязательно приведет к конкурентоспособности и успеху .

Индекс стоимости. Конкурентоспособная модель представляет собой концептуальную модель, восстанавливающую баланс между прибылью и издержками направления предложения и спроса. Всякий раз, когда такая взаимосвязь достигает оптимальную точку, то гарантируется долгосрочный успех в бизнесе и работе. Эта модель является очень ценной и эффективной аналитической базой для оценки различных подходов к управлению и их влияния на успех организации. Однако такая модель считается более универсальной, чем та, которая может непосредственно влиять на управленческие решения. Для этой цели спроектировано значение индекса (VIX = Индекса ценности). Индекс ценности представляет собой простое соотношение, конкретизирующее ценность управленческого решения с точки зрения теории Броха (табл. 2). Понятие индекса ценности является очень ясным, но его вычисление требует реальных данных, а иногда, и некоторых полевых исследований. Этот индекс показывает, что в какой степени управленческое отношение в случае качества (и даже не качества) приводит к большей конкурентоспособности организации .

Если такая модель и ее механизмы будут использоваться непрерывно в течение долгого времени к качестве базиса управленческих решений организации, то организация приобретает способность вступления в тяжелую конкуренцию и может противостоять явлениям, создающим угрозу, и являющимся неизбежными в окружающей среде. Возможно, руководители компаний Пан Американ и Свис Эяр в течение последних несколько десятилетий на основе такой логики сформировали свои решения, тем не менее их торговый бренд всегда находился в полете.

VIX= Приемлемая стоимость реализации решения для потребителя

Затраты реализации решения для производителя (продукт на душу населения

Таблица 2. Индекс стоимости управленческого решения

Повышение уровня конкурентоспособности	VIX > 2
Необходимость к изучения	2 > VIX > 1
Уменьшение уровня конкурентоспособности	1 > VIX

На основе вышеизложенного можно заключить, что, во первых, выдвинутые определения по качеству характеризуются различными подходами, каждый из которых возлагает на организацию определенные спецификации. Во-вторых, описывается формирование конкурентоспособности в реальной среде, и показывает, насколько подобная способность подготавливает организацию для достижения успеха в конкурентной среде. Интегративный анализ модели конкурентоспособности на основе

различных подходов к качеству показал, что все эти подходы не могут иметь одинаковую роль в создании конкурентных преимуществ. Наиболее эффективным подходом является подход, ориентированный на стоимость, подвергающий влиянию эффективным и сбалансированным образом прибыль потребителя и издержки производителя. Подобный характер отношения может стать директивой не только для вопроса качества, но и для всех управленческих решений для большего успеха и конкурентоспособности организации, и сопоставляет индекс стоимости и прибыль производителя и потребителя.

Таким образом, правильный подход к концепции качества и осознание его глубокой взаимосвязи со стратегией и конкурентоспособностью важнее, чем знания и навыки по использованию инструментов качества.

ЛИТЕРАТУРА

1. Pan _American _World _Airways. [Электронный ресурс]. http://en.wikipedia.org/wiki/panAmericanworldAirways
2. Osborne Alistair ,Swissair Files for Bankruptcy. [Электронный ресурс]. http://www.telegraph.co.uk/finance/2735944/swissair-files-for-bankruptcy.html.
3. Profit jumps at Virgin Atlantic. [Электронный ресурс]. http://news.bbc.co.uk/2/hi/business/4585779.stm.
4. EDWARDS C.D. ”The Meaning of Quality”, in Quality Progress Oct, 1968, ISSN: 0033-524X.
5. Gilmore H.L. Product Conformance Cost / H.L. Gilmore // Quality Progress, June 1974. -P.16.
6. Leifler K.B. Ambiguous Changes in Product Quality / K.B. Leifler // American Economic Review, December 1982. -P.956.
7. Pirsig R.M. Zen and the Art of Motorcycle Maintenance / R.M. Pirsig, 1982. -P.185-213
8. Broh R.A. Managing Quality for Higher Profits / R.A. Broh, 1982. -P.3.
9. The Free Dictionary [Электронный ресурс]. http://www.thefreedictionary.com/competitiveness
10. Porter Michael, What Is Competitiveness? [Электронный ресурс]. http://insight.iese.edu/doc.asp?id=00438&ar=7, 2005
11. Журнал «Тадбир». 19-ый г. -№11199.

РОЛЬ КАЧЕСТВА В КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ

В данной статье рассматриваются вопросы, связанные с использованием модели конкурентоспособности, анализируются различные отношения к ее качеству и различии для достижения успеха. Этот анализ показывает, что лишь те качества могут создать устойчивый успех в конкурентной среде, которые пропорционально обеспечивают выгоды и издержки потребителя, прибыльность организации.

Ключевые слова: качество, конкурентоспособность, индекс стоимости.

THE PLACE OF QUALITY IN THE COMPETITIVENESS OF THE ORGANIZATION

This article addresses the issues, related to the analysis of competitiveness, different relationships to its quality and distinction for success. This analysis shows that only those qualities can create sustained success in a competitive environment, which proportionally provides benefits and costs of the customer and the profitability of the organization.

Key words: quality, competitiveness, index of value.

Сведения об авторе: ***Садег Фарахани*** – аспирант Института экономики и демографии АН РТ

РОЛЬ СТРАХОВЫХ БРОКЕРОВ КАК СУБЪЕКТОВ СТРАХОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Дорюш Мухаммади

Институт экономики и демографии АН РТ

Современные объективные реалии мирового финансового кризиса требуют последовательной и системной реализации стратегии развития страхового рынка в Иране с помощью таких посредников, как страховые брокеры. Предоставляя посреднические услуги, воспроизводя конкуренцию между страховыми компаниями, они тем самым стимулируют развитие страхового рынка Ирана.

Развитие института страхового брокерства, как неотъемлемого элемента посредничества между страховщиком и страхователем, является одним из главных факторов выхода страхового рынка Ирана из кризиса.

В отечественной экономической науке проблемы деятельности страховых посредников исследовали такие ученые и специалисты, как М.Ж. Солехи, М. Осуда, П. Мазлуми, М. Фаршбоф, Б. Исори, О. Карими, Л. Акбарпур и другие. Однако исследованию роли и места их как субъектов по реализации страховых продуктов не

уделено достаточного внимания, и поэтому сегодня этот вопрос остается нерешенным и требует дальнейшего исследования.

Иранский центр страхования (Central Insurance of Iran) объявил страховую премию на душу населения в 2011 году в размере 93 долларов США (1 150 000 риалов), которая по сравнению с предыдущим годом увеличилась на 17 долларов США. Данный показатель в регионах Персидского залива, Ближнего Востока, Средней Азии и Кавказа составил, по сравнению с мировым, 123,6 долларов США. Иран среди стран мира по уровню страховых премий на душу населения занял, а среди стран Персидского залива, Ближнего Востока, Средней Азии и Кавказа – 10. В последние годы, доля страховых премий в ВВП Ирана остается низкой и в 2011 году составили 1,5%. Данный показатель по континентам мира составил: Америка 6,6%, Европа 7,1%, Азия 28,2%, Африка 3,6%, Австралия и Океания 5,9% (табл.1).

Автор поддерживает точку зрения Лайло Акбарпур в том, что «страховые брокеры должны нести ответственность перед своими клиентами, в части выполнение обязательств между страховщиком и страхователем, сопровождение за выполнение договорных обязательств» [4, С.17].

Таблица 1. Основные показатели страхования по континентам мира

Область	Валовые страховые премии		Доля страховых премий в ВВП, %	Страховые премии на душу населения, в $
	млрд. долларов США	в %		
Америка	**1 480**	**32,2**	**6,6**	**1 575,4**
Северная Америка	1 326	28,9	7,9	3 814,6
Латинская Америка и Карибский бассейн	154	3,4	2,8	260,6
Европа	**1 651**	**35,9**	**7,1**	**1 885,7**
Западная Европа	1 558	33,9	7,9	2 974,1
Центральная и Восточная Европа	93	2,0	2,6	286,7
Азия	**1 297**	**28,2**	**5,9**	**313,9**
Ближний Восток и Центральная Азия	39	0,8	1,5	123,6
Южная и Восточная Азия	347	7,5	3	96,6
Японии и новые индустриальные страны	912	19,8	11,3	4 297,8
Иран	7	0,15	1,5	93,2
Африка	**68**	**1,5**	**3,6**	**65,2**
Австралия и Океания	**99**	**2,2**	**5,9**	**2 759,2**
Всего	**4 595**	**100,0**	**6,6**	**661,0**

Источник: Bimeh Markazi Iran (Central Insurance of Iran) // Режим доступа: URL:**Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения 26 июля 2013г.)

Страховые брокеры – юридические лица или граждане, которые зарегистрированы в установленном порядке как субъекты предпринимательской деятельности и осуществляют за вознаграждение посредническую деятельность в страховании от своего имени на основании брокерского соглашения.

Брокерская деятельность – это профессиональная деятельность субъектов предпринимательской деятельности, направлена на определение потребности страхователя в получении страховых услуг, консультировании, предоставлении помощи в разработке условий договора страхования, поиске и ведении переговоров со страховщиками по поручению страхователя. То есть, страховые брокеры являются субъектами страхового предпринимательства, но их роль в современных условиях сводится к посредничеству в страховых отношениях. Страховыми посредниками могут быть страховые или перестраховочные брокеры, страховые агенты.

Перестраховочные брокеры - юридические лица, осуществляют за вознаграждение посредническую деятельность в перестраховании от своего имени на основании брокерского соглашения со страховщиком, который нуждается в перестраховании как перестраховщик.

Перестраховочным страховым брокерам в Иране разрешено работать в пользу иностранных страховщиков. Иностранным страховым посредникам разрешается работать

на иранском страховом рынке через представительство, которое является плательщиком налога или через созданное ими дочернее предприятие.

Страховые и перестраховочные брокеры отличаются от других финансовых посредников в области страхования (аджастеров, диспашеров, агентов) и действуют от своего имени и на собственный риск, с целью получения прибыли. Именно это выделяет брокеров как отдельных субъектов предпринимательской деятельности в сфере страхования [2,3,5].

Основные виды деятельности страхового брокера в Иране, согласно действующему законодательству, это: консультирование, экспертно-информационные услуги, сопровождение договоров страхования, в том числе по урегулированию убытков в части получения и перечисления страховых платежей, страховых выплат и страховых возмещений по соглашению соответственно с страхователем. Учитывая виды деятельности страхового брокера, можно выделить их основную роль в посредничестве на страховом рынке, которая состоит из следующих основных частей:

✓ представлять своего клиента;

✓ действовать как консультант клиента, информировать его о количестве и качестве страховых услуг, которые им предлагаются;

✓ вести переговоры от имени своего клиента в пользу своего клиента;

✓ обеспечивать полный цикл работы от размещения рисков к регулированию убытков при их возникновении;

✓ распределять риск и предоставлять гарантии страховой защиты, которые должны беспечивать и соответствовать высоким стандартам;

✓ создавать устойчивую схему поощрения клиентов.

Впервые в Исламской республике Иран Закон «О страховании» был принят Парламентом страны в 1937 году и дополнен и в 1971 году, он действует по сей день. На основание действующего Закона в 1973 году было принято "Положение о страховых брокерах". Положением о страховых брокерах для физических и юридических лиц предусмотрено:

А) для физических лиц:

✓ гражданин Исламской Республики Иран;

✓ принадлижат к исламу или другим религиям;

✓ старше 25- летнего возраста;

✓ иметь степень бакалавра в области страхования и стаж работы в страховых компаниях более 1 года;

✓ имеет хорошую профессиональную репутацию;

✓ не имеет судимости.

Б) для юридических лиц:

✓ зарегистрирован, как предпринимательская компания по законодательству;

✓ лицензию брокера Иранского страхового центра;

✓ руководитель компании, должны иметь квалификационную характеристику, как в пункте А) для физических лиц.

В) хранить служебную тайну и информацию;

Г) несет ответственность за ущерб, причиненный застрахованному или страхователю.

По данным статистических материалов, около 2% страховых полисов на страховом рынке Ирана реализуются именно брокерами, 3% филиалами и 95% страховыми агентами. Оказание страховых услуг страховыми брокерами на уровне 2%, является очень низким показателем по сравнению с миров уровнем.

Состояние развития института страховых брокеров в Исламской Республике Иран можно охарактеризовать по следующим основным показателям, как количество брокеров, соотношение между количеством брокеров и страховых компаний, величина страховой премии получена непосредственно на расчетный счет от брокера, доля рынка, обслуживаемого брокерами. Количество страховых брокеров в Исламской Республике Иран за 2005-2011 годы увеличилось 67,5% и за 2000-2011 годы 4,4 раза (табл. 2). Это является свидетельством того, что происходит постоянный и целенаправленный процесс увеличения влияния института страховых брокеров на экономические процессы, происходящие на страховом рынке. Согласно данным табл. 1, в 2000 году в реестре Иранского центра страхования было зарегистрировано 95 страховых брокеров, в 2005 году –230, а в 2011 году-384 брокеров. Вместе с тем следует отметить слишком малое

количество брокеров на страховом рынке Ирана, ведь в высокоразвитых странах на одну страховую компанию приходится не менее ста брокеров.

Увеличение страховых брокеров на рынке страхования связано с повышением вознаграждения. Комиссионное вознаграждение брокеров за посредничество в среднем 9% страховых премий. Кроме того, существует межрегиональная диспропорция в расположении страховых брокеров на страховом рынке Ирана. Так, в г. Тегеране в 2011 году было расположено 179 брокеров, что составляет почти 46,6% от их общего количества в других регионах Ирана. В то же время, в регионах Илам, Чормахолу Бахтиари, Хурасан Жануби, Систану Балучистон, Кухгилои Бойерахмад ва Лористон, в котором проживает 7,2 млн.человек или 9,6% население страны, эти институты вовсе отсутствуют. Это свидетельствует о неравномерности предоставления страховых услуг по регионам Ирана. Следует отметить, что в Исламской республике Иран развитие института страхового брокера находится на этапе своего развития, за счет имеющихся возможностей.

Таблица 2. Динамика развития института страховых брокеров в Исламской Республике Иран за 2000-2011 годы

Показатели	2000	2005	2011	Изменение за 2000-2011гг, %	Изменение за 2005-2011гг, %
Количество брокеров, ед.	95	230	384	4,4 раза	67,0 %
Количество страховых компаний, ед.	5	17	24	4,8 раза	41,2 %
Количество страховщиков, приходящихся на 1 брокера, ед.	19	13,5	16	18,5 %	- 15,7 %
Посреднические услуги в страховании					
Страховые платежи, полученные страховщиками, в млн.$	382	952	2 458	6,4 раза	2,6 раза
Страховые выплаты, осуществлены страховщиками, млн. $	19,6*	148	693	35 раза	4,6 раза
Вознаграждение брокера, млн.$	25	94	222	8,9 раза	2,4 раза
Средняя комиссия брокера, %	6,5	9	9	38,0 %	0
Количество заключенных договоров, ед.	938	1 769	3 591	3,8 раза	103,0 %
Посреднические услуги в перестраховании	*	*	*	*	*

Примечание: *Страховые брокеры по законодательству ИРИ не оказывают посреднические услуги по перестрахованию

Источник: Bimeh Markazi Iran (Central Insurance of Iran) // Режим доступа: URL:**Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения 26 июля 2013г.)

Среди 384 страховых брокеров, которые имеют лицензию Иранского центра страхования, только 84 брокера (22%) могут осуществлять страхование жизни на территории Ирана. Уместно отметить, что наименее развито страхование жизни, так как доля страховых премий по жизни в данном секторе составляет 8%. Это можно объяснить тем, что страхование жизни не имеет такого широко развитого сектора рекламы и его предложение на рынке страхования является минимальным. Причем, по данным Иранского центра страхования, брокерами заключается не более одного договора страхования жизни, что является крайне низким показателем.

Неразвитость рынка посреднических услуг в страховании обусловлено рядом причин, среди которых - отсутствие надлежащего законодательного регулирования, культуры добровольного страхования со стороны клиентов, экстенсивное развитие страховых компаний, которые, по сути, препятствуют развитию института брокерства и др.

Вместе с этим растет спрос на брокерские услуги в страховании, как со стороны страховых компаний, так и со стороны клиентов. Клиенты обращаются к брокерам, чтобы получить независимый профессиональный совет и защитить свои интересы в процессе заключения страхового договора.

Исламская республика Иран еще не является членом Всемирной торговой организации (ВТО) и вступление в нее позволит отечественным и иностранным страховым брокерам выйти на международный уровень, повысить уровень и качество оказываемых страховых услуг, появятся новые подходы к работе, технологии и страховые продукты. Для вступления в ВТО необходимо реформировать некоторые нормативно

правовые акты в соответствие с требованиями ВТО, в том числе Закон ИРИ «О страховании» и "Положение о страховых брокерах".

По мнению автора, приход иностранных брокеров на иранский страховой рынок может вытеснить из него отечественных брокеров и переманить их клиентов. Решением этой проблемы было бы разрешение отечественным брокерам заключать договоры с полисами иностранных страховщиков. Ведь после вступления Иран в ВТО это могут делать только представительства иностранных брокеров-нерезидентов и только по 4 видам страхования: космическим, авиационным, морским рискам и опасным грузоперевозкам. Ведь далеко не каждая компания смогла бы предложить полисы, аналогичные западным.

В Законе ИРИ «О страховании» и "Положение о страховых брокерах" необходимо внести изменения, которые упростили бы условия входа иностранных страховых и перестраховочных брокеров на страховой рынок Ирана. В частности, необходимо отменить норму о брокерах-нерезидентах, имеющих право предоставлять услуги только через постоянные представительства в Иране и зарегистрироваться в качестве плательщиков налогов.

Ныне отечественные страховые брокеры оказывают только посреднические услуги в страховании, а иностранные – посреднические услуги в перестраховании. Реформирование законодательства позволило бы отечественным и иностранным страховым брокерам оказывать услуги в страховании и перестраховании.

Очень многие страны, вступившие в ВТО, проходили подготовительные работы и приводили свои законы в соответствии с требованиями, в частности Российская Федерация и Республика Таджикистан, которые» в 2012 году вступили во Всемирную торговую организацию. В новой редакции Закона Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 29 декабря 2010 г., №681 впервые были определены статус страхового брокера. В частности, в статье 10, пункт 2 указывается, что «страховые брокеры - юридические лица Республики Таджикистан, имеющие лицензию государственного уполномоченного органа, которые действуют в интересах страхователя или страховщика и осуществляют деятельность по оказанию услуг, связанных с заключением договоров страхования (перестрахования) между страховщиком и страхователем, а также с исполнением указанных договоров. При оказании услуг, (связанных) с заключением договора страхования (перестрахования), страховой брокер не вправе одновременно действовать в интересах и страхователя и страховщика». В статье 10, пункт 4 «… страховых брокеров по оказанию услуг, связанных с заключением и исполнением договоров страхования (за исключением договоров перестрахования) с иностранными страховщиками (страховыми организациями) или иностранными страховыми брокерами, незарегистрированными и не получившими лицензию на осуществление страховой деятельности (страхового дела) в установленном законодательством Республики Таджикистан порядке, на территории Республики Таджикистан запрещается», что противоречит пункту 2 данной статьи. То есть, определением пункта 2, страховым брокерам разрешается, а пунктом 4 запрещается заниматься оказанием услуг в перестраховочной деятельности. Необходимо внести корректировку в законодательство Республики Таджикистан в части разрешительных основ оказания услуг перестрахования страховыми брокерами.

Исследование рынка страхования в Исламской республике Иран, в частности статуса страхового брокера в текущем этапе, позволяет сделать следующие **выводы и предложения:**

- ✓ развитие страхового рынка Ирана начнется с началом развития экономики страны, однако экономическое оживление не наступит внезапно;
- ✓ страховые премии на душу населения отличаются как в регионах страны, так и от мировых;
- ✓ всего лишь около 2% страховых полисов на страховом рынке Ирана реализуются именно страховыми брокерами, что подтверждает о необходимости реформ в данном секторе;
- ✓ становление и развитие института страховых брокеров возможны только при формирование основ последующей стабильной работы всех игроков страхового рынка;
- ✓ следует предусмотреть реформирование законодательных основ для вхождения страховых брокеров на мировой рынок в соответствии с требованиями Всемирной торговой организации.

ЛИТЕРАТУРА

1. Закон Республики Таджикистан «О страховой деятельности» от 29 декабря 2010 г., №681 // Официальный сайт Национального центра законодательства при Президенте Республики Таджикистан. Режим доступа: URL: [Электронный ресурс]. http://www.mmk.tj/ru/legislation/legislation-base/2010/ (дата обращения 26 июля 2013г.).
2. Логвинова И.Л. Взаимное страхование как метод создания страховых продуктов в российской экономике / И.Л. Логвинова. -М.: Анкил, 2010. -248с.
3. Esari B. Iinsurance marketing in Iran / B. Esari // Insurance and Development Journal, 2010. -№15. -P.11-12.
4. Laylo Akbarpur. Status brokers in the insurance market of Iran / Laylo Akbarpur // The newspaper world economy, 2010. -№32. -P.17-19.
5. Roosta A. Development of marketing strategies for the insurance industry in Iran / A. Roosta // Insurance News Journal, 2011. -№24. -P.5-8.
6. Bimeh Markazi Iran (Central Insurance of Iran) // [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:**Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки.** (дата обращения 26 июля 2013г.).

РОЛЬ СТРАХОВЫХ БРОКЕРОВ КАК СУБЪЕКТОВ СТРАХОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В данной статье рассмотрены динамика, сравнительные показатели и основные индикаторы деятельности страховых брокеров в Исламской республике Иран.

Ключевые слова: брокерская деятельность, страховой брокер, перестраховочные брокеры, рынок страховых услуг, основные индикаторы в сфере страховых услуг, комиссионное вознаграждение брокеров, институт страховых брокеров.

ROLE OF INSURANCE BROKERS AS SUBJECTS OF INSURANCE BUSINESS IN THE ISLAMIC REPUBLIC OF IRAN: REALITIES AND PROSPECTS

This article examines the dynamics, comparative figures and the main indicators of the activities of insurance brokers in the Islamic Republic of Iran.

Key words: brokerage, insurance broker, reinsurance brokers, insurance market, the main indicators in the field of insurance services, broker's commission, insurance brokers Institute.

Сведения об авторе: ***Дорюш Мухаммади*** – аспирант Института экономики и демографии АН РТ, директор Департамента бухгалтерского учета Тегеранского университета им. Иршод, Иран

ДАРСҲОИ ОМӮЗАНДА АЗ МУДИРОНИ ТАҲАВВУЛОФАРИН БАРОИ МЕЪМОРИИ МУҶАДДАДИ СОЗМОНҲОИ САРОМАД

Алии Абдолӣ, Аббос Абдолӣ, Ҳуҷҷатуллоҳ Динорвард

Ширкати миллии саноеи петрохимиявии Хузистон, Эрон

Беарзиштарин дониш, донише аст, ки бар сари забон аст ва пуртарин илм, илме аст, ки дар аъзо ва ҷавореҳ ошкор аст [2].

Агар фардо монанди имрӯз ва имрӯз ба сони дирӯз бошем ва агар авомили муҳити дохилӣ ва хориҷӣ ба таври комилан собит ва пойдор бошанд, маҳдудияте дар таъмини манобеъ вуҷуд надошта бошад, ҳамвора тақозои мазод бар тавлид бошад, шояд тағйир дар созмонҳо чунон зарур ба назар нарасад. Аммо дар дунёи воқеӣ тағйир ва таҳаввул ба сурати пайваста ва мустамар дар зиндагии инсонҳо, муҳити дохилӣ ва хориҷии созмонҳо амри табиист ва ба созмон ва ё ширкати хосе тааллуқ надорад. Гоҳе лузуми таваҷҷуҳ ба тағйир метавонад ношӣ аз норасоиҳо, камбудиҳо, нақоис ва ё адами арзёбии хостаҳо ва таҳқиқи омол ва ё раванди манфии рушд ва мазияти фард ё ширкат нисбат ба гузашта, маҳдудияти тақозо ва ё манобеъ бошад. Вуҷуди таҳаввул ва тағйирҳо дар созмонҳо барои бақо дар бозори рақобатӣ дар абъоди мухталиф, аз ҷумла роҳбарӣ, омӯзиш, тафаккур, наҳваи амалкард ва ғайра амри илзомӣ ва иҷтинобнопазир аст.

Бешак, роҳбарӣ, мудирият ва нерӯи инсонӣ муҳимтарин омили рушд ва мавқеияти созмонҳо қаламдод мешаванд ва асарбахшӣ ва короии ҳар тағйир ва таҳаввул дар созмон ба наҳви амалкарди гурӯҳи роҳбарӣ, мудирият ва коркунони он дар истифодаи коро ва асарбахш аз соири манобеъ вобастагӣ дорад. Замоне ки ширкати бузург ва ғулмонанде чун IBM тавассути ҳазорон ширкати кӯчак ва бо суръати боло муҳосира шуда буд ва босуръат дар ҳоли аз даст додани саҳми бозор ва дар сарошебии инҳилол қарор гирифта буд, мудири таҳаввулофарин ба номи Луи Кушнар бо фалсафа ва равиши мудириятии худ аз ҷумла: 1) мудирият бар пояи усул; 2) анҷоми тамоми корҳо ба дастур ва ишораи бозор; 3) эътиқоди росих ба кайфият, роҳбурдҳо ва барномаҳои рақобати қудратманд, кори гурӯҳӣ пардохт бар пояи

амалкард ва масъулияти ахлоқӣ; 4) истифода аз коркуноне, ки барои ҳалли масоил ва кӯмак ба ҳамкорон кор мекунанд на сиёсатбозон; 5) ба шиддат дунболи роҳбурд будан ва вогузории анҷоми соири корҳо ва ҳаллу фасли умур ба кор кардан ва дар ҷараёни қарор додани умур ба равиши ғайрирасмӣ ва адами ихфои иттилооти бад; 6) ҳаракати сареъ; 7) адами аҳамияти силсиламаротиб ва истифода аз кулли касоне, ки метавонанд дар ҳалли масъала кӯмак кунанд, бо кӯмаки коргароне, ки бо нерӯи роҳбарӣ, рӯҳӣ эътимод ба нафс дар онҳо дамида шуда буд, тавонист тайи як даҳа (1993-2002) ин ширкатро аз бухрон наҷот дода, муҷаддадан дар зумраи ширкатҳои саромад қарор диҳад.

Ҷуброни хадамоти коркунон. Бархе аз равишҳои маъмулиро, ки ширкатҳо ва созмонҳо барои ҷуброни хадамоти коркунони худ мавриди истифода қарор медиҳанд ва бароиислоҳи онҳо мебоист бознигарии асосӣ ва тағйири оҷилӣ сурат гирад, метавон ба шарҳи зайл зикр намуд:

1.Таъкиди умда барои ҷуброни хадамоти коркунон бар пояи ҳуқуқ истифодаи андак аз подош, ҳаққи тақдими саҳом ва амалкарди гурӯҳӣ барои ҷуброни хадамот.

2.Тамоизи андак дар ҷуброни хадамоти коркунон, ба тавре ки ҳама коркунон сарфи назар аз амалкарди солиёнаи онҳо, аз афзоиш ҳуқуқи нисбатан яксоне бархурдор гарданд ва сарфи назар аз тақозои бозор барои маҳоратҳои мухталиф дар мақотеи замонии мухталиф, ҳама коркунон аз афзоишҳои ҳуқуқу мазоёи нисбатан яксоне бархурдор шаванд.

3.Таъкиди зиёд бар пардохти мазоё ва ҳимоятҳои падарсолорона ва нигоҳи баробар дар пардохтҳо сарфи назар аз амалкарди коркунон, ба тавре ки истифода аз мазоё ба унвони ҳаққе талаққӣ шавад (мазоёе назири пизишкӣ, истихдоми мудомуламр, фурсатҳои тасҳилӣ ва ғайра).

4.Адами муқоиса барои ҷуброни хадамоти коркунон ва касби беҳтарин таҷоруб аз ширкатҳои бартар ва адами таваҷҷуҳ ба меъёрҳои берунӣ барои ҷуброни хадамоти коркунон.

Фарҳанг. Фарҳанг маҷмӯае аз боварҳо ва пиндорҳои арзишӣ аст, ки дар одобу русум, забон, адабиёт, мазҳаб ва соир меросҳои фарҳангӣ таҷаллӣ меёбад ва рӯйи ҳам рафта бар хулқу хӯйи мардум асар мегузорад.

Луи Кушнар баён мекунад: «Ман беш аз 25 сол аз умри худро ба унвони як мудири олирутба дар се ши ркати бузург ва мутафовит машғул ба кор будаам ва қабл аз он низ дар бисёре аз ширкатҳои дигар ба сурати мушовир ва ба гунаи дигар будам. Чуночи қабл аз омадан ба IBM мехостам дар мавриди фарҳанг изҳори назар кунам. Ба эҳтимоли зиёде онро ба унвони яке аз муҳимтарин аносири чандгонаи сохтор ва мавқеияти созмон дар канори ормон ва чашмандоз, роҳбурд, бозорёбӣ, умури молӣ ва монанди он муаррифӣ мекардам, вале дар замони ҳузури худ дар IBM мутаваҷҷеҳ шудам, ки фарҳанг фақат яке аз ҷанбаҳои ин бозӣ нест, балки тамоми бозӣ аст ва сарфи назар аз ҳама мулоҳизот, як созмон чизе ҷуз зарфияти ҷамъи коркунони он мунҷар ба афзоиши арзиш намешавад» [2].

Томас Ватсон ҳаммонанди Ҳенри Форд, Ҷон Дей, Рокфорд ва Ендрю Корнеги, роҳбари падарсолори қудратманде буд, ки асари худро бар ҷойи ширкати бузурги IBM боқӣ гузошт. Фалсафа ва арзишҳои шахсии ӯ иборатанд аз: - сахткӯшӣ; - шароити кори ороста; - инсоф; - садоқат; - эҳтиром; - хидмат бидуни айбу нуқс ба муштарӣ; - машоғил барои тамоми даврони зиндагӣ.

Фарҳанги аввалияи як ширкат, маъмулан, ба василаи нигариш ва рӯйкарди бунёдгузори он арзишҳо, эътиқодот, тарҷеҳот ва низ рӯҳиёти вижаи ӯ таъйин мегарданд. Дар IBM ин шахс Томас Ҷей Ватсон (падар) буд, ки боварҳои бунёдини ӯ тахти се шиори куллӣ хулоса мешавад: 1) бартарӣ дар ҳама амалкардҳои имон; 2) хидмати олӣ ба муштарӣ; 3) эҳтиром ба фард [1].

Мо ҳамвора дар зиндагӣ тамоил ва таомул ба муровада бо афроде ҳастем, ки тақрибан ҳамсатҳи мо ҳастанд, афкорашон наздик бо мост, ва арзиши мавриди алоқаамон муштарак аст, риштаи таҳсилии мо муштарак аст. Пас, худро ҳамсони муштарӣ кардан, чи аз лиҳози зоҳир, тафаккур, тавлиди маҳсулоти мавриди назари ӯ ва ғайра метавонад дар наздикӣ ба муштарӣ, бозгашти муҷаддади муштарӣ ва мондагории вай бисёр муассир бошад. Ин нукта бисёр ҳоизи аҳамият аст, ки дар асри ҳозир тавлиди маҳсулот ва хадамот бояд бар асоси ин тафаккур, ки муштарӣ ба чӣ чизе ниёз дорад, на ин ки мо чӣ чизе метавонем тавлид кунем, пойдор бошад.

Ин фарҳанг, ки коркунон ба маҳзи истихдом дар ширкат бояд интизори ҳуқуқу мазоёи фаровон, истихдоми мудомуламр ва эҳтироми беш аз ҳаддро бидуни ин ки маҷбур ба анҷоми кори арзишманд ва дархӯр, саҳеҳ намебошад, зеро коркунонро ба

ин самт савқ медиҳад, ки эҳтиром ба фард бидуни анҷоми кори арзишманд ва эҷоди тавқеи густардаи бо далел, дар вай мумкин аст ба як низоми густардаи пешбинии созмонӣ барои беамалӣ табдил гардад ва халлоқият ва талоши бештарро саркӯб мекунад.

Барои дамидани рӯҳи эътимод ба нафс дар коркунон ва тавонманд намудани онҳо барои ин ки битавонанд сарнавишти худро таъйин намуда, аз яъсу ноумедӣ наҷот ёбанд, раҳо кардани онҳо аз вижагии пайрави сирф будан ва гӯш ба фармони мудири мофавқ доштан аст ва пас коркунон бояд ба гунае тавонманд ва тарбият шаванд, ки манобеъ, иқтидору қудрати мавҷудро бирабоянд ва ё халқ намоянд (тақвияти таъвирӣ **у**) на ин ки мунтазир бимонанд, ки мудири мофавқ ба онҳо бигӯяд чӣ бикунанд (тақвияти танвирии **х**).

Бюрократияи корсозӣ. Вожаи бюрократия (бидуни солорӣ) дар бештар созмонҳои имрӯзӣ бори манфӣ ба худ гирифтааст. Воқеият ин аст, ки ҳеҷ муассисаи бузурге бидуни бюрократия қодир ба кор нест. Бюрократҳо ё коркунони дафтарӣ, ҳамоҳангии лозим байни созмонҳои мухталифро фароҳам мекунанд. Роҳбурдҳои марбут ба кулли ширкатро, ки аз дуборакорӣ, иғтишош ва мунокиша ҷилавгирӣ мекунанд, барқарор ва тақвият менамояд ва маҳоратҳои комилан тахассусии мавриди ниёзро, ки ба иллати ҳазинаи зиёд ё сарфи камбуди манобеи мавҷуд кобили таксир нестанд, таъмин менамоянд [1]. Дар фарҳанге, ки воҳидҳои мухталиф тайи як кашмакашии чандмарҳилавӣ бо якдигар рақобат мекунанд, қаламрави худро дар қиболи дастарси соири коркунон ва воҳидҳо назорат мекунад, коркунони ситодӣ ба ҷойи тасҳилгарӣ ва ҳамоҳангӣ байни воҳидҳо, сангарҳоро ишғол карда, аз марзҳо дифоъ мекунанд, барои эҷоди ҳамоҳанг дар чунин фазое истифода аз бюрократия метавонад муассир афтад.

Барои барқарории иртиботи саҳеҳ ва созанда бо муштарӣ ва эҷоди мафоҳимҳои созанда, ки битавонанд онро дарк намояд дар ҳар марҳила, аз замони ироаи судури суратҳисоб, ақди қарордод гирифта то соири мушкилиҳои иртиботӣ, аз забони роиҷ, сода ва қобили фаҳм истифода намуд. Дар бархе аз созмонҳо истилоҳоти хосе мумкин аст корбурд дошта бошад, ки фаҳми онҳо барои як тозаворид ва ҳамчунин барои муштариён номафҳум ва ноошно бошад. Бинобар ин, тағйири он истилоҳот ба калимот ва ҷумалҳои сода ва қобили фаҳм илзомӣ аст.

Дар асри ҳозир созмонҳои саромад вижагиҳои боризе доранд, ки онҳоро аз созмонҳое, ки наметавон онҳоро дар зумраи созмонҳои саромад дорои вижагиҳое ҳамчун роҳбарии андешамандона, таваҷҷуҳи вижа ба муштарӣ, инъитофпазирии зиёд, шаффофият, ёдгирии созмон таваҷҷуҳ ва масъулиятпазирӣ дар муқобили чомеа, коркунони тавонманд, таваҷҷуҳ ба кори тимӣ, тадвин ва бознигарии стратегияҳо, амалкард ва арзёбии олӣ, истифодаи асарбахш аз халлоқият ва навоварӣ дар кулли фарояндҳо бо тафаккури беҳбуди мустамар мебошад. Барои мисол, дар соли 2001 дар Амрико 4 миллион соат аз вақту 50 миллион доллар аз пули худро ба созмонҳои иҷтимоӣ ва омӯзишу парвариш ихтисос додаанд.

АДАБИЁТ

1. Кушнар Л. Рақси филҳо / Л. Кушнар; ба нақл аз Ғуломҳусайн Хонақоӣ. –Теҳрон: Фаро, 1388. –С. 117-306.
2. Наҷҳ-ул-балоға. Тарҷумаи Даштӣ Муҳаммад. –Теҳрон: Мубайяни андеша, 1390. –С. 459-499.
3. Мароишӣ Ҷаъфар. Тафаккури системавӣ / Ҷаъфар Мароишӣ. –Теҳрон: Созмони мудирияти санъатӣ, 1388.
4. Абтаҳӣ Ҳусейн. Тавонмандсозии коркунон / Ҳусейн Абтаҳӣ. _Караҷ: Муассисаи таҳқиқот ва омӯзиши мудирият, 1386.

ИЗУЧЕНИЕ ОПЫТА ВЕДУЩИХ МЕНЕДЖЕРОВ ПРОЦВЕТАЮЩИХ КОМПАНИЙ ДЛЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОРГАНИЗАЦИЙ

В данной статье автор рассматривает изучение опыта ведущих менеджеров процветающих компаний для совершенствования деятельности организаций. Для достижения наилучших результатов в развитии организации нужно изучить сущность организаций и закономерности их развития, эффективно использовать их потенциал и осваивать современные технологии их деятельности. Рыночные отношения предъявляют все новые требования к деятельности организаций и они испытывают влияние революционных изменений происходящих в современном обществе. Переход к эффективным формам организации и управления, экономически грамотное управление её деятельностью- главные условия успеха организации.

Ключевые слова: умелое управление, обеспечение эффективного функционирования организации, тенденции развития, управленческие решения, резервы повышения эффективности деятельности, стратегия его развития.

STUDYING THE EXPERIENCE OF LEADING MANAGERS PROSPEROUS COMPANIES FOR IMPROVEMENT OF ACTIVITY OF ORGANIZATIONS

Ali Abdali, Abbas Abdali, Hojjatalah Dinarvand

In this article the author considers the study of the experience of leading managers prosperous companies for improvement of the activities of organizations. To achieve the best results in the development of the organization need to study the nature of organizations and regularities of their development, efficient use of their potential and to master modern technology of their activities. Market relations are placing new demands on activity of organizations and they are feeling the impact of the revolutionary changes taking place in modern society. The transition to effective forms of organization and management, economically literate management are the main conditions of success of the organization.

Key words: good governance, ensuring the effective functioning of the organization, development trends, management decisions, the reserves of increase of efficiency of activity, strategy of its development.

Сведения об авторах: ***Алии Абдоли*** – старший научный сотрудник нефтехимической организации города Хузестан, Иран

Аббос Абдоли – студент Управления образования воспитания города Хузестан, Иран

Худжатуллох Динорвард - студент Управления образования воспитания города Хузестан, Иран

МЕСТО ПЧЕЛОВОДСТВА В СИСТЕМЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТРАСЛЕЙ

Ш.Х. Холназаров, С. Исвалиев, М. Абдурахимов, З. Махмудов

Курган-Тюбинский государственный университет им. Носира Хусрава,
Таджикский аграрный университет им. Ш.Шотемура,
Институт экономики сельского хозяйства ТАСХН

Развитие основных форм хозяйствования в пчеловодстве неразрывно связано с их сочетанием с другими отраслями сельского хозяйства. Пчеловодству главным образом принадлежала роль дополнительной, либо вспомогательной отрасли, обеспечивающей в основном внутренние потребности в меде и воске. Излишки продукции попадали на рынок, вместе с тем, широкое распространение получают товарные пчелопасеки, ориентированные на преимущественную реализацию традиционных для Республики Таджикистан меда, медовых вин, пчелиного воска и некоторых других видов продукции.

За сравнительно короткий промежуток времени (1991-2011гг.) в большинстве регионов страны широкое распространение получили семейные пчелопасеки, пчеловодные хозяйства и фермы в составе коллективных предприятий, приусадебные пасеки пчеловодов-любителей и некоторые другие организационно-правовые формы. Акционерные общества в пчеловодстве распространены весьма ограниченно. В основном это домашние хозяйства населения. Наряду с государственными и опытными пчеловодными хозяйствами и питомниками они служат примерами мелкого товарного производства. Одной из форм предпринимательства, осуществляемого на основе экономической выгоды, является фермерское пчеловодное хозяйство.

Коллективные формы хозяйствования в пчеловодстве в 1991 году преобладали. 99,9% пчелиных семей относились к сельскохозяйственным предприятиям, последующие годы преобладают хозяйства населения. В 2011 году 89% пчелиных семей находились в домохозяйствах. В дехканских (фермерских) хозяйствах количество пчелиных семей колеблется в диапазоне 11- 13тыс (табл. 1).

Таблица 1. Количество пчелосемей по категориям хозяйств Республики Таджикистан

	1991	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Республика Таджикистан	61570	95427	118648	134480	140042	180617	190153
В % от общего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
В т.ч.в сельскохозяйственных предприятиях	61543	6924	7041	7045	7764	8048	8964
В % от общего	99,9	7,3	5,9	5,2	5,5	4,5	4,7
В хозяйствах населении	27	81615	103402	117780	118942	161117	169304
В % от общего	0,1	85,5	87,1	87,6	84,9	89,2	89,0

В дехканских (фермерьских) хозяйствах	-	6888	8205	9655	13336	11492	11885
В % от общего	-	7,2	7,0	7,2	9,6	6,3	6,3

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статсборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012. С.262-268.

Несмотря на существенные различия в размерах производства и уровне товарности, организационно-правовые формы хозяйствования в пчеловодстве страны в значительной мере схожи между собой. В каждой из них основной производственной единицей, первичным трудовым коллективом является пчелопасека. Организационное распространение в отрасли получили небольшие коллективы и группы: от одного до 3-5 исполнителей. В специализированных хозяйствах, пчелофермах работники отрасли объединяются в звенья и бригады, которые в активный (весенне-летне-осенний) период пчеловодства обслуживают несколько товарных пасек. За ними закрепляются необходимые для ведения хозяйства средства производства и пчелиные семьи. Число обслуживания пчелиных семей зависит от применяемой в хозяйстве технологии производства, формы организации труда и квалификации персонала. Научно-обоснованная норма нагрузки на одного круглогодового пчеловода с сезонным помощником составляет в среднем 80-120 семей. Однако, в производственной практике большинства пасек, расположенных в пчеловодных регионах страны, она значительно ниже, за исключением высокомеханизированных пасек, производящих, как правило, несколько видов товарной продукции.

За 2006-2011 гг. в структуре производства товарного меда устойчиво возрастает доля хозяйств населения. Это свидетельствует о преобладании частного мелкотоварного производства в отрасли пчеловодства по основному продукту отрасли - меду.

Самой представленной группой среди хозяйств с различными организационно-правовыми формами по числу пчелопасек в пчеловодстве страны являются семейные и частные пчеловодческие хозяйства и отдельные пасеки. Сюда же относятся специализированные фермерские хозяйства и пчелопасеки многоотраслевых фермерских хозяйств, пасеки пчеловодов - любителей. Большинство этих пасек являются мелкотоварными и не осуществляют предпринимательской деятельности. Главной целью пчеловодства является производство меда и некоторых других продуктов пчеловодства для собственных нужд. Причем доля меда в стоимостном выражении составляет более 95-98%. Эта группа организационно-правовых форм хозяйствования подвижна и трудно поддается учету.

В пчеловодной статистике выделяются три категории производителей: сельскохозяйственные предприятия, фермерские хозяйства и личные подсобные хозяйства населения (ЛПХ). Пчелопасеки этих производителей различны по размерам, технической оснащенности, обеспеченности трудовыми ресурсами.

В число таких производителей включены главным образом товарные пчеловодные хозяйства и пчелопасеки различных организационно-правовых форм, сведения о которых достаточно полно представлены в государственной статистической отчетности.

В системе ведения пчеловодного хозяйства по своим функциям важное место занимают сельскохозяйственные предприятия. Несмотря на то, что эта форма хозяйствования занимает невысокий удельный вес в общей организационной структуре пчеловодческих хозяйств (в 2011 г. –4,7%), она является основой в области инновационной деятельности, проведения экспериментальных и научно-исследовательских работ, базовым объектом для обучения кадров и повышения их квалификации.

Основными целями сельскохозяйственных предприятий, действующих на территории страны, являются: племенная, селекционная, научная работа, инновационная деятельность, внедрение в производство достижений научно-технического прогресса, подготовка и переподготовка кадров и др. Как показывает практика хозяйствования, эти организации способны осваивать и сравнительно эффективно использовать крупные капиталовложения, существенно влиять на состояние и качественный уровень развития пчеловодства в регионах и размещения в стране в целом.

Несмотря на специфику рыночных условий, фермерские пчеловодные хозяйства организуются в большинстве регионов страны. Однако, фермерство в пчеловодстве, как и в большинстве других отраслей сельского хозяйства, не получило достаточно широкого

распространения. В 2011 году доля дехканского (фермерского) хозяйства в содержании пчелосемей составила 6,3%, в производстве меда 5,1%. (табл. 2).

Таблица 2. Производство мёда во всех категориях хозяйств Республики Таджикистан (в *тоннах)*

	1991	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Республика Таджикистан	593	1686	1975	2060	2704	2969	2935
В % от общего	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
В т.ч. в сельскохозяйственных предприятиях	593	36	57	48	61	68	78
В % от общего	100,0	2,1	2,9	2,3	2,3	2,3	2,7
В хозяйствах населении	-	1590	1833	1881	2363	2722	2705
В % от общего	-	94,3	92,8	91,3	87,4	91,7	92,2
В дехканских (фермерьских) хозяйствах	-	60	85	131	280	179	151
В % от общего	-	3,6	4,3	6,4	10,3	6,0	5,1

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статсборник. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012г. С.262-268

Одним из примеров высокопроизводительного дехканского (фермерского) хозяйства является «Расулов Хамрох» Муминабадского района. За хозяйством в пожизненное владение закреплено 8 га земли, которая используется для стационарного размещения пчелопачек, построек, а также под посевы медоносной растительности. За период становления (2005-2010гг.) численность пчелиных семей в хозяйстве была увеличена с 30 до120.

В современных условиях наиболее распространенной формой хозяйствования в пчеловодстве страны являются семейные подсобные хозяйства населения. На их долю приходится 89,0% пчелиных семей и 92,2% производства меда. Отдельные авторы их отождествляют с категорией пчеловодов - любителей. Это нельзя считать правомерным потому, что семейные пчелопасеки по своим размерам и применяемым на них технологиям ведения пчеловодства нередко соответствуют пчелофермам с элементами промышленного производства. Такие семейные хозяйства преобразуются в предпринимательские и в дальнейшем являются представителями частных и коллективных форм хозяйствования.

При отсутствии закона о пчеловодстве многие проблемы экономических взаимоотношений пчеловодства с другими отраслями хозяйства, юридическими и физическими лицами остаются до конца нерешенными. Например, вопросы паспортизации пасек, условий их зооветобслуживания и транспортировки живых пчел. Недостаточно развита система страхования пчелопасек и отдельных пчелосемей, правовое обеспечение их размещения в сельской местности, городах и поселках, в лесничествах и парках, вблизи детских учреждений, школ, больниц, усадеб граждан. Требуют более полного правового решения вопросы стандартизации продукции отрасли, разработки и соблюдения ряда научно-обоснованных норм и нормативов по технологии производства, переработке, хранения и реализации продуктов пчеловодства. Недостаточно решены вопросы по контролю за качеством меда и других продуктов отрасли, а также по борьбе с их фальсификацией.

Ведущее место в пчеловодстве занимают семейные пчелопасеки, которые производят большую часть товарного меда. По территории страны высокий уровень объема производства этого продукта отмечается в Согдийской, Хатлонской областях и районах республиканского подчинения и на территориях с развитым земледелием, в более обустроенных и обеспеченных трудовыми ресурсами регионах (табл. 3).

Таблица 3. Производство меда в разрезе регионов Республики Таджикистан

	1991	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
Республика Таджикистан	593	1686	1975	2060	2704	2969	2935
В % от итога	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
г.Душанбе							
В %	5,2	0	0	0	0	0	0

ГБАО							
В %	7,4	4,1	3,9	4,9	4,1	3,8	3,9
Согдийская область	150	967	1055	1059	1063	1158	1156
В %	25,3	57,3	53,4	51,4	39,3	39,0	39,3
Хатлонская область	189	256	320	383	482	522	614
В %	31,9	15,2	16,2	18,6	17,8	17,6	20,9
РРП	183	394	522	517	1049	1176	1051
В %	30,2	23,4	26,5	25,1	38,8	39,6	35,9

Источник: Сельское хозяйство Республики Таджикистан. Статсборник**.** Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе, 2012г. С.262-268.

Как видно из таблицы 3, 39,3% производимой продукции относится к хозяйствам Согдийской области, 35,8% хозяйствам районов республиканского подчинения и 20,9% хозяйствам Хатлонской области. Однако, доля Согдийской области имеет тенденции к снижению, а доля районов республиканского подчинения и Хатлонской области имеет тенденции роста. Производство товарного меда на семейных пчелопасеках по ряду причин нельзя учесть с достаточно высокой точностью так же, как и определить его качество. Существенным недостатком мелкотоварного пчеловодства является массовая фальсификация продуктов отрасли, их неоднородность, что создает проблемы для предприятий, перерабатывающих пчеловодное сырье и производящих БААП и лекарственные препараты.

Одной из перспективных организационно-правовых форм в пчеловодстве являются крупные интегрированные системы. Они должны обеспечивать пчелопасеки средствами производства, осуществлять заготовку, переработку и реализацию продуктов пчеловодства.

Крупные интегрированные системы могут вести пропаганду и распространение достижения науки и передового опыта в пчеловодстве, участвовать в подготовке и переподготовке кадров, оказывается практическая помощь начинающим работникам пчелопасек различных организационно-правовых форм хозяйствования.

Процессы развития пчеловодства требуют, чтобы для отрасли организовать горизонтальные (внутриотраслевые), так и вертикальные (межотраслевые) кооперации. Причем от развития вертикальной кооперации в сферах заготовки, переработки, реализации продукции пчеловодства, а также в обеспечении отрасли средствами производства, как и в прошлые периоды, зависит ее экономическая устойчивость. Кооперация в пчеловодстве не получила также распространение в виде обществ пчеловодов - любителей, их товариществ.

В отечественном пчеловодстве не получили развитие производственные, закупочные, сбытовые, перерабатывающие и некоторые другие кооперативы. Это объясняется сезонным характером производства и ограниченными возможностями большинства хозяйств в обеспечении трудового коллектива заработной платой в течение года.

Для успешной реализации республиканской целевой программы «Развитие пчеловодства в Республике Таджикистан на 2011-2016 гг.» необходимо увязать ее с мерами государственного регулирования и поддержки пчеловодских хозяйств в части создания им устойчивых условий в воспроизводственном процессе, так как выделяемых средств далеко не достаточны.

Переход пчеловодства на рыночные условия хозяйствования выдвигает необходимость усиления научных исследований в этой отрасли, направленных на разработку действенного хозяйственного механизма, охватывающего весь воспроизводственный процесс пчеловодства.

ЛИТЕРАТУРА

1. Шарипов А. Продуктивность различных пород пчел в условиях Таджикистана / А. Шарипов // Пчеловодство, 1997. -№1. -С.11-13.
2. Белоус В.П. Эффективность использования пакетных пчел / В.П. Белоус. –М.: Росселхозиздат, 1967. -С.7-10.
3. Статистический сборник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Статсборник, 2013. -С.260-280.

МЕСТО ПЧЕЛОВОДСТВА В СИСТЕМЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТРАСЛЕЙ

Статья содержит сведения о развитии основных форм хозяйствования в пчеловодстве, размерах производства и уровне товарности и организационно-правовых формах хозяйствования.

Ключевые слова: формы хозяйствования, количество пчелосемей, объем производства, пути совершенствования.

PLACE OF BEEKEEPING IN AGRICULTURAL INDUSTRIES

This article contains information about the development of the main forms of management in beekeeping operation size and level of merchantability and organizational-legal forms of managing.

Key words: business forms, the number of bee families, the volume of production, the ways of perfection.

Сведения об авторах: ***Ш.Х. Холназаров*** - ассистент кафедры «Экономическая теория и финансы» Курган-Тюбинского государственного университета им. Н. Хусрава: Телефон**: 919-38-59-49**
С. Исвалиев - соискатель Таджикского аграрного университета им.Ш.Шотемура. Телефон: **918-17-89-19**
М. Абдурахимов - соискатель Таджикского аграрного университета им.Ш.Шотемура.Телефон: **905-55-77-88**
З. Махмудов - соискатель Института экономики сельского хозяйства ТАСХН. Телефон: **985-22-40-10**

ИССЛЕДОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ВЗАИМОСВЯЗЬ С МОТИВАЦИЕЙ СОТРУДНИКОВ УНИВЕРСИТЕТА ПАЁМИ НУР

Мошолло Хусрогои
Институт экономики и демографии АН РТ

Современные менеджеры организаций и предприятий при разработке и внедрении механизма стимулирования трудовой деятельности сотрудников часто основываются на опыте других компаний и пытаются использовать готовые шаблоны. Такие действия не приносят ожидаемых результатов и рано или поздно приводят к сбою процессов. В такой ситуации руководителю необходимо откорректировать внедренную систему, подстраивая её под принципы организации. На этот случай также существует множество способов, которые не являются прямым руководством к действию, но использование их желательно, особенно при отсутствии опыта в данной работе. Для начала рассмотрим исследования, ставшие основой в области мотивации. Все элементы внешней среды, которые прямо или косвенно определяют поведение человека во время труда, в широком смысле, можно назвать стимулами. Однако к стимулам относят только те элементы трудовой ситуации, которые оказывают опосредованное влияние на работника. Процесс стимулирования осуществляется путем воздействия внешней среды, внешних условий трудовой деятельности на внутреннюю структуру личности, на ее потребности, желания, цели.

Стимулирование труда направлено на формирование такого поведения работника, которое позволяет организации достигать своих целей. Процесс стимулирования заключается в создании определенной трудовой ситуации, которая бы воздействовала на потребности личности. Ситуация включает в себя следующие элементы: организацию труда, организацию оплаты труда, условия труда, элементы социальной инфраструктуры, в том числе жилищно-бытовые условия. Все перечисленные элементы внешней среды могут как активизировать трудовую деятельность человека, так и блокировать целесообразные действия работника во время труда. Поэтому целью стимулирования труда является создание такой ситуации, которая бы активизировала трудовую деятельность работника.

Все многообразные стимулы, воздействующие на человека во время труда, позволяют выработать конкретную форму поведения, которая отвечает его сегодняшним запросам, потребностям. Следовательно, для эффективного стимулирования труда необходимо создание определенных условий: воспитание работника, формирование у него потребности в труде, правильный подбор и расстановка кадров. И когда внешняя ситуация оказывается наиболее соответствующей потребностям личности, трудовая деятельность существенно активизируется. В результате организация получает от наемного работника требуемое поведение, а наемный работник удовлетворяет свои потребности.

Любое стимулирование труда подразумевает обмен. Работодатель нанимает работников для того, чтобы использовать их знания, навыки, опыт в производственном процессе изготовления материальных и духовных благ. Наемные работники нанимаются к работодателю для получения от него определенных социально значимых благ. Обмен

должен быть справедливым, эквивалентным. Стимулирование труда будет эффективно лишь при эквивалентном обмене.

Кроме этого, стимулирование труда всегда предполагает определенную свободу поведения человека. Внешняя обстановка лишь опосредованно влияет на человека. А человек сам самостоятельно выбирает способ своего поведения. Человек, может выбрать стратегию своего поведения между высокой активностью во время труда, обеспечивающей высокий заработок и высокий статус в коллективе, и минимальной активностью, обеспечивающей сохранение за собой рабочего места и минимальный уровень заработной платы. Предоставление работнику определенных свобод усложняет процесс стимулирования труда. Однако в связи с тем, что работник сам формирует свое трудовое поведение, это повышает его ответственность за выбранные действия, изменяет отношение к труду.

Следовательно, механизм стимулирования труда заключается в создании такой обстановки вокруг работника, которая бы при условии сохранения свобод, формировала у человека активное трудовое состояние. Стимулирование труда выполняет следующие функции:

-экономическую, которая заключается в содействии повышения эффективности производства, решения задач, стоящих перед организацией. В экономическую функцию входит также распределение созданных материальных благ, дифференциация уровня заработной платы, обеспечение эквивалентного обмена между работодателем и наемным работником;

-социальную, стимулирование труда в значительной степени определяет социальную структуру общества, служит основой удовлетворения потребностей личности, ее развития, а также степенью удовлетворения потребностей личности;

-психологическую - формирует и воспитывает человека как специалиста, как личность, развивает трудолюбие, трудовую мораль[1].

Все рассмотренные функции стимулирования на практике тесно взаимосвязаны между собой. Стимулирование трудовой деятельности предполагает использование всех разнообразных форм и методов регулирования трудового поведения. Для эффективного использования имеющихся способов воздействия на наемных работников классифицируем стимулы по разным критериям. Классификация позволяет выявить механизм действия каждого стимула. В соответствии с тем, какие потребности удовлетворяют стимулы, их можно разделить на материальные и нематериальные. Материальные стимулы всегда содержат элементы товарно-денежных отношений и бывают денежные и неденежные. К денежным стимулам относят заработную плату, различные премии, доплаты, надбавки. Денежные выплаты осуществляются в соответствии с количеством и качеством труда, вложенного работником в организацию. Не денежные выплаты могут осуществляться в форме натуральной оплаты труда, выдаче путевок, служебных автомобилей, предоставлении служебного жилья, в других формах. После того как определены объекты воздействия, приступают к выяснению психологических аспектов мотивации. На данном этапе исследуются черты характера, свойства индивидов, их ценностные ориентации, установки, идеалы, тип личности. Завершение социально-психологической стороны исследования дает возможность разработать качественные мероприятия, эффективно использовать те или иные методы мотивации персонала. Данная группа методов мотивации персонала направлена на создание таких условий, чтобы работа приносила удовлетворение ее непосредственному исполнителю. Содержательность работы должна быть такой, чтобы дать почувствовать работнику сложность и значимость порученного ему дела, независимость в выборе решений, отсутствие монотонных, утомляющих операций, ответственность за выполнение задания, ощущение того, что человек выполняет полностью самостоятельную работу. На практике в основе используемых организационно-производственных методов мотивации персонала лежит сочетание морально-психологических стимулов к труду. К основным подходам и направлениям их реализации можно отнести: совершенствование организации рабочих мест; создание автономных рабочих групп; регулирование рабочего времени.

Реализация организационно-производственных методов требует разработки специальных программ, рассчитанных на устранение негативных последствий утомления от рутинного, бессодержательного труда. Совершенствование организации рабочих мест включает: -рациональную планировку и оснащение рабочего места; применение передовых приемов и методов труда; создание благоприятных условий труда[2].

Организация трудового процесса с точки зрения мотивации персонала должна предусматривать оснащение его необходимым оборудованием, технологической и организационной оснасткой. Планировка рабочего места должна отвечать требованиям экономии трудовых движений и максимального удобства.

Динамика использования этих категорий в современных условиях различна. Развитие науки и техники приводит к освобождению человека от ручных операций по обработке предметов труда и увеличению времени обслуживания машин и механизмов. В результате значение совершенствования приемов труда уменьшается и одновременно возрастает значение совершенствования методов труда.

Удовлетворенность состоянием рабочего места тесно связана с условиями труда. Их нужно рассматривать с различных точек зрения:

-как условия труда непосредственно связанные с производством и процессом труда;

-как совокупность всех жизненных условий работников. Условия труда на производстве характеризуются общим состоянием производственных и санитарно-бытовых помещений, санитарно-гигиеническими условиями труда, тяжестью и напряженностью труда, режимом труда и отдыха, эстетическими условиями труда [3].

Создание автономных рабочих групп. Автономные рабочие коллективы призваны решать конкретные производственные задачи. Им делегируется широкий круг полномочий по планированию и выполнению работы, распределению обязанностей среди их членов. Работники таких групп сами контролируют качество выпускаемой продукции, распределяют материальное вознаграждение за достигнутые результаты труда.

Выделяют также другую группу материальных, неденежных стимулов, которые связаны с выполнением наемными работниками возложенных на них обязанностей. К ним относят организацию труда, условия труда.

Рациональная организация и обслуживание рабочих мест, рациональное разделение и кооперация труда являются условием для эффективного использования рабочего времени, создают базу для высоко эффективного труда. При высокой организации труда работник неэффективно работать просто не может. Благоприятные условия труда также являются важным стимулом трудовой деятельности. При работе в нормальных условиях труда работник не затрачивает физические и волевые усилия на преодоление неблагоприятной обстановки на рабочем месте. Неблагоприятные условия труда могут включать повышенный уровень шума, запыленности, загазованности, низкую или высокую температуру и другие элементы внешней среды. Особенностью данной группы стимулов является то, что они прямо не увеличивают трудовую активность, но создают предпосылки для реализации других стимулов, влияют на выбор того или иного места работы.

Нематериальные стимулы также весьма разнообразны и включают социальные, моральные и творческие стимулы. Социальные стимулы связаны с потребностями работников в самоутверждении, определенном социальном статусе в коллективе, обществе, определенном объеме власти. На практике эти стимулы реализуются через участие работников в управлении производством, выработке управленческих решений, предоставлении возможности занимать престижные должности, возможности заниматься престижными видами труда. Моральные стимулы связаны с потребностями работников в уважении со стороны коллектива, в признании работника как специалиста, как личность. Моральные стимулы реализуются через устную похвалу, благодарность, присвоение определенных званий, вручение почетных грамот и так далее.

Творческие стимулы связаны с потребностями работников в самореализации, самосовершенствовании. Эти потребности реализуются через образование, профессиональную подготовку, трудовую деятельность. Поэтому стимулами выступают сам процесс труда, его содержание, решение возникающих проблем, творческих задач. Творческие стимулы всегда предполагают наличие свободы выбора способа решения стоящей перед работником задачи. Это даст возможность проявить собственные способности, получить удовлетворение от самого процесса труда.

Социально-психологические стимулы базируются на той роли, которую играет общение в жизни человека. Занятие трудом дает возможность общения и самореализации человека через общение. Положительным стимулом служит и благоприятный социально-психологический климат в коллективе. В социальной группе, где преобладают отношения товарищеского сотрудничества, взаимопомощи, уважения друг к другу, состязательности, - работник испытывает удовлетворение от труда, радость от встречи с коллегами по

работе. В результате трудовая активность работника повышается. Рассмотренные выше стимулы основаны на удовлетворении личных потребностей человека.

ЛИТЕРАТУРА

1. Герчикова И.Н. Менеджмент / И.Н. Герчикова. -М.: ЮНИТИ, 2004. -С.61.
2. Уткин Э.А. Управление персоналом в малом и среднем бизнесе / Э.А. Уткин, А.И. Кочеткова. -М.: Акалис, 1999. -С.31.
3. Майданчик Б.И. Анализ и обоснование хозяйственных решений / Б.И. Майданчик. -М.: Финансы и статистика 2002. -С.28.
4. Мафими Саид Мухамад. Управление организацией / Мафими Саид Мухамад. -Тегеран: Терма, 2007. -С. 17.
5. Абоспур Абос. Управление человеческими ресурсами / Абоспур Абос. Самт, 2003. -С.56.
6. Зорои Матин Хусейн. Управление человеческими ресурсами / Зорои Матин Хусейн; 2-е издание. – Тегеран: Бустон, 2007. -С.27.
7. Озкамт Стюарт. Социальная психология работников / Озкамт Стюарт; перевод Фарход Мохи. –Машхад: Кудс, 2008. -С.104.
8. Шартс Брюс. Исследование и планирование жизнедеятельности / Шартс Брюс; перевод Тлиб Зандипур. – Тегеран: Фирдоуси, 1992. -С.78.
9. Арты Хюман Хидир. Стандарты создания системы анализа удовлетворения занятостью / Арты Хюман Хидир. –Тегеран: Центр изучения государственного управления, 2002. -С.84.

ИССЛЕДОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ВЗАИМОСВЯЗЬ С МОТИВАЦИЕЙ СОТРУДНИКОВ УНИВЕРСИТЕТА ПАЁМИ НУР

Исследование значения материального и нематериального стимулирования труда. Взаимосвязь мотивации труда и стимулирования трудовой деятельности сотрудников высших учебных заведений. Основные направления совершенствования системы стимулирования труда.

Ключевые слова: материальное стимулирование труда, мотивация, университет Паёми Нур.

INCENTIVE MANAGEMENT RESEARCH WORK AND ITS RELATIONSHIP WITH THE MOTIVATION OF UNIVERSITY STAFF PAYOMI NUR

Study the value of tangible and material incentives. The relationship of motivation and promotion of employment of staff in higher education. Main trends of the incentive system.

Key words: financial incentives, motivation, University Payomi Nur.

Сведения об авторе: ***Мошолло Хусрогои*** **-** аспирант Института экономики и демографии АН РТ

БАРРАСИИ МАБОНИИ НИЗОМИ НАВИНИ ҲАЗИНАЁБӢ БАР МАБОНИИ ФАЪОЛИЯТИ АВС ДАР РОСТОИ РАФЪИ НОРАСОИҲОИ СИСТЕМАҲОИ ҲАЗИНАЁБӢ ВА ДАСТЁБӢ БА СИСТЕМҲОИ ҲАЗИНАЁБИИ МАТЛУБ

Меҳрони Ғуломӣ Шоҳмурод
Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Дар авохири даҳаи 1960 ва аввали даҳаи 1970 бархе нависандагони ҳисобдорӣ, аз ҷумла **slaubus** ва **solomons** ба робитаи байни фаъолиятҳо ва ҳазинаҳо ишора намуданд. Аммо таваҷҷуҳи ҷиддии маҳофили донишгоҳӣ ва ҳирфавӣ ба ин робита дар даҳаи 1980 бештар ҷалб гардид. Ин таваҷҷуҳ умдатан, ба асари пайдоиши 3 созаи аслӣ буд.

Созаи аввал тағйирҳои навине буд, ки дар дунё ҷиҳати муаррифии технологияҳои модерн, системаҳои иттилоотии ҳушманд, хабра ва қобили инъитоф ва механизмҳои тавлидии ҷадид дар кишварҳои мухталиф, бахусус дар Ҷопон рух дода буд.

Созаи дуюм ин буд, ки дар даҳаи 1980 фалсафаи фикрии бисёре аз мудирони ширкатҳ, бавижа мудирони ширкатҳои бузург дастхуши тағйироти умдае гардид ва илова бар судоварии рақобат дар сатҳи ҷаҳонӣ афзоиши риояти муштариён дар сатҳи байналмилалӣ, таъкид бар назорати кайфияти маҳсулот ва коҳиши ҳазинаҳо низ ҷузъи аҳдофи аввалия ва аслии мудирон қарор гирифт. Омили савум ин буд, ки иддае аз нависандагони ҳисобдорӣ ба таври ҷиддӣ ва мабсут ба ташреҳи фазои ҷадиди тавлид, нақшҳои гуногуни технология ва дидгоҳҳои ҷадиди мудирон пардохтанд. **Cooper and Kaplan** дар миёни дигарон таъсири босазое дар инъикоси норасоиҳои системаи ҳисоби дабирии мудирият дар ироаи иттилооти дақиқи ҳазинаҳо дар ин шароит доштаанд. Ин нависандагон иддао кардаанд, ки системаҳои суннатии ҳисобдорӣ, санъатӣ ва мудирият ба танҳоӣ посухгӯйӣ эҳтиёҷоти мудирон

нестанд, балки истифода аз иттилооти онҳо сабаби гумроҳӣ ва адами тасмимгирии саҳеҳи мудирон мешавад ва ниҳоятан метавонад мунҷар ба пайдоиши зиёнҳои ҳангуфти ширкатҳо гардид, ба дунболи он ин нависандагон иқдом ба муаррифии системаи ҷадиде таҳти унвони системаи «Ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият» намуданд.

Системаи ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият (Activity Based Costing). Системаи ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият яке аз системаҳои навини ҳазинаёбии маҳсул аст, то иттилооти дақиқтареро дар хусуси ҳазинаҳо ва ниҳоятан тасмимгириҳои иқтисодии мудирият фароҳам созад. Яке аз вижагиҳои муҳимми ABC, ки онро аз системаҳои суннатӣ мутамоиз месозад, ин аст, ки ба падидаҳои навини тавлид ва асароти технологияи ҳоким бар саноеи имрӯз таваҷҷуҳ мекунад ва дар ҳадди имкон ин асаротро ба таври камии ҷазби маҳсулот ё хадамот мекунад.

Пайдоиши фароянди худкор, мошинҳои электронӣ, роботҳои ҳушманд ва ба таври куллӣ технологияи пешрафтаи тавлид ё сохтори ҳазинаҳои маҳсулро башиддат тағйир додааст. Ҳангоме ки созмоне аз технологияҳои пешрафта бештар истифода мекунад, ҳазинаи технологияи он афзоиши қобили мулоҳизае меёбад, аммо дар ивази ҳазинаҳои кори мустақим башиддат коҳиш пайдо мекунад.

Натиҷа ин ки дар ҳоли ҳозир аҳамияти сарбор дар воҳидҳои санъатӣ фузунӣ ёфтааст ва дарсад саҳми сарбор аз кулли ҳазинаҳои тавлид низ афзоиши чашмгиреро дар муқобили саҳми коргари мустақим нишон медиҳад.

Дар ҳоли ҳозир баъзе аз ширкатҳои бузург, аз ҷумла Hewlen Packard ҳазинаи кори мустақимро ба унвони сарбори корхона манзур мекунанд. Системаи (ABC) фалсафаи навини мудиронро низ ба таври камӣ дар ҳазинаёбии маҳсул манзур мекунад. Фалсафаи навини мудирон, ҷалби ризоияти муштариён ва рақобат бо соири ширкатҳо дар сатҳи байналмилалӣ аст. Ба манзури дастрасӣ ба ин маворид ҳадди ақал ба ду омил бояд таваҷҷуҳ намуд: 1) афзоиши кайфияти маҳсул ва 2) тавлидоти инъитофпазир ба наҳве, ки мунтабиқ бо салиқаҳои гуногун ва мутанавеи муштариён бошад.

Бинобар ин, системаи ABC илова бар ҳазинаҳои маводи аввалияи мустақим, кори мустақим ва сарбори корхона, ҳазинаҳои гуногун марбут ба технология, назорати кайфияти маҳсул ва ҳазинаҳои марбут ба тавлидоти инъитофпазирро низ дар бар мегирад. Бар хилофи системаҳои суннатӣ равиши ABC дар ҷараёни тавлидии печида ва ғайримаҳсул ҳам корбурд дорад.

Механизми иҷрои системаи ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолияти ABC. Дар системаи ҳазинаёбии суннатӣ, умуман аз тариқи марокизи ҳазина, куллияи ҳазинаҳои давоири мухталифи тавлидӣ (ва ғайритавлидӣ) ба теъдоди маҳсулоти тавлидшуда тақсим мешаванд, то баҳои тамомшудаи маҳсул таъин шавад. Дар ин системҳо ҳеҷ гуна иртиботи мустақиме байни фаъолиятҳои лозим ҷиҳати тавлиди маҳсулот ё хадамот ва ҳамчунин мизони истифода аз ин фаъолиятҳо аз манобеи молии ширкат вуҷуд надорад.

Дар натиҷа, баҳои тамомшудаи маҳсул мунъакискунандаи мустақими фаъолиятҳо ва арзиши манобеи бакоргирифтаи ширкат нест. Системаи ABC ин нақисаро ба василаи муртабит намудани («мустақим») ҳазинаҳои созмонӣ бо ҳазинаҳои фаъолиятҳои амалиётӣ муртафеъ месозад.

Аз назари амалӣ ABC равобити олии байни эҷоди ҳазинаҳои фаъолиятҳои лозим ҷиҳати тавлиди маҳсул ё хидматро, ки барои ширкат арзиши иқтисодӣ эҷод мекунанд, мушаххас месозад. Ба ҷойи як омил (ки умдатан, ҳазинаи кории мустақим ё соатҳои кори мошинолот аст) авомили аслӣ ва муассири фаъолиятҳоро таъйин менамояд. Марокизи ҳазинаи марбут ба ҳар омили фаъолиятро мушаххас месозад ва нархҳои марбут ба ҳазинаҳоро пайдо мекунад ва ин нархҳоро бар асоси манобее, ки ҷиҳати эҷоди маҳсул ва бо хидмат мавриди истифода қарор гирифтаанд, ҷазби маҳсул менамояд. Фаъолиятҳое, ки дар дохили як созмон анҷом меиранд ба ду гурӯҳи куллӣ тақсим мешаванд: 1. Фаъолиятҳои мустақим дар корхона; 2. Фаъолиятҳои сарбории корхона.

Гурӯҳи аввал шомили фаъолиятҳое ҳастанд, ки мустақиман дар иртибот бо эҷоди маҳсулот ва ё хадамот мебошанд ва барои мавориди зер иттифоқ меафтанд: а) вурудӣ (монанди дарёфти маводи аввалияи мустақим); б) амалиёт (монанди тавлид); в) хуруҷиҳо (монанди маҳсулоти сохташуда ё ироаи хидмат); г) бозорёбӣ ва фурӯш; ғ) анҷоми хадамоти баъд аз фурӯш. Ба илова бар мабноҳои арзёбии шиносоӣ ва ҳазви фаъолиятҳое, ки арзиши афзуда надоранд, ба кор гирифта мешаванд. Системаи ABC тахсиси ҳазинаҳои умумӣ ва муштаракро дар ду марҳала анҷом медиҳад. Дар

марҳилаи аввал ҳазинаи фаъолиятҳое, ки мунҷар ба пайдоиши тавлидот ва бо хадамот гаштаанд, таъйин мешавад. Ин марҳила шомили мавориди зер мегардад:

1. Баррасии ҳазинаҳои тавлид ва ғайритавлид;
2. Таъйини фаъолиятҳои марбут ба тавлид ё тавзеҳи маҳсулот ё хадамот;
3. Таъйини теъдоди фаъолият ҷиҳати ҷамъоварии ҳазинаҳо;
4. Таъйини ҳазинаҳои марбут ба ҳар маркази фаъолият.

Марҳилаи дуюм марбут ба ҷазби тахсиси ҳазинаи марказҳои фаъолият ба маҳсулот ё хадамоти ҷудогона аст. Ин марҳила шомили мавориди зер мешавад:

- таъйини мабноҳои мутааддиди тавлидӣ ва ғайритавлидӣ ҷиҳати тақсими ҳазинаҳо;

- тақсими ҳазинаи марказҳои фаъолият ба мабноҳои мухталиф ва таъини нархи сарбор. Тарафдорони системи АВС (Купер ва Коплон, 1988) иддао мекунанд, ки куллияи фаъолиятҳоеро, ки дар як созмон сурат мегирад, ниҳоятан дар ростои ҳимоят аз тавлид ва тавзеҳи маҳсулот ё хадамоти он мебошанд ва бинобар ин, куллияи ин фаъолиятҳо бояд ба унвони «Ҳазинаҳои маҳсул» дар назар гирифта шаванд.

Системаи ҳазинаёбии суннатӣ ва норасоиҳои он. Дар авохири даҳаи 80 бисёре аз соҳибназарони ҳисобдорӣ ва мудирият ба мудирони созмонҳо ба хотири истифода ва бакоргирӣ аз системаҳои ҳисобдории суннатӣ эродоти зиёде гирифтанд, ки иттилооти дақиқеро дар мавриди баҳои тамомшудаи хадамот ва маҳсулот дар ихтиёри тасмимгирандагон қарор намедиҳад ва ҳатто бо ироаи иттилооти нодуруст ва ғалат боиси гумроҳии мудирон дар тасмимгириҳо мегардад. Барои баррасӣ ба чигунагии амалкарди системаҳои ҳазинаёбии суннатии Фостер (Foster, 1991) таҳқиқеро дар байни мудирони молии чандин созмони бузург дар кишвари Амрико анҷом дод. Натиҷаи ин мутолиа нишон дод, ки системаҳои суннатӣ қодир ба фароҳам кардани иттилооти муносиб барои тасмимгирии мудирон намебошанд. Тибқи натоиҷи ҳосил аз ин таҳқиқ 51% аз мудирони созмонҳое, ки таҳти баррасӣ муътақид буданд, системҳои суннатӣ иттилооти кофиро барои ҳазинаёбӣ ва қимматгузории маҳсулот фароҳам намекунад. 45%-и онҳо унвон карданд, иттилооти фароҳамшуда тавассути ин системаҳо иттилооти дақиқ ва воқеӣ нест ва дар тасмимгириҳо муносиб намедонистанд. 34%-и зикр карда буданд, ки системаҳои суннатӣ ба далели адами санҷиши амалкарди коркунон боиси эҷоди норизоиятӣ дар байни онҳо шудааст, 28% аз мудирон муътақид буданд, ки иттилооти таҳияшуда барои таҷзия ва таҳлили рақобат дар бозори ҷаҳонӣ бе ҳеҷ ваҷҳ кофӣ ва муносиб намебошад ва 11% низ муътақид буданд, ки ин системаҳо бо стратегияи созмонҳо мутобиқат надорад.

Муҳимтарин далели норасоии системҳои суннатӣ. Аз дидгоҳи куллӣ муҳимтарин далоили норасоии системаҳои ҳазинаёбии суннатӣ ба шарҳи зер мебошад:

1. Адами тавоноӣ дар ироаи иттилоот баҳои тамомшуда, хусусан дар созмонҳое, ки хадамоти мутаннавеъ ва гуногунро ба муштариёни худ ироа мекунад. Аз он ҷо ки системаҳои суннатӣ хусусиёти хоси ҳар хидматро дар тасҳими ҳазинаҳо дар назар намегиранд, боиси тасхихи ғалати ҳазинаҳо ва адами муҳосибаи дақиқи қиммати тамомшудаи маҳсулот мегардад.

2. Адами тафкики ҳавзаи ҳазинаҳои ғайримушобеҳ дар системаҳои суннатӣ барои ҷамъоварии ҳазинаҳои дастмузд ва сарбор аз марокизи ҳазинаи муштарак истифода мешавад. Ин масъала боиси тахсиси ғайривоқеии ҳазинаҳо ба хадамоти ироашуда мегардад.

3. Истифода аз мабнои муштарак ва воҳид барои тахсиси ҳазинаҳо.

4. Адами таҳияи иттилооти дақиқ дар мавриди баҳои тамомшуда ва соири иттилооти мавриди ниёзи тасмимгирӣ бо иттикои ба равишҳои суннатӣ имкони таҷзия ва таҳлили бештар дар мавриди беҳбуди фаъолиятҳо, равишҳои коҳиши ҳазинаҳо ва ғайраро фароҳам намекунад.

5. Системаҳои ҳазинаёбии суннатӣ иттилооти воқеиро аз фароянди амалиёт ва ҳазинаҳо нишон намедиҳанд ва ин системҳо фақат ҳазинаҳое, ки ба роҳатӣ қобили шиносоӣ ҳастанд, дар муҳосиба ин баҳои тамомшударо дар назар мегиранд. Илова бар норасоии системи суннатӣ рушди рақобат ва печида шудани технология ниёзи бакоргирӣ ва истифода аз равишҳои ҷадиди ҳазинаёбиро ташдид намудаанд .

3. Системаҳои ҳазинаёбии матлуб. Бо таваҷҷуҳ ба аҳамияти норасоиҳои зикршуда ва таҳлили шавоид ва иттилооти бадастомада ва муқоисаи онҳо бо аҳдофи як системаи ҳазинаёбии матлуби норасоиҳои ҳазинаёбӣ дар ширкатҳои мавриди мутолиа ба шарҳи зер ташхис дода мешавад:

а) набуди роҳкориҳои муносиби гардиши амалиёт. Ҳеҷ як аз ширкатҳои мавриди таҳқиқ аз равишҳои матлуби гардиши амалиёти анбор, хариди мойточ, тавлид ва фурӯши маҳсулот ва ҳамчунин фирмаҳои муносиб, ки усули ба иттилооти саҳеҳ ва назоратҳои дохилиеро муяссар созад, истифода намекарданд ва равишҳои мавриди истифодаи ағлаб салиқа ва фирмаҳо фоқиди асарбахше лозим буданд;

б) набуди ҳисобҳои муртабит бо фароянди тавлиди маҳсулот;

в) набуди иттилооти саҳеҳ ва қобили иттикои зарфияти хутути тавлид;

г) адами шиносоии рафтори ҳазинаҳои сарбор. Тафкики сарбор ба собит ва муттағайир дар таҷзия ва таҳлилу тасмимгириҳо нақши ҳаётӣ ифо мекунад.

Яке аз вижагиҳои муҳим ва асосӣ, ки бидуни шак созкориҳои он таъсири зиёде ба ояндаи созмонҳо ва истифода аз мавқеиятҳо ва шароити рақобатии онҳо дорад, истифода аз равишҳои навини муҳосибаи баҳои тамомшудаи маҳсулот аст. Аҳамияти таваҷҷуҳ ва бакоргирии ин равишҳо дар ин аст, ки бо ба коргирии онҳо метавон зимни фароҳам кардани иттилооти муносиб ба арзиши афзудаи боло ва истифодаи беҳина аз манобеи созмонӣ даст ёфт. Бакоргирии равишҳои суннатии ҳисобдории мудирият посухгӯйи ниёзҳои муттанавеи имрӯзии мудирон дар санъат нест. Бинобар ин, лузуми тарроҳӣ ва бакоргирии равишҳои навин, ки муттаассир аз тағйирот ва созкориҳои дунёии рақобатӣ ва пурчолиши имрӯзӣ башумор меояд, системаи навини ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолияти ABC дар созмонҳое, ки ҳадафи онҳо мушорикат дар касб ва кор, баҳраварӣ ва кайфияту навоварӣ аст, бисёр аҳамият пайдо мекунад.

Ин мақола дар пайи муаррифии системаҳои навини ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият дар ростои муаррифии як системаи ҳазинаёбии матлуб ба унвони абзори муносиб барои тасмимгирӣ ва мудирияти беҳинатари ҳазинаҳо мебошад. Бар ин асос дар ибтидо ба баррасии мабонии назарӣ низоми навини ABC ва вижагиҳо ва ҳамчунин механизми иҷрои он пардохта ва сипас, ба баррасӣ ва таҷзия ва таҳлили суннатии ҳазинаёбӣ ба сурати ҷузъ ва билохиса норасоиҳои системаҳои ҳазинаёбӣ ба таври куллӣ мепардозем ва пас аз он ба баррасӣ ва чигунагии иҷрои муваффақи ин система пардохта ва чунин натиҷагирӣ мегардад, ки ин низоми навин як системаи якпорча ва ҳадафманд ва таъсиргузор дар ҳисобдории мудирият ва билохиса муҳосиба баҳои тамомшудаи маҳсулот ва ироаи хадамот буда ва инқилобе аст, дар системҳои ҳазинаёбӣ, ки ба унвони абзори қавӣ, муассир ва коромад ҷиҳати ҳалли норасоиҳо ва масоилу мушкилоти гуногуни мудирон ба сурати ҳарчи фарогиртар ва густурдатаре ба кор гирифта шавад, ки бо таъкид бар чунин системаҳои арзишманди заминаи шинохт, огоҳӣ ва иттилоърасонии бештаре ба ҳама ақшори дастандаркор ва муҷриёни воҳидҳои иқтисодиро фароҳам оварад.

Ҳазинаёбии фаъолияти меҳвар ва мудирият. Фаъолияти меҳвар аз авохири даҳаи 1970 умумият ёфтаанд. Бар хилофи он замон, ки танҳо теъдоди андаке аз ширкатҳо тамоил ба истифода аз ин равишҳоро доштанд, дар ҳоли ҳозир таваҷҷуҳ ва тамоили зиёде ба истифода аз ин равишҳо ба вуҷуд омада ва дар марокизи омӯзишӣ тадрис мешавад. Аммо ҳанӯз зуд аст, ки бихоҳем дар мавриди асароти дарозмуддати ин фунун рӯйи ҳисобдории мудирият ва ҳазинаҳои сарбор қазоват кунем. Ҳарчанд диди мусбате нисбат ба ин сомона ба вуҷуд омадааст, зеро дар аксари ширкатҳо ба ин равишҳо на ба чашми як фанни ҳисобдорӣ балки ба унвони як абзори мудирият нигариста мешавад.

Ҳисобдорон танҳо яке аз аъзои гурӯҳи ҳазинаёбии фаъолияти меҳвар ба ҳисоб мераванд. Мазияти дигари равиши ҳазинаёбии фаъолияти меҳвар ин аст, ки мудирони радаҳои мухталиф ба осонӣ метавонанд замони фаъолият ва муҳаррики ҳазинаро муттаваҷҷеҳ шаванд.

Ба таври хулоса мазияти аслии ҳазинаёбии фаъолияти меҳвар ва мудирияти ҳазинаҳо аз тариқи ҳазф ё созмондиҳии муҷаддади фаъолиятҳо, афзоиши манобеъ барои анҷоми фаъолиятҳои аслӣ ё дорои арзиши афзуда мебошад. Бо вуҷуди мушкилот ва маҳдудиятҳои муртабит бо ҳазинаёбии фаъолияти меҳвар ва муддирият ҳазинаи фаъолияти меҳварии мудирон бештар ширкатҳое, ки аз ин равишҳо истифода кардаанд, кумокони моил ба идомаи истифода аз онҳо ҳастанд ва мутаваҷеҳ шудаанд, ки мазоёи истифода аз ин равишҳо бештар аз махориҷи онҳост. Ба назар мерасад, ин равишҳо ва фунун барои ширкатҳое, ки ҳазинаи сарбор, бахши азиме аз ҳазинаҳояшонро ташкил медиҳад, бисёр судманд аст. Системаи ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият падидаи навине аст, ки тафаккури ҳазинаёбии суннатӣ ҳисобдории муддириятро ба шиддат дигаргун сохтааст. Ин система дорои мазиятҳои зиёде аст ва метавонад бавижа дар мавори зер корбурдҳои умдае дошта бошад:

1. Беҳбуди системаи ҳазинаёбӣ ва тахсиси ҳазинаҳои ширкат ба таври матлубтар; 2. Таъини баҳои тамомшуда ва қимматгузории маҳсулот ба сурати мантиқитар ва дақиқтар; 3. Назорати амалиёти ширкат ва барномарезии кор дар оянда; 4. Кӯмак ба тасмимгириҳои коротар, саҳеҳтар ва дақиқтари мудирият; 5. Арзёбии саҳеҳтаре аз амалиёти молии мудирон.

Аммо дастрасии комил ба ин мазоё бидуни таваҷҷуҳ ба авомили рафтори имконпазир ба назар намерасад. Муҳимтарин созаҳои рафтории муассир дар тадвин ва иҷрои муввафақиятомези системаи ABC иборатанд аз:

1. Фарҳанги байналмилалӣ, ҷомеа ва созмон нисбат ба ABC;
2. Фарҳанги мудирон;
3. Шеваҳои арзёбии мудирон;
4. Наҳваи эҷоди назорат дар созмон;
5. Созаҳои рафтории муассир дар тасҳими ҳазинаҳои ширкат.

АДАБИЁТ

1. Купер Робин. Ҳазинаёбӣ бар мабнои фаъолият / Купер Робин ва дигарон; тарҷумаи Аҳмад Азизӣ, Аҳмад Муддарис. –Теҳрон: Интишороти созмони ҳисобрасӣ, 1386.
2. Саҷҷодинажод Ҳасан. Усули ҳазинаёбӣ ва равишҳои ҳисобдории саноатӣ / Саҷҷодинажод Ҳасан. –Теҳрон: Интишороти созмони ҳисобрасӣ. -Ҷ.1.
3. Оливер Азизӣ. Ҳисобдории суннатӣ / Оливер Азизӣ. –Теҳрон: Интишороти созмони ҳисобрасӣ, 1381.
4. Арабмозоди Яздимуҳаммад. Ҳисобдории санъатӣ / Арабмозоди Яздимуҳаммад. –Теҳрон: Паёми Нур, 1377.
5. Арабмозоди Яздимуҳаммад. Арзёбии асарбахшии хуруҷҳои системаҳои иттилоотии баррасӣ бар тасмимгирии мудирон: поённомаи коршиносии аршад / Арабмозоди Яздимуҳаммад. –Теҳрон: Донишкадаи мудирият.
6. Мулкорои Низомиддин. Нақш ва ҷойгоҳи ҳисобдорӣ, ҳисобрасӣ / Мулкорои Низомиддин. –Теҳрон: Созмони ҳисобрасӣ. -№1.
7. Роҳнамои Рудпушти Фаридун. Ҳазинаҳо бар мабнои фаъолият, мудирият бар мабнои фаъолият / Роҳнамои Рудпушти Фаридун. –Теҳрон: Тарма, 1388.
8. Шабоҳанг Ризо. Ҳисобдории мудирият / Шабоҳанг Ризо. Созмони ҳисобрасӣ, 1389.
9. Turney P.B.B. What an Activity Based Cost Model Look Like / P.B.B. Turney // Journal of Cost Management. Winter, 1992.
10. Innes J. Mitchell F. Activity Based Costing - A Review with Case Studies / J. Innes, F. Mitchell. The Chartered Iinstitute of Management Accounting, 1993.
11. Adler R.E. Advanced Management Accounting Techniques / R.E. Adler, M. Andre, M. Waldren // Accounting Forum, 2000. –Vol.24. –No.2.
12. Johnson H.T., Kaplan R.S. Relevance Lost Harvard Business School Press Boston / H.T. Johnson, R.S. Kaplan, 1991.
13. Szendi J.Z. Management Accounting. Are New Trends Making in- Roads with Practitioners? / J.Z. Szendi // Journal of Accounting Education, 1993.
14. Bruggeman W. Management Accounting Changes / W. Bruggeman, R. Slagmulder, D. Waeytens // Oxford University Press, 1996.

ИССЛЕДОВАНИЕ ОСНОВ НОВЕЙШЕЙ СИСТЕМЫ УЧЕТА ЗАТРАТ НА ОСНОВЕ СИСТЕМЫ ABC ДЛЯ УСТРАНЕНИЯ НЕДОСТАТКОВ СИСТЕМ КАЛЬКУЛЯЦИИ И ДОСТИЖЕНИЯ ПРИЕМЛЕМЫХ СИСТЕМ КАЛЬКУЛЯЦИИ

В данной статье автором рассматриваются новейшие методы системы учета затрат на основе системы ABC для устранения недостатков систем калькуляции. Система ABC является методом, на основе которого осуществляется управление деятельностью предприятия, и точно производится оценка стоимости операций, процессов и результатов действий в разрезе видов продукции и услуг.Также данная система позволяет указать на возможные пути улучшения деятельности предприятий, для достижения улучшений деятельности по показателям стоимости, трудоемкости и производительности. Расчеты на основе данной системы обеспечивают получение большего объема информации, необходимой для принятия управленческих решений.

Ключевые слова: система учета затрат, калькуляция, система ABC, внедрение ABC, уровень потребления ресурсов, себестоимость продукции, принятие управленческих решений.

THE STUDY OF THE FOUNDATIONS OF A NEW SYSTEM OF COST ACCOUNTING ON THE BASIS OF THE ABC SYSTEM TO ELIMINATE DEFICIENCIES SYSTEMS COSTING AND ACHIEVE ACCEPTABLE COSTING SYSTEMS

Department of Accunting Andimeshk Branch, Islamic Azad university, Andimeshk, Iran

In this article the author considers the newest methods of cost accounting system on the basis of the ABC system to eliminate deficiencies systems costing. The system ABC is a method, on the basis of which the management of the enterprise's activity, and accurately assess the cost of operations, processes and results of actions in terms of products and uslugu this system allows to indicate possible ways of improvement of activity of the enterprises, to achieve improvements activity in terms of cost, complexity, and performance. Calculations on the basis of this system, provide more information, necessary for making managerial decisions.

Key words: system of cost accounting, costing, the system ABC, the introduction of the ABC, the level of resource consumption, cost of production, managerial decision making.

Сведения об авторе: ***Мехрон Гуломи Шохмурод*** – аспирант ТНУ, преподаватель Свободного исламского университета города Андимишк, Иран. E-mail: **gholami@iauandimeshk.ac.ir**

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВУЗОВ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Ахмадинежад Масуд Надер
Таджикский национальный университет

Курс на инновационное развитие и модернизацию экономики вносит существенные изменения во все сферы деятельности, где осуществляются инновации, в том числе и в высшую школу. При рассмотрении инновационной деятельности как важнейшей тенденции развития высшей школы, на передний план выступают проблемы становления и развития инновационного потенциала вузов, интеграции новых организационных форм, инновационных процессов в образовании на основе их инкорпорированности в систему государственных, научных, рыночных и общественных институтов. Теоретическое осмысление сущностной природы феномена инновационного потенциала, специфики содержательного и структурного аспектов реализации управленческих функций в крупных звеньях высшей школы - университетах приобретает в контексте рыночно-трансформационных преобразований особую значимость для построения методологического базиса управления инновационным потенциалом высших учебных заведений, что позволяет идентифицировать ряд значимых аспектов, обусловливающих его особое местоположение.

Инновационный потенциал вузов представляет собой сложный комплекс, характеризующийся способностью системы высшего образования к трансформации и развитию. С одной стороны - инновационный потенциал является характеристикой существующих ресурсных возможностей, с другой - отражает результативность инновационных процессов. Как результат развития на текущий момент, инновационный потенциал высшей школы становится точкой к переходу в новое, более совершенное состояние, а его анализ в динамике отражает информацию о ходе инновационного развития высшей школы. Инновационные ресурсы вуза включают в себя: профессорско-преподавательский состав вуза, достигнутый качественный уровень реализации различных программ подготовки, соответствие организационных структур и систем управления задачам развития инновационного процесса, кодифицированное знание, в части нематериальных активов, представленное патентами, ноу-хау, лицензиями, компьютерными программами и др., научно-технический задел в виде незавершенных инновационных проектов, финансовое обеспечение инновационной деятельности.

Инновационная деятельность высшей школы зависит не только от обеспеченности ресурсами. Во многом ее определяет организационная и корпоративная культура, включающая принципы и обязательства, на основании которых разрабатывается и реализуется инновационная стратегия развития высшей школы. Главным фактором, отражающим инновационную активность высшей школы и влияющим на интенсивность инновационных процессов, является восприимчивость высшего управления к инновациям.

В провинции Хузестан в последние годы высшая школа проводит работу, связанную с развитием инновационного потенциала и инновационной системы: создается инфраструктура поддержки инновационной деятельности, в которую входят университетские технопарки, инновационно-технологические центры, центры коммерциализации, фонды поддержки инновационной деятельности. Разрабатывается научно-методическое и нормативное обеспечение инновационной деятельности, ведется подготовка кадров для инновационной деятельности, организуются и выполняются в рамках высшей школы научно-технические программы, направленные на поддержку инновационной деятельности университетов, технопарков и других структур, выполняются проекты, направленные на создание наукоемкой продукции.

Инновационная деятельность высших учебных заведений представляет собой организацию учебно-научно-инновационного процесса, научно- исследовательских и опытно-конструкторских работ, организационно-технологической подготовки

производства, внедрения (или превращения в инновацию) и оформления, распространения в другие сферы (диффузия), а также стратегическое направление формирования человеческого капитала, являющегося главным фактором инновационного производства, а, следовательно, и одним из основных факторов в построении инновационной экономики страны.

Субъектами инновационной деятельности высшей школы являются структурные подразделения университетов, академий и институтов, юридические лица (организации различных организационно-правовых форм деятельности и формы собственности, органы государственной власти, органы местного самоуправления); физические лица, занимающиеся инновационной деятельностью в процессе реализации стратегий инновационного развития высшей школы.

К объектам инновационной деятельности высшей школы относятся осваиваемые на основе реализации научных исследований или иных разработок новые способы организации деятельности, НИР и ОКР, РНТД, новые технологии, новые продукты, интеллектуальная собственность, инновационные проекты и процессы, стратегии инновационного развития, программы инновационного развития, по поводу которых возникают экономические и правовые отношения между субъектами инновационной деятельности высших учебных заведений.

Узкая трактовка инновационной системы высшей школы предполагает организацию субъектов и объектов инновационной деятельности, взаимодействующих в процессе создания инноваций на единых организационных принципах, определяемых стратегией инновационного развития высшей школы (вуза). Таким образом, инновационная система высшей школы представляет собой совокупность субъектов и объектов инновационной деятельности, взаимодействующих в процессе создания инноваций на единых организационных принципах, определяемых стратегией инновационного развития высшей школы.

Инновационный потенциал высшей школы - это системная совокупность взаимодействующих и взаимосвязанных инновационных ресурсов сектора высшей школы, необходимых в процессе осуществления инновационной деятельности с учетом их ограниченного характера и возможного (положительного или отрицательного) влияния на конечный результат деятельности, а также фактор реализации конкурентных преимуществ высшей школы, ее инвестиционно-инновационной привлекательности.

Состояние инновационного потенциала высшей школы характеризует способность национальной экономики к созданию и рациональному использованию накопленного богатства, живого и овеществленного труда, их оптимальному сочетанию в производственном процессе. Масштаб и степень использования инновационного потенциала, темпы его роста, уровень использования позволяют оценить положение высшей школы страны в мировом сообществе и определить направления будущего развития.

Обратимся к показателям состояния образования, науки и инноваций в провинции Хузестан (табл. 1).

Таблица 1. Основные показатели деятельности аспирантуры в высших учебных заведениях провинции Хузестан

Годы	Число организаций, ведущих подготовку аспирантов	поступило	окончили
2010	15	3698	1487
2011	19	4623	1984
2012	22	5779	2487

Информационная база инновационного потенциала высшей школы провинции Хузестан - данные статистической отчетности научно-технических организаций и вузов. В них наиболее полно представлены показатели кадровой составляющей и материально-технической базы, менее полно - данные информационной составляющей, очень мало - данные финансовой составляющей, и не выделяются (отсутствуют) данные по инновационной составляющей, которую, в свою очередь, приходится косвенно вычленять из других составляющих инновационного потенциала. По данным статистических показателей, (табл. 1) число вузов, ведущих подготовку аспирантов, в 2010 г. составило 15 организаций, а в 2012 г. - 22.

В табл. 2 представлены основные показатели деятельности докторантуры в высших учебных заведениях.

Таблица 2. Основные показатели деятельности докторантуры в высших учебных заведениях 2012 г.

	Формы вузов	Поступило в баккалавриат	Окончили	Защитились	Поступило магистров	Окончили	Защитились
1	Свободный исламский университет	3000	2401	120	90	54	3
2	Государственные университеты	1752	2186	109	737	2173	107
3	Университеты Паяме нур	200	160	24	-	-	-
	всего	4952	4747	253	827	2227	110

Показатели деятельности докторантуры за 2012 год достаточно стабильны: численность докторантов составила 827 человек. Вместе с тем в 2012 г. с защитой окончили 110 человек, что составляет 13,3%. Снижение выпуска докторов по сравнению с специалистами составило 143 человека. Рассмотрим теперь структурную составляющую деятельности аспирантуры и докторантуры в 2012 г. (табл. 3).

Таблица 3. Показатели деятельности аспирантуры и докторантуры в 2012 г.

	Направление специальности	поступило	окончили	защитились
	Всего аспирантов	827	2227	110
1	Гуманитарные науки	364	980	48
2	Инженерные науки	273	735	36
3	Сельское хозяйство и природные ресурсы	50	134	7
4	Фундаментальные науки	78	211	11
5	Медицинские науки	62	167	8
6	Ремесла	-	-	-

Данные таблицы иллюстрируют текущее положение с подготовкой будущих исследователей. Численность окончивших аспирантов в 2012 году составляет 2227 человек. Из закончивших обучение аспирантов диссертации защитили лишь 110 аспирантов. Структурная составляющая по наукам у выпустившихся с защитой аспирантов в 2012г. выглядит следующим образом: из 110 окончивших человек 32,7% - технические науки; 43,6% - гуманитарные науки, 10% - фундаментальные науки, 7,2% - медицинские науки, 6,4% - сельское хозяйство и природные ресурсы. Соотношение защит по техническим и гуманитарным наукам сильно разнится, то есть количество дипломированных исследователей, ведущих научную работу в перспективных направлениях развития науки, и направлениях критических технологий, достаточно мало.

Выявленные изменения связаны, по нашему мнению, не столько с процессами внедрения более совершенной техники, интенсифицирующей процесс НИОКР и вызывающей освобождение исследователей и техников от неквалифицированного труда, сколько с более высокими темпами ухода из отраслей науки и научного обслуживания наиболее квалифицированных работников по сравнению с темпами оттока работников неквалифицированного труда. Для роста инновационного потенциала секторы науки и высшей школы должны ускоренными темпами обновлять научно-исследовательское и лабораторное оборудование.

Вместе с тем вузовский сектор научных исследований слабо ориентирован на коммерциализацию своей продукции, его востребованность определяется не только уровнем научных разработок и технологий, но и состоянием промышленности, которая не всегда имеет возможность их воспринять.

Низкая эффективность инновационной деятельности высшей школы провинции Хузестан обусловлена неразвитостью существующих институтов, регулирующих экономические отношения в инновационной сфере, а также несовершенством нормативно-правовой базы, регламентирующей правоотношения в сфере оборота прав на результаты научно-технической и интеллектуальной деятельности вузов. Поскольку

каждый из компонентов государственного сектора науки (академический, прикладной и вузовский) обладает существенной спецификой, сформулированные общие направления инновационной деятельности конкретизируются для высшей школы. Вузам провинции Хузестан необходимо развивать собственные конкурентные преимущества, учитывая внутренние сравнительные преимущества и отличительные характеристики, формирующие высокую концентрацию таланта и ключевых компетенций, обеспеченность ресурсами для обучения и проведения передовых научных исследований, современную систему стратегического и инновационного менеджмента.

Перспектива развития инновационного потенциала высшей школы определяется тем, что инновационный режим развития экономики провинции Хузестан предполагает не только ее базирование на новых научных знаниях и инновационных технологиях, но и обязательное обеспечение устойчивого функционирования и развития системы-подготовки, профессиональной переподготовки и повышения квалификации кадров для инновационной деятельности, прежде всего, в научно-технической и промышленной сферах.

Высшая школа в целом, вузы имеют наибольшие возможности внесения серьезного вклада в исследование и формирование национального и регионального инновационных потенциалов, инновационной системы образования; исследование и изыскание путей повышения уровня инновационной способности общества, системы образования; формирование инновационной культуры, инновационного мышления и инновационного климата в стране, развитие многоуровневой системы подготовки кадров для инновационной деятельности, создание и развитие объектов инновационной инфраструктуры.

Подводя итог, отметим, что инновационный потенциал вуза выступает подсистемой более высокого уровня и представляет собой:

- совокупность ресурсной, воспроизводственной и результативной составляющих, которые во взаимодействии обеспечивают восприятие и реализацию новшеств, т.е. получение инноваций (узкая трактовка);

- совокупность наличных ресурсов, достаточных для осуществления эффективной инновационной деятельности и определяющих предельно возможный уровень вклада инновационной деятельности в улучшение финансовых показателей; характеризует, способность вуза к изменению, улучшению, устойчивому развитию и достижению нового качественного состояния; содержит неиспользованные, потенциальные комбинации ресурсов, которые могут быть приведены в действие для реализации инновационной стратегии вуза (широкая трактовка);

- сбалансированную совокупность материальных, технологических, научно-исследовательских, кадровых, финансово-экономических, информационных, интеллектуальных ресурсов, а также институциональных, инфраструктурных, маркетинговых, инвестиционных, коммуникативных и др. составляющих, которые могут быть приведены в действие для реализации инновационной стратегии и политики вуза с целью изменения, улучшения и дальнейшего устойчивого развития на основе трансформации в новое качественное состояние;

- сбалансированную совокупность экономического, технологического, кадрового, научно-исследовательского, финансового, информационного, интеллектуального, инфраструктурного потенциалов, а также сложную нелинейную функцию потенциалов отдельных видов ресурсов с предельно возможным уровнем вклада инновационной деятельности при оптимальном использовании инновационных ресурсов. Отдельно следует отметить, что вуз производит три главных и основных вида продукции, которые по ее параметрам следует отнести к новшествам: научно-технические новшества, новшества образовательного процесса и специалистов, являющихся основой кадрового обеспечения инновационной экономики.

Вопросы оценки инновационного потенциала высшей школы важны не только в теоретическом плане, но и для прогнозирования будущего развития. Этот потенциал позволяет рассчитать эффективность инновационной деятельности высшей школы, которая не отражает прямой причинно-следственной связи между результатами этой деятельности и их реализацией в экономической и социальной сферах.

Следует отметить, что инновационная полезность высшей школы остается низкой, что является следствием недостаточной эффективности реализации инновационного

потенциала в интересах выполнения функций государства по развитию научной и инновационной деятельности и обеспечению ее конкурентоспособности.

Таким образом, инновационный потенциал сектора высшего образования, наряду с научным сектором, должен составить научно-технологическую основу национальной инновационной системы, куда войдут технически оснащенные на мировом уровне, укомплектованные квалифицированными кадрами, крупные и финансово устойчивые организации: университеты, исследовательские институты академий наук, имеющие государственный статус, крупные научно-образовательные центры, работающие в области прикладных исследований и научных разработок, а также объекты инновационной инфраструктуры, что обеспечит формирование, развитие и эффективную реализацию инновационного потенциала высшей школы.

ЛИТЕРАТУРА

1. Афонин И.В. Инновационный менеджмент. учебное пособие/ И.В. Афонин. -М.: Гардарики, 2005. -224с.
2. Беляков С.А. Управление образованием и инновации / С.А. Беляков // Университетское управление: практика и анализ, 2008. -№2 (54). -С.68-85.
3. Гусакова М. Формирование потенциала инновационного развития / М. Гусакова // Экономист. -М., 1999. -№2. -С.33-38.
4. Дмитриев Ю. Активизация инновационной деятельности - основа развития экономики в современный период: монография / Ю. Дмитриев, А. Жаров. – Владимир: Собор, 2005. -232с.
5. Жиц И.Г. Инновационный потенциал высшей школы: проблемы методологии и практики оценки / И.Г. Жиц // Инновации, 2005. -С. 38.
6. Шевченко И.В. Оценка инновационного потенциала национальной экономики / И.В. Шевченко, Е.Н. Александрова // Финансы и кредит, 2006. -№33 (201). -С.6-16.
7. Мустакфо Тагави. Роль вузов в разработке национальной инновационной системы / Мустакфо Тагави, Мехдии Покзод // Журнал: Вестник Исламского Свободного Университета. -Тегеран, 2008.
8. Статистический центр информации университетов Хузестана. Провинция Хузестан, 2012.

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВУЗОВ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА

Инновационная полезность высшей школы остается низкой, что является следствием недостаточной эффективности реализации инновационного потенциала в интересах выполнения функций государства по развитию научной и инновационной деятельности и обеспечению ее конкурентоспособности. Инновационный потенциал сектора высшего образования, наряду с научным сектором, должен составить научно-технологическую основу национальной инновационной системы, куда войдут технически оснащенные на мировом уровне, укомплектованные квалифицированными кадрами, крупные и финансово устойчивые организации: университеты, исследовательские институты академий наук, имеющие государственный статус, крупные научно-образовательные центры, работающие в области прикладных исследований и научных разработок, а также объекты инновационной инфраструктуры, что обеспечит формирование, развитие и эффективную реализацию инновационного потенциала высшей школы.

Ключевые слова: инновационный потенциал вузов, инновационные ресурсы, инновационная деятельность высшей школы, эффективность инновационной деятельности высшей школы, инновационное развитие.

INNOVATION POTENTIAL OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A FACTOR OF ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE REGION

Innovative usefulness of the higher school remains low, which is a consequence of the lack of effectiveness of implementing the innovative potential in the interests of the execution of state functions on development of scientific and innovation activities and to ensure its competitiveness. Innovative potential of the higher education sector, along with the scientific sector, should be scientific and technological basis of the national innovation system, which will include technically equipped on the world level, is staffed with qualified personnel of large and financially stable organizations: universities, research institutes, academies of science with public status, major scientific and educational centres in the field of applied research and development, as well as objects of innovation infrastructure, which will ensure the formation, development and effective implementation of the innovation potential of higher school.

Key words: innovation potential of universities, innovation resources, the innovation activity of higher school, the efficiency of innovation activity of higher school, innovative development.

Сведения об авторе: ***Ахмадинежад Масуд Надер*** - аспирант ТНУ. Телефон: **915-12-31-30**

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

С.С. Зиёев
Таджикский национальный университет

Республика Таджикистан сегодня является признанным членом международного сообщества и имеет отношения со многими странами.

В течение 22-лет независимости главными достижениями в сфере внешнеэкономической политики стало то, что Республика Таджикистан была признана независимой и демократической страной в мировом сообществе, были основаны и развивались дипломатические и торговые отношения с другими странами мира, а также членство страны в международных и региональных организациях. Сегодня Республика Таджикистан имеет торговые отношения более чем со 100 странами мира, и эти отношения с каждым годом усиливаются.

В годы независимости политика Правительства Республики Таджикистан была направлена на развитие экономических отношений, восстановление инфраструктуры, привлечение инвестиций, обеспечение условий для свободной торговли, снижение тарифных преград и изъятие преград во внешней торговле, на поддержку предпринимательства, решение проблем по транзитным дорогам и тоннелям для поддержки и развития торговли в РТ.

В условиях глобализации рынка и взаимосвязанности экономик всех стран мира, развития международных экономических организаций и объединений, ни одна страна не может оставаться в стороне. В этих условиях Евразийское экономическое сообщество (ЕврАзЭС), Шанхайская организация сотрудничества (ШОС) и Организация экономического сотрудничества (ЭКО) способствовали процессам интеграции Республики Таджикистан в региональном и глобальном контекстах.

Одним из главных направлений экономической политики государства является развитие отношений со странами-участницами ШОС. Республика Таджикистан имеет отношения со всеми членами этой организации в рамках организации и вне этих рамок. Следует отметить, что отношения Республики Таджикистан с Китайской Народной Республикой за последние годы поднялись на качественно новый уровень, и сегодня в республике реализуются межгосударственные стратегические проекты.

Сотрудничество республики со странами ШОС вышло на качественно новый уровень, и его дальнейшее движение продолжается в условиях хороших перспектив.

Перспективным вектором интеграционного взаимодействия Республики Таджикистан с зарубежными странами становится азиатский регион. При оценке масштаба и эффективности экономических связей Республики Таджикистан с организацией ЭКО и Шанхайской организацией сотрудничества следует исходить из следующих обстоятельств:

Во-первых, интеграция Республики Таджикистан с этими региональными структурами является важной и перспективной, позволяет развивать инфраструктуру, повлиять на формирование условий экономической деятельности в регионе, увеличивать долю готовой продукции, диверсифицировать источники валютных поступлений.

Во-вторых, особенно перспективным представляется участие Таджикистана в Шанхайской организации сотрудничества, в первую очередь, создание благоприятных условий для расширения экономического сотрудничества с Китаем. Потенциал этой структуры, связанный с общеполитическими интересами в объединении усилий ее участников, способен существенно ускорить их экономическую интеграцию по ряду стратегически важных направлений, таких как развитие транспортной инфраструктуры, добыча и экспорт энергоносителей, военно-техническое сотрудничество и т.п.

Однако товарооборот между Таджикистаном и странами членов ШОС растет. Этот показатель с 47,7% в 2007 г. вырос до 50,9% в 2011 г. Динамика товарооборота Республики Таджикистан со странами ШОС приведены в табл.1.

Из анализа таблицы видно, что торгово-экономическое сотрудничество Таджикистана и России, в рамках региональных интеграционных объединений в последние годы имеет положительную динамику. Россия является главным торговым партнёром Таджикистана, опережая ближайших конкурентов - Казахстан, Китай, Турцию и Иран.

Таблица 1. Динамика товарооборота Республики Таджикистан со странами ШОС

№ п/п	Годы и страны	Товарооборот		Экспорт		Импорт		Сальдо	
		млн. долл.	%	млн. долл.	%	млн. долл.	%	млн. долл.	%
	2007								
1.	Россия	911,0	22,7	97,3	6,6	813,7	13,9	-716,4	78,6
2.	Китай	283,6	7,1	8,3	0,6	275,3	10,8	-267	94,1
3.	Казахстан	356,8	8,9	24,0	1,6	332,8	13,1	-308,8	86,5
4.	Кыргызстан	61,9	1,5	3,3	0,2	58,6	2,3	-55,3	89,3
5.	Узбекистан	300	7,5	87,0	5,9	213,9	8,4	-126,9	42,3
	Всего	1913,3	**47,7**	219,9	14,9	1694,3	48,5	-1474,4	77,1
	2011								
1.	Россия	1039,1	23,3	75,2	6,0	963,9	30,1	-888,7	85,5
2.	Китай	662,6	14,8	254,6	20,2	408,0	12,7	-153,4	23,1
3.	Казахстан	470,8	10,5	47,2	3,8	423,6	13,2	-376,4	79,9
4.	Кыргызстан	37,5	0,8	3,1	0,2	34,4	1,1	-31,3	83,4
5.	Узбекистан	69,1	1,5	4,4	0,3	64,7	2,0	-60,3	87,3
	Всего	2279,1	**50,9**	384,5	30,5	1894,6	59,1	-1510,1	66,3

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан (за соответствующие годы) // Госкомстат Республики Таджикистан. -Душанбе, 2012. -577 с. –С.15-26.

Объём взаимного товарооборота Таджикистана с Россией, в январе-октябре 2013 года составил $804,8 млн. Экспорт из Таджикистана составил $101,5 млн. (рост 16,4%), импорт из России $703,2 млн. (снижение на 5,9%).[1]

Таджикистан импортирует, в первую очередь, российские нефтепродукты. В 2012 году общая сумма импорта ГСМ из России составила $160,9 млн.

Главными же экспортными товарами из Таджикистана в Россию являются первичный алюминий и хлопок ($23,7 млн. и $14,4 млн. соответственно). Из других товаров отмечаются - овощи и корнеплоды ($1,8 млн.), фрукты и орехи ($1,3 млн.).

Представляя и защищая интересы государств-членов в условиях глобализации мировой экономики, механизмы ШОС способствуют выходу стран-членов на международные рынки и ускорению процесса интеграции в мирохозяйственную систему.

Кроме того, в последние годы ШОС превращается в одну из весьма эффективных форм многостороннего сотрудничества. В 2012 году прошли военные антитеррористические учения в Таджикистане, в котором принимали участие оперативные группы, воинские подразделения вооруженных сил пяти государств, входящих в состав ШОС - Таджикистана, Казахстана, Киргизии, Китая и России. Это свидетельствует о том, что ШОС уделяет республике большое значение в плане безопасности, так как Таджикистан находится практически в центре Азии и имеет протяжённую границу с Афганистаном, который продолжает быть очагом напряжённости как для Центральной, так и для Южной Азии. Республика Таджикистан также весьма заинтересована в развитии военного сотрудничества в рамках ШОС, поскольку такое сотрудничество реально способствует усилению его оборонного потенциала. Но, хотелось бы отметить деятельность Таджикистана в ШОС и по другим направлениям.

Среди стратегических направлений и конкретных шагов, которыми Таджикистан намерен внести свой вклад в устойчивое развитие пространства ШОС - это совместная реализация с государствами-членами ШОС энергетических проектов страны. Усилия РТ по скорейшему завершению гидроэнергетических проектов приводит не только к получение максимальной экономической выгоды от использования гидроэнергетического потенциала республики, но и желания содействовать решению проблем экологии, дефицита воды и, конечно же, обеспечению стабильности в регионе Центральной Азии.[2]

Происходящие сегодня интеграционные процессы в рамках ШОС представляют собой разумную и своевременную стратегию стран-членов Организации. Так, китайскими строительными компаниями осуществляется реконструкция автомобильных дорог, проходящих через Таджикистан. Кроме того, с некоторыми партнерами по Организации Таджикистан обсуждает планы строительства автомобильных дорог и железнодорожных линий, которые в перспективе должны связать республику со всеми государствами ШОС. В целом можно констатировать положительную динамику участия Таджикистана в этой

организации. Ведь общность проблем и вызовов для стран-участников ШОС в новом тысячелетии упрощает взаимопонимание между ними и стимулирует развитие сотрудничества. И такие направления сотрудничества между странами ШОС могут способствовать углублению деятельности Таджикистана в Организации что, в конечном счете, благоприятно для всех её участников.

Следующим приоритетным направлением региональной политики Таджикистана является развитие взаимовыгодных отношений со странами-членами Организации экономического сотрудничества (ЭКО). Регион ЭКО, находящийся в центре Евразии, считается одним из самых значительных экономических регионов в мире.

Таблица 2. Динамика товарооборота Республики Таджикистан со странами членами ЭКО за 2011 г. (млн. долл. США)

№	Страны	Товарооборот	Экспорт	Импорт	Сальдо
1	Азербайджан	24,2	2,4	21,8	-19,4
2	Афганистан	134,4	94,9	39,5	55,4
3	Пакистан	15,2	2,8	12,4	-9,6
4	Иран	207,3	42,3	165,0	-122,7
5	Турция	620,1	543,9	76,2	467,7
6	Туркменистан	116,9	2,6	114,3	-111,7
7	Казахстан	470,8	47,2	423,6	-376,4
8	Кыргызстан	37,5	3,1	34,4	-31,3
9	Узбекистан	69,1	4,4	64,7	-60,3
10	Всего	1695,5	743,6	951,9	-208,3

Источник: Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан // Агентство по статистике при Президенте РТ. –Душанбе, 2012. -577с. -С.15-26.

В 2011 году более 37% от общего товарооборота Республики Таджикистан приходится на страны члены ЭКО. По сравнению с предыдущим годом объем товарооборота Пакистана и Узбекистана уменьшается, что зависит от ряда негативных факторов.

Национальными приоритетами Таджикистана в сотрудничестве со странами ЭКО являются: развитие торгово-экономических отношений, банковская система, энергетика, туризма, транспорт и коммуникации, сельское хозяйство, борьба с распространением наркотиков.

Основные экономические интересы Таджикистана заключаются в структурной перестройке экономики, а главное - в прогрессивном изменении места в системе международного разделения труда, что позволит укрепить экспортный потенциал, усилить конкурентоспособность национальных производителей. Все эти интересы могут быть, в большей или меньшей степени, удовлетворены, благодаря участию в ЕврАзЭС, ЭКО и Шанхайской организации сотрудничества.

Республика Таджикистан имеет значительные потенциальные возможности для успешной интеграции в мировое экономическое хозяйство, обусловленные богатыми гидроэнергетическими запасами, полезными ископаемыми, выгодным географическим положением, наличием высококвалифицированных кадров для промышленности, науки и т.п. Для их реализации необходимо проведение экономической политики, способной обеспечить стабильный рост национальной экономики, прогрессивное изменение его структуры, повышение конкурентоспособности отечественных товаров и услуг.

Интеграционное сотрудничество Республики Таджикистан с другими странами экономических объединений ЭКО и Шанхайской организацией сотрудничества является важной сферой деятельности, поскольку позволяет ускорить развитие слабой экономической инфраструктуры, увеличить долю готовой продукции в общем объеме экспорта. В интересах расширения сотрудничества необходимо содействовать усилению практической направленности СНГ и повышению роли в ней Республики Таджикистан, интенсифицировать деятельность в рамках Шанхайской организации сотрудничества и, в первую очередь, в выстраивании особых экономических отношений с Китаем. Взаимодействие в рамках этой динамичной структуры, обусловленной общими политическими интересами ее участников, способно существенно ускорить экономическую интеграцию по ряду перспективных направлений (транспорт, водно-энергетическая сфера, нучно-техническое сотрудничество).

В Республике Таджикистан сегодня открылись широкие перспективы для социально-политического и экономического прогресса, культурного и духовного обновления общества. Усиливающаяся тенденция глобализации мировой экономической системы не оставляет времени на раздумывания, и чем быстрее мы сможем создать реальные условия для развития равноправных интеграционных процессов, тем быстрее мы сможем занять свое достойное место в мировой экономической системе.

Все это позволяет заложить реальную основу для дальнейшей интеграции Республики Таджикистан в международные и региональные экономические структуры и играет очень важную роль в повышении конкурентоспособности отечественных товаров и развития национальной экономики в целом.

ЛИТЕРАТУРА

1. Зарина Эргашева. Россия будет укреплять экономическое сотрудничество с Таджикистаном / Зарина Эргашева. [Электронный ресурс]. http://news.tj/ru/news/ 26/12/2013. /
2. Гусев Л. Новое восточное обозрение / Леонид Гусев // Интернет-журнал Деятельность Таджикистана в ШОС.
3. Кандыерова Д.О. Интеграционные процессы в странах с переходной экономикой: теория, методология, практика / Д.О. Кандыерова. –Душанбе, «Ирфон», 2007.- 179 с.
4. Шишков Ю.В. Процессы региональной интеграции в капиталистическом мире / Ю.В. Шишков. - М., 1986.- 325 с.
5. Экономические проблемы Таджикистана в условиях глобализации (Материалы научно-практической конференции, 24-25 мая 2011 года, г.Душанбе). -Душанбе, 2011. - 408 с.
6. Умаров Х. Кризис в Таджикистане. Глубина действия. Формы проявления. Пути преодоления / Х. Умаров. –Душанбе: «Ирфон», 2010. -240 с.
7. Криворотов В.В. Экономическая безопасность государства и регионов / В.В. Криворотов, А.В. Калина, Н.Д. Эриашвили. - М., 2011. -350 с.
8. Внешнеэкономическая деятельность Республики Таджикистан //Агентство по статистике при Президенте РТ. -Душанбе: 2012. -577с.
9. Социально-экономическое положение Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ. -Душанбе, 2010. -286с.
10. Статистический ежегодник Республики Таджикистан. Агентство по статистике при Президенте РТ. –Душанбе, 2012. - 455с.

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В статье речь идет о роли региональных интеграционных структурах в развитии экономики Республики Таджикистан, интеграционное сотрудничество Республики Таджикистан с другими странами экономических объединений Организации экономического сотрудничества и Шанхайской организации сотрудничества. А также динамика товарооборота РТ со странами - членами этих региональных объединений.

Ключевые слова: интеграция, объединения, развитие, предпосылки, аспекты, сотрудничество, перспектива, импорт, экспорт.

ROLE OF REGIONAL INTEGRATION ASSOCIATIONS IN DEVELOPMENT OF ECONOMY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In article it is a question about a role regional integration structures in development of economy of the Republic of Tajikistan, integration cooperation of the Republic of Tajikistan with other countries economic associations of the Economic Cooperation Organization and the Shanghai organization of cooperation. And also dynamics of commodity turnover of RT with the countries members of these regional associations.

Key words: integration, associations, development, prerequisites, aspects, cooperation, prospect, import, export.

Сведения об авторе: ***С.С. Зиёев*** – кандидат экономических наук, старший преподаватель общеуниверситетской кафедры экономической теории Таджикского национального университета. Телефон: **(992 37) 918879271.** E-mail: **somon98@yandex.ru**

ОБУВНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В МИРЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ

Агазиарати Реза Али

Институт экономики и демографии АН РТ

Поведение покупателя наблюдается и изучается для понимания того, как покупатель принимает решение о покупке. Изучение внутренних закономерностей позволяет организациям, производящим и предлагающим товар на рынке, всегда координировать свою продуктово-маркетинговую стратегию в соответствии с теми изменениями, которые

происходят в мотивации потребителя к покупке товара. Обладая необходимой информацией о всех наиболее важных факторах, влияющих на поведение покупателей, чрезвычайно важно иметь четкое представление о характере процесса принятия решения о покупке.

С истечением 21 года со времени приобретения независимости и 16 лет после окончания гражданской войны, торговля в Республике Таджикистан заново возродилась и постепенно от страны, импортирующей товаров, превращается в страну, производящей товары внутреннего потребления. С установлением мира и спокойствия в Таджикистане, экономической стабильности, подход инвесторов по отношению к Таджикистану изменился и процесс инвестиций в потребительские товары развивается. Одной из основных потребностей людей в сегодняшнем мире является нужда в обуви. В настоящее время в республике обувь производится двумя местными компаниями, оставшаяся часть потребности населения Таджикистан, обеспечивается за счете импорта из таких стран, как Китай, Турция, Иран.

В настоящее время в привлечении прибыли могут достичь успеха те предприятия, которые будут проявлять больше усилий на целевых рыках. Нынешние покупатели сталкиваются с огромной массой продукций, вместе с тем, их ожидания в отношении качества товаров и услуг по сравнению с прошлым временем сильно различаются. В связи с этими фактами, покупатели будут выбирать такие товары и услуги, которые будут соответствовать их нуждам и ожиданиям. При этом функция маркетинга компаний требует, чтобы были выявлены факторы, влияющие на принятие решений покупателями, и проявлять усилия для привлечения удовлетворенности своих клиентов.

В будущем обувная промышленность по нескольким причинам может превратиться в основной сектор экономики развивающих стран. Во-первых, обувь как одежда, жилье и еда считается из числа базовых потребностей. Во-вторых, характер этой отрасли заключается в ее практичности и содействует созданию новых рабочих мест. В-третьих, этот сектор имеет множество верхних и низших соединений. Наконец, производство и экспорт обуви в развитых странах имеют сравнительное преимущество, чем в развивающихся странах, поэтому сектор обуви может также превратиться в источник поступления иностранной валюты в развивающиеся страны.

Такая работа является необходимой в той ситуации, когда многие отрасли промышленности Таджикистан, особенно отрасль производства обуви и тапочек, обладает высоким потенциалом для удовлетворения потребностей внутреннего и международного рынков и может посредством создания соответствующего мирового планирования по сравнению с конкурентами получить конкурентное преимущество.

К числу стран, обладающих множеством сходств с Таджикистаном и добившихся успехов в обувной промышленности для удовлетворения внутреннего спроса и экспорта в другие страны, можно соотнести Сирию и Пакистан. Эти две страны, несколько лет назад, считались крупнейшими импортерами обуви и сегодня в результате правильного планирования и привлечения отечественных и иностранных инвесторов стали крупнейшими экспортерами этих товаров.

Обе страны как и Таджикистан не имеют нефти для производства обуви, но имеют молодую и образованную рабочую силу.

В целом, обувная промышленность представляет собой растущий рынок. С увеличением населения в мире и жизненных стандартов растет и спрос на обувь. Результаты исследований в обувном рынке показывают, что мировой рынок обуви находится в Европе и Азии. Китай, в отдельности, составляет 22% потребителей обуви в мире и занимает второе место среди других азиатских и европейских стран, которые в свою очередь являются потребителями, соответственно, 21 и 20 процентов потребителей обуви в мире. Италия с 15/5 млрд евро имеет самые большие расходы на обувь на рынке Европейского Союза. В 2004 году около 25 процентов расходов на обувь в ЕС приходились на Италию. После нее следуют Германия (16,4 процента), Франция (13,3процента), Великобритании (12 процентов), Испания (10,9%) и Нидерланды (3,5 процента).[1]

Фактором, определяющим размер рынка обуви, можно рассматривать потребление на душу населения. С региональной точки зрения, в настоящее время самое высокое потребление на душу населения наблюдается в континентальной Америке с 4-мя парами обуви в год. После нее следует Европа с 3,7 парой обуви на душу населения.

Расходы на потребление обуви на душу населения в разных странах и регионах существенно различаются. В мире, самое высокое потребление обуви на душу населения существует в США с 7,4 парами обуви в год. Эта цифра в 2007 г. составляла 8 пар, а в 2008 г. – 7 пар. После нее следует Италия в качестве важнейшего рынка обуви в Европе, а также потребления обуви на душу населения. Потребление обуви на душу населения в Италии равняется 266,1 евро или эквивалентно 6,8 пар обуви в год. В целом, потребление обуви сосредоточено в Америке и Европе. Согласно сведениям Объединенных Наций по промышленному развитию (ЮНИДО), потребление обуви на душу населения более чем на 5 пар является высоким, в то время как потребление обуви на пару меньше, чем минимум, необходимый для жизни. Например, в 2003 году в среднем расходы на обувь на душу населения в Европейском Союзе составили 114,58 евро или 3,6 пар в год.[2]

Таблица 1 показывает ситуацию потребления обуви в отдельных странах мира в период 2007-2010 гг. Соответственно, Америка, Китай и Индия являются крупнейшим потребителем обуви в мире. Но средний рост в Бразилии является гораздо больше, чем в вышеуказанных странах.

Таблица 1. Ситуация потребления обуви в отдельных странах мира (2007-2010 гг.)

Название страны	Уровень потребления обуви (млн. пар)				Рост по отношению к предыдущему году			Средний рост
	2007	2008	2009	2010	2008	2009	2010	
США	2,363.30	2,164.70	1,986.60	2,263.00	-8.40%	-8.23%	13.91%	-1.44%
КНР	2,065.00	2,059.00	1,957.00	2,074.00	-0.29%	-4.95%	5.98%	0.15%
Индия	1,918.70	1,921.00	1,997.00	2,073.00	0.12%	3.96%	3.81%	2.61%
Бразилия	661.00	689.50	717.80	780.00	4.31%	4.10%	8.67%	5.67%
Япония	703.40	699.00	688.80	680.00	-0.63%	-1.46%	-1.28%	-1.12%
Англия	450.90	425.00	400.30	419.00	-5.74%	-5.81%	4.67%	-2.42%
Франция	414.90	376.00	363.60	412.00	-9.38%	-3.30%	13.31%	-0.23%
Индонезия	393.00	386.00	390.00	402.00	-1.78%	1.04%	3.08%	0.76%
Германия	383.10	367.70	350.80	391.00	-4.02%	-4.60%	11.46%	0.68%
Испания	359.60	348.50	325.60	369.00	-3.09%	-6.57%	13.33%	0.86%
Италия	386.60	352.60	315.60	336.00	-8.79%	-10.49%	6.46%	-4.57%
Вьетнам	274.20	273.00	284.00	286.00	-0.44%	4.03%	0.70%	1.41%
Мексика	281.00	279.00	270.00	284.00	-0.71%	-3.23%	5.19%	0.35%
Пакистан	243.50	242.00	241.60	239.00	-0.62%	-0.17%	-1.08%	-0.62%
Россия	232.50	227.50	212.50	213.00	-2.15%	-6.59%	0.24%	-2.88%
Южная Корея	217.40	212.00	205.00	206.00	-2.48%	-3.30%	0.49%	-1.78%
Южная Африка	196.60	198.60	195.00	192.00	1.02%	-1.81%	-1.54%	-0.79%
Филиппины	178.00	179.80	178.00	182.00	1.01%	-1.00%	2.25%	0.74%
Иран	178.40	175.70	171.80	174.90	-1.51%	-2.22%	1.80%	-0.66%
Таджикистан	**19.91**	**20.10**	**19.8**	**20.15**	**.95**	**-1.49**	**1.76**	**.40**

Источник: http://legacy.intracen.org/appli1/TradeCom

Статистические данные показывают, что США, КНР и Индия потребляют большую часть своей обуви в мире. Потребление обуви на душу населения в Таджикистане составляет около 2,8 пары, что среди стран с низким доходом на душу населения, имеет очень высокое потребление. Представляется, что темп роста потребления сопровождается с ростом численности населения со средним значением роста в 2,7%. Потребление обуви на душу населения в Таджикистане по сравнению с Ираном является более высоким. Так, если потребление обуви в Иране составляло 2,54 пары в год, то в Таджикистане эта цифра составляет 2,8 пары, в то время, как доходы на душу населения в Таджикистане и Иране не поддаются сравнению.[3]

По данным ВОЗ, в 21-м веке, топ-10 стран с точки зрения потребления обуви включает в себя: Китай, США, Индию, Японию, Бразилию, Индонезию, Францию, Германию, Великобританию и Пакистан.

Статус обуви в мире. Более десяти лет в связи с последствиями давления импортных рынков обуви Америки и Европы рынок обуви стал удивительно конкурентоспособным. Согласно данных Евростатистики, 12600 производителей и 348000 рабочих в Европе работают в обувной промышленности. Трудоемкость обувной промышленности наряду с ростом затрат и конкуренции для дешевого импорта оказала давление на производителей этой отрасли. В связи с возросшей конкуренцией, многие поставщики перестали или уменьшили их производство, занимаясь распространением или маркетингом. Согласно сведениям ЮНИДО, большую долю всех расходов на производство обуви составляют затраты на сырьевые материалы. Низкие расходы на рабочую силу в развивающихся странах и странах с переходной экономикой являются ключевыми факторами для передачи производства обуви в другие регионы. В последние годы поступление качественной обуви из Китая, Бразилии и Турции создали давление на производителей в других странах, особенно в европейских. Кроме того, факторы снижения тарифных барьеров являются эффективным содействием этим странам для доминирования на рынках Европы и Америки.[4]

Таблица 2. Состояние производства обуви в мире (2007-2010 гг.)

Название страны	Уровень производства обуви (млн. пар)				Рост по отношению к предыдущему году			Средний рост
	2007	2008	2009	2010	2008	2009	2010	
КНР	10,215.00	9,806.00	9,500.00	10,210.00	-4.00%	-3.12%	7.47%	-0.02%
Индия	2,008.00	2,012.00	2,100.00	2,180.00	0.20%	4.37%	3.81%	2.78%
Бразилия	808.00	816.00	814.00	894.00	0.99%	-0.25%	9.83%	3.43%
Вьетнам	658.00	675.70	660.70	682.00	2.69%	-2.22%	3.22%	1.20%
Индонезия	560.00	563.00	578.00	604.00	0.54%	2.66%	4.50%	2.55%
Мексика	243.00	244.00	245.00	244.00	0.41%	0.41%	-0.41%	0.14%
Пакистан	244.00	240.00	237.00	234.00	-1.64%	-1.25%	-1.27%	-1.39%
Таиланд	260.00	248.00	230.00	226.00	-4.62%	-7.26%	-1.74%	-4.56%
Италия	241.90	225.20	198.00	202.00	-6.90%	-12.08%	2.02%	-5.83%
Иран	175.00	172.00	168.00	170.00	-1.71%	-2.33%	1.19%	-0.96%
Турция	170.00	163.00	159.00	160.00	-4.12%	-2.45%	0.63%	-2.00%
Таджикистан	**2.3**	**3.5**	**4.2**	**4.1**	**52**	**20**	**-2.3**	**23.3**

Источник: http://legacy.intracen.org/appli1/TradeCom

В таблице 2 продемонстрирована ситуация производства обуви в отдельных странах мира. Эти цифры свидетельствуют о том, что Китай, Индия, Бразилия, Вьетнам, Индонезия, Мексика, Пакистан, Таиланд, Италия и Иран являются десятью крупнейшими производителями обуви в мире.

Статистических данных по потреблению обуви в Таджикистане не существует, поэтому источником данных по республике являются результаты полевых исследований автора данной диссертации. Приведенные данные собраны в результате проведенных исследований в 4-х производственных единицах странах, следовательно, приведенные статистические данные являются относительными.

Одним словом, производство обуви в Таджикистане находится еще на стадии зарождения. Другими словами, в Таджикистане производство обуви начинается с нуля и в стране ощущается сильная потребность во внутреннем производстве.

ЛИТЕРАТУРА

1. Котлер, Ф. Новые маркетинговые технологии. Методика создания гениальных идей / Ф. Котлер, Ф. Триас де Бел; пер. с англ. под. Ред. Т.Р. Тэ-ор. -СПб.: Издательский Дом «Нева», 2004. –С. 17.
2. Там же.
3. Статистических данных по потреблению обуви в Таджикистане не существует, поэтому источником данных по республике являются результаты полевых исследований автора данной диссертации.
4. Блэкуэлл Д. Поведение потребителей / Д. Блэкуэлл, П. Миниард, Дж. Энджел; -изд. 9-е. пер. с англ. под ред. Л. А. Волковой. -СПб.: Питер, 2002. -624 е.: ил. - (Серия «Теория и практика менеджмента»).
5. Божук С.Г. Маркетинговые исследования / С.Г. Божук, Л.Н. Ковалик. -СПб.: Питер, 2003. -304 е.: ил. - (Серия «Маркетинг для профессионалов»).
6. [Электронный ресурс]. http://legacy.intracen.org/appli1/TradeCom.

ОБУВНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В МИРЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье рассматривается нынешнее состояние обувной промышленности в мире и Таджикистане. Автор на основе статистических данных подвергая анализу динамику развития этой отрасли в отдельных

странах, приходит к выводу, что в Таджикистане ощущается сильная потребность во внутреннем производстве.
Ключевые слова: обувная промышленность, мир, Таджикистан, потребление обуви, внутреннее производство.

SHOE INDUSTRY IN THE WORLD AND TAJIKISTAN

The article reviews the current state of the shoe industry in the world and Tajikistan. The author on the basis of statistical data analyzes the dynamics of the industry in individual countries, comes to the conclusion that in Tajikistan, there is a strong need in domestic production.
Key words: footwear industry, the world, Tajikistan, consumption of footwear, domestic production.

Сведения об авторе: ***Агазиарати Реза Али*** **-** аспирант Института экономики и демографии АН РТ. Телефон: **915-55-01-13. E-mail: rezaaghaziarati@gmail.com**

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РОСТ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ

Д.Н. Дадоматов
Таджикский государственный университет права, бизнеса и политики

Исследованием установлено, что горный рельеф Таджикистана обуславливает его оторванность от магистральных транспортно-дорожных путей и, тем самым, требует сравнительно больших затрат для развития и формирования дорожно-транспортной инфраструктуры, особенно автомобильных дорог, по которым перевозится около 90% всех народнохозяйственных грузов и пассажиров. На данном этапе развития в Таджикистане нельзя повысить уровень благосостояния народа без подъема реального сектора экономики, т.е. производственной сферы. При этом одним из основных направлений подъема экономики является ускоренное развитие предпринимательства, которое позволит предпринимателям зарабатывать себе на жизнь и, тем самым, создать дополнительные источники для пополнения государственного бюджета.

Следует подчеркнуть, что другое направление связано с привлечением и использованием внутренних и внешних инвестиций – вложением в основной и оборотный капитал с целью получения дохода. Наличие в Таджикистане богатых природных ресурсов, благоприятных климатических условий и неиспользованных производственных мощностей являются лишь предпосылками для достижения более высоких темпов экономического развития. Для более полного использования на деле этих предпосылок и возможностей, необходимы инвестиции, которые включают в себя не только внутренние инвестиционные ресурсы, но и иностранные вложения, привлекаемые для развития экономики.

Ввиду того, что возможности внутренних источников инвестиций ограничены, необходимым условием развития экономики Таджикистана является привлечение иностранных инвестиций, объекты для которых выбираются иностранными инвесторами в соответствии с их интересами, и на данный момент только гидроэнергетические ресурсы и развитие цветной металлургии интересуют зарубежных инвесторов.

Некоторые ученые подтверждают, что «при имеющемся большом дефиците бюджета и отсутствии внутренних финансовых средств на инвестиции, единственным источником остается внешний капитал»[1]. Но, с другой стороны, любое государство, ориентирующееся на перспективу, должно руководствоваться проблемой эффективного использования (мобилизации) внутренних ресурсов. Следует формировать благоприятную внешнюю среду, в первую очередь, для местного инвестора и производителя с ориентацией на укрепление хозяйственных связей внутри СНГ. Затем уже следует формировать условия для внешнего инвестора. В настоящее время в нашем государстве местных инвесторов и производителей ограничивают, а иностранных инвесторов и производителей поддерживают.

Мировой опыт показывает, что прямые иностранные инвестиции имеют ряд преимуществ по сравнению с другими видами экономической помощи. Мировой опыт также показывает, что продуманная и эффективная политика привлечения иностранного капитала - механизм обеспечения устойчивого экономического роста страны. Если эти инвестиции направлены не только для обеспечения добычи ресурсов, но и наукоемких

отраслей производства с применением новых технологий, тогда полученные инвестиции - во благо.

Использование иностранных инвестиций является объективной необходимостью, обусловленной системой участия экономики страны в международном разделении труда и переливом капитала в отрасли, свободные для предпринимательства[2]. Вступая в интеграционный процесс путем привлечения иностранных инвестиций, республика, прежде всего должна определить форму и вид участия иностранных инвестиций в экономике.

Одним из способов привлечения иностранного капитала в республику является создание ***совместных предприятий (СП)*** – фирм, смешанных по капиталу. В современных условиях крупнейшие международные фирмы создают за пределами стран, чаще всего в развивающихся странах, совместные предприятия по переработке сырья.

Крупнейшие фирмы делают упор на создание совместных производственных предприятий для осуществления научно-технического сотрудничества, совместного использования патентов и лицензий, а также реализации соглашений о кооперировании и специализации производства. Уменьшение количества СП с 283 до 156 привело к увеличению притока иностранных инвестиций со 174,9 до 963,2 млн. сомони. В то же время выручка от реализаций и затрат увеличилась и может оставлять по некоторым данным Государственного комитета по инвестициям РТ до 500 млн. сомони в год. Число совместных предприятий, действующих на территории республики, приводится в таблице 1.

Таблица 1. Число совместных предприятий, действующих на территории республики[3]

	Г о д ы						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
РеспубликаТаджикистан	164	157	156	147	149	157	158
ГБАО	-	-	-	-	-	1	1
Согдийская область	20	19	19	25	22	20	20
Хатлонская область	6	7	6	3	3	3	3
РРП	9	9	11	13	12	5	5
г. Душанбе	129	122	120	106	112	128	129

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе.- 2013.- с.-229.

Анализ данных таблицы 1, свидетельствует о том, что в республике действуют 158 совместных предприятий из них только в г. Душанбе 129 или же 81,6%; в Согдийской области 20 или 12,6%; в Хатлонской области 3 или 3,1%.

Исследованием установлено, что в настоящее время в привлечении иностранных инвестиций определенную роль играет создание и развитие предприятий и организаций со 100-процентным иностранным участием. Доля таких структур с 1-2 процентов к началу 1993 года возросла, до 27% к началу 2012 года. Хатлонская и Согдийская области имеет огромные инвестиционные ресурсы и являются более привлекательным к инвестиционным ресурсам. О динамике поступления иностранных инвестиций в Республику Таджикистан свидетельствует данные таблицы 2.

Таблица 2. Динамика поступления иностранных инвестиций в Республику Таджикистан, тыс.долларов

	Г о д ы						
	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Инвестиции - всего							
Накоплено на начало отчетного года, тыс. долларов	732441,8	1030079,6	1753107,1	2105049,2	2370099,2	2637145,9	3385453,5
Поступило за год, тыс. долларов	504734,4	860654,6	989250,1	383136,0	459173,6	325518,5	746411,3
Прямые инвестиции							

Накоплено на начало отчетного года, тыс. долларов	305800,2	653414,0	988433,9	1305264	1502625,7	1566658,4	1755179,5
Поступило за год, тыс. долларов	385178,5	388436,1	425656,3	89384,3	230924,6	161448,2	391355,0
Взносы в уставной фонд							
Накоплено на начало отчетного года, тыс. долларов	236313,5	453165,5	745282,4	1040135,3	1245429,8	13745509,6	1458240,4
Поступило за год, тыс. долларов	216667,3	167516,1	317184,8	28860,2	165177,0	76997,5	112659,4

Источник: Агентство по статистике при Президенте Республики Таджикистан. Душанбе.- 2013.- с.-230.

Исследованием установлено, что в 2012 г. совместными предприятиями инвестировано в экономику республику 3385453,5 тыс. долларов, из которых 1755179,5 тыс. долларов являются прямыми инвестициями. Эти же инвестиции направлены на развитие цветной металлургии и гидроэнергетики, что позволяет создать 10 тысяч новых рабочих мест.

Следует подчеркнуть, что сегодня в республике идет процесс формирования возможностей привлечения иностранных инвестиций, но в силу некоторых объективных и субъективных факторов динамика этого процесса растет очень медленно. Согласно внесенным существенным дополнениям в Закон РТ «Об иностранных инвестициях» предприятиям и организациям с участием иностранного капитала при налогообложении предоставлен ряд льгот. Например, предприятия, у которых объем инвестиций составляет от 100 до 500 тыс. долл. США, освобождаются от налога на прибыль до объявления получения второй балансовой прибыли. Предприятия, в которых доля инвестиций составляет от 500 тыс. долл. США до 2 млн. долл. США – в течение трех лет и предприятия, в которых доля инвестиций составляет свыше 5 млн. долл. США – первые пять лет освобождаются от налога на прибыль.

С учетом того, что каждый регион республики является ее составной частью, при оценке состояния и определения направлений, масштабов и темпов их развития, надо исходить из необходимости единства решающих критериев развития, но с учетом имеющихся в них региональных особенностей [4].

В современных условиях инвестиционная привлекательность характеризует предприятия с позиций перспектив развития, доходности инвестиций, финансовой устойчивости, уровня инвестиционных рисков, конкурентных преимуществ производства и продукции. Установившаяся емкость рынка, ограниченность спроса или нерастущий спрос являются препятствиями для потенциальных инвесторов отраслевого рынка, поскольку рынок становится малоприбыльным и предполагает повышенный инвестиционный риск. Рост импортной зависимости, интенсивная деятельность на внутреннем рынке иностранных конкурентов может рассматриваться как увеличение уровня экономического барьера для инвесторов.

Заключение. Таким образом, оценку инвестиционной привлекательности предприятий следует производить на основе выявления стратегических целей инвестиционной деятельности, определения ее критериев и факторов, особенностей динамики развития отраслевой и региональной структур продовольственного рынка, исследования перспектив инвестиционной привлекательности. Большое значение имеет анализ уровня доходности и конкурентоспособности продукции. Значительным фактором повышения конкурентоспособности предприятий является формирование их инновационного потенциала, который в республике в настоящее время невелик. Исследованием установлено, что финансово-инвестиционные возможности экономики страны еще не в полной мере соответствуют требованиям рыночной экономики. В связи с

этим возникает необходимость выработки комплексного подхода к решению проблем формирования инвестиционных ресурсов и обоснованию направлений повышения инвестиционной активности. В институциональном плане это связано с совершенствованием организационно-экономического механизма предоставления инвестиций предприятиям в отрасли экономики и создания благоприятных условий для их привлечения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Курбанов Т. Наука и технический прогресс в Республике Таджикистан в период становления рынка и реструктуризации / Т. Курбанов. –Душанбе: НПИ Центр, 1998. -С. 15.
2. Раевский С.В. Инвестиционная активность в регионе / С.В. Раевский, А.Г. Третьяков. - М.: Экономика, 2006. –С.38-39.
3. Кудратов Р.Р. Инвестиция – основа повышения эффективности сельскохозяйственного производства. (монография) / Р.Р. Кудратов, Р. Носиров. –Душанбе: Из- ство «Статус», 2005. -С. 44-47.
4. Статистический сборник Ежегодник Республики Таджикистан. –Душанбе, 2013.

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РОСТ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ

В данной статье рассматриваются факторы, влияющие на рост инвестиционной привлекательности в экономике страны. Полученные результаты исследования используются в теории и практически заключаются в формулировании научной основы для решения практических проблем в сфере инвестиционной деятельности на уровне республики и её регионов.

Ключевые слова: инвестиция, инвестиционная привлекательность, экономический рост, привлечение, совместные предприятия, партнерство.

FACTORS INFLUENCING THE GROWTH OF INVESTMENT ATTRACTIVENESS OF THE COUNTRY'S ECONOMY

This article discusses the factors influencing the growth of investment attractiveness of the country's economy. The research results are used in the theory and practically lie in the formulation of a scientific basis for solving practical problems in the sphere of investment activity at the level of republic and its regions.

Key words: investment, investment attractiveness, economic growth, attraction, joint venture, partnership.

Сведения об авторе: ***Д.Н. Дадоматов –*** кандидат экономических наук, декан факультета учета и налога ТГУПБП. E-mail: **dalerdn @mail.ru.** Телефон: **928-56-66-65**

БАНКРОТСТВО И ЛИКВИДАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ДОЛЖНИКА

И.А. Олимов, А.А. Маматкулов, А.Х. Файзуллоев
Российско-Таджикский (славянский) университет

После распада Советского Союза безжалостные волны рыночной экономики захлестнули просторы нашей республики: промышленные предприятия стали останавливаться одно за другим, сельское хозяйство пришло в упадок, в страну пришла безработица. В первые годы после начала социально-экономических преобразований, по решению суда в числе банкротов оказались уже десятки предприятий и этот процесс продолжает набирать темпы, в том числе уже за счет вновь созданных в этот период предприятий, но не выдержавших жесткую конкуренцию.

В итоге реализации рыночных механизмов экономики и условий внутренних и внешних рынков сбыта продукции и товаров, все хозяйствующие субъекты оказались поделенными на две основные категории: платежеспособные и неплатежеспособные. В действующем в настоящее время Законе Республики Таджикистан «О несостоятельности (банкротстве)» от 8 декабря 2003 года вторая категория получила наименование «несостоятельных должников», то есть таких должников, которые не способны удовлетворить требования кредиторов по денежным обязательствам, включая требования об уплате заработной платы, а также обеспечить обязательные платежи в бюджет и внебюджетные фонды.

Именно такие должники, несостоятельность которых устанавливалась судом, признаются банкротами. При этом суд при установлении факта несостоятельности обязательно должен учитывать не только те обязательства должника, срок исполнения которых наступил, но также принятые и (или) находящиеся в исполнении.

Пункт 2 статьи 24 Закона предусматривает, что «дело о банкротстве рассматривается судом, если требования кредиторов к должнику – субъектам малого и среднего предпринимательства и иным юридическим лицам (некоммерческим организациям) - в

совокупности составляют сумму не менее 500 показателей для расчетов, а к субъектам крупного предпринимательства – 2000 показателей для расчетов», а статья 28 поясняет, что «основанием для объявления должника банкротом в судебном порядке является его несостоятельность и заявление о признании должника банкротом, представленного лицами, перечисленными в статье 26 настоящего Закона - должники, кредиторы, прокуроры, налоговые инспекции, органы по управлению государственным имуществом и иные уполномоченные органы». Основанием же для обращения кредитора с заявлением в суд о признании должника банкротом является его неплатежеспособность. Согласно статьи 5 Закона «должник считается неплатежеспособным, если он не исполнил обязательства в течение трех месяцев с момента вступления их в силу и если общая сумма обязательств превышает стоимость принадлежащего ему имущества».

В решении суда о признании должника банкротом и об открытии конкурсного производства должны содержаться указания:

1. о признании должника банкротом;
2. об открытии конкурсного производства;
3. о назначении конкурсного управляющего;

Согласно статьи 70 настоящего Закона «принятие судом решения о признании должника банкротом влечет открытие конкурсного производства».

Закон «О несостоятельности (банкротстве)» не посвящает ликвидации несостоятельного должника специальную главу, за исключением 4-й главы, которая называется «Банкротство индивидуальных предпринимателей» и состоит из трех статей. Однако непосредственно о процедуре ликвидации говорится лишь в пяти статьях:

1. в пункте 2 статьи 56 указывается, что внешний (временный, конкурсный) управляющий «согласовывает с комитетом кредиторов план продажи имущества (активов) банкрота в целях погашения требований кредиторов и осуществляет его реализацию»;
2. в статье 75 говорится о необходимости оценки стоимости имущества должника, предназначенного для реализации;
3. в статье 61 коротко указывается, что «после проведения инвентаризации и оценки имущества должника внешний управляющий вправе приступить к продаже имущества должника на открытых торгах, проводимых в форме аукциона, а имущество должника, относящееся к ограниченно оборотоспособному, может быть продано на закрытых торгах». При этом внешний управляющий может выступать в качестве организатора торгов, либо поручить проведение торгов специализированной организации на основании договора.
4. статья 85 определяет судьбу имущества, оставшегося после удовлетворения требований кредиторов;
5. в статье 86 указывается, что «полномочия конкурсного управляющего считается прекращенными, конкурсное производство и ликвидация должника считается завершенным, а должник - прекратившим существование, после внесения об этом записи в государственный реестр юридических лиц».
6. С учетом этого обстоятельства необходимо при осуществлении процедуры ликвидации руководствоваться статьями 62 «Ликвидация юридического лица», 64 «Порядок ликвидации юридического лица», 66 «Банкротство юридического лица» и 67 «Последствия признания юридического лица банкротом» Гражданского Кодекса Республики Таджикистан, статьей 29 Закона РТ «Об иностранных инвестициях в Республике Таджикистан», а также законодательными актами, регламентирующими порядок ликвидации банков, акционерных обществ, различных видов хозяйственных товариществ и других хозяйствующих субъектов.

Практика показывает, что процедура реализации конкурсной массы предприятия-должника довольно трудна в исполнении. И трудности начинаются с момента определения рыночной стоимости конкурсной массы. Обратимся к Закону «О несостоятельности (банкротстве)». В статье 75 сказано:

«Конкурсный управляющий в ходе конкурсного производства с привлечением соответствующих специалистов проводит инвентаризацию и оценку имущества (активов) должника, включая дебиторскую задолженность». Оценка имущества (активов) должника проводится в соответствии с требованиями законодательства.

Требования кредиторов подлежат удовлетворению за счет всего имущества должника, оцененного в соответствии с настоящей статьей, за исключением:

1. имущества, изъятого из оборота в соответствии с законодательством;

2. имущества, не принадлежащего должнику на праве собственности, в том числе находящегося в доверительном управлении или на хранении». Процитированная статья по ряду положений не соответствует содержанию статей ГК РТ, которая гласит следующее:

1. Предприятием (юридическим лицом) признается организация, которая имеет в собственности, хозяйственном ведении или оперативном управлении обособленное имущество и отвечает по своим обязательствам этим имуществом, может от своего имени приобретать и осуществлять имущественные и личные неимущественные права, нести обязанности, быть истцом и ответчиком в суде.

2. В состав предприятия как имущественного комплекса входят все виды имущества, предназначенные для его деятельности, включая здания, сооружения, оборудование, инвентарь, сырье, продукцию, право на земельный участок, права требования, долги, а также права на обозначения, индивидуализирующие его деятельность (фирменное наименование, товарные знаки) и другие исключительные права, если иное не предусмотрено законодательными актами или договором.

3 Предприятие в целом или его часть могут быть объектом купли-продажи, залога, аренды и других сделок, связанных с установлением, изменением и прекращением вещных прав.

4. При передаче долгов в составе предприятия как имущественного комплекса права кредиторов гарантируются в порядке, предусмотренном статьей 61 настоящего Кодекса». (В статье 61 говорится о гарантиях прав кредиторов юридического лица при его реорганизации).

Думается, что конкурсному управляющему необходимо иметь акт оценки, содержащий сведения в объеме соответствующих статей ГК РТ, а не только в объеме, предусмотренном статьей 75 Закона «О несостоятельности (банкротстве)», это позволит ему действовать в конкурсном производстве более уверенно.

Особенности продажи имущества должников сельскохозяйственных предприятий, а также особенности создания и деятельности сельскохозяйственных кооперативов (производственных, перерабатывающих, обслуживающих, сельскохозяйственных производителей) регламентируются законом о сельскохозяйственной кооперации.

Для того чтобы процесс ликвидации прошел успешно, целесообразно в любых случаях составить план ликвидации предприятия-должника, который должен содержать:

1. полное наименование предприятия, юридический адрес и банковские реквизиты;
2. сведения о размерах и структуре активов;
3. сведения о финансовом состоянии, размерах и структуре долга;
4. перечень мероприятий по взиманию дебиторской задолженности, признанию или отклонению требований кредиторов, опротестованию сделок предприятия, ущемляющих интересы кредиторов;
5. перечень объектов социально-культурного и коммунально-бытового назначения, подлежащих передаче в собственность государству или местным исполнительным органам;
6. перечень иного имущества, не подлежащего продаже, и предполагаемые направления его использования;
7. требования по разделению имущества на лоты для продажи;
8. способы продажи имущества (лотов) и начальную цену;
9. перечень условий, на которых осуществляется продажа имущества;
10. перечень мероприятий по предотвращению негативных социальных последствий ликвидации предприятия;
11. порядок осуществления расчетов с кредиторами и распределения денежных средств, оставшихся после удовлетворения требований кредиторов.

К плану ликвидации прилагаются:

а) бухгалтерский баланс на момент принятия решения о признании предприятия неплатежеспособным;

б) список кредиторов с указанием сумм их требований.

Конкурсное производство завершается продажей имущества (активов) должника через аукцион, после чего производятся расчеты с кредиторами в соответствии с ранее

составленным и утвержденным судом реестром требований кредиторов и очередностью распределения конкурсной массы.

После завершения расчетов с кредиторами банкрот освобождается от исполнения обязательств и иных требований, предъявленных к исполнению и учтенных при признании предприятия-должника банкротом.

Поскольку решение о прекращении конкурсного производства принимается судом, то конкурсный управляющий представляет туда, после освобождения банкрота от долгов и удовлетворения требований кредиторов, заключительный доклад о своей деятельности с приложением ликвидационного баланса и отчета об использовании средств, оставшихся после удовлетворения претензий.

Суд утверждает отчет конкурсного управляющего, а также ликвидационный баланс и принимает решение о прекращении конкурсного производства, о чем сообщает органу юстиции, осуществляющему государственную регистрацию юридических лиц.

После утверждения отчета и ликвидационного баланса суд выносит определение о завершении ликвидации должника. В определении суда при этом могут быть разрешены также неурегулированные вопросы, связанные, например, с вознаграждением конкурсному управляющему или оставшимся имуществом должника. Копия определения суда направляется в соответствующий орган юстиции или в Департамент регистрации юридических лиц и индивидуальных предпринимателей Налогового Комитета при Правительстве Республики Таджикистан.

Ликвидация должника считается завершенной, а должник - прекратившим свое существование, после внесения об этом записи в государственный реестр юридических лиц.

Статья 10 настоящего Закона рассматривает случаи фиктивного и преднамеренного банкротства. Эта статья устанавливает ответственность должника перед кредиторами за причиненный им вред вследствии предъявления заявления в суд при существовании у них возможности полного удовлетворения требования кредиторов.

Данный Закон не предусматривает порядок ликвидации предприятия-должника путем внесудебных процедур, которые имеют некоторые особенности. Они проводятся путем заключения соглашения о добровольной ликвидации должника под контролем кредиторов. В этом случае конкурсный управляющий, назначается комитетом кредиторов, перед которым он регулярно отчитывается. После реализации имущества должника и распределения денежных средств между кредиторами конкурсный управляющий созывает заключительное собрание кредиторов, приглашает собственника имущества предприятия-должника и отчитывается о своей работе. И именно это собрание принимает решение об утверждении ликвидационного баланса, отчета об использовании средств, оставшихся после удовлетворения требований кредиторов, и о ликвидации предприятия. Однако следует иметь в виду, что в данном случае, несмотря на решение о добровольной ликвидации, после его принятия кредиторы вправе обратиться в суд с заявлением о возбуждении производства по делу о банкротстве.

В качестве предложения по совершенствованию процедуры банкротства в целом считаем целесообразным:

1. Аудит финансового состояния неплатежеспособного предприятия проводить сразу же, как только оно оказывается в поле зрения местного органа санации. И именно с этим органом заключить договор на проведение аудита и подробно, в форме конкретного плана аудиторской проверки, оговаривать перечень вопросов, подлежащих проверке и изучению.

2. В плане аудиторской проверки должны найти отражение следующие вопросы:

а. определение неудовлетворительной структуры баланса предприятия;

б. анализ и оценка реальных возможностей восстановления платежеспособности предприятия;

в. установление связи неплатежеспособности предприятия с задолженностью перед ним государства и других хозяйствующих структур;

г. анализ финансового состояния предприятия. При этом анализу должны быть подвергнуты такие показатели, как:

- структура баланса и его «больные» статьи;

-структура пассивов;

-структура краткосрочной кредиторской задолженности;

- основные средства и прочие внеоборотные активы;

-структура оборотных средств;

-результаты финансовой деятельности.

3. В аудиторском заключении должны быть изложены выводы, убедительно свидетельствующие на основе конкретных документов и финансовых показателей о том, что предприятие находится в одном из трех состояний:

а) временно неплатежеспособно и само способно в ближайшее время обрести финансовую устойчивость;

б) для выхода из финансового кризиса предприятию срочно нужны санационные процедуры;

в) предприятие подлежит ликвидации как неспособное продолжать свое функционирование в качестве хозяйствующего субъекта.

Безусловно, что любой из трех вариантов выводов к которым придет аудитор в результате аудиторской проверки, должен быть обоснован документально, а не строиться на предположениях и непроверенной информации.

Индивидуальные аудиторы и аудиторские организации также могут внести существенный вклад в финансовое оздоровление, при усовершенствовании ими теории и развитии практики финансового, производственного, управленческого и инвестиционного консультирования во время оказания ими сопутствующих аудиту услуг предприятиям и организациям. Зарубежная практика показывает, что компании зарабатывают миллионы долларов по вложенным средствам на финансовые и инвестиционные проекты, на основании финансовых и инвестиционных консультаций профессиональных аудитов и аудиторских организаций.

Также, с целью снижения случаев банкротства, правильнее, наверное, будет сначала разобраться в причинах банкротства, найти виновных и учинить с них не только словесный, но и материальный спрос, а потом уже определиться с судьбой предприятия.

Одним словом, для решения всесторонних проблем, связанных с банкротством, совершенствование законодательной и нормативно- правовой базы является важным моментом. Думается, что уже настало время на республиканском уровне проанализировать судебную практику рассмотрения дел о банкротстве за минувшие годы и внести в действующее законодательство необходимые коррективы. Рыночная экономика в нашей республике набирает темпы, все предприятия напряжения этих темпов не выдержат, поэтому и процедуру банкротства и ликвидации неплатежеспособных предприятий надо отработать максимально тщательно. Так, чтобы она приносила пользу не только государству, но и каждому его гражданину.

Также уже назрел вопрос о необходимости разработки процедур о банкротстве гражданских лиц, неспособных удовлетворить требования кредиторов (кредитных учреждений) по денежным обязательствам в объеме кредитования граждан кредитными учреждениями, который в последнее время значительно растет. Это требует внесения изменений в действующий Закон и в соответствующие нормативно-правовые акты. В Российской Федерации этому вопросу будет посвящен специальный Закон, обсуждение, которого проходит уже в соответствующих Комитетах Государственной Думы РФ.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Закон Республики Таджикистан «О несостоятельности (банкротстве)» от 8 декабря 2003 года, №46.
2. Гражданский Кодекс Республики Таджикистан от 01.03.2005.
3. Асоек К.А. Учет и анализ банкротств: учебное пособие / К.А. Асоек, М.В. Калемуллоев. -Душанбе: изд. РТСУ, 2011. -197 с.
4. Антикризисное управление: учебник.-2-е изд., доп. И перераб / Под ред.проф.Э. М. Короткова. -М.: ИНФРА-М, 2008. -620с.

БАНКРОТСТВО И ЛИКВИДАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ДОЛЖНИКА

В условиях реализации рыночных механизмов экономики и требований внутренних и внешних рынков сбыта продукции и товаров, некоторые хозяйствующие субъекты оказываются неплатежеспособными. В действующем в настоящее время Законе Республики Таджикистан «О несостоятельности (банкротстве)» от 8 декабря 2003 года эта категория субъектов хозяйствования получила наименование «несостоятельных должников». Согласно статьи 5 Закона «должник считается неплатежеспособным, если он не исполнил обязательство в течение трех месяцев с момента вступления их в силу и если общая сумма обязательств превышает стоимость принадлежащего им имущества».

Ключевые слова: должник, конкурсное производство, внешний управляющий, конкурсная масса, план ликвидации, кредиторы.

BANKRUPTCY AND LIQUIDATION OF THE ENTERPRISE OF THE DEBTOR

In the conditions of realization of market mechanisms of economy and requirements of domestic and foreign markets of sale of production and the goods, some managing subjects are insolvent. In the Law of the Republic of Tajikistan existing now "About insolvency (bankruptcy)" of December 8, 2003 this category of subjects of managing received the name of "poor debtors". According to article 5 of the Law "the debtor is considered insolvent if he didn't fulfill the obligation within three months from the moment of the introduction them in force and if total amount of obligations exceeds the cost of property belonging to them".

Key words: debtor, competitive production, external managing director, competitive weight, elimination plan, creditors.

Сведения об авторах: ***А.А. Маматкулов*** **–** к.э.н.**,** заведующий кафедрой «Учета, анализа и аудита» Российско-Таджикского (славянского) университета, Телефон: **(+992) 985-72-77-77.** E-mail: **avaz_mamatkulov@mail.ru**.

И.А. Олимов **–** старший преподаватель кафедры «Учета, анализа и аудита» Российско-Таджикского (славянского) университета, Телефон: **(+992) 937-00-17-60.** E-mail: **islom_72@mail.ru**

А.Х. Файзуллаев – преподаватель кафедры «Учета, анализа и аудита» Российско-Таджикского (славянского) университета, Телефон: **(+992) 981-04-49-79.** E-mail: **Abdurozik_Fayzulloev@mail.ru**

МУНДАРИҶА – СОДЕРЖАНИЕ

ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ СТРАНЫ И РЕГУЛИРОВАНИЕ РЫНКА ПРОДОВОЛЬСТВИЯ
З.А. Рахимов, А.Х. Абдуллоев, Д.С. Давлатов........ 3

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ТЕОРИИ ДОСТИЖЕНИЯ БЛАГОСОСТОЯНИЯ ПОТРЕБИТЕЛЯ
Н.С. Каримова, Н.И. Саидова, М.М.Бекова........ 8

ВОПРОСЫ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ОРГАНИЗАЦИИ И ОПЛАТЫ ТРУДА В СИСТЕМЕ ТАМОЖЕННЫХ ОРГАНОВ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
Т.Р. Ризокулов, К.А. Латипов, Ш.О. Кабиров, Х.Н. Факеров........ 15

МЕХАНИЗМЫ РЫНОЧНОЙ ЭКОНОМИКИ НА НИЖНЕЙ СТУПЕНИ ИХ ВОЗНИКНОВЕНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ В ДРЕВНЕЙ И СРЕДНЕВЕКОВОЙ ЕВРОПЕ И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
Г.Н. Турсунова........ 19

СТРАТЕГИЯ «КОНКУРЕНТНОЙ ЛИБЕРАЛИЗАЦИИ» И ВОЗМОЖНОСТИ ЕЕ ПРИМЕНЕНИЯ ВО ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКЕ ИРАНА
Абдиёи Мухаммадризо Мухаммадсадик........ 27

РАЗВИТИЕ ИННОВАЦИОННЫХ И ИНТЕГРИРОВАННЫХ ЭЛЕМЕНТОВ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ СРЕДЫ МАЛОГО БИЗНЕСА В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
Б.Р. Нозимов........ 31

СОВРЕМЕННЫЕ МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ИССЛЕДОВАНИЮ НЕФОРМАЛЬНОЙ ЗАНЯТОСТИ В ТРУДОИЗБЫТОЧНЫХ РЕГИОНАХ
Х. Абдуллоев........ 35

РАЗВИТИЕ РЫНКА ОКАЗАНИЯ ПЛАТНЫХ УСЛУГ НАСЕЛЕНИЮ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
Р.К. Раджабов, Ш.М. Рахимов, А.Р. Курбонов, З.С. Султонов........ 43

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ДЕХКАНСКИХ (ФЕРМЕРСКИХ) ХОЗЯЙСТВ В РЕСПУБЛИКЕ ТАДЖИКИСТАН
М.С. Сабзаева........ 47

СЕЛЬСКОМУ ХОЗЯЙСТВУ – ИННОВАЦИОННОЕ РАЗВИТИЕ
У. Шарофов, И. Маликов........ 49

ИССЛЕДОВАНИЕ СПРОСА И ПРЕДЛОЖЕНИЯ НА РЫНКЕ ТРАНСПОРТНЫХ УСЛУГ
Р.К. Раджабов, А. Рауфи, Ф.Х. Азизов........ 52

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ЭФФЕКТИВНОСТЬ РАЗВИТИЯ И РАЗМЕЩЕНИЯ ПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ ПРЕДПРИЯТИЙ В РЫНОЧНЫХ УСЛОВИЯХ
Х. Б. Исрофилова, Б. К. Хасанов, С. Н. Толибов........ 56

ПУТИ ПОВЫШЕНИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГООБЕСПЕЧЕНИЯ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОМ ПРОИЗВОДСТВЕ И ВНЕДРЕНИЯ ЭНЕРГОСБЕРЕГАЮЩИХ ТЕХНОЛОГИЙ
Б.С. Музаффаров, А. Мадалиев........ 60

УПРАВЛЕНИЕ ЧЕЛОВЕЧЕСКИМИ РЕСУРСАМИ В НАУЧНЫХ ТРУДАХ СААДИ ШЕРОЗИ
Худжатуло Покниход........ 62

ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА УДОВЛЕТВОРЕННОСТЬ ЗАНЯТОСТЬЮ И ЭФФЕКТИВНОСТЬ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СОТРУДНИКОВ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
Мухаммаджавод Ходжи Косеми........ 64

ПЛАНИРОВАНИЕ И ПРОБЛЕМА ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ ВЫСОКОГО КЛАССА В ИРАНЕ
Расули Машаллах........ 69

БАҲОГУЗОРИ БА ИҚТИДОРИ СОДИРОТИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН ВА РОҲҲОИ САМАРАНОКИ ИСТИФОДАИ ОН
Х.О. Худоиев........ 72

ТАҲЛИЛИ НИШОНДИҲАНДАҲОИ МАКРОИҚТИСОДИ ДАР ВИЛОЯТИ СУҒД
А.С. Насриддинов, А.И. Исмоилов………………………………………………………………. *76*

МАВҚЕИ СОЗМОНҲОИ БАЙНАЛМИЛАЛИ ДАР ТАЪМИНИ АМНИЯТИ ОЗУҚАВОРИИ ҶАҲОНӢ
М.А. Саидмуродова……………………………………………………………………………… *80*

ОМИЛҲОИ МУАССИР БАР ТАРКИ ХИДМАТИ САРМОЯҲОИ ФИКРӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ПЕТРОХИМӢ
Иброҳим Ализода………………………………………………………………………………… *83*

КОРБУРДИ НИСБАТҲОИ НАҚДИНАГИ ВА ҶАРАЁНИ НАҚДИИ АМАЛИЁТИ ВА ҲИСОБДОРИИ ТААҲҲУДӢ ВА ПЕШБИНИИ ҶАРАЁНИ НАҚДИИ АМАЛИЁТИИ ОЯНДА ДАР ШИРКАТҲОИ БУРСИ ЭРОН
Муҳаммад Рамазон Аҳмадӣ, Фарида Маҳдипур, Комбиз Аҳмади Анголӣ………………………. *87*

ИЗДИВОҶ ДАР ЭРОН
Маҳдии Накӯии Деҳчинорӣ……………………………………………………………………… *92*

МУАММОҲОИ КАЛКУЛЯТСИЯИ АРЗИШИ АСЛИИ МАҲСУЛОТ ДАР КОРХОНАҲОИ САНОАТИ ДӮЗАНДАГИИ ТОҶИКИСТОН
Ҷамила Каримӣ Шод……………………………………………………………………………. *97*

ИЗМЕРИТЕЛЬНЫЕ МОДЕЛИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО КАПИТАЛА
Ягмои Рахмон Али………………………………………………………………………………. *102*

НАҚШИ ФАНОВАРИИ ИТТИЛООТ ДАР АФЗОИШИ СИФАТ БАРОИ РАСИДАН БА ТАВЛИД ДАР ДАРАҶАҲОИ ҶАҲОНӢ
М. Ҷаҳонбахшомир, Ҳ. Тулӯӣ…………………………………………………………………. *106*

ЧАШМАНДОЗҲОИ УЗВИЯТИ ЭРОН ДАР СОЗМОНИ ҶАҲОНИИ ТИҶОРАТ
Хизруллоҳи Маттоҷӣ……………………………………………………………………………. *112*

НАҚШИ БУНГОҲҲОИ ИҚТИСОДИИ ХУРД ВА МИЁНАИ КОРОФАРИН ДАР ЭҶОДИ ИШТИҒОЛ
Алиризо Аббосӣ…………………………………………………………………………………. *117*

РАВИШҲОИ НАВИН ДАР ОЯНДАПАЖУҲИ
Сурури Руботҷазӣ, Амузода Ҳабибулло………………………………………………………. *119*

АСОСҲОИ СИФАТ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ПАС АЗ ФУРУШ
Муҳаммадалии Хуросонӣ………………………………………………………………………. *123*

НАҚШИ БОНК ДАР ТАВСЕАИ КИШОВАРЗИ
Ҳасан Азимӣ……………………………………………………………………………………. *128*

НАҚШИ ОМУЗИШ ВА БАКОРГИРИИ ФАНОВАРИИ ИТТИЛООТ ДАР КОРОЙИИ МУДИРОН ВА КОРКУНОНИ САНОЕЪ
Ҳабибулло Норӯи Навваб………………………………………………………………………. *133*

УСУЛИ СОЗМОНДИҲИ ВА ИСТИФОДАБАРИИ АМАЛИЁТИИ МОЛ ВА ХИЗМАТРАСОНИИ ФАРҲАНГӢ
Ғуломризо Асадии Курд………………………………………………………………………. *136*

ТАҲЛИЛИ ВАЗЪИЯТИ ҲАМЛУ НАҚЛ ВА НАҚШИ ОН ДАР РУШДИ ИҚТИСОД
Ҳамид Бахромӣ………………………………………………………………………………. *141*

ҲИРФАГАРОИ ВА ҲИРФАИСОЗИ, ЗАРУРАТЕ БАРОИ СОЗМОНҲОИ ДАВЛАТИ
(таърихча, мафҳумҳо ва нигаришҳо)
Мостафа Раванд………………………………………………………………………………. *148*

НАҚШИ БОНКДОРИИ ЭЛЕКТРОНИКИ ДАР БЕҲБУДИ КАЙФИЯТИ ХАДАМОТИ БОНКӢ
Акбар Некпур…………………………………………………………………………………. *152*

ТАЪСИРИ ТАФАККУРИ ХАЛЛОҚ ДАР ШАРОИТИ РИСК
Али Багерифар………………………………………………………………………………. *155*

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ СТРАТЕГИЯИ ТАҲАВВУЛИ СОЗМОНӢ ДАР РУШДИ СОЗМОН
Муҳаммад Маҳдӣ Ашрофиён Раҳақӣ…………………………………………………………. *158*

ПАЙДОИШ ВА ТАШКИЛИ ШИРКАТҲОИ БУЗУРГИ САНОАТИ Ё ФАРОМИЛЛӢ ВА ВУҚӮИ ИНҲИСОРИ ИҚТИСОДИ ҶАҲОНӢ
Алиризо Аскарпур…… 161

БАРРАСИИ ТАЪСИРИ МУТАҒАЙИРҲОИ КАЛОНИ ИҚТИСОДИ (ДАРОМАДҲОИ НЕФТӢ, ТАСҲИЛОТИ ПАРДОХТИИ БОНКҲОИ КИШВАР ВА НАРХИ БОЗДЕҲИ САРМОЯГУЗОРӢ) БАР БОЗДЕҲИ БОЗОРИ САҲОМИ ШИРКАТҲОИ ПАЗИРУФТАШУДА ДАР БИРЖАҲОИ КОҒАЗҲОИ ҚИМАТНОКИ ТЕҲРОН
Аҳмади Козимӣ…… 166

БУҶАРЕЗИИ АМАЛИЁТИ ДАР ЭРОН
Камарӣ Хусрав…… 169

БАРРАСИИ ОМИЛҲОИ МУАССИР БАР ШОХИСИ РИФОҲИ ИҶТИМОИ
Ҳамидаи Нейсӣ…… 174

САТҲИ ЁДГИРИИ КОРОФАРИНИ ВА СОЗМОНИ ЁДГИРАНАДА
Нодири Аҳмадӣ…… 177

БАРРАСИИ ТАЪСИРИ СИСТЕМАҲОИ ИТТИЛООТИИ IS БАР ХУСУСИЯТҲОИ КАЙФИИ ИТТИЛООТИ ҲИСОБДОРӢ ДАР ШИРКАТҲОИ ПЕТРОХИМИИ МИНТАҚАИ ХОСИ БАНДАРИ ИМОМ ХУМАЙНӢ
Муҳаммад Порсиманиш, Иброҳим Ализода…… 179

ТАЪСИРИ СОХТОРИ МОЛИКИЯТ БАР АМАЛКАРДИ ШИРКАТҲОИ ПАЗИРУФТАШУДА ДАР БУРСИ УРОҚИ БАҲОДОРИ ТЕҲРОН
Алиризо Фаршедпур, Раҳими Рафиӣ…… 182

МУДИРИЯТИ БАРТАР, РАҚОБАТПАЗИРИИ НАВОВАРОНА ДАР КОРХОНАҲО ВА СОЗМОНҲО
Ғуломризо Тундпур…… 187

МАСОИЛИ НАЗАРИЯВИ ВА АМАЛИ ДАР СИСТЕМАИ БОНКДОРИИ КИШВАРИ ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН
Муҳаммад Ризо Шарифӣ…… 191

НАҚШИ САРМОЯИ ИҶТИМОИ ДАР БАҲРАВАРИИ НЕРӮИ КОР ДАР САНЪАТ
Аҳмади Моҳии Ҷогар…… 196

ТАЪСИРИ ШАРОИТИ МУҲИТИ КОР БА ҲОСИЛНОКИИ МЕҲНАТ ВА БОЛОРАВИИ ФОИДА
Саҳар Сабқӣ…… 201

НАҚШИ МУДИРИЯТИ МОЛИ ДАР РУШД ВА ТАВСЕАИ ИҚТИСОДИ
Аҳмади Қубодии Алвор…… 203

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ТОҶИКИСТОН ДАР ОСИЁИ МАРКАЗИ БАРОИ ЭРОН
Ризо Аббосипур Низомобод…… 207

АНВОИ МОДЕЛҲОИ КОРОФАРИНИ
Амирмуҳсини Растегор…… 210

БАХШИ ТАЪЛИМОТИ ХУСУСИ ВА ТАЪМИНОТИ МОЛИЯВИИ ОН ДАР ҶУМҲУРИИ ИСЛОМИИ ЭРОН
Ф. Ҳасанзода…… 213

НАҚШИ КУМИТАИ ҲИСОБРАСИ ДАР ТАҲҚИҚИ НИЗОМИ РОҲБАРИИ ШИРКАТӢ
Ғуломризо Халилии Арҷмандӣ…… 217

ИМКОНСАНҶИИ ПИЁДАСОЗИИ АРЗЁБИИ МУТАВОЗИН ДАР ШИРКАТИ МИЛЛИИ «НАФТХЕЗ»-И ҶАНУБИ КИШВАР
Исмоили Ҳамид, Шоҳрухи Бузургмеҳриён…… 221

БАРРАСИИИ РАВИШҲОИ НАВИН ДАР МУДИРИЯТИ АРЗИШИ ҲОСИЛА ДАР БАРНОМАИ МУДИРИЯТ
Наими Неъмоӣ…… 228

ҶУБРОНПУЛИ ДАР ЭРОН АЗ ДИРУЗ ТО ИМРУЗ
Фарибурзи Муҳсинӣ…………………………………………………………………………….. *233*

ТАҲЛИЛИ КОРБУРДИ ХАТАР, НАВЪҲОИ ХАТАР ВА ШЕВАҲОИ НАЗОРАТИ ОН
Саидмуҳаммад Каримӣ, Саидмуҷтабоҳ Каримӣ………………………………………………….. *237*

СПРОС НА ВОДУ В МИРЕ И ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН
Навруз Огоджони Тир…………………………………………………………………………….. *242*

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ПОЛОЖЕНИЕ ГОСУДАРСТВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ НА СОВРЕМЕННОМ ЭТАПЕ
Аннамохамад Огеркакли………………………………………………………………………… *245*

ИСТОРИЯ АВТОМОБИЛЕСТРОЕНИЯ ИРАНА
Джаббари Хоссейн………………………………………………………………………………….. *249*

МЕСТО КАЧЕСТВА В КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ
Садег Фарахани…………………………………………………………………………………….. *255*

РОЛЬ СТРАХОВЫХ БРОКЕРОВ КАК СУБЪЕКТОВ СТРАХОВОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В ИСЛАМСКОЙ РЕСПУБЛИКЕ ИРАН: РЕАЛИИ И ПЕРСПЕКТИВЫ
Дорюш Мухаммади………………………………………………………………………………… *259*

ДАРСҲОИ ОМУЗАНДА АЗ МУДИРОНИ ТАҲАВВУЛОФАРИН БАРОИ МЕЪМОРИИ МУҶАДДАДИ СОЗМОНҲОИ САРОМАД
Алии Абдолӣ, Аббос Абдолӣ, Ҳуҷҷатуллоҳ Динорвард... *264*

МЕСТО ПЧЕЛОВОДСТВА В СИСТЕМЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ОТРАСЛЕЙ
Ш.Х. Холназаров, С. Исвалиев, М. Абдурахимов, З. Махмудов…………………………………… *267*

ИССЛЕДОВАНИЕ УПРАВЛЕНИЯ НЕМАТЕРИАЛЬНОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ ТРУДОВОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ И ЕЁ ВЗАИМОСВЯЗЬ С МОТИВАЦИЕЙ СОТРУДНИКОВ УНИВЕРСИТЕТА ПАЁМИ НУР
Мошолло Хусрогои………………………………………………………………………………….. *271*

БАРРАСИИ МАБОНИИ НИЗОМИ НАВИНИ ҲАЗИНАЁБИ БАР МАБОНИИ ФАЪОЛИЯТИ ABC ДАР РОСТОИ РАФЪИ НОРАСОИҲОИ СИСТЕМАҲОИ ҲАЗИНАЁБӢ ВА ДАСТЁБӢ БА СИСТЕМҲОИ ҲАЗИНАЁБИИ МАТЛУБ
Меҳрони Ғуломӣ Шоҳмурод…………………………………………………………………………. *274*

ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ВУЗОВ КАК ФАКТОР ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНА
Ахмадинежад Масуд Надер………………………………………………………………………. *279*

РОЛЬ РЕГИОНАЛЬНЫХ ИНТЕГРАЦИОННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В РАЗВИТИИ ЭКОНОМИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН
С.С. Зиёев…………………………………………………………………………………………… *284*

ОБУВНАЯ ПРОМЫШЛЕННОСТЬ В МИРЕ И ТАДЖИКИСТАНЕ
Агазиарати Реза Али……………………………………………………………………………….. *287*

ФАКТОРЫ, ВЛИЯЮЩИЕ НА РОСТ ИНВЕСТИЦИОННОЙ ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ В ЭКОНОМИКЕ СТРАНЫ
Д.Н. Дадоматов…………………………………………………………………………………….. *291*

БАНКРОТСТВО И ЛИКВИДАЦИЯ ПРЕДПРИЯТИЯ ДОЛЖНИКА
И.А. Олимов, А.А. Маматкулов, А.Х. Файзуллоев………………………………………………... *294*

К СВЕДЕНИЮ АВТОРОВ

В научном журнале «Вестник Таджикского национального университета» печатаются статьи, содержащие результаты научных исследований по естественным, гуманитарным и экономическим наукам.

При направлении статьи в редколлегию авторам необходимо соблюдать следующие правила:

Размер статьи не должен превышать 10 страниц компьютерного текста, включая текст, таблицы, библиографию, рисунки и тексты аннотаций на таджикском, русском и английском языках.

Статья должна быть подготовлена в системе Microsoft Word. Одновременно с распечаткой статьи сдается электронная версия статьи. Рукопись должна быть отпечатана на компьютере (гарнитура Times New Roman Tj 14, формат А4, интервал одинарный, поля: верхнее - 3см, нижнее – 2,5см, левое – 3см, правое – 2см;), все листы статьи должны быть пронумерованы.

Сверху страницы по центру листа указывается название статьи, ниже через один интервал инициалы и фамилии автора (авторов). Ниже название организации, адрес, e-mail. Далее через строку следует основной текст. В конце статьи приводятся ключевые слова (до 10 слов).

Ссылки на цитируемую литературу даются в квадратных скобках, например [1]. Список литературы приводится общим списком после ключевых слов (под заголовком «литература») в порядке упоминания в тексте.

Научные статьи, представленные в редакцию журнала, должны иметь направление учреждения, экспертное заключение и отзыв специалистов о возможности опубликования.

Плата за опубликование рукописей аспирантов не взимается.

Редколлегия оставляет за собой право производить сокращения и редакционные изменения статьи. Статьи, не отвечающие настоящим правилам, редколлегией не принимаются.

Порядок рецензирования научных статей, представляемых в журнал «Вестник Таджикского национального университета»

Статьи, поступающие в редакцию, проходят предварительную экспертизу (проводятся членами редколлегии – специалистами по соответствующей отрасли науки) и принимаются в установленном порядке. Требования к оформлению оригинала статей приводятся в в каждом номере журнала.

Если рукопись принята, то редакция сообщает автору замечания по содержанию и оформлению статьи, которые необходимо устранить до передачи текста на рецензирование.

Затем статьи рецензируются в обязательном порядке членами редколлегии журнала или экспертами соответствующей специальности (кандидатами и докторами наук).

Рецензия должна содержать обоснованное перечисление качеств статьи, в том числе научную новизну проблемы, её актуальность, фактологическую и историческую ценность, точность цитирования, стиль изложения, использование современных источников, а также мотивированное перечисление её недостатков. В заключении дается общая оценка статьи и рекомендации для редколлегии – опубликовать статью, опубликовать её после доработки, направить на дополнительную рецензию специалисту по определенной тематике или отклонить. Объем рецензии - не менее одной страницы текста.

Статья, принятая к публикации, но нуждающаяся в доработке, направляется авторам с замечаниями рецензента и редактора. Авторы должны внести все необходимые исправления в окончательный вариант рукописи и вернуть в редакцию исправленный текст, а также его идентичный электронный вариант вместе с первоначальным вариантом рукописи. После доработки статья повторно рецензируется, и редколлегия принимает решение о ее публикации.

Статья считается принятой к публикации при наличии положительной рецензии и если её поддержали члены редколлегии. Порядок и очередность публикации статьи определяется в зависимости от даты поступления ее окончательного варианта.

Рецензирование рукописи осуществляется конфиденциально. Разглашение конфиденциальных деталей рецензирования рукописи нарушает права автора. Рецензентам не разрешается снимать копии статей для своих нужд.

Рецензенты, а также члены редколлегии не имеют права использовать в собственных интересах информацию, содержащуюся в рукописи, до её опубликования.

Муҳаррири масъул: **М. Ибодова**
Масъули бахши илмҳои иқтисодӣ: **Д.А. Назарова**
Муҳаррирон: **Н. Расулова, Ш. Абдуллоева, М. Манонова**

Ответственный редактор: **М. Ибодова**
Редактор серии экономических наук: **Д.А. Назарова**
Редакторы: **Н. Расулова, Ш. Абдуллоева, М. Манонова**

ДМТ, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17, бинои асосӣ, утоқи 37
ТНУ, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17, главный корпус, каб. 37
Тел: 227-74-41 **E-mail: vestnik-tnu@mail.ru**
Сайт ТНУ:www.tnu.tj